

KIELENHUOLLON JUURILLA

Suomen kielen ohjailun historiaa

Taru Kolehmainen

KIELENHUOLLON JUURILLA

KIELENHUOLLON JUURILLA

Suomen kielen ohjailun historiaa

Taru Kolehmainen

SUOMI 204

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

© 2014 TARU KOLEHMAINEN, SKS JA KOTIMAISTEN KIELTEN KESKUS

ISBN 978-952-222-539-9

ISSN 0355-0257

WWW.FINLIT.FI

KOTIMAISTEN KIELTEN KESKUKSEN JULKAISUJA 174

ISSN 2242-461X

TAITTO: KESKI-SUOMEN SIVU OY

PAINOTYÖ: HANSAPRINT OY, VANTAA 2014

SISÄLLYS

LUKIJALLE 7

KIELENHUOLLON ORGANISAATIOT 12

1 KIELENOHJAILUN (KIELENHUOLLON) PERIAATTEISTA 13

- 1.1 Kielenohjailun teoriaa ja sovellusta 13
- 1.2 Miksi ”oikein” tai ”väärin”? – Kielenhuollon periaatteiden historiaa 24

2 SUOMEN KIELEN OHJAILUSTA ENNEN KIELENHUOLTO-ORGANISAATION PERUSTAMISTA 52

- 2.1 Agricolasta 1900-luvulle – Kirjakielen kehittäminen pähkinänkuoressa 52
- 2.2 Kielitieteellinen Osakunta (1868–1873) – ensimmäinen kielilautakunta 68

3 KIELENHUOLLON TOIMINTAELINTEN JA TOIMINTAMUOTOJEN HISTORIAA 76

- 3.1 Kielilautakuntien historiaa 76
- 3.2 Kielitoimiston kohtalonvuodet 97
- 3.3 Oikeakielisyydestä kielenhuoltoon. Miten kielenhuolto-sana syntyi? 110
- 3.4 Kielioppaiden vuosisata 116
- 3.5 Kielikello-lehden vaiheita 136
- 3.6 Kieleineuvontaa ennen ja nyt. ”Kielenneuvontatoimisto” vastaa – mutta mitä kysyttiin vuonna 1945? 143
- 3.7 Radio kielenhuollon kohteena ja välineenä 148

4 KIELENHUOLLON KÄYTÄNTÖÄ SKS:N KIELIVALIOKUNTIEN KAUDELLA 157

- 4.1 Miten kielenhuollon suosituksia perustellaan? Tapaus hapankerma 157
- 4.2 Normin valinta: suomen kieli vai ”suomenkieli”? 165
- 4.3 Kielenhuoltoa sveisismien varjossa 175
- 4.4 Kansallista purismia kansallissosialistisesta Saksasta 183

5 KIELENHUOLLON OHJEIDEN HISTORIAA 189

- 5.1 Haltia vai haltija? 189
- 5.2 Valkoinen hevonen – miksei ”valkoinen hevoinen”? 195
- 5.3 Kehottaa vai ”kehoittaa” – vuosisatainen pulma 202
- 5.4 Ällätikulla silmään! 214
- 5.5 Vuosisadan kiista: š, ž vai sh, zh? 226
- 5.6 Miten sentti lyhennetään? Kiista eräiden mittailmausten lyhentämisestä ja taivuttamisesta 242
- 5.7 Tarvitaanko lyhenteisiin pistettä? 249

5.8 Yhdysmerkki paikannimissä	257
5.9 Papittaresta naispappiin – naisten puhuttelusanojen historiaa	268
5.10 Tulevan ajan verbimuoto: tulla-futuuri?	276
5.11 Teitittelyn historiaa: te olette tehnyt	281
5.12 Nominatiivi vai genetiivi yhdyssanan alussa?	286
5.13 Alkaa tehdä – entinen normi	299
5.14 Keho ruumiin kuolettaa?	306
5.15 Viro vai Eesti?	317
5.16 Kapulakieltä ja lampaanlatinaa	324
5.17 Hyrysysystä vapuriin – kilpailuilla sanoja suomeen	331

6 NORMIT EIVÄT OLE IKUISIA 341

6.1 Normeja eri teitä	341
6.2 Erilaisia normikohtaloita	342

LÄHTEET JA KIRJALLISUUTTA 348

LIITTEET

Liite 1. SKS:n kielivaliokunnan vaikuttajia	358
Liite 2. SKS:n kielivaliokunnan (1928–1944) tärkeimmät päätökset	368
Liite 3. SKS:n kielivaliokunnan (1945–1947) tärkeimmät päätökset	408
Liite 4. Myöhempien kielilautakuntien tärkeimmät päätökset	425

HENKILÖHAKEMISTO 429

ASIASANAHAKEMISTO 432

Kielitoimistossa on tallella neljä kookasta kirjaa, joihin on sidottu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kielivaliokunnan painamattomat pöytäkirjat vuodesta 1928 vuoteen 1944. Kyseinen valiokunta oli ensimmäinen kollektiivinen kielienohjailuelin, joka oli perustettu huolehtimaan suomen kielen kehittämisestä, kielenkäytön avoimien ongelmien ratkaisemisesta ja sitä myöten kielenkäytön yhdenmukaistamisesta ja vakiinnuttamisesta. Uudelleen järjestäytyneenä SKS:n kielivaliokunta jatkoi toimintaansa vielä kolme vuotta (samannimisena) yhteistyössä 1945 perustetun kielitoimiston kanssa. Tämän valiokunnan kokouspöytäkirjat on koottu sitomattomina pariin kansioon. Nämä kielen asiantuntijoista kootut ”raadit” saivat valtiovallan tuella virallisen aseman päättää kielenhuollon normeista. Työtä jatkoivat Suomen Akatemian kielilautakunta ja myöhemmin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (vuoden 2012 alusta Kotimaisten kielten keskuksen) suomen kielen lautakunta.

SKS:n kielivaliokuntien pöytäkirjat ovat kiinnostaneet minua jo vuosia, ja kielitoimiston tutkijan ja kielenhuoltajan työssäni olen usein hyödynttänyt niitä. Ne sisältävät mielenkiintoista tietoa päätöksistä, jotka kuuluvat edelleen kielenhuollon keskeiseen normistoon, osin sellaisinaan, osin myöhemmin uudistettuina. Vaikka kielivaliokuntien toiminnan ajanjakso 1928–1947 on ollut tärkeä suomen kielen normien muotoutumisen kannalta, valiokuntien toimista ja päätöksistä tiedetään vähän. Siksi haluan tuoda tässä teoksessa niitä yleisempään tietoon. Sama toive oli tosin jo kielivaliokuntien keskeisellä vaikuttajalla Lauri Hakulisella, kun hän ensimmäisen valiokunnan toiminnan päättyessä ja kielitoimiston perustamisvaiheessa antoi tunnustusta valiokunnan työlle:

– – tuo ensimmäinen julkinen kielilautakuntamme, jonka työskentely ansaitsee joskus saada julkisuudessa yksityiskohtaisenkin esittelyn, on koonnut hyviä ja monipuolisia kokemuksia, jotka nyt koituvat sen työn perijän, kielitoimiston ja siihen kuuluvan uuden, edeltäjänsä laajem-

man ja taloudellisesti paremmissa olosuhteissa toimivan kielivaliokunnan hyväksi (Hakulinen 1945a: 112).

Kirjan tarkoitus, aineisto ja lähteet

SKS:n kielivaliokuntien pöytäkirjat ovat olleet keskeisenä aineistona selvittäessäni nykyisten kielenhuollon suositusten taustaa ja perusteita. Myöhempien kielilautakuntien toimintaan olen viitannut silloin, kun on ollut tarpeen selostaa tarkastelemieni kielenkäytönohjeiden myöhempiä vaiheita. Tämä kirja on siis eräänlainen kielenhuollon historia.

Kielenhuollon historia ei tietenkään todellisuudessa alkanut vasta ensimmäisestä kielivaliokunnasta. Paljon nykyistä kielenhuoltoa pohjustavaa työtä tehtiin jo edellisinä vuosisatoina, jolloin suomen kieltä kehitettiin määrätietoisesti ”kaikkeen kielenviljelyyn” soveltuvaksi kieleksi. Edellisten vuosisatojen kielenkehitystyötä sivuan kuitenkin vain tärkeimpien kehitysvaiheiden osalta. 1800-luvultakin poimin lähinnä sellaisia kirjoittamista vakiinnuttaneita ohjeita, joilla on yhteys myöhempiin päätöksiin.

1800-luvulta on kuitenkin tärkeää mainita myös kielenkäyttöä edistäneet organisaatiot, ennen muuta 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS). Sen piirissä 1868 toimintansa aloittanut Kielitieteellinen Osakunta (= osasto) teki muutaman vuoden aktiivisesti työtä kielenkäytön edistämiseksi, joten sen toimet ansaitsevat oman lukunsa. Kielitieteellinen Osakunta jäi sittemmin kolmijäsenisenä huolehtimaan lähinnä kielenainesten keruun ja arkistoinnin järjestämisestä. Vuosisadan vaihteessa osakunta muutti nimensä ensin osastoksi ja sitten valiokunnaksi. Tästä kielitieteellisestä valiokunnasta muodostettiin 1928 yhdeksänjäseniseksi kasvanut SKS:n kielivaliokunta (ensin nimeltään ”lisätty kielitieteellinen valiokunta”), jonka toimet ovat kirjani keskeistä aineistoa.

1800-luvun puolella vaikutti toinenkin suomen kielen kehittämistä varten perustettu yhdistys, Kotikielen Seura (1876). Vuosisadan loppupuolella Suomessa toimi siis kaksi kieltä huoltavaa ja normittavaa organisaatiota. Pidän jonkin verran silmällä myös sitä, millaista yhteistyötä näillä organisaatioilla oli. 1800-luvun lopulla perustettu Kotikielen Seuran aikakauslehti *Virittäjä* on kielivaliokunnan pöytäkirjojen ohella tärkeä lähde, koska se sisältää etenkin 1900-luvun alkupuoliskolla runsaasti kielenhuoltoaiheisia kirjoituksia, kielivaliokunnan kokousten päätöksiä, valiokunnan jäsenten kokousalustuksia ja muita kielenkäytön alaan liittyviä artikkeleita. Olen

käyttänyt lähteenä myös SKS:n *Suomi*-sarjan vuosikirjoja, etenkin niihin sisältyviä SKS:n vuosikertomuksia.

Kirjan sisältö

Tarkoitukseni ei ole vyöryttää lukijoiden silmille koko kielenhuollon historiaa. Kirja koostuu kuudesta luvusta, joissa tarkastellaan kielenhuoltoa eri näkökulmista. Ensimmäisessä luvussa esittelen joitakin kansainvälisesti tunnettuja kielenohjailun teorioita siitä näkökulmasta, miten ne soveltuvat suomen kielenohjailuun. Lisäksi tarkastelen oikeakielisyyssnäkemysten ja kielenhuollon periaatteiden kehittymistä 1800-luvulta nykyisiin kielenhuoltokäsityksiin.

Toinen luku valottaa suomen kielen tietoista kehittämistä vanhan kirjakielen alkuvaiheista (1500-luvulta) 1800-luvulle ja 1900-luvun alkukymmenille, siis toimia ennen kielivaliokunnan perustamista ja ns. virallisen kielenhuollon alkua.

Kolmannessa luvussa kuvaan kielenhuoltoon liittyvien elinten, toimintamuotojen ja apuneuvojen historiaa (kielilautakunnat, kielitoimisto, kieli-neuvonta, *Kielikello*, kielenhuollon oppaat). Näytteeksi kielenhuoltotoimien yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta käsittelen kielenhuoltoelinten pitkäaikaista ja monivaiheista yhteistyötä Yleisradion kanssa.

Neljännessä luvussa tarkastelen kielenhuollon normien muotoutumista ja niihin liittyvien päätösten tekoa yleisellä, periaatteellisella tasolla. Tärkeintä tässä luvussa ei ole se, mistä päätettiin (*hapankerman* vai *happaman-kerman*, *suomen kieli* vai *suomenkieli*), vaan päätösprosessi sinänsä: millaisin perustein päädyttiin siihen ratkaisuun, josta tuli normi. Samassa luvussa käsitellään myös kielenhuollonäkemyksiin vahvasti vaikuttaneen aatteen, purismin, ja siihen liittyneen svetisismien karttamisen osuutta 1900-luvun alkupuolen, siis kielivaliokunnan kauden, päätöksenteossa.

Kirjan laajimman osuuden muodostaa viides luku, jossa kuvaan monien kielenhuollon normien syntyä ja myöhempää kehittämistä. Aiheet olen pyrkinyt valitsemaan monipuolisesti kielenkäytön eri alueilta: oikeinkirjoituksesta ja siihen liittyvästä merkkien ja lyhenteiden käytön normittamisesta, muoto- ja lauseopista sekä sanaston kehittämisestä. Useimpien lukujen aiheena on sellainen kielenkäytön ohje, joka on ollut esillä kielivaliokunnassa ja josta on (yleensä) myös päätetty siellä. Joistakin ohjeista on tehty myöhemmin uudelleen sama tai uusi päätös.

Kaikki viidennen luvun aiheet eivät välttämättä ole kielenhuollon kannalta keskeisiä, mutta ne ovat muulla tavalla kiinnostavia. Joidenkin normien vakiintumista on edeltänyt pitkä ja monivaiheinen tapahtumasarja (esim. *kehottaa* vai ”kehoittaa” ja väittely ”hattukirjaimista”). Eräisiin kieliseikkoihin on liittynyt suorastaan dramaattisia kiistoja (*ruumis* vai *keho*, *Viro* vai *Eesti*, kirjainten ääntämiseen liittyvä ”ästeetee” vai ”esteetee”). Yksi kielenhuollon historian kohahduttavimpia norminmuutoksia suuren yleisön vastaanoton kannalta koettiin juuri ennen kuin tämä kirja meni painoon: suomen kielen lautakunta päätti tammikuussa 2014, että siihenastisen suosituksen *alkaa tehdä* rinnalle hyväksytään myös muoto *alkaa tekemään*.

Minua ovat viehättäneet etenkin sellaiset aiheet, joista on voinut kertoa kiinnostavia tarinoita. On ollut suorastaan yllättävää, miten voimakkaita mielenilmaisuja ja intohimoja on saattanut liittyä niinkin asialliseen ja joidenkin mielestä jopa kuivaan aiheeseen kuin kielenhuolto.

Kirjan kuudes luku muodostuu kahdesta kokooma-artikkelista, joissa käsittelem neljännen ja viidennen luvun normeja ryhmittelemällä niitä muodostustavan ja myöhempien vaiheiden, erilaisten ”normikohtaloiden”, mukaan. Samalla tarkastelen, millaisia suuntaviivoja ja periaatteita eri normitusprosesseihin liittyy. Näin pyrin löytämään yhtymäkohtia kirjan alussa esiteltujen kielenhuollon teorioiden ja kielenhuollon käytännön toteutusten välille.

Kielenhuollon päätösprosessien tarkastelussa voi huomata, että aina ei ole päästy järkevimpään ja toimivimpaan ratkaisuun. Tässä huomiossa voi olla jälkiviisauttakin, mutta päättäjien väliset kiistat ja mielipiteiden jakaantuminen näin syntyneiden puolueiden välille eivät ole aina johtaneet parhaimpaan tulokseen.

Koska kirjan luvut koostuvat itsenäisistä alaluvuista, en ole voinut aina välttää toistamasta useammassa kohdassa samoja perusasioita kielilautakuntien historiasta, kielenhuollon periaatteista ym. Se on mielestäni kuitenkin parempi ratkaisu kuin hyppyyttää lukijaa viittausten perässä sinne ja tänne. Tämä kirja ei liene tyypiltään sellainen, että se välttämättä luettaisiin järjestyksessä alusta loppuun.

Olen koonnut tämän kirjan suurimmaksi osaksi virkatyönä Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen Kielitoimistossa. Olen kiitollinen työnantajalleni siitä, että olen viimeisinä työvuosinani voinut omistautua tämän kirjan vaatimaan tutkimus- ja kirjoitustyöhön ja päässyt tekemään kiehtovia löytöjä kielenhuollon historian valtaosin tutkimattomilla poluilla. Toivon,

että myös tämän teoksen lukijat saavat uuden, innostavan näkökulman kielenhuoltoon voidessaan seurata, miten meitä edeltäneet kielenhuoltajapolvet ovat uurastaneet kehittäessään suomen kieltä ”yhä käyttökelpoisemmaksi henkisen kulttuurin apuneuvoksi”.

Kielitoimistossa huhtikuussa 2014

Taru Kolehmainen

KIELENHUOLLON ORGANISAATIOT

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kielitieteellinen Osakunta 1868–1873
- SKS:n kielitieteellinen osakunta (> osasto > valiokunta) jatkoi vuodesta 1873 1920-luvulle: kielenainesten keruuta jne.
- Kotikielen Seuran (1876–) kokoukset: paljon kielenkäytön kysymysten selvittelyä 1800–1900-luvuilla
- SKS:n lisätty kielitieteellinen valiokunta (> SKS:n kielivaliokunta) 1928–1944
- SKS:n kielivaliokunta ja SKS:n kielitoimisto 1945–1947
- Suomen Akatemian kielilautakunta ja Suomen Akatemian kielitoimisto 1949–1970
- Kielitoimiston tiedotuslehti Kielikello 1968–
- Humanistisen toimikunnan Nykysuomen laitoksen kielilautakunta ja kielitoimisto 1971–1975
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suomen kielen lautakunta 1976–
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielenhuolto-osasto (Kielitoimisto) 1976–

I KIELENOHJAILUN (KIELENHUOLLON) PERIAATTEISTA

1.1 KIELENOHJAILUN TEORIAA JA SOVELLUSTA

Tässä luvussa esittelen lyhyesti joitakin kansainvälisesti tunnettuja kielenohjailun teorioita ja pohdin niiden soveltuvuutta suomen kielenohjailuun sekä niiden vaikutusta käytännön toimiin. Käsittelen myös eräitä kieleen ja kielenohjailuun liittyviä keskeisiä termejä. Lisäksi tarkastelen niitä kielimuotoja, joihin kielenohjailu kohdistuu.

Mitä on kielenohjailu?

Tietoisella kielenohjailulla on ollut suuri osuus kirjoitetun suomen kielen kehittämisessä nykyiselleen. Se ei ole sinänsä ainutlaatuista, vaan samanlaisia kehitysvaiheita ja piirteitä on ollut monen muunkin kielen kehittämisessä. Tutkijat ovatkin kiinnostuneet tarkastelemaan näitä eri kielten yhteisiä näkemyksiä ja keinoja, joilla kielelle luodaan vakiintunut ja käyttökelpoinen standardikieli, ja hahmotelleet niistä teorioita.

Käsitys kielen yhteiskunnallisista ulottuvuuksista avartui ja monipuolistui kieli- ja yhteiskuntatieteilijöiden keskuudessa toisen maailmansodan jälkeen (Sajavaara 2000a: 72). Sitä näkemystä edustavat mm. amerikkalaiset kielisosiologit Einar Haugen ja Robert Cooper sekä saksalainen Renate Bartsch. Uudesta tutkimuskohteesta alettiin käyttää (ensimmäisenä Haugen) nimitystä *language planning* (= *kielisuunnittelu*), joka suomennetaan yleensä *kielenohjailuksi*. Sillä ei tarkoiteta vain kielen rakenteen ja sanaston järjestelmällistä kehittämistä (*corpus planning*), vaan siihen katsotaan kuuluvan myös kielipoliittinen suunnittelu ja päätöksenteko sekä päätösten toimeenpano (*status planning*). (Kloss 1969.) (*Kielenohjailun* suhteesta termiin *kielenhuolto* ks. s. 18.)

Voiko muiden kielten ohjailuteorioita soveltaa suomeen?

Mainittujen kielisosiologioiden hahmottelemista teorioista mielenkiintoinen ja suomeenkin soveltuva on Einar Haugenin kehittämä teoria, jota on käytetty myös mm. suomenruotsin (af Hällström-Reijonen 2012) ja viron (Raag 1999) kielenohjailun tarkasteluun (ks. myös Sajavaara 2005).

Haugen on konkretisoinut kielenohjailun teorian nelikohtaiseksi malliksi (1972, täyd. 1987; ks. Sajavaara 2000b: 239), jossa kielenohjailun vaiheet etenevät kronologisesti: 1) kielimuodon valinta ja normien luominen, 2) normien kodifointi, 3) normien soveltaminen käytännön kielenhuoltoon ja 4) normien käyttöön levittäminen. 1. ja 4. vaiheen näkökulma on yhteiskunnallinen (*statuksen suunnittelu*), 2. ja 3. vaiheen lingvistinen (*korpuksen suunnittelu*).

Haugenin teorian mallin vaiheet voi jakaa toisenkinlaisen kielenohjailunäkemyksen mukaan: 1. ja 2. vaihe liittyvät *normatiiviseen* kielenhuoltoon, 3. ja 4. vaihe *funktionaaliseen* kielenhuoltoon. Normatiivinen kielenhuolto on kielen yhtenäisyyteen tähtäävää toimintaa, johon kuuluu äänne- ja muotorakenteen ja oikeinkirjoituksen standardointia normien kodifoinnin eli vakiinnuttamisen avulla ja mm. kielenhuoltoperiaatteiden selvitystä. Funktionaalisella kielenhuollolla tarkoitetaan tehtävittäin eriytyvän kielenkäytön kehittämistä, esimerkiksi erikoisalojen sanastotyötä. (Ks. myös Sajavaara 2000a: 78–79.)

Tarkastelen Haugenin mallia soveltaen siinä esitettyjä kielenohjailun vaiheita suomen kielen kehittämisen vastaaviin vaiheisiin. Eri vaiheiden väliset rajat eivät ole aina kovin selkeät.

1. *Statuksen suunnittelu*. Valitaan se kielivariantti, jota lähdetään kehittämään ja normittamaan. Kirjakielen varhaisvaiheessa oikeinkirjoituksen ja kielijärjestelmän ohjailu alkaa normien luomisella.

Suomen kirjoitetun kielen kannalta keskeinen statussuunnittelun vaihe oli Mikael Agricolan toiminta. Kun hän aloitti kirjallisen työnsä 1500-luvulla, hän joutui tekemään tietoisia valintoja eri vaihtoehtojen välillä. Normipäätökset perustuivat sekä muiden kirjakielten malleihin että oman puhutun kielen käytäntöihin. Näin on tapahtunut monissa muissakin kielissä. Agricola lainasi kirjoitusjärjestelmän perusaineokset niistä kielistä (ruotsista, saksasta ja latinasta), joista hän käänsi. Paitsi näiden kielten ortografiaan hän turvautui myös paljon niiden lauserakenteisiin ja sanastoon. Se että kirjakielen perustaksi tuli puhutun suomen kielen länsimurteen variantti, on jälkikäteen arvioiden ollut kirjakielen kehittämisessä tärkeä kielipoliittinen ratkaisu.

Yhteiskuntapoliittisesta näkökulmasta kirjakielen perustamisen tarkoitus on ollut ennen muuta kansallinen yhdentyminen, ts. kansallisen identiteetin vahvistaminen ja yhteydenpito. Suomessa tämä funktio tuli tärkeäksi 1800-luvun poliittisessa tilanteessa.

Toinen ratkaiseva vaihe suomen kielen statuksen suunnittelussa oli 1800-luku. Silloin suomenmielinen sivistyneistö pyrki irti ruotsin kielen ylivallassa ja ryhtyi nostamaan suomen kielen statusta kehittämällä sitä yhteiseksi, kaikkiin tarkoituksiin taipuvaksi sivistyskieleksi. Kielen virallista statusta parannettiin myös laeilla, joista tärkeimpiä olivat 1863 annettu kieliasetus suomen nostamisesta ruotsin rinnalle sekä kouluasetus, jonka myötä suomen kieli otettiin oppikouluissa opetuskieleksi ruotsin rinnalle. 1870-lukuun mennessä suomen kieltä saattoi jo käyttää hallinnossa, oikeuslaitoksessa ja koulutuksessa. – Itsenäistymisensä jälkeen Suomi sai hallitusmuodon, jonka mukaan suomen ja ruotsin kielet ovat tasavallan virallisia kieliä (kielilaki 1922; uusi kielilaki 2004). (1800-luvun kielenkehitystyöstä tarkemmin ks. lukua 2.1.)

2. *Korpuksen suunnittelu.* Viralliseksi valitun kielimuodon kehittämiseksi ja vakiinnuttamiseksi laaditut normit kodifoidaan eli kootaan sanakirjoihin, kielioppeihin ym. lähdeiteksiin. Tällä tavoin vakioitua kielimuotoa kutsutaan usein myös standardikieleksi. Standardointi koskee (oikein-) kirjoitusjärjestelmän luomista, muoto- ja lauseopillisen rakenteen vakioimista ja sanaston kehittämistä. (Kielimuotojen nimityksistä ks. s. 21–23.)

Agricolan teosten kieltä voitaneen pitää ensimmäisenä suomen kielen standardina, joskin siinä oli kaikilla kielen alueilla vielä paljon epäjohdonmukaisuutta. Vuoden 1642 Raamatun käännöskomitea loi Henrik Hoffmanin johdolla monia Agricolan kielellisiä ratkaisuja tarkentavia normeja. Kun komitea esimerkiksi päätti ryhtyä merkitsemään *k*:ta *c*:llä takavokaalien edellä (*caicki*) ja *k*:lla etuvokaalien edellä (*käsi*), siitä tuli normi, joka vakiinnutti *k*:n merkintää. Nykyiselleen normi muotoutui, kun Antti Lizelius ryhtyi merkitsemään *k*:ta *k*:lla myös takavokaalien edellä korjailemassaan raamatunkäännöksessä (1776). Pääosin vuoden 1642 Raamattua voi pitää kirjakielen standardina 1800-luvulle saakka.

Standardi kehittyy jatkuvasti, ja se vaatii ylläpitoa. Suomen standardikielen normit muotoutuivat ja vakiintuivat 1800-luvun kuluessa. Vähäisempiä muutoksia standardiin on kuitenkin tehty jatkuvasti. (Toimijoista tarkemmin ks. lukua 2.1 ja tämän luvun kohtaa Kuka normeista päättää? s. 20.)

3. *Korpuksen suunnittelu.* Kirjakielen ja kirjallisen kulttuurin kehittyessä kielenohjailu on kielen korpuksen kaikenlaista ohjailua, johon tärkeänä osana kuuluvat kielen ilmaisuvarojen rikastaminen ja huoltaminen kehittämällä sekä yleistä sanastoa että erikoiskielten termistöä ja lisäksi nimistöä. Tämä kielenohjailun vaihe on kodifoidun normiston soveltamista eli siis suurelta osin sitä, mitä nykyään pääasiassa käsitetään kielenhuolloksi.

Korpuksen suunnittelun (kielenhuollon) tavoitteena on ollut Suomesakin koko 1900-luvun (ja on edelleen) muokata kieltä ”yhä täydellisemmäksi ja käyttökelpoisemmaksi henkisen kulttuurin apuneuvoksi” (Ikola 1990: 127). Kielenhuollon kohteena ovat enimmäkseen kielen korrektiuteen ja viestivyyteen sekä terminologiaan liittyvät valintaongelmat sekä tyylin kehittäminen. – Kielenhuollon nykyiset tehtävät ja haasteet liittyvät niin meillä kuin muuallakin paljolti muiden kielten lisääntyneeseen vaikutukseen, joka näkyy kaikilla kielenalueilla, oikeinkirjoituksessa, jonkin verran lauserakenteissa ja ennen kaikkea termistössä.

Nykyisin Kotimaisten kielten keskuksen kielenhuolto-osasto, joka edelleen tunnetaan myös Kielitoimistona, ja sen yhteydessä toimiva suomen kielen lautakunta muodostavat kielenhuolto-organisaation, jolla on Suomessa auktoriteettiasema kielenohjailussa. Myös kielenhuolto-osaston kanssa tiiviissä yhteistyössä toimiva *Kielitoimiston sanakirjan* toimitus on tärkeä auktoriteetti sanastonkehityksen seuraamisessa ja ohjaamisessa.¹ – Tämän kirjan neljäs ja viides luku käsittelee monitahoisesti suomen kielen korpuksen suunnittelun tämän vaiheen (vrt. Haugenin malli) kielenohjailutoimia eli kielenhuoltoa etenkin 1900-luvun alkupuoliskolla.

¹ Vanhemman sanakirjan, 1950-luvulla ilmestyneen *Nykysuomen sanakirjan*, yhteys silloiseen kielitoimistoon oli vielä tiiviimpi ja sen yleistä kielenkäyttöä ohjaava vaikutus merkittävä.

4. *Statuksen suunnittelu.* Yleiseksi käyttökieleksi vakiinnutettua normitettua kieltä levitetään käyttöön ja siitä tuotetaan tietoa, ts. pyritään vaikuttamaan yksittäisten kielenkäyttäjien asenteisiin ja kielenkäyttöön kouluopetuksella, kielineuvonnalla, kielioppailla ja joukkoviestinnällä. Myös julkista kielenkäyttöä huolletaan monin tavoin, mm. seuraamalla yksittäisen organisaation kieltä ja antamalla siitä palautetta (ks. esim. lukua 3.7), järjestämällä kielenkäytön koulutusta, pitämällä luentoja jne.

Valtiovallan asettamia toimijoita näissäkin tehtävissä ovat olleet Suomessa kielitoimisto ja kielilautakunta. Kielitoimiston toimintamuodoista on tässä yhteydessä mainittava etenkin neuvontatyö, koulutus, tiedotuslehti *Kielikello*, oppaat ja kielenkäyttöohjeet joukkoviestimissä. Yhteistyössä kielitoimiston kanssa ovat vuosien mittaan toimineet monet sanastolautakunnat ja erilaiset kielenhuoltoprojektit, mm. virkakielikomitea 1980-luvulla ja vuoden 2013 virkakielityöryhmä. – Tämä Haugenin teorian mukainen kielenohjailun vaihe tulee esiin kolmannessa luvussa, jossa käsitellään kielenhuollon toimintamuotoja ja kielioppaiden historiaa.

Muista eri kielten kielenohjailussa tavallisista tavoitteista nousee sosiolingvistienkin teorioissa (etenkin Cooper 1989) esiin kielen puhdistaminen ”epäsuotuisista” aineksista, kuten muiden kielten tai murteiden vaikutuksesta (= *puhdaskielisyys* eli *purismi*). Purismi on liittynyt sekä statuksen että korpuksen suunnitteluun. – Purismin vaikutus kielenohjailuun tulee tässä kirjassa monessa yhteydessä esiin.

Robert Cooper esittelee kielenohjailun tehtäviä. Niitä hänen mukaansa voivat olla kielen elvyttäminen (esim. heprean elvyttäminen myös puhutuksi kieleksi), kielen uudistaminen (esim. Turkin kielireformi 1920-luvun alussa), kieltenvälisen viestinnän helpottaminen (apukielet, esim. esperanto), kielen säilyttämispyrkimykset (esim. vähemmistökielten ja kansallisten kielten suojele valtakielten paineessa) ja apukoodien standardointi (esim. viittomakielen kehittäminen ja opettaminen) sekä paikannimien standardointi. (Cooper 1989; Sajavaara 2000a: 72–73.) Näistä Cooperin esittämistä tehtävistä käy ilmi, miten vahvasti yhteiskunnallista ja poliittista kielenohjailu usein on. Siksi termin *language planning* rinnalla onkin alettu käyttää 1980-luvun lopulta lähtien usein termiä *language policy* (= kielipolitiikka).

Cooperin näkemyksen mukaan kielenohjailun, sekä statuksen että korpuksen ohjailun, perimmäiset tavoitteet ovat aina yhteiskunnallisia (1989: 34–35), kuten kansallinen eheys, taloudellinen kehitys tai vähemmistöjen kielelliset oikeudet. Cooper on luonut kielenohjailusta havainnollisen (statukseen painottuvan) teorianmallin (mts. 97–98), jolla voidaan kuvata, kuka suunnittelee mitä (= millaista muutosta), ketä varten ja miten.

Cooperin teorianmallia voi hyvin soveltaa myös suomen kielen ohjailuun ja näin etsiä vastausta esimerkiksi seuraaviin kysymyksiin: Ketkä tai mitkä toimijat (vaikutusvaltaiset yksilöt, ryhmät, toimikunnat ym.) ja millaisissa oloissa edistivät suomen kielen asemaa yhteiskunnassa (*statuksen ohjailu*) ja rakensivat suomen kieltä (*korpuksen ohjailu*), keitä varten ja millaisiin tarkoituksiin, millaisin motiivein ja kehittämisperiaattein, minkälaisin kielellistä käyttäytymistä ohjaavin keinoin (*mallin levittäminen*) ja millaisten päätöksentekoprosessien kautta. (Cooper 1989: 98; Sajavaara 2000b: 237–238.)

Cooperin teorianmallin kysymyksiin vastataan suomen osalta monissa kirjani luvuissa, etenkin luvussa 2.1. Agricolasta 1900-luvulle. Sstatusen ohjailun näkökulma tulee selvimmin esiin kielenhuollon toimintamuotojen esittelyssä kirjan kolmannessa luvussa; korpuksen ohjailua taas käsitellään eniten viidennessä luvussa.

Mitä eroa on kielenohjailulla ja kielenhuollolla?

Suomessa on kielenohjailutoimista puhuttaessa käytetty jo 1950-luvun lopulta lähtien termiä *kielenhuolto*, tässä luvussa esitelty termi *kielenohjailu* taas on paljon uudempi. Vaikka nämä termit katsotaan suomessa lähes synonyymeiksi, niiden välille on mainittujen kielisosiologien ym. kielitieteilijöiden vaikutuksesta kuitenkin kehittynyt jonkin verran merkityseroa. Ero käy hyvin ilmi edellä esitellystä Haugenin kielenohjailuteorian mallista: *Kielenohjailua* käytetään yleisistä toimista, jotka liittyvät kirjakielen perustamisvaiheeseen, periaatteista, joilla ohjailaan kehittyvää kielimuotoa, etsitään suuntaa ja ohjataan kielijärjestelmää, kielenkäyttöä ja oikeinkirjoitusta yhä tarkoituksenmukaisemmaksi, etenkin viestivämmäksi ja tehokkaammaksi. Toimissa on tärkeällä sijalla yhteiskunnallinen näkökulma. *Kielenhuolto* nähdään, ainakin nykyisellään, toimiksi, jotka kohdistuvat lähinnä kielenohjailun tulokseen, vakiintuneeseen eli kodifioituun yleiskieleen. Ne ovat käytännön toimia kielenohjailun tavoitteiden edistämiseksi (opetus, tekstintarkastus ym.) Vaikka termeillä

kielenohjailu ja *kielenhuolto* voi nähdä merkityseron, käytän tämän kirjan myöhemmissä luvuissa yleensä käytännönläheisempää ja itselleni tutumpaa termiä *kielenhuolto*.

Mikä on normi?

Edellä on jo esitetty, että kielenohjailun tärkeä tehtävä on kielen normittaminen eli standardointi. Sillä keinoin on myös suomen kieli saatu vakiinutettua niin, ettei kielenkäyttäjän tarvitse ratkaista jokaista kielenkäytön ongelmaa itse vaan hän voi tukeutua jo tehtyihin päätöksiin. Sitä toivottiin hartaasti monissa kirjoituksissa ainakin 1800-luvun puolivälistä lähtien. Tosin jo silloin ja myöhemminkin on ollut myös niitä individualisteja, joiden mielestä normittaminen ja muu kielen säännöttely on turhaa: jokaisella on oikeus käyttää kieltä (ja myös kirjoittaa) niin kuin haluaa. Ajatus oli ainakin 1800-luvun kielioloissa mahdoton. Normeja tarvittiin.

Miten määritellään *normi*? Kielenkäytön *normeilla* tarkoitetaan sääntöjä, ohjeita ja suosituksia, joiden perusteella arvioidaan, onko jokin ilmaus yleiskielessä hyväksyttävä eli ”oikea” vai kartettava eli ”väärä”. Normit on koottu eli kodifioitu kielioppeihin ja oppaisiin sekä sanakirjoihin.

Kielisosiologisesta näkökulmasta sanaa *normi* voidaan käyttää myös laajemmin, samaan tapaan kuin puhuttaessa muista sosiaalisista ilmiöistä, esimerkiksi käyttäytymisestä. Kielen normit ovat tällöin yhtä kuin kieliyhteisön käsitys siitä, mikä missäkin tilanteessa on oikeaa ja soveliasta kieltä. Se on mm. sosiolingvisti Renate Bartschin lähtökohta hänen teoksessaan *Norms of Language* (1987). Normit saavat aikaan yhteisyyttä ja säännöllisyyttä ihmisten käyttäytymisessä ja luovat turvaa. Kaikki kielet ovat normijärjestelmiä riippumatta siitä, onko niillä kirjoitusta ja kodifioituja normeja. (Bartsch 1987; Rintala 1992: 47; Karlsson 1997.)

Kielenohjailuun kuuluva normitus perustuu tietoihin (ja yleensä tieteyihin) päätöksiin. Suurin osa kielen normeista on kuitenkin sellaisia, joista kukaan ei ole päättänyt vaan jotka kuuluvat kielen perusrakenteeseen. Näitä kielen omia normeja nimitetään *luonnollisiksi normeiksi*. Ne omaksutaan jo varhain kielenoppimisvaiheessa ympäristön arkipuheesta, niitä ei tarvitse äidinkielenpuhujalle erikseen opettaa (mm. Karlsson 1997). Suomenkielinen oppii luonnostaan, että *rakastaa*-verbin kohde on partitiivissa: *minä rakastan sinua* (ei *sinut*). Hän oppii luontevasti niinkin erikoisen asian kuin että lukusanan jälkeinen sana suomessa on yksikön partitiivissa: *kolme tyttöä*

(vrt. engl. *three girls*). Luonnollisissa normeissakin voi olla vaihtelua, kuten slangi-ilmauksessa *mä diggaan sua ~ susta*. Luonnollisiin normeihin kuuluvat myös esimerkiksi verbien persoonataivutuksen yksikkömuodot *minä menen, sinä menet* jne. (En ota tässä yhteydessä huomioon sanojen muotoasuun liittyviä murrevariantteja, kuten *mää meen, mie mään*.) Vastaavissa monikkomuodoissa on murteittaista vaihtelua, joten niistä on jouduttu tekemään normittava päätös: kirjakieleen on vakiinnutettu normimuoto *me menemme* jne. – muoto joka on esiintynyt vain pienen vähemmistön puhekielessä. Puhekielessä yleinen muoto *me mennään* erottuu selvästi kirjakielestä. Kirja- ja puhekielen ero ilmenee myös ilmauksessa *pojat menevät ~ pojat menee*.

Kuka normeista päättää?

Kielenohjailussa ja -huollossa normeilla tarkoitetaan nimenomaan kodi-fioituja normeja. 1800-luvun kuluessa suomen kielen oikeinkirjoitus ja kielipillinen rakenne vakiintuivat lähes nykyiselleen. Silloin vakiinnutettiin myös suurin osa niistä oikeakielisyysperiaatteista, jotka ovat ohjanneet kielen kehittämistä ja käyttöä nykypäiviin saakka. Monen tässäkin teoksessa käsitellyn yksittäisen normin historia pohjaa 1800-luvulla tehtyihin päätöksiin. Normipäätöksiä tekivät koulutetut ihmiset; usein he olivat kielen-tutkijoita tai heistä muodostettuja kollektiiveja. (Päätöksistä ja päättäjistä enemmän ks. lukua 2.1.) Yksittäisistä kielentutkijoista on ennen muita syytä muistaa E. N. Setälä, joka välitti kieliopissaan 1800-luvun normiperintöä 1900-luvulle. Hänen kielioppiensa vaikutus kesti pitkään, koska niitä käytettiin yleisesti kouluissa 1800-luvun lopulta ainakin 1900-luvun puoliväliin saakka. Normien välittämisen lisäksi Setälä myös loi niitä. Monessa tämän teoksen artikkelissa viitataan Setälän kieliopin merkitykseen normin lähteenä tai kehittäjänä.

1800-luvun loppupuolella normityö siirtyi kollektiivisille elimille. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS, per. 1831) piirissä toimi useita kieltä normittavia yhteenliittymiä, varhaisimpana Kielitieteellinen Osakunta 1870-luvulla ja myöhemmin kielitieteelliset valiokunnat 1900-luvun alku-puoliskolla. August Ahlqvistin 1876 perustaman Kotikielen Seuran kokoukset olivat foorumi, jossa keskusteltiin usein kielenkäytön kysymyksistä ja tehtiin jonkin verran myös normipäätöksiä. Kotikielen Seura oli siten myös merkittävä kielenkäytön auktoriteetti, samoin kuin seuran julkaisema

aikakauslehti *Virittäjä*, jossa normikysymykset ovat olleet tärkeällä sijalla 1900-luvun loppupuolelle saakka.

1900-luvun alkupuolelta lähtien alettiin julkaista kielioppaita, joihin kielenkäytön normit pyrittiin kokoamaan. Oppaissa oli alkuun myös ohjeita, jotka olivat vielä vakiintumattomia, etenkin ensimmäisessä, Knut Canne-
linin 1916 julkaisemassa oppaassa. Oppaaseen pääsy saattoi jo sinänsä va-
kiinnuttaa ohjeen normiksi tai ainakin jouduttaa päätöksentekoa siitä. (Ks.
lukua 3.4.) Normien vakiintumiseen vaikuttivat myös sanakirjat, joskaan ne
eivät ennen *Nykysuomen sanakirjaa* (1951–1961) olleet tietoisesti normittavia
vaan enemmänkin kuvailevia.

Mihin kielimuotoihin kielenohjailu kohdistuu?

Kielenohjailu on ollut alun perin *kirjakielen* luomista (normitus ja normien
kodifointi) ja kehittämistä. Nykyisen kielenhuollon kohteena olevasta kie-
limuodosta käytetään usein nimitystä *yleiskieli*. Sillä tarkoitetaan kirjoitettua
kieltä ja sitä lähellä olevaa virallisuonteista puhuttua kieltä (mm. Sajavaara
2000a: 78). Kielenhuolto kohdistuu lisäksi erikoisalojen kielenkäyttöön eli
erikoiskieliin, etenkin sanastoon. Siksi myös yleiskieli ja erikoiskielet ovat
standardoituja kieliä eli *standardikieliä*.

Termien *kirjakieli* ja *yleiskieli* rajasta on keskusteltu jatkuvasti. Raja mää-
räytyy paljolti käyttöyhteyksien ja käyttöfunktion mukaan, joten se on liu-
kuva. Kirjakieliset tekstit ovat hyvin monenlaisia: ne voivat olla tietyn alan
termejä sisältävää erikoiskieltä, rakenteeltaan monimutkaista virkakieltä tai
hyvinkin vapaatyylistä kaunokirjallisuutta. Siksi mikä tahansa kirjakieli ei
ole yleiskieltä, mutta yleiskieltä ei ole myöskään mikä tahansa puhekieli.
Suomessa julkinen puhekieli on viime vuosikymmeniin saakka ollut vah-
vasti sidoksissa normitettuun kirjakieleen, mitä kuvaa hyvin ilmaus ”puhua
kirjakieltä”. Varsinkin aiemmin tämä puhunnan muoto oli yleinen esitel-
missä, luennoissa ja yleensä virallisissa puhetilanteissa; niissä siis luettiin
ääneen kirjoitettua tekstiä tai puhuttiin muuten kirjakielen tyyliin. Aiheet
saattoivat olla varsin erikoiskielisiä.

Kielitoimiston johtajana 1974–1990 toiminut Esko Koivusalo on pohti-
nut, millaisia ominaisuuksia tulee olla sillä kielimuodolla, jota voi nimittää
yleiskieleksi. Hän määritteli *yleiskielen* seuraavasti: se on kieliyhteisön eri
ikä- ja ammattiryhmille yhteinen kielimuoto, joka on muotoasultaan kir-
jakielen normien mukaista, käyttää tunnetuksi tiedettyä sanastoa (ei siis

erikoistermejä, murre sanoja ym.) ja on virkerakenteeltaan yksinkertaista (Koivusalo 1979). Yleiskieli on sekä kirjoitettua että puhuttua. Yleiskielen puhuttua muotoa Koivusalo nimitti *yleispuhekieleksi*.

Koivusalon esittämästä yleiskielen määritelmästä on jo yli kolmekymmentä vuotta. Kielenkäyttö on sinä aikana huomattavasti muuttunut. Usein esitetään, että puhuttu kieli on loitontunut tyyliltään yhä enemmän kirjoitetusta kielestä. Kieli tuskin on paljoakaan muuttunut mutta kylläkin kielenkäyttötavat: julkisissa puhetilanteissa, esitelmissä, opettamisessa, medioissa ym. käytetään entistä vapaampaa ja epämuodollisempaa puhetyyliä, siis kielimuotoa, joka ei ole normitettua kieltä. Muutos on niin selvä, että kielentutkijat ovat katsoneet tarpeelliseksi määritellä Koivusalon termin *yleispuhekieli* uudelleen, nykyistä kielenkäyttöä paremmin vastaavaksi. Muutos näkyy Kielitoimiston sanakirjan uusimmassa painoksessa (2012), johon on muutettu hakusanan *yleispuhekieli* aiempi määritelmä ”yleiskielen puhuttu muoto” seuraavanlaiseksi: ”epämuodollinen puhutun kielen muoto, jossa ei ole leimallisia alueellisia tm. erityispiirteitä”. *Yleispuhekielellä* tarkoitetaan nyt siis sitä kieltä, jota käytetään yleisesti tavallisessa yhteydenpidossa ja juttelussa. Tyypillistä tälle (niin kuin yleensäkin puhutulle kielelle) ovat mm. lauserakenteen osittainen hajoaminen, sanojen typistyminen ja sulautuminen toisiinsa, toistot, korjaukset, ajatusten katkeamiset jne. Tästä kielimuodosta käytetään myös termiä *arkipuhe*. (Karlsson 1995.)² Virallisissa julkipuhunnan tilanteissa käytetään toki edelleen kielimuotoa, joka on huoliteltua ja normitettua yleiskieltä (= puhuttua yleiskieltä).

Kielenkäyttötavat ovat muuttuneet siten, että yhä enemmän käytetään virallisissakin yhteyksissä sellaisia kielimuotoja, jotka jäävät kielenhuollon ulkopuolelle. Se on havaittavissa myös kirjoitetussa kielessä; (harha)käsitys stabiilista, normitetusta kirjakielestä on murenemassa. Kirjoitetussakin kielessä on yleistymässä normitetusta kielestä poikkeava arkisempi kielimuoto. Siihen ovat vaikuttaneet sähköposti- ja kännykkäviestintä sekä erilaiset sosiaalisen median muodot. Näin tuotettu kieli on usein kuin kirjoitettua

² Voi tosin kysyä, voiko tällaista kielimuotoa todellisuudessa olla edes olemassa vai onko näkemys liian kapea koko Suomen näkökulmasta. Eikö *yleispuhekieli* Joensuussa, Kuopiossa tai Oulussa ole kuitenkin varsin erilaista kuin Helsingissä? Puhesuomen alueellisia variaatioita (= aluepuhekieliä) on tutkimuksissa kyllä todettukin (esim. Mielikäinen 1982, 1986).

puhetta, jopa arkipuhetta. Siinä on tärkeää nopeus ja lyhyys, joten oikein-kirjoitussäännöistä, kuten pilkuista ja muista välimerkeistä, ei juuri piitata, ei myöskään alkukirjaimen koosta, yhdyssanasäännöistä jne. Käytetään paljon lyhenteitä, typiste- ja slangisanoja, epätäydellisiä lauseita tai pitkiä lauseketjuja. Myös englannin ilmauksia viljellään runsaasti. Minna-Riitta Luukka, sähköposti- ja kännykkäkielen ensimmäisiä tutkijoita, oli vuonna 2000 vielä sitä mieltä, ettei arkityylisellä kännykkäkielellä ole vaikutusta muuhun kirjoitusviestintään (Luukka 2000). Viime vuosina on kuitenkin ollut näkyvissä merkkejä entistä epämuodollisemman ja normien vastaisen kirjoitustyylin siirtymisestä myös standardikieltä edellyttäviin kirjoitustilanteisiin, kuten ylioppilaskirjoituksiin (mm. Kolehmainen 2008).

Tässä kirjassa käytän yleensä termiä *yleiskieli*, kun tarkoitan kielenhuollon kohteena olevaa standardoitua kieltä. Historiallisista syistä on kuitenkin usein luontevaa käyttää samassa merkityksessä myös termiä *kirjakieli*, joka sisältää yleiskielen ja erikoiskielet.

Miten kielenohjailunäkemys on muuttunut 1900-luvulla?

Suomen kirjakieltä kehitettiin ja vakiinnutettiin 1800-luvulla käytännön tarpeiden takia mutta ennen muuta siksi, että kielellä oli tärkeä merkitys suomalaisen kulttuurin ja siten kansakunnan ja valtion olemassaolon kannalta. Suomen kirjakielen kehittämisessä oli samaa kansallisromanttista kulttuurinationalismia, joka vaikutti 1800-luvulla monella taholla Euroopassa. Tämä kansallis-ideologinen näkemys leimasi suhtautumista suomen kieleen ja kielenohjailuun 1900-luvun puoliväliin saakka, jolloin vasta alkoi väistyä kielipollis-puristinen tavoite ”hyvästä”, ”oikeasta” ja ”puhtaasta” ideaalikielestä. Aatteellisesta murroksesta kertoo osaltaan se, että termin *oikeakielisyys* sijaan siirryttiin vähitellen käyttämään sanaa *kielenhuolto*. Kielenohjailun t. kielenhuollon toiminnasta vastasivat SKS:n (myöhemmin Suomen Akatemian ja sen jälkeen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen) kielitoimisto ja kielilautakunta (= suomen kielen lautakunta). Samalla kielenohjailun näkemys muuttui selvemmin kielen tarkoituksenmukaisuutta ja toiminnallisuutta korostavaksi, ja kielen tavoiteltaviksi ominaisuuksiksi tulivat nyt selkeys ja taloudellisuus. Myös kielenhuollon yhteiskunnallinen merkitys ymmärrettiin entistä selvemmin, mm. ryhdyttiin edistämään virkakielen selkeyttämistä 1970-luvulta lähtien. Kielenhuolto nähtiin tärkeäksi osaksi kielipolitiikkaa.

Suomen kielen kehittäminen yhteiskunnan erilaiset vaatimukset täyttäväksi kieleksi vaati vielä 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella monia normipäätöksiä. Sen sijaan 1900-luvun jälkipuoliskolla, etenkin viimeisinä vuosikymmeninä, yleiskieli alkoi olla jo siinä mielessä ”valmis”, että varsinaista normittamista tarvittiin varsin vähän. Se käy ilmi tämän teoksen liitteenä olevasta kielilautakuntien päätösten luettelosta. (Ks. kuitenkin lukua 6.)

Päätösten luonne on myös muuttunut: kun aiemmin pyrittiin laatimaan sääntöjä, jotka hyväksyivät kirjakieleen usein vain yhden käytössä olleista rinnakkaisilmauksista (esim. *alkaa tehdä* vrt. *tekemään*), nyt nähdään monessa yksimuotoisuuden ohjeessa kielenkäytön kannalta tarpeetonta kapeutta ja tiukkuutta. Siksi kielenhuollossa on menty siihen suuntaan, että normitettua kieleen hyväksytään ilmausten yleisiä rinnakkaismuotoja. Esimerkiksi aiemmin yksinomaisen ilmauksen *tulla* t. *saada tehdyksi* rinnalle hyväksyttiin myöhemmin murteissa yleinen *tulla* t. *saada tehtyä* (kielilautakunnan päätös 1973). Vihdoin (2014) päätettiin vuosikymmeniä kestäneen keskustelun jälkeen hyväksyä normimuodon *alkaa tehdä* rinnalle puhekielessä ja kirjoitetussakin kielessä yleinen rinnakkaismuoto *alkaa tekemään* (ks. lukua 5.13). Myös eräitä puristiseen svetisismien torjuntaan liittyneitä ohjeita on viime aikoina purettu. Vuonna 2003 suomen kielen lautakunta päätti muuttaa ns. tavan adessiivin käytön ohjetta niin, ettei sitä enää katsota svetisismiksi eikä muutenkaan kartettavaksi (esim. ilmauksia *tutkia innolla*, *tervehtiä ilolla*, *tehdä rakkaudella* jne.).

Sen lisäksi, ettei uusia normeja enää juuri luoda, kielenohjailun luonne on muuttunut myös siten, ettei enää puhuta kovin mielellään kielenkäytön säännöistä vaan *ohjeista* tai *suosituksista*.

1.2 MIKSI ”OIKEIN” TAI ”VÄÄRIN”? – KIELENHUOLLON PERIAATTEIDEN HISTORIAA

Käytännön kielenhuoltotyö on edelleen, muun ohessa, vastaamista oikeakielisyyskysymyksiin: onko jokin kielenkäyttötapa oikea vai väärä tai ainakin hyvä vai huono? Millaisin perustein näihin kysymyksiin on aikojen kuluessa vastattu? Millaisia kielikäsityksiä kielenhuollon periaatteet ovat eri aikoina kuvastaneet? Tässä luvussa seuraan sitä 1800-luvulta nykypäivään.

Kielenhuollon perusteita tarkastelevissa esityksissä lähdetään usein E. N. Setälän virkaanastujaisesityelmästä ”Oikeakielisyydestä suomen kielen käy-

täntöön katsoen” (Setälä 1894), jonka hän piti 1893 ryhtyessään hoitamaan Helsingin yliopiston suomen kielen professorin virkaa. Esitelmä on edelleen merkittävä: Siinä on hyvä historiallinen katsaus siihenastisista oikeakielisyyšnäkemyksistä, joita Setälä esittelee ja arvioi ja joiden pohjalta hän esittää oman näkemyksensä oikeakielisyyden perusteista. Setälän esitelmässä esiintyy ensimmäisen kerran myös sana *oikeakielisyyš* (suora käännös ruotsin sanasta *språkriktighet*). Sitä käytettiin sitten yli viisikymmentä vuotta, kunnes kielenohjailutyöhön vakiintui 1950-luvun lopulla sana *kielenhuolto*.

Esitelmänsä keskeisen sisällön Setälä tiivistä myöhemmin sanakirja-artikkeliin, jonka hän kirjoitti hakusanasta *oikeakielisyyš* ensimmäiseen suomalaiseseen tietosanakirjaan (*Tietosanakirja*, 6. osa, 1914). Artikkelä on siihen tarkoitukseen epätavallisen perusteellinen selvitys, peräti viisipaltainen. Se loi perustan sille traditiolle, että myös seuraavissa tietosanakirjoissa uusimpiin saakka on ollut mukana hakusana *oikeakielisyyš*, samoin muut siihen liittyvät hakusanat, kuten *kielenpuhdistus* (myöh. *puhdaskielisyys*) eli *purismi*, *kielivirhe* sekä *kielenhuolto*, joka vähitellen syrjäytti *oikeakielisyyš*-sanan 1960-luvulta lähtien. *Oikeakielisyyš*-sanan selitteitä sanakirjasta toiseen seuraamalla saa havainnollisen kuvan oikeakielisyyden periaatteiden muuttumisesta 1900-luvun mittaan. Tämän luvun runkona ovatkin kyseiset sanakirjamääritelmät. Niistä ilmeneviä kielenhuoltokäsitysten muutoksia pyrin selvittämään määritelmiin käytettyjen lähteiden perusteella. Rinnan sanakirjamääritelmien kanssa esittelen siis lyhyesti tärkeimpiä kielenhuollon periaatteita käsitteleviä artikkeleita, joita ovat kirjoittaneet Aarni Penttilä (1930), Osmo Ikola (1951), Lauri Hakulinen (1957) ja Terho Itkonen (1972).

Tietosanakirjojen perusteella kielenhuollon periaatteissa ei olisi tapahtunut juuri mitään muutosta enää 1970–1980-luvun jälkeen: määritelmät ovat siirtyneet suurin piirtein samanlaisina teoksesta toiseen. Tietosanakirjoja on sitä paitsi julkaistu viime vuosikymmeninä enää harvoin (nykyään tuskin lainkaan). Periaatteiden tarkastelua ei voi siksi jättää tietosanakirjojen varaan. Kielenhuollon toimintatavat ja niihin liittyvät periaatteet ovat muuttuneet viime vuosikymmeninä muun maailmanmenon ja uusien kielenkäytön tarpeiden mukaan. Tältä kannalta periaatteita ovat pohtineet mm. Esko Koivusalo ja myöhemmin ainakin Päivi Rintala, Pirjo Hiidenmaa ja Harri Mantila. Viime vuosikymmeninä periaatteista on keskusteltu melko vähän; mainittakoon kuitenkin Pentti Leinon ja Heikki Paunosen kriittisten puheenvuorojen herättämä keskustelu 1980–1990-lukujen vaihteessa.

E. N. Setälän selvitys oikeakielisyyden periaatteista

E. N. Setälä käy *Tietosanakirjan* (1914) *oikeakielisyys*-sanana selityksessään heti ongelman ytimeen:

Kysymys siitä, mitä kielen muotoja on katsottava ”oikeiksi” ja sen vuoksi huolellisessa kielessä, etenkin kirja- l. yleiskielessä hyväksyttäviksi, mitä taas ”vääriksi” ja kartettaviksi, on eri aikoina suuressa määrin kiinnittänyt sekä kielentutkijain että suuren yleisön mieltä.

Setälän mukaan oikeakielisyyskysymyksiä, siis käsityksiä ”oikeista” ja ”vääristä” muodoista ja ilmauksista, ei siihen mennessä kuitenkaan ollut juuri punnittu yleisten periaatteiden kannalta, joskin yksittäistenkin mielipiteiden takaa voi nähdä yleisempiä oikeakielisyyskantoja. Ruotsalaisen Adolf Noreenin teoksen *Om språkrigtighet* (1888) ajatuksiin ja eräisiin muihin kansainvälisiin kielentutkijoihin tukeutuen Setälä hahmotteli seuraavat kolme oikeakielisyyskantaa: ”kieliopillis-etymologinen kanta”, ”käytännönomaisuuskanta” ja ”tarkoituksenmukaisuuskanta”. Näiden kolmen ajattelutavan jälkiä voi nähdä nykyisenkin kielenhuollon periaatteissa ja käytännöissä. Siksi niitä on syytä tarkastella lähemmin:

Kieliopillis-etymologisen kannan mukaan kielen yleiset lait saadaan selville kielentutkimuksen avulla, ja näiden lakien mukaan oli arvostettava, mitkä todellisuudessa esiintyvät kielimuodot olivat oikeita ja mitkä vääriä. Oikeita olivat ne muodot, jotka olivat ”kielenlakien” mukaisia, vääriä taas niistä poikkeavat. Tämän periaatteen mukaan pidettiin etenkin ns. analogiamuotoja väärinä; esim. muotoja *rangaistus*, *häväistys* pidettiin aikanaan väärinä, koska ei ole kantaverbiä **rangaistaa*, **häväistää*.

Tärkeä kielenmuotojen arvonmäärääjä oli alkuperäisyys: myöhempiä muotoja kutsuttiin ”kuluneiksi” tai ”rappeutuneiksi” (sen mukaan esim. **vihollinen* katsottiin paremmaksi kuin *vihollinen*, koska edellinen on sananjohdon kannalta ”oikea” muoto). Vanhemmassa kirjallisuudessa esiintyvät muodot edustivat uudempiin verrattuna siten alkuperäisempää kantaa ja antoivat mallia uudemmille. Noreen nimittikin tätä kantaa ”kirjallis-historialliseksi”. Setälän mukaan Suomessa kuuluivat useimmat vanhemmat tutkijat tähän oppisuuntaan (esim. Reinhold von Becker, Kustaa Renvall, Elias Lönnrot ja etenkin August Ahlqvist), joskin samansuuntaisia mielipiteitä esitettiin myös nuorempien kielentutkijoiden oikeakielisyyskeskusteluissa.

Setälä arvosteli kieliopillisuuskantaa ennen muuta siitä, että kielenkäytön päätöksiä tehtiin senhetkisen kielihistoriallisen tutkimuksen valossa eivätkä päätökset välttämättä olleet oikeita myöhempien tutkimustulosten perusteella. Kieliopillisuuskannan mukaisissa oikeakielisyyskriteereissä ovatkin kuvastuneet aina kunkin aikakauden kieliopilliset ja kielitieteelliset mielipiteet. Tähän ajatteluun kuului myös, että kansanmurteet sisälsivät ”väärrä” kieltä yleiskieleen verrattuna.

Käytännönomaisuuskannan (myös: **”luonnonhistoriallisen” kannan**) mukaan oikeakielisyys ohjeeksi katsottiin puhuttu kieli: jos muoto kerran oli syntynyt, niin se myös oli oikea. Oikeinta ja parhaita kielenkäyttöä oli se, joka oli syntynyt luonnollisimmin. Rinnakkaisista ilmausmuodoista **paremmuuden ratkaisi enemmistön käytäntö**. Ehdottomasti vääriä muotoja olivat ne, joita ei ensinkään käytetty. Näin ajattelevista kansainvälisistä tutkijoista Setälä mainitsee mm. August Schleicherin ja Hermann Paulin.

Suomen kielen kysymyksissä käytännönomaisuuskannasta käytettiin nimitystä ”kansankielisyyskanta”. Sen mukaan ”kielenlait” elivät puhtaimpina kansankielessä, etenkin sellaisessa, jota kansa ”hyvillä kielipaikoilla” puhui, ts. jonka murre oli vähimmin ollut ”herrasuomen” tai vieraan vaikutuksen alaisena. ”Oikea” ja ”väärä” kielenkäyttö määräytyivät siis sen mukaan, oliko kieli hyvien kielipaikkojen puheen mukaista vai käytettiinkö sellaisia muotoja ja lausetapoja, joita ei ensinkään tavata ”turmelemattomassa kansankielessä”. Kansankielisyyskanta esiintyi voimakkaasti ns. murteiden taistelun aikana 1800-luvun alkupuoliskolla. Kansankielisyyskannassa korostettiin äärimmillään, että oli kirjoitettava niin kuin puhutaan ja kirjakielenäkin käytettävä paikallismurteita (K. A. Gottlund). Samaa ajatustapaa, joskin maltillisemmin, edustivat myös G. A. Avellan ja A. W. Ingman (ks. lukua 2.2) mutta myös monet myöhemmät oikeakielisuuden harrastajat. Samantapaisia ajatuksia oli myös monilla kieliopillisuuskannan miehillä. Setälä toteaaakin, että tosiasiaa nämä kaksi kantaa, kieliopillinen ja kansankielinen, ovat meillä kulkeneet rinnakkain, osittain toisiaan vastustaen, osittain toisiinsa sulautuen.

Setälä arvosteli kansankielisyyskantaa siitä, että se käsitti kielen liiaksi luonnontuotteen kaltaiseksi, vaikka kieli todellisuudessa on kulttuurituote, joka on paljolti tahdostakin riippuva. Tämä kanta ei myöskään ottanut huomioon, että ns. kirja- eli yleiskieli on periaatteessa sekin vain yksi murre. Jos kirjakieli ei saisi sisältää mitään muuta kuin mitä kansanmurteissa tavataan,

se ei täyttäisi tehtävänsä korkeamman sivistyksen kielenä. Sellainen kanta, että oikeaa on vain se, mitä enemmistö käyttää, johtaisi kielen jähmettymiseen, koska silloin kaikki uudennokset olisivat ehdottomasti väärä.

”**Tarkoituksenmukaisuuskannan** mukaan paras kielimuoto on se, jonka kuulija tarkimmin ja nopeimmin käsittää ja jonka puhuja helpoimmin tuottaa.” Näin Setälä määrittelee sen oikeakielisyyšnäkemyksen, jonka kannalle hän itse Noreenia seuraten asettuu. Tämän näkemyksen mukaisesti ”mikään lausumamuoto ei ole kaikkialla paras, vaan kukin on paras määrättyssä yksityistapauksessa”, ts. oikeaa ja väärää kielenkäyttöä arvioitaessa on otettava huomioon ilmauksen käyttöyhteys. Setälän mukaan tällä tavalla ajattelivat monet ulkomaiset kielentutkijat mutta eivät vielä juuri suomalaiset.³ – Tässä kannassa on jo selvästi nähtävissä ajatus siitä, että kielenkäytön tärkeä tehtävä on informaation kulku eli viestivyy.

Tarkoituksenmukaisuuskanta poikkeaa muista kannoista siinäkin mielessä, että sen mukaan ei voi arvioida, onko ilmaus oikea vai väärä, vaan ainoastaan, onko se tarkoitukseensa sopiva vai sopimaton. Setälä olikin aikaansa nähden hyvin vapaamielinen ja edistysellinen huomauttaessaan, että monet väärätkin ilmaukset voidaan helposti ymmärtää oikein, esim. **Minä en ole lukenut tämän kirjan*. Hän oli myös sitä mieltä, että esimerkiksi ilmaus ”isä poikinensa”, jonka sijaan olisi selvempää käyttää muotoa ”isä poikanensa” yhtä poikaa tarkoitettaessa, osataan yleensä tulkita monikko-muotoisenakin oikein yhteyden perusteella.

Esittämänsä kolmen oikeakielisyyškannan lisäksi Setälä ottaa esille **puhdaskielisyyden** eli **purismin**. Se ei suinkaan ollut uusi näkemys: sen mukaisesti oli korjailtu jo Agricolan tekstejä ensimmäisen Raamatun (*Biblia* 1642) suomennostyössä (Rapola 1963). Purismi oli kuitenkin noussut 1800-luvulla kielenkäytön merkittäväksi ohjaajaksi kansallishengen vahvistumisen myötä niin meillä kuin muuallakin. Puristisen näkemyksen mukaan ”väärää” kieltä on äänneasun, sanan tai muun ilmauksen ja jopa lauserakenteen vierasperäisyys. Piti siis pyrkiä karttamaan vieraan kielen vaikutusta, käytännössä

3 Tarkoituksenmukaisuuskannan puolestapuhujaksi Setälä kylläkin nostaa ”ei-kielmiehen” J. V. Snellmanin, jonka lausumaa hyvien kirjailijoiden hyvästä kielestä *Saima*-lehdessä (1845) on myöhemmin usein toistettu: ”Ei ole olemassa valtiopäiviä, jotka antavat lakeja kielen käytöstä, eikä viranomaista, joka huolehtii niiden noudattamisesta. Lainsäätäjänä toimii tässä tapauksessa merkittävä kirjailija, ja hänen esimerkkiään seurataan.” (Snellman 1845.)

etenkin lainasanoja, ja korvaamaan ne omilla (tai lähisukukielistä lainatuilla) muodosteilla.

Purismi liittyi kaikkiin kolmeen oikeakielisyyskantaan: Etenkin käytännönomaisuuskannan mukaista oli vaatia poistettavaksi ”muukalaisuuksia”, jotka olivat tulleet kieleen kirjallista tietä eivätkä siis vastanneet kielen ”luonnollista” kehitystä. Kieliopillis-etymologisen näkemyksen mukaan vieraista kielistä tulleet sanat ja lausetavat eivät olleet ”kielen hengen ja lakien mukaisia kehitystuotteita”. Mutta myös tarkoituksenmukaisuuskantaan liittyi vaatimus korvata lainasanat kielen omista varoista tehdyillä uudismuodosteilla sillä perusteella, että ne ovat ns. suurelle yleisölle helpompia ymmärtää ja ääntää. Setälän näkemyksen mukaan purismi ei ollut noussut vain oikeakielisyys- vaan myös tyyliysistä: vieraat sanat poikkeavat rakenteeltaan ja muodoltaan omakielisistä sanoista ja rikkovat siten helpposti tyylin eheyttä. Perimmältään purismin takana olivat silti kansalliset syyt: on kansallistunnolle alentavaa, että sivistyskäsitteitä varten joudutaan lainaamaan sanoja toisilta kansoilta.

Setälä ei ollut läheskään niin tiukka puristi kuin monet hänen aikalaisensa (ja etenkin monet myöhemmät oikeakielisyysmiehet). Hänen mukaansa myös lainailmauksia on tarkasteltava kielellisen tarkoituksenmukaisuuden näkökulmasta: lainasanaa tai muuta ilmausta ei pidä hylätä tarpeettomasti, jos siitä on kielelle etua. Tämäkin osoittaa, miten avara ja aikaansa edellä Setälän oikeakielisyysajattelu oli.

Setälän esitelmän ja siitä tiivistetyn *Tietosanakirjan* artikkelin keskeinen kysymys oli siis, millaisin perustein kielenkäyttöä voidaan pitää oikeana tai vääränä. Käytännönomaisuuskannalta vastaus on seuraava:

Kielenmuotojen oikeuden ja vääryyden ratkaisee käytäntö; kielivirhe on vain sellainen lausumamuoto, joka on ristiriidassa kieltä tai murretta puhuvan kieliyhteisön kielenkäytännön kanssa jonakin määrättyä aikana.

Setälä ei kuitenkaan jätä määritelmää tähän vaan täydentää sitä tarkoituksenmukaisuuskannalla:

Kielenkäytöllä on oleva ratkaisovalta, kun on kysymys lausumamuotojen oikeudesta ja vääryydestä, mutta kun on valittava eri käytäntötapo-

jen välillä tai kun jotakin uutta käytäntöön ehdotetaan ja otetaan, silloin pitäisi eri lausumamuotojen tarkoituksenmukaisuuden määrätä, mikä muoto on omaksuttava, mikä ei. – – Oikeakielisyyssasioita arvosteltaessa täytyy siis aina sovitella tarkoituksenmukaisuuden ja kielenkäytön vaatimusten välillä. (S.v. *oikeakielisyyys*.)

Ajatuksia oikeakielisyydestä 1930-luvulla

E. N. Setälä sai *Tietosanakirjassa* (1914) julkaistuksi laajan artikkelin *oikeakielisyyss*-sanasta (viisi palstaa) ehkä siksi, että hän kuului teoksen toimitusneuvostoon.⁴ Seuraavan, Otavan 1930-luvulla julkaiseman *Ison Tietosanakirjan* (lyh. ITSK; 6. osa 1935), selvitys *oikeakielisyyss*-sanasta on lyhentynyt edellisestä vajaan yhteen palstaan ja on rakenteeltaan ja paljolti sisällöltäänkin hyvin erilainen. Se koostuu hakusanan lyhyestä määritelmästä ja seitsenkohtaisesta oikeakielisyyssperiaatteiden luettelosta. Lähteinä mainitaan edelleen Setälän oikeakielisyyssesitelmä, jonka hän julkaisi hieman muokattuna uudelleen 1921 teoksessa *Kielentutkimus ja oikeakielisyyss*, sekä edellä mainittu A. Noreenin teos. Uutena nimenä on O. Jespersen (hänenä enemmän tässä luvussa s. 32). Sana-artikkelin laatijaa ei mainita. Tietosanakirjan kirjoittajien luettelossa on tosin E. A. Saarimaan nimi. Toinen tunnettu fennisti, Aarni Penttilä, mainitaan teoksen kielentarkastajana. Kumpikin oli kiinnostunut oikeakielisyysskysymyksistä.

Oikeakielisyyss määritellään ITSK:ssa näin:

kielen asua koskevien hyväksytyjen sääntöjen l. normien mukaisuus. Ilmaukset, jotka ovat näiden normien kanssa sopusoinnussa, ovat oikeakielisiä t. oikeita, ne, jotka ovat ristiriidassa niiden kanssa, sisältävät ns. kielivirheen.

Määritelmä on lakoninen: siitä on karistettu Setälän esittämät sääntöjen perusteet, ”kielilyhteisön kielenkäytäntö” ja siihen liittynyt ”lausumamuotojen tarkoituksenmukaisuus”; on vain ”hyväksytyjä” sääntöjä. Todetaan, että kielenkäytön säännöt ovat yleensä niin tuttuja (esim. sääntö siitä, että kirjoitetaan *otanpa* eikä *otampa*), että sellaiseen oikeakielisyyteen kiinnite-

⁴ *Tietosanakirja* on Setälän luoma sana.

tään huomiota lähinnä kouluissa. Kaikkia kielenkäyttökysymyksiä varten ei kuitenkaan vielä ole hyväksyttyä normia. Niitä ovat tapaukset, joissa uudelle asialle etsitään nimeä tai vanhan nimityksen tilalle halutaan uusi tai joissa halutaan tehdä valinta monen rinnakkaisen normin välillä (esim. monikon genetiivin monimuotoisuus). Varsinaista oikeakielisyystöä artikkelin mukaan onkin normien etsiminen näihin vielä ratkaisemattomiin kielenkäyttökysymyksiin.

ITSK:n *oikeakielisyyss-*artikkelissa luetellaan seitsemän periaatetta (oikeakielisyysskanta), joihin voidaan nojautua oikeakielisyysskysymyksiä ratkottaessa ja normeja muodostettaessa:

- 1) **aitous**, johon liittyy puhdaskielisyyden eli purismin näkökulma; etusijalle asetetaan ilmaukset, joissa ei ole vieraiden kielten vaikutusta
- 2) jonkin **kansanluokan** (rahvaan, sivistyneistön, parhaiden kirjailijoiden tms.) kielenkäytössä esiintyminen; tällöin saatetaan edustaa ns. kansankielisyysskanta tai aristokraattista, kirjallista jne. oikeakielisyysskanta
- 3) jonkin **paikkakunnan** (esim. Itä- t. Länsi-Suomen) kielessä [= murteessa] esiintyminen (**maantieteellinen** oikeakielisyysskanta)
- 4) **esteettiset ominaisuudet** (esteettinen oikeakielisyysskanta)
- 5) **esiintymäyleisyys**, ts. yleisimmin tunnettu ilmaus asetetaan muiden edelle
- 6) **johdonmukaisuus**, ts. pidetään suotavana, että toisiaan vastaavissa tapauksissa noudatetaan samaa sääntöä
- 7) **tarkoituksenmukaisuus**, ts. pidetään esillä muita selvempiä, puhujan tai kuulijan kannalta mukavampia tms. ilmauksia.

Tämä oikeakielisyysoimien periaatteiden luettelo perustuu kyllä pääosin Setälän esittämiin oikeakielisyysskantoihin, mutta niitä on työstetty käytännöllisempään suuntaan ja jaettu useammaksi periaatteeksi.

Otto Jespersenin oikeakielisyyisperiaatteet

Ison Tietosanakirjan (ITSK) *oikeakielisyyys*-artikkelin lähteissä mainitaan uutena nimenä tanskalainen kielentutkija Otto Jespersen ja hänen teoksensa *Menneskehed, Nasjon og Individ i Sproget* (1925). Jespersenin esittämät oikeakielisyyšnäkemykset herättivät Suomen kielentutkijoiden piirissä 1920-luvun lopulla kiinnostusta. Niillä näyttää olleen jonkin verran vaikutusta myös ITSK:ssa esitettyjen oikeakielisyyisperiaatteiden sisältöön ja muotoutumiseen (mm. kummassakin seitsemän kohtaa). Aarni Penttilä esitteli artikkelissaan ”Oikeakielisyyden periaatteista” (1930) Jespersenin periaaterakennelmaa:

- 1) auktoritatiivinen
- 2) maantieteellinen
- 3) kirjallinen
- 4) aristokraattinen
- 5) demokraattinen
- 6) loogillinen
- 7) taiteellinen.

Vertaan Jespersenin periaatteita Penttilän tulkitsemana ITSK:n luettelon vastaaviin kohtiin ja Setälän periaatteisiin:

Auktoritatiivisella kannalla Jespersen tarkoittaa akatemioihin, tiettyihin kielioppeihin yms. auktoriteetteihin vetoamista (vrt. ITSK: 2). Se ei hänen mukaansa kuitenkaan selvitä auktoriteettien tekemien ratkaisujen perusteita.

Maantieteellinen kanta (vrt. ITSK: 3 ja Setälän käytännönomaisuuskanta) tarkoittaa, että jollain seudulla puhutaan parasta kieltä. Tämä ajatus ei tyydytä Jesperseniä: ei kaikki parhaimpienkaan seutujen puhe ole ”oikeaa”. Ja mitkä ovat paremmuuden kriteerit?

Kirjallinen kanta (vrt. ITSK: 2 ja Setälän tarkoituksenmukaisuuskanta) tarkoittaa, että hyvän kielen kriteerinä on parhaiden kirjailijoiden kieli. Tämän kannan Jespersen hylkää ehdottomasti: miten kirjailijoiden paremmuus arvioidaan?

Aristokraattisen kannan (vrt. ITSK: 2) mukaisen ajatuksen, sen, että hyvän kielen mallina olisi yläluokan eli sivistyneistön kieli, Jespersen hylkää samalla perusteella kuin edelliset.

Demokraattisen kannan takana on ajatus, että sellainen sana tai muoto on oikea ja hyvä, jota enemmistö käyttää (vrt. ITSK: 5 ja Setälän käytännönomaisuuskanta). Tästä kannasta Jespersen huomauttaa, että monissa epävarmoissa tapauksissa on vaikea tietää, millaisella laskennalla enemmistö selvitetään.

Jespersenin mukaan käytäntö ei suinkaan ole kielen ylin määrääjä, vaan on otettava huomioon myös **”loogillinen”** näkökohta. Penttilän mukaan se sisältää lähinnä selvyuden vaatimuksen (vrt. ITSK: 7 ja Setälän tarkoituksenmukaisuuskanta).

Taiteellisen kannan (vrt. ITSK: 4) mukaan oikeata kieltä on se, joka tyydyttää taiteellista aistiamme; oikea kieli on siis kaunista kieltä. Tämäkään näkemys ei saa kannatusta Jespersenin silmissä.

Jespersenin oikeakielisyysperiaatteiden luettelosta puuttuvat ITSK:n luettelon (ja Setälän esittämät) **aitouden** eli **purismin** näkökulma sekä **johdonmukaisuuden** kanta. Loogillinen näkökohta tarkoittaa Jespersenillä lähinnä selkeyttä.

Mikä on Otto Jespersenin periaatteiden vaikutus nykyiseen kielenhuoltoon? Siitä huolimatta, että hän kumosi esittämänsä oikeakielisyyskannat toinen toisensa jälkeen, useimmat niistä voidaan tunnistaa kielenhuollon perusteissa vielä 2000-luvullakin: Edelleen kielenhuoltajat vetoavat kielen auktoriteetteihin, kuten kielioppeihin ja -oppaisiin, kielilautakunnan päätöksiin tai kielitoimiston suosituksiin.⁵ Edelleen elää ns. suuren yleisön keskuudessa sitkeästi käsitys, että jossain päin Suomea puhutaan parasta tai kauneinta kieltä (usein mainitaan Keski-Suomi). Samoin elää käsitys parhaiden kirjailijoiden ja parhaan kielen yhteydestä, johon liittyy ajatus, että kaunis kieli on oikeaa kieltä (”taiteellinen” kanta). Edelleen kielenhuollossa otetaan huomioon myös esiintymäyleisyys, kun tehdään päätöksiä kilpailevien ilmausten suositettavuudesta (= ”paremmuudesta”). Nämä periaatteet juontuvat meillä 1800-luvulta, mutta Jespersenin luettelo vahvistaa ajatusten kansainvälisyyden.

5 Sen totesi mm. Anne Mäntynen väitöskirjassaan 2003.

Aarni Penttilän oikeakielisyyseriaatteet

Penttilän edellä mainittu artikkeli (1930) on Setälän esitelmän jälkeen ensimmäinen merkittävä kirjoitus, jossa pohditaan suomen kielenohjailun perusteita. Setälän tavoin Penttiläkin tarkastelee monipuolisesti ”oikeiden” ja ”väärien” ilmausten kriteerejä ja selvittää, miten niitä on eri aikoina yritetty luoda, järjestää ja ryhmitellä ja miten uudet periaatteet ovat usein kumonnet entiset. Ottaessaan Jespersenin esittämät periaatteet mukaan tarkasteluun Penttilä on ilmeisesti halunnut perustan, jolta lähteä kehittämään omia periaatteitaan.

Penttilä arvostelee Jesperseniä siitä, että tällä on lopulta aika vähän annettavaa oikeakielisyysskysymysten selvittämiseen. Jespersenin mukaanhan ei mikään hänen esittämänsä luettelon oikeakielisyyseriaateista pysty ratkaisemaan oikean ja väärän kielen ongelmaa. Hän toteaa, ettei ilmauksen oikeellisuuden perusteeksi riitä ymmärrettävyys; se on puhumisen minimi, mutta siitä on vielä pitkä matka korrektiuteen. Jespersenin pääväittäjä, että kieli on oikeata silloin, kun se on yhteisön vaatiman mukaista (”samfundmæssig”), ei ole uusi; sehän oli myös Setälän periaatteiden keskeinen ajatus (= oikea kieli on kieliyhteisön ”kielenkäytännön” mukaista). Penttilä puolestaan suhtautuu epäilevästi ajatukseen, että oikea kieli on sitä, mitä kieliyhteisö katsoo oikeaksi. Ilmauksen yleisyys ei aina ole tae siitä, että ilmaus on myös oikein.

Penttilä tarkastelee muutenkin kriittisesti 1800-luvun suomalaisten kielimiesten (mm. Beckerin, Genetzin, Meurmanin ja Setälän) ajatuksia oikeakielisyydestä. Hän ilmoittaaakin jättävänsä historian sikseen ja yrittävänsä hahmotella itse ne periaatteet, jotka hänen mielestään ”nykyjään hyväksytään ratkaistaessa tai koetettaessa ratkaista kysymyksiä, jotka aiheutuvat suomen kielen normien puutteesta tai normien runsaudesta” (Penttilä 1930: 226). Hän korostaa, etteivät mitkään periaatteet ole yksinään autuaaksi tekeviä, ehdottomia ja joka paikkaan soveltuvia. Näillä varauksilla hän esittää oman, viisikohtaisen kielenhuollon periaatteiden luettelonsa (TK:n mukailema):

- 1) Pyrkimys **vakinaisuuteen** [= vakiintuneisuuteen]. Useimmissa tapauksissa se merkitsee Penttilän mukaan pyrkimystä mahdollisimman yhtenäisiin kirjoitusmuotoihin (esim. *kirjoitan*, ei ”kirjotan”, *ensimmäinen*, ei ”ensimäinen”). Toisaalta monet rakennetta koskevat tai sanastolliset

ilmausparit ”saavat rauhassa kiistellä olemassaolostaan” (esim. *vartioin* ~ *vartioitsen*, *tukkia* ~ *tukita*; monikon genetiivin monimuotoisuus).

- 2) **Johdonmukaisuus.** Sitä voidaan soveltaa etenkin johto-opin tapauksiin (tietyn johtamistavan nojalla laadittua sääntöä sovelletaan myös saman johtotyypin tulokkaisiin). – Penttilä käyttää sanaa siis varsin konkreettisesti merkityksessä.
- 3) **Tarkoituksenmukaisuus.** Sillä Penttilä tarkoittaa lähinnä pyrkimystä **selvyyteen** (esim. monitulkintaisuuden välttäminen). Sitä saatetaan soveltaa myös tapauksiin, joissa ei vielä ole normia tai on useita kilpailevia normeja. Vaikka tarkoituksenmukaisuusnäkökohta (vrt. Setälä) onkin saanut eniten suosiota periaatekeskusteluissa, Penttilä pitää sitä sinänsä liian epämääräisenä.
- 4) **Esiintymäyleisyys** (= yleisesti tuttu ilmaus menee vähemmän tunnettujen edelle). Penttilä huomauttaa, ettei yleisyysperiaate, sen paremmin kuin mikään muukaan, sovellu ainoaksi oikeakielisyysperiaatteen: ei kaikki, mikä on yleistä, ole aina yleiskieltä.
- 5) **Aitous** (vrt. kansankielisyyskanta). Penttilä huomauttaa, että vaikka se on varsin keskeinen periaate (silloisten) oikeakielisyyskysymysten käsittelyssä (”aitosuomalainen kielellinen ajattelutapa”), sitäkään oikeakielisyysperustetta ei pidä nostaa ainoaksi ja ehdottomaksi.

Penttilän luettelossa olevat tarkoituksenmukaisuuden, esiintymäyleisyyden ja aitouden kriteerit esiintyvät Setälällä ja myös ITSK:ssa, jälkimmäisessä lisäksi johdonmukaisuus. Sen sijaan Penttilän ensimmäisenä mainitsemää ”vakinaisuuden” periaatetta ei aiemmin ole varsinaisesti mainittu, vaikka sanojen ja muotojen (oikeinkirjoituksen) vakiinnuttaminen on ollut tärkeä tavoite kirjakielen kehittämisen alkuvaiheista lähtien. Merkittävin ero aiempiin (vrt. ITSK ja Jespersen) periaatteisiin on se, ettei Penttilä mainitse lainkaan kielen esteettisyyden (taiteellisuuden) periaatetta. Sitä ei näy enää myöhemminkään hyvän kielen määritelmässä.

Oikeakielisydestä kielenhuoltoon 1900-luvun puolivälin sanakirjoissa

Suomen kielen kehitys 1930-luvulta 1950- ja 1960-luvulle oli monessa mielessä huomattava. Välissä oli ollut sota ja sen jälkeinen valtava kehitys yhteiskunnan kaikilla aloilla, ennen muuta tieteen, tekniikan ja talouden alalla, mikä näkyi kielessä etenkin sanaston kehityksenä. (Ks. lukua 3.1.)

Otava julkaisi 1950-luvun alussa *Isosta Tietosanakirjasta* supistetun ”kansanpainoksen”, *Pienen Tietosanakirjan* (PTSK; 2. osa 1950). Sen oikeakielisyys-sanan selite on suppeampi kuin *Ison Tietosanakirjan*. Siinä on kuitenkin mielenkiintoinen muutos: siinä puhutaan ”yleiskielen käytäntöä” koskevien hyväksytyjen normien mukaisuudesta (vrt. ITSK: ”kielen asua koskevien”). Muutos vie lähemmäs nykyaikaista kielenhuoltokäsitystä: toimet kohdistuvat nimenomaan yleiskieleen ja sen käyttöön, eivät vain asuun. Muuten seurataan ITSK:n artikkelia, määritellään kielivirhe ja esitetään varsinaiseksi oikeakielisyystyöksi niiden kielenkäytön seikkojen selvittämistä, joista ohje vielä puuttuu tai joista on useita ohjeita, ”taikka kun halutaan muuttaa ohjetta ja panna toimeen jokin kielenuudistus”. ITSK:n oikeakielisyysperusteiden seitsenkohtaisesta luettelosta on jäljellä vain kaksi: kansankielen käytäntöön vetoava ja johdonmukaisuutta vaativa kanta. Myös purismiin viitataan. Lähteinä mainitaan oikeakielisyysoppaita (Cannelin, Saarimaa, Kettunen) sekä edelleen Setälän esitelmä. Artikkelin kirjoittajaa ei ole pantu näkyviin, mutta sekä teoksen avustajana että kielentarkastajana mainitaan kielitoimiston ensimmäinen hoitaja Hannes Teppo.

Otava julkaisi 1960-luvun alussa uudistetun *Ison Tietosanakirjan* (ITSK60; 6. osa 1963). Sen oikeakielisyys-artikkeli heijastaa 1940- ja 1950-luvun ajattelua. Siinä mainitaan jo sana *kielenhuolto*, ei kuitenkaan vielä omana hakusananaan vaan *oikeakielisyyden* selitteessä: ”yleiskielen asua koskevien normien mukaisuus, usein myös sama kuin nykyaikaisempi nimitys *kielenhuolto*, pyrkimys hyvän kielen käyttöön”. Siinä kerrotaan myös, miten tätä pyrkimystä edistetään: ”Suomessa on kielenhuollon johdossa Suomen Akatemian kielilautakunta ja sen alainen kielitoimisto, joka vastaa oikeakielisyystiedusteluihin ja harjoittaa monipuolista kielenkäytön opastusta.” Ajan hengen mukaisesti purismi tuodaan vahvasti esille. Sen sijaan PTSK:ssa esitettyjä kriteerejä ”kansankielen käytäntö” ja ”johdonmukaisuus” ei mainita. Lähteiksi mainitaan edelleen Setälän mutta nyt myös Penttilän periaateartikkeli (1930) ja hänen kielioppinsa (1957). Lisäksi mainitaan

Lauri Hakulisen artikkeli ”Tietoisesta kielenohjailustamme” (1957)⁶ ja E. A. Saarimaan *Kielenopas* (5. p. 1962). Artikkelin kirjoittaja on pantu näkyviin: E. A. S. eli Saarimaa.

Kielenhuolto-sanan ensimmäisiä käyttäjiä oli Saarimaa, joka vuonna 1947 käänsi *Virittäjässä* sillä ruotsin *språkvård*-sanana. Suomensuomen alkoi yleistyä 1950-luvun loppupuolella (ks. lukua 3.3). Uuden sanan käyttöönotto kertoo siitä, että näkemys tietoisesta kielenohjailusta oli laajentunut. ITSK60:n *oikeakielisyyss*-artikkelissa se ilmaistaan näin: ”Kielenhuollon tarkoituksena ei ole vaalia vain kielen säännönmukaisuutta, vaan myös sen aitoa ilmeikkyyttä.” Ilmaus ”aito ilmeikkyyttä” on uusi ja hieman yllättävä yhdistelmä kielenkäytön periaatteeksi; sitä ei kuitenkaan selitetä. Kun se mainitaan säännönmukaisuuden ohella siitä selvästi poikkeavana piirteenä, se lienee tulkittava niin, että kielenhuollossa kiinnitetään oikeakielisyyden lisäksi entistä enemmän huomiota kielen monipuoliseen ilmaisukykyyn (viestivyyteen?). *Virittäjä*-lehden ”Oikeakielisyyttä”-osaston otsikon (vuodesta 1922) vaihtaminen otsikoksi ”Kielemme käytäntö” 1945 ilmensi osaltaan uudenlaista ajattelua. Muutoksen takana lienee ollut lehden silloinen päätoimittajan Lauri Hakulinen.

Samaan aikaan ITSK60:n kanssa 1960-luvun alussa ilmestyi myös Tietosanakirja Oy:n julkaisema *Uusi Tietosanakirja* (UTSK). Siinä *oikeakielisyyss*-sanasta on palstan mittainen selvitys, jossa kerrotaan käytännön kielenohjailutyöstä paljon seikkaperäisemmin ja havainnollisemmin kuin Otavan tietosanakirjoissa. Tässä teoksessa *kielenhuolto*-sana ei tosin vielä esiinny. UTSK:ssa esitetään kielenohjailun kolme päätehtävää: ”Oikeakielisyyss pyrkii kielen tietoisesta ohjailun avulla säilyttämään kielen omalaatuisuuden [= ominaislaadun?], enentämään sen säännönmukaisuutta sekä kehittämään sitä aidosti ilmeikkääksi.” Tässä määritelmässä ”aito ilmeikkyyttä” (vrt. ITSK60) myös selitetään:

6 Hakulinen tähdentää artikkelissaan, että kielentutkijoiden merkitys tietoisessa kielenohjailussa on ollut ja on paljon suurempi kuin kaunokirjailijoiden, ja kumoaa siten 1800-luvulta lähteneen ja mm. Setälän esittämän perusteen hyvien kirjailijoiden mallista hyvään kielenkäyttöön. Kielenohjailuun vaikuttaneista kielentutkijoista hän mainitsee Setälän lisäksi Knut Cannelinin, E. A. Tunkelon ja Martti Airilan, jotka kaikki olivat pitkään SKS:n kielivaliokunnan jäseniä – kuten Hakulinen itsekin.

On pidetty selvänä, että kirjakielen on säilyttääkseen ilmeikkyytensä oltava jatkuvasti läheisessä yhteydessä elävään puhekieleen, erityisesti kansankieleen. Toisaalta yleiskieleen ei enää hyväksytty murteellisia taivutusmuotoja (esim. *äiteen*, *äitin*; po. *äidin*), koska yleiskielen muotojärjestelmä katsotaan vakiintuneeksi. Puhekielessä tai jossakin slangissa esiintyviä, usein nopeasti leviäviä muoti-ilmauksia ei aina hyväksytty (esim. *huomioida* 'huomioon ottamisen' merkityksessä).

Artikkelissa nostetaan kielen "omalaatuisena" säilyttämisen tärkeäksi keinoksi purismi, jota selitetään havainnollisin esimerkein: "Toisista kielistä saatuja lainoja pyritään – korvaamaan omaperäisillä muodosteilla (esim. *puhelin* 'telefoni', *muovi* 'plastic', *muotoilu* 'design'). Muista kielenohjailun toimista kerrotaan näin:

Aik. samaa merkinneille sanoille taikka rinnakkaismuodoille *oikeakielisyys* pyrkii muodostamaan eri merkitykset tai erottamaan ne eri käsitteiksi (esim. *yhtiön* rinnalle ovat tulleet *yhdistys*, *yhdiste* ja *yhtymä*; *kun* ja *kuin* erotetaan eri sanoiksi, samoin *lausunta* ja *lausunto*; jotkut suosivat sanojen *erikoinen* ja *erityinen* erottamista toisistaan) sekä korvaamaan mutkikkaat tai pitkät ilmaukset lyhyemmillä tai suuremmilla (vrt. pleonasmi, tautologia). (S.v. *oikeakielisyys*.)

Lähteiksi on merkitty samat kuin ITSK60:n artikkelissa. Lisäksi mainitaan virolaisen oikeakielisyysmiehen Valter Taulin⁷ 1959 ilmestynyt artikkeli "Standards of Efficient Language". Tässäkään tietosanakirjassa ei mainita oikeakielisyysartikkelien kirjoittajia, mutta toimituskunnassa on mukana kielentutkija Paavo Siro.

⁷ Tauli oli kansainvälisesti tunnettu kielenhuollon teoreetikko. Vuonna 1938 ilmestyi hänen opinnäytetyönsä "Öigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid", jossa selvitetään oikeakielisyyden ja kielenohjailun periaatteita ja menetelmiä erityisesti viron kielen pohjalta. Ruotsissa hän julkaisi 1968 teoksen *Keelekorralduse alused*, joka englanninkielisenä (*Theory of Language Planning*) herätti kansainvälistä huomiota.

Kielenohjailu myöhempien tietosanakirjojen mukaan

1970-luvun alussa WSOY julkaisi tietosanakirjan *Facta*, joka pohjautuu *Uuteen Tietosanakirjaan* mutta on sitä puolta suppeampi. Myös *oikeakielisyys*-sanana selitettä on lyhennetty, joskin siinä on säilytetty samat kolme tehtävää: kielen ”omalaatuisuuden” säilyttäminen, säännönmukaisuuden enentäminen ja kielen ”aidosti ilmeikkääksi” kehittäminen, joka edellyttää ”jatkovaa läheistä yhteyttä puhekieleen”. Nopeasti leviävistä muoti-ilmauksista (esim. *puitteissa*) varoitetaan, purismi ja kielivirhe määritellään lyhyesti. Lähteet on poistettu; niitä ei mainita enää myöhemmissäkään tietosanakirjoissa.

Myös *kielenhuolto* on *Factassa* hakusanana, mutta hyvin lyhyesti määriteltynä: ”kielen vaalinta ja ohjailu”; siitä viitataan *oikeakielisyys*-sanaan. Uudistettuun laitokseen, 1980-luvulla ilmestyneeseen *Facta 2000*:een, on näiden termien järjestykseen tehty tärkeä korjaus: aiemmin *oikeakielisyys*-sanaa selittänyt teksti on siirretty lähes sellaisenaan *kielenhuolto*-sanana selitteeksi. Täten WSOY:n tietosanakirjoissakin otettiin viimein huomioon se kielenohjailutermin muutos *oikeakielisyydestä kielenhuoltoon*, joka tapahtui jo 1960-luvulla. *Oikeakielisyys*-sanana kohdassa on nyt seuraava selite: ”yleiskielen suosituksenmukaisuus, vars. pyrkimys puhdistaa yleiskieli suositustenvastaisista ilmauksista. Vrt. kielenhuolto”. Samat kielenhuollon ja oikeakielisyyden selitteet periytyvät WSOY:n 1990-luvulla julkaisemaan *Isoon tietosanakirjaan* ja 2000-luvulla ilmestyneeseen *Factum*-tietosanakirjaan, jälkimmäiseen lyhennettynä niin, että jäljellä on vain *kielenhuollon* tehtävien määrittely: ”kielen tietoinen ohjailu, joka pyrkii säilyttämään kielen ominaislaadun, lisäämään sen säännönmukaisuutta ja kehittämään sitä aidosti ilmeikkääksi”.

1980-luvulla julkaistiin myös laajojen asia-artikkeleiden tietosanakirjoja (Otavan *Suuri Ensyklopedia* ja WSOY:n *Spectrum*), joissa pienhakusanoja, kuten *kielenhuolto*, ei juuri ollut. *Ensyklopedian* hakemisto-osasta se kuitenkin löytyy selitettynä näin: ”toiminta, jonka tarkoituksena on kehittää kieltä viestintävälineenä ja samalla varjella sitä huononemiselta pyrkimällä oikeakielisyyden säilyttämiseen”. Kielenhuollon tehtävien määrittely vaikuttaa kovin amatöörimäiseltä ja kliseiseltä: mitä tarkoittavat ”varjelu kielen huononemiselta” ja ”oikeakielisyyden säilyttäminen”? Määritelmä on tuskin lähtenyt kenenkään kielenhuoltajan kynästä. Määritelmässä on kuitenkin merkittävää se, että siinä ensimmäisen kerran esitetään selvästi kielenhuol-

lon tehtäväksi myös kehittää kieltä viestintävälineenä⁸. *Oikeakielisyys*-sana-
kin on hakemistossa; sen selite on edelleen lähes sama kuin jo Otavan *Isossa*
Tietosanakirjassa (ITSK) 1930-luvun alussa.

Purismi kielenohjailun periaatteena

Tietosanakirjoissa on säilynyt läpi vuosikymmenien mukana myös haku-
sana *puhdaskielisyys* (aik. muodossa *kielenpuhdistus*) eli *purismi*. Siitä on
viitattu *oikeakielisyys*-, myöhemmin myös *kielenhuolto*-sanaan. Purismi oli
vahva oikeakielisyysperiaate etenkin 1900-luvun alkupuoliskolla, jolloin
juuri itsenäistyneen valtion oli tärkeää osoittaa olevansa myös kieleltään
mahdollisimman omavarainen. Siksi vieraiden vaikutteiden torjunta meni
pitemmälle kuin esim. Setälällä, joka katsoi, että vieras ilmaus voi olla jos-
kus tarkoituksenmukaisempi kuin omaperäinen. Etenkin E. A. Saarimaa
vaikutti kielioppaillaan vahvasti purismin suuntaan (ks. lukua 4.3). Kaikki
kielimiehet eivät tosin olleet samalla kannalla. Slaavilaisten kielten tutkija J.
J. Mikkola hämmensi kritiikillään oikeakielisyyspiirejä jo 1928; hän puolusti
monien kansainvälisten kulttuurisanojen käyttöä suomen kielessä. Sitkeästi
ponnahteli myös Lauri Kettunen etenkin 1930- ja 1940-luvulla vastusta-
maan Saarimaan ja Hakulisen puhdaskielisyysintoa mutta myös ylipäättään
liian pikkutarkkaa sääntelyä ja monimutkaisia ohjeita. Oppaansa *Hyvää ja*
vapaata suomea (1949) esipuheessa Kettunen ottaa kantaa mm. näin: ”Tuo
ainainen hassu kysymys, ’kumpi on oikein?’, on usein harhauttanut oh-
jeidenkin antajat kiristämään vaatimisen mahdottomuuksiin.” (Kettusen
toimista enemmän ks. lukuja 3.4, 3.1 ja 4.3.)

Purismissa, joka meillä on ollut vahvasti svetisismien torjuntaa,⁹ voidaan
nähdä paljon hyvääkin. Sen hengessä suomen kieleen on kehitetty monia
tärkeitä omakielisiä nimityksiä (mm. *tiede, taide, kirjallisuus, henkilö, puhe-
lin*). Eräitä svetisismien karttamiseen tähdänneitä normeja on myöhemmin
purettu tarpeettomina ja kielen ilmaisumahdollisuuksia rajoittavina: mm.
normia tavan adessiivien (*rakkaudella*) välttämisestä väljennettiin suomen

⁸ *Viestintä* oli uusi sana, Terho Itkosen 1965 kieleen tuoma (Hakulinen 1979).

⁹ Ruotsissa kirjakielenä pyrittiin 1800-luvulla karsimaan saksalaisperäisiä aineksia eli
”germanismeja”, samoin Unkarissa. Norjassa tavoitteena oli tanskalaisvallan vaiku-
tuksesta vapautuminen, Saksassa purismi kohdistui ranskalaisvaikutteiden torjuntaan.
– Nykypäivän purismi olisi suomessa ja ehkä myös muissa mainituissa kielissä lähinnä
anglismien torjuntaa.

kielen lautakunnassa 2003 (Kolehmainen 2003). Pirjo Karvonen (1993) on artikkelissaan ”Unelma paremmasta eilisestä: harha menneisyyden puhtaasta kielestä” tarkastellut, miten syvästi puristinen ajattelu on vaikuttanut kielenkäytön ohjailun perusteisiin, ei vain sanaston, yksittäisten morfeemien ja rakenteiden ”puhtauteina”, vaan myös pyrkimyksenä estää sanojen merkitysten laajeneminen (esim. verbi *huomioida*).

Tietosanakirjojen kielenhuoltonäkemys

Setälän artikkelissaan (*Tietosanakirja* 1914) esittämien oikeakielisyysperiaatteiden vaikutusta voi seurata myöhempien tietosanakirjojen selitteistä. Vielä 1930-luvulla *Isossa Tietosanakirjassa* (ITSK) on oikeakielisyysnormien kriteerien luettelossa paljon samaa kuin Setälän periaatteissa: kielen aitous (jota suojeli purismi), kansankielen malli, parhaiden kirjailijoiden kielen malli, ”hyvien kielipaikkojen” kielen malli, esiintymäileisyys ja tarkoituksenmukaisuus.

Uudistettuna 1960-luvulla ilmestyneessä Otavan *Isossa Tietosanakirjassa* (ITSK60) on *oikeakielisyyden* selitteenä uusi teksti. Siinä mainitaan ensimmäistä kertaa myös sana *kielenhuolto*, jonka ”tehtävänä ei ole vaalia vain kielen säännönmukaisuutta vaan myös sen aitoa ilmeikkyyttä”. Lähes samaa ilmausta on toistettu 1960-luvulta lähtien myös WSOY:n tietosanakirjoissa aivan nykyisiin saakka (ks. *Factum* 2004, *CD-Facta*). Voi kysyä, miten ”aito” ja ”ilmeikäs” liittyvät toisiinsa. Sana *aito* saattaa olla muistuma Setälän (ja Penttilän) tärkeästä kriteeristä ”kielen aitous” (= ”aitosuomalaisuus”), joka oli mukana vielä ITSK:ssa (1930-luvulla). *Ilmeikäs* viittanee kielen viestivyyteen, joka selitteissä liitettiin kansan- tai puhekieleen; sana *viestintä* alkoi yleistyä vasta 1970-luvulla ja esiintyy kielenhuollon määritelmässä ensimmäisen kerran *Ensyklopediassa* 1980-luvulla. – Sanalla *ilmeikäs* voisi olla myös esteettinen merkitys, mutta siitä perusteesta ei liene kysymys.

Minkä verran uusimpien tietosanakirjojen kielenhuollon määritelmässä näkyy vielä jälkiä Setälän periaatteista? UTSK:sta on lähtöisin määritelmä *oikeakielisyyden* (myöhemmin *kielenhuollon*) kolmesta tehtävästä, joita WSOY:n tietosanakirjoissa toistetaan uusimpiin saakka. Ne ovat kielen ominaislaadun säilyttäminen, säännönmukaisuuden lisääminen ja kielen kehittäminen aidosti ilmeikkääksi (*Factum* 2004). *CD-Factassa* on lisäksi jäljellä jo UTSK:sta ollut huomautus siitä, että kirjakielen ilmeikkyyden säilyttämisessä on tärkeää jatkuva yhteys puhekieleen. Edelleen varoite-

taan tässä yhteydessä kuitenkin murteellisuuksista ja muotisanoista. Otavan uudemmissa tietosanakirjoissa (mm. *Ensyklopedia* 1980-luvulta) mainitaan kielenhuollon perustehtäviksi kielen viestivyyden kehittäminen ja oikeakielisyyden säilyttäminen. Myös hakusana *purismi* on mukana uusimmissakin teoksissa. Kaikkien näiden piirteiden voidaan nähdä periytyneen Setälältä. Kielenhuoltoon liittyvien sanojen sanakirjamääritelmiin ei näy juuri tehdyn muutoksia viime vuosikymmeninä.

”Oikea” ja ”väärä” 1900-luvun jälkipuolen kielenhuollossa

”Oikean” ja ”väärän” perusteita ovat pohtineet monet kielenhuoltotyössä tavalla tai toisella mukana olleet kielentutkijat Setälän ja Penttilän aikojen jälkeenkin. Aiheesta ovat kirjoittaneet mm. Osmo Ikola, Matti Sadeniemi, Terho Itkonen, Esko Koivusalo, Päivi Rintala, Harri Mantila ja Pirjo Hiidenmaa. Poimin lyhyesti heidän esittämistään ajatuksista etenkin niitä, jotka ovat tuoneet uutta näkökulmaa kielenhuollon periaatteisiin. Otan esille myös pääkohdat niistä kriittisistä puheenvuoroista, joita kielenhuollon perusteista esittivät suomen kielen professorit Pentti Leino ja Heikki Paunonen *Virittäjässä* 1980- ja 1990-luvulla.

Osmo Ikola (kielilautakunnassa 1969–1988, puheenjohtaja 1980–1988) tähdentää artikkelissaan ”Kielenohjailu ja kieliyhteisö” (1951), että ”kaikkien muutos- ja normittamishdotusten kohtalo loppujen lopuksi riippuu kieliyhteisöstä”. Ajatus tulee lähelle sitä periaatetta, jonka jo Setälä esitti (”kieliyhteisön kielenkäytäntö”), samoin Jespersen (”kieli on oikeata silloin, kun se on kieliyhteisön vaatiman mukaista”). Ikolan mukaan ohjeet olisi pyrittävä saamaan niin yksinkertaisiksi, että niitä on mahdollista noudattaa ilman kohtuutonta muistin rasitusta.

Matti Sadeniemi (kielitoimiston johtaja 1950–1974) tarkastelee kriittisemmin kuin Ikola kieliyhteisön osuutta normittamiseen mm. kirjoituksessaan ”Onko tämä kielivirhe?” (1952). Hän viittaa Setälän määritelmään, jonka mukaan ”kielivirhe on ilmaus, joka tunnetaan ristiriitaiseksi kieliyhteisön kielenkäytön kanssa jonakin tiettyä aikana”, ts. kielivirheen mittapuuksi asetetaan ”käytäntö”: mikä on käytännössä, on oikein, mikä poikkeaa käytännöstä, on väärin. Sadeniemi huomauttaa kriittisesti, että kieliyhteisöjen puheenparsia on hyvin monia samankin kielen piirissä: on eri murteita, on yleiskieli ja murteet, eikä samankaan kieliyhteisön kielenkäyttö ole yhtenäistä. Aikaa myöten kieli myös muuttuu: Setälän kieliopissa

hyväksyttiin vielä ilmaus *ilman rabatta*; samoin ilmausten tyyliarvo muuttuu arkisemmaksi (*autokolari*, vrt. *-onnettomuus*; *kaveri*, vrt. *toveri*). Sadeniemi päätyy toteamaan, että kielivirhe on hyvin suhteellinen käsite.

Terho Itkonen (kielilautakunnan puheenjohtaja 1970–1980) kokosi laajaan artikkeliinsa ”Kielenhuoltomme tehtävistä” (1972) esimerkkejä sekä kielenhuollossa tehdyistä päätöksistä että niistä kielenkäytön seikoista, jotka hänen mielestään vaativat vielä normittamista tai joiden normia tulisi tarkistaa. Artikkelin on kielenhuollon (silloisten) tehtävien yleisesitys, jossa näkökulma on kielen toimivuuden, etenkin viestivyyden lisäämisessä. Oikean ja väärän problematiikasta Itkonen huomauttaa aiheellisesti, että termi oikeakielisyys harhautti ”kukoistusaikanaan” suurta yleisöä luulemaan, että tietoisessa kielenohjailussa on aina kysymys valinnasta kahden jyrkästi vastakkaisen vaihtoehdon välillä. Kielenohjailu ei kuitenkaan ole ollut niin yksioikoista:

Nykyinen kielenhuolto on oikeastaan vain jatkanut jo varhain hahmotumassa ollutta linjaa, kun ohjaustyössä on yhä enemmän luovuttu lajittelemasta ilmauksia pelkästään ”oikeisiin” ja ”väärin” ja samalla otettu niiden käyttökelpoisuus tarkasteltavaksi entistä vaihtelevammista näkökulmista (Itkonen 1972: 279).

Päivi Rintala (ensimmäinen nainen suomen kielen lautakunnassa, jäsen 1981–1998, puheenjohtaja 1988–1998) kiinnostui pohtimaan useassa kirjoituksessa kielenhuollon kysymyksiä. Artikkeleissaan ”Kielikäsitys ja kielenohjailu” (1998) sekä ”Oikeakielisydestä kielenhuoltoon” (2000) Rintala tarkastelee, miten vahvasti kielenhuollon periaatteisiin on vaikuttanut 1800-luvun kansallisromantiikka: kielen omaleimaisuutta on vaalittu puristisessa hengessä, kansankieltä on arvostettu ja uusia ilmauksia haettu murteista. Rintala tähdentää, miten kielen ja yhteiskunnan kehittyessä myös kielenohjailun painopisteet muuttuvat. Hän toteaa, että 1980-luvulla kielentutkimus laajeni koskemaan monia kielenhuollonkin kannalta olennaisia alueita, esim. sosiolingvistiikkaa, tekstilingvistiikkaa ja pragmatiikkaa. Kielen ymmärrettävyyden edistämiseen kielenhuolto on saanut vaikutteita myös viestinnän tutkimuksesta, jota on käytetty hyväksi etenkin virkakielen koulutuksessa.

Artikkelissaan ”Suomen kirjakielen normeista” (1992) Päivi Rintala pyrkii luokittelemaan kirjakielen kodifioituja normeja niiden taustan ja alkuperän perusteella. Hän jakaa normit kolmeen ryhmään:

Ensimmäisen ryhmän normit ovat sellaisia, jotka on otettu kirjakielen normeiksi ”vakiintuneen käytännön” perusteella. Tämä käytäntö saattaa periytyä jo varhaisnykysuomen kaudelta, ehkä kauempaakin; se on ollut mahdollisesti ”sivistyneen puhekielen” tai murteiden käytäntö, laaja-alainen ja vakiintunut. Tämän ryhmän normeja on siis noudatettu jossakin kieli-muodossa, ennen kuin niistä on tullut (nyky)kirjakielen normeja. Useim-pien alkuperää on mahdotonta jäljittää. Kirjakielen keskeisten normien kodifikaatio periytyy Setälän kieliopista, joskin Setälä on nojautunut osaksi vanhempiin kielioppeihin.

Toisen ryhmän normit on luotu kirjakieleen sen erityistehtävän vuoksi. Niitä ovat muun muassa säännöt sellaisia monimutkaisia lauserakenteita varten, joita puhekielessä ei käytetä (esim. eräät objektisääntöjen erityista-paukset). Niitä normeja on tarvittu myös täsmentämään ja määrittelemään sanojen merkityksiä ja ohjailemaan oikeinkirjoitusta, kuten välimerkkejä, lyhenteitä, yksittäisten sanojen kirjoitusasua jne. Tämän ryhmän normeja on yleensä käsitelty kielenhuoltoelimissä ja kirjallisuudessa, joten normien perustelut ovat jäljitettävissä.

Kolmannessa ryhmässä on samoin kirjakieleen tehtyjä normeja, mutta sellaisia, jotka eivät ole kielen toimintakyvylle välttämättömiä. Ne tähtäävät kielen parantamiseen, mutta niiden noudattaminen on ainakin osittain ma-kuasia. Tarjona olevista ilmausvaihtoehdoista yhtä puolletaan esimerkiksi sillä perusteella, että se on ”suomalaisempi”, ”kauniimpi” tai ”tarkoituksen-mukaisempi” kuin muut (vrt. Setälä). Vastaavasti jokin vaihtoehto torjutaan siitä syystä, että se on esimerkiksi ”vieraan mallin mukainen”, ”vulgaari” tai ”tarpeeton”. Tämänkin ryhmän normeista monet perustuvat kielenhuolto-elinten päätökseen, mutta ne ovat saattaneet myös ilmaantua kielioppaisiin ilman, että niiden alkuperä olisi jäljitettävissä. Rintala nimittää näitä ”kor-rektiivisiksi” normeiksi. Juuri tämän ryhmän normit aiheuttavat nykyään eniten keskustelua ja kritiikkiä, esim. *alkaa tehdä ~ tekemään; saada aikaan ~ ”aikaiseksi”*; (*tuli/sai*) *tehdyksi ~ tehtyä; entistää ~ entisöidä; (pöytäkirjan) tarkastaja ~ tarkistaja*. (Esimerkit TK.)

”Oikean” ja ”väärän” kritiikkiä

Keskustelua kielenkäyttökysymyksistä on käyty lähinnä *Virittäjä*-lehdessä, koska siinä julkaistiin pitkään SKS:n kielivaliokunnan ja myöhemmin kieli-lautakunnan päätöksiä. Aino Piehl on tutkinut lehdessä 1920-, 1940-, 1960-

ja 1980-luvulla käytyjä kielenhuoltokeskusteluja (Piehl 1996) ja todennut, että vilkkainta keskustelu oli 1940- ja 1960-luvulla. 1940-luvulla ehdotettiin suhteellisesti eniten uusia normeja tai vallitsevan normin muuttamista. Valtaosa ehdotuksista tähtäsi kirjakielessä esiintyvän muodon vaihtelun karstimiseen (*valmeus* ~ *valmius* > *valmius*). 1960-luvulla taas haluttiin useimmiten väljentää tai muuten parantaa entistä normia. 1980-luvulla ehdotukset harvenivat.

Kielenhuollon periaatteita ja auktoriteetteja on kielentutkijoiden piirissä alettu viime vuosikymmeninä entistä enemmän tarkastella myös kriittiseen sävyyn. **Pentti Leino** herätti periaatekeskustelua laajassa puheenvuorossaan ”Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto” (1989), jonka hän osoitti ”virallisle” kielenhuollolle. Hän perää kielenhuoltotyön yleisiä periaatteita ja toteaa, että ohjeista päätettäessä on tehty hyviä mutta myös huonoja ratkaisuja. Hän esittää runsaasti esimerkkejä kielenhuoltokirjoituksissa esitetystä tavoista argumentoida kielenhuollon ratkaisuja ja hylkäystuomioita ja väittää kärkevästi, että kielenhuollon ohjeiden (normien) perustelut ovat monesti perustuneet kielenhuoltajan omiin mieltymyksiin tai traditioon (vrt. Rintalan ”korrektiiviset normit”).

Kielenhuollossa vääriksi leimatuista mutta yleisesti käytetyistä johdoksista Leino nostaa esiin mm. sanat *huilisti* ja *uutisoida* ja merkitysten karkailusta sanan *huomioida*. (Näiden sanojen ohjetta onkin sittemmin tarkistettu.) Taivutuksen ongelmasanoista hän mainitsee mm. *viiveen* (~ *viipeen*) ja *orin* (~ *oriin*). Esimerkkinä normista, jolle ei ole kielipillistä eikä kansankielistä perustetta, Leino ottaa esiin myös normin *alkaa tehdä* vrt. *alkaa tekemään*. Klassisena esimerkkinä ”järjettömästi muotoillusta” normista hän mainitsee *otta* : *oitta* -verbien välisen eronteon.

”Puistonvartija” **Esko Koivusalo** (kielitoimiston päällikkönä 1974–1990) toteaa vastineessaan ”Isot ja pienet asiat kielenhuollossa” (1990), että on toki tarpeen käydä keskustelua kielenhuollon yleisistä periaatteista. Hänen mielestään Leino etsii yleisiä periaatteita kuitenkin yksittäisten kannanottojen pohjalta ja jättää huomiotta ne kirjoitukset, joissa hänen arvosteleman sa kielenhuoltajat ovat tuoneet esiin periaatteellisia näkemyksiään. Isoja asioita, esimerkiksi kielen normin luonnetta, on käsitelty mm. kokonaisen *Kielikellon* verran (1/1985). Leinon esiin nostamista johto-opin ratkaisuista Koivusalo toteaa, että ”se johto-opillinen ortodoksia, jota vastaan Leino polemisoi, on virallisen kielenhuollon piirissä ohitettu kanta”. Koivusalo

tähdentää, että yhteiskunnassa tarvitaan edelleen sekä kirjallista että suullista ”normikieltä”. Sitä rakennettaessa on tehtävä kompromisseja, eivätkä perusteet tällöin ole koskaan puhtaasti tieteellisiä.

Heikki Paunonen on käsitellyt monissa kirjoituksissaan kielenhuollon periaatteiden ongelmia sekä historiallisesta näkökulmasta että nykykielen kannalta. Artikkelissaan ”Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat” (1996) hän esittää, että monet normit ovat sekä perusteettomia että liian vaikeita hallita eivätkä ne ole viestin perillemenon kannalta olennaisia. Hän kritisoi myös (virallisen) kielenhuollon auktoriteettiluonnetta. Paunosen mukaan erilaiset vapaamman puhekielen muodot ovat monin tavoin kaivantaneet kirjakielen asemaa.

Kielenhuoltajien puolustuspuheenvuoroja

Kielitoimistossakin on toki mietitty periaateasioita. Esko Koivusalo pohti jo paljon ennen Paunosen kirjoitusta suhtautumista kielenhuollon periaatteisiin ja auktoriteettiasemaan mutta toi esille myös näkemyksen kielenkäytön demokraattisuudesta kirjoituksessaan ”Kielenhuoltajan kuva” (1976):

Mutta mitkä ovat kielessä oikean ja väärän perimmäiset kriteerit? Kun tätä ongelmaa ryhtyy [esim. kielineuvonnan] kysyjälle selvittämään, huomaa pian, että asiantuntijan edellytetään käyttävän ratkaisuvältaansa eikä filosofoivan. Kielimiehille [?] ollaan valmiita antamaan väljät valtuudet päättää siitä, mikä kielessä on ”oikeaa”. Tiukat normit voisivat kyllä yksinkertaistaa viestintää joillakin elämänaloilla, mutta toisaalta ne jakaisivat ihmiset kasteihin sen mukaan, miten hyvin kukin normit hallitsee. Kuitenkin myös niiden täytyy saada mielipiteensä näkyviin ja kuuluviin, jotka eivät täysin tunne edes nykyisiä suosituksia ja ohjeita. Eikä heidän sanomaansa saisi ikailla sen muodollisten puutteiden takia. Äidinkieli on kaikkien yhteistä kallista omaisuutta. Sitä ei sovi säännöttää siten, että kansalaiset rupeavat pelkäämään kielen käyttämistä julkisesti. Tässä on yksi selitys siihen, miksi kielenhuoltajat pyrkivät lähentämään kirjakieltä puhekieleen. He eivät halua olla tuomareita, eivätkä he laadi normeja vaan suosituksia ja ohjeita. Niistä päätettäessä pidetään päämääränä sitä, että kielenkäyttäjät ymmärtäisi suosituksen järkevyyden ja omaksuisi sen tämän nojalla ilman pakkoa ja herrojen pelkoa. (Koivusalo 1976: 23.)

Paunosen kritiikkiin vastasivat kielenhuollon arjesta kielitoimiston silloinen päällikkö Anneli Räikkälä ja tutkija Sari Maamies (1997)¹⁰. He kiistivät syytöksen kielenhuollon oikein-väärin-ajattelusta ja totesivat, että nykyisin kielenhuolto on sisällöltään ja painotuksiltaan olennaisesti toisenlaista kuin esimerkiksi 1950-luvun oikeakielisyysyö. Heidän näkemyksensä kielenhuollon tehtävistä noudattelee sitä, minkä jo Esko Koivusalo hahmotteli kielitoimiston päällikkönä ollessaan (mm. Koivusalo 1980). Näin Räikkälä ja Maamies esittävät:

Kielenhuollon lähtökohtana on, että yhteiskunta tarvitsee yhteisen, julkisesti normitetun kielimuodon ja toiminta tähtää tällaisen kielimuodon luomiseen, ylläpitoon ja kehittämiseen. Kielenhuollon arvoihin (merkittävänä pidettyihin asioihin) ei sen sijaan kuulu kielimuotojen arvottaminen (arvoasteikkoon sijoittaminen), vaikka tällainen ajatus toisinaan välittyikin kielenhuoltoa käsittelevistä kirjoituksista. – – Kielenhuollon tehtävä on suomen yleiskielen kodifointi ja ylläpito sekä tiedon jakaminen siitä. – – Oikeakielisyydellä tarkoitetaan nykyisin lähinnä oikeinkirjoitusseikkoja, siis välimerkkejä, vierasperäisten sanojen kirjoitusta yms. (1997: 273–275.)

Normeista Räikkälä ja Maamies toteavat Setälän, Ikolan ja monien muiden linjaa seuraten, että yksikään normi ei toimi, ellei kieliyhteisö hyväksy sitä, ja toimimaton yleiskielen normi jää kuolleeksi kirjaimeksi sanakirjaan tai kielioppaaseen. Jos huomataan, että jokin normi ei vastaa kieliyhteisön kielitajua eli sitä ei noudateta opetuksesta huolimatta, sitä tarkistetaan. Kielenhuollon tehtävät he kiteyttävät näin: Mustavalkoisen oikein-väärin-ajattelun sijaan pyritään välittämään moniarvoisempaa käsitystä kielestä, myös normitetusta kielimuodosta. Keskeistä on tilanteen ja tekstiyhteyden huomioon ottaminen ilmauksen onnistuneisuutta arvioitaessa. (1997: 276.)

¹⁰ Kohteena oli myös Anne Mäntynen artikkeli ”Miten normeista puhutaan – näkökulma ja normien rajat” (1996), jossa Mäntynen esittelee tutkimustaan kielenhuoltoaiheisten kirjoitusten ja radio-ohjelmien kielikäsitteistä niiden ilmausten perusteella, joilla normeja perustellaan.

Kielenhuollon periaatteet 2000-luvulla

Harri Mantila (suomen kielen lautakunnan puheenjohtaja 2000–2009) on pyrkinyt monessa kirjoituksessaan tuomaan esille lautakunnan roolia erityisesti kielenhuollon periaatekeskustelun ylläpitäjänä. Käydessään läpi puheenjohtajakaudellaan tehtyjen kielenhuoltopäätösten perusteita hän tarkastelee siihenastisten periaatteiden (mm. Penttilän esittämien, ks. s. 34) heijastamia kielikäsitteitä ja periaatteiden toimivuutta nykyisessä kielitilanteessa. Hän ottaa huomioon myös edellä esitellyn kritiikin hahmotellessaan uusia periaatteita, jotka vastaisivat entisiä paremmin nykyisen kielenhuollon haasteisiin. Hän julkaisi periaateartikkelinsa ensin *Kielikellossa* 2/2005 nimellä ”Kielikäsitteistä kielenhuollon uusiin periaatteisiin” ja myöhemmin jonkin verran muutettuna nimellä ”Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla” teoksessa *Kielellä on merkitystä* (SKS 2010). Referoin periaatteita jälkimmäisen artikkelin mukaan.

Mantila kartoittaa norjalaiseen kielenhuollon teoreetikkoon Lars Vikøriin nojautuen kielenhuollon taustalla vallitsevia arvoja ja ideologioita. Niitä ovat **nationalismi**, jonka mukaan kielellisen identiteetin rakentaminen on kytköksessä kansalliseen itsetuntoon; **traditionalismi**, jonka mukaan kieli tulisi säilyttää muuttumattomana; **demokratia**, jonka mukaan kielenhuollon tulee palvella yhteiskunnallista tasa-arvoa; **liberalistinen periaate**, joka vastustaa kaikkea virallista kielenohjailua, ja **anarkismi**, jonka mukaan jokainen voi kirjoittaa ja puhua niin kuin haluaa.

Mantila rakentaa uudet suomalaisen kielenhuollon periaatteensa vuoropuhelussa Vikørin periaatteiden kanssa suomalaisen viimeaikaisen kielenhuoltokeskustelun sekä suomen kielen lautakunnan päätösten pohjalta:

1. **Kielen ilmaisuvarat kasvavat ja muuttuvat vuorovaikutuksessa.** Kieli on viestintäväline: siksi kielenhuolto ei vastusta uutta sanaa, fraasia tai rakennetta kieliopillisin, etymologisin eikä kansankielen käytännöstä periytyvin kriteerein, jos kyseinen ilmaus on saavuttanut kieliyhteisön laajan hyväksynnän (esim. *uutisoida*-verbin hyväksyminen).
2. **Kielen tehtävä on välittää tietoa, rakentaa sosiaalisia suhteita ja ilmaista tunteita.** Monien tehtäviensä vuoksi yleiskieli vaihtelee sekä tilanteittain että teksti- ja tyyllilajeittain. Kielenhuolto ei siksi voi eikä halua antaa suoria ”oikein” tai ”väärin” -neuvoja vaan ainoastaan kuvailla,

mikä sana tai rakenne missäkin kielenkäyttötilanteessa on mahdollinen; puhutaan monen standardin kirjakielestä. Tämä moninaisuus ei kuitenkaan päde äänne- ja muoto-opillisiin seikkoihin eikä oikeinkirjoitukseen: on kaikkien etu, että esimerkiksi lyhenteet tai ohjeet yhteen ja erikseen kirjoittamisesta ovat samat kaikissa tilanteissa ja tekstilajeissa.

3. **Suomi äidinkielenä merkitsee yksilön vapautta käyttää sitä kaikilla elämäalueilla.** Siksi äidinkielen käyttö ei voi perustua liian vaikeisiin ohjeisiin (vrt. Paunonen 1996). Useat lautakunnan viime aikoina tekemät normintarkistukset ovatkin pyrkineet yksinkertaistamaan ja selkeyttämään entisiä suosituksia sekä toisaalta sallineet enemmän vaihtelua (esim. tittelin eli nimikemääritteen taivuttamisen ohje). Myös vieraskielisten nimien taivuttamisen yksinkertaistaminen on ollut lautakunnassa pohdittavana ("Glasgowin" vrt. *Glasgow'n*; "Bordeauxiin" vrt. *Bordeaux'hon*).
4. **Yhteinen yleiskieli on osa demokratiaa ja kuuluu kaikille.** Tästä seuraa, että kielenhuollon suositukset ovat luonteeltaan säilyttäviä (vrt. ed. periaate). Siksi jotakin uutta ja nopeasti yleistynyttä muotoa ei voida heti hyväksyä norminmukaiseen yleiskieleen.¹¹ Tähän kohtaan kuuluu myös huolenpito siitä, ettei puhekielen ja kirjakielen ero kasva liian suureksi. Mantilan mukaan norminmukaisessa yleiskielessä tulisi edelleen noudattaa totuttua morfosyntaksia (esim. omistusliitteet). Lisäksi tähän kohtaan kuuluu, että on otettava huomioon sellaiset sanoihin liittyvät konnotaatiot, jotka ovat joidenkin kielenkäyttäjryhmien mukaan haitallisia. Mm. eri ammattinimikkeiden muodostamisessa kielilautakunta on suositellut käyttämään mahdollisimman sukupuolineutraaleja ilmauksia.
5. **Suomi on elävä ja joustava kansalliskieli, joka pystyy ottamaan vastaan uusia vaikutteita koko ajan.** Tämä periaate on suunnattu purismia vastaan. Kansallisuus on tulkittava uudelleen itsetunnon ja joustavuuden kannalta. Suomalaisia vaihtoehtoja suositaan kyllä edelleen, mutta

¹¹ Kestoesimerkki on ilmaus *alkaa tehdä*, jonka normin väljennys *alkaa tekemään* on ollut esillä suomen kielen lautakunnassa monta kertaa, kunnes päätös tehtiin 2014 (ks. lukua 5.13).

tämä periaate ei voi ylittää vakiintuneisuutta, käyttökelpoisuutta ja viestinnällisyyttä. Tämä koskee erityisesti sanastoa ja kirjoitusasua (esim. *koordinaattori, brändi*). Oikeinkirjoituksessa on paineita muuttaa käytäntöä kansainvälisemmäksi (*suahili* > *swahili*).

Yhteenvedoksi Mantila toteaa, että hänen esittämänsä kielenhuollon periaatteet voidaan tiivistää kolmeen ryhmään, jotka ovat **vuorovaikutusperiaatteet** (1. ja 2.), **demokratiaperiaatteet** (3. ja 4.) ja **identiteettiperiaatteet** (5.). Ne eivät hänen mukaansa sisällä mitään sellaista uutta, mikä ei olisi ollut jo aiemmin esillä (esimerkiksi vakiintuneisuus, johdonmukaisuus ja suomalaisuus), mutta hän on koonnut ne uudella tavalla. Tältä pohjalta hän toivoo päästävän johdonmukaisiin suosituksiin.

Mantilan periaatteet vastaavat varsin hyvin niihin ajatuksiin, joita **Pirjo Hiidenmaa** (kielitoimiston päällikkö 1998–2006) esittää artikkelissaan ”Kielenhuollon muuttuva maisema”. Siinä hän pohtii, miten (julkisen) kielenkäytön monimuotoistuminen ja moniarvoistuminen asettavat uusia haasteita kielenhuollolle ja sen menettelytavoille:

Kielen maisemassa liikkuminen ja mm. eri kielimuotojen vaatimusten tunnistaminen edellyttävät moninaisia taitoja. Kielenkäytön virheetömyys on hyvä tavoite, mutta käytännössä vaikeasti arvioitava, sillä virheet ovat aina suhteessa tilanteeseen ja kielimuotoon. Kieli noudattaa käyttäjiensä sosiaalista tajua, sosiaalista kielioppia: sopivaisuus, tyylikkyys, kohteliaisuus, virheetömyys, tilanteenmukaisuus, viestivyyys, sopiva etäisyys tai sopiva läheisyys ovat edelleen olennaisia periaatteita, joilla kieltä arvioidaan. (Hiidenmaa 2006: 9.)

Jos nyt pitäisi laatia tietosanakirjaan artikkeli ja määritelmä sanasta *kielenhuolto*, sen voisi koota Mantilan ja Hiidenmaan ajatuksista. Mantilan periaatteiden mukaan kielenkäyttöä tulee ohjata vuorovaikutteeseen, demokraattiseen ja kielen kansallista käyttökelpoisuutta vahvistavaan suuntaan. Määritelmään voisi lisätä Hiidenmaan käytännönläheisemmän näkökulman, jossa otetaan kantaa myös kielenohjailun oikein–väärin-jakoon:

Yleiset kirjakieltä ohjaavat normit ovat edelleen olemassa – tosin 1800-luvun ajoista muuttuneina, uudistettuina, edelleen tulkittuina –

mutta niiden lisäksi on tullut yhä uudenlaisia näkökulmia. Enää ei kysytä vain, millaista on oikea kirjakieli, vaan kysytään, miten tässä tilanteessa kirjoitetaan, millainen on tilanne, sävy tai teksti, millainen rooli puhujalla tai kirjoittajalla on, onko kyseessä referointi, sitaatti, leipäteksti, puhutaanko vakavasti vai ironisoidaanko. (Hiidenmaa 2003: 294.)

2 SUOMEN KIELEN OHJAILUSTA ENNEN KIELENHUOLTO-ORGANISAATION PERUSTAMISTA

2.1 AGRICOLASTA 1900-LUVULLE – KIRJAKIELEN KEHITTÄMINEN PÄHKINÄN- KUORESSA

Kielenhuolto on kirjoitetun kielen (myös puhutun yleiskielen) ohjailua. Kirjakieli ei ole kehittynyt itsestään, vaan sen luomiseen on tarvittu paljon tietoista kehittelyä. Siksi on syytä kerrata edes lyhyesti kirjakielen kehittämisen alkuvaiheita. Vaikka kielenhuolto on paljon muutakin kuin oikein-kirjoituksen huoltoa, seuraan tässä tarkastelussa ennen muuta oikeinkirjoituksen kehittymistä.

Kirjakielen kehittämisen alkuvaiheet

Kirjoitetun suomen alkuvaiheet liittyvät siihen uskonpuhdistuksen periaatteeseen, että kansan pitää saada omalla kielellään lukea Raamattua ja osallistua jumalanpalveluksiin. Uskonpuhdistus levisi Saksasta Suomeen 1500-luvun alkupuolella. Ensimmäiset suomenkieliset kirjat, Martti Lutherin opissa olleen Mikael Agricolan suomentamat, ilmestyivät 1540-luvulla: *ABC-kirja* (1543), *Rukouskirja* (1544) ja *Uusi testamentti* (1548), kaikkiaan n. 2 400 painosivua. Aiemmin, 1400-luvulla, oli kirkkoissa kuitenkin jo luettu eräitä kirkollisia tekstejä suomeksi. Niitä Agricola lienee käyttänyt käännöksissään, samoin kuin hänen aikalaisensa Matias Westh. Westhin kääntämät käsikirja, messu ja eräät muut kirkolliset tekstit jäivät kuitenkin painamatta.

Mikael Agricola, ensimmäinen kielenhuoltaja?

”Kirjakiellemme isällä” Mikael Agricolalla oli uranuurtajan vaikeudet kehittäessään kieltä: Agricola joutui päättämään, mille murteelle hän kirjallisen työnsä perustaisi. Murteeksi tarjoutui luontevasti Turun ja sen lähiseudun murre; olihan Turku silloisen hallinnon, kirkon ja sivistyselämän keskus. Tämä päätös määräsi kirjasuomen kehityssuunnan moneksi vuosisadaksi. Agricola pyrki tosin käyttämään myös muita murteita, sillä hänen juurensa olivat Itä-Uudellamaalla ja hän oli käynyt koulua Viipurissa.

Agricolan oli kehitettävä suomen kielen kirjoitustapa (ortografia) lähes tyhjästä. Hän tukeutui siinä muiden kielten (ruotsin, saksan ja latinan) oikeinkirjoitukseen. Hän joutui ratkaisemaan monia ongelmia äänteiden, äänneyhtymien ja vokaalien pituuden merkinnässä. (Agricolan ortografiasta tarkemmin s. 54.) Hänen jälkeensä kesti lähes kolmesataa vuotta, ennen kuin ortografiamme oli kehittynyt nykyiselle kannalle, niin että sama äänne merkitään aina samalla kirjaimella.

Agricolan piti luoda uusia sanoja. Valtaosa hänen käyttämästään sanastosta (yhteensä n. 6 000 eri sanaa) perustui tosin kansankieleen, mutta silloinen puhekieli palveli lähinnä jokapäiväisen elämän tarpeita. Puuttui sanoja, joilla saattoi ilmaista henkisiä, abstrakteja asioita. Agricola tarvitsi käännöksiinsä ennen muuta uskonnollista, kristinoppiin liittyvää sanastoa. Jotkin sanat olivat tulleet kieleen jo ennen kristinuskon vakiintumista (*risti*, *pappi*, *pakana* slaavilaiselta taholta), ja joitain omaperäisiäkin sanoja oli otettu kristilliseen käyttöön (*jumala*, *pyhä*). Jonkin verran hän sai uusia sanoja muista kielistä, etenkin ruotsista, sekä suomalaistamalla (*almu*, *enkeli*, *hunaja*, *lamppu*) että käännöslainoina (*epäjumala*, *esikuva*, *seurakunta*, *edessäkäydä*, *poisheittää*, *ylöslöydä*). – Uskonnollisten sanojen lisäksi myös monet Agricolan käyttämät oikeusalan sanat ovat edelleen käytössä, kuten *säättää*, *asetus*, *lainoppinut*, *asiamies*, *vastaja*, *kanne*, *rikos*, *petos* ja *väkivalta*. (Mm. Hakulinen 1979.)

Agricola joutui ratkomaan monenlaisia äänne- ja muoto-opin ongelmia: Hän käytti lounaismurteille tyypillistä loppuheittoa (= loppuvokaalin kato, esim. *ylhel Taiuahas*). Astevaihtelun merkintä aiheutti ongelmia, etenkin heikon asteen merkintä: *sughusta* = *suvusta*, *jalgat* = *jalat*, *alghiettu* = *aljettu*. Jonkin verran epäselvää oli vielä sekin, millaisissa tapauksissa esiintyy heikko, millaisissa vahva aste. Heikko aste oli yleinen nykyisen vahvan asteen sijaan, esim. *sinun kädhes* = *kätesi*, *annoi* = *antoi*, *pidhäis* = *pitäisi*.¹²

Agricola joutui kirjoittaessaan etsimään suomen kielelle ominaisia lauserakenteita ja vastustamaan muista kielistä tarjoutuvia malleja. Hänen kiellessään vanhahtavia piirteitä oli muun muassa eräissä partisiippirakenteissa, esim. *te näet nemet tapachtuuan* (= te näet nämät tapahtuvan), *Kitossana*

¹² Tässä yhteydessä ei ole mahdollista esitellä tarkemmin Agricolan ortografiaa. Lisätietoa saa esim. teoksesta *Kirjasuomen kehitys* (Laila Lehikoinen – Silva Kiuru 1989) ja Kaisa Häkkisen teoksesta *Agricolasta nykykieleen* (1994).

Engeleilde Christusen syndyyte (= Kiitossana enkeleiltä Kristuksen synnyttyä) ja eräissä objektimuodossa, esim. *tocat hende tenne* (= tuokaa häntä tänne) ja *heiden pite saaman lohdutoxen* (= heidän pitää saaman lohdutuksen).

Kirjakieltä luodessaan Agricola piti tehdä kaikkea sitä, mitä tietoisessa kielenohjailussa on sittemmin jatkettu vuosisadasta toiseen tähän päivään saakka. Pioneerityön vaikeuksista huolimatta hän pyrki mahdollisimman hyvään kieleen mutta tiesi kyllä kielensä puutteet, kuten käy ilmi *Uuden testamentin* käännöksen esipuheesta: ”*Elken sis – – Lukia site pahaxi ottaco jos tesse esken alghetussa Somenkielen tulkituxes jotakin osa olla exyitty, outo ja camala eli wdhesti pandu.*”

Mielenkiintoinen havainto on, että Agricola on ollut omien tekstiensä kielenkorjaaja: samojen raamatunkohtien toistuessa eri teoksissa ne ovat usein kieleltään hieman erilaisia. Agricola on muun muassa muuttanut joitain tekstejä siirtäessään niitä *Uuden testamentin* käsikirjoituksesta *Ru-kouskirjaan* ja lopulliseen, 1548 painettuun *Uuteen testamenttiin* (Rapola 1968: 117–121). Hän on korjannut sijamuotoja, sanajärjestystä, lauseiden järjestystä, vaihtanut jonkin monikon yksiköksi ja poistanut turhan omistusliitteen (Heininen 1999: 272). Kirjan ollessa jo painossa hän paranteli vielä sanontaansa niin, että rivinalusviitteistä saattoi löytää vanhemman asun muuttamattomana (Häkkinen 1994: 495).

Kirjakielen kehittäminen vanhan kirjasuomen kaudella

Oikeinkirjoituksen saaminen yksinkertaisemmaksi ja johdonmukaisemmaksi oli kirjakielen kehittämisen ensimmäisiä tärkeitä tehtäviä. Mikael Agricola ei päässyt – tuskin osasi vielä pyrkiäkään – kirjoitustapaan, jossa sama äänne kirjoitettaisiin äänneympäristöstä riippumatta aina samalla kirjainmerkillä. Hänellä oli vaikeuksia etenkin *k*-äänteen merkinnässä: hän käytti siinä kirjaimia *k*, *c*, *g* ja *q* sekä kirjainyhdistelmiä *ki*, *ck* ja *ch*. Kirjain *g* esiintyi yleensä vain *n:n* jäljessä (*ng*) konsonanttityhtymän *nk* merkinä (*hengi*), samoin merkittiin muutkin klusiilit nasaalien ja *l:n* jälkeen pehmeinä: *mp mb:llä* (*lambi*), *nt nd:llä* (*randa*) ja *lt ld:llä* (*silda*). Myös *d:n* ja *v:n* (*w:n*) merkintätapa oli vielä varsin vakiintumatonta. Vokaaleista Agricolalle tuotti ongelmia etenkin vokaalien pituuden ja diftongien merkintä sekä *ä:n* merkintä (usein *e:llä*).

Ensimmäisen virsikirjan (n. 1580) laatijan Jaakko Finnon oikeinkirjoitus oli lähes yhtä vakiintumatonta kuin Agricolan, mutta pitkät ensita-

vut hän kirjoitti jo yleensä kahdella vokaalilla, vaikka jälkitavut yhdellä. Loppuheitto (= loppuvokaalin katoa) hänellä oli Agricolan tavoin, ja se piirre säilyikin kirjakielessä vielä pitkään, 1700-luvun loppupuolelle saakka. Hemminki Maskulainen oli jo löytänyt virsikirjansa (n. 1605) ortografiaan selvästi johdonmukaisemman linjan mm. *k*:n merkinnässä: *k* etuvokaalien edellä (*kylle*), *c* takavokaalien edellä (*cansa*), *q* *u*:n edellä (*quin*); myös *u*- ja *j*-kirjainten käyttö vakiintui.

Ensimmäinen raamatunsuomennos, *Biblia 1642*, oli suuri harppaus kirjakielen vakiintumisen suuntaan. Etenkin *Biblian* ortografia on Agricolan horjuvaan oikeinkirjoitukseen verrattuna jo paljon yksinkertaisempaa ja johdonmukaisempaa, ja siinä voi havaita määrätietoista pyrkimystä kirjoittaa sama äänne aina samalla tavalla. Muun muassa *k* merkitään säännöllisesti *c*:llä ja *k*:lla samoissa äänneasemissa kuin jo Hemminki oli tehnyt; *nk*:n merkinä on *Bibliassa* ja vielä pitkään myöhemminkin *ng*, siinä esiintyvät vielä myös *nd*, *ld* ja *mb* (*randa*, *lambi*, *silda*), *kk* merkitään *ck*:lla ja *ks* *x*:llä; *ts* merkitään säännöllisesti *dz*:lla (*cadzo*, Agricolalla *catzo*). Astevaihtelun merkintä on hieman yksinkertaistunut. Vokaalien *e* ja *ä* käyttö on vakiintunut, samoin aiemmin horjuvasti käytettyjen parien *i* ja *j* sekä *u* ja *v* merkintä on selkiintynyt lähes nykykieliseksi. Huomattava kirjoitustavan heikkous on edelleen vokaalien pituuden merkinnässä. Myös loppuheitto on edelleen yleistä.

Raamatunsuomennos oli ensimmäinen kirjallinen hanke, jonka kieliasua valvottiin. Tietoisien kielenohjailun uranuurtajana toimi käännöskomitean jäsen Henrik Hoffman. Hän muun muassa korjaili Agricolan yhdysverbejä yksinkertaisiksi verbeiksi tai sanaliitoiksi (*hyvästisiunata* > *siunata* t. *kiittää*; *läbestulla* > *läbestyä*; *uloskäydä* > *käydä ulos*). Hän korvasi lainasanoja omape-
räisillä (*förbannata* > *kirota*; *konsti* > *taito*; *planttu* > *vesa*) ja vieraanmallisia pre- ja postpositiorakenteita sijamuodoilla (*Catzocat taiuan linduin päle* > *Cadzocat taiwan linduja*). Murre sanoja hän vaihtoi laajemmalti käytössä oleviin sanoihin. Myös lauserakenteita hän korjaili mm. muuttamalla sivulauseita lauseenvastikkeiksi, joskin myös liian tiiviitä rakenteita selvemmiksi sivulauseiksi.

Kirjakielen murrepohja laajenee

Vuoden 1642 raamatunkäännös merkitsi pitkää askelta kirjoitustavan vakiintumisen suuntaan. 1700-luvulla siihenastisen kirjakielen länsisuomalaisuus

alkoi laajeta hieman yleissuomalaisemmaksi ja saada satakuntalais-hämäläisiä ja pohjalaisia piirteitä. Satakuntalaisista kirjoittajista kuuluisin lienee Antti Lizelius. Pohjalaisista kirjoittajista mainittakoon ainakin kieliopin tekijä Bartholdus Vhael, laajan postillan kirjoittaja Juhana Wegelius, useista teoksistaan (mm. *Mythologia Fennica* ja käsikirjoitukseksi jäänyt sanakirja) tunnettu Christfrid Ganander ja ensimmäisen luonnonopin tekijä Juhana Frosterus. Pohjalaismurteiden mukana kirjakieleen tuli myös itäsuomalaisia piirteitä. Kirjakielen murrepohja pysyi kuitenkin lähes yksinomaisen länsi-suomalaisena 1800-luvun alkuun eli vanhan kirjasuomen kauden loppuun saakka.

Oikeinkirjoituksen merkittävimpiä uudistajia olivat Christfrid Ganander ja Antti Lizelius 1700-luvun puolella sekä Jaakko Juteini ja Kustaa Renvall 1800-luvun alussa. Ensimmäisen suomenkielisen sanomalehden (1776) perustaja Lizelius laati myös *Bibliasta* kaksi kieleltään tarkistettua painosta (1758 ja 1776). Hän uudisti oikeinkirjoitusta muun muassa pyrkimällä merkitsemään myös ensi tavua kauempana olevat pitkät vokaalit kahdella kirjaimella. Myös loppuheiton alaa hän supisti huomattavasti. Sanomalehdessään (mutta ei vielä *Biblia* 1776:ssa!) hän vakiinnutti kirjoitustavan *henki*, *ranta*, *silta*, *lampi* aiempien ”hengi”, ”randa”, ”silda”, ”lambi” sijaan. Samaa kirjoitustapaa kokeili myös Ganander epäjohdonmukaisemmin. *Bibliassa* käytetyn *dz:n* hän muutti nykyasuun *ts*. Merkittävä uudistus oli se, että Lizelius ja Ganander ryhtyivät merkitsemään *k:ta k:n* merkillä myös takavokaalin edellä (*cansa* > *kansa*). Muutos antoi tekstille jo huomattavan nykyaikaisen leiman. Juteini ja Renvall vakiinnuttivat *k:n* kirjoitustavan 1800-luvun puolella, edistivät *z*-kirjaimesta luopumista ja *x:n* korvaamista *ks:llä*, mikä toteutui 1800-luvun puoliväliin mennessä.

Kirjakielen tietoinen kehittäminen 1800-luvulla

Vaikka Suomi siirtyi Ruotsin vallan alta Venäjän autonomiseksi osaksi 1809, ruotsin kielen valta-asema sivistyneistön kielenä säilyi 1800-luvun puoliväliin saakka. Suomenmielisen sivistyneistön tavoitteena oli kuitenkin suomen kielen aseman parantaminen niin, että suomi pääsisi samanveroiseen asemaan ruotsin kanssa ja täyttäisi vähitellen eurooppalaiselle hallinto-, kulttuuri- ja opetuskielille asetetut vaatimukset. Normitetun kirjakielen tarvetta lisäsivät eri alojen tietokirjojen ja muun kirjallisuuden sekä lehdistön nopea kasvu. Merkittävä askel suomen kielen aseman vahvistamiseksi oli

kouluasetus (1841), jossa säädettiin suomen kielen ottamisesta oppikouluissa opetuskieleksi ruotsin rinnalle. Venäjä luonnollisesti tuki pyrkimyksiä ruotsin kielen aseman heikentämiseksi: säädettiin mm. kieliasetus (1863), jonka tarkoituksena oli suomen nostaminen ruotsin rinnalle kahdenkymmenen vuoden siirtymäajan kuluessa. 1870-lukuun mennessä suomen kieltä saattoi jo käyttää hallinnossa, oikeuslaitoksessa ja koulutuksessa. – Kansankielen edistämiseen kannusti kansallisuusaatteen tunnettu virtaus, joka levisi 1800-luvun alussa muualta Euroopasta Suomeen. Se painotti kansallisuuden ja kansalliskielen asemaa. Aatteen keskushahmoksi nousi Suomessa J. V. Snellman.

Ruotsinkielinen mutta suomenmielinen sivistyneistö oli vielä 1800-luvun alkupuolella hyvin selvillä suomen kielen puutteista. Reinhold von Becker kirjoitti *Turun Wiikkosanomissa* 1820: ”Ettei Suomen kieli vielä ole tointunut toisten Euroopan kielten vertaiseksi, ei ihmettele kukaan, joka tietää missä ylönkahteessa se näihin aikoihin asti on ollut.” Tämän lehden perustamista ja Beckerin toimintaa siinä 1820-luvun alkuvuosina onkin pidetty Suomen kulttuurikieleksi kehittämisen tärkeänä lähtökohtana. Myös hänen kieliopillaan (*Finsk Grammatik* 1824), samoin kuin Jaakko Juteinin kieliopilla (1818), oli merkitystä normien valinnan ja kehittelyn vaiheessa. He joutuivat, kuten vielä seuraavienkin vuosikymmenien kieliopintekijät, tekemään valintoja murteiden keskenään ristiriitaisten normien kesken. Kielioppien laatimiseen liittyvällä tutkimuksella pyrittiin etsimään sääntöjä kielen ohjailemisen tueksi. Myös sanakirjoilla oli tärkeä merkitys suomen kielen kehittämisessä. D. E. D. Europaeuksen 1853 ilmestyneessä ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa olikin jo monia tärkeitä yhteiskuntaelämän ja kulttuurin käsitteitä (*eduskunta, toimeentulo, suorasana*, *kertosäe*). Elias Lönnroten hankkeen, suomalais-ruotsalaisen sanakirjan, laatimista pidettiin niin tärkeänä, että mm. *Suometar*-lehti halusi avustaa sanojen keruussa jopa palkintoja lupaamalla. (Kohtamäki 1956: 66.)

Kirjakielen tietoisessa kehittämisessä ja vakiinnuttamisessa 1800-luvulla oli monia ajatussuuntia. Vuosisadan alkupuolella oli vallalla periaate, joka piti tärkeänä kielenpuhujien todellista kielenkäyttöä. Tämä ns. kansankielisyyskanta johti kiistaan siitä, minkä alueen kieli, murre, sopisi parhaiten yleisen kielenkäytön malliksi (ns. murteiden taistelu). Kansankielisyyskannan tunnetuimman edustajan K. A. Gottlundin kuuluisa lausuma ”Kirjuta niin kuin puhutaan ja puhu niin kuin hoastetaan!”, ts. että jokainen kir-

joittakoon niin kuin puhuu ja puhukoon omalla murteellaan, huomattiin kuitenkin käytännössä mahdottomaksi.

Gottlundin kieliliberalismi törmäsi yhteen toisen 1800-luvun periaatteen, kieliopillisuuskannan kanssa (ks. 1.2.). Sen keskeinen ajatus oli, että kielen elämää hallitsevat yleiset, ”ikuiset” lait, jotka kielentutkijan oli mahdollista löytää. Kun ne oli löydetty, hänen oli mahdollista myös parantaa niitä ja niiden avulla ohjata kieltä. Lönnrotin ja hänen aikalaistensa mukaan kielen ”lait” ilmenivät ennen muuta kielen säännöllisyytenä ja täydellisyytenä.

Kaikkein jyrkimpänä kieliopillisuuskannan edustajana pidetään August Ahlqvistia. Hänen oikeakielisyysnäkemyksensä mukaan kielen muotoja oli arvioitava ennen muuta niiden alkuperäisyyden kannalta: paras oli sellainen muoto, joka oli vähiten kulunut. Takana oli ajatus, että kielen muuttuminen oli sen rappeutumista, mikä taas piti estää kielen lakien avulla. Periaatteeseen liittyi siis alkuperäisyyden ihannointi. Siten partitiivi *elämätä* oli parempi kuin ”kuluneempi” *elämää*, muoto *hyljännyt* parempi kuin *hylännyt* ja taivutus *nahkan* parempi kuin *nahan*. Kielen lakien mukaisen ”perijuurin” piti kirjoituksessa siis tulla näkyviin (esim. *muudan*). (Saarimaa 1912; Kohtamäki 1956.)

Kieliopillisuuskannan edustajat pyrkivät saamaan yleiseen kielenkäyttöön sellaisiakin muotoja, jotka poikkesivat useimpien suomalaisten kotimurteesta (esim. *korkea*, *pimeä* pro *korkee*, *pimee* ~ *korkie*, *pimie* jne.). Vaikka se herätti arvosteluakin, yksimuotoisuuden vakiinnuttaminen murteiden monimuotoisuudesta sai vuosisadan loppupuolella yhä enemmän hyväksyntää. Kansankielisyyskanta koki merkittävän tappion etenkin kiistassa kirjakielen *d*:n säilyttämisestä. 1800-luvun alkupuolella Becker ja Lönnrot olivat sillä kannalla, että *d*:stä, jota ei sellaisenaan tavattu juuri mistään murteesta, voitaisiin luopua kirjakielelläkin; myöhemmin he palasivat *d*:n käyttöön.

Kansalliset järjestöt sivistyskielen kehittäjinä

Tärkeä virstanpylväs kirjakielen vakiinnuttamisessa oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) perustaminen 1831. Tämän kansallisen järjestön tarkoituksena oli suomalaisen kirjallisuuden edistäminen mutta myös suomen kielen kehittäminen sivistyskieleksi. Tavoitteen muotoili Elias Lönnrot seuran perustamisesta kertovassa selonteossa seuraavasti: ”huolen ottaminen suomalaisista kirja keinoista, liiatenkin Suomen kielestä, mitenkä sitä

parahiten saataisiin tointumaan kirjallisiin menoihin” (Sulkunen 2004: 17). ”Tointuminen” onnistui seuran piirissäkin alkuun huonosti: pöytäkirjat ym. oli pakko laatia ruotsiksi suomen kielen kehittymättömyyden ja jäsenten huonon kielitaidon takia. Vuonna 1865 SKS:ssä päätettiin siirtyä käyttämään suomea.

Osittain samaa kielenvaalinnan tehtävää varten kuin SKS perustettiin 45 vuotta myöhemmin toinenkin järjestö, Kotikielen Seura 1876. Sen perusti August Ahlqvist jouduttuaan kiistoihin Yrjö Koskisen ja muiden jyrkän siiven fennomaanien kanssa ja vieraannuttuaan siksi SKS:n toiminnasta. Kotikielen Seuran päätavoitteena määriteltiin kansankielen kaikinpuolinen selvittely ja kirjasuomen kehittäminen täysipainoiseksi kulttuurikieleksi. Kummankin seuran tavoitteena oli suomen kielen kehittäminen sivistyskieleksi. Sen edistämiseksi Kotikielen Seura työskenteli hyvin aktiivisesti toimintansa ensimmäisinä vuosikymmeninä (siitä enemmän ks. s. 63–).

SKS:n toimii kielenkäytön kehittäjänä asetettiin paljon toiveita. Se käy ilmi mm. eräästä *Oulun Wiikko-Sanomien* (8.12.1866) artikkelista, jossa valitettiin silloisen oikeinkirjoituksen vakiintumattomuutta ja toivottiin, että SKS voisi ohjata suomen kieltä samaan tapaan kuin ”Ruotsalais Akademia” oli aikanaan edistänyt ruotsin kieltä (ks. s. 69).

Yhteistä kielimuotoa etsittiin 1860-luvulla yleisesti. Monissa lehdissä tarkasteltiin muun muassa, miten 1863 annettu kieliasetus oli alkanut näkyä suomen kielen kehityksessä, ja etenkin suomen mahdollisuuksista päästä ruotsin kielen rinnalle sivistyskieleksi. Näin kirjoitettiin *Suomettaressa* 1866:

Mutta muistaen sen, että suomenkieli ainoastaan sisällisen arwonsa kautta woipi voitolle päästä, olisi näissä nykyisen ajan tärkeissä töissä tarwinnut useinkin suurempaa tarkkuutta sekä yksimielistä toimellisuutta saada kieltä siisteytymään muukalaisesta ja murteellisesta ruosteesta ja wakautumaan yleisesti ymmärrettäväksi kirjakieleksi.

SKS:n toimia kirjakielen edistämiseksi

Toimintansa ensimmäisinä vuosikymmeninä SKS edisti kirjakielen kehitystä lähinnä julkaisemalla oppikirjoja. Se huolehti myös tarkoin omien julkaisujensa kieli- ja kirjoitusasun säännönmukaisuudesta. 1840-luvulla se alkoi saada myös ulkopuolisia kielentarkistustöitä mm. maanmittauslaitokselta, joka tarvitsi apua pitäjänkarttojen nimistön oikeinkirjoituksen

tarkastamisessa (Niinivaara 1931: 19). Seuran piirissä käsiteltyjen kielenkäytöskysymysten jäljille pääsee kokouspöytäkirjojen avulla. Näitä pöytäkirjoja eli ”keskustelumuksia” alettiin julkaista seuran *Suomi*-aikakauskirjassa vuodesta 1856 alkaen.

1800-luvun puolivälissä alkoi esiintyä yhä määrätietoisempia pyrkimyksiä edistää kielenkäyttöä. Hyvinä esimerkkeinä olivat ensimmäiseksi oikeakielisyysmieheksi mainitun (Niinivaara 1931: 19) G. A. Avellanin artikkelit, joista tärkeimpänä ”Om Finsk språkriktighet” (*Suomi* 1849). Ajatus oikeakielisyysoppaasta oli puolestaan ensimmäisen kerran esillä, kun D. E. D. Europaeus huomautti seuralle 1862, että olisi saatava ”suomalaisten kirjoitusmiesten oppikirja, varsinkin kirjoituspuvun ja sanoittelemisen oppimista varten”. Hän tarjoutui laatimaan sen itse, mutta aie jäi toteuttamatta. (Ks. 3.4.) Aika tuskin olisi ollut kypsä sellaiseen hankkeeseen, suomen kielen käyttö oli vielä sen verran vakiintumatonta.

Kirjakielen käyttökelpoisuuden ja ilmaisuvoiman lisäämiseksi tarvittiin sanaston tietoista kartuttamista. Ahkerin sanansepittäjä 1800-luvulla oli Elias Lönnrot, jonka nimissä ovat monet valtio- ja yhteiskuntaelämän sanat, kuten *itsenäinen, kunta, ruhtinaskunta, tasavalta, hallinto*. Hänen luomiaan sanoja on jäänyt elämään myös lääketieteen (*kuume, laskimo, valtimo*) ja kasvitieteen alalla (*hede, emi, teriö, verhiö, helve, palho, mykerö, kärhi*). Vierasperäisiä termejä suomentamalla edistettiin sivistyksen leviämistä vieraita kieliä osaamattomienkin keskuuteen. Lönnrotin 1870-luvulla julkaisema suomalais-ruotsalainen sanakirja tuki myös tätä pyrkimystä. Muista saman ajan sanasepoista mainittakoon Samuel Roos (mm. *havainto, lämpömittari, sähkö*), E. A. Ingman (mm. *kirjain, pilkku, suunnitelma*) ja etenkin Volmari Kilpinen (mm. *epäsuora, erite, esine, henkilö, henkinen, itsenäisyys, kirjailija, kirje, myymälä, sairaala, oppilas, taide, tiede, vankila, yleisö, ympyrä*). (Mm. Hakulinen 1979.)

Laaja ja tärkeä asia oli ulkomaiden maantieteellisten nimien kirjoittaminen suomen kielessä. E. A. Ingman julkaisi jo 1844 *Suomi*-kirjassa artikkelin ”Om främmande namns skriftning på Finska”, jossa hän esitti vieraiden nimien perusteellista suomalaistamista: *Aubkanista* (= *Afganistan*), *Mariam-paati* (= *Marienbad*), *Porsmuthi* (= *Portsmouth*), *Iskaani* (= *Skåne*). Artikkelilaukaisu vuosikymmeniä jatkuneen keskustelun. Siinä Fabian Collan viitoitti tien ratkaisuun, joka on kestänyt nykypäiviin asti. (Paikkala 2004.)

Kohti nykyistä ortografiaa

1800-luvulla oikeinkirjoituksen tärkeimpiä ratkaistavia asioita olivat pitkän vokaalin merkitseminen, päätös *d*:n asemasta suomen äännejärjestelmässä, *k*:n ja *t*:n astevaihtelun vakiinnuttaminen sekä loppukahdennuksen merkitseminen. Nämä aiheuttivat monien vuosikymmenien kiistoja, ennen kuin päästiin yleisesti hyväksyttyyn, nykykielessäkin noudatettavaan kirjoitustapaan. Vuosisadan loppupuolella näitä ongelmia ratkottiin myös SKS:n Kielitieteellisessä Osakunnassa ja myöhemmin Kotikielen Seurassa. – Kirjainten nykyisestä kirjoitustavasta poikkesi pisimpään *v*; sitä merkittiin ”kaksois-v:llä” eli *w*:llä 1800-luvun loppupuolelle saakka.

Vokaalin pituuden merkintä oli aiheuttanut vanhan kirjasuomen aikana suuria vaikeuksia, ja huolimatta joistakin edistysaskeleista johdonmukaisuuden suuntaan ei tyydyttävää ratkaisua löydetty. 1800-luvulla oli selvää, että lyhyen ja pitkän vokaalin ero oli merkittävä jollakin tavoin. Esillä oli ajatus erityisen pituusmerkin käytöstä unkarin tapaan (é). Sen innokkain kannattaja oli Volmari Kilpinen. Mm. August Ahlqvist ja Arvid Genetz pohtivat pituusmerkin käyttöä vakavasti vielä 1800-luvun loppupuolella, mutta kahden kirjainmerkin käyttö oli jo ehtinyt vakiintua normiksi.

Pitkin 1800-lukua kiisteltiin siitä, **kuuluuko *d* suomen äännejärjestelmään** vai ei. Vedottiin siihen, että *d* ei kuulunut varsinaisesti mihinkään murteeseen eikä varsinkaan itämurteisiin. Edellä jo kerrottiin itäsuomalaisen von Beckerin yrityksestä poistaa *d* kirjakielestä mm. kokeilemalla *d*:töntä kirjoitustapaa *Turun Wiikko-Sanomissa* (1820). Ankaran kritiikin takia hän joutui ottamaan *d*:n kuitenkin pian uudelleen käyttöön. Vuosisadan loppupuolella ”*d*:n poisheittämisestä puhekielessä” syntyi uudelleen vuosikausien kiista Kotikielen Seuran piirissä. Vielä vuosisadan vaihteessa *d*:n asema otettiin seurassa puheeksi, kun jotkut itäsuomalaiset vakuuttivat, että heidän on mahdotonta oppia ääntämään *d*:tä, ja ehdottivat, että se voitaisiin jättää luettaessa pois. Todettiin kuitenkin, että lainasanojenkin karttumisen takia oli tärkeää oppia ääntämään *d* oikein. *Virittäjän* palstoilla leimahti vielä niinkin myöhään kuin 1910 kiihkeä keskustelu *d*:n käytöstä, kun Lauri Kettunen ilmaisi saman pessimistisen käsityksen itäsuomalaisten mahdollisuudesta oppia lausumaan *d*:tä. Keskustelu velloi pitkään ja laajeni myös kouluopetukseen.

Myös ***k*:n astevaihtelu** aiheutti keskustelua vielä 1800-luvun loppupuolella, etenkin *hk*-yhtymässä (nykykielessä esim. *vihkon* ~ *vihon*). Kotikielen

Seuran keskustelussa (1879) August Ahlqvist esitti näkemyksen, että ”olisi liika rappiota heittää *k* kokonaan pois, ei ainoastaan *h:n* jäljestä, vaan myös *l:n* ja *r:n* jälkeen niin kuin tapahtuu esim. sanassa *härän* pro *härjän*”. Vuonna 1886 otettiin kokouksessa *k:n* astevaihtelu *l:n* ja *r:n* jäljessä vielä perusteelliseen käsittelyyn ja päätettiin, että *k* katoaa niiden jälkeen muulloin paitsi *e:hen* ja *ä:hän* päättyvissä vartaloissa, joissa se muuttuu *j:ksi*: *kuljen*, *peljätä*, *hyljännyt*, *märjän*. (Paunonen 1976: 338–339.) *J* jäi lopulta vain *e*-vartaloisiin (*kuljen*); *ä*-vartaloisista *j* alkoi kadota ilman varsinaista päätöstä 1900-luvun alkupuolella: E. A. Saarimaa kirjoitti ensimmäisessä kielioppaassaan *Huonoa ja hyvää suomea* (1930) mm. *alkaa* : *alettu* (ei: ”aljettu”), *märkä* : *märän*, *märempi* (ei: ”märjän, märjempi”). Kun Lauri Kettunen huomautti asiasta, Saarimaa vei asian SKS:n kielivaliokunnalle, joka vahvisti Saarimaan esittämän kannan, *k:n* heikon asteen kadon (kielivaliokunnan pk. 18.2.1931).

Loppukahdennus (= eräiden sananmuotojen lopussa esiintyvä seuraa-
van sanan alkukonsonantin kahdentuma, rajakahdennus, esim. ”kullekin”
pro *kullekin*) on kehittynyt murteissa eri suuntiin. Loppukahdennukselle
yritettiin löytää sopivaa, kaikkien hyväksymää merkkiä, mutta sellaista ei
löytynyt, vaan eri kirjoittajat käyttivät eri merkkiä. Vuosisadan loppupuolis-
kolla nämä vaihtelevat merkintätavat jäivät vähitellen pois, vaikka jonkinlai-
nen äänne useimpien murrepuheessa kuuluikin. Pisimpään loppukahden-
nuksen merkintä säilyi liitepartikkelin edessä partikkelin alkukonsonantin
kahdentumana (”tuleppas”, ”tulekkin”)¹³. Siitä kiisteltiin kauan, mutta
lopulliseksi kannaksi tuli loppukahdennuksen merkitsemättä jättäminen
tässäkin asemassa. Mm. August Ahlqvist kannatti tätä ratkaisua. (Häkkinen
2004: 184.) Sen sijaan huomattava oikeakielisyysmies E. A. Tunkelo
jatko i kahdennuksen merkitsemistä pitkälle 1900-luvun puolelle. – Viime
aikoina tätä kirjoitustapaa on alkanut näkyä entistä enemmän jopa yliop-
pilaskirjoituksissa, mikä johtunee puhekielen lisääntyneestä vaikutuksesta
kirjoittamiseen.

”Käytännöllinen kielenviljely” 1800-luvulla

Kielenkäytön normittamisessa oli 1800-luvun loppupuolellakin vielä pal-

¹³ Asia oli ollut esillä Kielitieteellisen Osakunnan kokouksessa 1869, jolloin jo todettiin, että liitepartikkelin alkukonsonantin kahdentuminen kuuluu puhekieleen, mutta kirjoituksessa suositetaan yhtä konsonanttia (*Suomi* II/10: 222).

jon puutteita. Ei ollut mitään instanssia, jonka puoleen kirjoittajat olisivat voineet kääntyä vaikkapa oikeinkirjoituskysymyksissä. Kielitieteellisen Osakunnan toiminta (1868–1873) jäi valitettavan lyhyeksi, vaikka se ehtikin käsitellä monia avoimia kielenkäytön kysymyksiä. Niinpä monet kielimiehet alkoivat yksityisesti ottaa kantaa niihin.

Termin ”käytännöllinen kielenviljely”, jonka sisällöstä on monia esimerkkejä jo edellä, loi 1800-luvun loppupuolen huomattavin oikeakielisyysmies August Ahlqvist. Se voidaan katsoa termien *kielenohjailu* tai *kielenhuolto* varhaiseksi edeltäjäksi. Ahlqvist tähtäsi paljon määrätietoisemmin kirjasuomen vakiinnuttamiseen kuin esimerkiksi Elias Lönnrot. Ahlqvistia kiusasi kaikki kielen horjunta ja epäyhtenäisyys, ja hän pyrki säännönmukaisuuteen ottamatta kuitenkaan aina tarpeeksi huomioon kielen käytäntöä. ”Kielen puhtaus” oli hänen samoin kuin muidenkin sen ajan kielenhuoltajien vaalinnan kohteena. Hän julkaisi monia arvosteluja, jotka koskivat painotuotteiden kieliasua. Jälkipolvet muistavat hänet myös Aleksis Kiven tuotannon säälittömänä teilaajana. Kiven kieli oli kaukana siitä kirjakielen ihanteesta, johon Ahlqvist ja monet muut sen ajan kielenvaalijat pyrkivät. Toisaalta on muistettava myös, että Ahlqvist oli ensimmäinen yliopiston rehtori, joka piti virkaanastujaispuheensa suomeksi (1884) osoittaakseen, että suomen kieli luontuu yliopistokieleksi (Häkkinen 1994: 72).

Muita merkittäviä kielen kehittäjiä 1800-luvun loppupuolelta oli Arvid Genetz, joka äänne- ja muoto-opin tutkimuksellaan (1881) edisti huomattavasti kielentutkimusta mutta myös käytännön kielenviljelyä pyrkimällä määrätietoisesti kirjakielen johdonmukaistamiseen (Pulkkinen 1972). Hän oli myös 1886 perustetun raamatunkäännöskomitean kielentarkastaja, ensimmäinen siinä tehtävässä. Kielenkäytön kehittäjien suuria nimiä on myös E. N. Setälä (ks. 1.2.). Tässäkin yhteydessä on muistettava lisäksi E. A. Tunkelo, Knut Cannelin ja Martti Airila, jotka aloittivat työnsä kielenkäytön kehittämiseksi jo 1800-luvun puolella mutta jatkoivat sitä vielä 1928 perustetussa SKS:n kielivaliokunnassa.

Kotikielen Seuran kokousten kieliasioita

1800- ja 1900-luvun vaihteessa

Varhaisena kielilautakuntana ennen varsinaisen kielenhuoltoinstituution perustamista voi pitää Kotikielen Seuraa, jonka kokouksissa käytännön kielikysymykset olivat tärkeällä sijalla. Etenkin toiminnan alkuaikoina

kielen tutkimus ja huolto kytkeytyivät tiukasti yhteen (Paunonen 1976: 334). Keskusteluista ja tehdyistä päätöksistä kerrottiin lehdistössä ja etenkin seuran aikakauslehdessä *Virittäjässä*. Tämä lehti ilmoittikin ensimmäisen numeronsa (1897) esipuheessa aikovansa käsitellä kielentutkimuksen lisäksi ”kielenkäytäntöä, oikeakielisyyttä ja kielenopetusta koskevia kysymyksiä”, samoja asioita, joiden edistämiseksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli toiminut jo vuosikymmeniä.¹⁴

Otan tässä lyhyesti esille joitakin kielenkäytön asioita, joita Kotikielen Seuran kokouksissa käsiteltiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella, siis ennen kuin ennen SKS:n kielivaliokunta perustettiin. Olen poiminut niitä *Virittäjä*-lehdestä, eniten Heikki Paunosen artikkelin ”Kotikielen Seura 1876–1976” kielenhuoltoa käsittelevästä jaksosta (Paunonen 1976: 342–345):

Kotikielen Seuran toiminnan alkuvuosina kielenkäytön kehittämistöimien tärkeänä periaatteena oli kansankielen käytäntö. Sen selville saamiseksi aktiiviset seuran jäsenet jalkautuivat usein maakuntiin ottamaan selvää, miten kansa puhui.

Kielenkäytön suurimpia vaikeuksia vielä 1800-luvun loppupuolella oli oikeinkirjoituksen vakiintumattomuus. Etenkin **vierassanojen kirjoittaminen ja taivutus** tuottivat jatkuvasti ongelmia, samoin suomenkielisten vastineiden löytäminen. Ylipäättään suuri osa sivistyselämän keskeistä sanastoa oli vielä luomatta. Keskustelua käytiin myös kysymyksestä, mil-laista on sivistynyt puhekieli, ts. miten puhekieli saataisiin lähemmäs kirjakieltä.

”Sivistyneen puhekielen” (= yleiskielen?) luomiseksi oli ratkaistava vielä eräitä **murrekiistoja**, mm. *d*:n mukaanotto, *k*:n astevaihtelu *lk*- ja *rk*-yhtymissä ja loppukahdennuksen (rajakahdennuksen) merkintä (ks. edeltä, s. 61–). Murrepohjainen kahtalaisuus oli myös partitiivin päätteessä: *-a/ä* vai *ta/tä* (*asiaa* vai *asiata*)? Se selvitettiin asettumalla pääasiassa lyhyemmän päätteen kannalle murrelevikin perusteella (Häme ja koko Pohjois-Suomi). – Pitempi päätte on tosin nykyisinkin monissa sanaty-

¹⁴ Kotikielen Seurassa toimivat samat aktiiviset kielimiehet kuin SKS:n piirissä. Seuran kokouksissa käytiin vireitä keskusteluja ajankohtaisista kielenkäyttökysymyksistä etenkin 1800-luvun loppu- ja 1900-luvun alkukymmeninä. Kun SKS:n kielivaliokunta 1928 perustettiin, sille siirtyi päätöksenteko useimmissa kielenkäyttökysymyksissä, jotka olivat virinneet Kotikielen Seuran kokouksissa.

peissä tavallinen ja kielenhuollon suositusten mukainen: *ainoa* ~ *ainoata*, *korkeaa* ~ *korkeata* jne.

Astevaihtelun horjuntaa oli myös verbityypissä *aise-*, *äise-*. Ahlqvist ja monet muut kannattivat heikkoa astetta, mutta tämä asia, kuten monet muutkin, päätettiin jättää ”käytännön ratkaistavaksi”. – Myöhemmin vahva aste on yleistynyt, mutta vielä nykykielessäkin esiintyy mm. *repäistä*-verbin ohella muoto *reväistä*, joskin se katsotaan vanhahtavaksi.

Myös eräistä lauseopin ongelmista keskusteltiin 1800-luvun loppuvuosisikymmeninä. **Objektin sijamuotoa** pohdittiin mm. lauseyhteyksissä ”*minä* heitetään” (länsimurteissa) vai ”*minut* heitetään” (itämurteissa). Murrekiistaa aiheutti etenkin infinitiivin objektin sija, kuten Hämeessä tyypillinen ”Sinun pitää viedä *hevosen* hakaan” (nyk. *hevonen*). Keskusteltiin myös lauserakenteesta ”Kirjoita huomenna maksavasi koko *velka* ~ *velan*”. Eräät eteläpohjalaiset kannattivat päätteetöntä objektia (*velka*), samoin esim. ”osta sinä se niitty pannaksesi *se* hyvään kuntoon”. (Näin kummallisiin rakenteisiin on vaikea sovittaa nykyisiääkään objektisääntöjä. Kirjoittajan huom.) Objektin sijasta käytiin keskustelua 1886 ja 1895. Edellisten lisäksi tarkasteltiin myös lausetyyppejä ”tytön uskottiin löytäneen *sormus* ~ *sormuksen*”. Kummallekin muodolle oli kannattajia, mutta päätöstä ei tehty (nyk. *sormuksen*). – Objektinsijakysymyksiä pohdittiin useaan kertaan 1900-luvullakin sekä SKS:n kielivaliokunnassa että vielä myöhemmin 1950–1960-luvulla kielilautakunnassa, kunnes nykyinen ohjeisto saatiin vakiinnutetuksi.

Lauseopin ongelmista käsiteltiin myös **subjektin ja predikaatin kongruenssia**. Päätettiin, että predikaatti on yksikössä, kun se on monikollisen subjektin edellä, esim. ”minulla *on* hyvät päivät”.

Paikallissijamuodosta ”ylioppilashuoneella” vai ”-huoneessa” keskusteltiin 1881. Kotikielen Seura kannatti sisäpaikallissijaa (*huoneessa*). Lauri Kettunen otti asian uudelleen esille 1907 ja vaati suosituksen muuttamista ulkopai-kallissijaksi (*huoneella*). Seura pysyi kuitenkin aiemmassa kannassaan, ja suositus sisäpaikallissijasta pääsi myöhemmin kielioppaisiin ja nykyisiin ohjeisiin saakka (*ylioppilastalossa* ym.). Ulkopai-kallissija on tosin viime vuosikymmeninä yleistynyt. (Ks. esim. Heikkilä 2014.)

Yksikön ja monikon käytön ongelmia oli jo 1800-luvun lopulla myös seuraava: ”hän lukee saksan ja ranskan *kieltä* ~ *kieliä*”. Yleisesti kannatettiin monikkoa, mutta Setälä oli yksikön kannalla. – Ilmaukseen ei ole edelleenkaan olemassa tyhjentävää, yksitulkintaista ratkaisua, joten kyseisen

tyyppisissä ilmauksissa voidaan käyttää niin yksikköä kuin monikkoa (esim. ”Liisan- ja Mariankadun ~ -katujen kulmassa”). Yleisen tiedon perusteella ilmaus osataan enimmäkseen tulkita oikein.

Subjektin ja predikaatin järjestyksestä jälkilauseessa keskusteltiin 1800-luvulla moneen otteeseen. Muista kielistä tulevaa epäsuoran järjestyksen mallia (predikaatti, subjekti) oli ryhdytty vastustamaan jo Kielitieteellisen Osakunnan kokouksissa 1870-luvun alussa (*Suomi* II/10: 314–315). Sanajärjestys oli esillä myös Kotikielen Seuran kokouksissa 1882. (Paunonen 1976: 344.) Todettiin, että kansankielessä on sekä subjektilla että predikaatilla alkavia lauseita, joten myös kirjakielessä sanajärjestys voi olla vapaa. – Sanajärjestysasia on ollut useamman kerran esillä myöhemminkin, etenkin kun alkoi levitä yksipuolinen käsitys, että suomen kielessä tulee olla aina suora sanajärjestys (subjekti, predikaatti).

Superlatiiviadjektiivin kirjoitusasu *ensimmäinen* vai *ensimäinen* oli esillä 1890. Todettiin, että *mm* on komparatiivin analogiaa, mutta ei pidetty aiheellisena muutosta *mm* > *m*. Kettunen puuttui asiaan useaan otteeseen ja vaati korjausta (*ensimäinen*). Vuonna 1932 asia oli uudelleen esillä Kotikielen Seurassa; tällöin asiasta äänestettiin ja *ensimmäinen* voitti. Asia herätti huomiota, ja kieliasioista aina kiinnostunut *Uuden Suomen* pakinoitsija Olli kirjoitti aiheesta pakinan ”Yksi vai kaksi ämmää”.

Vuonna 1881 keskusteltiin **passiivin potentiaal**in muodosta: *katsottaneen* vai *katsottanee*? Päädyttiin suositamaan muotoa *katsottaneen*. Kettunen valitti siitä monta kertaa vielä 1930-luvullakin vedoten siihen, ettei loppu-*n:n* ohje näytä vakiintuneen.

Kotikielen Seuran kielikeskusteluja 1900-luvun alkukymmeninä

Monia 1800-luvun puolella esillä olleita kielenkäyttökysymyksiä pohdittiin edelleen 1900-luvun alussa. Vierasperäisten sanojen kirjoittamissääntöjä muokattiin vielä moneen otteeseen (ks. esim. Tunkelo 1907). Samoin jatkettiin *o(i)tta*-verbien *i:n* ongelman selvittämistä (Kannisto 1902, 1907; ks. lukua 5.3.). Poimin tähän muutamia kieliasioita, joista tuolloin tehdyt päätökset heijastuvat nykykieleen:

1900-luvun alussa keskusteltiin kieltosanan *älä* ~ *elä* muodosta. Monet kannattivat *elä*-muotoa sillä perusteella, että kieltosanamuodossa on enimmäkseen *e* (*en, et, ei* jne.). *Elä*-muotoa pidettiin sitä paitsi kauniimpana kuin *älä*-muotoa. *Älä* kuitenkin vakiintui.

Naisten ammattinimikkeisiin usein liitetty *tar/tär*-johdin oli myös keskustelun kohteena. Vähitellen *opettajattaret* ja etenkin naispuolisoa tar-koittavat johdokset (*pastorska, tuomarinna*) alkoivat väistyä. (Ks. lukua 5.9.)

Jo 1900-luvun alussa nostettiin esiin myös *löytyä*-verbin ruotsin mukainen käyttö ("Tätä paitaa löytyy monissa väreissä"). Todettiin, että sellaista käyttöä pitäisi karttaa, koska suomen kielen luonteen mukaista on, että vain se voi *löytyä*, mikä on ollut hukassa. Ohje siirtyi myöhemmin kielenkäytön oppaisiin ja nykyisiin ohjeisiin – liiankin ehdottomana.

Keskusteltiin, kumpi asukkaanimijohdin on parempi *la/lä*-loppuisten paikannimien yhteydessä: pitempi *-lainen/läinen* vai lyhyempi *nen*. Suositeltiin pitempää muotoa selvyysyistä: *hollolalainen*. Todettiin kuitenkin, ettei vakiintuneista nimimuodoista pidä luopua: *karjalainen* (*Virittäjä* 1901: 126).

Vuonna 1908 keskusteltiin Kotikielen Seurassa rinnakkaisilmauksista *tulla tehdyksi* ~ *tulla tehtyä*. *Tulla tehdyksi* oli jo varsin vakiintunut; se muoto oli Setälän *Suomen kielen lauseopissa* 1880. Todettiin kuitenkin, että *tulla tehtyä* -muodon murrelevikki oli varsin laaja; sen vankkaa esiintymäaluetta olivat hämäläismurteet. Siksi keskusteltiin, että myös muoto *tulla tehtyä* hyväksyttäisiin. Ehdotus ei kuitenkaan mennyt silloin läpi. Vasta vuonna 1973 kielilautakunta hyväksyi *tulla tehtyä* -muodon *tulla tehdyksi* -muodon rinnalle.

Sen jälkeen kun SKS:n kielivaliokunta perustettiin (1928), sen ja Kotikielen Seuran kielenohjaustoimien keskinäinen järjestys meni usein niin, että Kotikielen Seuran kokouksissa virinneet kielikysymykset vietiin kielivaliokunnan käsittelyyn, joka teki päätöksen. Hyvä esimerkki siitä on mm. predikatiivin muodon muuttaminen genetiivistä (Setälän lauseopissa) nominatiiviin *antaa, käskeä, sallia* -verbeihin liittyvän *olla*-verbin yhteydessä. Asiaa käsiteltiin Kotikielen Seurassa 1938, jolloin Rapola ehdotti esim. lauseen "isäntä käski rengin olla *kuuliaisena*" predikatiivin muuttamista muotoon "*kuuliainen*". Asiaa kannatettiin, ja Rapola kirjoitti siitä *Virittäjään* (1939). Rapola otti asian uudelleen esille kielivaliokunnassa 1945, ja ehdotus hyväksyttiin säännöksi.

SKS:n ja Kotikielen Seuran merkittävimmistä yhteisistä kielenhuolto-projekteista mainittakoon taistelu "hattukirjaimien" puolesta 1930–1940-luvulla (ks. lukua 5.5).

Suomen kielen asema 1800–1900-luvun vaihteessa

Suomen valtiollinen asema 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alussa oli monin tavoin tukala, myös kirjakielen kehittämisen kannalta. Suomen autonomia Venäjän yhteydessä rajoitettiin yhä enemmän venäläiskauden loppuvuosikymmeninä, ja rajoitukset koskivat myös kansalliskielen käyttöä niin koulujen kuin julkaisujen kielenä. Sortokausien venäläistämistoimet masensivat mieliä seuroissa, joissa oli tehty työtä suomen kielen edistämiseksi. Epätoivon ja toivon mielialat heijastuivat mm. Kotikielen Seuran vuosikertomuksesta 1904–1905: ”Osanotto kokouksiimme on melkoisesti vilkastunut. Johtuuko se siitä, että nuorison mieliin on virinnyt uusia toiveita maallemme ja äidinkielellemme koittavasta valoisammasta ajasta – on vaikea sanoa.” Seuran 40-vuotisjuhlakatsauksessa vuonna 1916 kirjoitetaan: ”Seura on askarrellut pienissä tehtävissä tietäen, että näistäkin on hyötyä synnyinmaalle ja kansallemme. Se on luottanut vakaasti siihen, että oman kansan kielen ja kansan muistojen tutkiminen on niitä henkisten pyrintöjen aloja, joilla vähäinenkin kansa parhaiten voi todistaa olemassaolo-oikeutensa.” (Teräskivi 1916.)

On kuitenkin muistettava, että Suomen autonominen asema 1800-luvulla mahdollisti kehittymisen kohti itsenäistä valtiota: Suomella oli oma keskushallinto ja virkamiehistö. Itsehallinnon turvin se saattoi varsin vapaasti toteuttaa monia yhteiskuntaelämään, talouteen, sivistyselämään ja myös kielipolitiikkaan liittyviä uudistuksia.

Suomen itsenäistymisen jälkeen määrättiin hallitusmuodossa vuonna 1919, että Suomen kansalliskieliä ovat suomi ja ruotsi. Kielilaissa 1921 säädettiin tarkemmin kielten keskinäisestä asemasta ja käytöstä.

2.2 KIELITIETEELLINEN OSAKUNTA (1868–1873) – ENSIMMÄINEN KIELILAUTAKUNTA

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kielitieteellinen Osakunta on ensimmäinen organisaatio, jossa tehtiin kielenkäytön päätöksiä kollektiivisesti. Siellä käsiteltiin toki muitakin kielen aloja, mutta tässä artikkelissa keskeisenä on kielenhuollon näkökulma.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kielenviljelytehtäviin on alusta lähtien (1831–) kuulunut myös huolenpitoa oikeakielisyydestä. Mitään varsinaista kielenhuoltoelintä ei moneen vuosikymmeneen kuitenkaan ollut,

vaan toiminta oli yksittäisten asianharrastajien varassa. Huomattavia nimiä tälläkin alalla olivat Elias Lönnrot ja August Ahlqvist.

Huolta kielenkäytön vakiinnuttamisesta kannettiin 1800-luvulla monella taholla, myös sanomalehdissä. *Oulun Viikko-Sanomissa* kirjoitettiin 8.12.1866 näin:

Yhtäläisyyteen on kumminki mahdollisuutta myöden pyrittävä, ja epäilemättä tekisi Suomalaisen Kirjallisuuden-seura Suomen kielelle ja maamiehille suuren palveluksen, jos se, kuten Ruotsalais Akademia aikansa teki Ruotsin kielen suhteen, antaisi yleisölle jonkunlaisen osviitan Suomen kielessä noudatettavasta kirjoitustavasta. Että kirjoitustapa sillä keinoin melkoisesti tulisi wakaantumaan, ei ole epäilemistä, kun Kirjallisuuden-Seura ohjeisiinsa liittäisi syyt ja perusteet, minkä tähden milloinkin on niin eikä näin kirjoitettava.

Kielitieteellisen Osakunnan perustaminen

Toiveena oli, että SKS:stä tulisi eräänlainen Ruotsin Akatemian vastine Suomessa kielenkäytön ohjaamisessa. Ehkä tämä ja muut SKS:ään suunnatut toiveet vaikuttivat siihen, että se perusti 1868 uuden toimikunnan, nimeltään Kielitieteellinen Osakunta. Mallina oli jo aiemmin perustettu Historiallinen Osakunta. Ehdotuksen uuden osakunnan perustamisesta teki vuosikokouksessa SKS:n sihteeri Julius Krohn, tuleva kansanrunouden tutkija. Perustamiskokous oli 11.4., jolloin toimikuntaan valittiin A. Ahlqvist, F. W. Rothsten ja J. Krohn. Ahlqvistille tarjottiin perustettavan osakunnan esimiehen tehtävää, mutta hän kieltäytyi työkiireisiin vedoten. Hänen tilalleen valittiin siksi SKS:n esimies A. W. Ingman. Hän ei ollut fennisti vaan teologian professori ja tunnettu raamatunkääntäjä mutta toimi aktiivisesti myös SKS:ssä. Toimikunnan lisäjäseniksi valittiin F. F. Ahlman, ruotsi-suomi-sanakirjojen tekijä, sekä T. G. Aminoff, joka toimi alkuun sihteerinä.

Kielitieteellinen Osakunta perustettiin riitaisessa ilmapiirissä, jonka syyt olivat osittain poliittisia. Fennomaanipiirien voimahahmo A. Ahlqvist oli jo vuosia ollut riidoissa toisen voimahahmon Yrjö Koskisen kanssa, mutta hän piti vastustajinaan myös A. W. Ingmania ja muita uuden toimikunnan perustajia, ”nuorfennoja”. Ahlqvistin esimieheydestä kieltäytymisen syynä eivät siis todellisuudessa olleet vain työkiireet; hän ei halunnut olla missään

tekemisissä Kielitieteellisen Osakunnan kanssa. Myöhemmin hän jopa arvosteli ivalliseen sävyyn sen pätevyyttä (ks. s. 75).

Tavoitteena suomen kielen ”puhtaus”

Ehdottaessaan Kielitieteellisen Osakunnan perustamista Julius Krohn oli kaavaillut sen tehtäväksi ennen muuta suomen kielen ja sen sukukielten sekä murteiden tutkimista. Osaston esimieheksi valittu A. W. Ingman esitteli seuraavassa kokouksessa ajatuksiaan toiminnan tavoitteista lue-malla kirjoituksensa ”Suomen kielen nykyisestä edistyskannasta” (*Suomi* II/8: 486–492). Tärkeimpänä tavoitteena Ingman piti suomen kielen puhtautta, jossa hänen mukaansa oli vielä paljon ongelmia: ”Nyt juuri kuin suomenkieli on varsin hallitsevaksi kirjallis-kieleksi harjoitettava, on mielestäni vallan tärkeätä, että kieleemme alkuperäisessä muodossansa, s. o. semmoisena, kuin se kaikkein puhtaimmasti meille ilmaisee suomalaisen rahvaamme ajatuslaadun, saadaan suomalaisen kirjallisuutemme elähtäväksi kannattajaksi.”

Niin kuin näkyy, Ingman tarkoitti ”puhtaalla” kielellä – ajan poliittisen nationalismien hengen mukaisesti ja mm. Lönnrotia seuraten – kieltä, jossa ”suomen kansan koko kielellinen luonnet luopi meidän ajatuksemme supi suomalaisiksi”. Suomen kielen puhtauden edistäminen merkitsi samalla taistelua vieraiden kielten vaikutusta vastaan: etenkin oli varottava orjallista kääntämistä muista kielistä ”vellomaan omaa soriaa suomeamme”. Ingman moitti liian sanatarkasta kääntämisestä etenkin kirkollista kieltä, mutta myös lakikieltä ja tieteen kieltä.

Mitä sitten suomen kielen edistämiseksi pitäisi tehdä, Ingman kysyy. Ainakin kieleemme ”runsaat varat”, niin sanat, sanonnat kuin muutkin suomalaiset ilmaisutavat, pitäisi saada käyttöön kirjakieltä rikastuttamaan. Sitä vastoin suomen kieli oli ”kokonansa kirvoitettava tähän saakka hallitsevan ruotsalaisuuden orjuudesta” eli oli torjuttava sveltisismejä.

Kirjakielen edistämiseksi olisi tähänastista enemmän selvittettävä, miten kansa puhuu. Sen mukaisesti osakunnan päätehtäväksi määriteltiin suomen kielen omaleimaisuuden vahvistaminen, johon kuului muun muassa suomen kielen lakien selvittäminen sekä murteiden keruu ja tutkimus. Tehtäväksi hahmoteltiin myös kaikenlainen kielenkäytön vakiinnuttaminen, siis kielenhuolto. F. W. Rothsten (vuodesta 1870 SKS:n sihteeri) ehdotti, että laadittaisiin luettelo tärkeimmistä selvitystä vaativista kieliopillisista seikoista

ja se lähetettäisiin osakunnan jäsenille (*Suomi* II/8: 492). Toimen miehenä hän lupasi tehdä sen itse seuraavaan kokoukseen.

Kaukainen päämäärä: Suomen kielen sanakirja

Seuraavassa kokouksessa Rothsten ei kuitenkaan esittänyt mitään pitkää toimenpideluetteloa vaan yhden hyvin konkreettisen tavoitteen: Toiminnan tärkein – joskin vielä kaukainen – päämäärä oli sanakirja, ”joka Suomeksi Suomen kielen varat sanoineen, lauselmineen, puheenparsineen säntillensä laatii ja näin kieleemme omituisen luonnon ilmiin tuopi” (*Suomi* II/8: 494). Lausuma on historiallisesti merkittävä: siinä tuotiin ensimmäisen kerran esille ajatus (murre)sanakirjasta – lähes 30 vuotta aikaisemmin kuin E. N. Setälä esitti kuuluisan sanakirjaohjelmansa 1896!

Sanakirjaa varten pitäisi järjestää sanojen ja sananparsien keruita. Rothsten nosti esiin myös lauseopin keruun. Tutkittavien sanojen varustaminen selityksillä olisi hyödyllistä, sillä silloin saataisiin selville samaa merkitsevät sanat; niistä tulisi tärkeä perusta ehdotetulle Suomen kielen sanakirjalle.

Rothsten muistutti, että kansan kielen keruuta oli tehty toki ennenkin. Hän mainitsi Lönnrothin tekeillä olevan *Suomalais–Ruotsalaisen sanakirjan*, jonka ensimmäinen osa oli ilmestynyt 1866. Sitä varten oli jo koottu sanoja, sananlaskuja ja puheenparsia. Rothsten toi esille edistyksellisen näkökulman: murteiden lisäksi sanastoa pitäisi poimia uudemmasta kirjallisuudesta ja sanomalehdistä. Siihen Lönnrotkin oli viitannut sanakirjansa esipuheessa valittaessaan, ettei hän ollut ehtinyt saada mukaan uutta sanastoa niin paljon kuin olisi halunnut.

Rothstenin hahmottelemilla tehtävillä suomen kielen edistämiseksi oli paljon kauaskantoisempi merkitys kuin hän varmasti osasi aavistaakaan: ne loivat perustaa niin sanakirjaohjelmalle kuin muullekin fennistiikan tutkimukselle. Huomattava osa Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen toiminnasta on ollut näiden suunnitelmien toteuttamista, mm. murren sanakirjatyö.

Kielenkäytön vakiinnuttamisen toimia

Kielitieteellinen Osakunta aloitti työnsä innostuneessa hengessä. Kokouksia oli vähintään kerran kuussa, ja samassa kokouksessa saattoi olla monta esitelmää, joista myös keskusteltiin. Useimmat aiheet olivat murretutkimuksen alalta, mutta myös yksittäiset kieliopinkohdat tai muut kielenpiirteet olivat

usein tarkastelun kohteena; näkökulmaa laajennettiin niin murteisiin kuin lähisukukieliinkin. Kokouksissa pohdittiin myös kysymystä, miten saataisiin ”kieliopilliset taidesanat” eli kielioppitermit vakiinnutetuksi niin, ettei joka oppikirjassa käytettäisi eri termejä. Osakunta asetti komitean laatimaan ehdotusta (*Suomi* II/8: 508).

Varsinaisia kielenkäytön kysymyksiä, joista monet liittyivät lauseoppiin, käsiteltiin kokouksissa alkuaikoina usein. Esimies Ingman oli siinäkin asiassa aloitteellinen. Hän esitti mm. kysymyksen: **Onko kieltosanaa *eikä* taivutettava vai ei, kun se yhdistää kaksi kieltolausetta?** Asiasta oli jo aikaisemmin kirjoittanut G. A. Avellan *Suomi*-kirjassa 1853. Osakunnassa tultiin samaan päätökseen kuin Avellan: jos kiello koskee objektia tai jotain muuta predikaatin osaa, *eikä* säilyy taivuttamattomana subjektin persoonamuodosta riippumatta, esim. ”en tunne asiaa *eikä* ihmisiä”; ”satuja emme ole kuulleet *eikä* noudattaneet”; ”älä ole rikkiviisas *eikä* yksipintainen”. (*Suomi* II/8: 510–511.)

Suosituksista nousi pian kova kiista Ingmanin ja Ahlqvistin välille, koska tämän mielestä *eikä*-sanana tulee taipua (”en tunne asiaa *enkä* ihmisiä”). Näkemysero johtui siitä, katsottiinko kieltosana partikkeliksi (ei taivu) vai verbiksi (taipuu). Siihen vaikutti myös murre-ero: länsimurteissa kieltosanaa ei useinkaan taivuteta. Kiistaa käytiin SKS:n *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* (per. 1866) ja Ahlqvistin *Kieletär*-lehdessä (per. 1871), ja se laajeni moneen muuhunkin kieliasiaan. (Ks. Lea Laitinen 2004.)

Periaatteellinen kysymys oli myös, **pitääkö possessiivisuffiksi liittää verbin nominaalimuotoon vai substantiiviin** sellaisissa ilmauksissa kuin ”minun lukema(ni?) kirja(ni?)”. Ingmanin mielestä suffiksi pitää lisätä substantiiviin: ”minun lukema *kirjani*”, mutta kaikki osakunnan jäsenet eivät olleet samaa mieltä. (*Suomi* II/8: 511.) – Myöhemmin vakiintuikin ”minun *lukemani* kirja”.

Keväällä 1869 käsiteltiin tärkeää ilmiötä, jonka selitettiin johtuvan kielen kulumisesta, nimittäin painottomassa asemassa olevan **diftongin jälkikomponentin *i:n* katoamista** eräissä muotoryhmissä, esim. *sanon* (= *sanoin*), *sanosin* (= *sanoisin*), *akolle* (= *akaille*), *punanen* (= *punainen*). Todettiin, että eri murteissa katoaminen oli vähän eri vaiheessa, mutta kirjakielessä *i:tä* ei voi jättää pois selvyysyistä verbien imperfektistä ja nominien monikosta (*sanoin*, *akaille*). (*Suomi* II/8: 512–514.)

Samaan asiaan liittyy myös myös **-otta/-oitta-verbien** kirjoitusongelma, joka nyt ensi kerran todettiin virallisesti: ”Myöskin jättää moni pois *i:n* –

esim. *kirjotan, tarkotan* eikä *kirjoitan, tarkoitan*, vaikka ne ovat johdetuita monikon vartaloita.” Joulukuussa 1869 yritettiin löytää ohjetta siihen, merkitäänkö *i* (*kirjoittaa, ehdoittaa*) vai *ei* (*kirjottaa, ehdottaa*). Tällöin ei vielä löydetty kieleen perustuvaa keinoa, jolla *-otta/-oitta*-verbit voitaisiin jakaa järkevästi *i*:llisiin ja *i*:ttömiin, joten päätettiin pitää *i* kaikissa tällaisissa verbeissä.¹⁵ (*Suomi* II/10: 221.)

Samassa yhteydessä nousi esille myös *(i)n***en-pääte**. Todettiin, että yleiseksi säännöksi on tullut kolmitavuisten substantiivien (diminutiivien) kirjoittaminen *nen*-päätteellä (*hevonen, kukkanen*) mutta adjektiivien *inen*-päätteellä (*punainen, rautainen*). Esitelmöitsijä Aminoff totesi, että ”erotuksella voi olla kyllä käytännön hyötynsä, mutta mitään perustusta kielessä emme luule sillä olevan”. Käytäntö vahvistettiin säännöksi joulukuussa 1869. (*Suomi* II/10: 221.) – Tämän ohjeen vastaisesti kirjoitettiin vielä paljon 1900-luvun alkukymmeninä.

Esimies Ingman esitti myös seuraavan kielenkäytön ongelman: ”**Missä tapauksessa erikois-asemo [persoonapronomini] *minä, sinä, hän, minun, sinun, hänen on pois jätettävä ja vain liiteasemo [suffiksi] niiden sijaan pantava?***” Kysymyksen takana oli huomio, että kirjailijat olivat liiaksikin ruvenneet karsimaan niitä kielestä, vaikka puhekielessä niitä käytetään paljon selvyysyistä. Todettiin, että pronominia käytetään, kun se on tärkeä, mutta myös lauserytmin ja selvyiden takia. Pronominien käytöstä laadittiin säännöt, jotka olivat jo varsin nykyaikaisia. (*Suomi* II/8: 514.)

Suomen kielen **sanajärjestyksestä** piti D. E. D. Europaeus esitelmän huomauttaen siitä, että ruotsin ja saksan kielen vaikutuksesta näkee jälkilauseessa paljon epäsuoraa sanajärjestyttä (predikaatti ennen subjektia) mutta että suomalaiseen ”sananpanotapaan” kuuluu suora sanajärjestys. Keskustelussa Rothsten vastusti ohjetta, että sanajärjestys olisi aina suora, koska kielestä tulisi sillä tavoin kovin yksitoikkoista. Useimmat läsnäolijat yhtyivät Rothstenin mielipiteeseen, että subjekti voidaan jälkilauseessa panna predikaatin edelle tai jälkeen ”aina sen mukaan kuin lause kulloinkin vaatii”. (*Suomi* II/10: 314–315.) – Tässäkin asiassa tultiin siis jo aivan nykyiselle kannalle.

Yhdyssanaongelmista oli esillä kysymys, kirjoitetaanko *ensi, eri* ja *viimeis* (*viime*) erilleen seuraavasta sanasta vai yhteen sen kanssa? Päätettiin

¹⁵ Vrt. *Virittäjän* päinvastainen kokeilu, joka alkoi 1902: tällöin päätettiin jättää *i* pois kaikista ko. verbeistä. (Ks. lukua 5.3.)

suosittaa erilleen kirjoittamista. Samoin suositettiin, että *parka, raukka, rukka, poloinen, vainaja* kirjoitettaisiin eri sanoiksi niitä edeltävistä sanoista. (*Suomi* II/10: 222.) Ohjeet pätevät edelleen.

Silloisen **oikeinkirjoituksen** hapuilua osoittaa, että osakunnan kokouksessa mietittiin, voisiko imperfektin ja konditionaalin kirjoittaa ilman loppu-*i:tä*, esim. *olis, tulis, vastas, hyppäs*. Läsnaolijat eivät päässeet yksimielisyyteen. Ongelmia tuotti myös **i:n ja j:n merkintä**: *sia > sija, lai > laji, aika : aian > ajan, poika : poian > pojan* (vrt. *reikä : reiän, taika : taian*). Kiivas keskustelu syntyi tekijännimijohdoksista: kirjoitetaanko *ia ~ iä* vai *ja ~ jä* ("tekiä" vai *tekijä*)? (*Suomi* II/8: 222.)

Myös **liitepartikkelien kirjoitusongelma**, siis kirjoitetaanko liitepartikkelin edessä partikkelin alkukonsonantti kahdennettuna vai ei, oli esillä 22.12.1869 (*Suomi* II/10: 222): "annappa", "tuoppa", "ei ollakkaan", "ei annetakkaan" vai *annapa, tuopa*, ei *ollakaan*, ei *annetakaan*? Todettiin, että edellinen tapa on puhekielen mukainen, jälkimmäistä taas suositetaan kirjoituksessa. Jo tuolloin näyttää osakunnan kielimiehistä useimmilla olleen selvä kanta loppukahdennukseen (rajakahdennukseen): liitepartikkelien alkukonsonantti kirjoitetaan yhdellä konsonantilla. (A. W. Ingman vastusti; ks. myös Häkkinen 1994: 184.) Asiasta kiisteltiin tosin vielä vuosisadan loppupuolellakin mm. Kotikielen Seuran kokouksissa, mutta kanta vakiintui vuosisadan lopulla ehkä siksi, että mm. August Ahlqvist ja E. N. Setälä kannattivat tätä ratkaisua (ks. lukua 2.1; Häkkinen 1994: 184).

Kielitieteellisen Osakunnan toiminta loppuu

Parin aktiivisen toiminnan vuoden jälkeen alkoi innostus Kielitieteellisessä Osakunnassa laantua. Kokousten väli piteni, ja osanotto niihin väheni. Joskus läsnä oli vain puheenjohtaja ja sihteeri.¹⁶ Kielenkäytön kysymyksiä oli enää harvoin, enemmän esiteltiin kansa- ja kielitieteeseen tai murteisiin liittyviä tutkimuksia.

Osakunta julkaisi kokouspöytäkirjansa "Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kielitieteellisen Osakunnan keskustelemukset vv. 1868–1872" (*Suomi* II/8: 485–526; *Suomi* II/10: 211–228 ja 253–343). Vuoden 1873 SKS:n vuosikokoukseen tuli vielä Kielitieteellisen Osakunnan vuosikertomus, mutta

¹⁶ Ensimmäisenä toimintavuonna jäseniä oli nelisenkymmentä (*Suomi* II/8: 458).

sen jälkeen toiminnasta ei näy mainintoja. Jäljelle jäi vain ”Kielitieteellisen Osakunnan Toimikunta”, johon vuodesta toiseen valittiin kolme jäsentä. Se lähinnä organisoi murteenkeruita ja järjesti niiden tuloksia.

Mistä syistä Kielitieteellisen Osakunnan toiminta loppui? Syitä voi löytää sekä osakunnan sisältä että fennistien riidoista ja ajan ilmapiiristä yleensä. Edeltäkin näkyy, etteivät osakunnan jäsenet olleet kaikista ratkaisuista yksimielisiä. Pöytäkirjat ovat sen verran lakonisia, että niistä on vaikea saada selville, minkä verran uusista ja hankalista asioista keskusteltiin. Ehkä keskeisin syy hajaannukseen oli se, että SKS antoi osakunnalle tehtäväksi jäsenensä F. Ahlmanin ruotsalais-suomalaisen sanakirjan korjaamisen uutta painosta varten. Korjausehdotuksista tuli kiistaa tekijän kanssa, eikä asia mennyt eteenpäin. (*Suomi* II/10: 211–228.)

Enemmän osakunnan toimintaa vaikeutti kuitenkin jo aiemmin puhjennut riita esimies Ingmanin ja ulkopuolelle jättäytyneen Ahlqvistin välillä. Ahlqvist arvosteli *Kieletär*-lehdessään monia osakunnan päätöksiä ivaavaan tyyliin: ”Se Suom. Kirj. Seuran osasto, joka kutsuu itseään *kielitieteelliseksi*, seipitsee tuon tuostakin päätöksiä, joiden johdosta sitä voipi pikemmin kutsua *kielitieteettömäksi* eli *kielen tietämättömäksi*.” Väittely huipentui Ingmanin *Kuukauslehteen* (1874, 1875) kirjoittamaan neliosaiseen kirjoitussarjaan ”Rohvessor A. Ahlqvistin hyökäyksistä Suomalaisen kirjallisuusseuran kielitieteellisen osakunnan ja sen esimiehen kimppeihin” ja Ahlqvistin vastaukseen *Kielettäressä* (nro 7, 1875).

Syitä osakunnan toiminnan loppumiseen voi löytää myös ajan yleisestä tilanteesta: Venäjän hallinnosta oli tullut 1870-luvun alussa uusia säännöksiä, jotka rajoittivat Suomen suuriruhtinaskunnan oman kielen asemaa mm. yliopiston opiskeluaineena. Lisäksi on muistettava, että 1860-luvun lopulla Suomea koettelivat nälkävuodet, jotka osaltaan vaikuttivat lamaannuttavasti myös sivistystoimintaan. Siitä mainitaan myös SKS:n vuosikertomuksessa 1870: ”Vasta kuluneet kovat nälkävuodet, jotka olivat peräti lannistaa kansamme voimat, eivät voineet olla vaikuttamatta haitallisesti Seurankin toimiiin” (*Suomi* II/10: 237).

Muutama vuosi SKS:n Kielitieteellisen Osakunnan toiminnan päättymisen jälkeen, 1876, perustettiin A. Ahlqvistin johdolla Kotikielen Seura, joka jatkoi kielen tutkimusta ja vaalintaa paljolti samaan tapaan kuin osakunta oli tehnyt.

3 KIELENHUOLLON TOIMINTAELINTEN JA TOIMINTAMUOTOJEN HISTORIAA

3.1 KIELILAUTAKUNTIEN HISTORIAA

Vuosi 1927 oli hyvin merkittävä vuosi suomen kielen vakiinnuttamisen kannalta: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) vuosikertomukseen kirjattiin kaksi aloitetta, joista toinen johti kirjakielen sanakirjan eli *Nykysuomen sanakirjan* toimitustyön aloittamiseen ja toinen ensimmäisen varsinaisen kielenhuoltoelimen eli SKS:n (lisätyn) kielitieteellisen valiokunnan perustamiseen.¹⁷ Jo aloitevaiheessa nämä kaksi organisaatiota kytkeytyivät siis toisiinsa, ja yhteistyö oli myöhemminkin tiivistä: sanakirjan toimitustyössä esiin tulleissa normitusongelmissa turvauduttiin valiokunnan apuun, ja silloin tehdyt ja sanakirjaan viedyt päätökset ovat olleet myöhemminkin kielenhuollon keskeisenä ohjenuorana.

SKS:n kielitieteellinen valiokunta ja lisätty kielitieteellinen valiokunta

Kielitieteellinen valiokunta. SKS:ään oli perustettu 1868 suomen kielen käytön ja tutkimuksen edistämiseksi Kielitieteellinen Osakunta (= osasto); mallina oli jo aikaisemmin perustettu Historiallinen Osakunta. Perustamisaloitteen teki Julius Krohn, ja ensimmäinen esimies oli A.W. Ingman. Tämän ”osakunnan” tehtäväksi tuli lähinnä huolehtia sana-ainesten, etenkin murteiden, keruusta ja järjestämisestä suunniteltuja sanakirjahankkeita varten, mutta sille kuuluivat muutkin kieliasiat, toisinaan myös kielenkäytöksymysten selvittely (ks. lukua 2.2). Osakunnan kokoustoiminta loppui muutaman toimeliaan vuoden jälkeen; tehtäväksi jäi sana-ainesten keruu, jota osakunta jatkoi kolmijäsenisenä Kielitieteellisen Osakunnan Toimi-

¹⁷ SKS:n kielivaliokunnan työtä jatkoi vuodesta 1949 Suomen Akatemian alainen kielilautakunta, joka puolestaan siirtyi 1970 humanistisen toimikunnan alaisuuteen. Vuodesta 1976 lautakunta on ollut Kotimaisten kielten keskuksen (vuoteen 2012 Kotimaisten kielten tutkimuskeskus) hoivissa suomen kielen lautakunnan nimellä.

kuntana. Siihen kuuluivat pitkään E. N. Setälä, Yrjö Wichmann ja E. A. Tunkelo (vuoteen 1901 Ekman). Tunkelo, joka oli pitkään myös SKS:n sihteeri, hoiti sanaston keruuseen ja järjestämiseen liittyvät käytännön toimet. Vuosisadan lopulla osakunnat muuttuivat osastoiksi ja osastot puolestaan 1900-luvun alussa valiokunniksi. Silloinen kielitieteellinen valiokunta joutui selvittämään 1900-luvun alkupuolella jonkin verran myös kielenkäyttökysymyksiä, kun muutakaan elintä ei ollut¹⁸ (mm. se otti kantaa š:n ja ž:n kirjoittamiseen). Se tarkasti myös kirjoja, muun muassa jäljessä mainitun Airilan–Cannelinin *Vierasperäiset sanat* (1920), ja antoi niistä lausuntoja. Käytännössä näitäkin töitä hoiti lähinnä Tunkelo.

Lisätty kielitieteellinen valiokunta. Kunnian ensimmäisen varsinaisen kielenhuoltoelimen perustamiseen johtaneesta aloitteesta saa maisteri E. Granit-Ilmoniemi. Hän ehdotti 1927, että SKS ”valitsisi yksin tai yhdessä Kotikielen Seuran kanssa pätevät henkilöt arvostelemaan suomen kielen sanoja ja lauseparsia, jotka uusina tulokkaina pyrkivät vakiintumaan, samalla kuin he ehdottaisivat uusia sanoja sopimattomiksi havaitsemiensa vanhojen tilalle”. (SKS:n vuosikertomus 1927–1928. Liite 1. *Suomi* V/8: 51–52.)

SKS halusi kuulla ehdotuksesta kielitieteellisen valiokunnan mielipiteen. Valiokunta kytki tämän ehdotuksen sanakirjan aloitteeseen:

Jos uuden kirjakielen sanakirjan jo 30 vuotta vireillä ollutta hanketta näin päästään toteuttamaan ja työtä ruvetaan tekemään suunnitelmallisesti ja riittävän kriittisesti, on tämä työ viepä myöskin niiden tarkoituksien toteuttamiseen, joihin maist. G.-I:n ehdotus tähtää. Sillä sanastonkin tarkistamisessa kunkin sanan tarkoituksenmukaisuuden kannalta tarvitaan sekä nykykieleemme perehtyneitä kielimiehiä (tutkijoita ja tyyllitaitureita) että erikoisalojen tuntijoita –. (Keskustelemukset 19.12.1927. *Suomi* V/8: 52.)

Valiokunta pohti sitten lausunnossaan seikkaperäisesti, millainen suunnitellun sanakirjan tulisi olla, aikataulua myöten. Lausunnon loppupuolella valiokunta palasi Granit-Ilmoniemen ehdotukseen:

¹⁸ Tosin 1876 perustettu Kotikielen Seura käsitteli myös jonkin verran kielikysymyksiä.

Kirjoittajan mielestä ”meillä Suomessakin olisi tarpeellinen jonkunmoinen korkein oikeus, joka tuomitsisi suomenkielen käyttöä koskeissa asioissa”. Pitääpä kirjoittaja sitä niinkin tärkeänä, että eduskunnan ”olisi varattava riittävä määräraha sanotun tuomioistuimen perustamiseksi ja sen jäsenten palkkaamiseksi”.

Valiokunta huomautti, että ehdotetun kaltaisen koko- tai puolivirallisen oikeakielisyys-”tuomioistuimen” perustaminen saattaa vahingoittaa pahoin hyvää asiaa, jos siihen ei saada riittävää pätevyyttä ja viisautta. ”Pätevyys moiseen tehtävään taas ei ole ylen tavallinen ominaisuus, ja nykyaika on haluton alistumaan auktoriteettien tahtoon.”

Valiokunta totesi kuitenkin, että kielen käytössä ja kehittämisessä hyvin harkittu neuvontatoimi voi olla hyödyllinen. Se viittasi SKS:n perustehtävään ”edistää suomen kielen viljelyä sivistyskielenä” ja esitti, että seura voisi jatkaa tätä palvelustaan hankkimalla päteviltä asiantuntijoilta yhteislausuntoja kielenkäyttökysymyksistä ja julkaisisi nämä lausunnot lehdissä ja silloin tällöin erillisjulkaisuina. Lausuntojen pätevyyttä ja tehoa lisäisi – niiden sisällön lisäksi – ”yksimielisten allekirjoittajien useus”. Tämä oli johdantoa tärkeälle ehdotukselle:

Sen vuoksi olisi suotavaa, että Seura, jos se haluaisi lausuntoja esim. kielitieteelliseltä valiokunnaltaan, jossa nykyisin on tosiasiallisesti vain kaksi vakinaista jäsentä [E. A. Tunkelo ja Martti Airila; lisäksi, ainakin nimellisesti, edelleen myös E. N. Setälä] ja kaksi varajäsentä [Y. H. Toivonen ja Jalo Kalima], kielenviljelysasioita varten täydentäisi valiokuntaa, niin pian kuin tarve vaatii, esim. yhdellä äidinkielen opetusta edustavalla vakinaisella ja varajäsenellä, samoin yhdellä jäsenellä ja varajäsenellä, jotka edustavat kirjailijatyölinieikkoja. Siten ainakin viisijäseniseksi laajennetun valiokunnan tulisi tarpeen mukaan käyttää asiantuntijoita kulloinkin kyseessä olevalta toimi- tai tiedon alalta.¹⁹ (Keskustelemukset 19.12.1927. *Suomi* V/8: 54.)

¹⁹ Jo tuolloin ilmaistiin kielilautakunnan kokoonpanoa koskeva periaate, joka on ollut tärkeä nykypäiviin saakka: kielentutkijoiden lisäksi siinä tulee olla mukana äidinkielenopetuksen ja kirjailijoiden (t. kääntäjien ja toimittajien) edustaja.

Kielitieteellinen valiokunta lausui SKS:n lisätyn kielitieteellisen valiokunnan (käytän tästä lähtien lyhyempää nimeä kielivaliokunta tai valiokunta) synty-sanat 25.11.1927, allekirjoittajana oli E. A. Tunkelo. Lausunnossa kaavailtiin, että uusi valiokunta kokoontuisi pari kolme kertaa ”lukukaudessa”. Pahimpana ongelmana toiminnan käynnistämisessä nähtiin sopivien henkilöiden löytäminen ja riittävän ajan saanti heille. Todettiin, että toiminnasta koituu myös rahanmenoa, sillä kokousten lisäksi pitää kustakin kysymyksestä valmistella perusteltu lausunto, joka vaatii myös tarpeellisten aineksien hankintaa. Siksi pitää varata määräraha SKS:n menoarvioon. Ehdotus hyväksyttiin, ja seuraavaksi vuodeksi päätettiin varata 5 000 mk valiokunnan menoihin. Valiokuntaan valittiin edellä mainittujen (Martti Airila, E. A. Tunkelo, Y. H. Toivonen ja Jalo Kalima) lisäksi seuraavat jäsenet: vakinaisiksi Otto Manninen (kirjailijoiden edustaja) ja Knut Cannelin sekä varalle Artturi Kannisto ja E. A. Saarimaa (äidinkielenopetuksen edustaja). Myöhemmin varajäsenien listaan liitettiin myös Lauri Hakulisen nimi.²⁰

Neuvontatoimen periaatteellinen pohja

Olisi odottanut, että kielenkäytön normittamista ja muuta kehittämistä varten perustettu toimielin olisi aluksi käyttänyt aikaa toimintansa periaatteiden ja tavoitteiden suunnitteluun, mutta siitä pöytäkirjassa ei näy merkikään. Ei näy linjanvetoa edes siitä, pyrkisikö kielivaliokunta olemaan Granit-Ilmoniemen toivoma ”korkein oikeus, joka tuomitsisi suomenkielen käyttöä koskevissa asioissa”, vai valitsisiko se pehmeämmän neuvojan roolin. Siihenastinen kielitieteellinen valiokunta oli kylläkin jo vuotta aikaisemmin kallistunut jälkimmäisen kannalle ja pitänyt yhtenä tärkeänä tehtävänä sitä, että uusi elin antaisi apuaan sekä laajemmalle yleisölle että erityisesti työtään aloittavalle *Nykysuomen sanakirjan* toimitukselle sanojen oikeinkirjoitus-, taivutus- ja muiden oikeakielisyyskysymysten tarkkaamisessa ja ratkaisemisessa. 1930-luvun puoliväliin mennessä yhteistyötä olikin jo runsaasti (ks. esim. lukua 4.1).

Martti Niinivaaran laatiman SKS:n satavuotishistoriikin mukaan kielivaliokunnan tehtävä oli määriteltä näin: ”Valiokunnan tarkoituksena on olla neuvottelukuntana, joka harkitsee kielenkäyttöpulmia ja sekä pyydettyessä että

²⁰ Lisäjäsenien takia kielitieteellisen valiokunnan nimeen tuli ”lisätty” erotukseksi aiemmasta valiokunnasta.

omasta aloitteesta antaa neuvontatarkoituksessa niistä lausuntoja” (Niinivaara 1931: 43). Samalla todetaan mainitun elimen perustamisen osoittavan, miten SKS:ssä on 50-vuotisjuhlan (1881) jälkeen edelleenkin elänyt ”harrastusta kielenviljelykysymysten selvittelyyn”. Viitataan myös ”kielentalvoja” Agathon Meurmaniin, joka 1800-luvun puolella oli arvostellut purevasti sen ajan suomalaisen kirjallisuuden rahvaanomaisuutta. Meurman oli lähettänyt myös SKS:lle vuonna 1890 tätä asiaa koskevan kirjeen, jossa hän muistutti seuran 50-vuotisjuhlissa esitetystä kysymyksestä, voisiko SKS muodostua sellaiseksi ”kielenohjaajaksi” kuin Ranskan ja Ruotsin akatemit omilla maissaan.

Kansainvälisiä esikuvia ”kielen puhtauden” hengessä

Siitä, että Meurmanin kysymys otettiin uudelleen esiin juuri perustetun kielivaliokunnan yhteydessä, voi päätellä, että mainitut kunnianarvoiset tiedeseurat olivat kangastelleet esikuvina. Mitä nämä seurat sitten olivat? Ranskan akatemia oli perustettu 1635, ja sen tehtävänä oli ”ranskan kielen puhtauden valvominen ja kansalliskirjallisuuden edistäminen”. Ruotsin akatemia oli perustettu Ranskan mallin mukaan 1786. *Tietosanakirja* (1916) kertoo siitä näin: ”Se sai tehtäväkseen työskennellä ruotsin kielen kauneuden ja puhtauden edistämiseksi sekä tieteissä että runoudessa ja kaunopuheisuudessa. – Akatemian tehtäviin kuului myös kieliopin ja sanakirjan toimittaminen.” – ”Kielen puhtaus” oli siis sekä näiden seurojen että jäljempänä mainittujen kieliyhdistysten keskeinen tavoite.

Kielenhuollon mallia Saksasta. Muitakin kansainvälisiä esikuvia voidaan nähdä. Kiinnostava on artikkeli, jonka valiokunnan jäsen E. A. Saarimaa julkaisi *Virittäjässä* 1929 otsikolla ”Saksan oikeakielisysharrastuksista” (Saarimaa 1929b). Hän kertoo siinä, että Saksassa oli toiminut vuodesta 1885 kielen puhtautta valvova yhdistys *Deutscher Sprachverein*, josta oli kehittynyt mahtava järjestö paikallisosastoineen. Yhdistys julkaisi aikakauslehteä *Muttersprache* (= äidinkieli; per. 1886) ja lisäksi kielioppaita sekä oikeakielisyyden että nimistön alalta. Osastot järjestivät usein kokouksia, joissa, samoin kuin lehdessään, omistettiin suurta huomiota kielenkäyttökysymyksille.²¹

²¹ Sekä yhdistys *Sprachverein* että sen lehti lakkautettiin 1940-luvun alussa, kun lehdessä uskallettiin arvostella itsensä Hitlerin kieltä vierasperäisten sanojen käytöstä. Kieliyhdistys perustettiin uudelleen 1947 nimellä *Gesellschaft für deutsche Sprache* ja *Muttersprache*-lehti 1949. Sekä yhdistys että lehti toimivat edelleen.

Saarimaan mukaan Sprachvereinien kielenvalvonta kohdistui kirjojen ja sanomalehtien lisäksi radioon ja julkisiin laitoksiin. Yhdistykseltä kysyttiin myös usein kielineuvoja, ja se sai tarkastettavakseen lakiehdotuksia, ohjesääntöjä ym. Se julkaisi lehdissä myös oikeakielisyyskirjoituksia ja piti joissain jopa vakinaista kielenkäytön osastoa. Lisäksi Sprachverein toimi tarmokkaasti laki- ja virkakielen selkeyttämiseksi.

Saarimaa kertoo selvästi ihannoivaan sävyyn oikeakielisyysvalvonnan vahvasta asemasta Saksassa. Sen jyrkissä käytänteissä oli nähtävissä silloisen poliittisen suunnan, kansallissosialismin, voimakasta vaikutusta. Kuinka tietoinen Saarimaa oli siitä aatteesta, jää tietenkin arvailuksi. Joka tapauksessa hänen mielessään oli varmasti jo silloin toive Suomeen joskus perustettavasta laitoksesta, johon kielenhuoltotoimet ja kielenvalvonta keskitettäisiin, samoin oikeakielisyyslehdessä. – Kielitoimisto perustettiin lopulta 1945 ja *Kielikello*-lehti 1968.

Saarimaan mukaan saksan kielen puhdistustoimet kohdistuivat etenkin ranskan kielen vaikutusta vastaan. Mm. ranskan sanat *Billet*, *Coupé*, *Perron*, *Etage* ja *Portier* oli jo saatu väistymään sanojen *Fahrkarte*, *Abteil*, *Bahnsteig*, *Stock* ja *Pförtner* tieltä. On selvää, miksi Saarimaa oli niin kiinnostunut saksan kielen puhdistustoimista: jo seuraavana vuonna hän julkaisi ensimmäisen kielioppaansa *Huonoa ja hyvää suomea* (1930), jossa keskeisenä näkökulmana on suomen kielen puhdistaminen ruotsin vaikutuksesta eli sveltisismeistä (ks. lukua 4.3). Siinä voi nähdä samaa kansallishengen nostatusta kuin Saksassa; Suomen nuori valtio halusi kielellisestikin seisoa vahvasti omilla jaloillaan. (Enemmän Saksan oikeakielisyystyöstä luvussa 4.4.).

Unkarin ”kielenviljelylehti”. Kielivaliokunnan alkuvaiheissa saatiin kai-kuja myös Unkarin kielenhuollosta. Aarni Penttilä esitteli *Virittäjässä* (1932) aikakauslehteä *Magyarosan* (= unkarilaisittain), jota Unkarin tiedeakatemian kielitieteellinen valiokunta oli alkanut julkaista. Lehdestä oli ilmestynyt kuusi numeroa, joissa oli pieniä oikeakielisyysneuvoja ja muutama laajempi esitys. Lehden tehtävänä oli toisaalta vastustaa ”kaikenlaista kielellistä kuonaa”, toisaalta ”edistää unkarin kielen varttumista”.

Muunkielisiä vaikutteita vastustava purismi leimasi unkarinkin kielenhuoltoa: ”Erityisesti *Magyarosan* ilmoittaa olevansa puhdaskielisyyden kannalla, tietenkään ei rajattoman ja ahtaan purismin, mutta aivan erityiseksi tehtäväkseen se on ottanut vierasperäisten ilmausten ja kielen rakenteen vieraanvoittoisuuksien vastustamisen” (Penttilä 1932: 339). Penttilä saa kui-

tenkin lehden artikkelien perusteella unkarin kielenviljelyn linjasta myönteisen vaikutelman. Siinä tähdennetään ”asiantuntemuksen tarpeellisuutta oikeakielisyyden pohdinnassa, varovaista ja pikkumaisuuksista vapaata menettelyä, toisaalta taas kyllä sanoudutaan selvästi irti siitä käsityksestä, että kielessä kaikki olisi yhtä oikeata (periaatteesta ’mikään ei ole oikeata eikä mikään ole virheellistä’)”. Lausumasta huomaa, että kielenkäytön normittamista vastustava suuntaus on ollut jo silloin esillä niin Unkarissa kuin Suomessakin. Penttilä oli luonnollisesti kiinnostunut normiasioista: olihan hän itse pari vuotta aikaisemmin hahmotellut näkemyksensä kielenhuollon periaatteista (Penttilä 1930).

Ei ole ihme, että ”kielen puhtaus”, joka oli keskeistä mainittujen ulkomaisten esikuvien toiminnassa, leimasi kielenhuoltotoimien tavoitteita pitkään meilläkin. Mutta purismi ei ollut pelkästään tuontitavaraa, vaan se liittyi kiinteästi Suomessakin 1800-luvulla alkaneeseen kansalliseen nousuun (ks. lukua 2.1).

SKS:n kielivaliokunnan toimintaa 1928–1944

SKS:n kielivaliokunta (virallisesti nimi lyheni tähän asuun vasta 1935) piti ensimmäisen kokouksensa E. A. Tunkelon kotona Helsingissä 29.9.1928. Myöhemmin kokouspaikaksi vakiintui SKS:n talo. Läsnä olivat jäsenet Martti Airila, Knut Cannelin, Lauri Hakulinen, Artturi Kannisto, Otto Manninen, E. A. Saarimaa, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Kokouksessa oli siis yhdeksän jäsentä, sillä myös varajäseniksi valitut näkyvät olleen alusta lähtien vakinaisesti mukana. (Jalo Kalima oli poissa tästä kokouksesta.) Valiokunnan puheenjohtajaksi valittiin Tunkelo ja sihteeriksi Hakulinen. He hoitivatkin sitten näitä tehtäviä vuoteen 1935 saakka. Kokouksia päätettiin pitää kerran kuussa ”lukukausien” aikana.

Järjestäytymisen jälkeen mentiin suoraan käytännön toimiin. Ensimmäisen kokouksen asialistalla olivat **vierassanat**, lähemmin uudehkojen vierasperäisten sanojen oikeinkirjoituksen (ja ääntämisen) vakiinnuttaminen. Kustannusyhtiö Otava oli tiedustellut valiokunnan kantaa 1920 ilmestyneen Airilan–Cannelinin ohjeluetelun *Vierasperäiset sanat* oikeinkirjoitukseen. Julkaisu oli SKS:n kustantama ja silloisen kielitieteellisen valiokunnan (lähinnä Tunkelon) aikoinaan tarkastama. Tiedustelun taustalla oli Otavan *Tietosanakirjan* uuden painoksen toimittaminen, johon työhön tarvittiin mahdollisimman harkittuja oikeinkirjoitusohjeita. Siksi kokouksessa oli

mukana myös Otavan sanakirjaosaston edustaja Lauri Hendell. Vierassanojen kirjoittaminen oli tärkeä asia myös siksi, että Cannelin oli laatimassa *Kielioppaastaan* uudistettua painosta, johon oli tarkoitus lisätä myös vierassanojen luettelo.²²

Vierassanojen lähemmän tarkastelun kohteena oli **vokaalin pituuden merkintä**. Lähes kolmituntisessa keskustelussa nousi esiin kaksi vastakkaisista kantaa: Toisen kannan mukaan Airilan ja Cannelinin teoksessa esitetty kirjoitustapa oli pääosin edelleen hyväksyttävä. Tällä kannalla olivat luettelon laatijoiden lisäksi Hakulinen, Saarimaa, Toivonen ja Tunkelo. Toisen kannan mukaan ohjeita olisi muutettava siihen suuntaan, että ”yleistä ääntämystä olisi otettava enemmän huomioon ja että tällöin olisi lopetettava mielivaltaisen erilaisuus eräiden pääpainottomain vokaalien keston merkitsemisessä” (Airila–Cannelinissa esim. *atleetti*, *kyklooppi*, *barbaari*, mutta *filosofi*, *balladi*, *mikrobi*). Tätä kantaa edustivat vähemmistössä Manninen ja Kannisto.

Keskustelussa pohdittiin siis tärkeää periaatetta: minkä verran vierassanojen kirjoittamisessa on syytä ottaa huomioon yleinen ääntäminen. Manninen ja Kannisto perustelivat ääntämisen näkökulman tärkeyttä näin:

Ääntämisen mukaisen pituuskannan kautta päästään helpommin yleiseen johdonmukaisuuteen, samalla kuin siten suomen kielen yleiseurooppalaisia lainasanoja ei keinotekoisesti loitonnettaisi tarpeettoman kauas suurten sivistyskielten äännekuvista ja vaihdettaisi prosodisesti töksähtäviin ja dynaamiselta vaikutukseltaan ontuviin foneemeihin (Kielivaliokunnan pk. 29.9.1928).

Airila, Cannelin ja muut silloisten ohjeiden säilyttäjät esittivät puolestaan, että ”on helpompi noudattaa yksityiskohtaista johdonmukaisuutta, kuin jos lähtökohdaksi otettaisiin monestikin horjuva yleinen ääntämys”. Pitäytymistä *Vierasperäiset sanat* -teoksen luettelon kirjoitustavassa puolustettiin myös sillä, että luettelon ohjeet olivat jo jossain määrin vakiintuneet: huomattavimmat kustantajat tarkistuttivat sen mukaan jo kaiken julkaisemansa kirjallisuuden ja se oli myös saanut kouluhallituksen hyväksymisen. Tähän

²² *Kielioppaan* 4. painos ilmestyi 1931.

vastustajat huomauttivat, että jos *Vierasperäisten sanojen* tarkistamisesta pelättäisiin tulevan sekamelskaa, se on jo olemassa ja osittain juuri ohje-luettelon liiallisen mutkikkuuden ansiosta.

Seuraavassa kokouksessa (17.10.1928) hyväksyttiin enemmistön kannat-tama Airilan ja Cannelinin teoksen mukainen vokaalien pituuden kirjoi-tustapa. (Vierassanojen kirjoitusohjeista tarkemmin ks. liite 2.) Kannisto ilmoitti tosin edelleen olevansa sitä mieltä, että luettelon kirjoitusohjeet perustuivat epäonnistuneeseen kompromissiin, josta olisi luovuttava ään-tämisen mukaisen vokaalien pituuden merkinnän hyväksi. Manninen, joka edellisessä kokouksessa myös oli vastustanut Airilan ja Cannelinin kantaa, oli tästä kokouksesta poissa.

Jo ensimmäisessä kokouksessa tehty päätös kantaa nykyisiin ohjeisiin saakka. Jo silloin jouduttiin myös ristiriitatilanteeseen: mielipiteet jakautui-vat kahtia ja vierassanoja koskeva tärkeä kirjoitusratkaisu saatiin enemis-töpäätöksellä. Päätöksenteko äänestämällä oli muutenkin melko tavallista valiokunnan työskentelyn alkuvuosina, sillä kieliasiat nostattavat helposti tunteita myös kielimiesten kesken. Viime vuosikymmeninä kielilautakun-nassa on äänestetty hyvin harvoin. – Jälkiviisas historioitsija olisi toivonut valiokunnalle enemmän malttia yrittää keskustelemalla selvittää vierassa-nojen kirjoitussääntöjä. Siten olisi ehkä päästy parempaan lopputulokseen, sillä vierassanojen kirjoitusohjeet ovat edelleen valitettavan monimutkaiset.

Vierassanojen kirjoitusohjeiden käsittely ei suinkaan päättynyt tähän, vaan niiden yksityiskohtien pohtiminen oli valiokunnan pääasiallisena teh-tävänä seuraavat puolitoista vuotta. Siihen liittyi myös ulkomaiden paikan-nimien kirjoittamisen vakiinnuttaminen. (Ks. mm. Paikkala 2004.)

Päätöksistä tiedottaminen

Tämän kirjan liitteessä 2 on pöytäkirjoista poimittu luettelo enimmistä kielivaliokunnan päätöksistä. Tärkeää valiokunnan toiminnassa oli alusta lähtien myös siitä tiedottaminen. Suuren yleisön foorumina käytettiin päi-välehtiä, jotka antoivat mielellään palstatilaa kielenhuoltouutisille. Päätös-ten luontevin julkaisupaikka oli kuitenkin Kotikielen Seuran aikakauslehti *Virittäjä*. Sen ”Oikeakielisyyttä”-palstalla ryhdyttiin säännöllisesti tiedot-tamaan kielivaliokunnan päätöksistä. Kielivaliokunnan työstä kerrotaan ensimmäisen kerran *Virittäjässä* 1929: ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (9-jäseninen) lisätty kielitieteellinen valiokunta on viime vuoden syyskuusta

lähtien kerran kuussa pitämissään kokouksissa käsitelty useita kielenkäyt-
tömmä vakiinnuttamisen kannalta tärkeitä oikeakielisyyssasioita” (s. 80).

VIERASSANOJEN KIRJOITUSASUN VAKIINNUTTAMINEN

Kielivaliokunnan ensimmäisen syyskauden (1928) päätösten selostuksissa saa
eniten palstatilaa edellä kerrottu ensimmäisen kokouksen kiista ja päätös vie-
rassanojen kirjoittamisesta. Muita vierassana-asioita oli *miljardin*, *bulevardin*
ym. kirjoittaminen ja sanatyyppin ”federatsioni” suomalaistaminen (*federatio*
vai *federaatio*?), jossa päätökseksi tuli – nytkin keskustelun ja äänestyksen
jälkeen – asu *federaatio*, samoin *resoluutio*, *emootio*, mutta *prepositio*, *opinio*.
Ohjeeksi tuli: ”-io-ainesta edeltävän yksinkertaisen konsonantin edellinen
vokaali on pitkä, ei kuitenkaan i-vokaali, joka aina on oleva lyhyt” (s. 82).

Valiokunnan toimet keskittyivät seuraavanakin vuonna (1929) lähes ko-
konaan vierassanojen kirjoitusongelmiin, joita etenkin vierasperäisten sano-
jen luetteloon uudistavat Airila ja Cannelin toivat kokouksiin. Tärkeä asia
oli ruotsin *era*-loppuisten verbien suomalaistaminen. Parin kokouskäsitteilyn
jälkeen päästiin jo melko lähelle nykyaikaista kirjoituskantaa: ”tällaiset verbit
ovat suomessa yleensä *oida*- (tai joissakin tapauksissa *ata*-, *staa*-)loppui-
sia”: *kritisoida*, *neutraalistaa* jne. Päätettiin myös, että *oida*-loppua edeltävä
vokaali on lyhyt, vaikka kantasubstantiivin vastaava vokaali olisikin pitkä:
profetoida (vrt. *profeetta*), *steriloida* (vrt. *steriili*) jne. (*oida*-verbien kirjoittami-
sesta tarkemmin ks. kielivaliokunnan pöytäkirjat 17.4. ja 16.10.1929, liite 2.)

Pohdittiin myös *soida*- ja *koida*-lopun keskinäistä suhdetta: *polemisoidea*
vai *polemikoida*, *kritisoida* vai *kritikoida*, *provosoida* vai *provokoida*. Cannelin
puolsi alustuksessaan *koida*-tyyppiä. Asia jätettiin kuitenkin auki – ja auki
se on oikeastaan edelleenkin, sillä useimmissa tämän tyyppin verbeissä kum-
pikin asu on mahdollinen, joskin s:llinen yleensä etusijainen.

Muita tärkeitä vierassanojen kirjoittamisen kysymyksiä oli 1929 latinan
i-vokaalia edeltävän *t:n* jatkajan merkitseminen: *nationalisti* vai *natsionalisti*,
konditionaali vai *konditsionaali*, *funktsio* vai *funktio*. Cannelinin alustuksen
mukaisesti päätettiin, että pääpainollisen tavun jälkeen on *ts* (*natsionalisti*),
muissa asemissa ja konsonanttiyhtymän jälkeen *t* (*funktio*, *konditionaali*).
Näin Airila esittää vielä 1945 toimittamassaan luettelossa *Vierasperäiset sa-
nat*. ”Natsionalisti”-ohje alkoi tosin tuolloin jo väistyä: Saarimaa neuvoa
Kielenoppaassaan 1947: ”*internatsionaali* tai *internationaali*, mieluummin
jälkimmäinen” (s. 97).

Käsiteltiin myös geminaatan ja yksinäiskonsonantin vaihtelun ongelmaa: *renessanssi* vai *renesanssi*, *transskriptio* vai *transkriptio*, *kofeiini* vai *koffeiini*? Asiasta alustanut Airila oli tullut siihen tulokseen, ettei mitään yleispätevää sääntöä voida laatia vaan että kukin tapaus on ratkaistava erikseen. Yksittäistapauksista päätettiin suositella mm. seuraavien asujen kirjoittamista: *renessanssi*, *kofeiini*, *effekti* (nyk. *efekti*). – Kuriositeettina mainittakoon *auto*, joka Airilan ja Cannelinin vierassanaluettelossa (1920) kirjoitettiin ”autto”.

Maantieteelliset vierasnimet

Kielivaliokunnan työntäyteisenä vuonna 1929 oli esillä vierassanojen lisäksi myös eräitä vierasnimien kirjoittamisongelmia. Silloisesta tiiviistä yhteydestä Viroon johtunee, että heti alkuun otettiin käsittelyyn virolaisten maantieteellisten nimien oikeinkirjoitus suomessa, lähinnä taivutus.²³ Jo tuolloin päädyttiin pääosin samanlaiseen suositukseen kuin 75 vuotta myöhemmin, vuonna 2004, jolloin virolaisnimet viimeksi ovat olleet esillä suomen kielen lautakunnassa: niitä tulee käsitellä sitaattilainoina, ts. taivuttaa *i*-sidevokaalin avulla niin kuin muidenkin kielten vierasnimiä (esim. *Must: Mustin*). Vain eräitä suomalaistuneessa asussaan vakiintuneita nimiä (esim. *Tallinna*, *Saarenmaa*) ja nimiä, joiden loppuosana on suomen sanaa *järvi*, *joki*, *mäki*, *ranta* tm. vastaava sana, voidaan taivuttaa suomen nimien tapaan.

Esillä oli myös – ajan poliittisen tilanteen mukaisesti – karjala-aunukselaista nimien oikeinkirjoitus: nimet pyrittiin mukauttamaan suomen kirjakielen asua vastaaviksi joitain poikkeuksia lukuun ottamatta. Jo syksyllä 1928 valiokunta oli käsitellyt venäläisten nimien kirjoittamista, lähinnä niiden transkriboimista eurooppalaisin kirjaimin.

Vuoden 1930 puolella piti päättää *-ia*-loppua edeltävän vokaalin pituudesta: *Armenia* vai *Armeenia*, *Bulgaria* vai *Bulgaaria*? Tunkelo etsi vastausta laatimassaan laajassa alustuksessa (Tunkelo 1932) muun muassa latinan ja kreikan etymologiasta, tavupainosta, muunkielisen ääntämisen mallista ja siihenastisesta tottumuksesta. Tottumuksen, sekä näköön että kuuloon perustuvan, merkitystä hän pohti pitkään. Lopulta hän päätyi ehdottamaan valiokunnalle, että se suosittelisi seuraavaa kirjoitussääntöä: ”Neli- ja

²³ Viron nimien taivutus on ollut esillä monesti myöhemminkin, ainakin kielivaliokunnassa 1943, *Virittäjässä* 1972, *Kielikellossa* 3/1990 sekä suomen kielen lautakunnassa 2004 (ks. *Kielikello* 3/2004).

useampitavuisien, *ia*-loppuisien ulkomaisien paikannimien avoimen antepenultiman [= kolmanneksi viimeisen tavun] vokaali kirjoitetaan yhdellä vokaalilla, esim. *Australia, Italia, Jugoslavia, Kroatia, Kaukasia, Mongolia, Armenia, Bulgaria*.” Valiokunta hyväksyi ehdotuksen pääosin; *Australian* (vrt. ”Austraalia”) asusta kiisteltiin tosin vielä monta kertaa myöhemmin.

Sekä paikan- että muiden nimien yhtenä ongelmana oli kreikkalais- ja roomalaisperäisten *as, es, is, os ja us* -loppuisten nimien taivutus. Kielivaliokunta suositti 1930 *as, es* ja *is* -loppuisten taivuttamista sanatyypin *kunna*, *kirves*, *kaunis* mukaisesti (*Tuomas* : *Tuomaan*); *os* ja *us* -loppuiset taas tyyppien *teos* ja *alus* mukaisesti (*Homeros* : *Homeroksen*). – Uudessa käsittelyssä 1937 päädyttiin suurin piirtein samaan suositukseen.

Muita kuin vierassanaongelmia

Monet muutkin laajat ja periaatteelliset kielenkäyttöasiat odottivat vasta perustetun asiantuntijayksikön käsittelyä ja säännöttämistä. Joulukuun kokouksessa (1928) otettiin esille tärkeä asia, **maantieteellisten nimien kirjoittaminen**. Airilan ehdotuksen mukaisesti käsiteltiin nimiä, joissa on 1) genetiivimuotoinen erisnimi + yleisnimi (*Suomenlahti, Lapuanjoki*, mutta *Egean meri, Karjalan kannas*; yhteen ja erikseen kirjoittamisen raja jäi vielä häälyväksi), 2) suomenkielinen nimi, jonka alkuosa on nominatiivissa ja jälkiosa on yleisnimi (*Välimeri, Tenojoki*, mutta *Tyyni meri, Iso valtameri*), 3) jälkiosa on erisnimi (*Etelä-Amerikka, Pohjois-Lappi*, mutta *Isokyrö, Alahärmä, Orimattila*) ja 4) erisnimi, johon kuuluu erottamattomana osana yleisnimi (ehd. *Ångermanjoki, Bermudassaaret*; ”erottamattoman osan” raja jäi epäselväksi). (Maantieteellisten nimien kirjoitusohjeiden muotoutumisesta nykyisiksi ks. lukua 5.8.)

Maantieteellisten nimien yhteydessä törmättiin **yhdysmerkin käytön** horjuntaan. Muusta kuin paikannimiin liittyvästä yhdysmerkin käytöstä saatiin jo tuolloin aikaan tärkeä päätös:

Jos substantiivisessa tai adjektiivisessa ’ilmauksessa’ – jälkiosa nimittää sen olioryhmän tai luokan, mihin nominatiivimuotoisen edellisen osan nimittämä yksilö tai laji puhujan käsityksen mukaan kuuluu, niin osain väliin kirjoitetaan yhdysmerkki. Esim. Sinne tuli Annakin *Kaisa-tätinsä* ja *Elsa-serkkuni* kanssa. – Onnistuinko *minä*-käsitteen selittämisessä? – – Kaikki *Kalle- ja Olli-nimiset* pojat tänne! – – Kaikissa *k-* ja *s-*loppui-

sisä sanoissa. – – Olisiko *uusi*-sana tähän sopivampi? (Pk. 20.2 1929 ja *Virittäjä* 1929: 170.)

Siihen asti kyseiset ilmaukset oli yleensä kirjoitettu eri sanoina ilman yhdysmerkkiä. Pääosin uusi ehdotus, Airilan laatima, hyväksyttiin jo ensimmäisessä kokouksessa. Erimielisyyttä syntyi kuitenkin yhdysmerkin käytöstä ilmauksissa, joissa alkuosana on sanaliitto. Tunkelo ehdotti, että ”jos edellinen osa kirjoitetaan kahdeksi tai useammaksi sanaksi, kirjoitetaan jälkiosa siitä erilleen ja yhdysmerkki jälkiosan eteen”, esim. *Koteja kodittomille –yhdistys*. Valiokunnan enemmistö piti yhdysmerkkiä kuitenkin tarpeettomana. Asiaa kysyttiin 1940-luvulle, joilloin Tunkelon ehdotus hyväksyttiin.

Joulukuussa 1929 käsiteltiin myös **historiallisten nimien kirjoittamista**. Asian toi lautakunnalle *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitussihteeri Ohto Oksala. Hänen mukaansa aikakausia, sotia ja aatesuuntia tarkoittavissa sanoissa sekä hallitsijoiden lisänimissä vallitsi sekavuutta ison ja pienen alkukirjaimen käytössä sekä yhteen ja erikseen kirjoittamisessa. Asiasta alusti Cannelin, joka ehdotti, että sotien ja aikakausien nimet olisi kirjoitettava isolla alkukirjaimella, koska ne ovat erisnimen luonteisia. Samoin olisi kirjoitettava yhdeksi sanaksi ”Vanha-aika” ja ”Uusiaika”, koska siten selvennettäisiin niiden erikoismerkitystä. Pienellä kirjaimella kirjoitettaisiin sellaiset aatesuuntien nimitykset kuin *humanismi*, *renessanssi* ja *skolastiikka*. Cannelin puolsi hallitsijoiden lisänimien kirjoittamista isolla alkukirjaimella – vastoin *Kielioppaansa* (1916) kantaa – silloinkin, kun ne ovat adjektiiveja (*Eerik Pyhä*, vrt. *Mauno Ladonlukko*).

Otavan *Tietosanakirjan* edustaja Lauri Hendell, joka oli alkuvuosina usein mukana kielivaliokunnan kokouksissa tuoden käsittelyyn sanakirjatyön kieliongelmiä, oli läsnä myös historiallisia nimiä käsiteltäessä. Hän huomautti, ettei ihmiskunnan historian aikakausia ole syytä asettaa eri asemaan kuin muita maapallon historian aikakausia, jotka vanhastaan oli kirjoitettu pienellä alkukirjaimella, kuten *kivikausi*, *pronssikausi*, *rautakausi*, *kvartaarikausi* jne. Olisi tarkoin harkittava, mitä hyötyä olisi vallitsevan käytännön muuttamisesta. Muissakin puheenvuoroissa epäiltiin Cannelinin ehdotuksen ison alkukirjaimen ja yhteen kirjoittamisen etua. Ehkä ehdotuksen katsottiin muuttavan liikaa jo vallitsevaa käytäntöä.

Valiokunta ei yhtynyt Cannelinin ehdotukseen vaan päätti, että historiallisten aikakausien, sotien, vallankumouksien, tapahtumasarjojen, aate-

suuntien yms. nimitykset kirjoitetaan pienellä alkukirjaimella ja mainitut *vanha aika* ja *uusi aika* sanaliittoina, esim. *keskiaika*, *isoviha*, *nuijasota*²⁴, *suuri Pohjan sota*, *suuri vallankumous*, *vapauden aika*, *humanismi*. Hallitsijoiden lisänimi kirjoitetaan isolla alkukirjaimella, paitsi jos kyseessä on ordinaalilukusana: *Kaarle Suuri*, *Rikhard Leijonamieli*, *Iivana Julma* mutta *Kustaa viides*.

Kielivaliokunta joutui puuttumaan useamman kerran myös yhteen kielihuollon hankalimmista ongelmista, *o(i)tta-verbeihin*. Vaikka perusjako *i:*llisiin ja *i:*ttömiin asuihin oli tehty jo 1800-luvulla, ongelmia tuottivat edelleen eräät yksittäiset verbit. Vuonna 1930 käsiteltiin mm. verbejä *erottaa* (vai eroittaa?), *hajottaa* (vai hajoittaa?), *inhottaa* (vai inhoittaa?), *karkottaa* (vai karkoittaa?). Niissä päädyttiin *i:*ttömään asuun. (Ks. lukua 5.3.)

SKS:n kielivaliokunnan myöhemmät vaiheet

Kielivaliokunnan toiminnan ensimmäiset vuodet olivat hyvin dynaamista ja työteliästä aikaa, jolloin tehtiin monia kielenkäyttöä vakiinnuttavia kauaskantoisia päätöksiä. Aktiivisimpia alustajia toiminnan alkuvuosina olivat Airila ja Cannelin, joilla oli myös ”oma lehmä ojassa”: he tarvitsivat asian tuntijaraadin päätöksiä kirjoitusasua ym. koskeviin ohjeisiin valmistellessaan oppaansa *Vierasperäiset sanat* (1920) uutta painosta. Sen valmistuminen kuitenkin viipyi niin, että toinen tekijä, Cannelin, ehti kuolla (vuoden 1938 alussa); Airila julkaisi vasta 1945 kirjan huomattavasti uudistettuna laitoksena mutta vanhalla nimellä. – Myös Tunkelo ja Saarimaa olivat kielivaliokunnan ahkeria alustajia.

Kokouksia pidettiin kolmen ensimmäisen vuoden aikana suunnitelman mukaisesti kerran kuussa, kesiä lukuun ottamatta. Vähitellen näyttää kuitenkin käyneen niin kuin jo valiokunnan suunnitteluvaiheessa pelättiin: moniin suuntiin aktiivisten jäsenten muut toimet alkoivat tulla säännöllisen valiokuntatyön esteeksi 1930-luvulla. Ensimmäinen katkos oli 1933; koko vuonna oli vain yksi kokous, toukokuussa. Sen jälkeen oli yli kahden vuoden tauko,

²⁴ Jo 1929 tehtiin siis päätös, joka pätee edelleen. Jälkikäteen arvioiden Cannelinin perustelua ison alkukirjaimen puolesta etenkin sotien nimissä olisi kannattanut harkita tarkemmin: yleisessä kielitajussa ne todellakin ovat vahvasti erisnimiä. Myöhemmistä sodista esim. *talvisodan* pienikirjaimisuutta ihmetellään jatkuvasti, ja sitä on vaikea perustella.

sillä seuraava kokous oli vasta marraskuussa 1935. Mitään selityksiä toiminnan keskeytymiseen ei valiokunnan pöytäkirjassa näy, mutta tiedetään, että ainakin sihteeri Lauri Hakulinen oli sillä välin vuoden stipendiaattina Unkarissa ja teki väitöskirjan.

Vuoden 1935 lopulla alkoi kielivaliokunnan toiminnassa uusi aktiivisen toiminnan vaihe. Silloin muutettiin organisaatiota ja kokouskäytäntöä siten, että Lauri Hakulinen jätti sihteerin tehtävät ja uudeksi sihteeriksi kutsuttiin nuori Hannes Teppo. Hänestä tuli myöhemmin tärkeä kielenhuollon vaikuttaja 1945 perustetun kielitoimiston ensimmäisenä hoitajana ja säännöllisen kielineuvonnan uranuurtajana. E. A. Tunkelo vetäytyi puheenjohtajan tehtävistä, ja puheenjohtajuus päätettiin hoitaa vuoroperiaatteella. Päätettiin myös, että valiokunnan virallisesta nimimuodosta poistetaan sana ”lisäty”, joka siinä oli perustamisesta lähtien ollut erotukseksi aiemmasta ”kielietiteellisestä valiokunnasta”, ja nimi lyheni virallisesti ”kielivaliokunnaksi”.

1930-luvun jälkipuoliskolla käsitellyistä asioista mainittakoon pitkään kiistelty suhuäänteiden merkintäongelma: *š vai sh ja ž vai zh?* Valiokunta suositti aiemmin muotoutuneen linjan mukaisesti hattukirjaimia š ja ž. Saadakseen enemmän painavuutta mielipiteelleen se turvautui epätavalliseen keinoon: se julkaisi pamfletin, jota levitettiin kirjavainojen ja kustantajien lisäksi monille muillekin kielenkäyttäjryhmille. (Ks. lukua 5.5.)

Yksi perustavan laatuinen kielenkäyttöasia koski **adjektiivialkuisia yhdyssanoja**: taipuuko adjektiivinen määräiteosa pääsanansa mukaan vai ei (*hapankerma*: *hapankerman* vai *happamankerman*). Valiokunnassa syntyi asiasta monen kokouksen mittainen kiista, ja jäsenten keskustelusta kirjattiin pöytäkirjaan lukuisia argumentteja, jotka ovat yleisiä monen muunkin kielenhuollon päätöksen perusteluissa. (Ks. lukua 4.1.)

1930-luvun loppupuolella valiokunnassa käsiteltiin mm. **yhdyssanaisten erisnimien** alkuosan sijamuotoa: ”Topelius-katu” > *Topeliuksenkatu*, ”Dieselmoottori” > *dieselmoottori*. (Ks. lukua 5.8.) Päätettiin myös **loppupisteen käytöstä lyhenteissä**: mittojen ja laatu-lyhenteisiin ei pistettä; käsittelyä jatkettiin myöhemmin (ks. lukua 5.7).

Yhdysadjektiiveja (mm. *iskuvarma*, *lähtövalmis* sekä *rikas- köyhä-* ja *vapaa-*loppuiset) käsiteltiin monessa kokouksessa 1938. Useimpia yhdysadjektiivityyppejä pidettiin kartettavina niiden vierasvaikutteisen syntyvän vuoksi. Kantaan vaikutti vahvasti E. A. Saarimaa, joka oli vastustanut niitä jyrkästi muun muassa oppaassaan *Huonoa ja hyvää suomea*. Yhdysadjektiivit

ovat kaihertaneet kielenhuollossa vuosikymmenestä toiseen: niitä on käsitelty kielilautakunnissa ainakin 1972, 1994 ja 2001. Monet yhdysadjektiivit ovat vakiintuneet kieleen kartettavan leimasta huolimatta, minkä totesi jo *Suomen kielen perussanakirjan* päätoimittaja Jouko Vesikansa *Virittäjässä* 1974.

Kohti ”kielenvaalintatoimistoa”

1930-luvun jälkipuoliskolla alkoi käydä yhä ilmeisemmäksi, ettei kielivaliokunta voinut hoitaa kielenhuollon yhä kasvavia tehtäviä samoin edellytyksin kuin ennen eli kokoontumalla enintään kerran kuussa samalla, suhteellisen pienellä jäsenjoukolla monien muiden töidensä ohessa. Muun muassa lainsäädäntötyössä alkoi olla yhä enemmän säännöllisen kielineuvonnan tarvetta. Samoin *Nykysuomen sanakirjan* toimitustyössä tarvittiin jatkuvasti apua kielenkäyttökysymysten ratkaisemisessa. Asiasta keskusteltiin sekä lehdistä että kielen asiantuntijoiden piirissä, *Virittäjän* toimituskunnan kokouksessa ja Kotikielen Seurassa. Tarvittaisiin ”pysyvä, arvovaltainen elin, jonka tehtävänä olisi suomen kirjakielen käytön ja kehityksen ohjaaminen”, kuten Lauri Hakulinen muotoili SKS:n nimissä laatimassaan kirjelmässä, joka lähetettiin opetusministeriölle ensimmäisen kerran vuonna 1937; siinä anottiin valtiolta varoja ”kieleneuvonta- ja ohjaustoimiston” perustamista varten (kielivaliokunnan pk.11.3.1937).

Ensimmäinen anomus valtion varoin ylläpidettävästä kielitoimistosta ei tuottanut tulosta. Lauri Hakulinen lähetti SKS:n nimissä seuraavana vuonna opetusministeriölle uuden kirjeen (kielivaliokunnan pk. 17.3.1938; Hakulinen 1938b: 511–513), jossa hän perusteli vielä vahvemmin kyseisen toimiston tarpeellisuutta (ks. lukua 3.2). Kirjeessä esitettiin, että vuoden 1939 menoarvioon otettaisiin 75 000 markan avustus kyseistä toimistoa varten. Tämäkin anomus hylättiin. Sitten tulikin sota, joka hautasi moneksi vuodeksi kaikki pyrkimykset pysyvän ”kielenvaalintatoimiston” perustamisesta.

Kielivaliokunta kokoontui käsittelemään kieliasioita mahdollisuuksien ja tarpeen mukaan vielä sotavuosinakin. Mm. **futuurin ilmaisemisesta** suomessa annettiin suositus 1944 (ks. lukua 5.10). Vierasperäisten sanojen kirjoitusongelmat olivat usein esillä, koska Airila viimeisteli *Vierasperäisten sanojen* uutta laitosta. Myös sota aiheutti kielikysymyksiä: käsiteltiin mm. Itä-Karjalan nimien suomalaista asua.

SKS:n kielivaliokunnan toiminta päättyi vuoden 1944 lopussa. Pöytäkirjat olivat tiukasti asialinjalla alusta loppuun saakka: Kun valiokunta

aloitti toimintansa syksyllä 1928, mentiin suoraan käsiteltävään kieliasiaan. Pöytäkirjaan ei kirjattu minkäänlaisia alkupuheita, eikä näy pohdittua tulevan toiminnan suuntaviivoja. Myöskään jäsenten vaihtumista tai muita käytännön järjestelyjä ei yleensä huomioitu pöytäkirjassa. Toiminnan lopettamisestakaan ei näy mitään ilmoitusta tai selitystä. Vielä viimeiseen kokoukseen 12.12.1944 Airila toi vierassanoja koskevan alustuksen. Ainoa pieni poikkeama oli sihteeri Tepolle osoitetut kiitossanat, jotka Hakulinen halusi kirjattavaksi pöytäkirjaan:

Kun tämä kokous todennäköisesti on nykyisen laatuisen ja kokoonpanon kielivaliokunnan viimeinen, ehdotan, että pöytäkirjaan merkitäisiin valiokunnan tunnustus ja kiitos sen sihteerille, maist. Tepolle, joka yhdenjaksoisesti v:sta 1935 saakka, siis lähes kymmenen vuotta, on todellista asianharrastusta ja hyvää taitoa osoittaen hoitanut vaivalloista tehtäväänsä ja jonka merkitys valiokunnan työn tarkoituksenmukaiselle jatkumiselle on ollut erikoisen suuri sen jälkeen kun valiokunta v. 1936 teki sen, mielestäni onnettoman päätöksen, että sen puheenjohtaja kokouksesta toiseen oli vaihtuva.

Näiden kauniiden sanojen lausuja Hakulinen olisi itse ansainnut vielä suuremmat kiitokset; olihan hän ollut kielivaliokunnan työssä alusta saakka, alkuun monta vuotta sihteerinä. Yhtä uskollisia olivat myös Airila, Kalima, Rapola (vuodesta 1931), Saarimaa ja Tunkelo.

Uusi kielivaliokunta kielitoimiston työpariksi

Kun sota oli ohi, heräsi taas ajatus kielitoimistosta. Apuun tuli nyt kaksi suurta kustannusyhtiötä, WSOY ja Otava, joiden lahjoitusvarojen turvin SKS:n kielitoimisto aloitti vuoden 1945 alussa. Sen neuvoa antavaksi elimeksi perustettiin uusi, 16-miehininen kielivaliokunta; siinä oli kymmenen ”kielimestä” eli kielitieteellisen koulutuksen saanutta asiantuntijaa ja kuusi kielen eri alueilla toimivaa ”maallikkoa”, kirjailijoita, lehtimiehiä ja juristeja. Koska niin isoa joukkoa oli vaikea saada koolle kovin usein (suunnitelman mukaan neljästi vuodessa), valittiin valiokunnasta viisijäseninen työjaosto, johon kuuluivat kielitoimiston johtajan Lauri Hakulisen lisäksi Hannes Teppo, Martti Rapola, E. A. Saarimaa ja Matti Sadeniemi, joka oli myös *Nykysuomen sanakirjan* päätoimittaja. Tepestä tuli kielitoimiston ja mm.

vuoden alusta avatun neuvontapalvelun hoitaja sekä uuden kielivaliokunnan sihteeri.

Työjaoston oli tarkoitus kokoontua suhteellisen usein; sen tuli hoitaa kaikki kielitoimistoa koskevat käytännön asiat mutta myös sellaiset kii-reelliset kielenkäyttökysymykset, joiden ratkaisua johtaja ja sihteeri eivät halunneet ottaa yksin vastuulleen. Kielivaliokunnan tehtävänä oli päättää tärkeimmistä asioista, varsinkin ennen selvittämättömistä ja periaatteellisista kielenkäyttöseikoista; työjaoston tuli valmistella valiokunnalle esitettävät asiat hankkimalla niistä tarvittaessa ennakolta asiantuntijoiden mietintöjä ja lausuntoja. (Kielivaliokunnan pk. II.1.45.)

Kielivaliokunta piti pöytäkirjojen mukaan kuusi kokousta. Kevään 1946 jälkeen sitä ei enää pystytty saamaan koolle, vaikka sitä suunniteltiin. Valiokunnan työjaosto, joka kokoontui muutenkin noin kerran kuussa, jatkoi toimintaansa vuoden 1947 loppupuolelle, mutta se työskenteli yleensä aiempaa pienempien asioiden parissa vastaten lähinnä kielineuvonnassa esiin tulleisiin ongelmiin. Työjaosto piti vajaan kolmen vuoden aikana yli 30 kokousta.

SKS:n kielivaliokunnan tärkeimpiä päätöksiä 1945–1947

Uuden kielivaliokunnan ensimmäisessä kokouksessa 26.2.1945 piti juuri perustetun kielitoimiston johtaja Lauri Hakulinen esitelmän ”Kielenviljelyn menettelytavoista”, jossa hän vastasi kysymykseen, miksi kielenkäytön tietoinen ohjailu on tarpeen. Hänen pohdintansa koski siten kielenhuoltotyön tärkeää perustetta sekä kielitoimiston että sen yhteydessä toimivan kielivaliokunnan toimien kannalta. Hän esitti, että kirjakielen tietoisella ohjailulla pyritään vakiinnuttamaan kielenkäyttö niin, ettei yksittäisen kielenkäyttäjän tarvitse tuhlaata energiaansa jokaisesta pienestäkin kieliongelmosta päättämiseen. Kielivaliokunnan ja kielitoimiston tulevaksi toimintaperiaatteeksi Hakulinen kiteyttää: ”Meidän on nähdäkseni syytä, jopa pakko pyrkiä vaikuttamaan suomen kielen kehitykseen hyvin harkittujen suosittelemme omalla painolla, milloinkaan kaihtamatta myöskään ehdotustemme julkista arvostelua.” (Hakulinen 1945b: 282.)

Uusi SKS:n kielivaliokunta ryhtyi ensi töikseen selvittämään monia tärkeitä kielikysymyksiä, joita oli toivottu ja suunniteltu jo 1930-luvulla. Tätä sodanjälkeistä kolmen vuoden jaksoa voisikin hyvällä syyllä nimittää kielilautakuntien ”kultakaudeksi”. Työn alle otettiin etenkin lauseopin kysymyksiä:

Rapola alusti **totaalisen predikatiivin sijasta antaa, sallia, käskää** -verbien yhteydessä (Luulen olevani *sairas*, Isä käski pojan olla *abkera.*). Saarimaa esitti muutosta eräisiin **objektisääntöihin** (Hän sai luvan kirjoittaa *kirje* > *kirjeen*; toisaalta: Tyytykäämme toteamaan *sen* > *se* jne.) (Pk. 26.2.1945.)

Muoto-opin alalta otettiin tarkasteluun **monikon genetiivin** monimuotoisuus (voi olla viisikin muotoa: *omenien, omenain, omenoiden, omenoitten, omenojen*). R. Nirvi tarkasteli alustuksessaan, voisiko muotojen määrää jotenkin supistaa. Todettiin kuitenkin, että jyrkkiä muutoksia on vältettävä ja että monimuotoisuudesta on etuakin: sen ansiosta saadaan tyyllillistä vaihtelua. (Pk. 18.4.1945; Nirvi 1945.)

Tärkeitä asioita olivat myös **sanojen lyhentäminen** sekä **yhteen ja erikseen kirjoittaminen**, joista Aarni Penttilä laati seikkaperäiset alustukset²⁵ (lyhentämisestä ks. pk. 18.5.1945 ja Penttilä 1945; yhdyssanoista pk. 10.12.1945). Saarimaa puolestaan laati alustuksen **kun- ja kuin-sanojen** rajankäynnistä (Saarimaa 1946b) sekä erittäin kattavan alustuksen **pilkun** käytöstä (Saarimaa 1946a). Saarimaa tarttui myös vaikeaan aiheeseen, **yhdyssanojen määriteosan sijamuotoon** (*autoasennus* vai *autonasennus*?). Saarimaa tarkastelee kyllä nominatiivi- ja genetiivialun merkityseroa mutta pitää nominatiivin lisääntyntä käyttöä uusien sanojen sepityksessä ”epäsuomalaisena” ilmiönä. Kielivaliokunta myötäili pitkälle Saarimaan mielipiteitä mutta totesi kuitenkin, että yhdenmukaisuuteen ei ole mahdollista päästä: vanhoja ja vakiintuneita yhdyssanoja ei pitäisi radikaalisti muuttaa, ja kielenkäytössä on pyrkimystä nominatiivialkuisuuteen, joka tuntuu useasti olevan käytössä kätevämpi kuin genetiivi. Mitään täsmällistä päätöstä ei siis katsottu voitavan tehdä; Saarimaan genetiivialkuisuutta puoltavaa kantaa alettiin kutsua leikkimielisesti ”saarenmaalaisuudeksi”. (Pk. 20.5.1946; ks. lukua 5.12.)²⁶

Matti Sadeniemi, josta oli tuleva kielitoimiston pitkäaikainen johtaja ja merkittävä oikeakielisuysmies, toi uudelleen (vrt. pk. 17.2.1942) käsiteltäväksi alustuksen **vierasperäisten sanojen vokaalisointusuhteista** ja niihin liittyvistä ongelmista (*karamelleja* vai *karamellejä*, *marttyyria* vai *marttyyriä*).

²⁵ Alustuksensa ”Sanain lyhentämisestä” Penttilä julkaisi Virittäjässä 1945, mutta varsinaisesti alustusten aineisto oli tarkoitettu hänen laatimaansa teokseen *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi*, joka ilmestyi 1948.

²⁶ Saarimaan innokkuus tarttua moniin ennen käsittelemättömiin aiheisiin selittyy osaksi siitä, että hän uudisti parhaillaan kieliopastaan. Se ilmestyi 1947 nimellä *Kielenopas*.

Useimmissa tapauksissa hän oli takavokaalisen päätteen kannalla (*karamel-leja*). (Sadeniemi 1946b.) Valiokunta hyväksyi pääosin hänen päätösehdotuksensa, ja se on suurin piirtein edelleen voimassa. (Pk. 10.12.1945.)

Muoto-oppiin liittyi myös Sadeniemen alustus *utu-*, *ntu-johtimisista verbeistä* (*jakautua* – *jakaantua*), jossa hän tarkasteli, voisiko näiden monimuotoisuudesta päästä yksimuotoisuuteen. Koska *utu*-johtiminen tyyppi on tavallisempi, hän kysyy, voisiko *ntu*-johtimen uhrata. Hän ei kuitenkaan ollut itse näin radikaalin toimen kannalla, ei myöskään valiokunta: ”Rinnakkaisasu on sallittava sekä tyylyisistä että sen vuoksi, että joissakin tapauksissa on merkityksen eroa (*vakautua* – *vakaantua*) ja toisissa tapauksissa *ntu*-johdin on selvästi yleisempi (*velkaantua*)” (pk. 1.3.1946; Sadeniemi 1946c).

Kielenkäytön ongelmien selvittelyn lisäksi tänä aikana laadittiin pari tärkeää luetteloa: Valiokunta laati yhdessä SKS:n etunimitoimikunnan kanssa **etunimiluettelon** (pk. 20.5.1946), joka sisältää noin 900 nimeä. Merkittävä työ tulevaisuuden kannalta oli myös luettelo Suomen kaupunkien, kauppaloiden, maalaiskuntien ja vastaavien yhdyskuntien **nimien taivutuksesta**. Sen laati kielivaliokunnan valvonnassa Eino Leskinen 1946. Se oli merkittävä pohjatyo sille paikannimiluettelolle, joka koottiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa 1980-luvulla (*Alastarolla Ylistarossa*, toim. Ritva Korhonen, 1990; päivitettävä verkkoversio *Asutusnimihakemisto* on sähköisen *Kielitoimiston sanakirjan* osana).

Kielivaliokunnan vajaan kolmen vuoden toimintakauteen mahtui siis monia kielenhuollon tulevaisuuden kannalta tärkeitä päätöksiä, jotka perustuivat huolellisesti laadittuihin alustuksiin. (Sen muista päätöksistä ks. liite 3.) Kielivaliokunnan lakkauttamisen lisäksi myös kielitoimisto joutui sulkemaan ovensa vuoden 1947 lopussa. Toimintaa oli pidetty yllä lähinnä WSOY:n ja Otavan varoin, eikä tällaista rahoitusmuotoa ollut tarkoitettu jatkuvaksi. Tarmokkaasti alkanut ja paljon näkyvyyttä saanut kielenhuolto-toiminta oli sitten pysähdyksissä runsaan vuoden (ks. lukua 3.2). Sen jälkeen aloitti toimintansa Suomen Akatemia, jonka toivottiin ottavan ohjelmaansa myös suomen kielen kehittämisen ja huollon. Lopulta suunnitelma toteutui ja kielitoimisto saattoi avata ovensa uudelleen vuoden 1949 alusta samassa paikassa ja suunnilleen samalla henkilökunnalla kuin ennenkin mutta nyt uuden ”isännän”, Suomen Akatemian, alaisena. Lauri Hakulisen yli kymmenen vuotta aiemmin virittämä hanke valtion varoin hoidettavasta suomen kielen huollosta oli vihdoin toteutunut.

Kielilautakuntien myöhempiä vaiheita

Suomen Akatemian alaisen kielitoimiston rinnalle perustettiin heti (1949) myös uusi lautakunta, joka sai nimen kielilautakunta. Sen organisaatio järjestettiin edeltäjäänsä paljon yksinkertaisemmaksi; se oli kokoonpanoltaan sama kuin edellisen valiokunnan työjaosto, henkilöitä myöten (Matti Sadeniemi, Lauri Hakulinen, Martti Rapola, E. A. Saarimaa ja Hannes Teppo). Suomen Akatemian kielilautakunta saattoi siis jatkaa luontevasti työtään siitä, mihin SKS:n kielivaliokunta oli vuotta aikaisemmin lopettanut.

Kielitoimisto ja kielilautakunta siirtyivät humanistisen toimikunnan alaisuuteen 1970. Kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus perustettiin 1976, kielitoimistosta tuli sen yksi toimisto, sittemmin osasto, kielenhuolto-osasto, josta käytetään edelleen nimeä Kielitoimisto (nyt siis isolla alkukirjaimella), ja kielilautakunta jatkoi sen ohessa toimintaansa nimellä suomen kielen lautakunta (erotukseksi keskuksen muista kielilautakunnista, joita ovat ruotsin kielen lautakunta, saamen kielten lautakunta, romanikielen lautakunta ja viittomakielen lautakunta). – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimi muuttui 2012 Kotimaisten kielten keskukseksi.

Kielilautakunnassa (vuodesta 1976 suomen kielen lautakunta) käsitellyistä kieli- ja sanastoasioista on liitteessä 4 vain lyhyt kooste. Viime vuosina lautakunnan työn luonne on jossain määrin muuttunut. Tarve yksittäisten normikysymysten käsittelemiseen on vähentynyt, ja tärkeäksi osaksi lautakunnan työtä ovat nousseet kielenkäyttöä koskevat periaatteelliset kysymykset sekä osallistuminen suomen kielen asemaa ja kielipolitiikkaa koskevaan keskusteluun. Lautakunta on laatinut useita kannanottoja suomen kielen käyttöä ja asemaa koskevista aiheista, mm. seuraavista: viestimissä käytettävien yritysnimien kirjoitusasu (2000), yliopistojen ja korkeakoulujen äidinkielen kirjallisen viestinnän opetuksen vähäisyys (2004), EU:n alkutekstien parantaminen (2006), sukupuolineutraalin kielenkäytön edistäminen (2007), julkishallinnon nimien suunnittelu (2009) ja entisten kunnannimien säilyttäminen kuntaliitosten jälkeen (2012).

Lautakunta on myös lähettänyt vetoamuksen yliopistoille suomen kielen aseman turvaamiseksi korkeimman opetuksen kielenä (2010) ja osallistunut kommentoijana kielipoliittisen toimintaohjelman ”Suomen kielen tulevaisuus” laadintaan (2009).

3.2 KIELITOIMISTON KOHTALONVUODET

Kielenkäytön ohjailu ja muut virallisen kielenhuollon toimet ovat 1940-luvulta lähtien keskittyneet kielitoimistoon. Suomen kielitoimisto perustettiin SKS:n alaisuuteen heti sodan jälkeen 1945, ja se on toiminut siitä asti – vuotta 1948 lukuun ottamatta. Vuodesta 1949 kielitoimisto jatkoi työtään Suomen Akatemian alaisena. Vuonna 1970 se siirtyi valtion humanistiselle toimikunnalle Nykysuomen laitoksen kielitoimistoksi. Kun opetusministeriön alainen Kotimaisten kielten tutkimuskeskus vuonna 1976 perustettiin, kielitoimistosta tuli sen yksi toimisto. Tutkimuskeskuksen organisaatiouudistuksessa 1994 kielenhuollon toimet siirtyivät keskuksen kielenhuolto-osastolle, josta julkisuudessa käytetään edelleen vanhaa nimeä kielitoimisto (nykyään isolla alkukirjaimella). Kotimaisten kielten keskuksiksi tutkimuskeskuksen nimi muuttui vuonna 2012.

Tässä artikkelissa kerron, millaisia ponnistuksia liittyi kielitoimiston perustamiseen, ja seuraan toiminnan jännittäviä alkuvaiheita siihen asti, kun toiminta jouduttiin kolmen vuoden jälkeen dramaattisesti keskeyttämään rahoituksen loppumisen takia. Kerron myös, miten kielitoimiston toiminta pääsi lopulta uuteen alkuun Suomen Akatemian alaisena valtion laitoksena.

Kielenohjailua ennen kielitoimistoa

Ennen kielitoimistoa oli jo tehty runsaasti työtä kielenkäytön ohjailussa ja normiston kehittämisessä. Paljon perustavanlaatuista työtä tehtiin 1800-luvulla. Tällöin kieltämme ryhdyttiin toden teolla kehittämään kaikille elämänaloille kelpaavaksi sivistyskieleksi. Näihin toimiin liittyi ennen muuta yhteisen kirjakielen luominen murteiden pohjalta ja sanaston kehittäminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralla ja myöhemmin myös Kotikielen Seuralla oli näissä pyrkimyksissä tärkeä asema. (Ks. lukua 2.1.)

SKS:n kielivaliokunnan perustaminen 1928 merkitsi suurta harppausta järjestelmällisen kielenhuollon suuntaan. 1930-luvun kuluessa valiokunnan työ oikeakielisyyden ja oikeinkirjoituksen sääntelijänä ja yleensä kielen asiantuntijana oli kuitenkin paisunut jo niin suureksi, että kävi yhä ilmeisemmäksi, ettei sitä voisi enää pitkään hoitaa kerran kuussa tapahtuvassa kokoontumisessa, ilman vakinaisesti palkattua henkilökuntaa.

Turhia yrityksiä kielitoimiston perustamiseksi

Kielitoimiston syntysanoina voidaan pitää Lauri Hakulisen laatimaa kirjettä, jota SKS:n kielivaliokunta käsitteli kokouksessaan 11.3.1937 ja joka päätettiin lähettää SKS:n nimissä opetusministeriölle. Kirjeessä anotaan valtiolta tukea ”kielenneuvontatoimiston” perustamista varten. Tällainen toimisto olisi sekä viranomaisten että suuren yleisön käytettävissä. Hakulisen kirje on vetoava:

Viime aikoina on yhä useammin sekä asiaa harrastavien piirien yksityis-keskusteluissa että myös julkisuudessa toistettu jo kauan sitten – ainakin SKS:n 50-vuotisjuhlien ajoista [1881] lähtien – esitettyä toivomusta, että luotaisiin jokin pysyväinen, arvovaltainen elin, jonka tehtävänä olisi suomen kirjakielen käytön ja kehityksen valvonta ja ohjaaminen. – Allekirjoittaneelle on muutama päivä sitten asiantuntevalta taholta yksityisesti huomautettu, että esim. lainvalmistelukunnassa ja oikeusministeriössä jatkuvasti tunnetaan sellaisen suomen kielen käyttöä koskeissa asioissa neuvoa antavan pätevän elimen tarvista, jonka puoleen lainsäädäntö- ja oikeusviranomaisilla olisi tilaisuus milloin tahansa kääntyä lausuntoja ja ohjeita pyytäen. Kun vielä muistamme, että tekeillä olevan Nykysuomen sanakirjan toimitustyössä lähiaikoina täytyy ottaa esille sadoittain erilaisia kielenkäyttökysymyksiä, joiden tarkoituksenmukainen ratkaiseminen välttämättä edellyttää vastuun jakamista laajemman asiantuntijajoukon kuin pelkän sanakirjantoinituksen kesken, lienee tarpeeksi perusteltu sitä mielialaa, että suomen kirja- ja yleiskielen käytön ja kehityksen valvonta- ja ohjaustoiminta olisi koetettava ripeästi saattaa nykyistä vakinaisemmaksi ja tehokkaammaksi. (Kielivaliokunnan pk. 11.3.1937.)

Hakulinen perustelee kielitoimiston tarpeellisuutta monin tavoin. Hän vetoaa auktoriteetteihin, niin kulttuurielämän johtohenkilöihin kuin suomen kielen vaalijoiden seuroihin. Olennaisia argumentteja olivat lisäksi oikeuslaitoksen kielelliset tarpeet ja tekeillä olevan *Nykysuomen sanakirjan* toimittamisessa esille tulevien oikeakielisyysongelmien ratkaiseminen. Näiden perustelujen jälkeen Hakulinen esittää suunnitelmansa kielitoimiston järjestämiseksi: kielivaliokunnalle palkattaisiin vakinainen sihteeri ja SKS antaisi tilat pienen kielenneuvonta- ja ohjaustoimiston perustamista varten.

Toimisto olisi sekä viranomaisten että suuren yleisön käytettävissä mutta myös avustamassa saman katon alla työskentelevän sanakirjantoimituksen kieliongelmissa. Toimiston ylläpitokustannuksia varten anottiin kirjeessä valtion varoista 75 000 markan määrärahaa. Anomus ei tuottanut tulosta. – Vertailun vuoksi mainittakoon, että *Nykysuomen sanakirjan* toimitus sai vuodesta 1929 lähtien valtiolta vuosittain 300 000 markan määrärahan.

Toivoa ei silti menetetty. Seuraavana vuonna Hakulinen laati ja lähetti opetusministeriöön SKS:n nimissä uuden anomuskirjeen (kielivaliokunnan pk. 17.3.1938; Hakulinen 1938b: 511–513). Tekstin sanamuotoa oli terävöitetty entisestään, ja myös uusia, entistäkin tärkeämpiä perusteluja hankkeen tarpeellisuudesta esitetään. Jo kirjeen alussa Hakulinen vetoaa siihen, että ”valtiovallan velvollisuuksiin meidänkin maassamme kuuluu valtakuntamme kansalliskielen julkisen käytön tarkoituksenmukaisuuden edistäminen ja valvominen”. Sitten hän ottaa esille koulujen ja korkeakoulujen kielelliset tarpeet ja viittaa siihen, miten suomi on opetuksen kielenä vielä varsin nuori ja etenkin korkeakoulujen monet opetusalat ovat vieläkin toiskielisten hoidossa. Hakulinen huomauttaa, että meillä on sen tähden esimerkiksi oma-kielisen terminologian luomiseen enemmän tarvetta kuin monien muiden maiden kansalliskielissä, jotka ovat olleet jo pitkään kieliakatemioiden tai muiden laitosten suunnitelmallisen ohjauksen alaisena. Hän vetoaa myös siihen, miten monissa sellaisissakin kulttuurimaissa, joissa on jo pitkään vaikuttanut kieliakatemia, kuten Saksassa ja Ranskassa, on viime vuosina katsottu tarpeelliseksi perustaa lisäksi pienempi virallinen kielitoimisto. Myös venäjä on ollut jo kauan ”korkeatasoisen virallisen säännöttely- ja viljelytyön alaisena”. Venäjän kieleen viittaaminen silloisessa poliittisessa tilanteessa oli ehkä tehokkain argumentti, ja siihen vedoten Hakulinen esittää: ”Ei varmaankaan ole liian aikaista odottaa, että suomen kieli kaksikymmentä vuotta kansakuntamme valtiollisen itsenäistymisen jälkeen ensimmäisen kerran historian kuluessa alkaisi saada valtiovallan taholta osakseen edes vaatimattomassa määrin samanlaista kansalliskielelle kuuluvaa arvontoa ja huolenpitoa.” (Hakulinen 1938b: 512.)

Hakulinen tehostaa uutta anomusta luettelemalla myös, millaisiin kielineuvonnan tarpeisiin SKS:n kielivaliokunta oli 1930-luvulla joutunut vastaamaan. Hän nostaa näytävästi esiin etenkin valtion viranomaisten, laitosten, järjestöjen ym. esittämiä tiedusteluja ja korostaa siten tällaisen kielenneuvontatoiminnan yhteiskunnallista merkitystä. Tiedusteluja oli

tullut mm. ulkoministeriöstä (kansainvälisten sopimusten erikoistermejä, ulkomaiden paikannimiä, Suomi-sanan käyttö vieraissa kielissä), oikeusministeriöstä (eräiden lakitekstien sanastoa), yliopistosta (juridisia termejä, uusien oppisanojen suomalaisia vastineita), kouluhallituksesta, raamatunkäännöskomitean suomen kielen valvojalta, kartoitusviranomaisilta (karttojen paikannimien kieliäsu). Tiedusteluja oli tullut myös muilta valtion laitoksilta, armeijalta, suojeluskunnalta, kaupan ja teollisuuden alalta sekä monien huomattavien kirjahankkeiden toimituksista, tärkeimpänä *Nyky-suomen sanakirjan* toimitus.

Tämäkään vetoamus ei johtanut toivottuun tulokseen. Muut toimet asian edistämiseksi lykkäytyivät sitten sen verran, että seuraavan vuoden syksyllä puhjennut sota peitti alleen koko hankkeen moneksi vuodeksi.

Kielitoimisto avaa ovensa

Vaikka Hakulisen vetoamukset eivät tehonneet opetusministeriöön, ne eivät kuitenkaan jääneet täysin hyödyttömiksi, sillä nopeasti sotien jälkeen, heti rauhan tultua, SKS:n johtokunta päätti perustaa kielitoimiston (15.12.1944). Se ei tosin tapahtunut valtionavun turvin vaan yksittäisten mesenaattien ansiosta: kaksi kustannusyhtiötä, WSOY ja Otava, antoivat SKS:lle varat (kumpikin 200 000 markkaa) toimiston perustamiseksi ja ylläpitämiseksi vuosina 1945 ja 1946. Niinpä SKS avasi talossaan vuoden 1945 alusta laitoksen, jonka viralliseksi nimeksi tuli ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimisto”. Sen yhteyteen perustettiin heti myös kielilautakunta, jolla uudesta organisaatiostaan huolimatta oli sama nimi kuin aiemmalla lautakunnalla: ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta”.

Toimiston tarkoituksena oli siis, Hakulisen kaavailun mukaan, antaa hakukaille maksuttomia neuvoja suomen kieltä koskevissa oikeakielisyyss- ym. kielenkäyttöasioissa. Lisäksi sen toimenkuvaan kuuluivat kielentarkistustyöt, etenkin tietoteosten ja tieteellisten tutkimusten käsikirjoitusten tarkistus. Sitä varten toimiston tuli hankkia kielentarkastajiksi kielentutkijoita, joiden korjausten pätevydestä se menisi takuuseen. Toimisto aikoi myös ryhtyä teettämään tutkimuksia sellaisista kieliopin kysymyksistä, jotka vielä olivat tyydyttävää selvitystä vailla. (Hakulinen 1945a: 110.)

Kielitoimiston esikuvia

Kielitoimiston ja kielivaliokunnan perustamista vauhditti luultavasti se, että jo vähän aikaisemmin, vuonna 1942, oli vastaavanlainen kielenhuoltoelin perustettu yksityisin varoin suomenruotsia varten, nimeltään ”Svenska Språksvårdsnämnden i Finland”. Ruotsissa aloitti niin ikään yksityisesti rahoitettu ”Nämnden för svensk språkvård” vuonna 1944. Kielitoimistoa myöhemmin, 1952, perustettiin Norjassa valtiollinen ”Norsk språknemnd” ja Tanskassa ”Dansk sprognævn 1955”. – Suomen kielitoimistostahan tuli valtion laitos 1949 (ks. lukua 3.1 ja Suomen Akatemian kielilautakunnan pöytäkirjaa 14.2.1949).

Hakulinen mainitsi jo anomuskirjeessään 1938 ja myöhemmin kielitoimiston perustamisen esivaiheista kertovassa artikkelissaan (Hakulinen 1945a), että moniin sellaisiinkin maihin, joissa oli jo pitkään toiminut kieliakatemia, oli lisäksi perustettu vähemmän juhlallinen ja käytännöllisempi ”kielitoimisto”: Ranskaan ”Office de la langue française”, Saksaan ”Deutsches Sprachpflegeamt” ja Italiaan ”Centros Consultivo”. Lisäksi ainakin Puolassa ja Unkarissa oli vastaava toimisto. Kaikki nämä toimistot juontavat alkunsa siitä huomiosta, että kielen kehitystä on mahdollista ja hyödyllistä myös tietoisesti ohjata ja säännötellä. Hakulisen mielestä sattuvimmin se on ilmaistu Italian ”neuvontatoimiston” perustamisen yhteydessä vuonna 1938 julkaistussa tiedonannossa:

Kansakunnan kieli ei ole vain runoilijain ja kirjailijain kieli, vaan samalla myös koko sivistyneen yhteiskunnan kieli, kansan, valtion laitosten, sotavoimain, suurteollisuuden, kauppahuoneiden y.m. kieli. Se erilainen terminologia, joka syntyy kaiken tämän toiminnan kehittyessä, kaipaa tukea, virikkeitä, ohjausta, sanalla sanoen valvontaa, joka pitää silmällä historiallisia ja kansallisia näkökohtia. Näin ollen on varmaan hyödyllistä luoda sellainen elin, jonka tehtävänä on palvella sanaston kehittämistyötä historiallisilla ja teknillisillä neuvoilla, korjata virheitä, tosin tieteen vaatimuksia noudattaen, mutta välttämällä kaikkea pedanttisuutta. (Hakulinen 1945a: 111.)

Samantapaiseksi Hakulinen näki Suomenkin kielitoimiston tehtävän. Hän tunsu suurta tyytyväisyyttä siitä, että Suomikin oli nyt kielitoimiston saatuaan noussut kulttuurikansojen joukkoon.

Hakulinen toteaa myös, että kielitoimiston perustaminen SKS:n suojissa oli luonnollinen jatke sille työlle, jota seuran piirissä oli tehty. Seuran ohjelmaanhan oli alusta lähtien kuulunut suomen kielen kehittäminen kaikin puolin ilmaisukykyiseksi sivistyskieleksi. Hakulinen muistuttaa mm., että seuran asiantuntijalautakunnat olivat sukupolvien ajan joutuneet antamaan lausuntoja monista ”kirjakielimme viljelyä koskevista aloitteista”. Tärkeimpänä lautakuntana hän mainitsee kuitenkin 1928 perustetun SKS:n kielivaliokunnan, ”joka sai tehtäväkseen maksuttomasti avustaa yleisöä käytännöllisissä kieliasioissa”. Hän kertoo lyhyesti valiokunnan tärkeimmät toimet ja saavutukset ja toteaa sitten:

Tuo ensimmäinen julkinen kielilautakuntamme, jonka työskentely ansaitsee joskus saada julkisuudessa yksityiskohtaisenkin esittelyn, on koonnut hyviä ja monipuolisia kokemuksia, jotka nyt koituvat sen työn perijän, kielitoimiston ja siihen kuuluvan uuden, edeltäjänsä laajeman ja taloudellisesti paremmissa olosuhteissa toimivan kielivaliokunnan hyväksi. (Hakulinen 1945a: 112.)

Kielitoimisto ja kielivaliokunta yhteistyössä

SKS järjesti kielitoimiston organisaation siten, että johtajaksi tuli Lauri Hakulinen ja sihteeriksi Hannes Teppo. Käytännössä kielitoimistoa ja mm. sen kielineuvontatyötä hoiti lähinnä Teppo, joka oli yleisön tavattavissa sekä henkilökohtaisesti että puhelimitse kolme tuntia päivässä. Kielitoimiston työtä ohjasi ja valvoi SKS:n kielivaliokunnan työjaosto, johon kuuluivat toiminnan alkuvuosina johtaja Hakulisen ja sihteerin Tepon lisäksi Martti Rapola, E. A. Saarimaa ja Matti Sadeniemi. Periaatteellisesti tärkeimmät tai muuten yleiseltä kannalta laajakantoiset asiat vietiin 16-jäsenisen kielivaliokunnan ratkaistaviksi.

Uuden kielivaliokunnan ensimmäinen kokous 26.2.1945 aloitettiin tavanomaista juhlavammin. Kielitoimiston johtaja Lauri Hakulinen piti esitelmän ”Kielenviljelyn menettelytavoista” (Hakulinen 1945b), jossa hän vastasi kysymykseen, miksi kielenkäytön tietoinen ohjailu on tarpeen. Hänen ajatuksensa pohjustivat myös juuri perustetun kielitoimiston työtä:

Hakulisen mukaan kirjakielen ”tahallista” kehittämistä tarvitaan ennen kaikkea siksi, että muuten kielenkäyttäjät joutuisivat ”kukin erikseen tuhlaamaan energiaa määritelläkseen kantansa suhteellisen vähäpätöisiin

kysymyksiin, joiden ratkaisemiseen heillä ei olisi tarpeellisia edellytyksiä eikä useimmiten kai haluakaan”. Hakulinen tähdentää, että tällaista tietoista ohjailua ovat kaikissa maissa suorittaneet ennen muita kielentutkijat, etenkin kielioopin- ja sanakirjantekijät. Tietenkin myös kaikella suurilevikkisellä kirjallisuudella on käytäntöä ohjaava ja vakiinnuttava vaikutus, etenkin kun tärkeimmät kustannusliikkeet ovat huolehtineet viime vuosikymmeninä julkaisujensa kielentarkastuksesta. Tärkeä osuus etenkin laajakantoisissa ratkaisuissa on ollut myös lehdistössä käydyllä julkisella keskustelulla, johon ovat ottaneet osaa maallikotkin. Hyvänä esimerkkinä Hakulinen mainitsee sen valtavan kynäsodan, joka käytiin 1800-luvulla *d*-kirjaimen vakiinnuttamisprosessin yhteydessä. Kielivaliokunnan mutta myös kielitoimiston tulevaksi toimintaperiaatteeksi Hakulinen kiteyttää: ”Meidän on nähdäkseni syytä, jopa pakko pyrkiä vaikuttamaan suomen kielen kehitykseen hyvin harkittujen suosittelujemme omalla painolla, milloinkaan kaihtamatta myöskään ehdotustemme julkista arvostelua” (Hakulinen 1945b: 282).

Kielitoimiston alkuvuodet – menestystarina

Kielitoimiston saatua vaatimattomat toimitilat sen työ käynnistyi ripeästi. Toimintakertomuksista ja lehtileikkeistä käy ilmi, että ensimmäiset toimintavuodet olivat varsinainen menestystarina. Kielitoimisto osoitti heti tarpeellisuutensa. Kielineuvonta, pääasiassa puhelimitse mutta myös kirjeitse, käynnistyi vuoden 1945 alusta ja tuli nopeasti suuren yleisön tietoon. Puhelinneuvonnasta alettiin pitää kirjaa: muistiin merkittiin kysyjän nimi ja yleensä myös hänen toimipaikkansa, tärkeimpänä kuitenkin kysymys ja vastaus. Tätä neuvonnan päiväkirjaa alettiin tosin pitää vasta kesäkuun alusta, mutta ensimmäisistä toimintakuukausista saadaan runsaiden lehtijuttujen perusteella näinkin tarkkaa tietoa: ”Kielitoimisto vastannut 425:een kielitiedusteluun” (*Ilta-Sanomat* 12.2.1945); ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimistolla ollut 715 asiakasta tähän mennessä” (10.3.1945 useissa lehdistä); ”Kielitoimistolla yli 1 000 asiakasta” (*Helsingin Sanomat* 16.4.1945). (Neuvonnan alkuvaiheista enemmän ks. lukua 3.6.)

Kielitoimiston tunnettuutta edistettiin alkuaikoina siis ahkerasti lehdis-
sä. Sen toiminnasta annettiin tiedotteita, ja lehdistön kiinnostusta käytettiin taitavasti hyväksi. Jo kuukautta ennen kielitoimiston perustamista oli mm. *Helsingin Sanomissa* (3.12.1944) ilmoitus: ”Kielitoimisto aloittaa toimintansa. Antaa maksutta neuvoja suomenkielen oikeasta käytöstä ja oikeinkirjoi-

tuksesta.” Viikkoa myöhemmin samassa lehdessä luvataan vielä enemmän: ”Vastaa oikeakielisyyskysymyksiin sekä ratkaisee ennen selvittämättömät seikat.” Myös *Uusi Suomi* ja *Suomen Sosialidemokraatti* kirjoittivat näyttävästi kielitoimiston perustamisesta. Joissakin kielitoimiston avaamisen uutisissa muistettiin kauan elänyt haave kieliakatemiasta. Näin hehkutti *Kauppalähti* (8.12.1944): ”Kieliakatemian ajatus vihdoinkin toteutumassa.” (Kielitoimistosta lehdistössä ks. myös Räikkälä 1995.)

Jo pari päivää toiminnan alkamisen jälkeen *Aamulehti* kertoo näin: ”Oikeakielisyysneuvoja antava kielitoimisto osoittautunut heti ensi päivinä paljon käytetyksi laitokseksi” (4.1.1945). Ensimmäisten ”Kielitoimisto avannut ovensa” -tiedotusten jälkeen, joissa Lauri Hakulinen selvitti kielitoimiston toiminnan tarkoitusta ja suuntaviivoja, lehdissä haastateltiin usein neuvonnan hoitajaa Hannes Teppoa, joka sai tehdä selkoa käytännön toimien edistymisestä. *Etelä-Pohjanmaa*-lehdessä (7.2.1945) hän kertoo ensimmäisen kuukauden jälkeen, ”että startti on tapahtunut ankaran kysynnän merkeissä ja että aukiolon ensimmäisenä päivänä soitettiin toimistoon jo 33 tiedustelua – kolmen tunnin aikana. Joten tällainen toimisto on heti alussa näyttäytynyt tarpeen vaatimaksi”. Sama lehti toteaa pari vuotta myöhemmin: ”Oikeakielisyysmaisteri, kielisensori Hannes Teppo näkyy hiljalleen kehittyvän erääksi maan eniten haastatelluista herroista. – – Siitähän on sanottava vain hyvää. Lehdet tahtovat tehdä palveluksen oikeakielisyyden asialle, jota kohtaan myöskin suuri yleisö osoittaa päivä päivältä lisääntyvää harrastusta.” (28.3.1947.)

Neuvonnan lisäksi ryhdyttiin tarmokkaasti selvittämään uuden kielivaliokunnan kanssa niitä luvattuja ”ennen selvittämättömiä asioita”. Niinpä käsittelyyn otettiin tärkeitä lauseopin seikkoja, kuten lauseenvastikkeen predikatiivin ja objektin muoto tietyissä tapauksissa. Muita laajoja periaatekysymyksiä olivat mm. sanojen yhteen ja erilleen kirjoittaminen, sanojen lyhentäminen, nominatiivi- ja genetiivialkuiset yhdyssanat, *kun-* ja *kuin-*sanojen käyttö – kaikki asioita, joiden ratkaisemisella pyrittiin edistämään kielenkäytön vakiintumista. (Näistä tarkemmin ks. lukua 3.1 ja liitettä 3.)

Kielivaliokunnan toiminnasta julkaistiin Kotikielen Seuran aikakauslehdessä *Virittäjässä* käsiteltävien asioiden alustuksia ja päätöksiä, niin kuin aiemmankin kielivaliokunnan kaudella oli tehty. Samoin lehden ”Kielemme käytäntöä” -osastoa hoitivat edelleen pääasiallisesti valiokunnan työjaoston jäsenet. He olivat muutenkin aktiivisia: he vastasivat sekä lehdissä (lähinnä

Teppo) että radiossa kielikysymyksiin ja pitivät radiossa esitelmiä kielenkäytön alalta (ks. lukua 3.7).

Kielitoimiston työnäkymät synkkenevät

Kun tarkastellaan, mitä kaikkea kielenhuollon silloinen yksikkö, SKS:n kielitoimisto sekä sen ohessa toiminut kielivaliokunta työjaostoineen, ehti saada aikaan kolmessa vuodessa, ei voi kuin ihmetellä. Kielitoimisto pyöri yhden vakinaisen työntekijän, Hannes Tepon, varassa, jonka päivittäinen työaika oli virallisesti kolme tuntia. Se aika ei voinut mitenkään riittää edes puhelinneuvonnan hoitoon, niin nopeasti tarve lisääntyi (1945: 3 764 puhelua, 1946: 5 845 puhelua, 1947: 6 336 puhelua). Neuvonnan lisäksi Teppo hoiti vielä monia muitakin tehtäviä, joita kielitoimistolle tulvi yhä enemmän. Lisäksi hänellä oli kielivaliokunnan ja sen työvaliokunnan sihteerin tehtävät. Kielitoimisto olisi tarvinnut töiden lisääntymisen takia siis kipeästi enemmän työntekijöitä. Edessä oli kuitenkin päinvastainen näkymä: toiminnan keskeytyminen rahoituksen puutteeseen.

WSOY ja Otava, joiden rahoituksen avulla kielitoimiston toiminta oli lähtenyt liikkeelle, olivat sitoutuneet tukemaan sitä vain kahden vuoden ajan. Toiveena oli, että sen jälkeen talous saataisiin järjestettyä vakiintuneemmalle kannalle – valtion tuen piiriin. Vaikka suunnitelmia oli (toiveet kohdistettiin ns. akatemialakialoitteeseen), ne eivät edenneet tarpeeksi nopeasti. Siksi vuosi 1947 merkitsi kielitoimiston työssä yhä epätoivoisemmaksi käyvää olemassaolon taistelua, jota voi seurata pöytäkirjoista ja kirjeenvaihdosta.

Lauri Hakulinen joutui laatimaan kielivaliokunnan nimissä jälleen keran opetusministeriölle kirjeen anoakseen määrärahaa kielitoimiston työn jatkamiseksi. Hän aloittaa kirjeensä muistuttamalla kymmenen vuoden takaisista SKS:n nimissä lähettämistään anomuskirjeistä (1937 ja 1938), jotka olivat jääneet tuloksettomiksi. Hän kertoo, miten kielitoimisto saatiin kuitenkin perustetuksi yksityisten lahjavarojen turvin ja miten tarpeelliseksi se oli heti osoittautunut:

Seuramme yhteydessä onkin sitten 1945-vuoden alusta ollut yleisön käytettäväksi ”kielitoimisto”, jommoisen tarpeellisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta täten on saatu jo yli kahden vuoden kokemus. Että tämä kokemus on kauttaaltaan myönteistä laatua, sitä todistaa toimiston

saavuttama erinomainen yleisön suosio: kuluvan vuoden maaliskuun 15. päivään mennessä sillä on ollut – siis vähän yli kahden vuoden kuluessa – kaikkiaan 11 400 asiakasta. Sanomattakin on selvää, mikä edullinen vaikutus noin laajalla käytännöllisellä kielipalvelulla täytyy olla suomalaisen kielikulttuurin kehitykseen, varsinkin kun tuo toiminta on suuressa määrin kohdistunut eri alojen kielenkäyttöä ohjaaviin keskuselimiin ja kun siihen lisäksi on liittynyt melko intensiivinen sekä tutkimuksen luonteinen että etenkin terminologian alalla muutenkin uutta luova työskentely. (Työvaliokunnan pöytäkirja 14.4.1947.)

Kirjeen päätarkoitus oli kertoa, etteivät kielitoimistoa tähän asti ylläpitäneet yksityiset yhtiöt voineet enää kuluvan vuoden päätyttyä huolehtia sen ylläpidon aiheuttamista kustannuksista, joten vuoden 1948 alusta SKS:n on pakko lakkauttaa ”tämä oivallisia tuloksia tuottanut kokeilun luonteen kielipalvelunsa”, mikäli toiminnan rahoitusta ei pystytä muulla tavoin turvaamaan. Hakulinen muistuttaa vielä opetusministeriölle 1938 lähettämänsä anomuskirjeen keskeisestä perustelusta, että kyseinen sivistystyön ala kuuluisi valtion ylläpidettäväksi siinä kuin muu opetus ja tutkimus (mm. korkeakoulut). Sitä paitsi valtion omat laitokset ja virastot olivat käyttäneet runsaasti hyväkseen kielitoimiston palvelua. Kirjeessään Hakulinen esittää, että opetusministeriö myöntäisi SKS:lle vuoden 1948 alusta jatkuvasti 500 000 markan vuotuisen apurahan kielitoimiston ylläpitoa varten.

Kielitoimisto sulkee ovensa

Kielitoimiston johtajana Hakulinen lähetti kielivaliokunnan jäsenille kirjeen, jossa hän selittää, miksi valiokuntaa ei ollut kutsuttu koolle koko keväänä. Syynä oli varojen puute:

– – jatkunut inflaatio on arveluttavasti vähentänyt vuosi sitten riittäviksi arvioitujen lahjoitusvarojen käyttöarvoa, joten kielitoimistonkin ylläpito nykyisessä tehokkuudessaan tämän vuoden loppuun asti on vielä epävarmaa. Siltä varalta että eduskunnassa tehty ns. akatemialakialoite, johon sisältyy myös ehdotus kielitoimiston ottamisesta valtion kustannettavaksi, hylätään, SKS on anonut opetusministeriöltä määrärahaa kielitoimistoa varten vuodeksi 1948. (Työjaoston pöytäkirja 19.5.1947.)

Hakulinen vihjaa myös, ettei niin suurta (16-jäsenistä) valiokuntaa ole ehkä tarpeen kutsua koolle neljää kertaa vuodessa, koska monet asiat voidaan hoitaa joustavammin 5-jäsenisessä työjaostossa, joka kokoontuu noin kerran kuussa. Hakulinen kertoo Ruotsissa päädytyn sellaiseen käytäntöön, että valiokuntaa vastaava toimikunta, 1944 perustettu parikymmenhenkinen elin ”Nämnden för svensk språkvård”, kokoontuu vain kerran vuodessa, jota vastoin viisijäseninen ”arbetsutskottet” piti vuodessa (esim. 1945) 15 kokousta. Hakulinen ehdottaa, että säästösyistä tähän voitaisiin mennä meilläkin ja että kokousten väliaikoina työjaosto voisi lähettää jäljennökset laatimistaan tärkeimmistä alustuksista kielivaliokunnalle ja kysyä jäsenten mielipiteitä niistä.

Hakulinen kertoo kirjeessään sentään myönteisiäkin työkuulumisia: Näissä epävarmoissa oloissakin kielitoimiston nauttima yleisönsuosio on yhä jatkunut. Maaliskuussa 1947 tuli 775 kyselyä, ja huhtikuussa saavutettiin kielitoimiston toiminnassa 12 000 asiakkaan (kysyjän) raja. Työjaoston teettämiä alustuksia oli edelleen julkaistu *Virittäjässä*, ja juuri oli ilmestynyt Saarimaan *Kielenopas*, ”johon suurin osa valiokunnan ja työjaoston periaatteellisia kannanottoja on kodifioitu”.

Kielivaliokunnan työjaoston viimeisessä kokouspöytäkirjassa joulukuussa 1947 on kohtalokkaalta kuulostava tieto: ”Valtiovarainvaliokunnan sivistysjaosto on ilmoittanut, ettei akatemiaesitykseen ole voitu ottaa määrärahaa kielitoimistoa varten. Sen sijaan opetusministeri on luvannut koettaa saada sen ylimääräiseen menoarvioon. Asia ratkeaa vasta huhtikuussa, joten, jos toimiston toimintaa ei haluta keskeyttää, on tuo neljän kuukauden aukko jollakin tavoin täytettävä. Lisäksi on huomattava, että kuluvana vuotena jo tulee kielitoimiston tileihin melkoinen vajeaus.”

Samassa pöytäkirjassa kerrotaan myös: ”Päätettiin järjestää kielivaliokunnan kokous 15. päiväksi tätä kuuta. Ohjelmaan tulee selonteko työjaoston ja kielitoimiston toiminnasta päättymässä olevan vuoden aikana, keskustelu toimiston tulevaisuudesta, so. toiminnan jatkamisen mahdollisuuksista, sekä – mikäli aikaa riittää – sihteerin alustus eräistä painottoman tavun *i*-kysymyksistä.”

Kielitoimiston ja kielivaliokunnan jäsenten tunnollisuutta kuvaa hyvin, että jopa tällä kohtalonhetkellä, jolloin koko toiminnan jatkuminen oli vaakalaudalla, haluttiin viimeiseen asti hoitaa myös keskeneräisiä kieliasioita. Ei käy selville, ehdittiinkö kielitoimiston lopettamiskokouksessa käsitellä

myös mainittu *i*-kysymys. Luultavasti kokousta ei saatu edes koolle, aina-kaan siitä ei ole löytynyt pöytäkirjaa. – Itse asiassa kielivaliokunnan pöytäkirjat päättyvät jo paljon aikaisemmin: viimeinen pöytäkirja on toukokuulta 1946. Työjaosto sen sijaan jatkoi työskentelyä vuoden 1947 loppuun saakka. Sen pöytäkirjoissa on usean kerran maininta suunnitellusta kielivaliokunnan kokouksesta – jota ei siis ilmeisesti enää koskaan saatu koolle.

Pöytäkirjojen mukaan varsinaisen kielivaliokunnan kokouksia oli kaikkiaan 6, työjaoston kokouksia 38. Virallisesti lakkautettu työjaosto piti pari kokousta vielä vuonna 1948 eräiden tärkeiden asioiden takia (mm. *ruumis vai keho* -kiista; ks. *Virittäjä* 1948: 408–409), mutta kokouksista ei ole löytynyt pöytäkirjaa.

Kielitoimiston lopettamista kritisoitiin

Samoin kuin kielitoimiston työn aloittamiseen myös toimiston lakkauttamiseen reagoitiin lehdissä vahvasti. Hakulinen ja Teppo käyttivät tarkoituksellisesti lehdistön suomaa julkisuutta hyväkseen kielitoimiston pelastamiseksi. Jo lokakuussa 1947 lähetettiin lehdille tiedote, jossa Lauri Hakulinen kertoi huomiota herättävästi sekä kielitoimiston asiakasmäärän jatkuvasta lisääntymisestä että toimiston sulkemisesta: ”SKS:n kielitoimisto suljetaan vuoden vaihteessa. Kolmen toimintavuoden aikana vastattu yli 15 000 oikeakielisyyskyselyyn.” (*Kauppalehti* 16.10.1947.) ”Suom. Kirj. Seuran kielitoimisto sulkee ovensa” (*Helsingin Sanomat* 17.10.1947). Tässäkin uutisessa Hakulinen kertoo, miten asiakasmäärä on vuosi vuodelta lisääntynyt: ”On siis käytännössä tullut todetuksi tällaisen kielenhuoltoelimen tarpeellisuus, ja sillä on epäilemättä ollut myönteistä vaikutusta julkisen kielenkäyttömme tasoon.” Hän painottaa, että olisi koko yhteiskunnan asia pitää kielenneuvontatoimistoa yllä. Hän kertoo myös akatemialain säätämisestä ja esittää toiveen, että ”akatemian kielipalvelu on yleisön käytettävissä jo tulevan vuoden alusta, jolloin SKS:n kielitoimiston toiminta päättyy”. Toive ei toteutunut.

Vuoden 1948 ensimmäisinä päivinä oli monessa lehdessä ”Kielitoimisto lopettaa” -uutisia, joissa Hannes Teppo samalla kertoo, että kolmessa vuodessa oli toimistolla ollut asiakkaita yli 16 000. Myös lukijat ottivat kantaa kielitoimiston lopettamiseen. Otsikko ”Kielitoimisto in memoriam” hätkähdyttää *Suomen Sosialidemokraatin* yleisönosastossa (10.1.1948). Juttu jatkuu samaan ylevään muistosanatyyliin: ”Kielitoimisto on lopettanut toimintan-

sa – kuollut. Sen jäsenet ansaitsevat julkisen tunnustuksen innokkaasta ja uhrautuvasta työstään. He ovat kielenohjauksessaan saaneet aikaan paljon hyviä tuloksia. Heidän työnsä jäljet säilyvät kauas tuleviin aikoihin.” *Turun Sanomat* ottaa kantaa pääkirjoituksessaan, otsikkona ”Taka-askel” (6.1.1948):

Tämä kielenkäytön kehityksen kannalta kallisarvoinen laitos, joka kolmen toimintavuotensa aikana ennätti tehdä jokapäiväisessä käytännössä suomen vaalimiseksi hyvää työtä, on kuolla kupsahtanut niihin taloudellisiin olosuhteisiin, joissa nyt elämme ja joissa näin puhtaasti henkiselle työlle ei kyetä antamaan käytännöllisessä muodossa tarpeeksi arvoa. Tapaus on hyvin valitettava, koska kielenkäytön parantamiseen meillä on vakavia velvollisuuksia. Näin on laita sitäkin enemmän, kun tuore suomi jatkuvasti pursuaa uutta elinvoimaa, ja koska tässä kasvussa saattaa tapahtua hajaannusta ja ristiriitaisuuksia.

Kritiikin kärki kohdistuu suoraan valtiovallan suuntaan: ”Kenties yhä edelleen luullaan, ettei maan johdolla ole tällaisessa asiassa muka mitään tehtävää. Jälkipolvet tulevat tällaista penseyttä ihmettelemään, sillä varmaa on, että asian merkitys tulevaisuudessa oivalletaan nykyistä paljon paremmin.”

Pääkirjoituksen maininnalla hajaannuksesta ja ristiriitaisuuksista viitattiin luultavasti tiettyyn tahoon. Vuoden 1947 loppupuolella kyti jo vahvasti kielikiista, jonka aineksia olivat E. A. Saarimaan julkaisema *Kielenopas* ja Lauri Kettusen siihen kohdistama kärkevä kritiikki. Kunniansa sai viime töikseen kuulla myös SKS:n kielivaliokunta, jota Kettunen moitti ”länsisuomalaiseksi kuppikunnaksi”, siitä kun puuttui lähes täysin itäsuomalaisten edustus, mikä näkyy Kettusen mukaan monissa *Kielenoppaan* ohjeissa. On suorastaan kohtalon ivaa, että kielitoimisto ja kielivaliokunta joutuivat keskeyttämään toimintansa juuri silloin, kun kiista oli kiivaimmillaan ja suuri yleisö olisi kaivanut hämmennyksen keskellä kielenhuoltoelimen kannanottoa ja ohjausta.

Kielitoimiston uusi alku 1949

Edellä siteeratuista Lauri Hakulisen kirjeistä käy ilmi, että kielitoimiston jatkumisen toive perustui vuonna 1947 säädettyyn lakiin Suomen Akatemiasta, johon lakiin oli sisällytetty säännös, että akatemian yhteyteen voidaan ”perustaa laitos suomen kielen huoltoa varten”. Lain voimaantulo vei

oman aikansa, ja vasta helmikuussa 1949 kielitoimisto voitiin avata uudelleen, nyt ”Suomen Akatemian kielitoimiston” nimellä.

On kulttuuriskandaali, ettei mistään saatu varoja, joiden turvin kielitoimistoa olisi voitu pitää toiminnassa asioiden järjestymiseen saakka. Toimintaan tuli kolmentoista kuukauden aukko, joka näkyy niin kielineuvonnan päiväkirjassa kuin lehtileikekansion pidossa, siitä puhumattakaan, ettei kielenkäytöstä päättävä elin voinut pitää vuoteen yhtään kokousta. Voi vain kuvitella, kuinka turhautuneeksi mahtoi tuntea itsensä kielitoimiston ainoa työntekijä Hannes Teppo, joka oli tehnyt työtä koko sydämellään ja nähnyt kielenohjailutyön kasvavan tarpeen ja saanut iloa työn menestymisestä.

Suomen Akatemian kielitoimisto jatkoi siitä, mihin SKS:n kielitoimisto oli vuotta aikaisemmin jäänyt. Sen toimintaa ohjaavaksi elimeksi perustettiin viisijäseninen kielilautakunta, joka oli sama kuin entisen kielivaliokunnan työjaosto (Lauri Hakulinen, Martti Rapola, E. A. Saarimaa, Matti Sadeniemi ja Hannes Teppo). Lakkautetun kielitoimiston sihteeri Hannes Teppo määrättiin uuden toimiston hoitajaksi, ja hänen erottuaan samana vuonna valitettavan kiistan takia (ks. lukua 5.14) tähän tehtävään tuli Matti Sadeniemi. Kielitoimisto sai jatkaa kielenvaalintatyötään taloudellisesti entistä turvatummissa oloissa.

3.3 OIKEAKIELISYYDESTÄ KIELENHUOLTOON. MITEN KIELENHUOLTO-SANA SYNTYI?

Termiä *kielenhuolto* ovat kielenkäytön ohjailussa edeltäneet sanat *oikeakielisyy*s, *kielenpuhdistus* ja *kielenvaalinta*. Termien historia ja vaihtuminen kertoo myös toiminnan sisällön muuttumisesta.

Oikeakielisyyss-sana 1800-luvulta

Sana *oikeakielisyy*s juontaa 1800-luvun lopulta. Se on käännöslaina ruotsista, *språkriktighet* (saks. *Sprachrichtigkeit*). Ruotsalaisen kielentutkijan Adolf Noreenin teoksesta sen siirsi suomen kieleen E. N. Setälä käyttämällä sitä 1893 pitämässään virkaanastujaisesityksessä ”Oikeakielisyydestä suomen kielenkäyttöön katsoen” (Setälä 1894).

Esitelemässä tarkastellaan myös Noreenin ajatuksia *språkriktighet*-sanan sisällöstä. Hänen mukaansa oikeakielisyyden perusteista on vanhastaan esiintynyt kaksi kantaa, ”kirjallishistoriallinen” (= kielenkäytön ohjeena on

jokin mielivaltaisesti valittu menneen ajan kielenkäytäntö, esim. latina) ja ”luonnonhistoriallinen” (= kielenkäytön ohjeena on puhuttu kieli eli elävä organismi, jonka pitää saada rauhassa kasvaa). Nämä näkemykset eivät Noreenia tyydyttäneet; hän esittää kolmannen perusteen, josta hän käyttää nimeä ”järkiperäinen kanta”. Se perustuu kielen tarkoituksenmukaisuuteen.

Setälä julistautuu Noreenin tarkoituksenmukaisuusnäkemysten kannattajaksi (ks. lukua 1.2). Sen mukaan ”paras kielimuoto on se jonka kuulija tarkimmin ja nopeimmin käsittää ja jonka puhuja helpoimmin synnyttää”, toisin sanoen se on kielimuoto, jossa ”tarpeelliseen selvytyteen yhtyy suurin mahdollinen yksinkertaisuus” (Setälä 1894: 84–85). Tästä näkökulmasta Setälä tarkastelee kielenkäytön ohjeita.

Sana *oikeakielisyys* yleistyi nopeasti. Tärkeänä syynä oli se, että Kotikielen Seuran tiedotuslehti *Virittäjä* otti sen heti käyttöön. Lehti sisälsi-kin ensimmäisinä vuosikymmeninään runsaasti ”oikeakielisyysarvosteluja”. *Oikeakielisyys*-sanankäyttöön tulon vaikutti tietenkin Setälän auktoriteettiasema sinänsä.

Oikeakielisyyden tilalle kielenhuolto

Ensimmäinen havainto *kielenhuolto*-sanasta on *Virittäjässä* 1947 julkaisutussa E. A. Saarimaan kirjoituksessa ”Kielenhuoltoa ja kielentutkimusta”, joka on arvostelu K. G. Ljunggrenin teoksesta *Språkvård och språkforskning*. Saarimaa käyttää siinä Ljunggrenin *språkvård*-sanankäytönä käännöksenä *kielenhuolto*-sanaa sen kummemmin selittelemättä, ikään kuin se olisi jo yleisesti tunnettu sana. (Saarimaa 1947a: 218–219.) Hän ei kuitenkaan käytä sitä vielä aikoihin muissa kirjoituksissaan, ei myöskään samana vuonna ilmestyneessä *Kielenoppaassaan*. Sana *kielenhuolto* esiintyy vasta oppaan kolmannen, 1955 ilmestyneen painoksen esipuheessa: ”Muiden töiden vuoksi en päässyt kyllin ajoissa tekemään niitä lisäyksiä ja tarkistuksia, jotka viime aikoina vilkastunut kielenhuoltomme on vuosi vuodelta saattanut yhä tarpeellisemmiksi.”

Saarimaa oli jo aikaisemminkin tarkastellut Ruotsin kielenkäyttöasioita, ja vuonna 1933 hän esitteli Ruotsin oppikoulujen uusia äidinkielen opetusohjeita *Virittäjässä*. Tällöin hän vielä käänsi *språkvård*-sanankäytön *oikeakielisyydeksi* torjuen sananmukaisen käännöksen (s. 127).

Samana vuonna kuin Saarimaa käytti ensi kerran *kielenhuolto*-sanaa, se esiintyy toisessakin yhteydessä, tosin kahdeksi eri sanaksi kirjoitettuna,

vieläpä niin tärkeässä tekstissä kuin Suomen Akatemian kielitoimiston perustamisesta annetussa laissa (1947): ”toimisto suomen kielen huoltoa varten”. Sen tehtävänä oli johtosäännön mukaan valvoa ja ohjata suomen kielen käyttöä ja kehitystä. Kielitoimiston neuvoa-antavaksi elimeksi perustettu Suomen Akatemian kielilautakunta ei pöytäkirjojen perusteella käyttänyt *kielenhuolto*-sanaa alkuvuosina lainkaan, saati että sen kokouksessa olisi koskaan keskusteltu sanan käyttöönotosta, niin kuin olisi voinut odottaa. *Kielenhuolto*-sanaa ei tapaa kielitoimiston ensimmäisten vuosien toiminnassa muutenkaan. Matti Sadeniemi, josta tuli 1950 kielitoimiston päällikkö, käytti *kielenhuolto*-sanaa alkuun vain kirjoittaessaan pohjoismaiden kielioloista, jolloin hän Saarimaan tavoin joutui kääntämään *språkvård*-sanon. Kertoessaan *Virittäjässä* ensimmäisestä Pohjoismaiden kielilautakuntien neuvottelukokouksesta, joka pidettiin Oslissa 1954, Sadeniemi otsikoi kirjoituksensa ”Kielenhuollosta Skandinavian maissa”. Kirjoitus on ”selonteko Pohjolan maiden kielenhuoltotyön pyrkimyksistä ja organisaatiosta”. Hän käyttää siinä luontevasti myös *kielenhuoltaja*-sanaa muun muassa mainitessaan erään 1937 pidetyn kokouksen, jonka osanottajina oli Tanskan, Ruotsin ja Norjan ”johtavia kielenhuoltajia”. Kielilautakunnista hän käyttää ilmausta *kielenvaalintaelin* mutta kerran myös sanaa *kielenhuoltoelin*: ”Varsinainen kielenhuoltoelin on ’Nämnden för svensk språkvård’, muodostettu 1944 ’seuraamaan puhutun ja kirjoitetun ruotsin kielen kehitystä ja harjoittamaan kielen huoltoa’” (Sadeniemi 1954: 383).²⁷

Kielenvaalinta vai kielenhuolto?

Kielenhuolto-sanaa tapaa 1950-luvulla vielä vähän. Kun Sadeniemi kirjoittaa 1957 jälleen *Virittäjään* selostuksen Pohjoismaiden kielilautakuntien neuvottelukokouksesta, hän käyttää kyllä ilmauksia ”pohjoismaiden kielenhuollon tavoitteet” ja ”suomenruotsalaisen kielenhuollon pyrkimys” mutta suomen kielen vastaavista toimista edelleen sanaa *kielenvaalinta*. Martti Rapolakin käsittelee kokouksen avauspuheessaan ”kielenvaalintatytömme asemaa ja tehtäviä” ja kysyy: ”Mitä varten sitten suomi, joka

²⁷ Tätä tehtävää lautakunta suorittaa kirjoituksen mukaan ”selvityksillä ja julkaisuilla, sekä kansantajuisilla että tieteellisillä, esitelmillä ja sanomalehtikirjoituksilla sekä muulla valistus- ja neuvontatyöllä” – sama toimenkuva siis kuin kielitoimistolla. (Sadeniemi 1954: 384.)

ei ole muiden Skandinavian kielten sukulainen, on eräiltä osin mukana Pohjoismaiden kielenvaalijain yhteistyössä.” Vastauksessaan hän käyttää ilmauksia ”eri kielten huoltajat” ja ”suomen kielen kaitsijat”. (Sadeniemi 1957: 124.)

Kielenhuolto-sana näyttää siis vielä 1950-luvulla liitetyn mieluummin muiden pohjoismaisten kielten kuin suomen ohjailuun, josta kielimiehet käyttivät mieluummin sanaa *kielenvaalinta*. Tämä termi esiintyi kielenkäyttöä koskevissa artikkeleissa 1900-luvun alkupuolelta lähtien, silloin kun kirjoitettiin oikeakielisyyteen tähtäävistä käytännön toimista. Esimerkiksi Lauri Hakulinen käytti sanaa *kielenvaalimistyö* arvostellessaan Knut Cannelinin *Kielioppaan* kolmatta painosta (1924). Kun Matti Sadeniemi kirjoitti Saksan oikeakielisyydestä (1937), hän käänsi sen toimipaikan ”Deutsches Sprachpflegeteamt” sanalla ”kielenvaalintatoimisto”.

Koska *kielenhuolto* sanakirjoihin?

Kielenhuolto-sanan hitaasta yleistymisestä kertoo sekin, että *Nykysuomen sanakirjassa* (1951–1961) ei ole *kielenhuolto*-sanaa; se on lisätty vasta viimeisen osan lopussa olevaan täydennysluetteloon, joka laadittiin 1950-luvun lopulla. Koska *Nykysuomen sanakirjan* toimitus sijaitsi kielitoimiston kyljessä ja kielitoimiston johtaja Matti Sadeniemi oli myös sanakirjan päätoimittaja, voidaan päätellä, ettei *kielenhuolto*-sanaa juuri käytetty vielä 1950-luvulla kyseisen toiminnan pääpaikassakaan. Vanhempi sana *kielenvaalinta* sen sijaan on sanakirjassa mukana.²⁸ Olisiko suhtautumisessa ollut myös tahallista torjuntaa? *Kielenhuolto* on suora käännös ruotsista, joten sanaa saatettiin pitää käännöslainana ellei suorastaan svetisisminä.

***Språkvård* ja *kielenhuolto* sanakirjoissa**

Kielenhuolto-sana tuli suomeen siis ruotsin *språkvård*-sanan käännöksenä. Ruotsin kielenhuoltoelin ”Nämnden för svensk språkvård” perustettiin 1944. Sanakirjan *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (Stockholm 2009) mukaan sana periytyy kuitenkin paljon vanhemmalta ajalta, yllättäen jo vuodelta 1809. Tekijännimi *språkvårdare* ilmestyi sen sijaan kieleen vasta 1944, lautakunnan aloitettua toimintansa.

²⁸ Muistettakoon, että *Nykysuomen sanakirjaa* A:sta Ö:hön ei ole koskaan uudistettu; siitä on vain otettu vuosikymmenestä toiseen yhä uusia, muuttamattomia painoksia.

Ruotsalais-suomalaisista sanakirjoista *språkvård*-sanana tapaa vasta 1960-luvun alussa (Hirvensalo–Hedlund 1960). Suomennoksena on kuitenkin *kielenvaalinta* – ei siis *kielenhuolto* – vielä 1976. Vastaavasti suomalais-ruotsalaisissa sanakirjoissa esiintyy hakusana *oikeakielisyys*; *kielenhuolto* ilmestyy kirjaan 1968 (Cannelin–Hirvensalo–Hedlund 1968). Näitä sanakirjoja uudistettiin aika harvoin, joten uuden sanaston mukaanotossa oli usein pitkä viive.

Kielenhuolto-sana tietosanakirjoissa

1900-luvun alussa ilmestyneessä teoksessa *Tietosanakirja* (Otava 1909–1919) on E. N. Setälän laatima laaja ja perusteellinen artikkeli *oikeakielisyys*. Hakusanana esiintyy myös silloisen kielenohjailun luonnetta kuvaava *kielenpuhdistus*, josta viitataan hakusanoihin *oikeakielisyys* ja *purismi*. Seuraavassa, Otavan *Isossa Tietosanakirjassa* (1930-luvulta), *oikeakielisyys*-artikkeli on huomattavasti lyhentynyt ja näkökulma jonkin verran muuttunut, mutta hakusanat *kielenpuhdistus* ja *purismi* ovat mukana. Ne ovat edelleen mukana Otavan tietosanakirjan 1960-luvulla ilmestyneessä laitoksessa. *Kielenhuolto*-sana oli myös saamassa jalansijaa ja vakiintumassa käyttöön. Se ei ole vielä varsinaisena hakusanana, mutta se esiintyy *oikeakielisyys*-sanana selityksessä: ”yleiskielen asua koskevien normien mukaisuus, usein myös sama kuin nykyaikaisempi nimitys *kielenhuolto*, pyrkimys hyvän kielen käyttöön. *Kielenhuollon* tarkoituksena ei ole vaalia vain kielen säännönmukaisuutta, vaan sen aitoa ilmeikkyyttä.” Sana-artikkelin kirjoittaja on E.A.S. eli Saarimaa.

WSOY:n 1960-luvulla julkaisemassa *Uudessa Tietosanakirjassa* on vielä hakusanana *oikeakielisyys*, samoin *kielenpuhdistus* on mukana. *Oikeakielisyys*-sanaa selitetään monipuolisesti, mutta *kielenhuolto*-sanaa ei mainita edes selityksessä, vaan puhutaan ”kielen tietoisesta ohjailusta”. Täydennysosastakaan (1972) ei mainita *kielenhuolto*-sanaa; se esiintyy vasta perusteellisesti uudistetussa tietosanakirjassa *Facta*: ”*kielenhuolto* kielen vaalinta ja ohjailu” (1973). Sanasta viitataan *oikeakielisyys*-artikkeliin, jossa on pitempi määritelmä ja sen sisällä alihakusanoina myös *pubdaskielisyys* (vrt. *kielenpuhdistus*) eli *purismi* ja *kielivirhe*. Seuraavien vuosikymmenien tietosanakirjoissa painopiste siirtyy *oikeakielisyys*-sanasta *kielenhuolto*-sanaan. (Asiasta enemmän luvussa ”Miksi ’oikein’ tai ’väärin’? Kielenhuollon periaatteiden historiaa”).

Kielenhuolto enemmän kuin oikeakielisyys?

Sana *kielenhuolto* tuli siis vähitellen käyttöön 1950-luvun kuluessa; sanakirjoihin se tosin pääsi vasta paljon myöhemmin. Yli viisikymmentä vuotta palvellut termi *oikeakielisyys* ei enää oikein kuvannut toiminnan luonnetta. Jo 1940-luvun lopulla asiasta käytiin periaatteellista keskustelua, joka virisi kahden kielioppaan tekijän kiistasta: E. A. Saarimaa oli julkaissut teoksen *Kielenopas* (1947) ja hänen pitkäaikainen kiistakumppaninsa ja oikeakielisyysasioiden tunnettu toisinajattelija Lauri Kettunen poleemisen ”vas-taoppaan” *Hyvää vapaata suomea* (1948), jonka päätarkoitus oli arvostella Saarimaan oikeinkirjoitusohjeita. (Ks. lukua 3.4.)

Kielioppaiden tekijöiden julkinen kiista hämmensi kielenkäyttäjiä, ja monissa mielipidekirjoituksissa arvosteltiin kirpeästi silloista oikeakielisyytyötä yksipuolisuudesta: ”Oikeakielisyys on pyrkinyt valtaamaan liiaksi alaa ja varjostamaan toisia, huomiota vaativia kielenelämän aloja. Näin on varsinkin tyylin laita.” (V. A. Haila, *Suomen Kuvalehti* 32/1949.) Jopa *Hel-singin Sanomien* pääkirjoituksessa (16.8.1949) pohdittiin asiaa: ”Ylen pitkälle viedyllä oikeakielisyysvaatimuksilla riistetään ihmisiltä se ainoa kriteerio, mikä heillä on kielen suhteen, nimittäin luottamus omaan kielikorvaan. – – Jos suomen kirjakieli on niin vaikeata, ettei sitä osaa virheettömästi kuin joku harva oikeakielisyydelle elämänsä omistanut henkilö, silloin se ei ole enää mikään kulttuuria kannattava luomus.”

Kielitoimistosta arvosteluun vastasi kielineuvonnassa työskentelevä Paula Vuorela. Hän selvitteli oikeakielisyystoiminnan pyrkimyksiä ja periaatteita, esitteli eräitä äskettäin tehtyjä kielenkäyttöä helpottavia normin-väljennyksiä ja jatkoi: ”Yllä esitetyt seikat olen poiminut esille osoittaak-seni paikkansapitämättömäksi väitteen, että nykyinen oikeakielisyys-suunta pitäisi tiukasti kiinni vanhoista säännöistä tunnustamatta kielen elämässä tapahtuvaa kehitystä.” (*Suomen Kuvalehti* 36/1949.)

Vuorelan kielenohjailua monipuolisesti tarkasteleva puheenvuoro sai aikaan sen, että Saarimaan ja Kettusen pahin kiivailu ”oikeasta” oikeakielisyydestä (= oikeassa olemisesta?) laantui. Kettusen ajatusten saama varovaisen myönteinen palaute osoitti kuitenkin, että virallinen näkemys oikeakielisyydestä oli joutunut kriisiin. Keskustelu pakotti pohtimaan, mihin suuntaan ohjailua pitäisi kehittää, jotta se palvelisi kielenkäyttöä mahdollisimman hyvin. Kielitoimiston johtajaksi juuri tullut Matti Sadeniemi lähti luotsaamaan toimintaa maltillisempaan ja monipuolisempaan suuntaan. Tämän

toiminnan luonnetta kuvasi *oikeakielisyys*-sanaa paremmin sana *kielenhuolto*, joka vähitellen vakiintui.

Kielenhuollon nimityksiä muissa kielissä

Ruotsissa, saksassa ja englannissa, siis kielissä, joiden kanssa Suomessa ollaan eniten tekemisissä, käytetään monia nimityksiä, jotka kuvaavat *kielenhuoltoa* vastaavan toiminnan eri tehtäviä tai asemaa yhteiskunnassa. Ruotsissa käytettävä *språkvård* on ollut *kielenhuolto*-sanan pohjana ja saatu pohjoismaiden kielilautakuntien yhteiskokousten tuliaisena 1950-luvulla; vastaava saksan sana on *Sprachpflege*. *Oikeakielisyys* perustuu ruotsin ja saksan sanoihin *språkriktighet* ja *Sprachrichtigkeit*. Englannissa kielenhuollosta käytetään myös sanaa *cultivation* 'viljely'. Tavallisempi termi on kuitenkin *language planning*, 'kielensuunnittelu', joka antaa kielenhuoltoon selvästi laajemman näkökulman (tästä tarkemmin luvussa 1.1). Monissa kielissä on lisäksi termejä, jotka viittaavat kielipolitiikkaan ja kielen standardointiin; monet niiden käsittämät toimet sisältyvät myös siihen toimintaan, jota suomen kielessä nimitetään *kielenhuolloksi*.

3.4 KIELIOPPAIDEN VUOSISATA

Tässä luvussa tarkastellaan vanhimpia kielioppaita, joita ovat Knut Canne-
linin *Kieliopas* (1916) ja Allan Saratien *Hyvää suomea* (1917) sekä E. A. Saarimaan oppaat *Huonoa ja hyvää suomea* (1930) ja *Kielenopas* (1947). Niillä on ollut merkitystä sekä kielenkäytön opastajana että monien normien luojana, joten ne ovat tärkeitä myös kielenhuollon historian kannalta. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät kieliopit, vaikka ainakin E. N. Setälän kieli- ja lauseopit ovat myös monen normin lähde.

Kieliopin ja kielioppaan ero?

Kieliopista tulee monelle kouluaikaisia mielikuvia säännöistä, joita paukuttettiin päähän, ja jos ei niitä hallinnut, teki – voi kauhistus – ”kielioppivirheen”. Yleinen käsitys on se, että kielioppi sisältää ohjeita, joiden mukaan kieltä pitää käyttää. Monet koulukieliopit olivat osittain kielioppaita, mikä on hämärtänyt kieliopin ja kielioppaan rajaa.

1800-luvulla kieliopeilla oli standardikieltä vakiinnuttava tehtävä; kielioppi saattoi jopa muuttaa kieltä valitessaan vaikkapa vain yhden murreva-

riantin yhteiseen standardikieleen. Kielen rakenteiden kuvaamisen pääperiaatteet vakiintuivat 1800-luvun loppuun mennessä, ja sittemmin perinteinen kielioppi on ollut pääosin normikielen rakenteiden järjestelmällistä esitystä. Äidinkielen opetuksessa normatiivisella kieliopilla on ollut tärkeä tehtävä. Etenkin E. N. Setälän *Suomen kieliopin* (1. p. 1898) vaikutus – myös kielenkäytön ohjaajana – on ollut suuri ainakin 1900-luvun puoliväliin saakka.

Vasta 1900-luvun puolivälistä lähtien kieliopin kirjoituksessa on tiedostettu periaatteellinen ero normatiivisen eli sääntöjä ja ohjeita antavan kieliopin ja deskriptiivisen eli kieltä (tieteellisesti) kuvailevan kieliopin välillä. Kuvailevan kielioppinäkemys uranuurtaja Suomessa on Aarni Penttilän *Suomen kielioppi* (1957), joskin siinä on paljon normatiivistakin ainesta, varsinkin II osa, *Oikeinkirjoitusoppi*. Kun 1990-luvulla aloitettiin uusi kielioppihanke, suurelle yleisölle syntyi huoli siitä, että nyt muutetaan kaikki vanhat opit ja mullistetaan kielenkäyttö uusilla säännöillä. Tavoitteena oli kuitenkin laatia teos, jossa pyritään kuvaamaan kielen nykykäyttöä, ei normittamaan sitä. Teoksessa *Iso suomen kielioppi* (lyh. *ISK*, 2004) sanalla *kielioppi* tarkoitetaan niitä usein kirjoittamattomia sääntöjä, joiden mukaan tuotamme erilaisia kielen rakenteita luonnostaan, ilman että olisimme niitä opetelleet. Monet perinteiseen kielioppikäsitukseen tottuneet hankkivat tämän laajan teoksen kuitenkin väärin odotuksin kielenkäytön ohjekirjaksi, siis kielioppaaksi, ja pettyivät.

Kielioppaan kaavailuja 1800-luvulta lähtien

Ensimmäisenä kielenkäytön oppaana voidaan pitää lääkäri-kirjailija Samuel Roosin kirjasta *Johdatus Sanain oikeaan kirjoittamiseen* (1851). Oikeinkirjoitusohjeiden lisäksi siinä on suomen alkeiskielioppi. Oppaassa esitellään mm. suomen äänteet, sanaluokat, taivutusmuodot ja välimerkit. Kielioppitermit olivat hänellä, niin kuin siihen aikaan muutenkin, vielä varsin vakiintumattomia ja epäjohdonmukaisia. Esimerkiksi *lauseesta* hän saattoi käyttää myös sanoja *lauselma*, *mietelmä*, *mietintö* ja *sanan parsi*. – Jälkipolvet muistavat Samuel Roosin ennen muuta *sähkö*-sanankeksijänä.

1800-luvun puolivälissä esitettiin monia aikeita oikeakielisyysooppaan saamiseksi. Opasta kaavaili oikeakielisyyden harrastaja Kustaa Aadolf Avelan SKS:n esimiehelle Mathias Akianderille (19.2.1853 päivätty kirje SKS:n arkistossa). Todettuaan, että suomeksi kirjoittavien teoksissa ja sanomalehdissä on huomattavan paljon virheitä, hän toteaa: ”Sentähden tarvittaisiin

kriittillinen suomen lauseoppi, joka koskisi yksinomaan kielen konstruktionivirheitä puuttumatta lauseopin systeemiin.” Avellan aikoi ryhtyä itse tekemään sellaista opasta, mutta aie jäi toteuttamatta. Vähän myöhemmin, 1862, toinen SKS:n kielimies, D. E. D. Europaeus, huomautti seuralle myös, että olisi saatava aikaan jonkinlainen oikeakielisyysopas, ”suomalaisen kirjoitusmiesten oppikirja, varsinkin kirjoituspuvun ja sanoittelemisen oppimista varten” (Suomi II/2: 225–226). Häinkin tarjoutui sellaisen laatimaan, mutta se jäi tekemättä. (Niinivaara 1931: 19.)

Virittäjän päätoimittaja Heikki Ojansuu pohti vuoden 1907 alussa lehdessään yleisen kielenkäytön puutteita. Hän mainitsee yhteissuomalaisen äännehistorian, etymologisen sanakirjan, vanhan kirjakielen sanakirjan ja lauseopin puuttumisen. Hän ruotii myös yleisen kielenkäytön huonoutta: on huolimattomuutta, murteellisuutta ja muukalaisuuksia. Hän moittii etenkin sanomalehtien kieltä ja suosittelee ainakin isommille lehdille kielentarkastajan palkkaamista. Myönteisenä seikkana hän toteaa, että Suomalaisuuden Liitto on ruvennut julkaisemaan sanomalehdissä erityistä oikeakielisyysosastoa ja lupaa, että *Virittäjäkin* koettaa kohdistaa lukijoidensa huomiota oikeakielisyyskysymyksiin.

Ojansuu palasi oikeakielisyyden edistämisen keinoihin muutamaa kuukautta myöhemmin artikkelissaan ”Oikeakielisyysopas” (1907b). Hän kaavailee, millainen se voisi olla: Sen tulisi koostua kolmesta osasta, joista ensimmäinen koskisi ääntämistä, toinen sanastoa ja kolmas lauseoppia. Ääntämisohjeiden tarkoitus olisi karsia murteellista ääntämystä (mm. diftongit, η-äänne ja ”loppuaspiratsioni”, esim. *menep pois*). Lisäksi saattaisi olla tarpeen liittää tähän oppaaseen luettelo kaikista niistä kielen sanoista, joiden oikeinkirjoitus vielä horjuu (*i:n* merkintä pääpainottoman tavun diftongeissa, *jäljestä – jälestä, tännekin – tännekin, ensimmäinen – ensimmäinen* jne.). Sanasto-osassa puhdistettaisiin kieltä tarpeettomista lainasanoista (mm. *taksvärkki, versta, tropit, ruuni, meinaa, piisaa, alvaria, juu, jaa*). Tässä yhteydessä Ojansuu mainitsee myös *Kodin sanaston* (1896, toim. Ilmi Hallstén ja Lilli Lilius), joka oli jo tehnyt tärkeää työtä pyrkimällä puhdistamaan kodin kieltä ruotsinvoittoisuuksista; siinä on ruotsalais-suomalainen luettelo kodin hoidossa ja piirissä käytetyistä sanoista.

Tärkeintä kielioppaassa olisi kuitenkin lauseopin osuus, koska sen virheet ovat Ojansuun mukaan kielenkäyttäjillä yleisimpiä ja sitkeimpiä säilymään. Ohjeita voisi esittää näin: *Asia on suuresta merkityksestä – asialla on*

suuri merkitys, asia on hyvin tärkeä. Esimerkkejä voisi olla samaan tapaan kuin *Suomalaisuuden Liiton Lippaassa*²⁹ julkaistuissa ”oikeakielisyyspalasissa”, ja niiden pitää olla joko kirjallisuudesta tai suullisesta puheesta poimittuja. (Ojansuu 1907b: 110.)

Ojansuu esittää, miten tärkeä apuneuvo tällaisesta teoksesta tulisi äidinkieltä opettaville ja miten se leviäisi myös laajoihin kansankerroksiin: ”Kaikkihan sitä tarvitsevat.” Hän toteaa, että ainesten keruu tällaiseen teokseen olisi kyllä suuritöinen ja aikaa vievä urakka. Hän kuitenkin toivoo, että joku yksityinen ottaisi oppaan tehdäkseen, koska siten se tulisi varmemmin ja nopeammin tehdyksi kuin että jokin seura tai yhdistys ottaisi sen vastuulleen.

Ensimmäinen opashanke

Ensimmäiseksi Ojansuun toivomukseen tartzui J. A. Rinne, josta ei juuri muuta tiedetä kuin että hän lähetti 1912 SKS:lle apuraha-anomuksen suunnittelemaansa oikeakielisyysopasta varten. Hän perustelee anomusta seuraavasti:

Sen mukaan kuin suomalainen sivistystyö on edistynyt, on myöskin suomenkielen kirjallinen käyttö vuosi vuodelta laajentunut. – Sen vuoksi on näyttäytynyt tarpeelliseksi aikaan saada jonkinlainen helppotajuinen oikeakielisyysopas, joka selvittelemällä kielenkäytössä esiintyviä suurimpia vaikeuksia ja tavallisimpia virheellisyksiä koettaisi saada suurempaa vakaantuneisuutta kieleen ja valvoa sen puhtautta. (*Suomi* IV/13: 17.)

Rinne viittaa Ojansuun opassuunnitelmaan ja kertoo jo vuoden ajan keränneensä aineksia kyseistä teosta varten. Hän pyytää avustusta siihen, että hän eri paikkakunnalla asuvana voisi jatkaa tutkimuksia Kotikielen Seuran, Suomalaisen seminaarin ja SKS:n arkistoissa. Rinne sai apurahan mutta ilmoitti pari vuotta myöhemmin, ettei ollut sairastumisensa takia saanut

²⁹ Suomalaisuuden Liitto (perustettiin 1906) ryhtyi edistämään suomen kielen käyttöä mm. julkaisemalla lehdissä oikeakielisyyskirjoituksia. Niitä koottiin julkaisuksi *Suomalaisuuden Liiton Lippaan kirjoitelmia* (WSOY 1912). Kirjoitusten päätehtävä oli ”muukalaisuuksien torjunta”.

työtään valmiiksi vaaditussa ajassa. Hankkeen myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa.

Knut Cannelinin *Kieliopas* (1916)

Muutamaa vuotta myöhemmin Ojansuun toive toteutui, kun sanakirjantointaja Knut Cannelin julkaisi 1916 teoksen nimeltä *Kieliopas*. Esipuheen mukaan Cannelin oli sanakirjatyössä joutunut usein pulmiin suomenkielisten sanojen oikeinkirjoituksen, taivutuksen ja johtosuhteiden kysymyksissä, jotka oli pakko ratkaista jotenkin. Jotta voisi pitää kiinni sanakirjan ratkaisujen johdonmukaisuudesta, hän oli ryhtynyt keräämään näitä pulmallisia kielen ilmiöitä ja järjestänyt ne äänne- ja muotoasultaan eräänlaisiksi malliryhmiksi, joiden perusteella hän saattoi päättää myöhemmin esiin tulevista tapauksista. Niistä hän oli koonnut oppaansa, jonka toivoi hyödyttävän muitakin kielenkäyttäjiä.

Ennen kirjan painattamista Cannelin luetti käsikirjoituksen muutamilla kielentutkijoilla, käytännön ”kielimiehillä” ja kirjailijoilla tiedustellen heidän mielipidettään hänen oikeinkirjoitusratkaisuihistaan. Lämpimimmin hän kiittää esipuheessa asiantuntija-avusta H. Ojansuuta. Muista ”raatilaista” hän mainitsee kirjailija Juhani Ahon ja runoilija A. W. Koskimiehen, käytännön kielimiehistä mm. Lauri Kettusen, E. A. Tunkelon ja E. A. Saari-
maan. Palautetta antoivat myös E. N. Setälä ja A. Kannisto. Kielioppaan ohjeisiin saivat siis sanoa sanansa monet silloiset kielenkäytön vaikuttajat.

Cannelinin *Kieliopas* sisältää äänne- ja sanaopin. Sen 220 sivua koostuvat kielenkäytön ohjeiden osuudesta (n. 140 sivua), luettelomaisesta äänneopin yleiskatsauksesta ja sanahakemistosta. Hakemistossa on sanojen suositeltava muoto esitetty ensin ja lihavoituna, mutta yleensä mukana on myös huonompana pidetty rinnakkaismuoto, esim. *bärän* ~ *härjän*, *jälkimmäinen* ~ *jälkimäinen*, *kehoittaa* ~ *kehottaa*. Luettelosta näkee, miten paljon oli vielä tehtävää kielenkäytön yksityiskohtien vakiinnuttamisessa.

Cannelinin *Kielioppaan* arvioita *Virittäjässä*

Cannelinin *Kieliopas* otettiin vastaan hyvin innostuneesti. *Virittäjässä* oli siitä kaksi arvostelua. Nimimerkki L–a H. suitsuttaa ylenpalttisesti: ”Suomalainen kynänkäyttäjä ei usein saa käteensä kirjaa, josta tuntisi tekijää kohtaan sellaista kiitollisuutta kuin tri Cannelinin *Kielioppaasta*. Siinähan on nyt juuri se, mitä vuosikausia on kaivattu, ohjaaja äidinkielen oikein

kirjoittamiseen!” Hän kuvaa, kuinka vaikeaa kirjoittaminen oli siihen asti ollut ja millaisen avun opas siihen toi:

Ei tiennyt, pitikö ääntää ja kirjoittaa niin vai näin, pannaanko sanat yhteen vai erilleen, käyttääkö i-töntä vai i-llistä muotoa j. n. e.; sanomalehtiin näki painetun yhdellä tavalla, oppikirjaan toisella tavalla, kieliopista oli hankala tai mahdoton saada ratkaisua kaikkiin yksityistapauksiin. – – Mutta miten suurelta helpotukselta nyt tuntuukaan, kun on saatavissa teos, jossa kokenut asiantuntija ottaa ohjatakseen meitä yhtenäiseen ja johdonmukaiseen kielenkäyttöön, rakentaa valmiin järjestelmän, jota voimme noudattaa vaivaamatta omaa päätämme kaikenlaisilla kysymyksillä, joiden ratkaisemiseen useimmiten olemme maallikkoja. – – Pääasiana pysyy kuitenkin, että meillä nyt vihdoinkin on suomenkielen käytön ”kantakirja”, josta pitäisi voida kehittää kaikille kynäkäyttäjille yhteinen pohja, ”perustuslaki”. (*Virittäjä* 1917: 49–50.)

Toisella arvostelijalla, Salu Latvalalla, on kriittisempi asenne, vaikka hänkin ilmaisee ilonsa oppaasta: hänen mukaansa se on tervetullut ja luotettava neuvonantaja oikeakielisyysasioissa kaikille suomenkielen käyttäjille mutta erityisesti kirjailijoille, sanomalehtimiehille y. m. varsinaisille kynäkäyttäjille sekä suomenkielen opettajille. Joistakin Cannelinin suosituksista hän on kuitenkin eri mieltä: ”Tekijä suosittelee kirjoitettavaksi *haltija*, *vartija*, mutta *haltioihinsa*, *haltioissaan*. Eikö liene vaikea ylläpitää tuommoista erotusta? Minä kirjoittaisin nämä mieluummin aina ilman *j*:tä.” – ”En ymmärrä, minkä tähden tekijä tahtoo kirjoitettavaksi *Väinä-joki* toisin kuin *Aurajoki*.” – ”Yhtymistä, joiden jälkiosana on *päin*, olisi tullut mainita myös esimerkkejä, joiden alkuosana on substantiivi: *järvelle päin*, *Kuopiosta päin*.” – ”*Suomi-niminen: Fågel Blå-niminen*: jälkimmäisessä tapauksessa tahtoisin yhdysmerkin poistettavaksi, ainakin silloin kun nimeä ei ole typografisesti erotettu muusta tekstistä.” (Latvala 1917: 52.) – Tämän yhdyssanatyyppin kirjoittamisesta kiisteltiin SKS:n kielivaliokunnassa vuonna 1929 ja vielä uudelleen 1950-luvulla (ks. lukua 5.8).

Latvala puuttuu myös kirjoitustapaan *aie*, *aion*, *loion*, *reiän*, jossa jätetään merkitsemättä diftongin ja sitä seuraavan vokaalin välinen siirtymä-äänne, näissä tapauksissa *j*. Hän viittaa sanoihin, joihin aina kirjoitetaan *j*: *nuija*, *äijä*, *väijyä*. Näissä sanoissa ei ole astevaihtelua, mutta Latvalan mielestä

olisi johdonmukaisinta ja selvintä yleistää tämä kirjoitustapa myös aste-
vaihtelun alaisiin sanoihin: *aije*, *reijän* jne., samoin jos siirtymä-äänne on *v*:
kauvas, *leuvan* (vrt. *auvo*, *rouva*). – Vaikka monet Latvalan huomautuksista
olisivat olleet keskustelun arvoisia (esim. Kielitoimiston neuvonnasta vielä
nykyisinkin usein kysytty *reiän* vai *reijän*), niitä ei näy otetun huomioon
myöhemmissäkään ohjeissa.

Cannelinin *Kielioppaan* myöhemmät painokset

Kielioppaasta otettiin jo seuraavana vuonna toinen painos. Kolmas, hie-
man uudistettu painos ilmestyi 1924. Sekin sai huomiota *Virittäjässä*, kun
Lauri Hakulinen arvioi sen. Häinkin toteaa ensin, että *Kieliopas* oli päässyt
alun alkaen ”hyviin kirjoihin” sekä kielimiesten että suuren yleisön silmissä.
”Harvat ja vähäpätöiset ovat ne Oppaaseen sisältyvät äänne- ja sanaoppia
tai oikeinkirjoitusta koskevat ehdotelmat, joita ei vaateliasikin lukija voisi
hyväksyä.” Tarkistamista vaativista kohdista hän ottaa esiin eräät yhdys-
sanaohjeet. Hän kertoo aiheutuneen hieman ”napinata” siitä, että Cannelin
oli poikennut Setälän koulukieliopin kirjoitusohjeesta *keski-Suomi* ja neuvoo
kirjoittamaan aina isolla alkukirjaimella: *Keski-Suomi*, *Koillis-Satakunta*,
Sisä-Venäjä, vaikka alkuosa tarkoittaisikin epämääräistä aluetta (ks. lukua
5.8).³⁰ Tärkein Hakulisen huomautus koski kuitenkin kirjan rakennetta.
Hän ehdotti, että esimerkkiaineistoa pitäisi siirtää tekstistä mahdollisim-
man paljon hakemistoon, jotta ohjeet olisi helpompi löytää. (Hakulinen
1924: 156.)

Cannelinin oli tarkoitus julkaista oppaasta myöhemmin toinen osa, jossa
olisi ”vierasperäisten sanain luettelo ja vieraat nimet” sekä ”johdannaiset
ja yhdyssanat”, mutta aie ei toteutunut. Vuonna 1931 julkaisemaansa nel-
jänteen, uudistettuun painokseen – käytännössä uusi laitos – Cannelin on
tosin hakemiston loppuun lisännyt vierasperäisten nominien ja verbien
ohjeluettelon. Se on laadittu Cannelinin ja Martti Airilan 1920 julkaiseman
Vierasperäiset sanat -luettelon pohjalta. Hakemistoa on muutenkin huomaa-
tavasti laajennettu ja vastaavasti ohjeistoa supistettu viidennekseen. Kirjan
rakennetta oli siis muutettu Hakulisen arvostelussaan neuvomaan suuntaan.

³⁰ Tästä huomautuksesta ilmeisesti johtui, että seuraavissa kielioppaissa palattiin Setälän
ohjeeseen rajanvedon hankaluudesta huolimatta, ja vasta 1968 kielilautakunta antoi
saman ohjeen kuin Cannelin jo 1916.

Neljännän painoksen esipuheessa Cannelin kiittää ”Suomenkielen-opettajien Kerhoa”, joka oli kokouksessaan käsitellyt joitain oppaan ohjeita. Samalla hän lausuu kiitokset kerhon jäsenelle Lauri Hakuliselle, joka oli pannut asian alulle ja alustanut kokouksessa oppaan aiheista.

Kielioppaan neljäskin painos arvioitiin *Virittäjässä*; sen teki Aarni Penttilä 1931. Hän panee merkille tuntuvasti laajennetun hakemiston, josta monet ongelmat selviävät nopeasti. Samoin hän toteaa teoksen tulleen paljon käyttökelpoisemmaksi senkin tähden, että siihen oli nyt lisätty vierasperäisten sanojen luettelo. Supistetusta ohjeistosta hän jää kaipaamaan eräiden heittomerkitapausten ja yhdysviivan käytön ohjeita, samoin yhteen kirjoittamisen rinnakkaistapauksia, koska niistä kaikista kysytään usein neuvoa. Myönteisenä asiana Penttilä panee merkille, että Cannelin on ottanut huomioon kielen kehityksen ja muuttanut joidenkin muotojen suositusta: *ulkoisalla* > *ulkosalla*; *arvauttaa* > *arvuuttaa*; *laajalta* > *laajalti*; *alkuaan* ~ *alkujaan*, *kokoontua* ~ *kokoutua*, *hätääntyä* ~ *hätäytyä* (rinnakkaismuodot olivat ennen päinvastoin).

Cannelinin oppaan neljättä painosta tarkasteli *Virittäjässä* 1931 myös Johan Vasenius. Hänen kirjoituksensa ei ole varsinainen kirja-arvostelu, vaan hän esittää siinä laajemman kysymyksen, mistä saadaan oikeinkirjoituksen ohjeluettelo, jollaista kaivattaisiin kipeästi, sillä suomen kielen kirjoittamisessa on vielä ”suurta horjuvaisuutta ja kirjavuutta”. Hän kysyy, olisiko Cannelinin oppaasta tällaiseksi ohjeluetteloksi. Häinkin panee merkille, että Cannelin on monessa kohtaa muuttanut aiempaa suositustaan mm. puoltamalla nyt erikseen kirjoittamista ilmauksissa *sen jälkeen kuin*, *niin pian kuin* jne. (aik. ”senjälkeenkuin” jne.). Muista oikeinkirjoituksen horjuvuuksista Vasenius ottaa esiin *m(m)*-lliset asut, joista Cannelin suositaa nyt muotoja *ensimmäinen*, *lähimmäinen*, *hetimmiten*, *pikimmiten* ym. Hän tarkastelee myös Cannelinin ohjeita *d*:stä, ”tuosta useain murteiden ainaisesta kiusan-kappaleesta”. Vasenius toteaa lopuksi, ettei Cannelinin opas kelpaa kaikin osin kaivatuksi ohjeluetteloksi, ”mutta kirjoittaessaan ’Cannelinin mukaan’ tietää joka tapauksessa liikkuvansa lujalla pohjalla ja seuraavansa päteviä johtotähtiä” (Vasenius 1931: 501).

Cannelinin *Kielioppas* laski tärkeän perustan myöhemmille kielenhuollon oppaille ja monille siihen asti avoimien kielenkäytön ongelmien ratkaisuille. On syytä huomata myös, että Cannelin tukeutui opasta laatiessaan moniin kielimiehiin, jotka olivat näkyviä kielenhuollon vaikuttajia myöhemmin

mm. SKS:n kielivaliokunnassa (Cannelinin itsensä lisäksi E. A. Tunkelo, E. A. Saarimaa ja Lauri Hakulinen). – Aika ajoin esitetty arvostelu (mm. Lauri Kettusen) kielenhuoltajien samanmielisestä klikistä, jossa toisin ajattelevilla ei ollut sijaa, ei siis ollut aivan tuulesta temmattu.

Allan Saratie: *Hyvää suomea* (1917)

Kun kielioppaita viimein alkoi ilmestyä, niitä tuli kaksi peräjälkeen. Niiden vastaanotto oli kuitenkin hyvin erilainen. Cannelinin opas sai paljon huomiota ”kielimiesten” piirissä, johon hän itsekään kuului; sen sijaan Allan Saratien opas *Hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita* vaiettiin täysin, ainakin *Virittäjä*-lehdessä. Saratie tosin yritti itse saada siinä nimeään esiin, sillä oppaansa ilmestymisvuonna hän julkaisi *Virittäjässä* peräti kolme kirjoitusta: ”Laki- ja virkakielestä” (1917: 54–56), jossa hän esittää luettelona huomioita virkakielen ”kielikukkasista”, sekä lisäksi pikkujutut ”Pari ehdotusta” (96–97) ja ”Pari maallikon kysymystä” (98–99). Saratie ehdottaa mm. ”kirkkoherran” muuttamista ”kirkkopaimeneksi” ja kysyy perusteita sille, että kielenhuollossa oli asetettu suosittamaan ”hattukirjaimia” š ja ž yhtymien sh ja zh sijaan. Päätoimittaja E. A. Tunkelo vastasi Saratien kirjoituksiin. Saratien yllättävä aktiivisuus *Virittäjän* edustamien fennistipiirien suuntaan oli varsin läpinäkyvää – hän ei koskaan enemmin eikä myöhemmin kirjoittanut *Virittäjään* riviäkään.

Allan Saratiesta ei paljon tiedetä. Oppaansa esipuheessa hän kertoo vaatimattomasti, että ”tämä kyhäelmä on syntynyt kiireisen sanomalehtityön ja monien muiden puuhain ohessa, ja amatööriyryksenä sitä on arvosteltava”. Hän oli siis sanomalehtimies, ei kielimies. Siitäkö kenties johtui, ettei hänen opastaan huomioitu lainkaan varsinaisissa ”kielipiireissä”? Jotain yhteyksiä hänellä kuitenkin niihin oli, sillä esipuheessa hän kiittää K. F. Karjalaista ja Emil Saarimaata oppaansa käsikirjoituksen lukemisesta.³¹

Oliko Cannelinin *Kielioppaan* ilmestyminen kimmokkeena Saratien opashankkeeseen? Vai oliko Saratiellä ollut jo pitemmän aikaa opas tekeillä, mutta Cannelin ehti ensin? Suorasta matkimisesta ei ainakaan ole kyse, sen verran erilaisia oppaat ovat. Saratien oppaassa on sitä paitsi merkittävä lisä, lauseopin osuus, joka Cannelinilta puuttuu. Saratien oppaan olisi luullut

³¹ Saarimaata kiiteltiin myös Cannelinin oppaan esipuheessa.

saavan jo siitäkin syystä huomiota kielipiireissä. Kuinka paljon tavalliset kirjoittajat sitä käyttivät ja millainen merkitys Saratien kannanotoilla oli kielenkäytön kehittymiseen, on vaikea selvittää.

Cannelinin opas on WSOY:n, Saratien opas puolestaan Otavan kustantama. Halusiko Otava mahdollisesti samoille kustannusapajille WSOY:n kanssa? Alkusanoissaan Saratie vaatimattomasti mainitsee: ”Päästäessäni kirjasen julkisuuteen lienee tarpeellista huomauttaa, etten ole pyrkinyt toteuttamaan varsinaisen oikeakielisyysoppaan aikaansaamista. Sitähän valmistetaan toisella taholla, eikä kyhäelmäni tarkoitus ole esiintyä niin suurin vaatimuksin.” (Saratie 1917: 5.) Mihin Saratie viittaa? Ainakin hän tiesi Cannelinin oppaan jo ilmestyneen, koska hän mainitsee sen yhdeksi lähteekseen. Muita lähteitä olivat E. N. Setälän kieliooppi ja lauseoppi, *Vierittäjä* ja *Suomalaisuuden Liiton Lippaan* kirjoitelmat.

Saratien ajatuksia kielenhuollosta

Allan Saratiellä oli hyvin isänmaallis-ihanteellinen käsitys oikeakielisyydestä ja sen tehtävästä. Se käy ilmi jo alkuluvusta, jonka otsikkona on ”Oikeakielisysharrastuksen elvyttäminen”. Hän kirjoittaa: ”Jokainen huolimaton kynänjälki, jokainen yksityinen sana tai pilkkuvirhekin ovat rikkaruohoja, jotka on mahdollisimman vähiin kitkettävä ihaillun ja sointuisan suomen kielen vainioilta” (mts. 5). Hän jatkaa siten 1800-luvun oikeakielisyysnäkemystä kielestä puutarhana, jota pitää ”vaalia” kitkemällä virheiden rikkaruohoja. Tämä henki paistaa koko oppaasta, mutta etenkin sen alkuluvusta, jossa hän tarkastelee eri ammatti- ja kansalaispiirien kielenkäyttöä. (Mts. 7–20.) – Samaa agraarista kielikuvaa kielestä, jonka ”rikkaruohoja” eli huonoja ilmauksia pitää ”kitkeä”, on käytetty viime vuosikymmeniin saakka (ks. esim. Leino 1989 ja Mäntynen 2003).

Saratie ei vain ”tarkastele”; kielenhuoltajana hän on pikemminkin herättäjä, julistaja, joka osoittaa varsin kärkevästi kielenkäytön epäkohtia. Osansa moitteista saavat kaikki, yliopiston professoreista ns. suureen yleisöön saakka:

- Valitettavasti meillä ei arvonimi professori, tohtori, lehtori, anna vähääkään takeita oman kielen kunnollisesta taitamisesta, vaikka sitä näin alhaalta katsoen odottaisi.

- Varsinkin vanhemmat oppikoulujen opettajat laskevat usein ohjat höltymään, eivät taida itse kunnollista kieltä ja yhtä vähän vaativat sitä oppilailtaan.
- Papit, insinöörit, lääkärit, agronomit y. m. erikoisalojen ammattimiehet käyttävät tavallisesti huonoa ja tökeröä kieltä.
- Erityisen suuri vaikutus on laki- ja virkamiehillä ympäristönsä kielenkäyttöön, mutta he paljon käyttävät vaikutusvaltaansa väärin, s. o. viljelemällä asiakirjoissaan virheellistä ja huonoa kieltä.
- Mutta sanomalehtikielen kehnouteen on paljon syytä myös toimittajain välinpitämättömyydessä ja alhaisessa sivistystasossa.
- Kuntain viranomaiset ja toimihenkilöt, jotka tulevat paljon kirjallisesti-kin kieltä käyttämään, olematta tavallisina kansanmiehinä siihen millään tavalla valmistautuneita, tekevät runsaasti syntiä oikeakielisyyttä vastaan.

Erityisen ryöpytyksen kohteeksi joutuvat kustantajat: ”Oikeakielisyyden harrastajina olisi kirjain kustantajilla suurempi merkitys kuin millään muulla niin rajoitetulla piirillä. – – Mutta miten paljon kieleltään kehuasuista kirjallisuutta vielä ilmestyykään arvokkaimpienkin kustantajain myötäväikutuksella. – – Kieleltään törkeäsuuisen painotuotteen laskeminen julki-suuteen on rikos omaa kansaa kohtaan.” (Mts. 13–14.)

Yksityiskirjeitkään eivät jää Saratieltä rauhaan, eivät edes rakkauskirjeet: ”Sivistyneidenkin kirjeet ovat tavallisesti kielen puolesta ala-arvoisia. Niissä esim. yhdyssanain osat kirjoitetaan erikseen ja tarpeettomia vieraskielisiä sanoja vilisee tämän tästä. – – Miten suorastaan ’rikolliseksi’ osoittautuukaan moni mitä viattomin rakkauskirje oikeakielisyyden harrastajan silmissä” (mts. 11).

Saratie panee toivonsa erityisesti kansakoulunopettajiin. ”Useinkin ainoina paikkakuntansa valistuksen vartijoina kansakoulunopettajat voivat kukin seudullaan tehdä paljon myös äidinkielemme puhtauden ja viljelyksen hyväksi.”

Hyvän suomen puolesta Saratie intoutuu suorastaan aforistiseen juhlatyyliin. Jo ensimmäisellä sisäsivulla hän julistaa: ”Kielen tulee olla puhdasta

ja virheetöntä, koska se on kansan hengen parhain ilmaisumuoto.” Aforismeja hyvästä kielestä voi poimia pitkin tekstiä:

- Harkittu, kohtalaisen sujuva, lyhyt, täsmällinen ja virheetön sanonta – se olkoon päämäärämme.
- Ilman oman kielen jokseenkin virheetöntä taitamista ei voi väittää olevansa sivistynyt, olkoon kuinka rikas ja siloiteltu hyvänsä.
- Kieli ei saa olla virheellistä senkään vuoksi, että virheet kääntävät huomion itseensä, pois pääasiasta.
- Puhuttu sana olkoon yhtä huolellista kuin kirjoitettukin.

Saratiellä näyttää olleen varma käsitys siitä, mikä on ”puhdasta” ja mikä virheellistä kieltä, vaikka todellisuudessa monet kielenkäytön ohjeet olivat siihen aikaan vielä varsin vakiintumattomia. Huomattakoon, että kielenhuollon ensimmäinen varsinainen päätöselin, SKS:n kielivaliokunta, aloitti toimintansa vasta yli kymmenen vuotta myöhemmin.

Saratien oppaan tarkastelua

Saratien kirja *Hyvää suomea* on rakenteeltaan selkeämmin jaksoteltu ja kattavampi kuin Cannelinin opas: siinä on äänne- ja sanaopillisen osuuden (40 sivua) lisäksi myös lauseopin jakso (noin 50 sivua), joka siis Cannelinilta puuttuu. Myöhemmät kielioppaat muistuttavat rakenteeltaan paljolti Saratien opasta.

Äänne- ja sanaopin luvussa annetaan ohjeita muun muassa alkukirjaimen koosta, astevaihtelusta (mm. *härän* vai *härjän*?), muista konsonanttiongelmista (mm. *sydämen* vai *sydämmen*?), *i*-kysymyksestä (mm. *kirjoittaa* vai *kirjottaa*? *punainen* vai *punanen*?), lyhentämisestä, välimerkeistä ja yhdyssanoista. Useimmat asiat esitetään lyhyesti; huonosta kielenkäytöstä ohjataan hyvään – kirjan nimen mukaisesti. Vierasperäisistä sanoista on kuitenkin hyvin seikkaperäinen esitys, koska ne ovat Saratien mukaan kielenkäytön pahimpia ongelmia: milloin vierassanoja käytetään, miten suomennetaan, miten kirjoitetaan, miten äännetään? Lauseopin osuudessa käsitellään lauseenjäsenten käytön ongelmia, kuten objektin ja ”predikaatintäytteen” (=

predikatiivin) virheitä, sanajärjestystä ja erilaisia sijamuotovirheitä. Ja joka käänteessä torjutaan svetisismejä!

Ohjeissaan Saratie viittaa usein Setälän kielioppiin ja noudattaa enimmäkseen muutenkin vallitsevaa kirjoituskäytäntöä, johon hän näyttää olevan hyvin perehtynyt. Ohjeiden sävy on paikoin yhtä pisteliäs kuin jo ensimmäisen luvun pölytyksessä, tähän tapaan: ”Sietäisi aika löylyn se, joka viljelee näin virheellistä ja mautonta kieltä.” – ”Sellaista kielen elämää häiritsevää köyhyydenmerkkiä meidän on kaikin voimin vastustettava” (mts. 8o).

Allan Saratien oppaan toinen painos (1927)

Saratien jo kuoltua hänen kielioppaastaan otettiin uusi painos, koska sitä kustantajan mukaan jatkuvasti kysyttiin. Painokseen oli tehty joitakin muutoksia ja lisäyksiä; ne oli toimittanut Otavan kirjallinen johtaja Ilmari Ahma. Nyt vasta *Virittäjä*kin kiinnostui Saratie-vainajan oppaasta: Lehdes-sä julkaistiin Lauri Hakulisen pitkätkö arvostelu (1928: 55–59). Yleisarvio on varsin myönteinen: Saratien oikeakielisyysohjeet todistavat ”hyvää kielivaistoa ja kehittynyttä arvostelukykä”. Se näkyy sekä teoksen alkuosan oikeakielisyysskirjoitelmissa (niistä monta lainausta) että varsinaisissa ohjeissa. Hakulinen esittää kuitenkin myös runsaasti huomautuksia ”siltä varalta että tästä pirteästi ja taitavasti kirjoitetusta hyvän suomen oppaasta vast’edes vielä tarvittaisiin – kuten on syytä toivoa – uutta painosta”.

Huomautuksissaan kielentutkija oikoo joitakin maallikon virheitä. Saratien ilmaukseen, että Setälä ”keksi mainion astevaihteluteoriasa jo 1895”, Hakulinen huomauttaa kuivasti: ”Viittaus suomalais-ugrilaisen astevaihteluteorian keksimiseen on tietysti suomen koulukieliopin astevaihtelun yhteydessä aivan asiatonta puhetta.” Kun oppaassa neuvotaan käyttämään pitkävokaalisia muotoja *maailma*, *käärme*, *piispa*, *tiivis* ym. ”lyhennettyjen” muotojen *mailma*, *kärme*, *pispa*, *tivis* sijasta, Hakulinen toteaa, että vaikka ohje sinänsä on oikea, ei lyhytvokaalisia muotoja voi sanoa ”lyhennetyiksi”, lukuun ottamatta *maailmaa*, koska niiden alkuperäisestä kestoasteesta ei voi sanoa mitään varmaa: todennäköisesti ainakin sanoissa *käärme* ja *piispa* lyhyt vokaali on alkuperäinen.

Saratien ohjeesta, jonka mukaan adverbeissa *nyttemmin* – *sittemmin* kirjoitetaan muiden superlatiivien mukaisesti kahdennettu *m*, Hakulinen huomauttaa: ”Mainitut adverbit ovat tietenkin komparatiivisia ja kuuluvat aivan eri ryhmään kuin *ensimmäinen* ym. superlatiiviset adjektiivit.”

Vierasperäisten sanojen kirjoitusohjeissa Hakulinen puuttuu oppaan suositukseen *komparatio*, *agitatio*, *obligatio* ja huomauttaa, että Airilan–Cannelinin vierasperäisten sanojen ohjeluettelossa (1920), jota kirjassa näkyy yleensä noudatetun, kirjoitetaan *komparaatio* (tai *-atsioni*) jne. Hän lisää pisteliäästi: ”Ei olisi käytävä muuttelemaan mainitun ohjeluettelon harkittuja, jo yleisesti noudatettavia muotoja. Jos jokainen kirjailija katsoo asiakseen poiketa niistä vaikkapa jossakin pikku seikassa, on toivottavaa vakavuutta vierasperäisten sanain oikeinkirjoituksessamme mahdoton saavuttaa.”

Hakulinen moittii myös joidenkin Saratien ohjeiden liiallista tiukuutta, kuten seuraavaa ohjetta: ”*Palella* verbiä käyttävät monet, etenkin hienostelua yrittävät, persoonallisena: ’Minä *palelin* hirveästi eilisellä ajo-matkalla, etenkin jalkani *palelivat*.’ – Tätä sanaa saa kuitenkin käyttää vain persoonattomasti: *minua paleli, jalkojani paleli*.” Hakulinen huomauttaa: ”Tässä lienee lausuttu liian varmasanainen tuomio monipersonalaisesta *palelen*-verbistä, jonka tuntevat monet kansanmurteetkin (ja Lönnrotin sanakirja), eivät vain ’hienostelijat’.” Samoin Hakulinen lieventäisi *riippua*-verbin ohjetta: ”– pelko, että *riippua*-verbin käyttäminen muussa kuin konkreettisessa merkityksessä olisi yleensä kartettavaa muukalaisuutta, lienee liiallista.” Hänen mielestään ei ole tarpeen vastustaa ”sen kaltaista, kieltä luontevalla tavalla rikastuttavaa vierasta vaikutusta, kuin mitä edustaa esim. *riippua*-verbin käytön laajentaminen myös abstraktisiin merkintö-tehtäviin”. – Hakulisen kannanotto oli yllättävän vapaamielinen: paljon myöhemmissäkin kielioppaissa varoitetaan Saratien tavoin *riippua*-verbin kartettavasta käytöstä.

Hakulisen arvostelun korjausehdotuksilla ei ollut juuri käytännön merkitystä, sillä Saratien oppaasta ei otettu enää uutta painosta. Arvostelu osoittaa kuitenkin, että Saratie sai lopulta oppaallaan huomiota ja arvostusta fennistipiireissään.

E. A. Saarimaa: *Huonoa ja hyvää suomea* (1930)

Saratien oppaan toisen painoksen menekkiä vähensi ehkä se, että kielioppaiden markkinoille tuli Cannelinin oppaan neljännen, uudistetun painoksen (1931) lisäksi myös uusi opas, E. A. Saarimaan laatima *Huonoa ja hyvää suomea* (1930). Saarimaatahan kiitettiin avusta kummankin aiemman kielioppaan esipuheessa; hän puolestaan kiittää Lauri Hakulista oman kirjansa käsikirjoituksen lukemisesta.

Lyhyessä esipuheessa Saarimaa kertoo oppaan perustuvan hänen radios-
sa pitämiinsä oikeakielisyyssesitelmiin, kielentarkistustehtävien virhepoin-
toihin ja *Virittäjän* oikeakielisyysskirjoituksiin. Hän kertoo järjestäneensä
aineiston koulukielioppien tapaan: kirjan 170 sivua jakautuvat äänneopilli-
seen, sanaopilliseen ja lauseopilliseen osaan. Asioiden järjestys on siis suurin
piirtein sama kuin Saratien oppaassa, mutta asiasisältö on monipuolisempi.
Havainnollisuutta ja selkeyttä lisäävät marginaaliin lisätyt esimerkit, jois-
ta näkee helposti, mitä asiaa missäkin kohtaa käsitellään. Esitystapa on
asiallisempi ja neutraalimpi kuin Saratiellä, vaikka näkökulma onkin sama:
huonosta kielenkäytöstä ohjataan hyvään. Saarimaankin oppaassa puututaan
lukuisiin kieliseikkoihin, jotka ”loukkaavat suomalaisen korvaa” ja jotka
enimmäkseen leimataan svetisismeiksi. (Ks. lukua 4.3.)

Uuden oppaan, edellisiä selvästi monipuolisemman, vastaanotto oli kui-
tenkin yllättävä: asiallisen neutraalin esittelyn sijaan *Virittäjässä* julkaistiin
ainoana arviona Lauri Kettusen hyvin affektiivinen ja pitkä vuodatus (1931:
119–132), jossa oppaasta ei juuri hyvää löytynyt. Sen takaa voi nähdä Kettu-
sen henkilökohtaisen kaunan sekä Saarimaata että vastaperustettua SKS:n
kielivaliokuntaa ja sen länsisuomalaista ”kuppikuntaa” vastaan. Taustalla oli
parin vuoden takainen kiista Suomessa vakiintuneesta maannimestä *Viro*,
jonka sijaan Kettunen halusi saada käyttöön vironkielisen nimen *Eesti* (ks.
lukua 5.15). Tällöin hän riitaantui sekä Saarimaan että muiden kielimiesten
kanssa. Lopulta hän erosi dramaattisesti *Virittäjän* toimituskunnasta mutta
ei malttanut pitää kirjoituslakkoaan pitkään, kun ilmaantui näin oiva tilai-
suus pöllyttää lehden päätoimittajaa Saarimaata.

Kettunen ruotii Saarimaan opasta sivu sivulta. Hänen mukaansa ohjeet
ovat joko liian tiukkoja, yksipuolisia, perusteettomia tai jopa tarpeettomia.
Ne rajoittavat kielenkäyttöä eivätkä ota tasapuolisesti huomioon kaikkia
murteita, varsinkaan itäsuomalaisia. Monien ohjeiden huomauksissa Ket-
tunen samalla moittii edellisten oppaiden laatijoita, etenkin Cannelinia,
jonka ohjeistuksen linjalla Saarimaa oppaassaan enimmäkseen jatkaa.

Kettunen ilmoittaa eriävän kantansa lukuisiin Saarimaan muoto- ja
sanaopin ohjeisiin (mm. *ensimmäinen*, *jälkimmäinen* > Kettunen: *ensimäinen*
jne.; *kivulloinen* > Kettunen: *kivuloinen*; *olennainen* > Kettunen: *oleellinen*;
ruoka ~ *ruo'an* > Kettunen: *ruoka* ~ *ruuan*). Monien ohjeiden perustelua hän
pitää perättömänä tai vähintäänkin epävarmana (*koommin* < *kovemmin*?).
Yhdyssanojen kohdassa Kettunen arvostelee jo tuolloin – myöhemmin vielä

terävämpään sävyyn – Saarimaan suosimaa genetiivalkuisuutta tapauksissa, joissa itäsuomalaisen korva panisi etusijalle nominatiivin (*vaununlasti* > Kettunen: *vaunulasti*).

Myös monista lauseopin kysymyksistä Kettunen huomauttaa olevansa Saarimaan kanssa eri mieltä, kuten adessiivi-ilmauksen ”kokous ylioppilastalolla” korjaamisesta inessiiviin. Kettunen vetoaa siihen, että kun keran on luontevaa kertoa, että ”kokous on kansakoululla”, miksi se ei voisi olla myös ”ylioppilastalolla” tai ”seurahuoneella”. ”Ulkoinen paikallissija ilmaisee hiukan epämääräisempää paikallisuutta, mutta ei suinkaan sitä, että toiminta tapahtuisi *vain* ulkopuolella rakennuksen” (s. 126). – Tästäkin paikallissijoja koskevasta kannanotosta näkee, että Kettusella oli jo tuolloin, 1931, Saarimaan (ja silloisten ”virallisten” oikeakielisyysohjeiden) vastaisissa ajatuksissa paljon sellaista, jonka suuntaan kielenhuollossa on myöhemmin mentykin.

E. A. Saarimaa: *Kielenopas* (1947)

Lähes parikymmentä vuotta myöhemmin Saarimaa laati oppaansa *Huonoa ja hyvää suomea* pohjalta uuden, kolminkertaiseksi laajentuneen oppaan, joka sai uuden nimenkin, *Kielenopas*. Sen ohjeisto on entistä monipuolisempi, ja oikeinkirjoitusopin osa on kokonaan uusi. Alkulauseen mukaan ohjeissa on otettu huomioon SKS:n kielivaliokunnan kannanotot sekä *Virittäjässä* esitetyt mielipiteet.

Kielenoppaan arvosteli *Virittäjässä* itsekin oikeakielisyysoppaita tehnyt Martti Airila. Artikkelin ”Muutamia reunahuomautuksia Saarimaan *Kielenoppaaseen*” (Airila 1947) koostui nimensä mukaisesti yksittäisten ohjeiden kommentteista. Airila ilmoitti olevansa eri mieltä tekijän kanssa mm. kirjoitusasuista *lauantai* (Airila: ”lauvantai”), *Voltaire’in* (Airila: *Voltairen*), *kansak.-op.* (Airila: *kansak.op.*), *ruoan, ruoalle* (Airila: *ruuan, ruualla* lausumisen mukaan), *lyhyimmiten* (Airila: *lyhimmiten*), *pöytäkirjata, asiakirjata*.³²

Lauseopin osuudessa Airila sanoutui jyrkästi irti Saarimaan ohjeesta, joka koski partisiippirakenteen predikatiivin sijaa ja perustui kielivaliokunnan (johon Airila ei kuulunut!) vastikään tekemään uuteen päätökseen: ”Mies myönsi asian olevan *sellainen*” (aiemmin: *sellaisen*); ”Miehen kerrot-

³² ”Omituista, että nämä suomen kielen luonteelle vastaiset yhdysverbit ovat voineet saada tekijän kannatuksen” (Airila 1947: 295).

tiin olleen *väkevä*” (aiemmin: *väkevän*). Airilan mukaan uusi ohje loukkaa monen korvaa.

Airila arvosteli Saarimaan ohjeiden keskeistä periaatetta, kielen ”vapauttamista” ruotsin kielen vaikutuksesta, ja piti liian kireänä purismia ainakin seuraavien ilmausten pannaan julistamista: ”herättää harrastusta”, ”katkera taistelu”, ”se on minun makuuni”, ”hän oli tietoinen yrityksestä”, ”vapaa näköala”. Hänen mukaansa niillä oli jo kotipaikkaoikeus kielessä. Airila suhtautui epäillen toiseenkin Saarimaan suosimaan periaatteeseen, lyhyysperiaatteeseen, esim. muototyyppiin *eroavuus*, *horjuvuus*, *kykenevyys* (vrt. *eroavaisuus* jne.), *rytminen*, *psykykinen* (vrt. *rytmillinen*, *psykykillinen*); hänen mielestään uudistamisen halu ylitti kohtuuden. Nämäkin ohjeet perustuivat SKS:n kielivaliokunnan juuri ennen oppaan ilmestymistä tekemiin päätöksiin, joten Airilan arvostelun varsinainen osoite oli valiokunta.

Airila poimi kirjasta kohtia, joissa ”tekijän kanta tuntuu liian kireältä, ahdistavalta”. Niitä olivat *tällainen* (ei: *tälläinen*), *kiipeäisin*, *lankeaisit* (ei: *kiipeisin*, *lankeisit*), *julkaista*, *repäistä* (ei: *julaista*, *reväistä*). Saarimaa tuomitsi myös ilmauksen: *lähdimme isän kanssa* (= lähtijöitä vain kaksi). Huomautuksiansa jälkeen Airila kysyy kärjekkäästi: ”Onko kielen puhdistamisen ja kielen mestaroimisen välinen raja säilynyt selvänä?”

Airilan kritiikissä voi erottaa kettusmaista kirpeyttä. Arvostelun taustalla on havaittavissa periaatteellinen kiista siitä, keillä Suomessa on oikeus päättää kielenkäytön ohjeista. Airila, joka oli ollut SKS:n kielivaliokunnan jäsen perustamisesta (1928) vuoteen 1944 saakka, ei ollut enää mukana 1945 perustetussa uudessa kielivaliokunnassa. Hän oli siis kielenkäytön ohjeista päättävän yhteisön ulkopuolella. Hän ilmoittaakin painokkaasti: ”On syytä tässä toistaa, että arvostelijan huomautukset harvemmin kohdistuvat vain Saarimaan kirjaan, vaan samalla auktoroituun kielenkäyttöön.”

Airilalla oli pisteliäisyyteensä toinenkin, vielä merkittävämpi syy. Hän oli ollut alusta lähtien päätoimittajana 1928 aloitetun *Nykysuomen sanakirjan* toimitustyössä. Työ eteni kymmenen vuoden aikana kuitenkin niin hitaasti, että Airila siirrettiin sivuun 1938 ja uudeksi päätoimittajaksi tuli Matti Sadeniemi. Airilan oli vaikea niellä syrjäyttämistään, jonka takana olivat useimmat SKS:n kielivaliokunnan jäsenet. Katkeruuden osoite oli siten selvä. (Asiasta enemmän ks. mm. Häggman 2012: 309–316.)

Airila viittasi jo arvostelunsa alussa siihen, että oli ollut ja edelleen oli olemassa kielivaliokunnan vastainen oppositio. Sen edustajista hän mainit-

see J. J. Mikkolan, joka oli monesti ruotanut kärkevästi oikeakielisyysspäätöksiä (ks. Mikkola 1928). ”Toinen vastustaja oli ymmärrettävästi prof. Lauri Kettunen.” Kirjailijoista Airila mainitsee Volter Kilven ja Heikki Klemetin. Airila antaa kuitenkin tunnustusta Saarimaan työlle ”kielen käytön puhdistajana ja täsmentäjänä” ja toteaa lopuksi: ”Moni hyväksynee Saarimaan ohjeet jotakuinkin kaikkineen, ja yllä on joutunut seulonnan alaiseksi vain prosentin murto-osa siitä rikkaan rikkaasta aineistosta, joka kirjaan sisältyy.”

Lauri Kettunen: *Hyvää vapaata suomea* (1949)

Airilan ”reunahuomautukset” olivat todellakin vähäisiä sen rinnalla, mitä oli tulossa. SKS:n kielivaliokunnan vastaisen rintaman kärkihahmo Lauri Kettunen, joka oli nuijinnut jo Saarimaan ensimmäisen oppaan artikkelissaan 1931, julkaisi nyt kokonaisen kirjan, *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*, jossa hän sivu sivulta kommentoi Saarimaan opasta. Kirjan nimi oli esipuheen mukaan ollut valmiina jo lähes kaksikymmentä vuotta, Saarimaan edellisen oppaan *Huonoa ja hyvää suomea* ilmestymisestä lähtien, sen nimestä muotoiltuna. Luettuaan *Kielenoppaan*, ”joka yhtenä on entistä ahdistavampaa kielen kahlitsemista”, Kettusen oli sanojensa mukaan pakko ryhtyä tekemään jotakin vastapainoksi. Tarkoitus oli, että hänen laatimansa kirja, johon liittyi myös ohjesanasto, olisi kritiikin lisäksi myös kielenkäyttöä ohjaava. Se tarkoitus ei toteutunut: oppaana kirja on hankalakäyttöinen, koska se on niin sidoksissa *Kielenoppaaseen*.

Esipuheessa Kettunen purkaa jälleen katkeruuttaan siitä, että ”vastustajain ääntä [itäsuomalaisen Kettusen!] ei helposti lasketa kuuluville ja ’toimikunnatkin’ sitä silmällä pitäen valitaan”. Kielivaliokunnan vastaisesta oppositiosta voi ehkä tehdä päätelmiä niiden henkilöiden perusteella, joita Kettunen kiittelee esipuheessaan käsikirjoituksensa lukemisesta: professorit Martti Airila ja Jalo Kalima sekä yliopiston lehtorit Eeva Lindén, Ahti Rytönen ja Eino Leskinen. Mukana on myös yllätysnimi, Hannes Teppo, pitkäaikainen kielivaliokunnan sihteeri ja silloin vielä kielitoimiston johtaja. Hän oli kuitenkin jo ajautumassa eroon kielenhuollon organisaatiosta eräiden mielipide-erojen takia (ks. lukua 5.14). Monenlaiset kiistat riepottelivat siis fennistipiirejä ja vaikuttivat jopa kielenkäytön ohjeisiin.

Kettunen tuo painokkaasti esiin, että ”kirjakieltä ei pidä hyödyttömästi muuttaa eikä turhilla uusilla rajoituksilla tehdä niin vaikeasti hallittavaksi, että – kuten on jo tapahtumassa – kielenkäyttäjä on ainaudessa pelossa ja

vavistuksessa ennen niin tuttua ja helppoa äidinkieltään kirjoittaessaan”. Näistä tiukoista rajoituksista Kettunen pyrkii kirjassaan vapauttamaan kielenkäyttäjää ja haluaa erityisesti lievittää sveltisimien pelkoa. Hän moittii Saarimaan ohjeita myös ”tyylin tappamisesta” ja suuntaa vahvaa kritiikkiä mm. tämän kannattamaan yhdyssanojen genetiivialkuisuuteen (ks. lukua 5.12).

Kettusen ilmaisutapa on kautta linjan hyvin poleeminen. Hänen yleisesti tunnettu räiskyvä tyylinsä tehostaa mielipiteitä: ”Lyhytnäköinen purismi on niin kielen alalla kuin yleensäkin myrkkyä myös kansalliselle kulttuurille”; ”Nyt on saatu ihmiset säikähtämään turhaa peloittelua – ’sveltisismi!’, ikään kuin ’tuli on irti’”; ”Sääntö?, tuntuu joku tiukkaavan. Hui hai, menepäs kaikki vapaasta kielestä panemaan sääntöjen pakkopaitaan!” (Kettunen 1949: 113.)

Kettusen polemiikki Saarimaan *Kielenopasta* kohtaan laajeni lehtien yleisönosastoissa käytyyn kiivaaseen väittelyyn ja hämmensi tavallisia kielenkäyttäjää: kumpaa oli uskottava, Saarimaata vai Kettusta? *Helsingin Sanomat* kirjoitti asiasta pääkirjoituksen, jossa todetaan: ”Suomen kielen käytön alalla puheessa ja kirjoituksessa on syntynyt eräänlainen kriisi, jonka jatkuminen luo ilmeisen kulttuurivaaran” (16.8.1949).

Sanaa ”kulttuurivaara” toistettiin sitten monissa kirjoituksissa. Kielitöimiston johtajaksi juuri tullut Matti Sadeniemi yritti saattaa kielenhuollon auktoriteetin taas urilleen arvostelemalla Kettusen kirjan *Virittäjässä* 1949. Hän myöntää kirjassa olevan sellaisiakin kohtia, joihin arvostelija voi yhtyä. Muuten kritiikki on kovaa: hän poimii Kettusen kommenteista paljon epäjohdonmukaisuuksia ja leimaa lopuksi Kettusen kirjan ohjesanastoineen suorastaan vahingolliseksi ”arvostelukyvöttömän lukijan käsissä” (Sadeniemi 1949b: 345).

Jälkimaailma ei suhtaudu yhtä ankarasti Kettusen polemiikkiin. Vaikka siinä on katkeraa huitomista ja ylilyöntejä, siinä on myös kannanottoja, joiden suuntaan kielenhuollossa on myöhemmin mentykin. Niinpä kielilautakunta hyväksyi yleiskieleen 1958 Kettusen ehdotuksen, että vahva-asteisten muotojen *harakkoina*, *harakkoihin* rinnalle otettaisiin myös heikkoasteiset *harakoina*, *harakoihin*. Vuonna 1960 päätettiin, että illatiivin *korkeihin* rinnalle hyväksyttäisiin muoto *korkeisiin*. Kettunen piti silloisen suositusmuodon *tuli tehdyksi* ohella hyväksyttävänä myös länsimurteiden muodon *tuli tehtyä*; kielilautakunta tekikin siitä päätöksen 1973. Kun Saarimaa aiempien kielenkäytön auktoriteettien tavoin piti *rikas*, *köyhä* ja *vapaa* -loppuisia

yhdysadjektiiveja tarpeettomina käännöslainoina, Kettunen katsoi niiden olevan määrärajoissa jopa välttämättömiä. Tämäkin ajatus on saanut myöhemmin yleistä kannatusta.

Saarimaa lievensi *Kielenoppaan* kolmannessa painoksessa monia kannanottojaan, mikä taittoi kärjen oppaaseen kohdistuneelta ankarimmalta arvostelulta. Teoksesta otettiin sen jälkeen vielä kolme lähes muuttamatonta painosta, ja sen asema kielenhuollon auktoriteettina vain vahvistui, kun taas Kettusen ”vastaopas” on painunut lähes unohduksiin. Vuonna 1967 *Kielenoppaasta* ilmestyi, tekijän jo kuoltua (1966), Paavo Pulkkinen ajantasaistama 7. painos. Saarimaan *Kielenoppaalla* on siis ollut vahvempi vaikutus kuin millään muulla kielioppaalla kielenhuollon ohjeiden levittämisessä – ja siinä yleisessä käsityksessä kielenhuollosta, että on ”huonoa ja hyvää suomea”.

Aarni Penttilä: Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi (1948)

Samaan aikaan Saarimaan kanssa kokosi kielenkäytön opasta toinenkin SKS:n kielivaliokunnan jäsen, Aarni Penttilä. Hän laati kirjansa *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi* (1948) suunnittelemansa isomman hankkeen, *Suomen kieliopin* (ilmestyi 1957), ensimmäiseksi osaksi. Kieliopin I ja II luku ovat siis samaa tekstiä kuin hänen äänne- ja oikeinkirjoitusoppinsa (hieman uudistettuna), joten ainakin siltä osin Penttilän kielioppi on varsin normatiivinen. Penttilä kertoo kirjansa esipuheessa tiedustelleensa Saarimaan tavoin valiokunnan kantaa eräistä kielenkäytön alueista, kuten lyhenteistä ja yhdyssanoista. Niistä hän oli itse laatinut 1945 valiokunnan käsiteltäväksi perusteelliset alustukset.

Olisi hauska tietää, pohtivatko kollegat Saarimaa ja Penttilä oppaitaan laatiessaan koskaan keskenään kielenkäytön ohjeiden ongelmia. Vertailu osoittaa, että he ovat ohjeissaan suurin piirtein samalla kannalla (kielivaliokunnan jäseninä heillä tietenkin oli sama tieto päätöksistä), mutta Penttilä on esittänyt etenkin lyhenteitä, yhdyssanoja, välimerkkejä ja vierassanoja koskevat luvut paljon perusteellisemmin ja systemaattisemmin kuin Saarimaa. Erityisen ansiokas on nykynäkökulmastakin arvioiden ison ja pienen alkukirjaimen esitys. Matti Sadeniemi, joka esitteli Penttilän oppaan *Virittäjässä*, kirjoittaa: ”Tässä osassa tekijä on joutunut suorittamaan paljon suorastaan perustavaa laatua olevaa työtä – laajin tähänastinen esitys” (Sadeniemi 1948: 289). Penttilän oikeinkirjoitusopas ei kuitenkaan saanut sellaista tunnettuutta suuren yleisön keskuudessa kuin Saarimaan opas.

Myöhempiä kielioppaita

Saaramaan *Kielenoppaan* ilmestymisen jälkeen meni pari vuosikymmentä, ennen kuin alkoi tulla muita kielioppaita. Tunnetuimpia niistä ovat Osmo Ikolan *Suomen kielen käsikirja*, 1968, (*Nykysuomen käsikirja*, 1971, *Nykysuomen opas*, 2001) ja Terho Itkosen *Kieliopas*, 1982 (Sari Maamiehen uudistama *Uusi kieliopas*, 2000, 2011). Viime vuosikymmeninä on ilmestynyt lukuisia muita kielenkäytön ja kirjoittamisen oppaita. Niistä mainittakoon vain Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen julkaisema *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas*, 2007 (10. painos, 2012).

3.5 KIELIKELLO-LEHDEN VAIHEITA

Kielenhuollon tiedotuslehden *Kielikellon* ensimmäinen numero ilmestyi 1968. Siten toteutui suomen kielen käytön kohentamiseksi työtä tehneiden ”kielimiesten” vuosikymmenien haave. Alku oli vaatimaton, yksi pienehkö lehti vuodessa. Vuosien myötä lehti osoitti tarpeellisuutensa, sen lukijakunta ja tilausmäärä kasvoivat, ja *Kielikelloa* alettiin julkaista ensin kaksi, sitten neljä numeroa vuodessa. Tässä luvussa kerron, millaisia esivaiheita ja ponnisteluja liittyi *Kielikello*-lehden perustamiseen.

Kielikellon ensimmäisestä numerosta minulla on omakohtainen muisto:

Syyslukukaudella 1968 suoritin Helsingin yliopistossa suomen kielen opintoihini kuuluvaa kielenhuollon kurssia. Silloin sen piti paras mahdollinen kielenhuollon asiantuntija, kielitoimiston pitkäaikainen johtaja Matti Sadeniemi. Loppusyksystä hän tuli kerran luentosaliin leveästi myhäillen kainalossaan nippu vaatimattoman näköisiä valkokantisia vihkosia, jotka hän selvästi ylpeänä jakoi meille. Lehden kannen yläosassa luki karun asiallisin kirjaimin nimi **Kielikello** – samanhahmoisena nimi on säilynyt uusimpaan numeroon saakka. Sadeniemi kertoi, että kädessämme oli Suomen Akatemian kielitoimiston tiedotuslehden ensimmäinen numero. Lehteä oli toivottu jo pitkään. Nyt sitä ryhdyttäisiin julkaisemaan kerran vuodessa yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kanssa.

Kielikellon ensimmäinen numero

Matti Sadeniemi oli lehden ainoa toimittaja, ja hän olikin kirjoittanut itse suurimman osan jutuista. Numeron teema oli vierasperäiset sanat (ns. lainasanat) eli vierassanat. Niiden kirjoitusasun vakiinnuttaminen oli ollut

pitkään kielenhuollon vaikeimpia ongelmia. Asian ratkaisemiseksi olivat puurtaneet jo vuosikymmeniä niin SKS:n kielivaliokunta kuin sen työn jatkaja Suomen Akatemian kielilautakunta. Lehden tärkeimmässä artikkelissa esitetäänkin vierasperäisten sanojen kirjoitusohjeet, selkeästi tapausryhmiin jaettuna. Ne perustuivat lautakunnan juuri tekemiin päätöksiin, eikä niitä ollut vielä missään oppaassa. Tällä tiedotuslehdellä haluttiin saada ohjeet mahdollisimman nopeasti kielenkäyttäjien ulottuville.

Selitys aiheen valinnasta on osittain arvausta, sillä mitään sisältöä esittelevää johdantokirjoitusta ei lehdestä löydy. Vain kansilehden kääntöpuolella, vaatimattomalla paikalla, on toimittajan lyhyt esipuhe uuden lehden tarkoituksesta ja myös selitys nimelle: ”Tämä Kielikello – – haluaa kiinnittää lukijoidensa huomiota kielenkäyttökysymyksiin ja välittää tietoa Suomen Akatemian kielitoimiston suosituksista. Se pyrkii myös avaamaan lukijoille näkymiä kielen maailmaan.” Toinen kappale sisältää suorastaan liikuttavan käytännön ohjeen: ”Toivomme voivamme julkaista näitä vihkosia jatkuvasti [siis kerran vuodessa!]. Niitä varten, jotka haluavat säilyttää niitä mapissa, on takasivulle sijoitettu lävistysmerkit.” – *Kielikelloa* ei siis todellakaan ollut tarkoitettu kertakäyttötutotteeksi!

Kielikellon ensimmäinen artikkeli ei kuitenkaan ole toimittaja Sadeniemen, vaan kunnian oli saanut Lauri Hakulinen. Hän oli ollut vuonna 1945 perustetun SKS:n kielitoimiston ensimmäinen johtaja, mutta hänen kielenhuoltouransa ulottui paljon kauemmas: hän oli kuulunut SKS:n kielivaliokuntaan alusta, vuodesta 1928 lähtien, aluksi sihteerinä, myöhemmin usein puheenjohtajana, ja hän jatkoi vielä 1949 perustetussa kielilautakunnassakin 1970-luvulle saakka. Oli siten enemmän kuin paikallaan, että juuri Hakulisen kirjoitus oli ensimmäisenä tässä vihdoin toteutuneessa haaveessa, kielenhuollon omassa lehdessä. Artikkelissaan ”Sällistä salonkiin, peijoonista pehtoriin” hän kertoo eräiden kieleemme tulleiden lainasanojen vaiheista vaelluksella kielestä toiseen.

Vierasperäisten sanojen kirjoitusohjeiden lisäksi Sadeniemi antaa ohjeita yhdysperäisten maantieteellisten nimien kirjoittamisesta (”Guinean lahti” vai *Guineanlahti*, ”Tyyni meri” vai *Tyynimeri*, ”etelä-Suomi” vai *Etelä-Suomi* jne.). Näitäkin kirjoitusohjeita oli kielilautakunnassa vastikään tarkistettu. Kolmannessa artikkelissaan, ”Oma vai vierasperäinen sana?”, Sadeniemi pohtii, miten korrektissa suomen kielessä tulisi suhtautua vierassanoihin. Hän kertoo, millaisia kiistoja asiasta oli eri aikoina käyty. Hän toteaa, että

suomessa oli vanhastaan pyritty kääntämään kreikan- ja latinanpohjaisia oppisanoja paljon enemmän kuin monissa muissa kielissä mutta että sitä vastoin myöhemmin on alettu omaksua kritiikittömästi aivan tarpeettomia englannin lainoja, kuten *babysitter* tai *design*, jotka kovin huonosti istuvat suomen kieleen.

Vierassanateeman lisäksi ensimmäisen *Kielikellon* kahdellekymmenelle A5-kokoiselle sivulle mahtui myös mm. puolueennimilyhenteiden luettelo ja vastauksia eräisiin kielenhuollon yksittäisongelmiin. Ei siis ihme, että yksi kielenhuoltokurssilaisistamme parahti: ”Tuleeko tämä kaikki tenttiin?” Vastausta en muista, mutta seuraavan syksyn kurssilaisilla saattoi olla vielä kovempi urakka: *Kielikellon* toinen numero sisälsi nimittäin kaiken väli-merkkien käytöstä.

Ensimmäistä *Kielikellon* numeroa painettiin 8 000 kappaletta. Niistä 7 000 jaettiin ilmaiseksi opiskelijoille, äidinkielenopettajille, toimittajille ja mainosväelle; 1 000 jäi myytäväksi kirjakaupoissa. – Muutaman vuoden kuluttua *Kielikellon* painos oli jo yli 10 000. Pitkään painos oli noin 15 000, mutta viime vuosina se on vähentynyt taas lähelle 10 000:ta.

Miten *Kielikello* syntyi?

Voi kysyä, miksi *Kielikellon* tyyppinen kielenhuoltolehti alkoi ilmes-tyä vasta 1968 eikä kielitoimiston perustamisesta lähtien. Asia lienee ollut jo silloin esillä, koskapa Lauri Hakulinen kirjoittaessaan *Virittä-jän* ”Kielemme käytäntö” -osastoon 1945 kielitoimiston esivaiheista ja suunnitellusta toiminnasta mainitsee: ”Kielitoimistolla ei toistaiseksi tule olemaan omaa julkaisua, vaan se aikoo painattaa tiedonantonsa, milloin siihen tarkoitukseen ei voida käyttää myös päivälehtiä, tähän *Virittäjän* oikeakielisyysosastoon” (Hakulinen 1945a: 110). Päätöksessä ei sinänsä ollut mitään uutta, sillä *Virittäjässä* oli julkaistu oikeakielisyyspalsta alusta (1897) saakka. Myös SKS:n kielivaliokunnan päätöksistä oli siinä tiedotettu jatkuvasti.

Ajatus kielenkäyttökysymyksiin keskittyvästä lehdestä oli kyllä jo kauan väikkynyt kielenhuoltajiemme mielessä, jokin sellainen siis kuin saksalainen lehti *Muttersprache*, jota Matti Sadeniemi esitteli *Virittäjässä* 1937:

Lehti on huomattavasti käytännöllisempi ja yleistajuisempi ohjelmaltaan kuin *Virittäjä*, joka vetoaa pääasiassa niin sanoakseni ammattimaisiin

äidinkielen harrastajiin, kielentutkijoihin ja opettajiin. ”Muttersprache” on suuren yleisön lehti, joka ei sisällä juuri lainkaan ankaran tieteellistä tutkimusta, vaan miltei yksinomaan herättäviä ja opettavia kansantajuisia artikkeleita käytännöllisen kielenviljelyn kysymyksistä. (S. 465.)

Sadeniemen esittely sai *Helsingin Sanomien* yleisönosastossa Onni E. H:n anomaan hartaasti (19.4.1938):

Kielemme mestarit, antakaa meille oikeakielisyyslehti! – Yleistajuinen oikeakielisyyslehti saisi meillä kaikista merkeistä päättäen hyvin laajan levikin. Sitähän tarvitsevat äidinkiелensä viljelyä harrastavan kansamme kaikki kerrokset. – Onko toiveita, että meillä ehkä piankin saadaan suomalainen oikeakielisyyslehti?

Lauri Hakulinen, joka kielivaliokunnan lisäksi toimi silloin mm. *Virittäjän* päätoimittajana, vastasi kysymykseen:

On mahdollista, että hyvin toimitettu suomalainen oikeakielisyyslehti saisi, kuten hra Onni E. H. uskoo, laajahkonkin levikin. Niin suositukseksi se tuskin kuitenkaan voisi tulla, että se kannattaisi, varsinkaan jos lehden sisältö pirteystään ja keveätyylisyydestään huolimatta pyrittäisiin säilyttämään asiallisesti pätevällä tasolla, kuten tarkoitus tietenkin vaatisi. Näin ollen ei mikään yksityinen kustannusliike luultavasti ainakaan ajan pitkään haluaisi tuollaista aikakauslehteä julkaista.

Vastineessaan Hakulinen tarkasteli myös eräiden muiden maiden vastaavien lehtien kustannustapoja ja kertoi, että esimerkiksi Unkarin lehteä *Magyarosan* (Penttilä 1932), jonka painos on ainakin 5 000, kustantaa valtion tukema Unkarin tiedeakatemia. Tässä maininnassa oli nähtävissä selvä viesti Suomen valtion suuntaan. Hakulinen oli edellisenä vuonna ja nyt jo toistamiseen lähettänyt opetusministeriölle SKS:n nimissä laatimansa anomuksen, että vuoden 1939 valtion menoarvioon otettaisiin 75 000 markan suuruinen avustus Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran välityksellä järjestettävää suomen kielen käytön ja kehittämisen julkista neuvonta- ja vaalintatyötä varten. Anomuksen tarkoituksena oli siis saada valtiolta avustusta kielitoimiston perustamiseksi.

Kielitoimisto saatiin lopulta perustetuksi heti sodan jälkeen, ensin tosin yksittäisten lahjoitusten turvin, mutta se jatkoi toimintaansa Suomen Akatemian alaisena. (Ks. lukua 3.2.) Tällöin ajatus omasta tiedotuslehestä nousi taas esiin. *Satakunnan Kansassa* julkaistiin 23.4.1949 kirjoitus ”Eräs kaivattu julkaisu”. Siinä kerrotaan ensin, että äskettäin avatulla Suomen Akatemian kielitoimistolla on paljon työtä ja että kyselyjä tulee päivittäin kolmisenkymmentä. Kun on todettu oikeakielisyys- ja muiden kieliseikkojen opastuksen tärkeys, kirjoitus jatkuu:

Mutta jotta kielitoimiston vaivannäkö sille tehtyihin kielikysymyksiin vastauksia annettaessa tulisi myös hyödyksi muille kieliopastusta tarvitseville kuin vain tiedusteluja tehneille, olisi paikallaan ja hyvinkin tarpeellista, että akatemian kielitoimisto alkaisi julkaista omaa, joko viikoittain tai kuukausittain ilmestyvää lehteä, johon otettaisiin kaikki yleistä huomiota ansaitsevat tiedustelut ja niihin annetut vastaukset.

Vähän huvittavalta tuntuu käsitys, että (eri) kysymyksiä olisi tullut jatkuvasti niin paljon, että niistä olisi voinut saada vaikkapa joka viikko lehden täyteen, mutta samantapaisia ajatuksia on esiintynyt myöhemminkin. (Kirjoittajan huom.)

Kielitoimiston historian leimallisia piirteitä oli pitkään taloudellinen kitkuttelu: liian paljon työtä liian pienellä henkilökunnalla. Niinpä kului kaksikymmentä vuotta, ennen kuin edellä esitetty toivomus oikeakielisyyslehestä lopulta toteutui. Sen teki mahdolliseksi kielitoimiston 1968 saama määräraha. Kielilautakunnan pöytäkirjasta 18.10.1968 löytyy vaatimatonta mainintaa: ”Keskusteltiin Kielitoimiston tiedotteesta *Kielikellon*, joka julkaistaan yhteistoimin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa.”

Kielikellon ”kotipesä”

Sallittakoon toinenkin henkilökohtainen muistelu:

Vaikka olin opiskellut suomea jo monta vuotta, en ollut ennen kielenhuoltokurssia kuullut mitään *Kielikellon* julkaisijasta kielitoimistosta; sen sijaan Matti Sadeniemen nimi oli tuttu muusta jo ennen opiskeluaikaa. Se liittyi niihin kookkaisiin kirjepaketteihin, joita lapsuudenkotiini Lammin Vilkkilän kansakoululle kannettiin 1950-luvulla aina muutaman vuoden

välein, kaikkiaan kuusi. Äitini oli tilannut *Nykysuomen sanakirjan* ennakotilauksena – niin kuin varmaan moni muukin opettaja.

Olin jo lukiossa, kun *Nykysuomen sanakirjan* viimeinen osa ilmestyi (1961). Siihen mennessä olin jo oppinut käyttämäänkin sitä. Joka osassa päätoimittajan nimi oli sama, Matti Sadeniemi. Eräiden toimittajienkin nimet toistuivat osasta toiseen, ainakin Jouko Vesikansan ja Arvo Keinosen. Silloin en vielä osannut aavistaa, että vajaan kymmenen vuoden kuluttua olisin työssä samassa toimituksessa ja työtovereina olisi niitä samoja henkilöitä, joiden nimiä olin katsellut lapsena sanakirjan alkulehdiltä. Heti valmistuttuani 1970-luvun alussa pääsin nimittäin mukaan uuden sanakirjan toimitustyöhön. Suunnitteilla oli *Nykysuomen sanakirjaan* pohjautuva yksiosainen sanakirja – se ilmestyi parikymmentä vuotta myöhemmin kolmiosaiseksi paisuneena nimellä *Suomen kielen perussanakirja*.

Sanakirjan toimitus ja *Kielikellon* toimitus sijaitsivat samoissa vaatimatomissa tiloissa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talon ylimmässä kerroksessa. Sanakirjan toimituksella oli yksi huone, jossa toimittajien pöydät olivat ahtauden takia peräkkäin kuin penkit bussissa. Käytävän päässä oli toinen huone, joka oli varsinainen kielitoimisto, ”Sadeniemen putiikki”, sillä siellä toimi kielineuvonta ja siellä myös toimitettiin *Kielikelloa*. Työhön tullessani *Kielikellon* lukijoilla taisi olla kolme numeroa mapissa.

Sanakirjantoimittajien pöytäjonossa istui edelleen myös Matti Sadeniemi. Hän ei osallistunut enää sanakirjatyöhön ja viipyikin pöytänsä ääressä usein vain aamuhetken päivälehtiä silmäillen ennen kuin siirtyi hoitamaan kielitoimiston töitä. Istumalla edes jonkin aikaa toimituksen puolella ja virittelemällä keskustelua kielen ajankohtaisista ilmiöistä hän luultavasti halusi vahvistaa toimituksen ja kielitoimiston yhteyttä ja myös kehittää *Kielikelloon* sopivia ja tarpeellisia aiheita. Ideoita muistamani mukaan todella sinkoili, joskaan itse lehden tekoon sanakirjantoimittajat eivät *Kielikellon* alkuvuosina juuri osallistuneet.³³ Matti Sadeniemen ja Lauri Hakulisen lisäksi kirjoittajina oli lähinnä kielilautakunnan jäseniä ja suomen kielen professoreita, lehtoreita ym. tutkijoita yliopistosta. Ahkeria kirjoittajia oli-

33 Kielitoimisto ja sanakirjantoimitus muodostivat silloin yhteisen organisaation, Nykysuomen laitoksen (1970–1975), joka oli valtion humanistisen toimikunnan alainen. Vuonna 1976 kumpikin toimintayksikkö siirtyi vasta perustetun Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteyteen.

vat Osmo Ikola ja etenkin Terho Itkonen; kumpikin julkaisi myös oman kielioppaan.

Kielikellon myöhempiä vaiheita

Vuonna 1977 – Matti Sadeniemen jäätyä jo eläkkeelle ja Esko Koivusalon ryhdyttyä johtamaan kielitoimistoa 1974 – heräsi sanakirjantoimituksessa ajatus viettää *Nykysuomen sanakirjan* 50-vuotisjuhlia; vuosipäivä laskettiin sanakirjan syntysanojen lausumisesta eduskunnassa 1927. Merkkipäivälle haluttiin mahdollisimman paljon julkisuutta, ja sanakirjantoimittajat velvoitettiin kirjoittamaan eri lehtiin. Minun osalleni lankesi *Kielikello*, ja sen kymmenennessä numerossa ilmestyi kirjoitukseni ”Viisikymmentä vuotta Nykysuomen sanakirjan alullepanosta”. – Kaksi elämäni koskettanutta tapahtumaa leikkasivat silloin toisiaan: sain kirjoittaa sanakirjasta, jonka vähittäistä ilmestymistä olin seurannut lapsena kotiini kannettujen kirjapakettien muodossa, ja kirjoittaa lehteen, jonka ensimmäisen numeron ilmestymistä olin ollut todistamassa opiskeluaikana.

Kielikellon numero 10 oli viimeinen kerran vuodessa ilmestyneiden lehtien sarjassa. Sen jälkeen *Kielikellon* uskollisten tilaajien piti hankkia tilavampi säilytysmappi, sillä vuosien 1978 ja 1983 välillä lehti ilmestyi kahdesti vuodessa; vuodesta 1984 lähtien sitä on julkaistu vuosittain neljä numeroa. Lehden sisältö on laajenemisen myötä jonkin verran muuttunut kielenhuollon ohjeiden jakamisesta kielenkäyttöä ja kielen ilmiötä yleisemmin tarkastelevaan suuntaan. Päätoimittaja Esko Koivusalo luonnehtikin sisältöä ensimmäisen nelilehtisen vuosikerran esipuheessa seuraavasti:

Tähän asti Kielikellossa ei ole kovin monipuolisesti voitu avata näkymiä kielen maailmaan. Nyt tilaa on enemmän ja ohjelmaa voidaan tältäkin osin toteuttaa paremmin. Näkymistä pyritään kirjoittamaan kansantajuisesti ja kiinnostavasti, lukijoiden ehdoilla. Myös säädösten ja päätösten kieltä on tarkoitus pitää silmällä. Valtioneuvosto on 23.6.1982 antamallaan päätöksellä vaatinut viranomaisia kirjoittamaan selkeämpää suomea. Kielikellon yksi tehtävä on kertoa, miten tätä päätöstä on noudatettu. (Koivusalo 1984.)

Kielikellon julkaiseminen siirtyi kielitoimiston mukana 1976 Kotimaisten kielten tutkimuskeskukselle (vuodesta 2012 Kotimaisten kielten keskus) ja

kustantaminen Valtion painatuskeskukselle (nyk. Stellatum). Esko Koivusalon pitkän päätoimittajakauden (1975–1990) jälkeen kielitoimistoa ja lehteä johti kolme vuotta Maija Länsimäki. Varsinaisesti lehden teossa puursi kuitenkin 1970-luvun puolivälistä lähtien toimitussihteeri Anneli Räikkälä; päätoimittajana hän oli 1994–1999. Sen jälkeen päätoimittajana on ollut enimmäkseen Sari Maamies, nykyään (2013) Riitta Eronen. – Muuten, vuoden 2013 lopussa *Kielikellojen* mapissa on kaikkiaan 138 lehteä.

3.6 KIELINEUVONTAA ENNEN JA NYT. ”KIELENNEUVONTATOIMISTO” VASTAA – MUTTA MITÄ KYSYTTIIN VUONNA 1945?

Kielitoimiston arkiston aarteita on kuusi vaatimatonta pahvikantista vihkoa, joiden kanteen on painettu sana ”sotapäiväkirja”. Nimen yläpuolelle on kirjoitettu käsin ”Kielitoimiston”. Mitä ovat nämä ”Kielitoimiston sotapäiväkirjat”, joita on pidetty vuonna 1945 kesäkuun alusta vuoden loppuun? Ne ovat vastaperustetun kielitoimiston eli ”kielenneuvontatoimiston” (tätä nimeä käytettiin aluksi) ensimmäisiä päiväkirjoja, joihin on kirjattu neuvontapuhelun pääasiat: kuka kysyi, mitä kysyi ja mitä vastattiin. Vihkot kertovat kielitoimiston ehkä tunnetuimman toimintamuodon, puhelinpalvelun, alkuvaiheista. Tuolloin vakiinnutettiin ne käytännöt, joita noudatetaan edelleen: kuka tahansa voi soittaa päivystävälle kielenhuoltajalle kielenkäytön ongelmissa ja kaikki kielineuvonnan puhelut kirjataan. Vanhoja neuvonnan päiväkirjoja on arkistossa seinällinen.

Kielineuvonta ei kylläkään alkanut juuri siitä päivästä, josta ensimmäinen päiväkirja alkaa, vaan jo vuoden 1945 alusta, kuten itse kielitoimistonkin työ. Puhelinpalvelun alkukuukausista ei vain ole säilynyt päiväntarkkoja dokumentteja, tuskin niitä olikaan. Mutta miksi nämä ”sotapäiväkirjat”? Ehkä niitä oli jäänyt sodan jäljiltä jonnekin valtion varastoon ja jaeltiin sitten virastoille – silloinhan oli pulaa kaikesta, myös paperista. Vuoden 1946 alusta päästiin siirtymään tavallisemman näköisiin päivystyskirjoihin. Huumori on kukkinut kielitoimistossakin: yhden vihkon kanteen on ”sotapäiväkirja”-sanan eteen tekstattu samaan tyyliin sana ”kieli”, siis ”Kielisotapäiväkirja”.

Kielineuvonnan alkuvaiheet

Kielitoimisto oli siis aloittanut toimintansa vuoden 1945 alussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran alaisuudessa ja sen talossa. Seura oli saanut toimintaa varten avustusta kahdelta yksityiseltä tukijalta, suurimmilta kustantajilta WSOY:lta ja Otavalta, käytettäväksi vuosina 1945–1946 ”kieleneuvontatoimiston” tarpeisiin. Näin ne halusivat varmistaa ennen muuta oman kielineuvotarpeensa, joskin toimintasuunnitelmaan alusta lähtien kuului, että myös ns. suurta yleisöä palveltaisiin. Kielitoimiston johtajaksi valittu professori Lauri Hakulinen kuvasi toimiston tehtävää näin: ”Tarkoituksena siis on antaa halukkaille maksuttomia neuvoja suomen kieltä koskevissa oikeakielisyyss- ym. kielenkäyttöasioissa. Sitä paitsi se välittää käsikirjoitusten, varsinkin tietoteosten ja tieteellisten tutkimusten kaikinpuolista kielellistä tarkastusta” (Hakulinen 1945a: 110).

Sanomalehdet olivat hyvin kiinnostuneita puhelinneuvonnasta. Jo ennen sen avaamista oli esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* sitä mainostava otsikko: ”Kielitoimisto aloittaa toimintansa. Antaa maksutta neuvoja suomen kielen oikeasta käytöstä ja oikeinkirjoituksesta.” Vähän myöhemmin lehti lupaillee reippaasti: ”Vastaa oikeakielisyysskysymyksiin sekä ratkaisee ennen selvittämättömät seikat.” Myös *Uusi Suomi* ja *Suomen Sosialidemokraatti* kirjoittivat näkyvästi kielitoimiston neuvonnan aloittamisesta. Se oli siis yllättävän suuri ”mediatapahtuma” (tätä muotisanaa ei silloin kylläkään vielä tunnettu).

Neuvontapuhelin ei ehtinyt olla toiminnassa kuin pari päivää, kun *Aamulehti* jo otsikoi: ”Oikeakielisyyssneuvoja antava kielitoimisto osoittautunut heti ensi päivinään paljon käytetyksi laitokseksi.” Lehdet haastattelivat kilvan toimiston hoitajaa Hannes Teppoa, joka kertoi mm., ”että startti on tapahtunut ankaran kysynnän merkeissä ja että aukiolon ensimmäisenä päivänä soitettiin toimistoon jo 33 tiedustelua – kolmen tunnin aikana, joten tällainen toimisto on heti alussa näyttäytynyt tarpeen vaatimaksi. Suomen kansa on aina ollut karkäs puhdasviljelemään kaunista kieltään, ja sehän on kansallista kulttuuriharrastusta jos mikä.” – Neuvonnan ensimmäisen päivän kysymystulva oli suorastaan uskomaton. Nykyisin samassa ajassa tulee parikymmentä kysymystä.

Kysymyksiä ”Kielitoimiston sotapäiväkirjan” ensi lehdiltä

Dokumenttien puuttuessa emme valitettavasti tiedä, mitä kaikkea kysyttiin neuvontatoiminnan ensimmäisenä päivänä, mutta alkukuukausien aika-

na laatimissaan lehtijutuissa toimittajat olivat hyvin kiinnostuneita myös neuvontaan tulleista kysymyksistä, etenkin niistä erikoisimmista. Monet koskivat sanojen merkitystä: Mikä on *astalo*, onko *öylätti* sama kuin *mes-suleipä*, kuinka päin ovat *loimet* ja *kuteet* kankaassa (kielikysymys sekin!), mikä on *lotukka*, mistä Turun *Kiinanmyllynkatu* on saanut nimensä, onko *tiskata*-sanalla suomenkielistä vastinetta? Välillä kysyttiin muunkielisistäkin sanoista, kuten, mitä sulhanen on tarkoittanut kirjoittaessaan morsiamelleen ”rakas vaimoni *in spe*”.

Vaikka emme tiedäkään paljon neuvonnan avaamisen ensimmäisestä päivästä, meillä on tarkka tieto siitä, mitä kysyttiin 1.6.1945 eli ”Kielitoimiston sotapäiväkirjan” aloittamisen päivänä. Kyselyjen määrä näkyy hieman rauhoittuneen neuvonnan alkuaikojen ruuhkasta; niitä oli nyt 15. Yksittäisten kysymysten määrä oli kuitenkin huomattavasti suurempi, niitä oli 29, sillä monet kysyivät samalla kertaa monta asiaa. Hannes Teppo on kauniilla käsialallaan merkinnyt kysyjän nimen, titteleineen kaikkineen.

Usein tiedustelun yhteydessä näkyy myös se (työ)paikka, mistä on soitetu. Kyseisenä päivänä on soitettu ainakin Kansaneläkelaitoksesta, Suomen kalakauppiaiden liitosta, Suomen yleisestä asianajotoimistosta, Stockmannin mainososastosta, Kansallis-Osake-Pankista, Otavasta, sosiaaliministeriöstä ja valtion teknillisestä laboratoriosta. Kysyjää koskevien tietojen jälkeen on merkitty huolellisesti, mitä on kysytty, ja yhtä huolellisesti myös, mitä on vastattu.

Mitä sitten kysyttiin päiväkirjan ensimmäisenä päivänä? Kysymyksiä oli lauseopista oikeinkirjoitusohjeisiin. Heti aamusta on tullut Kansaneläkelaitoksesta pari objektinsijakysymystä: *on kehotettava jotakuta suorittamaan kanto* (vai *kannon?*), *päätettiin valtuuttaa joku jättämään valitus* (vai *valituk-sen?*). Muodot *kanto* ja *valitus* ovat oikein, ilmenee vastauksesta; passiivilauseen objektinhan kuuluu olla nominatiivimuotoisessa akkusatiivissa. Vaikka objektisäännöt eivät siihen aikaan olleet vielä täysin vakiintuneet nykyiselle kannalle, tämä sääntö oli selvä jo silloin. Muita lauseopin kysymyksiä ei sinä päivänä ollutkaan. – Ei niitä nykyisinkään tule kuin pari päivässä; hankalien objektinsijakysymysten lisäksi tavallisimpia ovat ”yksikkö vai monikko”-kysymykset (”viisi poikaa juoksee/juoksevat”; ”Helsingin ja Turun yliopis-to(i)ssa”; ”heitä kiinnosti(vat) uutiset” tms.).

Oikeinkirjoituskysymyksiä näkyy sinä päivänä olleen *aloite* vai *alote* (po. *aloite*), *hälyttää* vai *hälyyttää* (po. *hälyttää*), *alkuaan* vai *alkujaan* (kumpikin

muoto on mahdollinen mutta *j*:tön tavallisempi), *pitempi* vai *pidempi* (kumpikin on oikein, joskin nykyisin lisättäisiin, että *pitempi* on tavallisempi). Nämä ovat yleisiä kysymyksiä edelleenkin. Vierassanojen oikeinkirjoituksessa on silloin ollut vielä paljon ongelmia, mitä osoittavat kysymykset *mekaanikko* vai ”mekanikko” ja *fysikaalinen* vai ”fysiikallinen”, *assistentti* vai ”asistentti”, *inflaatio* vai ”inflatio”.

Oikeinkirjoituksen piiriin voidaan lukea myös ”iso vai pieni alkukirjain?”-kysymykset. Sellainen oli sinä päivänä *pohjola* ja *pohjoismaat*. Tässä kohtaa päiväkirjan vastaus on hieman epämääräinen, eikä ihme, sillä rajanveto ison ja pienen alkukirjaimen välillä on vieläkin hankala: *pohjola* tarkoittaa ylipääntään pohjoisia alueita, mutta jos *Pohjolalla* tarkoitetaan *Pohjoismaiden* koko aluetta, se kirjoitetaan isolla *p*:llä, niin kuin siinä yhteydessä *Pohjoismaatkin*; yksittäinen *pohjoismaa* taas kirjoitetaan pienellä *p*:llä.

Sitäkin näkyy kysytyn, pannaanko otsikon loppuun piste vai ei. Silloin on vastattu, että pisteen voi panna tai olla panematta, se on päiväkirjan mukaan ”topografis-esteettinen kysymys”. (Loppupisteestä luovuttiin vähitellen 1950-luvulla.)

Muutama sanakysymyksen tuli, sekä sanojen muotoa että merkitystä koskevia. Oli päihkälty ilmausten ”kyseessä on” ja ”kysymyksessä on” välillä. Kysyjä oli ilmeisesti epäillyt *kyseessä* olemisen oikeutta. Sitäkin pidettiin hyväksyttävänä ja todettiin samalla, että johdos *kyseinen* on näppärä. Kysymykseen, onko sanojen *kohti* ja *kohden* merkitys ja käyttö sama, vastattiin lakonisesti: on. Tätäkin asiaa edelleen kysytään. Joku oli sekoittanut *säkeen* ja *säikeen* merkityksen; ne hänelle selvitettiin. Sanojen historiaa koski kysymys *vaatturista*; se luvattiin selvittää.

Sanojen taivutusta kysytään edelleen joka päivä, ja etenkin monikon partitiivin ja genetiivin monimuotoisuus jaksaa ihmetyttää. Silloin on kysytty *salaman* taivutusta: *salamia* vai *salamoita*? Kumpaakin pidettiin mahdollisena; sittemmin on vakiintunut *salamoita*-muoto. Samassa yhteydessä kysyttiin myös *seimi*-sanana taivutusta: vastaus *seimeä*, ei *seintä*. (Nykyään kysytään jostain syystä eniten sanan *palvelu* taivutusmuotoja: *palveluja* vai *palveluita*? Niistä kumpikin käy.) Yksi rektiokysymyksen on mahtunut joukkoon: *tuoksua joltakin* vai *jollekin*? Parempana on näköjään pidetty *tuoksua joltakin*; nykyään ilmaukset katsotaan samanarvoisiksi.

Mukana on myös muutama termikysymys: *esilämmitys* vai *etulämmitys*? *Esilämmitystä* suositeltiin jo tuolloin. Kysyttiin myös aluksen laittaa suo-

jaavan pehmusteen nimeä (ruots. *fender*). Ehdotettiin ”laitasuojuria”. Se olisikin ollut paljon parempi sana kuin myöhemmin yleistynyt *lepuuttaja*, joka vaikuttaa kummalliselta. Suomalaista vastinetta etsittiin myös *diagrammille* (silloin *diagramma*). Esillä olivat sanat *käyrästö* ja *käyriö*, jälkimmäinen oikein alleviivattuna. Se ei silti yleistynyt; *käyrästöä* jonkin verran näkee.

Miten kysymykset ovat muuttuneet?

Yleinen huomio lähes 70 vuoden takaisista kielikysymyksistä on, että oikeinkirjoituskysymyksiä on ollut huomattavasti enemmän kuin tätä nykyä. Se on ymmärrettävää, sillä vuonna 1945 oli vielä niukasti apuneuvoja, joista olisi voinut tarkistaa kirjoituksen. Kielenhuollon tärkeä auktoriteetti Saarimaan *Kielenopaskin* ilmestyi vasta 1947 ja *Nykysuomen sanakirja* vuosina 1951–1961. Nykyisestä oppaiden ja sanakirjojen tulvasta ei silloin nähty vielä untakaan. Kielenkäyttäjillä on nyt apunaan myös tietotekniikkaa, kuten Kielitoimiston www-sivut, joilla on paljon tietoa usein esitetyistä kysymyksistä.

Sekin merkittävä ero nykyisiin kielikysymyksiin verrattuna on, ettei 1940-luvulla vielä jouduttu tuskailemaan englannin kieltä koskevien kysymysten kanssa: ei tarvinnut miettiä *controllerin* tai *managerin* suomen-tamista sen paremmin kuin *franchising*-toiminnan tai *benchmarking*-sanan suomalaista vastinetta. Suomi oli silloin vielä kielellinen lintukoto.

Kielitoimiston puhelinneuvonnan tarve kasvoi toiminnan alkuvuosina huimasti: vuonna 1945 tiedusteluja tuli 3 764, seuraavana 5 845, sitä seuraavana 6 336, ja ainakin 40 vuotta puhelujen määrä on ollut vuosittain yli 10 000. Lähes 70 vuoden aikana neuvontatiedusteluja on tullut likimain 700 000 (2013).

On tietenkin muistettava, ettei puhelinneuvonta ole koskaan ollut kielitoimiston valistustyön ainoa väylä; kysymyksiä tulee myös kirjallisesti, ja kielentarkistustyöt ja lausuntopyynnöt, luennointi ja muu opetus sekä kielen asiantuntijana toimiminen työryhmissä ovat keskeisiä toimintamuotoja. Lisääntyneiden vaatimusten paineissa onkin mietitty, voisiko tietotekniikalla vähitellen korvata puhelimen ääressä päivystävän kielenhuoltajan. Vaikka kyselyjen määrä on viime vuosina jonkin verran vähentynyt huippuvuosista – osin lisääntyneen tietotarjonnan, osin neuvonta-ajan lyhentämisen takia – kertoo nykyinenkin puhelujen määrä (5 000–6 000 puhelua vuodessa), että tarvetta tälle palvelumuodolle edelleen on.

3.7 RADIO KIELENHUOLLON KOHTEENA JA VÄLINEENÄ

Suomen kielen tilasta huolta kantavan yksittäisen kansalaisen aloite voi sysätä liikkeelle kauaskantoisen ja tärkeän tapahtumaketjun. Seuraavassa kerrotaan, millä tavoin alkoi Yleisradion ja kielitoimiston yhteistyö, joka on jatkunut nykypäiviin saakka.

Kauppalehden toimitussihteeri Oiva Talvitie kirjoitti SKS:n kielitoimistolle Diakonissalaitoksen sairaalasta kesällä 1945 (pk. 19.9.1945, liite). Hän ei suinkaan ensi kertaa lähestynyt virallista kielenhuoltoelintä huolineen (ks. lukua 5.10). ”Lähestymisestä” ei oikeastaan voinut enää edes puhua, sillä kielenkäytöstä huolta kantavana aktiivina hänet oli juuri pyydetty mukaan SKS:n kielivaliokunnan jäseneksi edustamaan kielenkäyttöasioissa lehdistöä. Kirjettä laatiessaan hän oli siis jo kielenhuollon ytimessä.

Sairaalassa maatessaan Talvitie oli sanojensa mukaan ”erehtynyt” ajankulukseen kuuntelemaan radiota. Hän oli tuohtunut sen kielenkäytöstä siinä määrin, että hän oli sairastuvoteellaankin ryhtynyt laatimaan ”pohju-kaissuolihaavaisia terveisiä” kielitoimistolle. Lopullisen sysäyksen kirjeeseen antoi hänen juuri kuulemansa esitelmä, joka asiasisältönsä puolesta oli hyvä mutta josta ”joka hetki lennähteli esiin kaikkein kaameimman luontoisia kielivirheitä ja epäsuomalaisuuksia”. Talvitien mukaan se ei edes ollut pahinta, mitä radiosta oli saanut kuulla.

Talvitie jatkaa vuodatustaan toteamalla ironisesti, että Suomen Tietotoimiston (STT:n) uutiset taitavat olla kielenkäytön kannalta radion parasta antia, siitä huolimatta että niitä joudutaan kääntämään usein kovalla kii-reellä eikä niitä juuri ehditä tarkistaa. Väite, että radion muu kielenkäyttö on huonoa uutiskieltäkin huonompaa, oli siis varsin rankka moite. Huonolla kielellä on myös dramaattiset seuraukset: ”Törkeä kieli iskostuu sukupolvemme tajuntaan.”

Talvitie ihmettelee, miksi radion kieli on niinkin huonoa, vaikka ohjelmat tiettävästi tarkastetaan etukäteen. Hän heittää sarkastisesti: ”Kaikki muu niissä näköjensä tarkastetaan ja punnitaan, mutta ilmeisesti maailmaan ei ole edes luotu objektivirhettä, joka olisi niin suuri, että se ei läpäisisi tuota seulaa.” Huonoja esityksiä muistellessaan Talvitie on kiinnittänyt huomiota myös esitystapaan: ”Hän *luki* paperista. Sen kuuli.”

Yleisradio on ”jättiläismäinen kielellinen epäkohta meidän yhteiskunnassamme”, Talvitie kärjistää ja ottaa vastakohdaksi Englannin mallin: ”BBC on tehnyt paljon Englannin radiokielen kohentamiseksi. Muutamaan

otteeseen olen siitä kertonut *Kauppalehdessä*. Mutta meidän marmoripalatsiamme olen huomannut tulleen vain yhden sensuuntaisen liikahduksen: tri Hakulisen esitelmän Kielitoimiston perustamisesta. – – Radion omasta toiminnasta ei ainakaan jälkiä näy.”

Valituskirjeensä lopussa Talvitie esittää kaksi keinoa radion kielen kohentamiseksi: ”Toinen olisi se, että Kielitoimisto tai Kielivaliokunta puuttuisi asiaan ja lähettäisi radioon kirjelmän, joka myös STT:n välityksellä annettaisiin lehtiin julkaistavaksi samanaikaisesti. Toinen tapa olisi se, että joku riittävän määrävässä asemassa oleva ja tarmokas yleisradion mies vedettäisiin Kielivaliokuntaan, jolloin hänen ambitionsa lisääntyisi ja hän saisi myös edesvastuuntunutta.”

Kielitoimiston ja Yleisradion yhteistyön alku

Oiva Talvitien kirje esitettiin 19.9.1945 kielivaliokunnan työjaoston (organisaatiosta luvussa ”Kielilautakuntien historiaa”) kokouksessa, jossa olivat läsnä puheenjohtaja Lauri Hakulinen ja jäsenet Martti Rapola, E. A. Saarimaa, Matti Sadeniemi sekä Hannes Teppo, joka piti pöytäkirjaa: ”Keskustelussa todettiin, että radion kielenkäytössä on puutteellisuuksia. Oltiin sitä mieltä, että radiokuuluttajain kaksikielisyyden vaatimuksesta olisi luovuttava, jolloin vieraan kielen taito ei vaikuttaisi henkilön valintaan. Toimeen olisi saatava hyvin suomea hallitsevia henkilöitä. Kannatettiin myös esitysten, esim. luettavien uutisten, kieliasun ennakkotarkastusta.”³⁴ Kokouksessa päätettiin lähettää Yleisradion johdolle kirje, jossa kehoitettiin ryhtymään toimeen radion kielenkäytön korjaamiseksi.

Kirjeen laati puheenjohtaja Hakulinen, ja se lähetettiin Yleisradiolle 30.9.1945. Talvitien ehdotuksen mukaisesti se lähetettiin samanaikaisesti myös lehdille. Kirje oli lähes kolmisivuinen, varovaisen kohtelias – toisin kuin Talvitien tykitys – ja ajan tyyllille ominaisen koukeroinen, aloitusta myöten:

Yleisön taholta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimistolle tehtyjen suullisten ja kirjallisten vetoomusten sekä julkisuudessakin esitettyjen toivomusten johdosta rohkenemme kiinnittää Teidän huomiota-

³⁴ Kaksikielisyyssasiaa Talvitie ei kirjeessään varsinaisesti mainitse, mutta se on ilmeisesti ollut muuten silloin ajankohtainen.

ne kysymykseen, olisiko Suomen Yleisradion taholla jotakin tehtävissä suomen kielen viljelyn edistämiseksi.

Hakulinen tarkentaa sitten ilmaisuaan toteamalla radionkuuntelun lisääntyneen siinä määrin, että suurin osa ”valppainta ja vastaanottokykyisintä kansaamme on radiolähetysten ulottuvilla”. Se merkitsee puhutun sanan vaikutusvallan tavatonta lisääntymistä ja asettaa myös suuria vaatimuksia radiossa puhuville. ”Näihin vaatimuksiin voidaan varmaan – kulttuurielämän yleistä etua silmälläpitäen – lukea radiopuhujain asiallisten pätevyysedellytysten lisäksi (jotka tietenkin on asetettava ensi sijalle) myös eräitä puhtaasti muodollisia, niin sanoaksemme ääniteknilliskielitaidollisia edellytyksiä.” Hakulinen esittää, että näitä edellytyksiä tulisi vaatia ainakin yleisradion vakinaisilta ”puhemiehiltä”, kuuluttajilta ja ammattiselostajilta.

Lisäksi Hakulinen ehdottaa, että ainakin osa radion suullisista esityksistä alistettaisiin kielelliseen ennakotarkastukseen. Perustelussaan hän nostaa esiin radion vastuun äidinkielen suullisen käytön ”tiennäyttäjänä” ja ”muodinmäärääjänä”. ”Tarjoutuuhan nykyisin ensimmäisen kerran historian kuluessa tilaisuus puhua yht’aikaa melkein koko Suomen kansalle.” Kielelliseen ennakotarkastukseen Hakulinen ehdottaa tavalla tai toisella liitettäväksi myös puhetekniikan ennakko-ohjausta ääntämisharjoituksiin. Kirjeen lopussa hän ehdottaa, että Yleisradio järjestäisi neuvottelukouksen, jossa näistä ehdotuksista voitaisiin keskustella. (Työvaliokunnan pk. II.10.1945.)

Radion toimet kielenkäytön kohentamiseksi

Yleisradiossa suhtauduttiin Lauri Hakulisen kirjeeseen vakavasti, sillä jo 6.10.1945 järjestettiin kirjeessä ehdotettu neuvottelutilaisuus, jossa oli paikalla radion johtoryhmä: pääjohtaja Hella Wuolijoki, ohjelmaosaston päällikkö Jussi Koskiluoma, toimittaja Oiva Ruusuvaori ja kuuluttaja Markus Rautio. Kielitoimistoa edustivat Lauri Hakulinen, Matti Sadeniemi ja Hannes Teppo, joka laati tilaisuudesta muistion. Tapaamisen tarkoituksena oli siis pohtia keinoja radion kielenkäytön kohentamiseksi.

Keskustelussa todettiin, ettei radioon voida toistaiseksi perustaa varsinaista kielentarkastajan virkaa, mutta esitysten kielen tarkastukseen ryhdytään radion omin voimin ja kääntymällä tarpeen tullen kielitoimiston puoleen. Ulkomaisten nimien yms. ääntämisen ohjaamiseksi ajateltiin sellaista

keinoa, että kuuluttajille laaditaan luettelo kulloinkin tärkeimmistä nimistä ja että järjestetään piiri henkilöitä, joilta eri kielten pulmakysymyksissä voidaan tiedustella ohjetta.

Radio myös kielenhuollon välineeksi

Keskustelussa tuli esille radion kielenkäytön kohentamisen lisäksi myös toinen näkökulma: ”mitä radio voisi tehdä kielenviljelyn edistämiseksi”. Niinpä ryhdyttiin kaavailemaan toimia, joilla tuli olemaan kauaskantoinen merkitys radion ja kielenhuolto-organisaation yhteistyön kannalta. Kielivaliokunnan työjaoston pöytäkirjassa (6.12.1945) kerrotaan suunnitelmista näin:

Yleisradio on ottanut ohjelmaansa kielitoimiston taholta pidettävät oikeakielisyyksesitykset. Asia on ajateltu järjestää siten, että lähinnä vastattaisiin yleisön lähettämiin kysymyksiin, mikäli tulee tiedusteluja, joihin kannattaa vastata. Työjaoston jäsenet lupautuivat vuoron perään esiintymään (puheenjohtaja [Hakulinen] pitää johdantoesityksen jo 14.12.).

Tepon muistiossa on tästä asiasta tarkemmin:

Suunniteltiin varttuneille tarkoitettua kielenkäyttö- ja tyyliseikkojen opetuskurssia sekä yleisöltäkin tulevia tiedustuksia selvittävää kieli-palvelua, jota hoidettaisiin kielitoimistosta käsin.

Kielitoimiston ensimmäisen toimintavuoden kertomuksessa kirjoitetaan yhteisneuvottelusta radion kanssa näin: ”6.10.45 toimiston edustajat kävivät Yleisradion kutsusta neuvottelemassa siitä, mitä radion taholta voitaisiin tehdä suomenkielenkäytön tason kohottamiseksi.” Neuvottelun alkuperäinen tarkoitus radion kielenkäytön kohentamisesta oli siis yllättäen muuttunutkin radion toimiksi yleisen kielenkäytön hyväksi. Toimista mainitaan joulukuussa aloitettu ”kielipalvelusarja” esitelmiseen ja kyselyohjelmiseen sekä E. A. Saarimaan kielioppi- ja oikeakielisyyskurssi radionkuuntelijoille.

Radion kielenhuolto-ohjelmat

Historiallisesta neuvottelusta radion kanssa sai siis alkunsa kaksi kielenhuoltoon keskittyvää ohjelmatyyppeä, kielipakinat ja kielikysymyksiä sel-

vittelevät ohjelmat, jotka molemmat hieman muotoa vaihdellen ja ajoittain katkenneinakin ovat jatkuneet nykypäiviin saakka. Kielitoimiston ja kielilautakunnan jäsenten lisäksi näiden ohjelmien tekoon on osallistunut vuosikymmenten mittaan myös joukko muita kielen asiantuntijoita, etenkin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen opettajia. – Aivan ensimmäiseksi (30.11.1945) yhteisneuvottelu poiki kuitenkin radio-ohjelman, jossa toimittaja Myllymäki haastatteli Hakulista ja Teppoa ”erinäisistä kieliasioista”.

Kielivaliokunnan työjaoston pöytäkirjoista voi seurata, miten kielenhuollon valistustyö radiossa lähti liikkeelle: Hakulisen johdantoesityksen jälkeen Martti Rapola piti 18.1.1946 ”oikeakielisyyksesityksen”; seuraavina vuoroon tulivat Teppo, Sadeniemi ja Saarimaa. Ensimmäiset yleisökysymykset, joihin radiossa vastattiin, koskivat mm. teitittelyä, päiväyksen lukutapaa ”joulukuun yksi päivänä”, joka tuomittiin, vaihtoehtoisia sananmuotoja *radiokuuntelija* ~ *radionkuuntelija* (suositeltiin jälkimmäistä) ja ”murteellista” *montaa*-muotoa, jota ei pidetty yleiskieleen kelpollisena.³⁵ Kysyttiin myös esimerkiksi sanan *työläinen* tyyliarvoa; sanaa pidettiin ”sosialistiväriytykseltään huolimatta” aivan kelpollisena.

Myös radiosta esitettiin kysymyksiä kielivaliokunnalle: Vuoden 1946 alussa kysyttiin sopivaa suomennosta sanalle ”underhållningsmusik”. Siitä oli esiintynyt huonoina pidettyjä käännöksiä ”ajanvietemusiikki” ja ”kevyt-musiikki”. Työjaosto päätti ehdottaa ilmauksia ”helppotajuinen musiikki” tai ”yleistajuinen musiikki”. Näistä ei radiossa innostuttu, vaan päätettiin järjestää kilpailu yhdessä *Suomen Kuvalehden* kanssa. Sen voitti sana *viihdemusiikki*, joka levisi nopeasti yleiseen käyttöön. (Ks. lukua 5.17.) Kirjoittamiseenkin liittyviä kysymyksiä oli: toimittaja Myllymäki kysyi vuoden 1946 lopulla, pitäisikö kirjoitusasuun ”sosialidemokraatti” lisätä *a: sosiaalidemokraatti*. Näin suositettiin vierassanojen yleisiin kirjoitussääntöihin vedoten.³⁶

Radioesiintymiset mainitaan kielivaliokunnan työjaoston pöytäkirjoissa, kunnes maininnat yhtäkkiä loppuvat. Pöytäkirjassa 14.5.1946 on ilmoitusasioiden joukossa yllättävästi: ”Todettiin, että Yleisradio ei ole enää tk. 2.

³⁵ Suomen kielen lautakunta hyväksyi *montaa*-partitiivin 50 vuotta myöhemmin, 1995.

³⁶ Kyseisessä puolueessa tämä sääntö ei tosin ole mennyt oikein vieläkkään läpi: edelleen kirjoitetaan ”Sosialidemokraattinen Puolue”, osin tradition takia.

päivän jälkeen varannut aikaa kielenkäyttöseikkoja koskevien tiedustusten vastaamiseen.” – Mitä tapahtui? Näinkö nopeasti loppui suotuisasti alkanut yhteistyö radion kanssa? Selitystä ei kielitoimiston asiakirjoista löydy.

Vuoteen ei valiokunnan pöytäkirjoissa mainita mitään toiminnasta radion suuntaan, kunnes työjaoston kokouksessa 19.5.1947 on ilmoitusasia: ”Lähetetty Suomen Tietotoimistolle huomautus suomenkielisten radio-uutisten kieliasusta.”

Mainittu kirje, 17.4.1947 lähetetty, kuuluu seuraavasti:

Meille tulee silloin tällöin huomautuksia ja valituksia, että radiossa luet-
tujen STT:n suomenkielisten uutisten kieliasussa on ollut epätydyttä-
vää. Mainitsemme tällä kertaa seuraavat tapaukset, jotka ovat antaneet
aihetta tyytymättömyyteen:

Kello 15 ruotsalaista aikaa: tietenkin par. *Ruotsin aikaa*.

Koneessa olleet saivat silmänräpäyksellisen kuoleman : suomalaisem-
min: *kuolivat silmänräpäyksessä*.

tulenee: tällaisia muotoja ei ole, vaan *tullee*.

solidarius: par. *solidaarisuus* (adj. solidaarinen).

diktaattorinen: po. *diktatorinen* – – [lisäksi eräitä ääntämisseikkoja].

Ymmärrämme kyllä nopean tekstinlaadinnan yhteydessä esiintyvät
vaikeudet, mutta silti rohkenemme kohteliaimmin toivoa pidettävän
mahdollisuuksien mukaan silmällä uutisten kielellistäkin puolta ja esim.
henkilönvalinnassa vastaisuudessa kiinnitettävän huomiota myös tämän
puolen pätevyYTEEN.

Uusia yhteistyöhankkeita

Vaikka lupaavasti alkanut säännöllinen oikeakielisyysvalistus radioitse tyrehtyi keväällä 1946, esitelmää kyllä pidettiin silloin tällöin senkin jälkeen. Uusi tiiviimmän yhteistyön vaihe alkoi 1959 ohjelmasarjalla, nimeltään *Kielivartio*, jossa kerran viikossa (ei kesällä) lähetettiin viiden minuutin mittainen

kielipakina. Sarja jatkui yhtäjaksoisesti kevääseen 1966 saakka, joten se oli varsin mittava yhteistyöhanke sekä kestoaltaan että pakinoiden määrän mukaan laskettuna. *Kielivartion* viisiminuuttiset käsittelivät oikeakielisyyskysymyksiä ja muuhun kielenkäyttöön sekä tyyliin liittyviä kysymyksiä. Pakinoitsijoina esiintyi kielitoimiston väen lisäksi kielilautakunnan jäseniä, joskus muitakin, esimerkiksi Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen opettajia. Pakinat käsittelivät keskeisiä oikeakielisyysasioita, kuten vierasperäisten sanojen ja nimien oikeinkirjoitusta ja oikein ääntämystä, sukunimien taivutusta, yhdyssanaongelmia, predikaatin luvun ongelmia, *ottaa-* ja *oittaa-*verbejä, välimerkkien käyttöä, ns. muotisanoja, tyyliasioita jne. Suomen Akatemian kielitoimisto julkaisi *Kielivartio*-pakinat, yhteensä 161, myöhemmin SKS:n Tietolipas-sarjassa kolmena julkaisuna (1961, 1963 ja 1965).

Vuoden 1966 alusta radiossa alkoi uudentyypinen kielivalistusohjelma, kerran kuussa puolen tunnin mittaisena lähetettävä *Sanapohdin*. Siinä kielitoimiston edustajat, Matti Sadeniemen lisäksi lähinnä Paula Vuorela, käsittelivät jotain erityisaihetta, kuten vierasperäisiä sanoja, vieraiden nimien ääntämistä, käännöslainoja, lukusanojen ongelmia ja jopa radion kielenkäyttöä, ja lisäksi vastattiin kuuntelijoiden kysymyksiin. *Sanapohdimesta* yhdistyi siis jo yhteistyön alkuaikoina kaavailtu ja kokeiltu kaksisuuntainen ohjelma: puheohjelmien lisäksi kuuntelijoilla oli mahdollisuus myös kysyä. Ohjelmaa toimitti mm. Hannes Sihvo.

Sanapohdin-lähetyksiä tehtiin vain vähän toista vuotta, mutta ilmeisesti tämä ohjelmatyyppe antoi idean uudelle kielenkäyttöohjelmalle, joka alkoi muutaman vuoden kuluttua. Vuodesta 1970 ryhdyttiin nimittäin taas lähettämään säännöllisesti kielipakinoita, joiden otsikkona oli *Kielikorva*. Nimestä tuli kielitoimiston ohjelmien tunnus, jota käytettiin 2000-luvun alkuvuosiin saakka. Samalla nimellä alettiin lähettää kuukausittain myös kyselyohjelmia, joissa useimmiten kielitoimiston johtaja, ensin Matti Sadeniemi ja sitten Esko Koivusalo, vastasivat radioon tullessiin kielikysymyksiin. Vuodesta 1981 näitä ohjelmia alettiin järjestää myös suorina lähetyksinä, ts. kuuntelijat saattoivat soittaa radioon ja keskustella kielestä ”Kielikorva-raadin” kanssa. *Kielikorva* noudatteli siten 1980–1990-luvulla muotiin tulleita yleisön suoran osallistumisen mahdollistavaa ohjelmatyyppeä.³⁷ Yleisiä

³⁷ Radion *Kielikorva*-lähetysten kysymyksiä ja vastauksia on tutkittu siltä kannalta, millaisia kielenhuoltokäsitteitä ne heijastavat (Haakana – Mäntynen 2002).

kielenkäytön kysymyksiä käsittelevän *Kielikorva*-ohjelman lisäksi 1990-luvulla alettiin lähettää myös sanojen alkuperään ja merkitykseen keskittyvää kyselyohjelmaa *Mistä sanat tulevat?*

Radioon oma kielenhuoltaja

Oiva Talvitien poleeminen kirje vuodelta 1945 sysäsi alkuun yhteistyön, jolla on ollut suuri merkitys yleisen kielenkäytön parantamiseksi ja kielitietouden lisäämiseksi. Radio-ohjelmien lisäksi on pidetty huolta myös kirjeen alkuperäisestä tarkoituksesta, radion kielenkäytön parantamisesta. Vaikka radion johto ilmoitti yhteisneuvottelussa 1945 hoitavansa kielentarkastuksen itse asiantuntijaverkoston avulla, kielitoimisto on ollut vuosien mittaan monin tavoin tässäkin työssä mukana. Aloitteentekijöinä olivat usein radionkuuntelijat, jotka valittivat radion kielestä kielitoimistoon. Sieltä sitten lähetettiin ”paimenkirjeitä” radioon. Radiotoimittajat ovat itsekin kysyneet usein neuvoa johonkin akuuttiin ongelmaan. Aika ajoin on käyty pitämässä myös koulutusta radion toimittajille. Luentojen lisäksi järjestettiin jo 1960-luvulta lähtien myös radion eri toimituksissa kielentarkkailuprojekteja, ts. kerättiin koulutusmateriaalia kuuntelemalla useamman huoltajan voimin kyseisen toimituksen ohjelmia. Tämä kaikki käy ilmi kielilautakunnan pöytäkirjoista, joihin kielitoimiston toiminnasta raportoitiin.

Kielivartio-pakinoiden ahkeroinnin aikaan 1960-luvun alkupuoliskolla niissä kannettiin usein huolta myös radion kielestä. Niinpä E. A. Saari-maa esitteli moneen otteeseen radiosta poimimiaan kielivirheitä vaatien radio-ohjelmien kielentarkistusta. Kielilautakunta päättikin 1963 ehdottaa Yleisradiolle vakinaisen kielenvalvojan kiinnittämistä ”tarkkailemaan radiolähetysten kieliasua ja opastamaan esiintyjiä” (kielilautakunnan pöytäkirja 5.3.1963). Noin vuotta myöhemmin pöytäkirjassa (4.5.1964) on tieto, että Yleisradio oli varannut menoarvioonsa määrärahan päätoimisen kielentarkastajan palkkaamista varten. Runsaan vuoden kuluttua pöytäkirjassa kerrotaan viimein (22.9.1965), että radio oli perustanut vakinaisen kielenvalvojan toimen ja valinnut siihen Päivi Latvalan. Hänen toimenkuvaansa kuului tosin lähinnä puheilmaisuuden huolto.

Radion kielenkäyttöä oli edistämässä myös Seppo Kahila, joka toimitti yhdessä radiotoimittajien ja kielen asiantuntijoiden kanssa Yleisradion kieliooppaan *Elävää suomea* (1979). Teoksen esipuheessa Kahila tuo esiin saman

asian kuin Hakulinen ensimmäisessä yhteydenotossaan Yleisradioon yli 30 vuotta aikaisemmin:

Yleisradio on suomalaisen yhteiskunnan merkittävin puhutun sanan käyttäjä. Ohjelmillaan se tavoittaa päivittäin yhdeksän kymmenesosaa maan väestöstä. Yleisradio vaikuttaa haluttiinpa tai ei paitsi ajatteluun me myös kieleemme ja puhetapaamme. – Avainasemassa ovat yhtiön toimittajat ja ohjelma-avustajat, siis verraten pieni määrä ihmisiä, joka vaikuttaa kokonaiseen kansaan. Kansalaiset voivat syystä odottaa, että toimittajien kielellinen ilmaisu kestää kovankin kritiikin.

Kielioppaan aiheet liittyvät luonnollisesti enimmäkseen puhuttuun yleiskieleen.

Muista radion kielenkäyttöä kohentamaan palkatuista työntekijöistä mainittakoon Eeva Vuortama, joka 1970-luvulta lähtien toimi lähinnä kielellisen ilmaisun opettajana, ja Yleisradion kielenhuoltotointa pitkään hoitanut Kaarina Karttunen. Tärkeitä kielenkäyttöaiheisten esitelmien ja muiden ohjelmien yhdyshenkilöitä Yleisradiossa olivat Kirsti Penttinen ja hänen jälkeensä Aarre Nyman, joka toimi myös pitkään suorien *Kielikorva*-ohjelmien juontajana yhdessä Karttusen kanssa. Myös Jaakko Yli-Paavola Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta toimitti paljon erilaisia kieliohjelmia yhdessä etenkin kielitoimiston ja nimitoimiston henkilökunnan kanssa. Yleisradion henkilökunnan *Linkki*-lehdessä on ollut silloin tällöin kielenhuoltoaiheisia kirjoituksia.

Nyttemmin Yleisradio on luopunut *Kielikorva*-ohjelmista, joskin muita kieliohjelmia lähetetään silloin tällöin edelleen. Uusi vahva yhteistyöhanke Yleisradion ja kielitoimiston välillä alkoi syksyllä 2004, jolloin Yleisradio tilasi kielitoimistosta asiantuntijoita suunnittelemaan ja rakentamaan YLEn intranetsivuille omaa kielenhuollon tietokantaa ”Kieloa” radion työntekijöiden käyttöön. Kielitoimiston asiantuntijat hoitavat edelleen sivuston päivitystä, mm. kysymyksiin vastaamista, ja antavat myös muuta kielenhuoltokoulutusta.

4 KIELENHUOLLON KÄYTÄNTÖÄ SKS:N KIELIVALIOKUNTIEN KAUDELLA

4.1 MITEN KIELENHUOLLON SUOSITUKSIA PERUSTELLAAN? TAPAUKSEKSI HAPAN- KERMA

Kiinnostava näkökulma kielenhuollon historiaan on, millaisia perusteluja ”huoltoraadin” (= kielivaliokunnan, kielilautakunnan, suomen kielen lautakunnan) jäsenet ovat käyttäneet keskustellessaan yksittäisen kieliongelman ratkaisemisesta. Millaisia kielen ominaisuuksia on pidetty tavoiteltavina mahdollisimman hyvään suositukseen pääsemiseksi? Mitä muita näkökulmia päätöksenteossa on otettu huomioon? Perusteluja voisi tietenkin poimia pitkältä aikaväliltä kokouspöytäkirjoja seuraamalla, mutta hyvin monipuolisesti niitä saattaa tulla esiin yhdenkin päätösprosessin yhteydessä. Otan esimerkiksi yhden kieliongelman käsittelyn, joka koski yhdysnominin määriteosana olevan adjektiivin taipumista. Sitä käsiteltiin SKS:n kielivaliokunnassa 1936. Monet tällöin esitetyistä perusteista toistuvat nykyisin-kin suomen kielen lautakunnan kokouskeskusteluissa.³⁸

Asia: Yhdysnominin alkuosan taipuminen

SKS:n kielivaliokunnan yhtenä tehtävänä oli 1930–1940-luvulla avustaa *Nyky-suomen sanakirjan* toimitusta vielä ratkaisemattomissa kielikysymyksissä. Niitä tuli toimitustyössä vastaan tuon tuosta, ja niistä piti saada normiksi kelpaava päätös normatiiviseksi tarkoitettua sanakirjaa varten. Yksi hankala kielenhuoltoasia koski yhdysnomineja, joiden määriteosana (= alkuosana) on adjektiivi.

³⁸ Seurasin näitä keskusteluja aitiopaikalta toimiessani suomen kielen lautakunnan sihteerinä vuosina 2000–2006.

Hapankerman ongelma

Sanakirjan ensimmäisen osan toimittamisessa oli päästy *b*-alkuisiin sanoihin, kun toimituksessa törmättiin *hapan*-sanana yhteydessä kahteen ongelmaan: kirjoitetaanko *hapan* yhteen vai erilleen siihen liittyvän substantiivin kanssa (*hapan kerma* vai *hapankerma*?) ja, jos tämä liitto katsotaan yhdyssanaksi, taipuuko *hapan*-alkuosa jälkiosan mukaan vai jääkö se taipumattomaksi (*hapankerman* vai *happamankerman*?).

Sanakirjan toimittaja Ahti Rytönen toi asian valiokunnan käsittelyyn helmikuussa 1936. Tässä kokouksessa olivat läsnä puheenjohtajan Lauri Hakulisen lisäksi Jalo Kalima, Eino Leskinen, E. A. Saarimaa ja E. A. Tunkelo sekä Hannes Teppo, joka piti pöytäkirjaa. Pöytäkirjasta saa tavallista yksityiskohtaisemman ja värikkäämmän kuvan tässä ja seuraavassa kokouksessa käydyistä keskustelusta, joka kehittyi vähitellen varsin kiivaaksi väittelyksi ja jossa erimielisiä kantoja perusteltiin varsin kekseliäästi. (Kielivaliokunnan pöytäkirja 14.2. ja 2.6.1936.)

Rytönen oli laatinut alustuksen, johon hän oli kerännyt toimitustyön pohjana olevasta sanalipustosta *hapan*-alkuisia yhdysnomineja; näitä hän tarkasteli alkuosan taipumisen kannalta. Hänen havaintonsa mukaan *hapan*-alkuosa oli yleensä taipumattomassa muodossa (*hapankaalin*, *hapanleivän* jne.). Vain yhdestä lipusta hän löysi sanan alkuosan taivutettuna (*happamanleivän*).

Rytönen tarkasteli myös sitä, ovatko *hapan*-alkuiset ilmaukset yhdysanoja vai sanaliittoja: hänen löytämissään esimerkeissä muutama *hapan*-attribuutti oli kirjoitettu erilleen pääsanasta, muutama taas yhteen sen kanssa. Yhteen kirjoittamisen mahdollisuuksia pyöritellessään hän nostaa ongelmasanaksi ilmauksen, josta löytyi vain kirjoitusasu *happaman kerman*. Hän kysyy, olisiko tehtävä merkitysero *happaman kerman* ja *hapankerman* välillä, ja vastaa itse, että ”yhteen kirjoittamalla saa selvästi näkymään k.o. yhdyssanojen spesiaalimerkityksen luonteen”. – Rytöksen esittämä kirjoitussääntö pätee edelleen: yhdyssanaksi kirjoitetaan yleensä ilmaus, joka on merkitykseltään erikoistunut käsite eli termi: *hapankerma* ei ole *hapan*(tunut) *kerma* yleensä vaan tietyllä tavalla hapatettu määrätarkoituksiin käytettävä kermatuote.

Miten sitten on tämän yhdyssanan alkuosan (*hapan*) taipumisen laita? Rytönen kysyy. Hän pohtii asiaa yleisellä tasolla: ”Tavallisesti kuulee ajettavan sitä ajatusta, että suomen kielen luonne vaatisi alkuosan taivuttamista

ja että alkuosan taipumattomuus, mikä nykyään on varsin yleistä, olisi germaanisten kielten aiheuttama ilmiö. Suomen kielessähän esiintyy runsaasti nyt esillä olevaan ryhmään kuuluvia sanoja, jotka on saatu germaanisista kielistä ja joissa on myös havaittavissa alkuosan taipumattomuus. Tietääkseni ei kukaan ole kuitenkaan pätevästi todistanut, että siten saadut lainasanat olisivat tuoneet suomen kieleen uuden periaatteen.”

Hapan-alkuisesta kermasta päättämisen kielelliset perusteet

Rytkönen esittää alustuksessaan siis, että *hapankerma* on **yhdyssana**, **koska se on termi**, ja että *hapankerman* **alkuosa on taipumaton**, koska myös se **vahvistaa sanan termimäisyyttä**. Rytkönen kytkee yhteen nämä kaksi asiaa: kun ilmaus kirjoitetaan yhdyssanaksi termimäisyytensä takia, sen alkuosana oleva adjektiivi on samasta syystä taipumaton. Kokouksessa useimmat kielivaliokunnan jäsenistä olivat alustajan kanssa samaa mieltä ja totesivat vielä, että **kielessä vallitsee yleinen pyrkimys** Rytkösen esittämään **suuntaan** ja olisi **kielen köyhdyttämistä**, ellei sitä otettaisi huomioon. Muista *hapankermaan* verrattavista käsitteistä mainittiin mm. *pyhäpäivä*, *pyhäpäivänä*.

Tähän asti kaikki meni alustuksen mukaisesti, ja päätös näytti selvältä. Ennen puheenjohtajan nuijankopautusta länsisuomalainen Tunkelo avasi kuitenkin suunsa ilmoittaen asettuvansa *hapan*-adjektiivin taipumattomuuden suhteen epäilevälle kannalle. Hän tähdensi, että länsisuomalaisissa **murteissa** sanan alkuosana oleva adjektiivi yleensä taipuu (*happamassakaelissa*), joten asiaa ei voida koko laajuudessaan kytkeä käsillä olevaan (*hapan*-alkuisten) aineistoon. Tunkelon mukaan yhteen ja erilleen kirjoittamisella ei voida ratkaista taivutustapaa eikä kaikissa tapauksissa merkityksenkään eroa. Koska yhden jäsenen mielipide erosi selvästi enemmistön kannasta ja koska valiokunta oli vähälukuisena koolla, asian käsittelyä päätettiin jatkaa myöhemmin. Haluttiin saada tarkempi käsitys kiistanalaisen kielenilmiön eli alkuosan taipumisen **yleisyydestä**, ja niinpä Rytkönen velvoitettiin keräämään lisää aineistoa. Sen hän tekikin tuoden seuraavaan kokouksen laajan keräelmän *harmaa*-alkuisia nomineja.

Kielivaliokunta jatkoi *hapankerma*-tyyppisten sanojen oikeinkirjoituksen käsittelyä kesäkuussa 1936. Edellä mainittujen valiokunnan jäsenten lisäksi paikalla olivat nyt myös Knut Cannelin, Aarni Penttilä ja Martti Rapola. Rytkönen esitteli *harmaa*-alkuisten nominien aineistoaan, jonka pohjalta ei kuitenkaan noussut esiin mitään olennaista uutta.

Yhdyssanan määräiteosana olevan adjektiivin taipumisesta syntyi nyt laaja ja kiihkeä keskustelu, jonka aloitti Aarni Penttilä. Hän ilmoitti kannattavansa adjektiivien taipumattomuutta **käytännöllisyyden** takia. Esimerkiksi tietosanakirjoissa päästäisiin sen tähden suurempaan **yhdenmukaisuuteen**, hän toteaa.³⁹

Tunkelo toisti edellisessä kokouksessa esittämänsä epäilyn siitä, että yhdyssanaisuus ja alkuosan taipuminen olisivat yhteydessä merkitykseen: yhdyssanan merkitys ei käy kuulijalle **selvemmäksi** siitä, että määräiteosana oleva adjektiivi jätetään taivuttamatta, eikä taipuminen myöskään haittaa ilmauksen käsittämistä yhdyssanaksi (*isonvarpaan, vieraanmiehen*).

Tunkelolla oli esittää monta lisäperustetta määräiteosan taipumisen puolesta: Länsimurteiden lisäksi taipuminen on yleistä muutenkin kansankielessä, mikä näkyy myös siitä, että **paikannimissä** alkuosan adjektiivi usein taipuu (*Isollajoella, Pitkässäniemessä, Uudellamaalla*). Hänen mukaansa taipuminen on yleistä myös **lähisukukielissä**. Näillä perusteilla Tunkelo halusi todistaa, että adjektiivisen alkuosan taipuminen on **suomalainen ilmiö**, mistä seuraa, että taipumattomuus on **epäsuomalainen ilmiö**. Tätä väitettä hän perustelee sillä, että taipumattomuus on yleistä **ruotsalaisen kielirajaseudun väestöllä ja kaksikielisellä sivistyneistöllä** ja että taipumattomuus sitä kautta on tullut kirjakieleen. Tunkelon mukaan nyt olikin keskusteltava siitä, saavutetaanko kyseisellä alkuosan taipumattomuudella selvyiden lisäksi **helppotajuisuuden** lisäystä.

Knut Cannelinin mielestä samanlainen selvyys saavutetaan siitä riippumatta, taipuuko alkuosan adjektiivi vai ei, mutta taivuttamatta jättäminen lyhentää sanaa ja **lyhemmyys** on etu. Se tekee kielestä myös **sujuvampaa**; esimerkkinä hän mainitsee *vapaaoppilaan*.

Lauri Hakulinen toteaa, että **vanha kanta** eli alkuperäinen käytäntö on ilmeisesti ollut alkuosan taipuminen (vrt. lähisukukielet), mutta omalla pohjallakin on voinut syntyä taipumattomuutta. Selvemmyyttä sillä ei aina saada, mutta lyhemmyyttä kyllä. Taipumattomuutta ei tarvitse välttämättä tehdä yleiseksi periaatteeksi, mutta erottavaa selvyyttä sillä saavutetaan joskus, esim. *vapaaherran, hapankaalin*; toisinaan terminluonteisuus on vielä selvempi: *suorakaiteen*. Nykysuomen sanakirjan toimitusperiaatteeksi hän

³⁹ Penttilä oli Otavan *Ison Tietosanakirjan* kielentarkastaja.

esittää, että **hyvässäkin kielessä** voi eräissä tapauksissa esiintyä myös alkuosan adjektiivin taipumattomuutta.

Alustaja Rytkösen mielestä alkuosan taipumattomuus saattaa olla **ikivanhan suomalais-ugrilaisen kieli-ilmiön jäännös**. **Kielenvastaista** taipumattomuus siis ei ole ja selvemmyys on joskus ilmeinen: *harmaakiven, -suden*.

Hakulinen myöntää Rytkösen puheen taipumattomuuden vanhuudesta pitävän paikkansa; on useita suomalais-ugrilaisia kieliä, joissa ei ole kongruenssia (= alkuosan taipumista). Samalla hän toteaa, että suomen kielessä on paljon länsieurooppalaista vaikutusta. Lisäkeinot kielen **ilmaisuvarojen rikastuttamiseksi** ovat hyväksyttäviä.

Eino Leskinen huomauttaa, että *hapan*-alkuisissa sanoissa on myös esimerkkejä **eri merkityksistä yhteen ja erilleen kirjoittamisen mukaan** (*hapankaali, hapan suola*). Taipumattomuutta ei pidä edistää, mutta jo **vaikintuneet tapaukset** on säilytettävä.

Tunkelo puuttuu nyt puheeseen ilmeisen närkästyneenä siitä, että keskustelu oli kääntynyt alkuosan taipumattomuutta ymmärtävään suuntaan. Hän huomauttaa kärkevään sävyyn, että adjektiivialkuisten yhdyssanojen siirtäminen taipumattomuuden piiriin tuo **sekasotkua, epätietoisuutta ja erimielisyyttä** esimerkiksi **opettajille ja oppilaille**. Nämä vahvasti affektiiviset perusteet singottuaan Tunkelo kärjistää, että pyrkimys taipumattomuuteen on **”kansallistunnetta masentavaa”**. Hän osoittaa syyttävällä sormella myös kielioppityön suuntaan: kielioppimme on ollut puutteellinen ja kieliopintekijät kielen hoidossa huolimattomia. Vahvimpana valttinaan Tunkelo heittää vielä yllättävän perusteen, nimittäin että taipumisen hävittämiseen tähtäävä suunta ei ole 20. vuosisadalla oikeutettua. Näin hän vetoaa **nykykielen käytännön** huomioon ottamiseen.

Leskinen toteaa maltillisesti, että ei ole puhe taipumisen ”hävittämistä” vaan taipumattomuuden sallimisesta muutamissa tapauksissa, joissa on hyötyä molemmista. Yksinomainen taipumattomuus toisi villityksen esim. **sanomalehtikielemme**.

Penttilä, kieliteoreetikko, jonka laaja kielioppi oli ilmestynyt parikymmentä vuotta myöhemmin, haluaa ilmeisesti rauhoittaa kiivassävyyseksi käynnystä keskustelua ja siirtyä yhdysosan taipumisongelmasta toiseen avoimeen asiaan, yhteen ja erikseen kirjoittamiseen. Hän toteaa, että sanaliittotyyppi on suomessa ja suokielissä jonkin verran kirjava; täyteen **johdonmukai-**

suuteen ei päästä. Esillä olevan aineiston sanat ovat yleensä oppitekoisia; joukossa ei ole monta kansankielen sanaa. Niiden tarkastelussa nähdään, että on eräitä syitä yhdyssanan ja alkuosan taipumattomuuden puolesta (selvyys, lyhemmyys).

Tunkelo tokaisee Penttilälle kipakasti, että hän pitää yhteenkirjoittamisasiaa vähäpätöisenä ongelmana ja ettei hän siitä ole puhunut vaan ”yhdyssanakannalta laajemmin, taivuttamisesta”. Sitten hän ampuu järeimmät paukkunsa: ”Taipumattomuuden suosiminen oppineiston piirissä on vaarallista: se menee **nuorisoon** ja **sivistyneistön ja kansan välinen eroavaisuus kasvaa**.”

Tämän tykityksen jälkeen puheenjohtaja ei voinut muuta kuin todeta, että asiaa ei voida vielä päättää vaan käsittelyä on jatkettava seuraavassa kokouksessa, johon Tunkelo toisi ponsiehdotuksensa. Kokouksen lopuksi Tunkelo käytti vielä yhden puheenvuoron, jossa hän totesi painokkaasti, että tämän keskustelun tuloksen on vaikutettava *Nykysuomen sanakirjaa* laajemmalle ja että valiokunnan on otettava kanta, jota se voi ”**miehuullisesti** ajaa” (= jonka takana voi olla).

Hapankerma-tyypin myöhemmät vaiheet

Tunkelo laati 28.9.1936 pidettyyn valiokunnan kokoukseen kolmiosaisen ponsiehdotuksen, jossa hän tarkastelee määriteosan (eli alkuosan) taipumista. Ensimmäiseen ryhmään hän oli koonnut alkuosaltaan taipuneita yhdysnomineja: *nuorenmiehen, vanhainpoikain, kuivaalibaa, pitkäsiimaa, Mustanmeren*. Toisessa ryhmässä on tapauksia, joissa alkuosan adjektiivi voi olla taipunut tai taipumaton. Tämä ryhmä on sekava, koska Tunkelo suosittaa siinä taipumista (ja erilleen kirjoittamista!) moniin sellaisiinkin yhdysnomineihin, joiden alkuosa jo silloin oli vakiintuneesti taipumaton: ”vapaankaupan” (> *vapaakaupan*), ”suorankaiteen” (> *suorakaiteen*). Kolmannessa ryhmässä on yhdysnomineja, joissa alkuosa on taipumaton: *mustapaidat, harmaahapsen, vapaaherran, täysistunnossa*. Yhdysnominien määriteosan taipumisesta ei kokouksessa kuitenkaan päästy yksimielisyyteen. Yhdysnominien ongelmiin palattiin vasta toukokuussa 1937, jolloin pidettyyn kokoukseen Hakulinen oli laatinut oman, myös kolmikohtaisen ponsiehdotuksensa.

Näitä kahta myöhempää kokousta on selostettu pöytäkirjassa niukasti. Keskustelua kyllä käytiin, joitain esimerkkejä poistettiin, joitain siirrettiin

toiseen ryhmään, mutta päätös jäi lopulta vähän epämääräiseksi. Hahmoteltu kolmijako tuli kuitenkin *Nyky-suomen sanakirjan* toimittamisen ohjeeksi ja on osoittautunut enimmäkseen toimivaksi. – Ai niin, miten kävikään *hapan*-alkuisen kerman? Se esitetään sanakirjassa *hapankermana*.

Kului lähes puoli vuosisataa, ennen kuin yhdysnominien adjektiivimääritteen taipuminen tuli seuraavan kerran esille. Kielitoimiston tutkija Raija Lehtinen tarkasteli asiaa artikkelissaan ”Omantunnon kysymys” (1984). Hän esittää siinä, että eräät alkuosat ovat taipumattomia (*kevyt-maitoa, kuuma-saumanauksen*), eräät taipuvia (*omantunnon*), ja monia voidaan sekä taivuttaa että jättää taivuttamatta (*musta(a)pippuria*). Hän toteaa, että alkuosaltaan taipumattomien sanojen määrä on kasvamassa – aivan niin kuin Rytkönen uumoili jo 1936.

Historia toistaa itseään: Vuonna 1989 kielitoimiston tutkija Riitta Eronen toi adjektiivialkuisen yhdysnominien taivutusasian suomen kielen lautakuntaan. Tällä kertaa taivutustietoa tarvittiin tekeillä olevan *Suomen kielen perussanakirjan* (1990–1994) tarpeisiin. Eronen oli kerännyt alustustaan varten tietoa lähinnä *iso*-alkuisten yhdysnominien taipumisesta. Hän esittää saman kolmijaon kuin mainitut edeltäjänsä: 1) alkuosa taipumaton: *isoisä, isovanhemmat*, 2) alkuosa taipuu (ei *iso*-alkuisia): *hienosokeri, nuoripari, vanhapoika*, 3) alkuosa voi taipua tai olla taipumatta: *isokoskelo, isopanda, isorumpu, isoympyrä*. Eronen toteaa Lehtisen tavoin, että taipumattomuus on valtaamassa alaa, ja siksi hän ehdottaa eräiden aiemmin alkuosaltaan taipuneiden sanojen siirtämistä 3. ryhmään. Näin päätettiin, ja nyt mm. sanojen *isojako, isorokko, isoviha, isosisko, isovarvas* *iso*-alkua voidaan sanakirjan mukaan joko taivuttaa tai jättää taivuttamatta. Lautakunta piti kuitenkin tärkeänä sitä periaatetta, että vaihtoehtoisista taivutusmuodoista taipumattomuus olisi ensisijaista vain termeissä; muuten esitettäisiin ensisijaisesti taipumista.

***Hapankerman* oikeinkirjoitusta ja taivutusta koskevan päätöksen perustelut**

Seuraava luettelo on koottu keskustelun etenemisen mukaan erimielisten väitteiden ilmaisuista:

1. yhdyssana, koska kyseessä on termi
2. adjektiivinen määriteosa (*hapan*) on taipumaton, koska kyseessä on termi

3. kielessä yleinen pyrkimys (johonkin) suuntaan
4. kielen köyhtyminen
5. murteiden kanta
6. yleisyys (lisää aineistoa)
7. käytännöllisyys
8. yhdenmukaisuus
9. selv(emm)yyys
10. paikannimien käytäntö
11. lähisukukielet
12. suomalaisuus
13. epäsuomalaisuus
14. ruotsalainen kielirajaseutu ja kaksikielinen sivistyneistö
15. helpotajuisuus
16. lyhemmyys
17. sujuvuus
18. ”vanha kanta” (= siihenastinen käytäntö)
19. ”hyvä kieli”
20. suomalais-ugrilaisen kielenilmiön jäänne
21. ”kielenvastaisuus”
22. ilmaisuvarojen rikastuttaminen
23. eri merkitykset
24. vakiintuneet tapaukset säilytettävä
25. aiheutuu sekasotkua
26. aiheutuu epätietoisuutta
27. aiheutuu erimielisyyttä
28. vaikutus kouluopetukseen
29. kansallistunne
30. nykykielen kanta
31. sanomalehdistön (median) kieli
32. johdonmukaisuus
33. päätöksen vaikutus nuorisoon
34. sivistyneistön ja kansan välinen juopa
35. järkevä päätös (= jota voi ”miehuullisesti” ajaa)

Niin kuin luettelosta näkyy, joissakin perusteissa viitataan kielenkäytön ohjeisiin (”termi kirjoitetaan yleensä yhdyssanaksi”), toisissa taas hyvän

kielen tavoitteisiin (selvyys, helppotajaisuus, lyhemmyys, sujuvuus, johdonmukaisuus). Muitakin kieliseikkoja pidetään silmällä (yleisyys, merkitys, vakiintunut käytäntö, vanha kanta). Vedotaan myös suomen kielen perusteisiin kielihistorian näkökulmasta (sukukielet, vieraat kielet, kansankieli eli murteet, paikannimet) tai tehtävän päätöksen vaikutusalaan (kouluopetus, sanomalehdistö, nuoriso). Päätöksen tavoitteena on tietenkin myös ylipääntään järkevyyys ("jota voi miehuullisesti ajaa").

Vetoaminen kansallisiin arvoihin oli 1930-luvun oloissa hyvin ymmärrettävää. Enää se ei ole tärkeää, joskin "suomalaisuuden" (= us. suomenmuokaisuuden) näkökulma tulee usein esille nykyisissäkin kielikeskusteluissa.

Yksittäisen päätöksen perusteluista kielenhuollon yleisiin periaatteisiin

Monet perusteiden luettelon kohdista heijastelevat sitä kolmijakoa, jonka E. N. Setälä esitti virkaanastujaisesityksessään (1893) kuvatessaan 1800-luvun kielikeskustelun "ajatuksenjuoksua": **etymologis-kieliopillinen kanta** (etenkin "alkuperäisyys"; vrt. "vanha kanta"), **kansankielisyyskanta** ja **tarkoituksenmukaisuuskanta**.

Kielivaliokunnan jäsen, edellä selostetussa päätösprosessissa aktiivinen Aarni Penttilä, oli vain muutamaa vuotta aikaisemmin hahmotellut oikea-kielisyysperiaatteita (1930) sanoutuen selvästi irti Setälän ja muiden 1800-luvun kielimiesten ajatuksista. Hän esitti viisikohtaisen periaatteiden luettelon: **vakinaisuus, johdonmukaisuus, tarkoituksenmukaisuus, esiintymäyleisyys ja aitous**.⁴⁰

Aika monet *hapankerma*-keskustelun perusteluista voidaan sovittaa Penttilän periaatteiden kohtiin. (Kielenhuollon periaatteista enemmän luvussa "Miksi 'oikein' tai 'väärin'? Kielenhuollon periaatteiden historia".)

4.2 NORMIN VALINTA: SUOMEN KIELI VAI "SUOMENKIELI"?

Kielenkäytön normien vakiinnuttamiseksi on aikoinaan tehty monia sopimuksia, joilla ei ole varsinaista kielen järjestelmästä johtuvaa syytä. Sellai-

⁴⁰ Jotkin niistä merkitsivät hieman muuta kuin sanasta voisi päätellä: esimerkiksi *vakinaisuus* koskee ennen muuta äänne- ja muoto-oppia, *johdonmukaisuus* taas viittaa johdosten säännönmukaiseen muodostamiseen.

sena voi pitää nykyistä normia kielten nimien kirjoittamisesta erilleen ja pienin alkukirjaimin: *suomen kieli*. Mutta ketkä ovat sopineet, millä tavoin sopineet ja miksi juuri näin? Miten tämä normi on syntynyt? Olisiko normi voinut muotoutua yhtä hyvin päinvastaiseksi: kielten nimet kirjoitetaan yhteen ("suomenkieli")? Kysymys kumpuaa huomiosta, että kielten nimiä näkee edelleen kirjoitettavan varsin usein yhdyssanaksi huolimatta jo kauan sitten vakiinnutetusta oikeinkirjoitusnormista.⁴¹ Onko normissa jotain, joka sotii yleistä kielitajua vastaan?

"Kielten nimien kirjoittamisesta"

Yhdessä ensimmäisistä *Virittäjistä* (1898) on laajahko artikkeli otsikolla "Kielten nimien kirjoittamisesta". Aiheesta alusti nimimerkki A. H. esittelemällä 1800-luvun loppupuolella vallinnutta kirjavaa käytäntöä, jolloin kielten nimiä näki kirjoitettavan neljällä tavalla: "Suomen kieli", "suomen kieli", "Suomenkieli" ja "suomenkieli". Kirjoitustavat hän oli poiminut kielitiedettä ja kielten opetusta koskevista kirjoituksista, joten eri käytänteet olivat hänen mielestään harkittuja. Hän esittää myös oman kantansa:

Tämän kirjoittaja puolestaan pitäisi *suomenkieli* muotoa sekä sopivimpana että oikeimpana. Helppoa on käsittää "suomenkieli" yhdeksi käsitteeksi ja yleisnimeksi samoin kuin "äidinkielikin". Eris- eli ominaisnimeksi sitä on vaikeampi selittää. Eihän sitä sen nimi erota muista kielistä vaan sen yleiset ominaisuudet. – – Vaikein kaikista muodoista on *suomen kieli*. Miten voi *suomen* tässä yhteydessä selittää yleisnimeksi? (*Virittäjä* 1898: 37.)

Lähtötilanne on normituksen kannalta tyypillinen: kielessä esiintyy useita kilpailevia kirjoitusmuotoja. Ne kaikki ovat kyllä ymmärrettäviä, mutta vaihtelu hämmentää kielenkäyttäjiä. On tarve päästä yhteen, yleisesti hyväksyttyyn kirjoitusmuotoon. Se on kielenkäytön kannalta taloudellista.

Nimimerkki A. H. esitti ongelman: neljästä kielten nimien kirjoitusasusta pitäisi pyrkiä yhteen. Parhaimpana hän pitää pienin alkukirjaimin

⁴¹ Pitäessänini Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa suomen kielen kursseja 1980-luvulla tein kokeen, joka osoitti, että kolmannes näistä äskettäin koulusta tulleista opiskelijoista kirjoitti *suomen kielen* yhdyssanaksi.

ja yhteen kirjoitettua muotoa *suomenkieli*. Hänellä on ehdotukselleen hyvä perustelu: kielten nimet ovat käsitteitä, jollaiset pyritään yleensäkin kirjoittamaan yhdeksi sanaksi.

Samassa *Virittäjän* numerossa päätoimittaja E. A. Ekman (myöh. Tunkelo) vastaa kirjoitukseen ja sen oikeinkirjoitusehdotukseen ottamalla kielten nimien kirjoittamisen perusteelliseen käsittelyyn. Hän oli laatinut eriasuisista kieltennimistä tilaston, josta kävi ilmi, että erisnimeksi kirjoittaminen oli väistynyt kanta ja että lopullinen kamppailu käytäisiin kirjoitusmuotojen *suomen kieli* – *suomenkieli* kesken. Hän toteaa, että käytännöllisiä aloja käsittelevässä kirjallisuudessa yhteen kirjoittaminen näyttää olevan voitolla, ja päätty sitten hieman hankalan tuntuiseen ohjeeseen:

Milloin kielellä nimenomaan tarkoitetaan viljeltyä, kehitettyä sivistyskieltä, kun sitä ajatellaan kirja- ja sitä noudattavana sivistyneenä puhekielenä tai muuten selvästi rajoitetussa, altaammassa merkityksessä (alaviite: Esim. Norjan *lapinkieltä* on lapin murteista enemmän viljelty kirjallisuudessa; Vermlannin *suomenkieli*; Uuden Testamentin *kreikan-kieli* edustaa toista murretta kuin esimerkiksi Platon), kirjoitettakoon nimitys yhdyssanaksi; kun taas nimitystä käytetään laajemmassa merkityksessä kielestä yleensä, kirjoitettakoon erikseen (alaviite: Tämä kirjoitus koskee ”*suomenkielen oikeinkirjoitusta*”, mutta: toht. S. on tutkinut *suomen kielen* vaikutusta ruotsiin, prof. G. *suomen kielen* partikkelimuotoja, prof. T. selvittänyt *suomen kielessä* säilyneitä *gootin kielen* jälkiä, prof. F. on tutkinut *ruotsin kielen* itäisiä murteita). (*Virittäjä* 1898: 44.)

Lisäksi Ekman huomauttaa, että

jos kirjoittaja nimenomaan tahtoo kirjoitustavallaankin johtaa lukijan mieleen valtiollisen tai maantieteellisen Suomen, olkoon hänellä mahdollisuus kirjoittaa *Suomen kieli* (*Kiinan kieli* jne.). Ainakin tulee säilyttää entinen muotonsa Oksasen säkeillä:

”Nouse, riennä, Suomen kieli,
Korkealle kaikumaan!”

Kirjoitusasun suomen kieli kannattajia

Ekmanin ohje kielten nimien kirjoittamisesta on varovainen. Vaikka hän asettuu nimimerkin A. H. kannalle esittäessään yhteen kirjoittamista, kun kyseessä on ”sivistyskieli” tai kieli ”muuten selvästi rajoitetussa, ahtaammassa merkityksessä” (A. H.: ”käsite”), hän jättää auki myös erilleen kirjoittamisen mahdollisuuden tietyissä yhteyksissä. Ekmanin diplomaattiseen kannanottoon saattoi vaikuttaa se, että E. N. Setälä, joka oli jo tuolloin kohonnut fennistiikan johtohahmoksi, käytti muotoa *suomen kieli* johdonmukaisesti sekä omissa teoksissaan (mm. *Suomen kielen lauseoppi* 1880, *Suomen kielioppi* 1898, *Suomen kielen oppikirja* 1900) että *Virittäjän* kirjoituksissaan.

Setälän oppikirjojen vaikutus normien vakiintumiseen on ollut hyvin vahva. Kirjoista otettiin vuosikymmenestä toiseen uusia painoksia. Varsinaista perustetta kielten kirjoitustavalle ei Setälän kirjoista löydy. Ohjekin on lakoninen, ja Setälä on lisännyt sen vasta kieliopin neljänteen painokseen (1905: 32); siinäkin hän toteaa vain ohimennen alkukirjainten ohjeissa: ”Huomattakoon pieni alkukirjain – – kielen nimissä (esim. *suomi*, *latina*, *saksa*, *suomen kieli*, *latinan kieli*).”

Virittäjässä ei ole myöhemmin otettu kielten nimiasun kysymystä esille. Kielten nimiä tosin kirjoitettiin pitkään miten sattui. Samatkin kirjoittajat saattoivat noudattaa eri aikoina erilaista kirjoitustapaa. Jonkinlaista kiistaa siitä myös edelleen käytiin, koska Allan Saratie katsoo 1917 julkaisemassaan kielioppaassa *Hyvää suomea* (oppaasta enemmän luvussa 3.4) tarpeelliseksi ottaa asian esille ja ilmaista oman, Setälää myötäilevän mielipiteensä:

Kielten nimittämisessä kirjoituksessa on jo aika päästä yhtenäisyyteen, ja siihen päästäneen parhaiten noudattamalla Setälän kirjoitustapaa: *suomen kieli*, *latinan kieli*, *ranskan kieli*. Silloin unohtuvat nuo monenlaiset merkitsemistavat: *Suomen kieli*, *Suomenkieli*, *suomenkieli*, joista viimeksimainittukaan ei pituutensa takia ole niin sievä kuin merkintä *suomen kieli*. Sanottakoon mitä tahansa, lyhyet sanat ovat minkä tahansa kielen kunnia. (Mts. 27–28.)

Lopuksi Saratie toteaa Ekmanin tavoin joskus tarvittavan myös kirjoitustapaa *Suomen kieli* ja siteeraa samaa Oksasen runoa. – Yllättävää kyllä runon ”Suomen kielen” kirjoitusasu muutettiin myöhemmin ainakin K.

Merikosken laatimaan äidinkielen oppikirjaan *Omin voimin* (1929), jonka avulla monissa kansakouluissa opeteltiin pitkään kielioppia, seuraavaksi:

”Nouse, riennä, suomen kieli,
korkealle kaikumaan!”

Pedagoginen tarkoituksenmukaisuus meni siten runoilijan tarkoituksen edelle; kaikki kielten nimet kirjoitettiin tässä oppikirjassa pienellä alkukirjaimella ja erilleen.

Kirjoitusasun ”suomenkieli” kannattajia

Viitatessaan kielten nimiasun horjumiseen Saratie saattoi tarkoittaa Knut Cannelinia, joka edusti toista kantaa kuin edelliset. Cannelin oli julkaissut vähän ennen Saratietä oppaan *Kieliopas* (1916). Siinä hän ei tosin ota kielten nimien kirjoittamista erikseen esille – niin kuin eivät useimmat muutkaan ohjeiden laatijat – vaan käsittelee sitä ohimennen ison ja pienen alkukirjaimen käytön kohdassa:

Pientä alkukirjainta suositellaan – – i) yhdysperäisissä, joiden jälkimäisenä osana on *-kieli* ja edellisenä erisnimi: *suomenkieli* ~ Suomenkieli – *venäjänkieli* ~ Venäjänkieli y. m.; vrt. puhua *suomea*, *venäjää*. Pieni alkukirjain on nykyiskielessä yleisin. (Mts. 139.)

Huomattakoon, että Cannelin kirjoitti kielten nimet yhteen vielä 1950-luvulla muun muassa kaksikielisissä (suomi–ruotsi–suomi) sanakirjoissaan.

Cannelin pystyi vaikuttamaan monin tavoin oman kantansa puolesta, sillä hän julkaisi yhdessä Martti Airilan kanssa myös ohjeluetelton *Vierasperäiset sanat* (1920). Jo sen alkulauseessa kirjoitetaan Cannelinin ohjeen mukaisesti *suomenkieli*. Cannelinin lisäksi siis Airilakin kannatti yhteen kirjoittamista. Airila alkoi julkaista samoihin aikoihin pikkuoppaita ”oppikoulujen ja seminaarien tarpeiksi”: *Suomenkielen oikeinkirjoitusoppi* (1920), *Suomenkielen lauseoppi* (1926) ja *Suomenkielen äänne- ja sanaoppi* (1928). Oikeinkirjoitusopissa on seuraava kielten kirjoittamista koskeva ohje:

Pientä alkukirjainta käytetään kielten nimissä. Esim. *suomi*, *tanskankieli*, *latina*, *esperantto* (s. 31).

Airilan oppaista otettiin lukuisia painoksia. On suorastaan surkuhupaisaa seurata, miten kielten nimien erilleen kirjoittamisen normi saa niissä vähä vähältä enemmän jalansijaa – vastoin tekijän kantaa. Oikeinkirjoitusopin ensipainoksessa lukee vielä takakannen mainoksessa ”Suomenkielen ja kirjallisuuden alalta” ja esitellään Heikki Ojansuun kirja *Suomenkielen tutkimuksen työmaalta*. Myöhemmissä 1920- ja 1930-luvun painoksissa hämmästyttää, että vaikka etukannessa, oppaan nimessä, lukee *suomenkielen*, takakannessa, Airilan oppaiden mainoksessa, on samoissa nimissä *suomen kielen*. Ilmeisesti kustantajan (WSOY) kielenkorjaajan käsi ulottui takakannen tekstiin, mutta tekijällä oli ollut sentään vielä valta päättää oppaittensa nimien kirjoitusasusta etukannessa. Voi vain aavistella, millaista keskustelua on käyty, ennen kuin tekijä on suostunut muuttamaan myös etukanteen kirjoitusasun *suomen kieli*, mikä näkyy tapahtuneen 1940-luvun alussa. Varsinaiseen tekstiin kielten nimet silloinkin jäivät ennalleen.

Saarimaa ja normin vakiintuminen

Joissain 1930-luvulla ilmestyneissä koulukieliopieissa kirjoitetaan kielten nimet vielä yhdyssanoiksi. Näin on esimerkiksi Hemminki Karjalaisen laatimassa oppikirjassa *Suomen kieliopin alkeet oppikoulujen alaluokkia ja itseopiskelua varten* (1930) ja J. F. Ollisen kirjassa *Suomenkielen alkeis- ja lukukirja* (9. p. 1931). Yhä selvemmin alettiin kuitenkin suosia erikseen kirjoittamista, näin esimerkiksi F. A. Hästeskon oppikirjassa *Äidinkielen kirjoitus- ja kielioppi kansakouluille* (1933). Mikä – tai paremminkin – kuka erilleen kirjoittamiseen vaikutti?

Hästeskon kirjan esipuheessa kiitetään käsikirjoituksen lukemisesta E. A. Saarimaata, joka oli jo noussut vahvaksi oikeakielisyyden auktoriteetiksi julkaistuaan vuonna 1930 kielenkäytön oppaan *Huonoa ja hyvää suomea*. Hän oli lehtori, myöhemmin yliopettaja – ja mm. WSOY:n pitkäaikainen kielenkorjaaja. Luultavasti juuri hänen kädenjälkensä näkyi myös Airilan oppaiden korjailussa.

Saarimaan opas merkitsi huomattavaa edistysaskelta kielenkäytön ohjeiden vakiintumisessa. Siinä tosin keskityttiin enemmän lauseopin ongelmiin, vähemmän oikeinkirjoitusseikkoihin, koska ne – esipuheen mukaan – sisältyivät Setälän ja Airilan oppikirjoihin. Siksi Saarimaalla ei myöskään ollut varsinaisesti ohjetta kielten nimien kirjoittamisesta, mutta oppaan tekstissä

ne ovat eri sanoina. Oppaasta tuli suosittu, ja siitä otettiin jo seuraavana vuonna toinen painos. Se vaikutti monien muidenkin oikeakielisyysseikkojen vakiintumiseen, miksi ei siis myös kielten kirjoittamisen.

1940-luvulla julkaistuissa kieliopeissa ja -oppaissa kielten nimet ovat jo varsin vakiintuneesti eri sanoina. Muun muassa Aarni Penttilä kirjoittaa siten oppaassaan *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi* (1948). Myös Airila oli nyt muuttanut kantaansa: hänen 1945 uudelleen julkaisemassaan luettelossa *Vierasperäiset sanat* sekä yhdessä Yrjö Paalasen kanssa toimittamassaan teoksessa *Suomen sanojen oikea kirjoittaminen* (1948) ovat kielten nimet eri sanoina. Kirjoittaminen ei tosin ole aivan johdonmukaista: Samojen tekijöiden jo 1933 julkaisemassa kansakoulujen kieliopissa *Oma kieli* käytetään muotoa *suomen kieli*; kun taas heidän *Lyhennyssanastossaan* esiintyy muoto *suomenkieli* vielä niinkin myöhään kuin 1953. Senkin takakannen esittelyssä kirjoitetaan *suomen kieli*.

Kielten nimien kirjoittaminen eri sanoiksi valitui normiksi siis 1940-luvulla. Se ei kuitenkaan näytä perustuneen mihinkään tiettyyn oikeinkirjoituspäätökseen, niin kuin monet muut normit. SKS:n kielivaliokunta käsitteli kyllä yhteen ja erilleen kirjoittamista vuonna 1945 jäsenensä Aarni Penttilän laajan ja seikkaperäisen alustuksen pohjalta. Kielten nimistä siinä ei erikseen mainita, mutta alustuksen ohjeissa on kohta, johon nekin kuuluisivat: ”Sanajonot, joiden alkuosana on erisnimen genetiivi ja jälkiosana yleisnimi, ovat yleensä sanaliittoja” (pk. 10.12.1945). Kielten nimiä siinä ei ole – outoa kyllä – edes esimerkkeinä. Eikö niiden kirjoittamisessa siis ollut enää mitään epäselvää vai eikö asiaan vain haluttu ottaa kantaa?

Saarimaa vastaan Kettunen

Jonkinlaista kiistaa kielten nimien kirjoittamisesta vielä 1940-luvullakin käytiin, sillä Saarimaa nostaa asian esille oppaassaan *Kielenopas* (1947). Yhteen ja erilleen kirjoittamista käsitellessään hän esittää erilleen kirjoittamisen kriteereiksi painotuksen (eri sanoilla eri painokukkula) ja tauotuksen (eri sanojen välillä on pieni tauko) ja ottaa sitten yllättävän tiukasti kantaa kielten nimiin:

Painotuksen kannalta on aivan perusteetonta kirjoittaa *suomenkieli*, mikä on nykyään paljon käytännössä. Luonnollisempi kirjoitustapa on *suomen kieli*, joka on jo Renvallin sanakirjassa (1826). Silti ei ole käytet-

tävä isoa kirjainta *suomen*-sanassa, koska se ei tässä ole maannimi. (Mts. 99.)

Lauri Kettunen, kielenhuoltokysymysten toisinajattelija, oli koko 1930-luvun teroitellut kynäänsä iskeäkseen Saarimaan *Huonoa ja hyvää kieltä* -oppaan ohjeisiin, jotka olivat hänen mielestään liian jyrkkiä ja kielenkäyttöä kahlitsevia. Nyt, *Kielenoppaan* ilmestyttyä, hän sai lisäpontta aikeelleen ja julkaisi varjo-oppaan *Hyvää vapaata suomea* (1949). Kettunen esittää omia, Saarimaan ohjeita väljempitä ja moninaisuuden sallivia neuvojaan, ja alaviitteissä hän kommentoi sapekkeasti Saarimaan ohjeita. Myös kielten kirjoittamiseen hän ottaa vahvasti ja Saarimaata perusteellisemmin kantaa:

Voimme lähteä niin yleisestä tapauksesta kuin *suomen kieli*, joka usein kirjoitetaan yhteen – ja voidaan kirjoittaa siitä huolimatta, että yhteenkirjoittamista myös on vastustettu ja vastustetaan. (Alaviite: Saarimaa s. 99 pitää kirjoitustapaa *suomenkieli* ”painotuksen kannalta aivan perusteettomana” –ikäänkuin painotus olisi tässä tai muissa vastaavissa horjuvaisuuksissa vain yksi mahdollinen. Ja mikä suositus on Renvallin sanakirjan (1826) kirjoitustapa *suomen kieli*, kun itse Lönnrotilla on vain *suomenkieli*? – Muuten on kummallista kuulla, että ”pieni tauko” erottaisi painotuksen ohella toisistaan eri osat, jolleivät ne kuulu yhdyssanaan.) Kun sanomme *suomen kieli ja kirjallisuus*, on *kieli* kyllä eri sanaksi painotettu, mutta jo lauseessa *ruotsi on vaikeampaa oppia kuin suomenkieli* on yhdyssanalla sama oikeutensa kuin sanottaessa *suomenkielinen*. (Voimmehan tosin kirjoittaa *suomen kielinen* yhtä hyvin kuin *minkä kielinen*?, jos erikoisesti ensi osan tärkeydelle panemme painoa.) Sattuusiis, että sama kirjoittaja tietoisesti näyttää tällaista horjuvaisuutta, jota muototarkka koulupedagogi ankarasti soimaa. (Mts. 121.)

Vaikka Kettusen perustelu tässä asiassa niin kuin monessa muussakin Saarimaan oppaan ohjeiden kritiikissä vaikuttaa nykykielen näkökulmasta hyvin järkeenkäyvältä ja kielenkäyttöä vapauttavalta, se ei aikanaan näytä saaneen juuri vastakaikua. Erilleen kirjoittaminen yleistyi entisestään. Kettunen kirjoitti sitä paitsi itsekin kielet eri sanoina oppaassaan.

Mielipidejohtajat ja kannattajat

Vaikka kielten nimien kirjoittaminen on melko vähäinen oikeinkirjoitusasia, on silti mielenkiintoista tarkastella, mitä mieltä kukin siihen kantaa ottaneista kielimiehistä oli ja kuka ketäkin kannatti. Voi nimittäin uumoilla, että rintamalinjat tässä asiassa ovat pätenneet ehkä muissakin kiistakysymyksissä.

Kielten erikseen kirjoittamisen kannan, siis voittaneen ja normiksi muotoutuneen kannan, voi katsoa perustuvan E. N. Setälään ja hänen kielioppiinsa. Allan Saratie vetoaa kieltennimiasiaassa häneen mutta kiittää esipuheessaan lisäksi Eemil Saarimaata oppaansa käsikirjoituksen lukemisesta; samoin tekee Hästesko (1933). Saarimaa viittaa puolestaan oppaissaan usein Setälän kielioppiin. Saarimaa antaa ymmärtää oppaittensa esipuheissa myös, että hänellä on ohjeilleen SKS:n kielivaliokunnan tuki. Valiokuntaan kuuluivat 1930-luvulla mm. Martti Airila, Knut Cannelin, Lauri Hakulinen ja E. A. Saarimaa itse. Niin kuin edeltä käy ilmi, Airila ja Cannelin olivat kielten nimien kirjoittamisessa kuitenkin pitkään eri kannalla kuin Saarimaa. Saarimaa puolestaan kiittää Hakulista ensimmäisen oppaansa (1930) käsikirjoituksen lukemisesta, joten he ovat luultavasti olleet samaa mieltä myös kielten nimistä.

Toinen, kielten nimien yhteen kirjoittamista kannattaneiden linja, alkaa 1898 *Virittäjän* nimimerkistä A. H., jonka kannalle myös Ekman (Tunkelo) varovaisesti asettuu jättäen kuitenkin myös mahdollisuuden Setälän edustamalle kirjoitustavalle. Vahva yhteen kirjoittamisen vaikuttaja oli Knut Cannelin, joka *Kielioppaansa* esipuheessa kiittää muiden muassa Lauri Kettusta. Martti Airila jatkaa työtoverinsa Cannelinin linjalla, kunnes taipuu 1940-luvulla toiseen ruotuun. Linjan päässä on sitten Lauri Kettunen; hän tosin edustaa kielten kirjoittamisessa välittävää linjaa esittäessään, että monia yhteen kirjoittamisen ongelmia, myös tätä, on tarkasteltava lauseyhteyden ja sanojen painokkuuden näkökulmasta.

Normivalinnan tarkastelua

Kumpakaan kielten nimien kirjoitustapaa kannatti siis joukko 1900-luvun nimekkäitä kielimiehiä. Oliko ensin mainituilla paremmat kielelliset perusteet kannalleen kuin jälkimmäisillä? Olisiko normiksi voinut yhtä hyvin tulla kielten nimien yhteen kirjoittamisen ohje? Kuinka paljon merkitsi E. N. Setälän kanta? Entä päätyisimmekö samaan normiin, jos nyt olisimme samassa kielten nimiasun valintatilanteeseen kuin sata vuotta sitten?

Ekmanin (Tunkelon) artikkelissa ”Kielten nimien kirjoittamisesta” on yksi näkökohta, joka ei ole ollut myöhemmissä tarkasteluissa juuri esillä mutta joka on nykynäkökulmastakin huomionarvoinen:

Merkitykseltään on nimitystapa *latinan kieli* samassa suhteessa kielenimeen *latina* kuin nimitystapa *Helsingin kaupunki* sanaan *Helsinki* (*latinan kieli* : *latina* = *Helsingin kaupunki* : *Helsinki*), s. o. samoin kuin jälkimmäisen suhteen jäsenet merkitsevät samaa, niin edellisenkin; samoin kuin *Helsingin* on definitiivinen genitiivi, joka tarkemmin määrittelee laajempimerkityksisen *kaupunki* sanan merkitystä, niin *latinan* sanaa *kieli*. (Ekman 1898: 39.)

Ekmanin ajatusta voi jatkaa lisäesimerkeillä: *Suomen valtio* : *Suomi*; *euron raha* : *euro*; *kymppin seteli* : *kymppi*; *kilon punnus* : *kilo*; *kilometrin matka* : *kilometri* jne. *Euron raha* ja *suomen kieli* ovat sanaliittoja, joiden osien keskinäinen suhde on samanlainen. Voi tietenkin ajatella Ekmanin tavoin, että genetiivimäärite *euron* rajaa laajempimerkityksistä *raha*-sanaa ja *suomen* laajempimerkityksistä *kieli*-sanaa. Mutta se ei vielä riitä erilleen kirjoittamisen perusteeksi: niinhän yhdyssanatkin yleensä jäsentyvät. Olennaisempaa näiden sanojen keskinäisessä jäsentymisessä on, että *raha* on *euroon* tai *kieli suomeen* löyhästi liittyvä lisäsana, usein tarpeeton; tiedetään muutenkin, että *euro* on raha ja *suomi* on kieli. *Suomen kielen* eri sanoiksi hahmottamista ovat varmasti tukeneet edellisen kaltaiset rinnakkaisilmaukset.

Mistä kuitenkin johtuu, että monet kirjoittaisivat kielten nimet kielitajunsa mukaan yhteen? Olisikohan syynä se, että *suomi* ja *suomen kieli* mielletään niin tasavertaisiksi ilmauksiksi, että jälkimmäinenkin usein lausutaan yhdeksi sanaksi. Yhdyssanan mielle voi tulla siitäkin, että on monia yhdyssanoja, joiden alkuosana on pienialkukirjaiminen maannimi: *suomenhevonen*, *kiinankaali*, *ranskanleipä*, *saksanpolkka*, *intianpuuvilla*. Sarjaan sopisi luontevasti myös ”suomenkieli”.

Joskus selvyyssyistä *suomenkieli*?

Kielten nimien kirjoittamisen normiksi on siis muotoutunut ainoana erilleen kirjoittamisen tapa; vain se esitetään ohjeissa. Joissain yhteyksissä kielten nimet olisi kuitenkin syytä kirjoittaa yhteen selvyiden takia, niin kuin jo

Ekman (Tunkelo) esitti aikoinaan artikkelinsa alaviitteessä: ”Esim. Norjan *lapinkieltä* on lapin murteista enimmäen viljelty kirjallisuudessa.” Samaa ehdotti Kettunenkin oppaaseensa liittyvässä *Suomen kielen ohjesanastossa* (1949): ”*suomen kieli* t. *suomenk.* (esim. hyvän *suomenkielen* mukainen)”. Esi-merkiksi ilmauksessa ”1600-luvun *suomenkielen* ortografia” on kieli ilman muuta selvempi yhteen kuin erikseen kirjoitettuna. Kielten nimien normia olisi syytä tarkentaa tältä osin tulevissa oppaissa.

4.3 KIELENHUOLTOA SVETISISMEN VARJOSSA

”Kielen puhtaus” oli 1800-luvulta lähtien tärkeä kielen vaalinnan tavoite. Se ei ollut vain suomalaisen kielenhuollon periaate, vaan se oli vallalla monessa muussakin kielessä, mm. saksassa. Kielen puhtauden tavoite eli purismi liittyi kansallisuusaatteeseen, ja vieraiden kielten vaikutusta haluttiin vastustaa. Saksassa se suuntautui saksan kieleen pesiytyneiden ranskankielisyyksien torjuntaan, Norjassa tavoitteena oli tanskalaisvallan vaikutuksesta vapautuminen, Ruotsissa pyrittiin 1800-luvulla karsimaan saksalaisperäisiä aineksia eli ”germanismeja”, samoin Unkarissa. Suomessa torjunnan kohteena oli ruotsin kieli, jonka vaikutusta pidettiin uhkana vielä senkin jälkeen, kun suomen kieli oli päässyt virallisen kielen asemaan. (Purismista enemmän luvussa 2.1.)

Suuri osa kielenhuollon nykyisistäkin ohjeista perustuu E. A. Saarimaan oppaisiin, joista ensimmäinen, *Huonoa ja hyvää suomea*, ilmestyi 1930 ja sen ajanmukaistettu ja täydennetty laitos, *Kielenopas*, 1947. Näiden teosten vaikutus oli suuri sen tähden, ettei muita oppaita juuri ollut lähes neljäänkymmeneen vuoteen. (Seuraava merkittävä kieliopas, Osmo Iolan *Suomen kielen käsikirja*, ilmestyi 1968.) Moni sukupolvi ehti siis ammentaa oikeinkirjoitusoppinsa Saarimaan kirjoista. Tarkastelu on paikallaan sen tähden, että Saarimaan ohjeet svetisismien torjunnasta ovat leimanneet kielenhuollon henkeä ja käytäntöä pitkälle nykyaikaan saakka.

E. A. Saarimaa (1888–1966) teki varsinaisen päivätyönsä koulualalla, Helsingin Tyttönormaalilyseon suomen kielen yliopettajana (1934–1952), mutta suurelle yleisölle hän tuli tunnetuksi ennen muuta tarmokkaana oikeakielisyysmiehenä. Oppaidensa lisäksi hän vaikutti kielenkäytön asioihin SKS:n kielivaliokunnassa ja myöhemmin Suomen Akatemian kielilautakunnassa, joihin hän kuului alusta (vuodesta 1928) asti lähes kuolemaansa

saakka. Lisäksi hän kuului mm. aikakauslehti *Virittäjän* toimituskuntaan yli viisikymmentä vuotta, myös päätoimittajana (1927–1936).

Saarimaa ja svetisismit

Seuraan tässä luvussa, miten Saarimaa taistelee ensimmäisessä oppaassaan *Huonoa ja hyvää suomea* ruotsin vaikutusta vastaan. Opas ilmestyi aikana, jolloin nuoren valtion oli tärkeää osoittaa seisovansa suomalaisuuden maaperällä myös kielellisesti. Siksi on ymmärrettävää, että kielenhuolto oli paljolti suomalaisuutta uhkaavien vierasperäisyyksien torjuntaa.

Lauseopin osuuden alussa Saarimaa selittää näkemystään kielenhuollosta näin:

Niistä kielivirheistä, jotka kuuluvat lauseopin alaan, on suurin osa ruotsinvoittoisuuksia eli svetisismejä. Kielemme on ollut vuosisatoja sangen voimakkaan ruotsalaisen vaikutuksen alaisena, ja tämä vaikutus on istuttanut siihen varsinkin varhaisempina aikoina paljon sellaisia ruotsinmukaisia ilmauksia, jotka eivät ole ollenkaan tarpeellisia eivätkä tarkoituksenmukaisia. Etenkin ne kaksikieliset henkilöt, joiden suomalainen kielikorva ei ole varma, viljelevät ruotsinvoittoisuuksia. – – Kuinka pitkälle tällainen vieras vaikutus saattaa mennä, siitä tarjoaa hyvän kuvan varsinkin vanhempien aikojen ns. kyökkisuomi. (Mts. 66.)

Saarimaa käyttää sanaa *svetisismi*⁴² vain kartettavimpien ilmausten leimaimiseen; muuten hänen lempisanojaan on ”ruotsinvoittoisuus”. Hyvää taas edustaa usein ”suomalainen kielikorva”.

”Saarenmaalaisuutta” yhdyssanoissa

Yhdyssanojen **määriteosan** (Saarimaalla ”määräysosa”) **muodosta** (nominatiivi vai genetiivi?) Saarimaa toteaa: ”Yhdyssanoissa on ruotsissa ja saksassa usein ensimmäinen eli määräysosa nominatiivissa, milloin suomen kieli käyttää genetiiviä. Niin on ensinnäkin laita määräysosan ollessa erisnimi.

⁴² Sana *svetisismi* perustuu uuslatinan sanaan *sveticismus* ja merkitsee ruotsin kielen vaikutusta muuhun kieleen, mm. suomeen. Sana esiintyy jo 1900-luvun alkupuolen sanakirjoissa, *Tietosanakirjassa* (8. osa 1917) ja Airilan–Cannelinin luettelossa *Vierasperäiset sanat* (1920).

Suomalaisen korva vaatii esim. sanomaan *Suomen*-ystävä eikä *Suomi*-ystävä.” Saarimaa esittää sitten parin sivun verran yhdyssanoja, sekä eris- että yleisnimiä, joiden määräysosa on genetiivissä. Monet niistä ovat jääneet kieleen, kuten *sairaanhoito*, *aineenvaihdunta*, *asiantuntijanlausunto*, *komiteanmietintö* tai *taudinkurva*. Toiset ovat myöhemmin muuttuneet nominatiivialkuisiksi, kuten *lapsenkaste* (> *lapsikaste*), *osakkeenanti* (> *osakeanti*). Jälkipolvet ovatkin arvostelleet Saarimaata yksisilmäisestä genetiivien suosimisesta. Sille kehitettiin ironinen nimityskin, ”saarenmaalaisuus”. (Ks. lukua 5.12.)

1900-luvun alkupuolella oli yhdyssanojen nominatiivi- ja genetiivialun välillä vielä paljon horjuntaa. Genetiivejä puolustaessaan Saarimaa kuitenkin myöntää, että monissa yhdyssanoissa on jo vakiintunut epäsuomalainen nominatiivialku eikä niitä enää voi ruveta korjaamaan. Sellaisia ovat esim. *asemapäällikkö*, *henkivartija* (Lönnrotin sanakirjassa ”hengenvartia”), *henkivakuutus*, *kansakoulu*.

”**Aloiterikas**”, ”**tullivapaa**”. Varsinaiseen svetisismientorjuntavauhtiin Saarimaa pääsee käsitellessään *rikas*, *köyhä*, *vapaa* -loppuisia **yhdyssadjektiiveja**. Hän toteaa ensin, että niiden malli tulee ruotsista ja saksasta. Aikaisemmin niitä kartettiin. Todisteeksi hän viittaa Lönnrotin sanakirjaan, jossa on mm. *laulukas* (eikä *laulurikas*), *tiedokas* (eikä *tietorikas*). Sitten Saarimaa jyrisee: ”Olisikin syytä saada seuraavanlaiset svetisimit pois kielestä: *aloiterikas*, *järvirikas*, *lajirikas* – –.” Tilalle hän tarjoaa johdoksia johtimilla *kas* (*lajikas*), *isa* (*kalaisa*) ja *illinen* (*tuloksellinen*) muodostettuja sekä *runsas-*alkuisia sanoja (*runsaslainen*).

Vapaa-loppuisista Saarimaa käsittelee mm. sanoja *tullivapaa* (= *tulliton*) ja *postivapaasti* (= *postimaksutta*). *Virkavapaa* olisi hänen mukaansa suomalaisemmin *virasta vapaa*, mutta hän hyväksyy myös *vir kavapaan*, koska se on aivan tavallinen. Yhdysadjektiivit *lähtövalmis*, *sanavalmis* ja *mielisairas* Saarimaa nipin napin hyväksyy, kun ei suomalaisempiakaan vastineita ole. Sen sijaan sanat *ilmatiivis* ja *vesitiivis* hän korjaa ilmauksilla *ilmanpitävä* ja *vedenpitävä*.

Yhdysadjektiivit ovat edelleen kielenhuollon päänvaivana. Niitä on tullut paljon lisääkin. Saarimaan tuomitsemia *rikas*- ja *köyhä*-loppuja pidetään edelleenkin kartettavina. Sen sijaan monet muut yhdysadjektiivit ovat yleisessä käytössä, eikä niitä enää sanakirjoissa merkitä hylättäviksi: mm. *riskialtis*, *konkurssikypsä*, *lapsiystävällinen*, *subdanneherkkä*, *kustannustehokas*. (Ks. *Kielitoimiston sanakirja* ja Palander 2002.)

Lauseopin alalla paljon svetisismejä

Valtaosan kielivirheinä pidetyistä ilmauksista Saarimaa osoittaa svetisismeiksi. Monet niistä ovat esillä nykyisessäkin kielenhuollossa, vaikka virheellisyyttä ei enää perustella svetisistisyydellä. Monen Saarimaan esille nostaman kielivirheen kohdalla kerron, miten nykyinen kielenhuolto suhtautuu niihin.

Subjektin ja predikaatin käytön ongelmista Saarimaa mainitsee mm. suomelle ominaiset yksipersonaiset verbit, joiden yhteydessä subjekti ilmaistaan toisin kuin ruotsissa. Ei sanota: ”*Minä tädydyn mennä*” vaan ”*minun täytyy mennä*”, ei: ”*Se piti olla varmaa*” vaan ”*sen piti olla varmaa*”.

Monissa tapauksissa, joissa suomessa kuuluu käyttää osasubjektia, käänös kielessä tapaa kokonaissubjektin. Tästä Saarimaalla on esimerkki mm. raamatunkäännöksestä: ”Ainahan teillä on *köyhät* keskuudessanne” (*köyhiä*).

Säännöstä, jonka mukaan subjektina olevan lukusanan yhteydessä predikaatti on yleensä yksikössä (*kolme poikaa juoksee*, ei: *juoksevat*), Saarimaa nostaa esiin vain säännön tärkeän poikkeuksen, esim. ”Kolme liittolaishallitsijaa *oleskelivat* Pariisissa”. Predikaatti on monikossa, koska kyseessä ovat ennen mainitut tai tiedetyt subjektit. Hän viittaa ruotsiin, jossa tällöin sanottaisiin: ”*de tre allierade regenterna*”.

Objektisäännöistä Saarimaa toteaa, että kovin ”monimääräyksisissä” lauseissa korva horjuu objektin muodon suhteen siksi, että sellaisia rakenteita ei esiinny kansankielessä. ”Supisuomalainen, jonka korvaa vieraanvoittoinen kieli ei ole pilannut, ei esim. sano: ’Maamiehessä syntyi taas toivo saada syksyllä korjata *hyvä sato*’, vaan: Maamies alkoi taas toivoa saavansa syksyllä hyvän sadon.” Muutenkin Saarimaa vetoaa objektisääntöjen yhteydessä moneen kertaan ”suomalaiseen korvaan”.

Attribuuttien luvussa Saarimaa tarttuu kovalla kädellä etenkin paikallissija-attribuuttien ruotsinvoittoiseen käyttöön. Esimerkiksi ”*huoneisto nykyajan mukavuuksilla*” ja ”*huone alkovilla*” ovat hänen mielestään ”aivan epäsuomalaista ruotsin mukailua”. Sitä ovat myös paikallissijailmaukset ”Hän pääsi *kirurgiseen sairaalaan Helsingissä*”, ”*Almanakka vuodelle 1927*” ja ”Sain kirjeen Suomen *lähettiläältä Tukholmassa*”, jotka voidaan korjata helposti genetiivillä (Hän pääsi *Helsingin* kirurgiseen sairaalaan. *Vuoden 1927 almanakka*. Sain kirjeen Suomen *Tukholman-lähettiläältä*).

Saarimaa huomauttaa myös siitä, että usein käytetään ruotsin malista adjektiiviattribuuttia, kun pitäisi käyttää genetiiviattribuuttia: *port-*

hanilainen aika (> *Porthanin* aika), *Sikstiiniläinen* madonna (> *Sixtuksen* madonna) jne. Hän neuvoo, että usein adjektiivin sijaan sopii nominatiivissa oleva yhdysosa: *lääkinnälliset* olot > *lääkintäolot*, *terveydelliset* syyt > *terveyssyyt*.

Sanajärjestykseen Saarimaa kiinnittää erityistä huomiota: ”Kielemme sanajärjestys, jos sen annetaan noudattaa kielen omaa luonnetta, on vapaa ja joustava sekä ilmeikkäämpi kuin minkään kielen, mitä kouluissamme luetaan” (mts. 89). Ruotsinmukaisen käänteisen sanajärjestyksen kaavamainen noudattaminen saa häneltä jyrkän tuomion: ”[Se] on kielemme pahimmin juurtuneita ja ikävimpiä epäsuomalaisuuksia” (mts. 91). Hän vetoaa myös kielen auktoriteetin E. N. Setälän sanoihin vuodelta 1883: ”Tässä kohden ovat kirjoittajamme tehneet paljon kielipattoja, sitoen kieltämme ruotsinkielen ajatusmuotoihin.” – Saarimaan taistelu epäsuoraa sanajärjestystä vastaan on vienyt toiseen äärimmäisyyteen: edelleen on yleinen luulo, että suomen kielen sanajärjestyksen tulee aina olla suora.

Paikallissijoista todetaan, että usein näkee ruotsin mukaista inessiiviä (olosijaa) sellaisissa paikanilmauksissa, joissa ”suomen kielen luonne” vaatii käyttämään elatiivia tai illatiivia, esim. ”Seerumia on saatavana *apteekeissa*” (po. *apteekeista*), Snellmanille pystytettiin muistopatsas *Helsingissä* (po. *Helsinkiin*). Kansan kielen mukaista on myös käyttää sisäpaikallissijaa ruotsin ulkopaikallissijan asemasta seuraavissa: kirjoittaa *paperiin* (ei: paperille), koputtaa *oveen* (ei: ovelle), taulu on *seinässä* (ei: seinällä). – Tässä asiassa taistelu ruotsin vaikutusta vastaan on hävitty. Nykyään voidaan ilman oi-keakielisyytustuksia kirjoittaa *paperille*, puhua *nauhalle* ja laulaa *levylle*.

Saarimaa ottaa oppaassaan esiin myös paikallissijailmauksen, josta keskusteltiin Kotikielen Seurassa jo 1880-luvulla: *ylioppilashuoneella* vai *ylioppilashuoneessa*? (ks. lukua 2.1). Saarimaan aikaan talon nimi oli jo muuttunut *ylioppilastaloksi*, ja Saarimaa toteaa sen sijamuodosta: ”Melkein säännöllisesti kuuluu helsinkiläisen nykyään sanovan: ’Kokous pidetään *ylioppilastalolla*’.” Hän neuvoo sisäpaikallissijan käyttöön, kun ”olla on talon seinien sisäpuolella” (Saarimaa 1930: 96–97.) – Vaikka kielenhuollon ohje on pysynyt samana vuosikymmenestä toiseen, ulkopaikallissijan käyttö on vain lisääntynyt, jopa tällainen: Opiskelen suomea *yliopistolla*. Nykyään esitetään usein, että eri sijamuodoilla voidaan ilmaista merkityseroa: ulkopaikallissijalla liitytään väljemmin paikkaan kuin sisäpaikallissijalla (lapset ovat *koulussa* vrt. kokous *koululla*).

Ruotsin kielen vaikutusta on myös ilmauksissa ”Kuinka paljon tämä summa on Suomen *rahassa?*”, ”Kenkävoidetta on kaikissa *väreissä?*”. Saarimaa pohtii inessiivin hyväksymistä, koska ilmauksella ei ole muutakaan vakiintunutta suomalaista vastinetta, mutta toteaa, että ”suomalainen kielikorva tahtoisi karttaa tuota vieraanvoittoisuutta” (mts. 98). Hän esittää tilalle ilmauksia Suomen *rahana*, kenkävoidetta on *kaikkia värejä*. – Suomen kielen lautakunta käsitteli tätä kieliongelmaa 2000-luvun alussa alustuksen ”Euroina vai euroissa” pohjalta ja päätti hyväksyä myös muodon *euroissa* (ks. Kolehmainen 2001).

Tapaa tai tilaa ilmaisevien adessiivien epäsuomalaisuuteen Saarimaa paneutuu tarmokkaasti. ”Kirjeen alle ei ole syytä merkitä: ’*Kunnioituksella*’, koska suomalaisempaa on sanoa: *kunnioittaen, kunnioittavasti*. Vene kulki *suurella nopeudella*’, parempi on sanoa: Vene kulki *hyvin nopeasti*. ’*Surulla ilmoitamme*’, paremmin: *surren*.” Runsaassa esimerkistössä ei läheskään aina esitetä parempaa vaihtoehtoa, ja mm. ilmauksesta *huonolla (hyvällä) omalla-tunnolla* Saarimaa itsekin toteaa, että se on jo varsin juurtunut kieleen eikä ole luontevasti korvattavissakaan. – Parempien vaihtoehtojen puutteesta huolimatta ovat kielenhuoltajat myöhemminkin nähneet paljon vaivaa pyrkinessään torjumaan kyseisiä svetisismejä. Viimeistään 1980-luvulla alettiin kuitenkin kysyä, onko ilmausten torjunnassa mieltä, kun suomalaisemmat vastineet ovat usein pitkiä ja epäluontevia. Suomen kielen lautakunnassa saatiin lopulta aikaan päätös (2003), jossa ns. tavan adessiivit (*ilolla, rakkaudella, huolella* jne.) päästettiin svetisismien pannasta. (Ks. Kolehmainen 2003.)

Adjektiivien käytöstä Saarimaan oppaassa huomautetaan eräästä tavalisesta ruotsinvoittoisuudesta: ”Kadotettu *pienempi* rahasumma.” ”Olemme nähneet *useampia* Helsingin *huomattavampia* rakennuksia.” ”Olen ollut täällä jo *pitemmän* aikaa.” Suomessa komparatiivia ei Saarimaan mukaan käytetä tällä tavoin irrallisesti, vertaamatta mihinkään. Voidaan kuitenkin sanoa vaikkapa ”*vanhempien* ihmisten luvalla”, koska ilmaus jo itsessään sisältää vertaamisen.

Pronominien käytöstä Saarimaa mainitsee mm. tarpeettomat persoonapronomininit (myös niiden genetiivit): ”En *minä* tiedä, mitä *minä* tekisin”. ”Persoonapronomininit *minä, sinä, me, te* pannaan esille vain silloin, kun ne ovat painollisia, esim.: Jos *minä* lähdän, niin *sinä* jäät. Persoonan osoittamiseen niitä ei tarvita niin kuin ruotsin kielessä.” Saarimaa esittää, miten pal-

jon turhia pronomineja oli vielä silloisessa raamatunkäännöksessä, esim. ”Ja anna meille *meidän* syntimme anteeksi, niin kuin mekin annamme *meidän* velvollisillemme.” – Pronomineja karsittiinkin 1938 ilmestyneestä raamatunkäännöksestä, jonka yhtenä kieliasiantuntijana Saarimaa kielivaliokunnan jäsenenä toimi.

Verbejä käsitellessään Saarimaa listaa mm. konditionaalin ruotsia mukailevan käytön: ”Kerrotaan, että hän *peruuttaisi* hakemuksensa.” ”On laskettu, että magneettinen etelänapa *olisi* Viktorian maassa.” Tulevan ajan ilmaisemisesta Saarimaa toteaa, että suomessa ei ole varsinaista futuuria, mutta tarpeen tullen saatetaan vieraiden kielten futuurin vastineena käyttää kahtakin lausetapaa, *tulen tekemään* tai *olen tekevä*. Joskus ne ovat selvyys- tai tyylyisistä tarpeen, mutta tarpeettomia etenkin silloin, kun jokin muu sana jo ilmaisee tulevan tekemisen.

Aikamuotojen käytössä on myös eroa suomen ja ruotsin kielen välillä. Suomalainen ei sano: ”*Odotan* häntä jo toista tuntia”, vaan: *Olen odottanut* häntä jo toista tuntia. Ei myöskään: ”Vuodesta 1887 alkaen *asetetaan* lautamiehet vaalin perusteella”, vaan: lautamiehet *on asetettu*.

Ruotsin vaikutusta ovat myös monet kömpelöt instruktiivi-ilmaukset, kuten ”Tekijä joutuu toistamaan itseään, *johtuen* tämä siitä, että – – ” (par. *mikä johtuu siitä*). Erityisen jyrkästi Saarimaa tuomitsee varsinkin laki- ja virastokieleen pesiytyneen ”törkeän ruotsinvoittoisuuden”, muotojen *koskien* tai *koskeva* käytön. Esimerkkinä on mm. ”Maistraatin *päätöksestä*, *koskien* kanslistin palkkaa, on valitettu” (par. *kanslistin palkkaa koskevasta maistraatin päätöksestä*). – Onko Saarimaan jyrkkyys tepsinyt? Ilmaus ei ole tuntematon nykyisissäkään virkakielessä, vaikka ohje on toistunut oppaasta toiseen.

Passiivin partisiipin ruotsinmukaisia ilmauksia Saarimaa mainitsee mm. ”*Poltettu* lapsi karttaa tulta”. Suomesa passiivia ei voi käyttää refleksiivisesti, joten on sanottava toisin (*itsensä polttanut lapsi*). Samoin ”*Virta on katkaistu*” on toista kuin ”*Virta on katkennut*”. Ei voi myöskään sanoa: ”*Puhuja on estetty* saapumasta”, jos kukaan ei ole estänyt. Saarimaa nostaa esiin sanat *määrätty*, *rajoitettu* ja *varustettu*, esim. ”On toimitettava *määrättyjä* taikoja” (*tiettyjä*), ”*rajoitettu* määrä” (*suppea* määrä). ”Oppilaiksi haluavat ilmoittautukoot pääsyttukintoon *varustettuina paperilla ja lyijykynällä*” (*mukanaan paperia ja lyijykynä*).

Saarimaan mukaan suomen **adverbeja** samoin kuin **post- ja preposi- tioita** käytetään vain alkuperäisessä, konkreettisessa merkityksessään eikä

kuvaannollisesti niin kuin usein ruotsissa. Suomalainen ei esim. ”syö *ylös*” eikä ”anna kirjoja *ulos*”. Hänen esimerkeistään tapaa nykykielessä lähinnä joitain puolileikillisesti käytettyjä sanontoja: ”Istu alas”, ”Sait ylipuhutuksi”, ”Katsoa lapsen perään” tai ”Ehdotus ammuttiin alas”. – Samantapaisia ovat tosin jotkin nykyilmaukset, kuten ”tehtaan alasajo”.

Postpositioista saa eniten huomiota *kautta*. ”Tätä sanaa on ruotsinmukaisena aivan vilisemällä varsinkin käännoöksissä.” Saarimaa mainitsee monia esimerkkejä ja niiden korjausehdotuksia: ”Varoja koottiin *arpajaisten kautta*” (par. *arpajaisilla*); ”*Tutkimuksen kautta* on saatu selville” (par. *tutkimuksen avulla, tutkimalla*); ”*Sen kautta*” (par. *siten, täten*). Saarimaa toteaa tosin: ”*Kautta*-sanan käyttöä ei kuitenkaan suomessa ole pakko rajoittaa vain sen alkuperäiseen merkitykseen, eli siis tarkoittamaan liikettä jonkin paikan kautta, vaan on sallittava sanan kuvaannollistakin käyttöä” (mts. 126). Hän pitää hyväksyttävänä esim. ilmauksia *meidän kauttamme* (= meidän välityksellämme) ja hengellisessä kielessä paljon käytettyjä ilmauksia ”kaikki on saanut syntynsä *hänen kauttaan*”, ”Jumala on ilmaissut salaisuutensa Pyhän Hengen *kautta*”. – Nykyisessäkin kielenhuollossa *kautta*-ilmausten epäsuomalaista käyttöä on tarkasteltu (ks. Lehtinen 2002). Myös ilmauksia *nähdän* ja *suhteen* neuvotaan edelleen välttämään Saarimaan tavoin.

Svetisismit ja nykykieli

Miten nykykieli suhtautuu Saarimaan svetisismeiksi leimaamiin kielen piirteisiin? Nykytilannetta voidaan kuvata seuraavalla kolmijaolla: Monet ruotsinvoittoisuudet ovat kadonneet kielestä (*porthanilainen* aika), eräät on vapautettu svetisismien leimasta ja hyväksytty kieleen (laulaa *levylle*, maksaa *euroissa*, tehdä *huolella*), mutta suuri osa on siirtynyt Saarimaan seuraavan oppaan (*Kielenopas* 1947) kautta muihin oppaisiin ja on siten kielenhuollon ohjeistoa edelleen.

Kolmijakoa ilmentää hyvin sanaluettelo ”Muukalaisuutta sanojen merkityksessä”, jonka Saarimaa kokosi oppaansa loppuun. Sen tarkoitus oli osoittaa, että erikieliset sanat eivät aina vastaa toisiaan merkitykseltään ja käytöltään. Listassa on yli kolmekymmentä sanaa, ”joiden käytössä on tällaista tarpeetonta kömpelöä ruotsin sanonnan jäljittelyä”.

Saarimaan svetisisminäkemys periytyivät myös vahvasti normatiiviseen *Nykysuomen sanakirjaan* (1951–1961). Vielä sen puoli vuosisataa myöhemmin ilmestyneessä perillisessä, *Kielitoimiston sanakirjassa* (2012),

leimataan monien Saarimaan listan sanojen käyttötapa edelleen ”vieraanvoittoiseksi” tai ”kartettavaksi”, kuten *”Kantaa surupukua” (pitää)*, *”Korkein sallittu nopeus” (suurin)*, *”Helsingissä löytyy kauniita rakennuksia” (on)*, *”Pidän, että hän on väärässä” (mielestäni)*, *”Hän on hyvin pidetty” (hänestä pidetään paljon)*, *”Kiitos paljon” (paljon kiitoksia)*. Jotkin ilmaisutavat taas on ilmeisesti onnistuttu torjumaan olemattomiin, koska niitä ei enää sanakirjasta löydy, kuten *”Hän jätti eilen kaupungin” (lähti kaupungista)*, *”Ottaa oikotie” (mennä oikotietä)*, *”Luottamus hänen lähetykseensä horjui” (tehtävänsä, vrt. ruots. mission)*.

Monet ilmaukset ovat kuitenkin karistaneet itsestään vierasvoittoisuuden leiman: ne mainitaan sana-artikkelissa vain yhtenä käyttötapanä muiden joukossa: ”Puku istuu hyvin”, ”Se on minun makuuni”, ”Asia menee eteenpäin”, ”Voittaa joku puolelleen”. Tämä ryhmä on mielenkiintoinen, koska siitä näkee selvimmin, miten monet vierasvoittoisuudet ovat mukautuneet kieleen 80 vuoden aikana ilman että (ruotsinvoittoisuus tämäkin!) kieli on siitä sen pahemmin ”rappeutunut”. – Silti olen sitä mieltä, että ”seisovasta pöydästä” olisi jo pitänyt päästä eroon!

4.4 KANSALLISTA PURISMIA KANSALLISOSIALISTISESTA SAKSASTA

Ennen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitieteellisen valiokunnan perustamista vuonna 1928 oli vuoden verran keskusteltu tulevan valiokunnan tehtävästä ja toimintatavasta. Jyrkkää ääripäätä edusti näkemys, jonka mukaan siitä toivottaisiin jonkinmoista korkeinta oikeutta, joka jakaisi päätöksiä suomen kielen käyttöä koskevissa asioissa. Kielimiehet huomauttivat kuitenkin, että ehdotettu ”oikeakielisyystuomioistuin” saattaa vahingoittaa pahoin hyvää asiaa, jos siihen ei saada riittävää pätevyyttä ja viisautta. ”Pätevyys moiseen taas ei ole ylen tavallinen ominaisuus, ja nykyaika on haluton alistumaan auktoriteettien tahtoon”, kuten E. A. Tunkelo kirjasi keskustelusta (SKS:n vuosikertomus 1927. *Suomi* V/8: 52).

SKS:n kielivaliokuntaan saatiin lopulta yhdeksän ”viisasta miestä”, joista useimmat olivat kieli- ja yliopistomiehiä. He olivat Martti Airila, Knut Cannelin, Lauri Hakulinen, Jalo Kalima, Artturi Kannisto, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo; kielimiehistöä täydensivät kirjallisuuden edustaja Otto Manninen ja äidinkielenopetuksen edustaja E. A. Saarimaa. Mikään kielenkäytön ”korkein oikeus” uusi toimielin ei aikunut olla. Se oli perustettu

kielenkäytön neuvontaa ja kehittämistä varten. Sekä suurelle yleisölle että erityisesti työtään aloittavalle *Nykysuomen sanakirjan* toimitukselle annettaisiin apua sanojen oikeinkirjoitus-, taivutus- ja muiden oikeakielisyyskysymysten ratkaisemisessa. (Ks. lukua 3.1.)

Kielenohjausta akatemioiden tapaan?

Kielivaliokunnalle haettiin mallia ulkomaita myöten. Se ilmeni muun muassa siten, että perustamisvaiheen keskusteluissa nostettiin uudelleen esille kysymys, joka oli esitetty jo SKS:n 50-vuotisjuhlissa 1881: voisiko SKS muodostua sellaiseksi ”kielenohjaajaksi” kuin Ranskan ja Ruotsin akatemit omissa maissaan? Millaista kielenohjauksen mallia näiltä kunnianarvoisilta seuroilta sitten odotettiin? *Tietosanakirjan* (1916) mukaan vuonna 1635 perustetun Ranskan akatemian tehtävänä oli ”ranskan kielen puhtauden valvominen ja kansalliskirjallisuuden edistäminen”. Samanlainen toimenkuva oli Ranskan mallin mukaan 1786 perustetulla Ruotsin akatemialla. Sen tuli ”työskennellä ruotsin kielen kauneuden ja puhtauden edistämiseksi sekä tieteissä että runoudessa ja kaunopuheisuudessa. – Akatemian tehtäviin kuului myös kielioopin ja sanakirjan toimittaminen”.

Oikeakielisyystyötä Saksan malliin

SKS:n kielivaliokunta aloitti työnsä pohtimatta itse ihmeemmin periaatekysymyksiä; ainakaan pöytäkirjassa sellaisesta ei näy jälkeäkään. Oikeakielisyystyön mallia varmasti kuitenkin etsittiin, jos ei mainituista akatemioista, niin ulkomailta kumminkin. Siitä yhtenä todisteena on artikkeli, jonka kielivaliokunnan jäsen E. A. Saarimaa julkaisi *Virittäjässä* 1929 otsikolla ”Saksan oikeakielisysharrastuksista”. Hän kertoo siinä saksan kielen puhautta valvovasta yhdistyksestä ”Deutscher Sprachverein”, joka oli toiminut vuodesta 1885 ja josta oli kehittynyt mahtava järjestö paikallisosastoineen. Se julkaisi aikakauslehteä *Muttersprache* (per. 1886), joka ilmestyi kerran kuukaudessa 60 000 kappaleen suuruisena painoksena. Se julkaisi myös kielioppaita sekä oikeakielisyyden että nimistön alalta. Osastot järjestivät usein kokouksia, joissa, samoin kuin lehdessäkin, omistettiin suuri huomio kielenkäyttökysymyksille.

Saarimaa kuvaa Sprachvereinin toimia näin: ”Ankaran valvonnan alaisina ovat kielen puolesta, paitsi kirjat ja sanomalehdet, myös virastot ja muut julkiset laitokset, radio jne. Yhdistykseltä kysytään usein neuvoa oi-

keakielisyyskysymyksissä. Aikakauslehdessä on laaja 'kirjelaatikko'-osasto lukijain kyselyjä ja tiedonantoja varten. Yhdistys saa tarkastettavakseen lakiehdotuksia, ohjesääntöjä y. m." (Saarimaa 1929: 350.)

Saarimaa kertoo ihailevaan sävyyn oikeakielisyysvalvonnan vahvasta asemasta Saksassa. Varmaankin hänen mielessään väikkyi ajatus kotoisen kielivaliokunnan asemasta ja toimintatavoista. Kuvauksessa voi nähdä myös toiveen Suomeen joskus perustettavasta laitoksesta, johon kielenhuoltotoimet ja kielenvalvonta keskitettäisiin, ja omasta kielenhuoltolehdestä. Kesti kuitenkin vielä pitkään, ennen kuin haave omasta kielenhuollon laitoksesta toteutui: Kielitoimisto perustettiin 1945 ja sen kielenhuoltolehti *Kielikello* 1968.

Taistelu muukalaisuuksia vastaan

Eniten palstatilaa Saarimaa omistaa sen kuvaamiseen, miten ankaraa taistelua Saksan kieliyhdistys kävi vierasperäisiä sanoja vastaan. Purismi suuntautui ennen muuta ranskan kielen vaikutukseen saksan sanastossa. Saarimaa kertoo runsain esimerkein, millä tavoin ranskalaisvaikutteita oli torjuttu maailmansodasta alkaen. Mm. ranskan sanat *Billet*, *Coupé*, *Perron*, *Etage* ja *Portier* oli jo saatu väistymään saksan sanojen *Fahrkarte*, *Abteil*, *Bahnsteig*, *Stock* ja *Pförtner* tieltä. Silti *Muttersprache*-lehdessä väitettiin saksalaisten edelleen "potevan vanhaa heikkouttaan, vierailta sanoilla keikailua"; siitä käytettiin nimitystä "Fremdwörterei". Lehdessä esiintyvällä nimityksellä "siansaksa" (*Kauderwelsch*) moitittiin sellaista sananmuodostamistapaa, jossa uudet sanat eivät olleet ranskaa eikä saksaa (esim. *manicteur* 'manikyyrin harjoittaja'). Myös tieteellisen kirjoittamisen siansaksa oli lehden hampaissa.

Muttersprache-lehdessä tuodaan toisaalta esiin myös se näkemys, että vieraiden sanojen karttamisessa saatetaan mennä liiallisuuksiinkin. Esi-merkkinä mainitaan eräs eläintieteen oppikirja, jossa kreikkalais- ja latinalaisperäiset termit oli saksannettu niin, että saksankielisetkin niitä vaivoin ymmärsivät. Jossain kieliyhdistyksen kokouksessa oli myös ehdotettu, että sana *Republik* korvattaisiin omalla sanalla. Kokouksen mielestä se oli kuitenkin "arveluttavaa ja vahingollista". Jopa kuukausien kansainväliset nimet haluttiin muuttaa kansallisiksi, mm. *Januar* > *Eismond*, *September* > *Herbstmond*, *Oktober* > *Weinmond*, *November* > *Nebelmond*, *Dezember* > *Julmond*.

Saksan kieliyhdistyksestä tiedettiin Suomessa jo ennen Saarimaan artikeliakin. E. A. Tunkelo viittaa siihen vuonna 1915 kirjoituksessaan, jossa hän esittää samansuuntaisen näkemyksen kuin Saarimaa siitä, miten suomen

kielessä saatetaan torjua liian yksisilmäisesti vierassanoja. Hän puolustaa kansainvälisten oppisanojen käyttöä suomen kielessä monilla tieteenaloilla, kuten matematiikan, kemian ja lääketieteen alalla. Hän esittää, että se on pienen kielen kannalta tarkoituksenmukaista. Tässä yhteydessä hän mainitsee Sprachvereinin ja sen julkaiseman aikakauslehden, jossa 1888 kerrottiin, miten erästä filosofista julkaisua oli korjailtu näin: *Geist pro Pneuma, Verfahren pro Methode* jne. Tunkelo viittaa moneen otteeseen lehden näkemyksiin pohtiessaan kysymystä, kuinka laajalle eri kielen alueille lainasanojen salliminen voidaan ulottaa ja mitä lainasanojen suosiminen merkitsee oppimattoman kansanosan kannalta. (Tunkelo 1915.)

Eroon lakikielen koukeroista

Sanaston puhdistustoimien lisäksi Saarimaan selostuksessa on kiinnostavaa se, miten Sprachverein toimi tarmokkaasti laki- ja virkakielen selkeyttämiseksi. Huomiota kiinnitetään raskaaseen ja vaikeaselkoiseen ilmaisuun, joka johtuu mm. pitkävirkkeisyydestä. ”Virkehirviöt, joissa on noin sata sanaa ja joista aivan luontevasti saa viisi, kuusi virkettä, eivät näytä olevan vielä harvinaisia saksalaisessa proosassa.” *Muttersprache* esitetään siitä hyviä esimerkkejä. Parannustakin on saatu aikaan. Valtionhallinnossa on laadittu virkakieltä koskevia kielenkäyttöohjeita, myös tyyliä koskevia: ”Hyvän tyylin perusedellytys on se, että tarkoin otetaan huomioon lukija. Harkitse aina kirjoittaessasi, miten kirjoitus vaikuttaa lukijaan, niin kirjoitat hyvin” (Saarimaa 1929: 353). – Siihen aikaan Suomessa kiinnitettiin vielä melko vähän huomiota virkakielen ongelmiin, vaikka ne meillä olivat hyvin samanlaisia kuin saksan kielessä.

Kansallishengen nostatusta

Saarimaa toteaa vielä, että ”Sprachpflege” (kielenvaalinta, kielenhuolto) ei ole Saksassa vain *Muttersprache*-lehden käsissä, vaan että myös sanomalehdissä on usein oikeakielisyyskirjoituksia, joissakin jopa vakainainen kieliosasto. Eniten niissäkin vainotaan vieraita sanoja. Saarimaa lopettaa tärkeään toteamukseen: ”Tämä elpynyt kielen puhtauden harrastus on yhteydessä sen kansallishengen nousun kanssa, joka on Saksassa ollut huomattavissa Versailles’n rauhan jälkeen.”

Saarimaan artikkelissa Saksan kielenhuollosta tulee esiin piirteitä, jotka näkyivät myös Suomen oikeakielisyystoimissa. Keskeistä oli kielen puh-

tauden tavoite eli purismi. Saarimaa, jota kiinnostivat erityisesti saksan kielen puhdistustoimet ranskan kielen vaikutusta vastaan, julkaisi itse pian ensimmäisen oppaansa *Huonoa ja hyvää suomea* (1930), jossa päätavoite oli suomen kielen puhdistaminen ruotsin vaikutuksesta eli svetisismeistä. Tarkoituksin oli pitkälti sama kuin Saksassa, kansallishengen nostatus. Nuori Suomen valtio halusi kielellisestikin seisoa vahvasti omilla jaloillaan. (Asiasta enemmän luvussa 4.3.)

Kansallishengestä kansallissosialistiseen henkeen

Saarimaa tuskin aavisti vuonna 1929, mihin ”kansallishengen nostatus” Saksassa vielä johtaisi. Kun Matti Sadeniemi tarkasteli 1930-luvun loppupuolella *Virittäjässä* samaa oikeakielisyyslehteä *Muttersprache* (Sadeniemi 1937 ja 1939), kirjoituksissa tulee monin tavoin ilmi kansallissosialistisen ideologian vaikutus kielenkäyttöön. ”Fremdwortjagd” oli 1930-luvulla kiivaimmillaan, ja Sadeniemi toteaa, että ”kolmannen valtakunnan henki on tietenkin ollut omiaan yhä voimistamaan näitä ennestäänkin vahvoja puristisia pyrkimyksiä”. Ne eivät kohdistuneet vain ranskan kieleen ja kansainvälisiin kulttuurisanoihin, vaan ”tappolistalla” olivat myös kieleen tunkevat anglistit (mm. *baby*).

Muttersprache-lehti oli ottanut tehtäväkseen myös lasten ja nuorten ohjaamisen hyvään kielenkäyttöön ja tietenkin vierassanojen välttämiseen; tehtävää varten oli oma osasto ”Jugend herauf”. Osastossa innostettiin lapsia myös levittämään kielenvaalintaan kehottavia julisteita. Eräässä julisteessa esimerkiksi kuvattiin juoksijoiden lähtöä, alla teksti ”Das ist kein Start, sondern ein Ablauf”.

Sitä mukaa kuin kolmas valtakunta alkoi tuntea yhä vahvemmin olevansa kaikkien saksanheimoisten suojelija, myös *Muttersprache* (1938) ryhtyi kantamaan huolta ulkosaksalaisten kielellisistä oloista sekä Euroopassa että jopa Amerikassa. ”Niin kauan kuin saksan kieli elää, niin kauan säilyy Saksan kansa ja saksalainen henki.”

***Muttersprache*-lehti ja Hitler**

Muttersprache-lehdessä varoitettiin aika ajoin menemästä liiallisuuksiin taistelussa lainasanoja vastaan: ”Älköön yhdistystä tehtäkö syntipukiksi, kun yksityiset jäsenet tai jopa ulkopuoliset ’puristeina’ riehuen hosuvat ympärilleen” (Sadeniemi 1939: 291). Jotkut intoilijat rohkenivat käydä jopa

kansallissosialismin terminologian kimppuun ja herättivät siten hallituksen harmistuksen. Lopulta lehti teki ratkaisevan virheen: se julkaisi kirjoituksen, jossa arvosteltiin itsensä Hitlerin puhetta vierasperäisten sanojen käytöstä. Se merkitsi lehden lakkautusta vuonna 1940. Itse yhdistys ”Deutscher Sprachverein” sai toimia vielä muutaman vuoden, tosin rajoitusten alaisena, kunnes senkin toiminta lopetettiin 1943. – Saksan kieliyhdistys perustettiin uudelleen sodan jälkeen 1947 nimellä ”Gesellschaft für deutsche Sprache”. *Muttersprache*-lehti alkoi ilmestyä uudelleen 1949. Kumpikin toimii edelleen.

Saksan mallin vaikutus Suomen kielenhuoltoon

Edellä jo mainittiin saksan kielenhuollon kansallishenkisen purismin vaikutus Saarimaan ensimmäiseen oppaaseen (1930), joskin sen päätarkoituksiksi tuli taistelu sveltisismejä vastaan. Tämä painotus siirtyi vahvana myös Saarimaan myöhempään, ajanmukaistettuun ja laajennettuun oppaaseen *Kielenopas* (1947).

5 KIELENHUOLLON OHJEIDEN HISTORIAA

5.1 HALTIA VAI HALTIJA?

Joskus oikeinkirjoituksen kehittämisessä yksinkertaisempaan suuntaan on tehty päätöksiä, jotka ovat aiheuttaneet epäselvyyttä ja myös jatkuvaa vastustusta. Hyvä esimerkki on *haltija*-sana, joka samanasuisena on ohjeen mukaan tarkoittanut sekä jotakin hallussaan pitävää henkilöä (asunnon *haltija*) että mytologista olentoa (*vedenhaltija*). Ohje on ollut voimassa sata vuotta; se on esiintynyt vakiintuneesti oikeinkirjoitusoppaissa ja sanakirjoissa. Ohje on kuitenkin sotinut monen kielitajua vastaan, ja vuosikymmenestä toiseen onkin ihmetelty, eikö mytologinen olento pitäisi kirjoittaa ilman *j*:tä (*vedenhaltia*) erotukseksi muusta *haltijasta*. Kesällä 2013 asiasta leimahti jälleen kiihkeä yleisökeskustelu, joka osaltaan johti siihen, että suomen kielen lautakunta teki uuden päätöksen: mytologinen olento voidaan kirjoittaa nyt myös ilman *j*:tä: *haltia* ~ *haltija* (suomen kielen lautakunnan pk. 23.10.2013). – Miten yksimuotoiseen *haltijaan* on aikoinaan päädytty ja millaisia seikkailuja *halti(j)alla* on myöhemmin ollut, siitä kerrotaan tässä luvussa.

On heti todettava, että käsitys mytologisen olennon kirjoittamisesta muodossa *haltia* on ohjeesta huolimatta istunut tiukasti ihmisten kielitajussa. Minullekin totuus valkeni vasta ollessani jo työssä kielitoimistossa, sillä koulusta muistan selvästi *vedenhaltia* Ahdin, näin kirjoitettuna. Olikin yllätys huomata, että ”jo” *Nykysuomen sanakirjassa*, jonka 1. osa ilmestyi 1951, esitetään kirjoitusasu *vedenhaltija*. Sitä oli vaikea hyväksyä, ja siksi halusin tutkia, koska moinen päätös oli tehty. Kävi ilmi, että päätös *haltija*-muodosta oli tehty jo paljon aikaisemmin, 1900-luvun alussa. Jotain kummallista tässä kirjoituspäätöksessä kuitenkin on ollut, kun se ei edes sadassa vuodessa ole kunnolla vakiintunut. (Monet eivät ole ohjeesta koskaan kuulleetkaan, mikä kävi ilmi uutta päätöstä edeltäneessä keskustelussa kesällä 2013.) On täytynyt olla jokin vahva vastavoima, joka on heikentänyt *haltija*-ohjeen perillemenoaa. Ainakin yhtenä tekijänä on pidettävä E. N. Setälän *Suomen*

kielioppia, jonka merkitys monen koululaissukupolven kasvattajana on ollut vahvempi kuin kielenhuoltajien päätökset.

Haltia vai haltija? Varhaisia kannanottoja Virittäjässä

Ensimmäinen kielikeskustelu *halti(j)an* kirjoittamisesta käytiin 1910–1911 *Virittäjässä*. Nuori kielentutkija Martti Airila, myöhemmin *Nykysuomen sanakirjan* ensimmäinen päätoimittaja ja SKS:n kielivaliokunnan jäsen, oli esittänyt artikkelissaan ”Eräitä mytologisia sanoja” seuraavan määritelmän: ”*Haltia*, en Rådare; henki, jonka luultiin olevan olemassa erikoisesti kutakin ihmistä, kutakin pihamaata, taloa, metsikköä, järveä, rahakätköä ja vuotta varten.” (Airila 1910: 109.)

Airilan käyttämä kirjoitusasu *haltia* kiihdytti erään *Virittäjän* lukijan seuraavaan purkaukseen (*Virittäjä* 1911: 139):

Surullista on nähdä sitä horjuvaisuutta, mikä tekijännimiin nähden kielessämme vielä vallitsee. Käsityöläisten nimissä on aivan yleisesti: *ompelia*, *tynnörintekää* j.n.e. Mutta vieläpä mielestäni pätevään kielenkäyttäjäinkin kirjoituksissa vilisee ’*haltia*’ ja ’*vartia*’ j.n.e. Tähän suuntaan käyvä kieleemme kehitys ei ole mielestäni tarpeellista. Annettaisiin nyt edes yhden kielioppisäännön jäädä poikkeuksettomaksi, kun *j:n* poistaminen ei kieltämme sanottavasti kaunistaa.

Virittäjän silloinen päätoimittaja E. A. Tunkelo vastaa:

Ne jotka itsetietoisesti kirjottavat *haltia*, *vartia*, vaikka toisaalta kirjoittavatkin: *lukija*, *tekijän*, *näköjoutia* j.n.e., perustanevat menettelytapansa siihen, että ensin mainitut sanat eivät ole suomen kielessä syntyneitä tekijännimiä (semmoisia teonsanoja, josta ne *-ja*-päätteellä voisi johtaa, ei suomesta eikä suomenkielistä tunneta), vaan lainasanoja, joiden germaaniset alkumuodot kuuluivat **haldja* [= *haldia*], **vardja* [= *vardia*].

Näillä lainamuodoilla Tunkelo todistelee, ettei *j* alun perin ole kuulunut kyseisiin sanoihin. Itse hän asettuu kuitenkin *haltija*-muodon kannalle perustellen sitä käytännön näkökulmasta:

Silti ei liene suotavata, että edellisen kirjoittajan mainitsemista sanoista tehdään oikeinkirjoituskompastin kielen historiaan perehtymättömille. Olematta alkuperältään suomalaissyntyisiä tekijännimiä mainitut sanat kuitenkin liittyvät merkityksensä puolesta tekijännimiin suomalaisen 'kielikorvassa', ja *-ja* on vakaantunut tämän merkintötehtävän osottajaksi: siinä kyllin. Voihan, jos tahtoo, kieliopissa säännön ohella huomauttaa, että samoin kirjoitetaan myös *haltija*, *vartija*, vaikka j.n.e. – Cannelin'in sanakirjoissa onkin *haltija*, *vartija*.” (*Virittäjä* 1911: 139.)

Muutamaa vuotta myöhemmin (1916) samaa asiaa koskeva oikeinkirjoituskysymys esitettiin jälleen *Virittäjän* toimitukselle: ”Kirjoittaako Virittäjän toimitus nykyään *vartia* (samoin kuin *haltia*, *pääsiäinen*) vai (yhdenmukaisuuden vuoksi?) *vartija* (samoin kuin *kaitсия*, *haltija* ja muut tekijännimet)?” Nytkin Tunkelo vastaa esittäen *haltija*-asua puoltavan mielipiteensä vahvemmin kuin edellä:

Kun *halti(j)a* ja *varti(j)a* sekä merkityksensä että muotonsa puolesta melkein väkisin liittyvät tajunnassamme sellaisiin tekijännimiin kuin *laatija*, *vaatija*, *tekijä*, *poimija*, *tulija* (vaikka ei olekkaan olemassa sellaisia teonsanoja kuin *halte t. *haltii, *vartee t. *vartii, kuten on vaatii, laatii, tulee, tekee), niin on käsityksemme se, että johdonmukaisuus niiden kirjoittamistavassa saavutetaan parhaimmin ja pikaisimmin, jos niihin sovelletaan sama sovinnassääntö, mitä suomalaisperäisiinkin tekijännimiin nähden noudatetaan, siis että hyväksytään kirjoitustapa *haltija*, *vartija* (katsomatta niiden sanain erilaiseen alkuperään, josta ks. *Virittäjä* 1911, s.139). – Sitä vastoin *pääsiäinen*, *laskiainen* y.m.s. juhlain ja pitojen nimet ovat merkitykseltään jo niin kauas etääntyneet tekijännimistä, että samaa pakkoa *j:n* käyttämiseen niissä ei ole kuin ensinmainituissa. (*Virittäjä* 1916: 131.)

Virittäjän ja Tunkelon kannan mukaisesti esittää myös Knut Cannelin 1916 ilmestyneessä *Kielioppaassaan*: ”– vanhat lainasanat *haltija* ja *vartija* suositellaan myös *ij:*llisinä kirjoitettaviksi – kuitenkin *haltioihinsa*, *haltioissaan* (ilman *j:tä*)” (s. 50). Salu Latvala, joka arvosteli oppaan *Virittäjässä*, oli muun muassa tästä asiasta eri mieltä: ”Tekijä suosittelee kirjoitettavaksi *haltija*, *vartija*, mutta *haltioihinsa*, *haltioissaan*. Eikö liene vaikea ylläpitää

tuommoista erotusta? Minä kirjoittaisin nämä mieluummin aina ilman *j:tä*.” (Latvala 1917: 52.)

Tunkelon vastauksen jälkeen *Virittäjässä* ei pitkään aikaan näy kirjoitetun asiasta. Tosin vuonna 1930 Erik Ahlman esitellessään eräitä tapauksia, joissa saksan kielessä on saatu aikaan merkitysero ortografisin keinoin (*die Eltern* ’vanhemmat’, *die Ältern* ’vanhemmat ihmiset’) toteaa muina miehinä, että ”suomessa on tällainen ortografinen erotus tulemassa sanoihin *haltia* ja *haltija*” (Ahlman 1930: 156). Mihin hän tietonsa perustaa, ei käy selville.

Samoihin aikoihin ilmestyi E. A. Saarimaan ensimmäinen kieliopas *Huonoa ja hyvää suomea* (1930). Siinä ohjeistetaan Tunkelon *Virittäjässä* esittämän oikeakielisyysskannan mukaisesti: ”Sanat *haltija* ja *vartija*, jotka eivät ole johdannaisia, kirjoitetaan nykyään myös *j:llisinä*, koska ne merkitykseltään ovat lähellä tekijännimiä. Sanoissa *haltioissaan*, *haltioihinsa* ei kuitenkaan käytetä *j:tä*.” (S. 56.)

Haltia vai haltija Nykysuomen sanakirjaan?

SKS:n kielivaliokunta joutui *halti(j)an* kirjoitusongelman eteen vuonna 1937, kun *Nykysuomen sanakirjan* toimittaja Eino Suova esitti valiokunnan ratkaistavaksi kysymyksen ”*Haltia* vai *haltija* mytologisen olennon nimen kirjoitustavaksi?” Sanakirjan ensimmäinen osa oli tekeillä, ja hakusanan kirjoitusongelmaan haettiin normatiivista ohjetta kielenkäytön ylimmältä auktoriteetilta.

Suovan kysymyksestä kävi ilmi, ettei mytologisen olennon kirjoitusasu *haltija* ollut vielä suinkaan vakiintunut edellä esitetyistä kannanotoista huolimatta. Hän toteaa alustuksessaan, että tämä ”pitkäaikainen erimielisyyksien aihe” on otettava taas käsittelyyn etenkin siksi, että *Iso Tietosanakirja* on vastoin kielioppaiden ohjeita ryhtynyt kirjoittamaan johdonmukaisesti *haltia*. Hän esittää yhteenvedon siihenastisista kannanotoista: E. A. Tunkelo on puoltanut *Virittäjässä* useamman kerran *j:llistä* kirjoitustapaa käytännöllisyyden takia; myös Cannelin ja Saarimaa ovat kielioppaissaan *j:llisen* kannalla. *J:ttömän haltian* puolesta Suova viittaa vahvaan auktoriteettiin, E. N. Setälään, joka esittää oppikirjoissaan *haltiaa* etymologisista syistä.

Suova ilmoittaa kannattavansa *Tietosanakirjan* ratkaisua: ”Onhan sanoilla *haltia* ja *haltija* selvä merkitysero: Miksi se ei saisi näkyä myös kirjoitusasussa?” Hän vetoaa toimituksen sana-arkiston *halti(j)a*-tietoihin, joissa *j:tön* asu on suosituksesta huolimatta selvästi tavallisempi. Hän arvelee,

että *j*:tön asu olisi helpompi viedä johdonmukaisesti läpi, etenkin kun se on vakiintunut ilmaukseen ”olla *haltioissaan*”.

Kielivaliokunta käsitteli Suovan kysymystä kokouksessaan 15.12.1937 mutta katsoi, ettei ollut aihetta muuttaa pitkäaikaista oikeakielisyys-suositusta *haltija*. Kun Suova ei siihen tyytynyt vaan pyysi eräin lisäperusteita uutta käsittelyä, Tunkelo laati päätöksen tueksi lausunnon, joka noudatteli hänen *Virittäjässä* aikoinaan (vuosina 1911 ja 1916) esittämäänsä kantaa mutta sisälsi myös uusia perusteluja *haltijan* puolesta. Hän vetosi mm. virkakieleen: ”Palaaminen johdonmukaiseen *j*:ttömään kantaan (*haltia*, *vartia*) on jo liian myöhäistä, kun kumpikin sana toimivaa henkilöä tarkoittavana laki- ja virkakielessä (*oven*-, *palo*-, *yö**vartija*, *haltijavelkakirja*) kirjoitetaan *j*:llisenä.” Hän perusteli *haltija*-muotoa myös lukuisilla lähteillä, Cannelinin sanakirjoista alkaen, mutta esitti lisäksi, että jo 1800-luvun puolella eräät perinnetieteilijät, mm. Julius Krohn ja Matti Varonen, ovat käyttäneet *haltija*-asua teoksissaan.

Mielenkiintoisen paljastuksen Tunkelo teki vedotessaan *Keräilysanastoon*, jonka hän oli laatinut murre- ja muun sana-aineiston keruuta varten 1899. Siinä esiintyy kirjoitusasu *haltija* (myös *haltijoissaan*). Tässäkö siis oli syy siihen, että Tunkelo vuosikymmenestä toiseen puolusti itsepintaisesti *j*:llistä muotoa?

Uudessa käsittelyssä 18.10.1938 valiokunta pysyi Tunkelon lausuntoon yhtyen aiemmassa kannassaan. Lauri Hakulinen esitti lisäperusteluna *haltijan* yksimuotoisuudelle vielä sen, että esimerkiksi järven haltijan kuvitellaan hallitsevan järveä samaan tapaan kuin talon omistajan eli haltijan taloan. Saman hän esitti sitten *Virittäjässä* 1944, kun hän päätoimittajana vastasi erälle lehden lukijalle, joka oli huomannut 1943 erään etnologian alan teoksen arvosteluissa kahtalaista kirjoitustapaa: Jouko Hautala oli käyttänyt *haltija*- ja Martti Haavio *haltia*-muotoa.

Kielivaliokunnan kanta ratkaisi sen, että *Nykysuomen sanakirjan* (1951–61) *haltija*-artikkeliin tuli seuraava muotoilu: ”**haltia** = haltija 2. – **haltija** – – 2. *myt.* luonnossa, asumuksessa tms. vallitsevaksi kuviteltu yliluonnollinen olento, suojelushenki; saduissa ym. yleisemminkin: henki, keijukainen tms.”⁴³ – Mainittakoon, että tämän sanakirjan pohjalta myöhemmin toi-

43 *Nykysuomen sanakirjan* merkintä ”haltia = haltija 2”, joista jälkimmäisen yhteydessä ovat selite ja esimerkit, tarkoittaa, ettei *haltia*-asuakaan pidetä hylättävänä, mutta etusijaan asetetaan *haltija*.

mitetusta *Suomen kielen perussanakirjasta* (1990–1994) *haltia*-asu jätettiin vallan pois.

Erisuuntaiset auktoriteetit

Viitatessaan *Otavan Isoon Tietosanakirjaan* (1930-luvulta) kirjoitusasua *haltia* puoltavana auktoriteettina Eino Suova antoi ymmärtää, että sanakirja olisi vasta silloin asettunut *haltian* kannalle. Tosiasiassa samoin kirjoitettiin jo sen edeltäjässä, *Tietosanakirjassa* (1910-luvulta), tosin ristiriitaisesti: *h:n* kohdassa on hakusana *haltija*; siitä on viittaus artikkeliin ”Suomalaisten muinaisusko”, jossa kirjoitetaan johdonmukaisesti *haltia* (kirjoittanut Uno Holmberg, myöh. Harva). Seuraavissa, 1960-luvulla ilmestyneissä tietosanakirjoissa on vain *haltija*-muoto.

Tietosanakirjoja paljon tärkeämpi auktoriteetti *haltija*-suositusta vastaan oli kuitenkin jo mainittu E. N. Setälän *Suomen kielioppi*, jota luettiin yleisesti kouluissa 1900-luvun alusta 1960-luvulle saakka. Se kirja on iskos- tanut monen sukupolven mieleen *haltia*-muodon, koska siinä opetetaan oikeinkirjoituksen yhden pääsäännön (”kutakin kielenäännettä on merkittävä tietyllä kirjaimella”) poikkeuksena seuraavaa: ”Kahden äänteen välillä esiintyvä n. s. siirtymä-äänne, erittäinkin *j* tai *j:n* tapainen äänne *z:n* jäljessä, jätetään merkitsemättä, esim. *iäinen* – – *vartia*, *haltia*” (2. p. 1902, 45. §). Tällaisena ohje säilyi vuoteen 1966 saakka, jolloin kielitoimiston päällikkö ja kielilautakunnan sihteeri Matti Sadeniemi korjasi kohdan uudistamaansa 17. painokseen seuraavasti, vieläpä huutomerkkin kanssa: ”huom.! *vartija*, *haltija* (*j:llisinä*)” (45. §, s. 45).

Mytologisen olennon kirjoitusohjeen muovaaminen *haltijaksi* ja sen asun ylläpitäminen vuosikymmenestä toiseen, vahvoista vasta-argumenteista huolimatta, kertoo sinnikkyydestä, jolla oikeakielisyydestä 1900-luvulla päättäneet henkilöt (ennen muita E. A. Tunkelo) halusivat pysyä kerran tehdyssä päätöksessä. Se kertoo myös heidän auktoriteettiasemastaan, joka näkyy sekä oikeakielisyysoppaissa että siinä oikeinkirjoitusratkaisussa, johon *Nykysuomen sanakirja* aikoinaan taivutettiin. Vaikka silloiset päättäjät auktoriteetillaan nujersivat lopulta jopa Setälän koulukieliopin *haltia*-ohjeen, tuntuu, ettei senkään jälkeen ole pystytty nujertamaan ihmisten kielitajussa vahvana elänyttä käsitystä siitä, että *haltialla* ja *haltijalla* on eri merkitys. Käsitystä ovat pitäneet yllä myös monet sadut ja mm. J. R. R. Tolkienin teokset (suom. Kersti Juva), joissa kirjoitusohjetta uhmaten seikkailevat

haltiat. – Juuri kääntäjä Juvan aloitteesta syntyikin kesällä 2013 laaja keskustelu, jonka jälkeen suomen kielen lautakunta muutti ohjetta niin kuin tämän luvun alussa on kerrottu.

5.2 VALKOINEN HEVONEN – MIKSEI ”VALKONEN HEVOINEN”?

Miksi sanassa *valkoinen* on *i* mutta sanassa *hevonen* ei ole? Se johtuu siitä, että *valkoinen* on adjektiivi ja *hevonen* substantiivi. Ohjeeksi on nimittäin aikoinaan muotoutunut, että kolmitavuisen *nen*-loppuisten nominien toisessa eli painottomassa tavussa on *i*-loppuinen diftongi adjektiiveissa, substantiiveissa *i*:tä ei ole. Miten tällaiseen ohjeeseen on päädytty ja millaisia vaihteita on ollut sen vakiinnuttamisen tiellä?

(i)nen-johdosten kirjoittamisen ohje 1800-luvulta

Painottoman tavun *i*-loppuisen diftongin merkitsemiseen (*i* vai ei *i*:tä?) puututtiin monesti jo 1800-luvulla. Asia oli esillä ainakin SKS:n Kielitieteellisessä Osakunnassa vuonna 1869, kun se käsitteli ”kulumis-ilmiöitä, joista epäilemättä painavin on useimmissa murteissa tahi jo tapahtunut tahi tapahtumaisillaan oleva *i*:n pois jättö korottomain tavuiden kaksoisvokaaleista” (Keskustelemukset. *Suomi* II/8: 512). Esillä olivat mm. *sanon* (= *sanoin*), *sanosin* (= *sanoisin*), *akolle* (= *akoille*), *punanen* (= *punainen*). Murteiden ja vanhan kirjakielen perusteella todisteltiin, että *i* on ”johtopääte”, joka on (lähes) kulunut pois – myös adjektiiveista. Todettiin kuitenkin, että kirjakielessä *i*:tä ei voi jättää pois verbien imperfektistä ja nominien monikosta (*sanoin*, *akoille*), joissa *i*:llä on tärkeä merkitystehtävä. Nominien (*i*)-*nen*-pääteestä osakunta vahvisti joulukuussa 1869 päätökseksi käytännön, jonka oli todettu jo olevan yleinen, vaikka ”mitään perustusta kielessä emme luule sillä olevan”: ”Päätettiin tehdä se eroitus, että diminutiveille⁴⁴ pannaan päätteksi *-nen* (*hevonen*, *kukkanen*) ja adjektiveille *-inen* (*punainen*, *rautainen*)” (Keskustelemukset. *Suomi* II/10: 221).

Samassa yhteydessä kiinnitettiin huomiota myös *o(i)tta*-verbien kahdlaiseen kirjoitustapaan. Todettiin, että moni jättää pois *i*:n ja kirjoittaa

⁴⁴ Diminutiivi t. deminutiivi = vähennys- eli pienennysmuoto (Setälä ym.: vähennyssana). Se on substantiivijohdos, jolla on kantasanaan verrattuna ”vähäisen” sivumerkitys; usein se myös on tunnesävyltään hyväilevä.

esimerkiksi *kirjotan*, *tarkotan* eikä *kirjoitan*, *tarkoitan*, ”vaikka ne ovat johdetuita monikon vartaloita”. Joulukuun 1869 kokouksessa ei vielä löydetty kieleen perustuvaa keinoa, jolla olisi voitu päättää, mihin verbeihin on syytä panna *i*, mihin ei, joten päätettiin lisätä *i* niihin kaikkiin.⁴⁵

Niin kuin Kielitieteellisessä Osakunnassa todettiin, käytäntö *hevonen* mutta *valkoinen* oli jo 1800-luvun puoliväliin mennessä yleinen. Sitä todistaa myös Elias Lönnrotin *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1866–1880): siinä näkyy (*i*)*nen*-sanojen jako adjektiivieihin ja substantiiveihin: *kalainen* adj. ’fiskrik’ ja *kalanen* subst. ’liten fisk’ jne. Lönnrot oli jo 1840-luvulta lähtien alkanut johdonmukaisesti erottaa toisistaan *inen*-loppuiset adjektiivit ja deminutiiviset *nen*-loppuiset substantiivit, mutta vei kymmeniä vuosia, ennen kuin muut kirjoittajat alkoivat seurata hänen esimerkkiään (Häkkinen 1994: 503).

Uusia *i*-kysymyksen ratkaisuyrityksiä 1800–1900-lukujen vaihteessa

Lönnrotin sanakirja ja Kielitieteellisen Osakunnan päätös eivät ilmeisesti juuri vaikuttaneet kielenkäyttöön, sillä Arvi Jännes (Arvid Genetz) kirjoitti 1886 *Virittäjässä* kuin uutena asiana huomioistaan painottoman tavun diftongin jälkikomponentin edustuksesta artikkelissaan ”Vähä suomalaisesta oikeinkirjoituksesta”:

Yksi kirjoittaa *kuuluista*, toinen *kuulusta*, yksi *vetäisen*, toinen *vetäsen*, yksi *ajoittain*, toinen *ajottain*. Muutamat kirjoittavat *hevosen*, *poikasen*, mutta *hevoista*, *poikaisten*. Yleinen kirjakielessä, vaikka tuulesta temmattu, on tuo erotus *-inen*-päätteisten adjektiivien ja *-nen*-päätteisten deminutiivisten substantiivien välillä. (S. 5.)

Jännes esittää *i*:n merkintäongelmaan varsin radikaalia ratkaisua:

Tästä kirjavuudesta ei päästä muulla lailla kuin seuraamalla yleisintä kansan kieltä: tykkönään poistamalla *i* lyhyen korottoman vokaalin jäljestä s.o. toisesta tavuusta, kuitenkin ainoastaan johdannaisissa. Varsinaisessa taivutuksessa [imperfektissä ja monikossa] *i* on selvyuden

⁴⁵ Yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin toteutettiin *Virittäjä*-lehdessä päinvastainen kokeilu (1902–1915), jossa jätettiin *i* pois kaikista *o(i)tta*-verbeistä. (Ks. lukua 5.3.)

vuoksi säilytettävä sekä sivistyneessä puhekielessä että kirjakielessä, niin kuin se onkin säilynyt. (S. 5.)

Jänneksen ehdotuksesta keskusteltiin seuraavana vuonna (1887) Kotikie-
len Seurassa. Mielipiteet menivät ristiin: pari jäsentä kannatti ehdotusta,
muut vastustivat. Vastustajista Setälä tiivistä seuran kannan: ”Seura ei
tahdo ennustaa, miten tulevaisuudessa on tämän asian käyvä, vaan se ar-
velee, ettei ole syytä kirjoituksessa mennä kehityksen edelle.” (Paunonen
1976: 350.)

Kymmenen vuotta myöhemmin, 1898, E. N. Setälä julkaisi *Suomen kie-
liopin*, jossa hänellä on selvä kanta (*i*)*nen*-nominien kirjoittamiseen. Se-
tälä esittää ikään kuin yleisesti vakiintuneena sääntönä, että substantiivit
(160. §) ovat *nen*-loppuisia ja merkitykseltään deminutiiveja eli vähennys-
sanoja, esim. *kukkanen*, *kirjanen* (useampitavuiset kuitenkin *inen*-loppuisia,
esim. *aurinkoinen*, *oravainen*); *nen*-loppuisten substantiivien ryhmässä mai-
nitaan myös sukunimet, esim. *Karhunen*, *Hukkanen* (vastaavat naisten nimet
Karhutar, *Hukatar*). Adjektiivit (163. §) sen sijaan ovat *inen*-loppuisia. Kie-
liopin mukaan niilläkin on joskus deminutiivinen merkitys, esim. *vähäinen*,
pienoinen, *kaitainen*, mutta tavallisesti ne vastaavat kysymyksiin: minkä
aineinen, mitä omistava, millä peitetty, minne kuuluva, minkä laatuinen jne.,
esim. *rautainen*, *kalainen*, *likainen*, *keltainen*, *pohjoinen*, *ainainen*.

Kanniston ehdotus *i*-kysymyksen ratkaisuun

Seuraava yritys ratkaista *i*:n kirjoittamisen kirjavuutta oli samansuuntainen
kuin Jänneksen. Varsinaisesti se liittyi *o(i)tta*-verbien kirjoittamiseen, mutta
se vaikutti muihinkin *i*-loppuisten diftongien ongelmatapauksiin. Artturi
Kannisto ehdotti *Virittäjässä* 1901, että kyseisten verbien kirjoittamista yh-
denmukaistettaisiin jättämällä kaikista toisen tavun diftongin *i* pois. Hänen
mukaansa ”äänneläillisestä kielikannasta” kiinni pitäminen, johon kyseisten
verbien kahtiajako oli perustunut, ei ole tässä tapauksessa perusteltua. ”Kie-
lihistorian opettaminen ei kuulu oikeinkirjoituksen tehtäviin” oli Kanniston
jyrähdys, joka poikkesi radikaalisti sen ajan äänneläillisuutta korostavasta
ajattelusta ja siihen perustuvasta kielenohjailusta.

Kanniston ehdotus aiheutti *Virittäjän* seuraavissa numeroissaeskuste-
lua, niin kuin oli tarkoituskin. Muun muassa pohdittiin, mitä *o(i)tta*-verbien
i:ttömyyspäättös merkitsisi muuntyyppisten sanojen vastaavaan kirjoitus-

tapaan. V. Malin tarkastelee asiaa toimitukselle lähettämässään kirjeessä opettajan hieman kyynisestä näkökulmasta:

Tämän epäileväisen mielipiteen [ettei jaosta *o(i)tta*-verbeihin piitata] tueksi pyydän saada huomauttaa, ett'ei niinkään yksinkertaista sääntöä, kuin *inen*-päätteisten johdettujen adjektiivien kirjoittamista *i*:llisinä, noudateta, vaan kirjoitetaan hyvin usein *punanen*, *ilonen*, *kalanen*, niin kuin jokaisen suomalaisen opettajan kokemus todistaa ja myöskin käy selville Virittäjän kirja-arvosteluista (*Virittäjä* 1901: 94).

Virittäjän toimitus (vastaavana toimittajana E. A. Tunkelo) päätti ryhtyä kirjoittamaan vuodesta 1902 lähtien *o(i)tta*-verbejä Kanniston ehdotuksen mukaisesti ilman *i*:tä paitsi jos joku kirjoittaja ehdottomasti vaati *i*:n. Monien lukijoiden oli vaikea tottua uuteen kirjoitustapaan. Sitä moitittiin etenkin äännehistorian näkökulmasta. Kannisto siteeraa moitteita:

Jos kerran poistatte alkuperäisen, yhteissuomalaiselta ajalta periytyneen *i*:n näistä sanoista [*tta*-verbeistä], niin poistakaa se kaikkialta, missä se esiintyy korottaman tavun alkuperäisen kaksoisääntiön loppuosana. Yleiskielen on kauttaaltaan perustuttava yhdenmukaiseen kielikantaan. (Kannisto 1907: 97.)

Jatkuvan vastustuksen takia Kannisto palasi *Virittäjässä* 1907 *i*:ttömyyskantansa perusteluihin ja puolustaa ärhäkästi: ”Te siis tahdotte kirjottaa: *kirjoittaa*, *viivoittaa*, *paloittaa*. Hyvä! Mutta kirjottakaa silloin myös: *valkoinen*, *hevoinen*, *punainen kukkainen*, *ukkoinen jyrisee*, sillä ne edustavat aivan samaa kielikantaa kuin *kirjoittaa*.” (S. 97.) Kannisto esittelee sitten sivukaupalla oikeinkirjoitustapauksia, jotka ovat kielihistorian kannalta epäjohdonmukaisia.

Kannisto ottaa esille myös (*i*)*nen*-loppuiset kaksitavuisista kantavartaloista johdetut sanat ja niiden kahtiajaon: ”koulukielioppien mukaan” nimitä sanat (substantiivit) kirjoitetaan *i*:ttöminä, laatusanat (adjektiivit) *i*:llisinä, esim. *kokkonen*, *ukkonen*, *kukkanen*, mutta *punainen*, *valkoinen*, *lyhköinen*. Kannisto toteaa – samoin kuin mainitut edeltäjänsä – että mitään etymologista perustetta tälle kahtiajaolle ei ole vaan että useimmissa murteissa *i* on kadonnut myös adjektiiveista. Muun muassa tällä seikalla hän perustelee, että on tarpeetonta ylläpitää kahtiajakoa myöskään *o(i)tta*-verbeissä.

Kannisto pohtii vielä erikseen *inen*-adjektiivien *i*:llisyyttä:

– onko laatusanat edelleenkin kirjoitettava *i*:llisinä, siitä voi olla eri mieliä. Selvyiden kannalta kysymys on yhdentekevä, sekä *i*:llisinä että *i*:ttöminä sanat ovat yhtä ymmärrettäviä. Sivistyneessä puhekielessä *i*:tön ääntämistapa epäilemättä on *i*:llistä yleisempi. – Tämän vuoksi ja koska oikeinkirjoitusohje, että oliosanat ovat kirjoitettavat *i*:ttöminä, mutta laatusanat *i*:llisinä, on helppo noudattaa, puolustaisin kirjoitustapaa tässä kohdin säilytettäväksi ennallaan. Olisi siis edelleenkin kirjoitettava: *kukkainen niitty*, mutta *niityn kukkanen*, *kalainen järvi*, mutta *pikkuinen kalanen*. (Kannisto 1907: s. 99–100.)

Kanniston mukaan ei myöskään *isa-/isä*-johtimisista kolmitavuisista adjektiiveista (*kalaisa*, *rattoisa*) ole mitään syytä poistaa *i*:tä. Samoin hän esittää, ettei *aise-/äise*-loppuisissa verbeissä (*halkaisen*, *kirkaisen*) saavuteta mitään etua *i*:n poistamisella, vaikka jotkut kirjailijat ovatkin ryhtyneet niin tekemään. Lisäksi hän huomauttaa, että kirjoittamisen lisäksi *i* pitäisi myös ääntää.

Virittäjän kanta (i)nen-sanoihin

Virittäjässä oli alkuaikoina usein kirjojen ja lehtien kielen arvosteluja, joissa puututtiin myös painottoman tavun diftongin *i*:hin, mm. näin:

i:llinen ja *i*:tön kirjoitustapa on sanomalehdissämme hyvin horjuva. Muutamat lehdet noudattavat ”*Virittäjän*” kirjoitustapaa, toiset jotakin muuta, esim. ”*Valvojan*” kirjoitustapaa. Muutamat lehdet panevat *i*:n sekä sopivaan että sopimattomaan paikkaan. Niin kirjoitetaan esim. ”*Turun lehdessä*” hevoinen ja ehdoitus, ”*Suomalaisessa*” unhoittaa – vieläpä ”*Oppilaisten kasvatus siveellisyyteen*”. (*Virittäjä* 1905: 119.)

Virittäjän ja *Valvojan* kirjoitustavan ero on luultavasti tarkoittanut vain *tta*-verbien kirjoittamisen eroa *Virittäjän i*:ttömyyskokeilun aikana. Eroa tuskin oli esimerkiksi (i)nen-loppuisissa sanoissa, sillä niin kuin Kannistonkin viittauksesta koulukielioppien kantaan voi päätellä, jako *i*:llisiin adjektiiveihin ja *i*:ttömiin substantiiveihin oli 1900-luvun alkuun mennessä jo varsin vakiintunut. ”*Koulukieliopeista*” huomattavin oli Setälän *Suomen*

kielioppi, jossa jako esitetään alusta lähtien itsestään selvänä asiana, niin kuin edellä mainittiin. Setälän kieliopilla taas oli vahva vaikutus yleiseen kielenkäyttöön.

Jonkin verran *Virittäjän o(i)tta*-verbien *i*:ttömyyskokeilu alkoi hämmennää myös *(i)nen*-loppuisten sanojen jo vakiintunutta kirjoittamista, vaikka se ei ollut Kanniston tarkoitus. Asiaan kiinnitettiin huomiota *Virittäjässä* 1909:

Kysymyksen, onko meidän ”kirjoitettava” vai ”kirjotettava”, ovat useat kynäkäyttäjät ymmärtäneet väärin ja arvellen, että jos on ”kirjotettava” eikä ”kirjoitettava”, niin on myöskin *punaisesta* tehtävä *punanen*. Mutta onpa niitäkin, joiden mielestä nähtävästi on kirjoitettava [huom. *i*:llinen asu!] *hevoinen*, *kärpäinen*, *kukkainen* ja varsinkin *kukkaiskauppa*. – –
Luulisi kuitenkin jo jokaisen tietävän, että nimisanoissa käytetään *-nen*, mutta laatusanoissa *-inen*. (S. 119.)

Samassa *Virittäjässä* on erään kirja-arvostelun yhteydessä huomautus:

Hyvän kielenkäytön ensimmäisiä vaatimuksia on *johdonmukaisuus*. Tätä on kuitenkin suomentaja hyvin vähän pitänyt silmällä. Hän kirjoittaa esim. välinpitämättömästi milloin *punanen*, *valkonen*, *kultainen*, *takasin*, milloin taas *punainen*, *valkoinen*, *kultainen*, *takaisin*. Tämä kohta näkyy olevan suomentajan heikoimpia puolia. Samalla rivilläkin voi toinen *inen*-loppuinen adjektiivi esiintyä *i*:llisenä, toinen *i*:ttömänä. (S. 135.)

Seuraavinkin vuosina *Virittäjän* kirja-arvosteluissa puututaan usein *(i)nen*-loppuisten sanojen kirjoittamisen holtittomuuteen. Osansa saavat sen ajan teoksista niin Santeri Ivalon *Erämaan taistelu* (*Virittäjä* 1910: 21) kuin Ilmari Kiannon *Punainen viiva* (*Virittäjä* 1911: 45). Huomautuksia esiintyy *Virittäjässä* silloin tällöin myös 1920–1930-luvulla, mutta ei juuri enää myöhemmin. Ilmeisesti *(i)nen*-loppuisten sanojen ohje alkoi jo olla hallinnassa.

***(i)nen*-johdosten ohje kielioppaissa**

Knut Cannelinin *Kielioppaan* ilmestyessä 1916 *Virittäjän o(i)tta*-verbien *i*:ttömyyskokeilu oli vielä meneillään. Koska se oli herättänyt keskustelua painottoman tavun diftongin *i:n* asemasta laajemminkin ja kokeilu oli aiheuttanut hämmennystä kirjoittamisessa, katsottiin *(i)nen*-johdosten

ohjeen tarvitsevan oppaassa runsaasti palstatilaa ja perusteluja. Sama näkyy seuraavissakin 1900-luvun alkukymmenien oppaissa. Näin esittää Cannelin:

Kielen selvyuden kannalta katsoen on noudatettavaksi suositeltava sitä jo melkoisen yleistynyttä tapaa, että adjektiivit – myöskin niiden adverbisesti käytetyt instruktiivimuodot – ja pronominit kirjoitetaan *i*:llisinä, substantiivit taas *i*:ttöminä. – Yhdysperäisissä esiintyvänä mää-
rätavassa on *kaksois*-asu yleisempi kuin *kakso*-. Adjektiiviseen vivah-
tava merkitys tätä *i*:llistä asua tukee. Sanassa *vaivais*- on adjektiivinen
merkitys vielä tuntuvampi. – Raamatussa *i*:llisenä tavattavaa *pitkäinen*-
muotoa ovat tyylilliset näkökohdat tukemassa: semmoiset sanat kuin
maalainen, *työläinen* ovat yhdyssanoina pidettävät. (S. 42.)

Cannelin luettelee oppaassa lukuisia esimerkkejä adjektiivisista ja substan-
tiivisista rinnakkaistapauksista. Oppaansa neljännessä, uudistetussa painok-
sessa (1931), jossa muutenkin on ohjeiston osuutta huomattavasti supistettu,
Cannelin tyytyy enää näin lakoniseen ohjeeseen: ”Adjektiiviset johdannaiset
ovat *-inen*-loppuisia: *aaltoinen*, *kalainen*, substantiivit sitä vastoin *-nen*-
loppuisia: *aaltonen*, *kalanen*” (s. 6).

Allan Saratie esittelee oppaansa *Hyvää suomea* (1917) luvussa ”*i*-kysymys”
ensin *o(i)tta*-verbien kirjoittamista Cannelinia myötäillen mutta ohjeistaa
sitten parin sivun verran lennokkaaseen tyyliin myös muita tapauksia, joissa
”vallitsee horjuvaisuutta *i*:n käytössä”:

On henkilöitä, jotka kirjoittavat: *punanen*, *kukkanen* maa, *valosa*, *kotosin*,
vilkasen, *viikottain* j. n. e. siten arveluttavasti sortaan tuota mehukasta
ja hauskanäköistä hattupäätä kirjainta. Kielen sointuisuuden sekä
paikoittain asiallisuudenkin kannalta on tärkeää, että – ei ainoastaan
kirjoituksessa vaan myös puheessa – *i*:lliset muodot säilytetään esim.
seuraavissa kohdissa: –. (S. 36–37.)

Saratie myötäilee Cannelinia myös (*i*)*nen*-sanojen kirjoittamisessa mutta
täydentää ohjeita yhdyssubstantiivien osalta: ”Tämä substantiivimuoto voi-
nee hyvin esiintyä myös yhdysperäisissä: *aakkosjärjestys*, *kaksoislapsi*, *kärpäs-
sieni*, *sulhaspoika*, *ukkospilvi*, *varpushaukka*. Huom. kuitenkin: *vaivaishoito*,
vaivaiskoivu, joissa adjektiivinen merkitys ja muoto on säilynyt.” (S. 37.)

E. A. Saarimaa muotoilee ensimmäisessä oppaassaan *Huonoa ja hyvää suomea* (1930) *(i)nen*-sanojen kirjoitusohjeen seuraavasti:

*Kukkaislähetys*en pitää olla *kukkaislähetys*, sillä nykykielessä ei ole substantiivia *kukkainen* vaan *kukkanen*. Tuo pieni *i* kuuluu vain adjektiivihin, esim. *punainen*, *suruinen*. Sanomme siis esim. *kukkastervehdys*, mutta *kukkainen* keto, *aamuisella* retkellään, mutta *aamusella* (= aamulla), *kalainen* järvi, mutta *kalanen* (= pieni kala). Vanhassa kirjakielessä ovat tällaiset substantiivitkin *i*:llisiä. Sen osoittaa esim. raamatullinen *pitkäinen* (= ukkonen), jota voidaan käyttää juhlallisessa ja runollisessa tyyliässä. Samoin kuin adjektiivit ovat myös *-nen*-loppuiset pronominit *i*:llisiä, siis *kummoinen*, *kumpainen*.” (S. 53–54.)

Oppaansa myöhemmässä laitoksessa *Kielenopas* (1947) Saarimaa on supistanut ohjettaan ja poistanut pronomineja koskevan kohdan.

Uudemmissakin kielioppaissa, kuten Osmo Ikolan *Suomen kielen käsikirjassa* (1968, uud. *Nyky-suomen käsikirja* 1977), esitetään sanojen johtamisen yhteydessä melko laajasti *(i)nen*-johdoksia substantiiveja ja adjektiiveja sekä kohdassa ”Oikeakielisyyttä” niiden kirjoitussääntö. Erikseen huomautetaan, että kirjoitetaan *kaksoiset*, *kaksosveli*, *sisar* mutta *kaksoiskappale*, *kaksoispiste*. Substantiivien yhteydessä mainitaan myös, että *nen* on kaikkein yleisimpiä sukunimen johtimia.

Viime aikoina ilmestyneissä oppaissa ei *(i)nen*-johdoksien ohjetta ole enää juuri katsottu tarpeelliseksi mainita. *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan* (2010) kohdassa ”*i* vai ei *i*:tä” esitetään *o(i)ttaa*-loppuisten verbien ohjeen lisäksi (siinä on myös verbiluettelo) vain *(i)ttein*-johdosten luettelo (*viikoittain* jne.) ja *(i)nen*-johdoksista vain lukusanoihin liittyvä ohje (*kaksoiskansalaisuus* mutta *kaksoitutkimus*, *kolmoisvoitto* mutta *kolmospesä* jne.).

5.3 KEHOTAA VAI ”KEHOITTA” – VUOSISATAINEN PULMA

Eittämättä se pitkä-piimäinen, venyvä, loilottava sanamuoto [*i*:llinen] on veltompi; sitä vastoin on se lyhyempi, *i*:tön muoto virkeämpi ja miehuullisempi. V. Kilpinen 1863

Lähes jokainen joutuu joskus tarkistamaan, miten kirjoitetaan vaikkapa *kehottaa* tai *varoittaa*, vaikka verbityyppiä koskeva kirjoitusohje on ollut varsin vakiintunut jo puoli vuosisataa. Miksi edelleen on joissakin verbeissä vaikea muistaa tai päätellä, tuleeko *i*:tä vai ei? Mahdollisimman yksinkertaisen ohjeeseen pyrkiminen ei ole ollut helppoa. Siihen on liittynyt kiihkeitä mielipiteitä ja radikaaleja kokeiluja.

Vuonna 1931 tuli kuluneeksi 100 vuotta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) perustamisesta. Juhlan kunniaksi sanomalehti *Uusi Suomi* kysyi kansalaisilta, millaisiin seikkoihin SKS:n toivottiin kiinnittävän huomiota tulevassa toiminnassaan. Vastauksissa esitettiin yhtenä toiveena sellaisen normatiivisen sanaluettelon laatimista, jota kaikkien kielenkäyttäjien olisi noudatettava.

Virittäjän Oikeakielisyyttä-palstalla (1931: 499) Johan Vasenius kommentoi ehdotusta:

Tähän lausuntoon voitaneen yleisesti yhtyä, sillä onhan kieltämättä varsin kiusallinen tosiseikka, että suomen kirjakieli, joka jo on kehittynyt niin ihmeteltävän pitkälle ja saavuttanut niin loistavia ennätyksiä kaikilla hengenviljelyksen aloilla, vielä oikeinkirjoituksessaan osoittaa niin paljon horjuvaisuutta ja kirjavuutta, että kielenkäyttäjä alituisesti on epätietoinen siitä, miten oikeastaan on kirjoitettava se ja se sana: *senjälkeen* vaiko *sen jälkeen*, *senvuoksi* vaiko *sen vuoksi*, *ennenkuin* vaiko *ennen kuin*, *kirjottaa* vaiko *kirjoittaa*, *alottaa* vaiko *aloittaa*, *korottaa* vaiko *koroittaa*, *ensimäinen* vaiko *ensimmäinen*, *äärimäinen* vaiko *äärimmäinen*, *hetimiten* vaiko *hetimmiten*, *muuan* vaiko *muudan* jne. lukemattomissa samankaltaisissa tapauksissa.

”Kirjottaa vaiko kirjoittaa” ja muut *o(i)tta*-vartaloiset verbit ovat siis silloin olleet keskeisellä sijalla avoimien oikeinkirjoitusongelmien luettelossa. Samassa tekstissä todetaan kyllä myös, että ”normatiivinen sanaluettelo” on jo olemassa: Knut Cannelinin julkaisema *Kieliopas*, jonka 4. painos oli juuri ilmestynyt. Se oli sanastomaisempi kuin aiemmat painokset, sillä ohjetekstiä oli huomattavasti supistettu ja ohjesanastoa lisätty.

Kielioppaansa 1. painoksen (1916) esipuheessa Cannelin kertoo kysyneensä monista ongelmakohdista ”tunnetuimpain kielentutkijaimme, käytännöllisten kielimiesten ja joidenkuiden kirjailijainkin” mieltä. Hän jatkaa,

että ”miltei kaikki mielipiteensä lausuneista ovat hyväksyneet sen kannan, jolle tässä olen asettunut: *-tta*-loppuisten kolmitavuisien johdannaisverbien suhteen, joiden kirjoittamistavasta – ovatko kirjoitettavat *i*:llisinä vai *i*:ttöminä – ajoittain on hyvinkin kiivaasti mielipiteitä vaihdettu”. Tämä oli ainoa kieliasia (ongelman *ensimäinen* vai *ensimmäinen* lisäksi), joka *Kielioppaan* esipuheessa mainitaan. Sen on täytynyt jostain syystä olla silloin hyvin ajankohtainen ja polttava.

Sääntöä luodaan: Artturi Kanniston ehdotus

Cannelin lienee tarkoittanut ”kiivaalla mielipiteiden vaihdolla” sitä keskustelua, jota käytiin *Virittäjä*-lehdessä vuosisadan alussa. Sen herätti Artturi Kannisto julkaisemalla artikkelin ”Eräs oikeinkirjoituskysymys” (1901), jossa hän pyrki ratkaisemaan kolmitavuisien *tta*-päätteisten verbien ja niiden johdosten kirjoitusasun vaihtelun. Hän piti sitä ”äidinkielen vakaantumisen pahimpana loukkauksivenä”, koska samankin henkilön kirjoituksessa voi sekaisin tavata sekä muotoja *alottaa*, *erottaa*, *kehottaa*, *osottaa*, *pelottaa*, *sekottaa*, *tavottaa*, *tarkottaa* että samoja *i*:llisinä: *aloittaa* jne.

Kannisto tarkastelee aluksi, millaisia ohjeita kieliopeissa oli annettu:

Arvi Jänneksen (Arvid Genetz) *Suomen kielioppi* (1890):

Kolmitavuisissa tällaisissa verbeissä, joiden toisessa tavuussa on *o*, käytettäköön toistaiseksi *i*:tä, jos ovat selviä johdannaisia *a*-loppuisista nomineista, esim. *kirjoittaa*, *harjoittaa*, *paloittaa*, *majoittaa*, *punoittaa*, *kuumoittaa*, mutta *alottaa*, *erottaa*, *himottaa*, *inhottaa*, *jaottaa*, *karkottaa*, *kiihottaa*, *korottaa*, *osottaa*, *pakottaa*, *tavottaa*, *virvottaa*.

E. N. Setälän *Suomen kielioppi* (1898):

Niissä *-tta*-päätteisissä kolmitavuisissa verbeissä, joiden toisessa tavussa on *o*, on sekä ääntämis- että kirjoitustapa horjuvainen (*o*:n ja *oi*:n välillä). Useimmat kirjoittanevat (etymologisista syistä) *oi*:n niissä sanoissa, joissa kantavartalona on *a*-loppuisen nominin monikkovartalo, esim. *kirjoittaa*: *kirja*, *raudoittaa*: *rauta*, mutta *inhottaa*: *inho*, *pakottaa*: *pakko*.

Kumpikin kielioppi esittää siten jo sen perussäännön, jonka mukaan edelleenkin selvittää suurimmasta osasta kyseisten verbien kahtiajaosta. Ulkopuolelle jäävät ne *tta*-verbit, joiden johtosuhde ei ole näin selvä. Ne

verbit ovatkin sitten olleet kielenkäytön hankaluutena vuosikymmenestä toiseen.

Setälän mainitsemat ”etymologiset syyt” käyvät Kanniston mukaan ilmi murteista: sekä Savon ja Karjalan murrealueella että Etelä-Pohjanmaan murteessa voidaan erottaa ääntämisen perusteella *oi*-verbit (painottoman tavun *oi*-difftongia edustaa itämurteissa seuraavan konsonantin ”muljeeraus” eli liudennus: *kirjot`t`aa*, Pohjanmaalla taas *oi*-tavun vokaalin pidentymä: *kirjoottaa*). Useimmissa murteissa ei *oi*:n edustusta voi Kanniston mukaan kuitenkaan enää erottaa, joten on mahdotonta päättää, mitkä verbit ovat kuuluneet mihinkin ryhmään.

Kannisto pitää epäkäytännöllisenä sääntöä, jossa joutuu joka kerran miettimään, onko verbi johdettu nominista, ja jos on, niin *a*- vai *o*-lop-
puisesta. Esimerkkinä hän mainitsee verbin *harjoittaa*, joka enimmäkseen kirjoitetaan näin, ikään kuin se tulisi nominista *harja*, vaikka sanojen merkitykset eivät sovi toisiinsa. *Harjan* sijasta voisi ajatella merkitykseltään paremmin soveltuvaa *a*-vartaloista sanaa *harjaantua*. Mutta jos säännön laajentaa näin, olisi kirjoitettava myös *jaoittaa*, *karkoittaa*, *osoittaa*, *tavoittaa* (vrt. Jänneksen esimerkit).

Kannisto ihmettelee myös ajatusta, että esitetyt säännöt olisivat väliaikaisratkaisu (Jännes: ”toistaiseksi”), ”josta joskus on siirryttävä suurempaan vakavuuteen”. Koska siis? Kun kyllin selvää sääntöä ei ole, se on tehtävä, muuten ei ikinä päästä horjuvuudesta. Kannisto esittää nyt oman, varsin radikaalin ehdotuksensa: joko kirjoitetaan kaikkiin näihin verbeihin *i* tai ei kirjoiteta mihinkään. Hän myöntää, että kummassakin tapauksessa joudutaan luopumaan ”äännelaillisesta kielikannasta”, mutta toteaa, että sellaisia kirjakielenme on täynnä eikä kielihistorian opettaminen kuulu oikeinkirjoituksen tehtäviin.

Aina ilman *i*:tä?

Kumpi kirjoitustapa tulisi valita, *i*:llinen vai *i*:tön? Kannisto puolustaa *i*:töntä tapaa mm. siksi, että *i*:ttömät muodot edustavat yleisintä ääntämistä: useimmissa murteissa *i* difftongin jälkikomponenttina jää ääntymättä. Lisäksi *i*:ttömät muodot ovat paljon tavallisempia kuin *i*:lliset – myös deskriptiiviverbit ovat *i*:ttömiä –, joten joudutaan muuttamaan paljon harvempien sanojen oikeinkirjoitusta kuin päinvastaisessa ratkaisussa; *i*:ttömät muodot ovat tietenkin myös lyhyempiä.

Kannisto maistelee ehdottamansa säännön mukaisia muotoja (*kirjottaa, lahjottaa, vallottaa, velvottaa* jne.) ja myöntää, että monet niistä ”tuntuvat oudoilta ja vastenmielisiltä, ehkäpä liian jokapäiväisiltäkin”, mutta oudoilta tuntuisivat monet verbit päinvastaisessakin ratkaisussa. Niinpä hän tulee tulokseen, että ”maun enimmiten määrää käytäntö, varmaan silmä pian tottuisi *i*:ttömiin muotoihin”.

Kannisto tekee myös heti esteettisen myönnytyksen kaunokirjalliseen suuntaan:

Joka tapauksessa jäisi runoilijoille täysi oikeus – saati sitten vapaus – käyttää *oi*:llisia muotoja, milloin runomitan vaatimuksista tai jonkun määrätyn tunnelman saavuttamiseksi sitä pitävät tarpeellisenä, samoin kuin varsin kernaasti tähänkin asti on suvaittu sellaisia muotoja kuin *kukkainen, pulmoinen, lintuinen* proosakielen *kukkanen, pulmonen, lintunen* muotojen asemasta (Kannisto 1901: 76).

Lopuksi Kannisto paljastaa, ettei hänen ehdotuksensa ole uusi; jo vuonna 1863 Volmari Kilpinen oli ehdottanut *i*:töntä kirjoitustapaa näin perustellen: ”Koska niin muodon se ensi-mainittu *i*:tön kirjoitus-tapa on lyhempi, ihanampi, miehuullisempi, sanan-korkoa loukkaamaton ja rahvaan puhe-kielen mukainen sekä jo on myös paljon käytetty kirjoitelmissa, niin se ansaitsee tulla yleensä harjoitetuksi kirjallisuudessamme” (Kilpinen 1863: 254). – Perustelut ovat lähes samat kuin Kannistolla 40 vuotta myöhemmin.

Kannisto vetoaa myös Arvi Jännekseen (myöh. Arvid Genetz), joka esittää *i*:ttömyyttä (vastoin kielioppinsa *o(i)tta*-sääntöä) parissakin yhteydessä: *Virittäjässä* 1886 hän ehdottaa *i*:n poistamista ylipäätään lyhyen painotto-man tavun vokaalin jäljestä sillä perusteella, että useimmissa murteissa *i* jää ääntymättä (Jännes 1886: 4–5). Tässä yhteydessä hän ei erikseen mainitse *tta*-verbejä, mutta seuraavana vuonna hän tarkastellessaan näiden verbien kirjoittamisen epäjohtonmukaisuutta raamatunkäännösehdoituksessa esittää: ”Paras olisi jättää *i* tämmöisistä sanoista aina pois (Jännes 1887: 7).”⁴⁶

Kannisto ei mainitse eikä ehkä tiennytäkään, että 1868 perustettu SKS:n Kielitieteellinen Osakunta oli heti toimintansa alussa tarkastellut myös

⁴⁶ Genetz oli raamatunkäännöskomitean kielentarkastajajäsen vuodesta 1886 lähtien.

”kulumis-ilmiöitä, joista epäilemättä painavin on useimmissa murteissa tahi jo tapahtunut tahi tapahtumaisillaan *oleva i:n poisjättö korottamain tavuiden kaksoisvokaaleista*”. (Keskustelemukset, *Suomi* II/8: 512.) Tällöin todettiin, että vaikka kirjakieli ei selvyysyistä voi jättää *i:tä* pois verbien imperfektistä eikä nominien monikosta, moni jättää *i:n* pois mm. verbityypistä *kirjotan, tarkotan*.

Vuoden 1869 lopulla Kielitieteellinen Osakunta käsitteli tarkemmin *tta*-verbien ongelmaa: Todettiin, että verbityypissä *kirjoittaa, ehdoittaa, vahingoittaa, nauloittaa* jne. kuuluu olla *i*, koska nämä verbit johdetaan kantasansa monikkomuodosta. Ongelmallisempia ovat verbit *alottaa, kehottaa, osottaa, karkottaa, pakottaa* jne. (vai *aloittaa* jne.?), joiden johtamistapa poikkeaa edellisistä. Osakunta teki reippaan päätöksen: ”Katsottiin oikeammaksi pysyttää *i*-kirjainta kaikissa tällaisissa sanoissa, koska olisi vaikea eroittaa, missä sitä olisi poisheittäminen.” (*Suomi* II/10: 221.) – Päätös oli siis päinvastainen kuin muilla edellä mainituilla.

Virittäjän ratkaisu: ilman *i:tä*

Artturi Kanniston yhdenmukaistusehdotus, jolla koko *tta*-verbien ongelma saataisiin kerralla ratkaistuksi, herätti *Virittäjän* lukijoissa paljon huomiota. Toimitukseen tuli 12 vastinetta, joiden kirjoittajista 8 kannatti ja 4 vastusti ehdotusta. Vastustajat vetosivat ennen muuta esteettiseen puoleen. Toimitus kokosi heidän ajatuksiaan seuraavasti: ”*i*:ttömät muodot, jotka ovat kouluttamatonta arkipuhetta, eivät tunnu meistä niin kauniilta ja ’jalostetuilta’ kuin *i*:lliset, joita olemme tottuneet kuulemaan ja näkemään kaikessa, mitä kielellämme on tähän asti kirjoitettu kaunist ja ylevätä” (*Virittäjä* 1902: 12).

Joidenkin vastustajien kirjoituksissa yritettiin myös miettiä sääntöä *i*:llisten verbien käytön rajaamiselle. Varteenotettavimmalta nykykäytännön kannalta vaikuttaa Vihtori Alavan ehdotus: ”*i:tä* käytetään *o:n* jäljessä johtopäätteen edellä niissä kolmitavuisissa *tta*-päätteisissä teonsanoissa, jotka voidaan johtaa joko *a*-loppuisista nomineista taikka sellaisista teonsanoista, joiden vartalon loppuääntinä on *-aa* taikka joista löytyy johtomuoto *-aan-tua*” (*Virittäjä* 1901: 129–130).

Virittäjän toimitus asettui kuitenkin Kanniston ehdotuksen taakse:

Ei ole yleensä mielestämme suotavaa, että totutamme kielellisen kauneuden tajumme kiintymään äänteihin tai muotoihin, jotka ovat jo

kaukana ja jäävät yhä kauemmaksi siitä elävästä kielestä, mikä kehittyi omaan lakiensa mukaan, jättäen meidät vihdoinkin keskelle ”arkaismeja” (*Virittäjä* 1902: 12).

Niinpä toimitus vastaavan toimittajan E. A. Tunkelon johdolla teki suorastaan yltiöpäisen päätöksen: *Virittäjässä* ryhdyttäisiin vuodesta 1902 lähtien kirjoittamaan kyseiset *tta*-verbit Kanniston ehdotuksen mukaisesti ilman *i:tä* paitsi jos joku kirjoittaja ehdottomasti vaatii *i:n*.

Virittäjän tuesta huolimatta ei Kanniston ehdotus *tta*-verbien yhtenäistämistä tyydyttänyt kaikkia. Niinpä Kannisto katsoi parhaaksi palata asiaan *Virittäjässä* 1907. Hän toisti aiemman ehdotuksensa perusteluineen mutta käytti lisäksi runsaasti palstatilaa esitettyjen moitteiden ruotimiseen. Tärkein niistä koski edelleen esteettistä puolta: *i:ttömiä* muotoja väitettiin vähemmän sointuviksi, rumiksi, arkipäiväisiksi, epärunollisiksi kuin *i:llisiä*. Siihen Kannisto toteaa:

Pohjimmainen syy *i:ttömien* muotojen ”epärunollisuuteenkin” siis on yksinkertaisesti se että olemme ne tottuneet *i:llisinä* näkemään. Varma on kuitenkin että kunhan jonkun aikaa olemme *i:ttömiäkin* muotoja katselleet, niin jopa silmä [ei vain korva] on niihin täydellisesti tottunut. (Kannisto 1907: 95.)

Epärunollisuuden moite tuntuu erityisesti kismittävän Kannistoa:

Jos tuo *oi* itsessään sisältäisi jotain runollista, on – näin inhimillisesti katsoen – käsittämätöntä, miksi tuota runouden tuoksua tuhlataan perin arkipäiväisiinkin sanoihin, sellaisiin kuin *lannoittaa*, *akoittuu*, *paidoittaa*, *saunoittaja*, *veloittaa*, *niskoittelee*, *lihoittaa*, samalla kun useat paljon runollisempaan kieleen kuuluvat sanat kirjoitetaan ilman *i:tä*, esim. *kirvottaa*, *virvottaa*, *helottaa*, *rusottaa*, *sirottaa*, *toivottaa*, *liihottelee*. Tästä jo näkyy, että sana runollinen ollakseen ei suinkaan kaipaa puheenaolevaa *i:tä*, enempää kuin tuo *i* yksin kykenee sanaa runolliseksi tekemään. (S. 95.)

Näkemyksensä tueksi Kannisto nostaa ne kaunokirjailijat, jotka olivat omaksuneet kirjoissaan *i*:ttömät muodot. Heitä oli Johannes Linnankoski, Santeri Ingman (Ivalo), Arvid Järnefelt ja Volter Kilpi.

Kannisto puolustautuu ärhäkästi myös sitä ivahuomautusta vastaan, että *i* pitäisi yhdenmukaisuuden nimissä poistaa kaikkialta vastaavasta asemasta, kuten muodoista *lakasee*, *kirkasee*; *valkonen*, *tasanen*; *laulon*, *laulot*, *laulo*; *antasin*, *nukkusin*; *vanhossa kirjossa*:

Te siis tahdotte kirjoittaa: *kirjoittaa*, *viivoittaa*, *paloittaa*. Hyvä! Mutta kirjottakaa silloin myös: *valkoinen hevoinen*, *punainen kukkainen*, *ukkoinen* jyrisee, *kokkoisia* on pellolla, sillä ne edustavat aivan samaa kielikantaa kuin *kirjoittaa*. (S. 97.)

Esiteltyään sivukaupalla oikeinkirjoituksen epäjohdonmukaisuuksia kielihistorian kannalta Kannisto päättyy seuraavaan näkemykseen oikeakielisyyden perusteista:

On kyllä hauska osata kielihistoriaa. Mutta kun tahdomme määrätä kantamme johonkin suomenkielen oikeinkirjoitus- ja oikeinäytämissymykseen, jätämme yhteissuomalaisen kielikannan ja äänneäällisyyden syrjemmälle ja lähtökohdaksi otamme nykyisen puhutun ja kirjoitetun yleiskielemme. (S. 98.)

Kannisto tarkastelee eri sanaryhmiä, joissa painottomassa tavussa on jo vakiintuneesti *oi*. Hän jättäisi *i*:n muihin tapauksiin mutta ehdottaa, että ilman *i*:tä kirjoitettaisiin, *tta-*, *ttä-*verbien lisäksi, myös *ttain-*, *ttäin-*, *ttaisin-*, *ttäisin-* ja *tellen-*päätteiset partikkelit: esim. *palottain*, *tipottain*, *ajottain*, *pai-kottain*; *ajottaisin*, *paikottaisin*; *paikotellen*. Nelitavuiset verbit johdoksineen jäisivät edelleen *i*:llisiksi (*kunnioittaa*), samoin ne partikkelit, joissa *oi* sattuu ”(sivu)korolliseen” tavuun (*astioittain*). (S. 101.)

Virittäjän kanta muuttuu

Vaikka Kanniston jälkimmäinen artikkeli (Kannisto 1907) oli poleemisena selvästi tarkoitettu uuden keskustelun avaukseksi, mitään keskustelua ei syntynyt, ei edes hänen uudesta, partikkelien kirjoittamista koskevasta ehdotuksestaan. Pientä napinaa lehden *i*:ttömästä kirjoituskannasta vuosien

mittaan kyllä oli, mutta vasta 1915 päätoimittaja E. A. Tunkelo palasi asiaan. Hän selvitti lyhyesti, miksi *Virittäjä* vuodesta 1902 saakka oli noudattanut *i:töntä* kirjoitustapaansa *tta*-verbeissä ja mainitsi sitä vastaan esitetyistä moitteista sen, että ”lehtemme muka siten pani *i:n* horjumaan muissakin johtopäätteissä”. Torjuttuaan väitteen lehti päätti jatkaa samalla kannalla: ”Toimituksessa on kyllä tunnustettu, että *i* myöskin *-tta, ttä*-tyyppisissä verbeissä kaunistaa puhetta, mutta kun ei vieläkään ollut tiedossa johdonmukaisuuteen viepää sääntöä sen sovittamiselle tähän tyyppiin, on toimitus tässä tapauksessa päättänyt noudattaa *i:ttömyyttä*.” (Tunkelo 1915b: 125–126.) Pian tämän päätöksen jälkeen *Virittäjä* kuitenkin vaivihkaa luopui *i:ttömyydestä*.

Cannelinin *Kielioppaan* kanta

On ilmeisesti Knut Cannelinin 1916 ilmestyneen *Kielioppaan* ansiota tai syytä, että *Virittäjässä* luovuttiin *tta*-verbien *i:ttömästä* kirjoituskannasta. Cannelin ei ollut tällä kannalla yksin, sillä esipuheessa hän ilmoittaa saaneensa tukea huomattavalta joukolta ”kielimiehiä” (toistakymmentä nimeä mainitaan) ”rinnakkaisilmiöiden” ratkaisemiseksi, joista hän mainitsee lähinnä *tta*-verbit. Asialle omistetaan oppaassa monta sivua, joissa tarkastellaan verbejä johdostyypeittäin: mihin *i*, mihin ei.

Cannelin hämmentää aiempien kielioppien vakiinnuttamaa peruslinjaa (vrt. Jännes ja Setälä) esittämällä *o*-loppuisista nomini- tai verbivartaloista johdettuihin verbeihin (säännönmukaisen) *i:ttömän* muodon rinnalle myös *i:llistä* vaihtoehtoa, esim. *helpottaa* ~ *helpoittaa*, *pakottaa* ~ *pakoittaa*, *piilottaa* ~ *piiloittaa*. Vastaavasti hän ehdottaa *a*-loppuisiin odotuksenmukaisen *i:llisen* asun rinnalle *i:töntä* (*haavoittaa* ~ *haavottaa*, *teroittaa* ~ *terottaa* jne.) Rinnakkaismuodot esiintyvät myös *Kielioppaan* sanahakemistossa, kuitenkin niin, että ”oikeammaksi” katsottu on ensimmäisenä ja kursivoinutuna. Siellä ovat rinnakkaisasuisina myös partikkelit *ajoittain* ~ *ajottain*, *paikoitellen* ~ *paikotellen* jne.

Cannelin ottaa *Kielioppaan* esipuheessa kantaa *Virittäjän* kirjoituskeiluun näin:

Kysymys siitä, onko ja missä määrin yllä olevassa kohdassa lueteltuja johdannaisia käytettävä *i:llisinä* vai *i:ttöminä*, on jo monet ajat ollut vireillä ja toisinaan kiivaankin kiistan alaisina. Aikakauslehti *Virittäjän*

toimitus päätti jo toistakymmentä vuotta sitten asettua kaikkien näiden johdannaisten suhteen *i*:ttömyyden kannalle ja on siinä päätöksessään lujasti pysynytkin. Mutta tämä jyrkkä kanta ei – ainakaan vielä – ole saanut läheskään kaikkia suomenkielen käyttäjiä puolelleen, vaan useat näistä sanoista esiintyvät edelleenkin *i*-asuisina esim. huomattavimmis- sa aikakauskirjoissamme, Tietosanakirjassa sekä useimpien kaunokirjalijaimme teoksissa (poikk. m. m. Linnankoski ja Vilkuna).

Cannelin esittää oman ohjeensa verbien ryhmityksestä, vaikka toteaaakin, että ohje tuskin tyydyttää *Virittäjän* jyrkälle kannalle asettuneita kielenkäyttäjiä. Minkäänlaista reagointia ei kuitenkaan oppaan ilmestyttyä näy lehden sivuilla. Seuraavana vuonna lehdessä ilmestyy kaksi varsin myönteistä arvostelua *Kielioppaasta*, mutta Cannelinin *tta*-verbien ohjetta ei niissäkään kommentoida. *Virittäjässä* näkyy kuitenkin vähitellen siirrytyn näiden verbien yleiseen kirjoitustapaan.

Cannelinin *Kielioppaan* neljäs, uudistettu painos ilmestyi vuonna 1931. Sen ohjeisto-osuutta oli huomattavasti supistettu; *tta*-verbien ohjekin oli puristettu muutama riviin. Lakonisesti esitetään *a/ä*-loppuisten (> *oitta*-) ja *o*-loppuisten (> *otta*-)sääntö. Sanasto-osassa esiintyvät edelleen myös rinnakkaisasut. Lisäksi huomautetaan, että kantaverbin vokaalivartalon ollessa *oa*-loppuinen käytetään yksinomaan *i*:töntä asua (*katoa* -> *kadottaa*), samoin deskriptiiviverbeissä (*töröttää*). Vanhahtavat sanat tuli säilyttää tyyli-tyy-*i*:llisinä kantas-*anasta* huolimatta, esim. *armo* > *armoittaa*.

Muiden oppaiden ohjeita

Pian Cannelinin *Kielioppaan* jälkeen ilmestyneessä Allan Saratien oppaassa *Hyvää suomea* (1917) ”*i*-kysymystä” ohjeistetaan suurin piirtein Cannelinin tapaan; rinnakkaismuotoja ei kuitenkaan ole mukana. Martti Airilan laatimassa pienessä kirjasessa *Suomenkielen oikeinkirjoitusoppi* (1929) on ohjeiden lisäksi *tta*-verbeistä monisivuinen luettelo, joka myös noudattaa Cannelinin ohjeita.

Samoihin aikoihin Cannelinin oppaan neljännen painoksen kanssa ilmestyi E. A. Saarimaan *Huonoa ja hyvää suomea* (1930). Siinäkin viitataan kiistaan kolmitavuisista *tta*-loppuisista verbeistä ja *Virittäjän* toimiin:

Kolmattakymmentä vuotta takaperin asettui aikakauslehti Virittäjä yhdenmukaisuuden aikaansaamiseksi sille kannalle, että tällaiset sanat on aina kirjoitettava *i:ttöminä*. Mutta tämä kanta on nyt katsottava voitetuksi. *i:tä*, jota varsinkin kauneussyistä on puolustettu, ei ole saatu karkoitetuksi näistä sanoista, ja Virittäjäkin on luopunut *i:ttömyyskannastaan*.

Saarimaan jaossa *oitta-* ja *otta-*verbeihin ei ole edellisiin ohjeisiin verrattuna muuta uutta kuin että hän esittää *i:tä* eräisiin johdoltaan osittain epäselviin sanoihin: *kehoittaa, harjoittaa* (vrt. harjaantua), *ilmoittaa* (vrt. ilmaantua). Tyylysyistä *i:llisiä* olisivat myös *armoittaa, innoitus*, ”jotka *i:ttöminä* tuntuisivat paljon arkipäiväisemmiltä”. Hän luettelee myös runsaan joukon deskriptiivisiä eli kuvailevia verbejä, jotka tosin olivat aiempienkin ohjeiden mukaan *i:ttömiä*: *ammottaa, haukotella, hohottaa, hoilottaa, häämöttää, korottaa, kumottaa, kurkottaa, kyyhöttää, lekotella, liihottaa, loilottaa, murjottaa, pilkottaa, pirskottaa, tuijottaa*.

Saarimaan *Kielenoppaassa* (1947) ei ole olennaista uutta *tta-*verbien ohjeisiin, mikä kertoo siitä, että asian säännöttelyssä ei tapahtunut mainittavaa muutosta lähes kahteenkymmeneen vuoteen.

Kielivaliokunnan ja kielilautakunnan toimet

Pitkään *tta-*verbien ohjailuyritykset olivat olleet yksittäisten kielimiesten puuhia. Kollektiivisesti asiaa käsiteltiin ensimmäisen kerran 1930 SKS:n kielivaliokunnan kokouksessa Martti Airilan alustuksen pohjalta. Todettiin, että koska valiokunnan jäsenten Airilan ja Cannelinin oppaissaan julkaisemat ohjeet ovat enimmäkseen yhdenmukaiset, oli tarpeen laatia luettelo vain epävarmoista ja kiistanalaisista yksittäistapauksista. Näitä olivat vanhasta kirjakielestä lainautunut *aivoitus*, jossa diftongi säilytettiin, ”koska *i:n* poistamisen katsottiin loukkaavan tyyliäistä”, ja *eroittaa – erottaa*, jossa asetuttiin *erottaa*-muodon kannalle kieliopilliseen johdonmukaisuuteen (vrt. *kadottaa, pudottaa*) ja kantasanaan *eroa/n* vedoten. Samoin päätettiin suosittaa *i:töntä* muotoa verbeihin *hajottaa* (rinnalle jäi *hajoittaa*), *hemmotella, inhottaa, karkottaa, kiihottaa, korottaa, pingottaa, verottaa, vuorotella*. ”Tyylysyistä” suositettiin *i:tä* seuraaviin: *rehoittaa, vilvoittaa ja virvoittaa*.

Kesti pitkään, ennen kuin *tta-*verbit otettiin taas esille. Vuonna 1945 perustetun kielitoimiston yhteydessä toimintansa aloittanut uusi SKS:n kie-

livaliokunta tarttui tarmokkaasti tähänkin asiaan. Martti Rapola oli laatinut seikkaperäisen alustuksen (Rapola 1947), jossa tärkeimpänä ehdotuksena oli *i*:ttömyyden laajentaminen: Ilman *i*:tä kirjoitettaisiin kaikki kirjoitus-tavaltaan vakiintumattomat verbit, silloin kun niihin ei kielitajussa yhdisty selvä *a*-loppuinen kantasana (sitien esim. *hajottaa*, kun *baja*-kannan rinnalla on *hajoa*-verbikanta). Alustuksessa ehdotettiin mm. muotoja *erottaa*, *hajot-taa*, *inhottaa*, *jaksottaa*, *karkottaa*, *kehottaa*⁴⁷ (kaikissa siihenastisissa ohjeissa *kehoittaa*), *kiihottaa*, *kiillottaa*, *korottaa*, *pelottaa*, *pingottaa*, *rehottaa*, *sekot-taa* (kaikissa siihenastisissa ohjeissa *sekoittaa*; vrt. *seota*), *tiedottaa*, *varottaa* (kaikissa siihenastisissa ohjeissa *varoittaa*; vrt. *varoa*). Ilman *i*:tä tulisivat myös eräät tyyliarvoltaan arkissävyiset sanat (*laiskotella*, *hangotella*). Osasta Rapolan ehdotuksen verbeistä oli tehty päätös jo 1930-luvun alussa.

Sekottaa-, *varottaa*- ja *hangotella*-verbejä lukuun ottamatta muut Ra-polan luettelon verbit olivat jo samassa asussa kuin nykyisinkin. Vaikka valiokunnan enemmistö olikin Rapolan ehdotuksen kannalla, joidenkin jäsenten (mm. kielitoimiston Matti Sadeniemen ja Hannes Tepon) mie-lestä *i*:ttömyyden suosimisessa oli menty liian pitkälle. Niinpä Suomen Akatemian kielilautakunta (per. 1949) käsitteli 1953 vielä eräitä kiistanalaisia *tta*-verbejä Matti Sadeniemen laatiman luettelon pohjalta. Joitain yksittäisiä korjauksia tehtiin (mm. *sekoittaa*, *varoittaa*, *hangoitella*).

Rapolan alustus ja Sadeniemen lista yhdistettiin ja julkaistiin *Virittäjässä* 1953. Myöhemmin, 1974, Sadeniemi esitti silloisen päätöksen mukaiset oh-jeet ja sanaluettelon *Kielikello*-lehdessä ja Sari Maamies laajemmin samassa lehdessä (Maamies 2000). Nykyiset kielioppaat esittävät *otta*-, *oitta* -verbien jaottelun ohjeet 1953 tehdyn päätöksen mukaisesti.

Vaikka kolmitavuisten *tta*-verbien kirjoittaminen on siis ollut varsin ”vakaantunutta” (vrt. Kannisto) jo yli puoli vuosisataa, on pakko todeta, että kovin selkeään ja loogiseen lopputulokseen ei tässä oikeinkirjoitusoh-jeessa kaikesta vaivannäöstä ja yrittämisestä huolimatta päästy. Nykyistä vakiintuneisuutta ei tietenkään kannata enää ryhtyä hämmentämään, vaikka onkin kiehtovaa pohtia, kuinka paljon helpompaa olisi, jos Kanniston *i*:tön yhdenmukaisuuskanta olisi aikoinaan saanut jatkoa.

⁴⁷ Rapola: ”*kehottaa*-sanalle ei liene mahdollista osoittaa sellaista ’kantasanaa’ tai etymolo-gista sukulaista, johon voitaisiin vedota, mutta niinpä voikin sen siirtäminen *i*:ttömien ryhmään tulla kysymykseen” (Rapola 1947: 222).

5.4 ÄLLÄTIKULLA⁴⁸ SILMÄÄN!

Kirjainten *l, m, n, r, s* lukeminen suomen kielessä

”Ästeeten” vai ”esteeten” uutiset? ”Äs” vai ”es”? Asiasta käytiin 1960-luvun alussa yksi kiivaimmista kielikeskusteluista, jonka roiskeita pyyhittiin vielä 1970- ja 1980-luvullakin. Asiasta järjestettiin jopa gallupkysely. Kirjainten *l, m, n, r, s* lukutavaksi vakiintui vähitellen *äl(lä)*, *äm(mä)*, *än(nä)*, *är(rä)*, *äs(sä)*. Seuraavassa kerrotaan tästä vakiintumiskehityksestä ja kielenhuollon osuudesta siihen.

”Esteeteestä” ”ästeeteehen”

Radionkuuntelijoita hämmensi keväällä 1960 muutos, jossa Yleisradion tärkeän ohjelman, Suomen Tietotoimiston uutisten, lukija oli yhtäkkiä siirtynyt lukemaan ”esteeten” (STT:n) uutisten sijasta ”ästeeten” uutisia. Uusi lukutapa särähti pahasti monen korvassa. Ensimmäisiä purkauksia oli *Uuden Suomen* ”Minua harmittaa” -palstalla: ”– että hyvä vanha STT (– es tee tee) joka on kelvannut yli 30 vuotta, on saanut väistyä hirveän ässän takia” (*Uusi Suomi* 5.5.1960). Myös emeritusprofessori Lauri Kettunen, joka ahkerasti osallistui kieltä koskevaan kirjoitteluun, valitti samasta asiasta ja osoitti syyttävällä sormellaan – tapansa mukaan – kielilautakuntaa ja kielitoimistoa: ”Radio on varmaankin saanut ’käskyn’ tällaisia asioita määräävältä taholta. Oli miten oli, ei pienen piirin maku saisi olla moista uudistusta ratkaisemassa.” (HS 30.8.1960.)

Todelliseksi kielisodaksi jupina riehahti kuitenkin vasta, kun muusikko Kari Rydman huitaisi Suomen Akatemian kielitoimistoa jyrkkäsanaisella mielipidekirjoituksellaan *Ylioppilaslehdessä* (4.11.1960), otsikkona ”Oikea-kielisyys ja kieliterrori”. Terroriksi hän leimasi muun muassa ”sellaiset oikeinkirjoitusta tai ääntämistä koskevat ohjeet, joiden suhteen maassa on vallinnut kaksi vakiintunutta käytäntöä”. Tällainen ohje oli hänen mukaansa ollut aakkosten nimien ääntäminen: ”Olipa sitten kysymys eurooppalaisten kielten ääntämisestä tai ei, vokaalia ”e” käyttävä muoto on jo iät ja ajat ollut vakiintuneessa käytännössä varsinkin kaupungeissa ja sivistyneistön keskuu-

⁴⁸ Ällätikku tarkoittaa puikkoa tai tikkua, jollaista ennen käytettiin kirjainten seuraamiseen varsinkin lukemaan opeteltaessa. Sanan synonyymejä ovat mm. *aapistikku*, *lukutikku* ja *lukupuikko*.

desa.” Radion uuden kannan jyrkkyys huipistui hänen mukaansa siihen, kun radion tarkkaamossa ei tahdottu uskoa, että on todella olemassa sävel es, jonka *e*-vokaalia ei voi muuttaa *ä*:ksi.

Mutta mikä oli kielitoimiston osuus todellisuudessa tässä radion kielen korjausliikkeessä? Mihin lukutavan muutos perustui?

Ohjeita kirjainten nimittämisestä

Kirjainten ”perisuomalaisen” nimittämisen ohjeita löytyy vähän. Tosin jo ensimmäisessä *Virittäjässä* (1883: 260) kerrotaan Kotikielen Seuran kokouksesta seuraavaa:

Vielä saattoi Puheenjohtaja Seuran tiedoksi erään seikan kirjainten suomalaisista nimistä, joka tähän asti on jäänyt huomaamatta. Monessa kielessä, sanoi hän, on eksplosivikerakkeiden [= klusiilien] nimet semmoiset, että kerakeääni on nimen alkuna ja sitä seuraa jokin ääntiö. Näin on laita Suomenkin kielessä, esim. *ko*, *pe*, *te*. Kontinuaatiivikerakkeet [= soinnilliset konsonantit?] sitä vastaan nimittää tämä kieli omalla tavallaan, esim. *ällä*, *ämmä*, *ännä*, *ärrä*, *ässä*. – – Valitettava on, että koulumestarit ja koulumestarittaret meidän nykyisissä kouluissamme ovat ruvenneet hyljeksimään näitä perisuomalaisia kerakkeennimiä ja niiden sijaan Suomen nuorisoon tyrkyttämään vieraskielisiä, jotka eivät niin selvään ilmaise mainittujen äänten luonnetta kuin nuo suomalaiset nimet.

Kolmekymmentä vuotta myöhemmin *Virittäjässä* (1912: 135) on jälleen huomautus ”Suomalaisista kirjainten nimistä”:

Kun oppikouluissamme nykyisin kuulee puhuttavan *ellistä*, *emmistä*, *enistä* ja *erristä*, (= *l*, *m*, *n*, *r*), niin tekee mieli huomauttaa, etteivät nämä nimet meillä ole kansanomaisia. – – Suosittelen koulujemme opettajille vanhoja, vakaantuneita nimityksiä, milloin ei *l*, *m*, *n*, *r* nimityksiä (niin- kuin tavatessa) pidetä käytännöllisempinä.

Kansanomaisuuden todisteeksi tässä kommentissa viitataan vakuuttavaan lähteeseen, Daniel Jusleniuksen sanakirjaan *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1745), jonka latinankielisessä esipuheessa luetellaan kaikki kirjaimet lukuta-

van mukaan, mm. *äffä, ällä, ämmä, ännä, ärrä, ässä* ja jopa *äksä*. Ääntämisestä on ohessa vielä varmennus, joka suomennettuna kuuluu: ”Olen asettanut viereen kunkin kirjaimen nimen, semmoisena kuin kuulee suomalaisten joka paikassa niitä lausuvan.”

Christfrid Gananderin sanakirjasta (1787) löytyy sama ohje ainakin *ällä*-hakusanan kohdasta. Myös Elias Lönnrotin sanakirjassa (1870-luvulla) esitetään tässä käsiteltävien konsonanttien nimet hakusanoina: *ällä* ”namn på bokstafven *l*” jne. Samalla tavoin yksinomaisina esitetään lukuohjeet monissa 1800-luvun kieliopeissa, ja 1900-luvulle mentäessä mm. Aarni Penttilän *Suomen kielipista* (1957) voi lukea: ”*f* l. *äffä*, *äl* l. *ällä*, *äm* l. *ämmä*” jne.

Vuoden 1960 kielisota: ”emmä” vai ”ämmä”?

Virittäjän huomautuksista käy ilmi, että kirjainten lukutapaa *ellä, emmä* jne. opetettiin 1800-luvun loppu- ja 1900-luvun alkupuolella monissa oppikouluissa mutta ei yleensä kansakouluissa. Huomautuksilla ei ilmeisesti ollut juuri vaikutusta: ”ellättely” sai yhä vankemman aseman julkipuheessa, kuten radiossa, ilman että siihen moniin vuosikymmeniin puututtiin. Rydmanin väite, että ”vokaalia *e* käyttävä muoto on jo iät ja ajat ollut vakiintuneessa käytännössä varsinkin kaupungeissa ja sivistyneistön keskuudessa”, pitänee siis paikkansa.

Kielenhuollon elimetkään, SKS:n kielivaliokunta sen paremmin kuin sen seuraaja Suomen Akatemian kielilautakunta, eivät ennen 1960-lukua näy varsinaisesti ottaneen asiaan kantaa. Tosin kielivaliokunnan pöytäkirjasta löytyy toukokuussa 1936 pieni maininta, kannanotoksikin luonnehdittava, aivan toisen asian yhteydessä, nimittäin suhuaänteiden *š* ja *ž* merkintäsuosituksen yhteydessä (ks. lukua 5.5). Valiokunta oli edellisenä syksynä lähettänyt eri puolille ”lentokirjasta”, jonka tarkoitus oli edistää kyseisten hattu-kirjainten käyttöä. Siinä esitettiin myös *š*:n ääntöohjeksi ”*äššä*”. Valiokunta sai kirjeen, jossa ihmeteltiin tätä ääntämisohjetta: ”Onko siis yleensäkin palauduttu sille kannalle, että tähän ryhmään kuuluvissa konsonanteissa käytetään apuääntinä *ä*:tä, siis näin: *ähvä, ällä, ämmä, ännä, ärrä, ässä?*”

Valiokunta vastasi kysymykseen vahvistaen antamansa *äššä*-suosituksen: ”Konsonanttien nimen etu-apuvokaalina pidettiin *ä*:tä sopivana ja suomalaisempanakin kuin *e*:tä; ei ole aihetta välttää iältään vanhaa *ä*:tä, jota ei suomalaiselta kannalta myöskään ole pidettävä rumana.” Valiokunta ilmoitti kannanotostaan lyhyesti myös *Virittäjän* ”Oikeakielisyyttä”-palstalla:

”Š-kirjaimen nimeksi valiokunta suositteli mieluummin äänneasua *äš(šä)* kuin *eš(šä)*; ž:n nimeksi katsottiin voitavan vakiinnuttaa *žee*” (*Virittäjä* 1936: 495). Enempää keskustelua ei kannanotosta näy siinä vaiheessa syntyneen. Avoimeksi jäi, mitä kysyjä tarkoitti ilmauksella ”palauduttu sille kannalle”. Ilmeisesti hän viittasi siihen, että *e*-apuvokaalin käyttö oli tullut niin yleiseksi, että sitä pidettiin jo sääntönä.

Miksi ”esteeteestä” ”ästeeteehen”?

Radiossa oli alkanut 1950-luvun lopulla viikoittainen kielenhuoltoon keskittyvä pakinasarja *Kielivartio* (ks. lukua 3.7). Sen pakinoita julkaistiin sittemmin kolmena niteenä SKS:n Tietolipas-sarjassa 1960-luvulla. Siinä sarjassa suomen kielen professori Pertti Virtaranta piti 23.3.1960 esitelmän ”Älkää laske telko ’erräpäitä!’” Hän toteaa aluksi: ”Oppikoulua käyneistä suuri osa lienee jo *e*-alkuisuuden kannalla, mutta kielenkin perinteistä kiinni pitävä vanha kansa puhuu vielä kaikkialla *ällästä* ja *ämmästä*, *ärrästä* ja *ässästä*.” Virtaranta todistelee kansanomaista ääntämystä murteiden avulla ja ottaa esimerkkejä myös kaunokirjallisuudesta. Ahon *Rautatien* Liisa tavailee asemarakennuksen seinästä: ”Taitaa olla ruotsia ... ämmä – ää – ännä – männä”, ja Kiven *Seitsemän veljeksien* lukuharjoituksissa kaikuu: ”T, E, Äffä, Kee”. Hän esittää todisteeksi myös Jusleniuksen sanakirjan ja tulee seuraavaan päätökseen: ”Mikäli tätä vuosisataista suomalaista tapaa pidetään arvossa ja ohjeena, niin silloin olisi suositettava asuja *ällä*, *ämmä*, *ännä*, *ässä*, *äksä*. Kirjaimia luettaessa varsinkin lyhenteissä voidaan loppuääntiö jättää pois, siis esim. SM (= *äs-äm*) -kilpailut, NMKY (= *än-äm-koo-yy*) ja STT (= *äs-tee-tee*).” (Virtaranta 1961: 13–15.)

Ilmeisesti Yleisradion johto koki, että Virtarannan suositus – ja etenkin viimeinen esimerkki – oli velvoittava, ja niinpä uutistenlukijat saivat käskyn ryhtyä lukemaan *STT*-lyhennettä sen mukaisesti. Kun se sitten kirvoitti kiukkuisia kommentteja Suomen Akatemian kielitoimiston suuntaan, sen päällikkö Matti Sadeniemi asettui Virtarannan esityksen taakse – olihan *Kielivartio*-sarja kielitoimiston järjestämä. Niinpä hän vastasi Kari Rydmanin syytökseen ihmettelevään – ehkä hieman vähättelevään – sävyyn: ”Mitä tavattomia tunnearvoja saattaa liittyä niin proosallisiin sanoihin kuin kirjainten nimiin? Eikö vakiintunut yksimuotoisuus olisi tällaisessa tapauksessa arvo sekin? Yleisradio on ilmeisesti tätä mieltä.” (*Ylioppilaslehti* 11.11.1960.) – Vastauksesta voi päätellä, että kielitoimistolla ei ollut suoraan osuutta radion päätökseen.

Sadeniemen maltillisesta vastauksesta huolimatta Rydman kohdistaa seuraavassa *Ylioppilaslehden* numerossa kiukkunsa suoraan häneen otsikolla ”Kieliterrori ja Sadeniemi”. Kirjainten nimistä hän jatkaa keskustelua näin:

Haluan toistaa kysymykseni: miksi Kielitoimisto niin ponnella pyrkii yhdenmukaistamaan niin ”proosallisessa” asiassa kuin kirjainten nimissä? Tri Sadeniemi ihmettelee tunnearvoja ”essissä” ja ”ässissä”. Niin minäkin. Järkisyihin vedoten ei suomenkielen käyttäjien toisen puolen täysin virheetöntä, foneettisesti jopa kauniimpaa ja muiden eurooppalaisten kielten mukaista ääntämistä voida vaatia hävitettäväksi. (YL 18.11.1960.)

Lauri Kettunen puolestaan innostuu Rydmanin ja Sadeniemen sananvaihdesta uuteen, entistä terävämpään kommenttiin (YL 18.11.1960):

”Tunnearvot” eivät kuulu merkitsevän mitään niissäkään ässissä ja ällissä ja ämmissä, joita radio Kielitoimiston yllytyksestä on viime aikoina ruvennut käyttämään. – On muka vain pyrittävä ”yhtenäisyyteen”. Mutta mikä häiritsi yhtenäisyyttä, ennen kuin radio teki tuon yllättävän ja monia kuulijoita yhä ärsyttävän ääntämiskäänteen? Jos nyt radio olisi pannut toimeen – niin kuin pyydettiin – jonkinlaisen gallup-tutkimuksen vaikkapa sanomalehtiväen ja koulunopettajien keskuudessa, niin tietäisimme edes jotain kuulijain mielialoista. Nuo ä-muodot ovat muka oikeaa suomea. – Entä vieraiden kielten opettajat? Miten yleistä tuo ä-tottumus nykyisin on, sehän juuri olisi jotenkin saatava selville.

Samassa lehdessä on yksi kielenhuollon kantaa puoltavakin kirjoitus (Jorma Toivainen, YL 18.11.1960): ”Rydmanista on terroria, että Kielitoimisto suosittaa toista kahdesta ”vakiintuneesta” käytännöstä, esim. kirjainten nimissä. Kuitenkin oppilas Rydmanin äiti opetti: *el em en er es*, mutta oppilas Toivaisen äiti: *äl äm än är äs*. Kuinka opettaja Virtalehdon on sitten tavautettava näitä ensiluokkalaisiaan?”

Uuden Suomen pakinoitsija Olli, joka tarttui usein pinnalla oleviin kielikeskusteluihin (Kolehmainen 2004), uskaltautuu mukaan, vaikka toteaaakin (US 27.11.1960): ”Uhkarohkeata sekaantua kielikysymyksiin. Ne näyttävät ihmeellisesti ärsyttävän ihmisiä. Jos on toista mieltä kuin toinen, menettää

kunniansa, teilataan (kuvannollisesti), pistetään piikkitynnryiriin ja hirtetään.” Hänkin ihmettelee, miksi ”Äs tee teen” lausumista niin kovasti oudoksutaan, ja toteaa, että siksi vain, kun korva on tottunut kuulemaan ”Es tee teetä”. Hän asettuu puolustamaan kielenhuollon kantaa vetoamalla ”mielikirjaansa” Lönnotin sanakirjaan, joka jo 1870-luvulla neuvoi sanomaan *s*-kirjainta ässäksi.

Kiista jatkuu 1962

Sävyltään varsin tunnepitoinen keskustelu rauhoittui yli vuodeksi, ja ”ämmä”-linja näyttää hiljalleen vakiintuneen, kunnes uusi, vielä kiivaampi ryöppy valtaa lehtien mielipidepalstat vuoden 1962 alkupuolella. Se alkoi tällä kertaa toisen viestintävälineen, television, puolelta ja – huvittavaa kyllä – päinvastaisesta syystä kuin pari vuotta aiemmin. Tesvisiossa lähetettiin maaliskuun alussa Miss Suomi -kilpailu, jonka ”speakerinä” (*juontaa*-verbi oli kyllä jo keksitty) toimi Jaakko Jahnukainen. Hänen kielenkäyttönsä herätti paheksuvan vuodatuksen, jonka yhtenä asiana oli tämä: ”Hän – – äänsi es, er, el, em, en, vaikka STT:n ja yleisradion väki on jo ajat sitten opetettu sanomaan suomalaisittain äs, är, äl, äm, än” (*Suomen Sosialidemokraatti* 18.3.1962).

Vahva mielipide herätti vastareaktioita, kirjaimista mm. seuraavan: ”Oli oikein piristävää taas pitkästä aikaa kuulla suomen kielen kirjaimia nimittävän kirjakielen mukaisesti el, em, en, er, es, eks eikä murteitten huumoripitoisiksi tarkoitetuilla ällä, ämmä, ännä, ärrä, ässä, äksä nimillä. Eikö Suomessa ole enää ketään kielen auktoriteettia, joka selvittelisi STT:n ja yleisradion nykytavan ämmämaisyyttä?” (US 25.3.1962.)

Tämän parahduksen myötä näyttävät auenneen uudelleen niiden haavat, jotka olivat kokeneet aiemmin jääneensä tappiolle:

Suomalainen yleisö ei siihen totu eikä tule tottumaankaan, ei ainakaan tämän sukupolven aikana. On hyvä, että Tesvisio on oivaltanut tämän ja poistanut nämä kirjainkummitukset käytöstä ja lähettänyt kuultavaksi aidompaa suomea. – – Es, el, em jne. ovat aivan toista kuultavaa kuin ämmätteleminen ja äffätteleminen. Kiitos Tesvisiolle tästä kirjaimiston entiselleen saattamisesta. Toivoa vain sopii, että yleisradiokin heräisi ja tekisi samoin ja jättäisi esim. ässänsä korttipelin erikoissanaksi. (US 24.3.1962.)

Yksittäisen ohjelman yksittäisen juontajan kielenkäyttö tulkittiin siis koko Tesvision kannanotoksi. Jaakko Jahnukainen paneekin vähän jäitä hattuun intoileville kannattajilleen:

Kielitoimiston kanta tosiaan on, että mainitsemanne kirjaimet on äännettävä äs, äm, än jne. Minulle on aikanaan opetettu toisin ja totutusta puhetavasta on vaikea päästä eroon. Aivan henkilökohtaisesti kuulostaa minusta tämä nykyinen ”ämmämäisyys” aika rumalta, mutta täytyyhän kielitoimistoa totella. (SS 24.3.1962.)

Puolustajiakin ilmaantuu: ”Ässät’ ja ’ämmät’ eivät suinkaan herätä suuressa yleisössä pahennusta, vaan ’ellien’, ’emmien’, ’ennien’ ja ’essien’ tyrkyttäminen. Hienostelijoiden vuosikymmeniä kestäneestä yrityksistä huolimatta ei tuota muukalaista tapaa ole saatu yleistymään. Sievistelijäin pitäisi tämä jo huomata. Kielitoimistolle myöhästynyt kiitos! Pysyttäköön omilla linjoilla!” (US 28.3.1962.) – ”Mutta eiköhän asia ole niin, että enemmistö on jo hyväksynyt Yleisradion ja STT:n omaksuman kannan. – Jos joku pahoittaa mielensä kuullessaan puhuttavan ämmästä emmän asemasta, niin sallittakoon hänelle toki tuo pikkuinen harmi.” (US 3.4.1962.)

Puolustajiin liittyy myös eräs kansakoulunopettaja, joka tuo esiin tärkeän näkökohdan: ”Lienee paikallaan mainita, että maamme kouluissa opetetaan lukemaan äf, äl, äm, än, är, äs. Koulujemme oppikirjat tarkastaa ja hyväksyy kouluhallitus. Nykyisin on aapisissa ja kieliopeissa *määrätty* opettamaan em. kirjaimet ä-alkuisina.” (US 4.4.1962.) – Tähän tulee heti vastakommentti: ”Jos kouluopetus nyt on muutettu, on sitä valitettava, sillä mitä etua on siitä, että vieraiden kielten tunneilla on opittava el, em, er mutta äidinkielen tunneilla äl, äm, är (US 6.4.1962). – Ei opetus ole mihinkään muuttunut, ehättää joku kertomaan: ”Me vanhemmat kansalaiset totuimme kansakoulussa lukemaan kirjaimet äl, äm, än, är ja äs, vaikka kylläpä sitä tottuu mihin vaan. Kuitenkin kuuluu hyvin lämpöiseltä radion kuulutuksessa ym. tuo ensin opittu ääntäminen ja monen kanssa olen hyvilläni sen jatkumisesta.” (US 12.4.1962.)

Kielitoimisto auktoriteetti?

Jo uuden keskustelun alkumetreillä on Lauri Kettunenkin taas täydessä iskussa. Sivallettuaan ohimennen ”Toistensa kehumisen kerhoa” eli kielilau-

takuntaa hän kiittää *Uudessa Suomessa* Tesvisiota siitä, ettei se ole ”alistunut tähän ämmämyyteen”, ja esittää:

”Ruotsalaisuutta” on meillä tavallaan koko kirjaimiston nimet, sen suomalaisia väännöksiä nuo ässät ja hullunkuriset ämmät, jotka kuuluvat lähinnä entisten lukukinkereiden kieleen. Jos ne lopullisesti pesiytyvät myös radion kielenkäyttöön, niin eihän niistä päästä muuten kuin kärsimällä. (US 28.3.1962.)

Kettusen mielipide saa heti monta kannattajaa. Keskustelun rintamat järjestäytyvätkin pian kahteen leiriin: ”auktoriteetti” Kettusen ja kielitoimiston leiriin. Kielitoimiston ”päämajassa” ollaan pitkään tarkkailuasemissa, vaikka monet mielipiteet kohdistuvat suoraan siihen, näinkin affektiivisesti:

Jotta siinä järjettömässä ämmän, ännän, ässän jne. käytössä päästäisiin vähän selvemmillä vesille, niin esittäytyköön keksijä yleisölle, jotta tiedettäisiin syyllisen nimi ja osoite. Mutta otettakoon samalla huomioon, ettei mikään laki tai asetus voi kieltää meitä tavallisia kansalaisia sanomasta edelleenkin em, es, en jne. Kielitoimisto on yksinkertaisesti vain suosittelija, kyllä se on lopulta kansa, joka tekee puhekielen ja vie kirjakielenkin (esim. kirjailijat) sopiville urille. (US 11.4.1962.)

Kielitoimistosta reagoidaan vasta, kun *Helsingin Sanomat* pääkirjoituksessaan puuttuu parhailaan riehuvaan kielisotaan. Pääkirjoituksessa kerrotaan ensin kielitoimiston perustamisesta ja toimenkuvasta ja annetaan kyllä tunnustusta sen työlle mutta otetaan sitten yllättävän vahvasti kantaa kirjaintennimikiistaan:

Suomen kielen huoltoa on Akatemian kielitoimisto hoitanut kiitettävällä utteruudella. Valitettavasti se tämän lisäksi on myös osoittanut intoa ryhtyä muovaamaan kieltämme omien piirustustensa mukaan. Tästä on esimerkkinä eräiden kirjainten ääntämisuudon muuttaminen ä-voittoiseksi. Toimiston diktatorisen aseman tunnustamista suomen kielen asioissa kuvaa se, että esimerkiksi Suomen Tietotoimisto ja Yleisradio ovat hyväksyneet äffät, ämmät ja ällät ottamatta lainkaan huomioon, että tällainen kaavamainen ääntämistapa on vastoin kansan

suuren enemmistön kielikorvaa. Kielitoimistossa ja kielilautakunnassa istuu päteviä äidinkielemme taitajia. Heidän tulisi kuitenkin muistaa, että kieli on elävää eikä sitä pidä kahlehtia pakkopaitaan. Kielelliset rikkaruhot on tietenkin kitkettävä pois, mutta se on tehtävä tavalla, joka ei estä kielen kehittymistä. Ei ole myöskään oikein, että kielitoimisto pyrkii arvovaltaansa hyväksi käyttäen muuttamaan yleisiä kielitottumuksia. (HS 14.4.1962.)

Sadeniemen vastaus on jo seuraavan päivän lehdessä, otsikkona ”Kielitoimisto ä-linjasta”. Hän vetoaa mm. prof. Virtarannan esittämiin perusteluihin ja jatkaa:

Se, että Kielitoimisto on suositellut ä-asuja, on perustunut haluun tukea kahdesta kilpailevasta kirjaimennimityypistä sitä, joka on meillä kansanomainen ja yleiskielessäkin vanhastaan viljelty. Käsitys, että ä:lliset muodot ovat ”rumia”, niin kuin kuulee sanottavan, on puhtaasti subjektiivinen. – – Kielitoimistolla ei ole diktaattorin valtuuksia, mutta tehtävämme on toki juuri tällaisissa tapauksissa, joissa on kahdenlaista kielenkäyttöä, ilmaista kantamme. – – Ja kun ä:lliset kirjaimennimet joka tapauksessa ovat aitoa ja hyvää suomea, luulisi niitä sentään voivan loukkaantumatta kuulla. (HS 15.4.1962.)

Pari päivää myöhemmin Lauri Kettunen vastaa Sadeniemelle – esiintyen jo neljännen kerran samassa asiassa. Pyöriteltään aiemmin esittämäänsä hän pääsee lempiteemaansa:

Lopuksi vielä Kielilautakunnan ”diktatuurista”, jonka syytöksen Sadeniemi torjuu. Ei tällä kertaa ole todellakaan kysymys muusta kuin ehkä nenästävetämisestä, koska yleisradio suggeroitui luopumaan jo vakiintuneesta ääntämistavastaan vain kuultuaan löyhiä perusteluja. (Ei vielä Nykysuomen sanakirjassakaan ole merkitty ä-ääntämistä toista paremmaksi.) Mutta noiden asiantuntijoiksi esitettyjen herrasmiesten piiristä on nähty lähtevän myös diktaturia, sananvapauden tukahduttamista ja muuta mielivaltaa oikeakielisyyden kysymyksissä. (HS 18.4.1962.)

”Jo Agricolan ajoista saakka”

Muutama päivä Sadeniemen ehkä kiireessä vähän köykäiseksi jääneen vastauksen jälkeen ilmestyy *Uudessa Suomessa* (20.4.1962) nimimerkin ”Kielimies” asiantunteva selvitys ”Kirjaimistomme ä-alkuisten nimien vaiheilta”. Kirjoittaja kommentoi ensin siihenastista keskustelua, esittää sitten perusteellisen argumentaation ä-alkuisten kirjaintennimien alkuperäisyyden puolesta ja päättää näin: ”Ei ole mitään pätevää syytä ruveta muuttamaan kiellemme monisatavuotista perinnettä e-alkuisten nimitysten hyväksi, joiden käyttö aikoinaan kuulemani väitteen mukaan oli pantu alulle eräässä seminaarissa, josta se sitten oli lähtenyt liikkeelle.”

”Kielimiehen” asiallinen kirjoituskaan ei auttanut, vaan *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksen pöllytys saa keskustelun jatkumaan lehdissä ennenkuulumattoman pitkään, kesään saakka. Pilapiirtäjä Kari Suomalainen osallistui keskusteluun omalla tavallaan, piirtämällä (HS 17.4.1962). Kirjoituksissa väitellään etenkin siitä, kumpi ääntämistapa on helpompi, kauniimpi ja ennen kaikkea alkuperäisempi. Joku keksii vetää mukaan Agricolankin: ”Nämä latinalaisiin aakkosiin kuuluvat kirjaimet on Agricolan ajoista saakka, siis jo 400 vuotta, luettu meillä samoin kuin muissa länsimaisen sivistyksen piiriin kuuluvissa maissa kuten latinassa eli ef, el, em, en, er, es ja eks” (US 18.4.1962).

Nyt oli jo vanhan kirjasuomen erikoistuntijan, professori Martti Rapolan pakko älähtää. Hän vastaa ironisesti ”Agricolan ajan tuntijalle E. T:lle”: ”Mikael Agricolan elämäntyöstä ja suomen kielen historiasta kiinnostuneena rohkenen tiedustella, mihin – – nimimerkki E. T. nojaa väitteensä. – – Olen käsittänyt, että kysymys on niiden suomeksi lukemisesta.” (US 22.4.1962.)

Tutkittiin gallupilla

Kielitoimiston lehtileikekokoelmaan on kertynyt yli viisikymmentä lehtikirjoitusta 1960-luvun alkupuolen kirjaistennimikeskustelusta. ”Emmä”-kannan puolesta on kynää teroitettu hieman ahkerammin kuin ”ämmä”-suosituksen. Monissa kirjoituksissa vedottiin siihen, että ”kansan suuri enemmistö” oli toisella tai toisella kannalla. Pahimman myrskyn tasaannuttua päätti Gallup mitata kansan todellisen mielipiteen. Se esitti kesällä 1962 eri puolilta Suomea valituille haastatelluille seuraavan kysymyksen: ”Toisten mielestä eräiden kirjaimien nimet pitäisi tavata es ja em, toisten mielestä tulisi sanoa äs ja äm. Kumpi Teistä on parempi?” Tulos julkaistiin *Helsingin*

Sanomissa 9.9.1962. Sen mukaan lähes joka toinen eli 48 % piti kielitoimiston suosittelemaa ääntämistapaa parempana, kun taas essän ja emmän kannalla oli 37 %. Vastanneista 13 % piti kirjainten ääntämistä samantekevänä tai niitä samanarvoisina. Vain 2 % jätti vastaamatta kysymykseen.

Gallupissa tutkittiin myös mielipiteiden jakautumista eri väestöryhmien kesken. Ässän ja ämmän kannatus oli suurin maatalousväestön keskuudessa, kun taas enemmistö henkisen työn tekijöistä oli essän ja emmän kannalla. Työväestö edusti keskitietä. Eri ikäryhmissä sekä sukupuolten kesken eivät mielipide-erot sen sijaan näytä olleen suuret.

Miksi niin suuri kohu?

Vaikka keskustelu kirjainten nimistä näyttää rauhoittuneen kesällä 1962, yksittäisiä mielenilmauksia on esiintynyt myöhemminkin. Vielä seuraavillakin vuosikymmenillä niitä joutuivat kielitoimiston puolesta tynnyttelemään niin Esko Koivusalo kuin Anneli Räikkälä, samoin perustein kuin 1960-luvulla. – Edelleen asiasta aina joskus kysytään kielineuvonnassa.

Jälkeenpäin tarkastellen voitaneen liittyä Matti Sadeniemen sanoihin: ”Mitä tavattomia tunnearvoja saattaa liittyä niin proosallisiin sanoihin kuin kirjainten nimiin?” Miksi monien kommenttien sävy oli niin affektinen? Miksi jopa *Helsingin Sanomien* pääkirjoittaja sai juuri tästä asiasta kimmokkeen arvostella kielitoimiston toimia yleensäkin? Miksi joku vaivautui niinkin äärimmäisiin toimiin kuin Keijo Astala, joka vielä vuoden 1963 puolella painatti lentolehtisen ”Ä-alkuisen kirjaintennimibarbarismin synnystä ja levittäjistä Suomessa”?

Kohua ihmettelivät Ollin lisäksi eräät muutkin pakinoitsijat, mm. *Kauppalehden* Pekka Puskuri, joka pakinassaan ”Ähvän nimi” kuvaa tunnelmia näin:

Intohimot liekehtivät, ja niiden liekki on mustanpuhuvasti punainen. Mutta niin täytyykin olla, sillä tässä ei leikitä vaan tosi on kysymyksessä. Kysymyksessä ovat kulttuurimme perusongelmat. Jopa vallan kirjaimellisesti. – – Ilmeisesti kansamme on päättänyt vihdoinkin viisastua, ja alkajaisiksi se nyt riitelee pokstaaveista, pokstaavien nimistä. – – Väittely käy kiivaana ja tunteet kuohahtelevat, niin että vaahto pärskyy sivulisenkin silmiin. (8.5.1962.)

Aika yleinen vastustuksen syy näkyy kirjoitusten perusteella olevan se vain, että on totuttu kuulemaan ja käyttämään *e*-muotoja. Monesti vedottiin myös "sointuisuuteen". Totta onkin, että välivokaali *e* on vokaalisoinnussa paljon useamman äänteen kanssa kuin etuvokaali *ä*. Voi siis hyvin ymmärtää niiden harmin, joiden korvaan "esteete" kuulostaa paremmalta kuin "ästeetee". – Ehkä siitä syystä kuulee vieläkin mm. eräiden puolueiden nimilyhenteitä luettavan näin: "esdeepee" (SDP), "essempee" (SMP).

Monista kirjoituksista paljastui myös ärtymys siitä, että ylipäättään on olemassa jokin instanssi, kielitoimisto, jonka koettiin määrävän niin henkilökohtaisessa asiassa kuin kielenkäytössä, vieläpä ääntämisessä. Tosiasiassa kielenhuollosta vastaavien suunnalla oltiin kielikohun aikana aika hiljaa. Kielilautakunnan kokouksissa ei asiaa käsitelty. Pöytäkirjojen ilmoitusasioihin oli kirjattu, että Sadeniemi oli vastannut kirjainten nimistä Rydmanille ja Astalalle. Ehkä katsottiin, että kyseessä ei ollut varsinainen kielenhuoltoasia tai että vanhastaan vallinneesta kannasta ei ollut tarpeen edes keskustella.

Nykysuomen sanakirjan kanta kahtalainen

Kielenhuoltajien varovaisuuteen saattoi olla vielä yksi, hieman kiusallinen syy: *Nykysuomen sanakirjassa* mainitaan kiistan alaisten kirjainten kohdalla sekä *ä*:llinen että *e*:llinen ääntämisvaihtoehto! Se näkyy jo ensimmäisessä osassa (ilm. 1951) F-kirjaimen ääntämisohjeessa: "äf t. ef, vartalo äffä-, effä-". Sanakirjan toimitusperiaatteet ja jonkin verran käsikirjoitustakin oli laadittu jo 1930-luvulla. Ohje kuvastaa sitä ääntämisen kahtalaisuutta, joka silloin ja vielä paljon myöhemminkin oli vallalla. Sanakirjan piti tietenkin noudattaa samaa kantaa alusta loppuun saakka, ja on suorastaan ironista, että viimeinen osa ilmestyi keskellä kirjainkohua, 1961, sisältäen kirjaimen X ja sen ääntämisohjeen "äks t. eks, vartalo äksä-, eksä-".

Normatiivisen *Nykysuomen sanakirjan* kanta olisi ollut oiva ase niiden käsiin, jotka vastustivat "eksä"-ääntämistavasta luopumista. Sanakirja oli kuitenkin ilmeisesti vielä sen verran tuntematon ainakin suuren yleisön keskuudessa, ettei asiaa huomattu. Ainoa, joka toi kahtalaisen ohjeen esiin, oli Lauri Kettunen, mutta hänkin yllättäen vain sulkumerkeissä (ks. edeltä s. 222). Matti Sadeniemi sanakirjan päätoimittajana tiesi tietenkin ääntämisohjeesta, mutta oli siitä visusti vaiti. Ja näin jälkeinpäin tarkastellen oli varmasti hyvä, että hänen ajamansa ja Pertti Virtarannan yhdessä Yleisradion kanssa alulle panema yksimuotoisuuden ohje on vähitellen vakiintunut.

5.5 VUOSISADAN KIISTA: Š, Ž VAI SH, ZH?

Suomen kielen oman äännejärjestelmän ainoa sibilantti eli suhuääne on *s*.⁴⁹ Lainasanoissa esiintyviä suhuäänteitä ovat lisäksi *z*, *š* ja *ž*. Suhuäänteet *s* ja *z* ääntyvät terävästi, *š* ja *ž* ”leveästi”. Jälkimmäisten suhuäänteiden merkintä on oikeinkirjoitusasia, joka on noussut esiin yhä uudelleen, vaikka ”hatullinen” merkintäsuositus *š* ja *ž* (vrt. *sh* ja *zh*) on pysynyt suunnilleen samana jo yli sata vuotta. Merkintää on vastustettu yleensä hatun tekniseen hankaluuteen vetoamalla. Suomen kielen lautakunta on käsitellyt asiaa viimeksi vuonna 2005.

Š:n ja ž:n merkintä 1800–1900-luvun vaihteessa

Jo 1800-luvun puolella jouduttiin ratkomaan monia vierassanojen ja vieraskielisten nimien kirjoitusongelmia, muun muassa vierasperäisten sibilanttien kirjoitustapaa. Suhu-*s*:ää merkittiin yleensä saksan (ja ruotsin) mukaan *sch*:lla: *Puschkin*, *tuschi*. Tosin jo Elias Lönnrot on suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassaan (1866–1880) merkinnyt harvoja siinä esiintyviä suhu-*s*:llisiä vierassanoja yllättävän nykyaikaiseen tapaan, *s*:lla: *tussi* (ruots. *tusch*), *saali* (ruots. *schal*), *sakki* (ruots. *schackspel*). – Kielenhuollon toimin samaan merkintätapaan pääsy vei näissä sanoissa sata vuotta!

SKS:n 50-vuotisjuhlan kunniaksi järjestettiin kesällä 1881 kolmipäiväinen seminaari, jossa keskeisenä oikeinkirjoitusasiana oli ”muukalaisten sanain” ortografia. F. Ahlman esitti alustuksessaan muun ohessa: ”Mitä tulee *sch*-äänän merkkimiseen, sopinee sanan alussa useimmiten käyttää *sh* tai *sj*, mutta myöskin paljas *s*, päätevokaalin edellä taas melkein aina *s*.” (*Suomi* II/15: 171.) Se lienee ensimmäinen ohje suhuäänteiden merkinnästä.

Vähän myöhemmin Arvi Jännes (Arvid Genetz) julkaisi *Virittäjässä* kirjoituksen (1886: 2–3), jossa hän antaa ohjeita mm. venäläisten, armenialaisten ja kreikkalaisten nimien ”transskribeeraukseen”. Jännes esittää suomen kielen äänteiden merkintää koskevan tärkeän periaatteen, johon myöhemmin usein vedottiin hattukirjaimia puolustettaessa: ”1) samaa äännettä ei merkitä

⁴⁹ Sanaa *suhuääne* käytetään kuitenkin yleisesti vain *š*- ja *ž*-äänteestä, vaikka fonetiikan kannalta ilmaus on epätarkka. Käytän itsekin paremman puutteessa tässä merkityksessä sanaa *suhuääne*, samoin ilmauksia suhu-*s* (*š* ~ *sh*) ja suhu-*z* (*ž* ~ *zh*), kun tarvitsen yhteistä sanaa näille rinnakkaisille merkintätavoille. Käytän *š*:stä ja *ž*:sta myös sanaa *hattukirjain*, koska niiden yhteydessä oleva tarkemerkki on nimeltään hattu.

kuin yhdellä ja aina samalla kirjaimella” ja 2) ”samaa kirjainta ei käytetä kuin yhden ja aina saman äänteen merkinä”. Jännes itse ei tosin vielä noudattanut tätä periaatetta, sillä hän antoi merkintäohjeen, että suhu-*s* kirjoitetaan *sch*:lla tai *sh*:lla, joista jälkimmäinen on etusijalla.

Ohje suhuäänteiden merkitsemisestä hattukirjaimilla *š* ja *ž* esitettiin ensimmäisen kerran parikymmentä vuotta myöhemmin, kun Helsingissä järjestettiin merkittävä oikeinkirjoituskokous huhtikuussa 1907. Kokouksen keskeisenä asiana oli vierassanojen ääntämisen ja kirjoittamisen vakiinnuttaminen. Tästä vaativasta aiheesta oli E. A. Tunkelo laatinut alustuksen, joka julkaistiin sittemmin *Virittäjässä* (Tunkelo 1907). Puheenjohtajana toimi E. N. Setälä. Suhu-*s*:n kirjoittamista käsitellessä viitattiin Jänneksen artikkeliin ja todettiin, että merkintä on kehittynyt sen jälkeen suomalaisempaan suuntaan: *sh*, harvoin enää saksalaisittain *sch*. Keskustelussa todettiin myös, että siihen asti ääntämys oli ollut niin epätarkkaa, ettei suhu-*z*:n merkintää juuri kaivattu. Nyt esitettiin ”tulevaisuuden pyrintöperäksi”, että ryhdyttäisiin käyttämään yhtymien *sh* ja *zh* asemesta merkkejä *š* ja *ž*, samoin kuin monissa vieraiden kielten oppikirjoissa. Ehdotuksen perusteluksi viitattiin Jänneksen esittämään sääntöön, että ”kutakin äännettä on merkittävä omalla merkillään, jota ei saa muun äänteen merkinä käyttää” (Tunkelo 1907: 58).

Suhuäänteet Setälän kieliopissa

Oikeinkirjoitusohjeita tarkastellessa herää usein kysymys, milloin ohjeesta tulee normi, jota kielenhuoltajat ryhtyvät suosittamaan ja tarpeen tullen myös puolustamaan. Mistä lähtien *š*, *ž* -merkinnän voidaan katsoa päässeen normin asteelle? Merkittävä askel vakiintumisen suuntaan otettiin silloin, kun ohje pääsi kielioppien ”ikoniin”, E. N. Setälän *Suomen kielioppiin* (1. p. 1898), ja sitä alettiin opettaa kouluissa.

Setälän kieliopin ensimmäisissä painoksissa ei kuitenkaan ole vielä varsinaisesti ohjetta *š*, *ž* -merkinnästä, vaan Setälä käyttää hattumerkintää vain osoittamaan, mistä suhuäänteestä on kysymys: *š*-äänteen merkinä on *sh* (*sheriffi*), *šš*-geminaatan merkinä *ssh*: *tshuvasshi* ja äänteen *ž* (= venäjän ж) merkinä *zh* (myös *sh*), esim. *Voronezh* (*Voronesh*).

Suhuäänteiden merkinnän Setälä esittää ensin siis samoin kuin Jännes ohjeissaan 1886. Merkittävä muutos on kieliopin 5. painoksessa 1908: ”*š*, jonka merkinä on *š*, *šš*: *šeriffi*, *tšuvassši*, tai myös *sh*, *ssh* – – *ž*, jonka merkinä

on ž, esim. *Voronež* tai *zh* (*sh*), esim. *Voronezh* (*Voronesh*)”. – Samalla tavalla suhuäänteiden merkintää esitetään vielä puoli vuosisataa myöhemmin Matti Sadeniemen uudistamassa kieliopin laitoksessa 1960-luvulla. Setälän korjaus kielioppinsa suhuäänteiden merkintäohjeeseen johtui varmasti siitä, että edellisen vuoden keväänä järjestetyssä oikeinkirjoituskokouksessa oli tehty päätös hattukirjainten suosittamisesta. Setälän kieliopilla tuli olemaan tärkeä merkitys koulunuorison kasvattajana, miksi ei siis myös š, ž -merkinnän edistäjänä.

Suhuäänteiden merkinnän ohjeita varhaisissa kielioppaissa

Siitä huolimatta, että Setälä oli jo 1908 kieliopissaan asettanut š, ž -merkinnän etusijalle, ei ohje yleistynyt kovin nopeasti muihin kielenkäytön oppaisiin. Allan Saratien kielioppaassa *Hyvää suomea* (1917) esitetään suhuäänteiden merkeiksi vain *sh* ja *zh*, esimerkkinä mm. *Pushkin*. Vasta oppaan 2. painoksessa 1927 todetaan: ”Suhuäänteiden merkinnässä lyhyempi tapa tulee kuitenkin yhä yleisemmäksi: *sh*:n sijaan *š* – ” (s. 61). Tähän ohjeen kohtaan puuttui Lauri Hakulinen arvostellessaan Saratien kirjan *Virittäjässä*: ”Miksi siis tässä ohjekirjassa itsessään ei käytetä tuota kaikin puolin suositeltavaa š-merkkiä johdonmukaisesti (s. 65 kyllä: *Abbas pašša*, mutta s. 61: *Juan-shikai*, *Li-huan-tshang*, *Mutshubito*)?” (Hakulinen 1928: 57.)

Martti Airilan ja Knut Cannelinin laatiman luettelon *Vierasperäiset sanat* (1920) johdannossa on suhuäänteistä mielenkiintoinen tieto:

Kun suomalaisessa ääntämyksessä yleensä ei ole huomattavissa tarkkaa erotusta lainanantajakielen puheäänellisiin ja puheäänteettömiin suhuäänteisiin (*s*, *z*, *š* ja *ž*) nähden, on *š*:n ja *ž*:n yhteiseksi vastineeksi – tähän asti melkoisen yleisesti käytetyn *sh*:n asemesta – otettu Tietosanakirjassa, Valvojassa, Virittäjässä y. m. käytetty *š* (*šaali*, *šarmi*, *apanaasi*, *šaketti*). Muutamissa tapauksissa, erittäinkin sanan alussa, on ranskankieleen palautuvissa lainoissa säilytetty *ž*:n merkinä esiintyvät *g* tai *j*, ne kun ovat sivistyneistölle tässä asussa tutummat ja usein äännetäänkin *g*:nä ja *j*:nä (*gelatiini*, *generelli* –). Huom. myös: *chauvinismi* ~ *šoviniismi*.

Viimeksi mainitun sanan asut ovat rinnan myös teoksen sanaluettelossa; *ch*-alkuisten kohdassa on lisäksi mm. *chauffeur* ~ *šofööri*, *check* ~ *šekki*, *cheviot*

~ *ševiotti* ja *chicane* ~ *šikaani*. Myös rinnakkaisasu *s* ~ *š* esiintyy jo muutamassa sanassa: *sakaali* ~ *šakaali*, *saketti* ~ *šaketti*; niistä on myöhemmin ollut helppo liukua kokonaan *s*-asuun. Hattu-*s*:llä alkavia sanoja on luettelossa noin 80. Lisäksi siinä on runsaasti sanoja, joiden sisällä esiintyy *š*: *geiša*, *looš*i, *plantaasi*, *tušši* jne.

Knut Cannelinin *Kielioppaassa* (1. painos 1916) ei ole mukana vierassanoja ennen kuin neljännessä, 1931 ilmestyneessä uudistetussa laitoksessa. Sen lopussa on suppea vierassanojen luettelo muototyypeittäin esitettynä. Varsinaista ohjetta *š*- ja *ž*-merkistä ei ole, mutta luettelossa esiintyy sanoja, joissa on *š*. – Saarimaan oppaissa ei suhuäänteiden merkintää käsitellä lainkaan.

Virittäjän toimia hattukirjainten *š* ja *ž* vakiinnuttamiseksi

Virittäjä-lehdestä voi havaita, että vuoden 1907 oikeinkirjoituskokouksessa asetettu ”tulevaisuuden pyrintöperä” *š*, *ž* -merkinnän yleistämiseksi ei mennyt kovin nopeasti eteenpäin. Lähes kymmenen vuotta myöhemmin todetaan:

Venäjän *š*-äänteen merkitseminen suomessa on jo yleensä vakaantunut siksi, että merkinä on, esim. suurimmissa sanomalehdissämme, kirjainyhtymä *sh*. Tämäkään tosin ei ole vielä oikeinkirjoituksemme perusteiden ja ihanteiden mukainen merkitsemistapa: on pyrittävä yhden ainoan merkin käyttöön: *š*, esim. *Šoškov*, *Puškin*, *Taškent*, *Tomašev*. Tällainen merkintätapa on, kuten lukija ehkä on huomannut, Tietosanakirjassa ja Valvojassa. (*Virittäjä* 1915: 18–19.)

Silloiset ”kielimiehet” pyrkivät edistämään *š*:n ja *ž*:n käyttöä puuttumalla kärkekäästi tähänkin kieliseikkaan arvostellessaan teosten kieliasua (mitä kielenhuollon keinoa *Virittäjässä* harrastettiin runsaasti 1900-luvun alkukymmeninä). Erään venäjän kielen sanaston arvostelussa pahoitellaan:

Valitettavasti ei sanastossa ole kuitenkaan käytetty *š* ja *ž* merkkejä, joita vastaamassa on *sh* ja *zh*. Otaksumme, että teknilliset seikat ovat syynä siihen, ettei Tietosanakirjassa ja eräissä muissa edustavammissa teoksissa käytetty merkitsemistapa ole päässyt tähän sanastoon.” (*Virittäjä* 1916: 190.)

Arvostelussa tuotiin esiin – ehkä ensimmäistä kertaa – suhuäänteiden ”hatun” tuottamisen tekninen vaikeus. Siihen onkin sitten vedottu näihin päiviin saakka.

Virittäjän Oikeakielisyyttä-palstalla todetaan 1919 myönteisenä seikkana, että hiljakkoin ilmestyneessä teoksessa *Isonvihan aika Suomessa* on venäläisissä nimissä käytetty š-kirjainta, esim. *Tšernyšev*, *Mensikov*, samoin myös *Tatištšev*. Sitten huomautetaan:

Sanomalehtemme – sellaisetkin kuin Uusi Suomi, Iltalehti y. m., joiden antikvalla painettuina olisi helppo noudattaa tätä parempain oikeinkirjoitusperiaatteiden mukaista merkintätapaa – pitävät yhä vielä kiinni tuosta harhaan johtavasta *sh*:sta (vrt. No, *Armasban* on jo tullut. – Mitä?! Jänisbän se oli!), vieläpä usein *sch*:takin käyttäen. Kuitenkin olisi yleisönkin helppo tottua yhteenkin merkkiin. Tämä uudistus ei olisi sellaisissa nuorissa sivistyskielissä kuten suomessa ja virossa suinkaan vaikea toteuttaa laajemmaltikin kuin vain tieteellisissä teoksissa.
(*Virittäjä* 1919: 133.)

Tyydyttävään vakiintuneisuuteen ei š, ž -merkinnässä päästy seuraavankaan vuosikymmenen aikana. Niinpä Lauri Hakulinen huomauttaa Th. Reinin Snellmania koskevaa teosta (1929) arvostellessaan, että ”š-äännettä tässäkin teoksessa on yleisen, mutta suomen kielen oikeinkirjoituksen pääperiaatetta loukkaavan tavan mukaisesti merkitty kahdella kirjaimella, nim. *sh*:lla: *Konstantinovitsb* – – jne.”. Sen jälkeen Hakulinen kysyy hyvin painokkaaseen sävyyn: ”Eikö olisi syytä ryhtyä joihinkin erikoisiin toimenpiteisiin ’š-kulttuurin’ levittämiseksi Suomen kansaan? Virossa on näinä vuosina päästy meistä edelle tässä asiassa.” (Hakulinen 1929: 75.)

Kolme vuotta myöhemmin Hakulinen tuo *Virittäjässä* yhä vahvemmin esille suhuäänteiden merkintäasian mm. arvostellessaan *Kansallisen Elämäkerraston* neljättä osaa:

Sallittakoon tässä yhteydessä tehdä pieni muistutus tämän arvokkaan ja huolellisesti toimitetun suurteoksen oikeinkirjoitusasun johdosta: sellaisissa muukalaisissa sanoissa, joissa transskriptio on suoritettava suomalaisin kirjaimin, Kansallinen Elämäkerrasto merkitsee š-äänteen *sh*:lla, esim. *Menshikov* (s. 86), *tsberemissi* (387 y.m.), *bolshëvikki* (404).

Olisi mitä hartaimmin toivottavaa, että tästä tökeröstä, oivallisen ortografiamme pääperiaatetta vastaan jyrkästi sotivasta merkitsemistavasta vihdoinkin luovuttaisiin – ovathan parhaat asiantuntijat jo vuosikymmeniä olleet yksimielisiä siitä, että puheenalaisen sibilantin merkinä suomalaisessa tekstissä on oleva š, ei vain tieteellisissä teoksissa, vaan kirjallisuudessamme kauttaaltaan, jokapäiväisiä sanomalehtiä myöten. (Hakulinen 1932: 321.)

Š:n ja ž:n vastustusta ja puolustusta

Siinä vaiheessa kun suhuäänteiden merkinnässä hatulla oltiin jo pääsemässä normin asteelle, esitettiin *Virittäjän* palstalla kysymys, jossa vastustettiin hattukirjainten siihenastisia vakiinnuttamistoimia:

Miksi oikeakielisyysmiehet tahtovat pääasiallisesti nimissä esiintyvän vieraan š-äänteen merkitä tulevaisuudessa š:llä ja ž:n ž:llä ja vain ”toitaiseksi” käyttävät suureksi osaksi vakaantunutta transskriptiota *sh* ja *zh*! Eikö ole – jo kirjapainollisesti – sitä parempi, mitä vähemmillä merkeillä toimeen tullaan, vai onko meidän jälleen yleisesti otettava armoihin myös Agricolan *x ks:n* sijalle? (*Virittäjä* 1917: 98.)

Virittäjän päätoimittaja E. A. Tunkelo vastasi kysymykseen puolustaen merkinnän *š* ja *ž* paremmuutta kirjainyhitymiin *sh* ja *zh* verrattuna samalla perusteella kuin jo Jännes (Genetz) 1886 ja kielioppikokous 1907: yksi äänne – yksi kirjain.

Sillä *s* ja *h* perättäin ollen merkitsevät suomessa kumpikin äännettään, esim. Kirves**h**än se on. – Kallis**h**intainen, hevos**h**uijari. – Olisipa jo aika että esim. Uusi Suometar y. m. lehdet, jotka käyttävät latinalaista kirjaintyyliä, mihin *š* ja *ž* merkit kuuluvat, ottaisivat ne vapauskevään [!] muistoksi käytäntöön, esim. Kišinev, Šoškov, Puškin, tšuvašši, Voronež, Deržavin jne. Kuten tiedetään, on Tietosanakirja tähän hyvänä tienäyttäjänä. (*Virittäjä* 1917: 99.)

Aiemmin siteerattu Lauri Hakulisen voimakassanainen paheksunta *sh:n* käytöstä *š:n* sijaan (Hakulinen 1932) kuohutti Heikki Impiwaaran *Virittäjäsä* 1934 pitkään ja poleemiseen vastakirjoitukseen. Kirjoitus alkaa kärkevästi:

”Tällä vuosisadalla ovat meidän kielimiehemme hyväksyneet käytäntöön erään kirjainmerkin, jota tyrkyttävät suurellekin yleisölle” (s. 367). Kirjoittaja vastustaa š-merkintää muun muassa siksi, että Suomen kansan on vaikea oppia ääntämään sitä oikein ja että sen kirjoittaminen on työläämpää kuin *sh:n*.

Impiwaara pohtii asiaa laajemmin eri kielten kannalta ja tekee tärkeän kysymyksen:

Miksi meille kelpaa kyllä Shaw yhtähyvin kuin Shakespeare, Chateaubriand yhtähyvin kuin Chopin, Schiller yhtähyvin kuin Scheidemann, mutta välttämättömästi pitää olla Tšekin ja tšeka, Šuiski, vieläpä šamaanikin. Täytyyhän meidän kaiketi yhä edelleen kirjoittaa Girardin ja Janin, täytyy kirjoittaa Giovanni, Giusti, Borgia, täytyy kirjoittaa Seemann, Roosevelt, Zola, täytyypä kirjoittaa Smith, Thackeray, jopa peräti Machadokin, koska kirjoitetaan Sancho ja don Quijote, ja monen monet muut merkilliset nimet, uskollisesti alkukielen mukaan.

Erikielisten nimiesimerkkien esittely kärjistyy kysymykseen: ”Miksi meillä pitää olla tällainen erikoisuus ja erilaisuus venäläisiin tahi ehkä kerrassaan slaavilaisiin toiselta puolen ja toiselta taas muihin sivistyskieliin nähden?” (Impiwaara 1934: 368–369.)

E. A. Tunkelo vastaa jälleen (1934: 369–372), nyt entistä perusteellisemmin. Hän kertoo š-, ž-merkintään päätyminen syitä ja esittää taas kerran Jänneksen periaatteen. Ääntämisestä Tunkelo huomauttaa, että esimerkiksi sanoissa (Osman)*pasha* tai *Ashanti* ei *sh*:ta ilman muuta osata ääntää suhukseksi vaan lausutaan erillisinä äänteinä *s* ja *h*: *pas-ha*.

Se että Genetzin oppilaat oppilaineen ovat ottaneet samaan tarpeeseen vain yhden merkin (*š, ž*), on heidän etevän opettajansa meillä ehkä ensimmäisenä julkituoman oivallisen periaatteen soveltamista käytäntöön. – Siinä ei ole tavoiteltu ajansäästöä (saavutettu on silti sitäkin), ei myöskään suomalaista omintakeisuutta: merkithän on lainattu tšekin kielen kirjaimistosta. Sikäli on omintakeisuuttakin saavutettu, että voimme vapautua monesti hankalain saksalaisten ja ruotsalaisten esikuvain jäljittelemisestä, esim. kirjoittamasta *Schoschkoff* merkitsemällä vain *Šoskov*. (Tunkelo 1934: 370.)

Siihen Impiwaaran huomautukseen, että hattukirjaimia suositellaan lähinnä slaavilaisten kielten transskriptioon, Tunkelo toteaa, että vieraiden sanojen oikeinkirjoituksen perusohjeisiin kuuluu säilyttää ”latinaista kirjaimistoa käyttäviin kieliin kuuluvat erisnimet ja muut ’sitaatit’ omassa oikeinkirjoitusasussaan”. Š- ja ž-merkkien käyttö rajoittuu siis niiden kielten paikan- ja henkilönnimiin, joita kieliä kirjoitetaan muilla merkeillä kuin ”latinaisilla tai latinaisista johdetuilla kirjaimilla”. Niitä ovat venäjän lisäksi esim. armenia, kiina ja japani, tiibetin ja persian kieli. Nimien lisäksi merkkejä tarvitaan lainasanoissa, kuten *šovinisti, paša, krašaani*.

Tunkelo toteaa, että eräissä muissakin kielissä, mm. saksassa, käytetään jonkin verran hattukirjaimia vastaavissa venäjänkielisisä nimissä. Lisäksi hän vetoaa Viron käytäntöön: ”Myöskin eteläinen veljeskansamme, virolaiset, ovat valtiollisen itsenäisyyden saavutettuaan ripeästi ja innokkaasti korjanneet ja järkevästi säännöttäneet kielensä oikeinkirjoitusta.” Esimerkkeinä hän mainitsee mm. *Kilimandžaaaron, Kambodžan, Kamšaktan ja Šanghain*. Lopuksi Tunkelo puuttuu huomautukseen š- ja ž-kirjaimien tuottamisen hankaluudesta ja esittää toivomuksen, että meilläkin ryhdyttäisiin myymään koneita, joilla saa näpätetyksi myös š:n ja ž:n.

Lentolehtinen hattukirjainten käytön puolesta

Keskustelu š:n ja ž:n käytöstä alkoi 1930-luvun alkupuolella olla jo sen verran poleemista, että SKS:n kielivaliokunnassa ryhdyttiin miettimään keinoja hattukirjainkäytännön edistämiseksi. Puheenjohtajana oli tällöin E. A. Tunkelo ja sihteerinä Lauri Hakulinen – hattukirjainten vankat puolustajat. Valiokunnassa oli kevätkautena 1932 käsitelty vierasperäisten maantieteellisten nimien kirjoittamista myöhemmin julkaistavaa luetteloa varten. Tehtävään oli ryhdytty opetusministeriön ja ulkoasianministeriön aloitteesta. Ehdotettuihin nimiasuihin valiokunta oli merkinnyt suhuäänteet hattukirjaimilla kuin itsestään selvänä asiana.

Jotain ongelmaa lienee š- ja ž-merkinnän läpi saamisessa kuitenkin ollut, koska kesäkuun 1932 kokouksen pöytäkirjasta voi lukea: ”Sihteeri sai tehtäväkseen ensi syyskauden ensimmäiseen kokoukseen laatia luonnoksen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle lähetettäväksi kirjelmäksi, jossa seuraa kehoitettaisiin ryhtymään toimenpiteisiin š- ja ž-kirjainmerkkien yleistämiseksi suomalaisessa kirjallisuudessa ja niiden tarkoittamain äänteiden muunlaisten transskriptiotapojen syrjäyttämiseksi.”

Sihteeri Hakuliselle näyttää kuitenkin tulleen seuraavana syksynä muita kiireitä, sillä hän oli poissa valiokunnan kokouksista ja vt. sihteerinä toimi Martti Niinivaara. Valiokunnan kokouksiin tuli sitten kahden vuoden tauko. Sinäkin aikana oli hattukirjainten asia kuitenkin ollut vireillä, sillä jo ensimmäisestä kokouksesta tauon jälkeen, marraskuussa 1935, kerrotaan pöytäkirjassa näin:

Toht. Hakulinen alusti keskusteltavaksi kysymyksen š- ja ž-kirjainten käytön edistämisestä tähänastisten sb:n ja zb:n sijaan ja toimenpiteistä sen toteuttamiseksi. Alustajan yhdessä prof. Tunkelon kanssa laatima lentolehtisen luonnos esitettiin (liite 1), samoin sen mukana keskusvi-rastoille, kouluille, yliopiston ja koulujen opettajille, kustantajille, sano-ma- ja aikakauslehdille, mainostoimistoille, konekirjoitusliikkeille ym. lähetettäväksi suunnitellun lähetekirjelmän sanamuoto (liite 2).

Asiantuntijaksi kokoukseen kutsuttu kirjapainonjohtaja esitti, mitä vai-keuksia niin laajakantoinen uudistus merkitsisi kirjapainoille: Se hidastaisi työskentelyä, latomakoneisiin olisi hankittava uusien kirjaimien vaatimia lisäosia ja kirjapainojen kirjasinmateriaalia olisi lisättävä. Se aiheuttaisi niin suuria kustannuksia, että uudistuksen läpivienti ei varmaankaan onnistuisi kovin nopeasti ja ilman vastarintaa. Valiokunta oli kuitenkin tiukasti sitä mieltä, että vaikka uudistuksesta tulisi jonkin verran kustannuksia kirjapai-noille, se ei saa olla tärkeän ratkaisun esteenä. Ilmoitettiin, että Kotikielen Seurakin oli kokouksessaan asettunut yksimieleisesti kannattamaan tätä jo lähes kolme vuosikymmentä vireillä ollutta uudistushanketta.

Jotta š, ž -uudistuksen eteenpäin viemiseksi saataisiin enemmän arvo-valtaa, päätettiin ehdottaa, että SKS painattaisi ja jakaisi nimissään lento-lehtisen ja siihen liittyvän kirjelmän. Painotuotteen viimeistely annettiin Hakulisen, Tunkelon ja Saarimaan tehtäväksi.

"Parantakaamme oikeinkirjoitustamme kirjaimilla Š ja Ž"

SKS:n kielivaliokunnan toimittaman "lentokirjasen" (lehtinen oli paisunut kirjaseksi!) saatesanat on päivätty 10.12.1935. Saatteessa todetaan, että lähes kolmekymmentä vuotta aiemmin heränneet ajatukset vierasperäisten sano-jen äänne- ja kirjoitusasujen vakiinnuttamisesta ovat selventäneet periaattei-ta ja johtaneet käytännölliseenkin ratkaisuun. Sitten huomautetaan: "Mutta

asiantuntijain ja -harrastajain kesken periaatteen puolesta hyväksytty ehdotus š:n ja ž:n ottamisesta kahden sh:lla ja zh:lla merkityn suhuäänteen vakinaisiksi kirjainmerkeiksi suomen kieleen on tullut toteutetuksi vain eräissä huolellisimmin toimitetuissa tietoteoksissa, kaunokirjallisissa suomennoksissa ja aikakauskirjoissa.”

Saatteessa vedotaan valveutuneeseen suomenkieliseen sivistyneistöön, ”niihin, jotka puheessaan, kirjoituksessaan ja muussa toiminnassaan tahtovat kannattaa lentokirjasessa esitetyn ohjelman toteutumista”. Jälleen viitataan myös Viroon, jossa ”kirjaimet š ja ž on otettu julkiseen käytäntöön pääasiallisesti samain periaatteiden mukaan, joihin Teitä pyydetään tutustumaan”.

Itse lentokirjasen perusteellisessa kannanotossa (10 A3-kokoista sivua) esitetään kaikki mahdolliset š, ž -merkintää puoltavat näkökohdat. Alussa esitellään lainasanojen oikeinkirjoitusta yleensä ja jaetaan sanat yleislainoihin (jotka ovat äänteistöltään jo suomalaistuneet, esim. *sementti, sikari, siviili*) ja erikoislainoihin (jotka eivät koskaan tulekaan kansan yhteisomaisuudeksi ja joissa esiintyy myös suomen kielelle vieras suhuääne). Suhuäänteen merkintätapoja tarkastellaan sitten laajasti eri kielissä. Jälleen referoidaan myös vuoden 1907 kokouksen š, ž -päätöstä. Sitten esitetään perusteita sh, zh -merkintää vastaan.

Luvussa ”Milloin kirjaimia š (lue: ässä) ja ž (lue: žee) suomea kirjoitettaessa tarvitaan?” esitetään aikaisempaa perusteellisemmin, minkä kielten suhuja on syytä merkitä hattukirjaimilla. Esimerkkeinä luetellaan eri kielistä tulneiden erikoislainojen sanoja (esim. *bušmanni, geiša, tšekkiläinen, šarmööri, paaši, kliše, brošyyri, tšasouna, džonkki, seldžukit*). Sitten todetaan: ”Useimmin tulevat suhuäänteen erikoismerkit tarpeeseen sellaisissa erisnimissä, joiden alkukielessä ei käytetä latinaista kirjaimistoa, siis m.m. Venäjän, Jugoslavian, Bulgarian, Armenian, Arabian, Persian, Mongolian, Kiinan, Japanin ja useimmissa Afrikan paikan- ja henkilönimissä.” Tästä ohjeesta seuraa, että ”sellaiset erisnimet, jotka kuuluvat latinaista kirjaimistoa käyttävään kieleen, siis esim. kaikki ruotsinkieliset, tanskalaiset, englantilaiset, italialaiset, puolalaiset ja unkarilaiset paikan- ja henkilönimet, kansainvälisen tavan mukaan säilyttävät tässä puolletun uudistuksenkin jälkeen alkukielensä mukaisen oikeinkirjoituksen myös š- ja ž-äänteen kohdalta kaikessa kirjavuudessaan”.

Lentokirjasen loppukappaleessa evästetään vielä erikseen tärkeimpiä kohderyhmiä: opettajia opettamaan tehokkaasti š, ž -merkintää, tiedemiehiä, kirjailijoita, toimittajia ym. kielenkäyttäjiä käyttämään tätä merkintää,

kouluviranomaisia valvomaan merkinnän soveltamista oppikirjoissa, kirjoituskoneiden myyjiä pitämään huolta, että Suomesta saa ostaa sellaisia koneita, joilla voi helposti kirjoittaa *š:n* ja *ž:n*, ja kirjapainoja varustautumaan siihen, että niissä voidaan latoa nämä kirjaimet.

Kirjasen teksti on tyyliältään julistuksenomaista ja suostuttelevaa. Predikaattina on usein imperatiivin mon. 1. persoonan muoto, kuten jo kirjasen nimessä ("Parantakaamme oikeinkirjoitustamme kirjaimilla *š* ja *ž*") ja monissa väliotsikoissa: "Ottakaamme kirjaimet *š* ja *ž* yleisempään käytäntöön suomenkielisessä kirjoituksessa!"; "Hylätkäämme vihdoinkin tuo vanhempi *sh-* ja *zh-*merkintä! Käyttäkäämme sen asemesta kirjaimia *š* ja *ž*!" Kansilehden sisäpuolella on kirjasen motoksi laadittu lennokka iskulause:

Kun emme kirjoita *phrakki*, vaan *frakki*,
niin älkäämme kirjoittako myöskään *shakki*, vaan *šakki*!

Hattukirjainkampanjasta "hattupääsota"

Kielilautakuntien historiassa on aivan ainutlaatuista, että kielenhuollon kokonaisuuteen katsoen melko vähämerkityksisen kielenohjeen läpi viemiseksi kampanjoidaan näin voimakkaasti. (Lentokirjasen teksti julkaistiin myös *Virittäjässä* 1936: 76–82.) Olisi kiinnostavaa tietää, paljonko valiokunnan kiertokirjettä painettiin ja lähetettiin. Siitä ei löydy mainintaa sen paremmin SKS:n vuosikertomuksesta kuin valiokunnan pöytäkirjoistakaan.

Voisi odottaa, että noin voimakas tiedotuskampanja herättäisi myös voimakkaita reaktioita. Lentokirjasen vastaanotosta ei pöytäkirjoissa ole paljon tietoa, jotain sentään: Toukokuussa (4.5.1936) kerrotaan ilmoitusasiana, että graafikkojen aikakauslehti *Kirjapainotaito*, "joka n.s. *š*-kysymyksen virittyä viime syksynä julkaisi 11. numerossaan – 'puolueettomana' pysyen – Kotikielen seuran [tarkoittanee SKS:n kielivaliokuntaa!] kannanoton ja 'Vanhan kamreerin' [*Aamulehden* pakinoitsija] laajan vastakirjoituksen, oli t.v. 2. numerossaan johtavan kirjoituksen paikalla julkaissut toimituksen puolesta kannanilmaisun, jonka pääajatus oli täysin myönteinen uudistuksen suhteen". *Kirjapaino*-lehdessä oli siis pöytäkirjan mukaan ollut jonkinlainen kiista asiasta.

Koska kielivaliokunnan pöytäkirjassa kerrotaan varsin niukasti ja neutraalisti hattukirjainkampanjan vastaanotosta ja vaikutuksesta, ei olisi mitenkään voinut arvata, millainen sota siitä todellisuudessa oli riehautunut

ainakin kirjapainoalalla ja lehdistössä. Jonkinlaisen käsityksen siitä saa valio-kunnan sihteerin Hannes Tepon kirjoituksesta, jonka hän julkaisi otsikolla ”Hattupäärintamalta” vuoden 1937 ensimmäisessä *Virittäjässä* (s. 120–122). Hän tarkastelee ”rintamatilannetta” vuosi sen jälkeen, kun ”ns. hattupääkiista oli ohi ja mielet ja mielenilmaukset alkoivat tasaantua”.

Teppo piti kiistaa ilmeisesti niin yleisesti tunnettuna asiana, että sivuaa sitä vain ohimennen kertoessaan, miten suositus oli otettu vastaan pääkau-pungin lehdissä. Tepon mukaan se ei ollut onnistunut kovin hyvin: IKL:n päivälehti *Ajan suunta* saa kehuja, sen sijaan *Suomen Sosialidemokraatin* tarkastelu ”panee uskomaan, että oikeinkirjoituksellisella vanhoillisuudel-la on syvät juuret tässä sosiaalisesti niin edistysmielisessä lehdessä”. Hän poimii sieltä nimen ”Tchechova” ja toteaa, että jos rinnalle asetetaan suosi-tusmuoto ”Tšehova”, ”niin kaikki pystyvät helpommin tajuamaan ja myös ääntämään oikeammin jälkimmäisen”. Päälehtiä tarkastellessaan Teppo sivaltaa, että ”Uutta Suomea vallitsee niin ikään ’Vanhan kamreerin’ uudis-tusta kammoava henki, eikä Helsingin Sanomatkaan näy uskaltavan astua ratkaisevaa askelta”.

”Hattupääsodan” jälkitaistelua Teppo kuvaa näin: ”Viime kesän helteellä, keskellä hiljaista ’aselepoa’, muuan HS:n jutustaja heräsi edellistalviseen š-kahakkaan ja asiattomin perustein koetti osoittaa š-uudistusta nauretta-vaksi. ’Serp’ kirjoitti joulukuulla kiinalaisten kenraalien ja maakuntien ni-mistä mielenkiintoisia asioita – mutta š:stä hankkään ei uskaltanut vihjaista. Kumpikin lehti puhuu mieluummin Tshiangkaishekista ja Tshitshibabinista kuin Tšiangkaišekista ja Tšitsibabinista.” *Sb*:lla kirjoitettuja esimerkkejä Teppo on poiminut näistä lehdistä runsaasti, sekä kiinan- ja japaninkielisiä että myös venäjänkielisiä nimiä.

Aikakauslehdistä Teppo mainitsee, että *Suomen Kuvalehti* ”asettui š-rintamalle” julkaisemalla uudistusta periaatteellisesti selvittelevän yleis-tajuksen kirjoituksen. *Suomalainen Suomi* ja *Valvoja-Aika* olivat toteutta-neet uudistuksen. Jälkimmäisessä oli vuoden alussa myös julkaistu Kaarlo Niemisen kirjoitus ”Ajatuksia oikeakielisyydestä”, jossa hän lyhyesti valaisi š-kysymystäkin. Lisäksi mainitaan, että ”lehden 2. n:o laajoine Puškin-artikkeleineen, jotka vilisevät venäläisiä nimiä, on suorastaan loistava ha-vaintoesimerkkikokoelma hattupääkirjainten käytännöllisyydestä”. Suuren yleisön aikakauslehdistä moitteita saa vain *Kotiliesi*, joka edelleen kirjoitti

”tshinuskikakusta”. Sen sijaan *Hopeapeili* on ”heti syntyessään osoittanut kultivoituneisuuttaan liittymällä š:n suosijoihin”.

Useimmille kustantajille Teppo jakaa tunnustusta. Otava ja WSOY ovat š-kannalla, samoin Gummerus; nuorin kustantaja Karisto sen sijaan on vanhoillisin, ”vaikka sen kirjallinen johtaja [Väinö Hämeen-Anttila] muistaaksemme on esiintynyt oikeakielisyysmiehenäkin ja on tunnettu kääntäjä”.

Lehtori Arvo Suominen reagoi lentokirjaseen lähettämällä kielivaliokunnalle kirjeen, jossa hän kysyy, mihin kohtaan aakkosissa kirjaimet š ja ž tulisi sijoittaa. Kysyjän mukaan ne esiintyvät nyt täysin s- ja z-alkuisten seassa. Asiasta keskusteltiin mainitussa toukokuun 1936 kokouksessa ja pidettiin selvänä, että š:n paikka on s:n jäljessä ja ž:n paikka z:n jäljessä.⁵⁰

Suominen kummasteli myös kirjasessa esitettyä š:n ääntämisohjetta ”ässä”: ”Onko siis yleensäkin palauduttu sille kannalle, että tähän ryhmään kuuluvissa konsonanteissa käytetään apuääntinä ä:tä?” Tähän kysymykseen valiokunta vastasi näin: ”Konsonanttien nimen etu-apuvokaalina pidettiin ä:tä sopivana ja suomalaisempanakin kuin e:tä; ei ole aihetta välttää iältään vanhaa ä:tä, jota ei suomalaiselta kannalta myöskään ole pidettävä rumana” (pk. 4.5.1936). – Tämä huomautus näyttää olleen kaikkiaan kielivaliokunnan ainoa kannanotto kiistakysymykseen ”ellä” vai ”ällä”, ja siksi näin lyhyenäkin merkittävä (ks. lukua 5.4).

Hattu-s:stä tavalliseen s:ään

On muistettava, että suhuäänteiden merkinnän vaihtoehdot eivät olleet vain hattukirjaimet š, ž toisaalta ja konsonanttiyhtymät *sh*, *zh* toisaalta, vaikka kiistaa käytiin 1900-luvun alkupuolella lähinnä näiden kahden merkitsemistavan välillä. Jo varhain esitettiin joissain yksittäisissä sanoissa myös tavallista s:ää hattu-s:n rinnakkaisasuksi. Näin on merkitty jo Lönnrotin sanakirjassa: *tussi*, *saali*, *sakki* (johon merkintään ei nähdäkseni kukaan ole myöhemmin huomannut vedota), ja sittemmin mm. luettelossa *Vieras-peräiset sanat* (1920; ks. ed. s. 228). Vähitellen s-suuntaus alkoi saada yhä enemmän kannatusta.

⁵⁰ Tämä järjestys otettiin myös *Nykysuomen sanakirjaan* (1951–1961); sen sijaan *Suomen kielten perussanakirjassa* (1990–1994) palattiin siihen käytäntöön, että s- ja š-alkuiset sanat ovat samassa aakkoskohdassa.

Yksi kannanotto, jossa nostettiin esille ajatus suhu-*s:n* korvaamisesta tavallisella *s:llä*, tuli esiin varsin erikoisella tavalla: kielivaliokunnan hattukirjainkampanjaa valmistelleen kokouksen (15.II.1935) pöytäkirjan liitteisiin on talletettu arvoituksellinen käsin kirjoitettu muistiinpanolappu, joka on kirjallisuudentutkijan ja kielimiehen Viljo Tarkiaisen lähettämä. Se sisältää tärkeän kysymyksen:

Eikö lisäksi olisi syytä perustella, miksei main. sanoja voisi käsitellä suomessa ”lainasanojen” tavoin kansanomaisesti ja korvata sekä puheessa että kirjoituksessa kautta linjan pelkällä *s:llä*? – *S* olisi yksinkertainen ja selvä. Emmehän me puhu suomea vieraskielisille vaan omassa keskuudessamme. Miksi emme saisi ”vääntää” ja ”väärentää” sanoja lainatessamme eräitä äänteitä oman kielemme mukaisiksi? Niinhän kaikki kielet ovat menetelleet voimakkaimmillaan ollessaan.

Tarkiaisen merkittävää mielipidettä ei näy otetun esiin valiokunnan kokouksessa. (Hän ei ollut valiokunnan jäsen.)

Ajatuksen suhu-*s:n* muuttamisesta tavalliseksi *s:ksi* toi esiin myös Arvo Suominen mainitussa kirjeessään 1936 huomauttaessaan, että lentokirjassa on jätetty ottamatta huomioon ”se käsitykseni mukaan nuorison ja muidenkin keskuuteen leviävä tosiaan kyllä kerettiläinen mielipide, että *š*- ja *ž*-äänteetkin olisi poistettava yleiskielestä – ja korvattava sekä puheessa että kirjoituksessa *s:llä*, koska suuri osa sivistyneistöstäkään ei niitä kuitenkaan opi vaivatta puheessaan käyttämään. Vieraitten erisnimien ja yleensä ’vieraitten sanojen’ [tarkoittanee sitaattilainoja, kirjoittajan huom.] oikeinkirjoituksessahan niitä kuitenkin tarvittaisiin tämänkin mielipiteen mukaan”.

Samansuuntainen huomio sisältyy myös Hannes Tepon ”hattupäärintaman” terveisiin (Teppo 1937: 120–121). Hän toteaa ensin, että *ž*-sanat ovat saaneet olla rauhassa, koska niitä joudutaan kirjallisesti käyttämään *š:llisiin* verrattuna hyvin vähän ja koska suuren yleisön kannalta ei juuri ole tarvetta tehdä eroa kyseisten äänteiden välillä. Yleislainojen *ž* menettää soinnillisuuttaan ja lähenee *š:ää*. Tämä suuntaus näkyi jo *Vierasperäisten sanojen* luettelossa (1920). Sitten Teppo jatkaa: ”Toisaalta voi panna merkille myös sen seikan, että *š* puolestaan luovuttaa puhekielessä paikkansa tavalliselle meikäläiselle *s:lle* (esim. *sakaali, saketti, sertinki, tussi*; jo varhemmin esim.

kalossi, marssi, saali). Siten vähitellen tämän 'luonnollisen kehityksen' tietä š:n tarve vähenee." – Mainittakoon, että sanoista *sakaali, saketti* ja *tussi* otettiin *Nykysuomen sanakirjaan* (1951–1961) vielä myös š:lliset rinnakkaismuodot mutta *Nykysuomen sivistyssanakirjassa* (1973) niitä ei ole mukana.

Hattukirjainsuosituksen myöhempiä vaiheita

Suhu-š:n merkintä tuli esille seuraavan kerran Suomen Akatemian kielilautakunnassa 1960-luvun lopulla *Nykysuomen sivistyssanakirjan* toimitustyön yhteydessä. Päätoimittaja Arvo Keinonen oli laatinut lautakunnalle (19.2.1968) alustuksen, jossa ehdotettiin varsin laajaa siirtymistä š:stä s:ään. Lautakunnan mukaan š:n käyttöä olisi syytä vähentää erityisesti viimeisellä tavurajalla (*montaasi, apassi*) mutta muuallakin (*brosyyri, attasea*).

Asiaa käsiteltiin uudelleen runsaan vuoden kuluttua (27.3.1969). Tällöin keskusteltiin š > s -muutoksen lisäksi – yllättäen – myös siitä, pitäisikö hyväksyä š:n rinnalle *sh*. Kielitoimiston johtaja Matti Sadeniemi kirjasi pöytäkirjaan näin: "S:ään siirtymistä puoltaa suomen fonetiikalle vanhaan vieraan š:n erittäin pieni esiintymistiheys ja ääntämisen horjuvuus, *sh*:lla merkitsemistä taas se, että š-kirjain ei niiden kuuden vuosikymmenen kuluessa, joina sitä on suositettu, ole paljontaan päässyt käyttöön muuta kuin oppi- ja sanakirjoissa."

Oltiinko kielenhuollon ytimessä vuonna 1969 siis luopumassa Sadeniemen johdolla hattukirjainsuosituksesta? Keskustelua ainakin käytiin. Sadeniemi nosti esiin järkevän käytännön näkökulman, jota on toistettu joskus muulloinkin, kun jokin kielenhuollon päätös on osoittautunut toimimattomaksi: jos kieliyhteisö ei kielenhuoltajien sinnikkäistä ja pitkäaikaisista yrityksistä huolimatta ota vastaan jotain kielenkäytön suositusta, siitä kannattaa luopua (ks. esim. lukua 5.1). Lautakunta ei tässä tapauksessa kuitenkaan tehnyt niin vaan enemmistön turvin päätti, että *Nykysuomen sivistyssanakirjassa* pysyttäisiin periaatteessa aikaisemmin hyväksytyllä kannalla mutta että myös merkintä *sh* olisi mahdollinen.

Sadeniemen laatimassa sanakirjan esipuheessa (1973) on oma lukunsa š:n käytöstä, mikä osoittaa, että asia on ollut silloin ilmeisen kiistanalainen. Esipuheessa kerrataan taas vuoden 1907 oikeinkirjoituspäätös š:n suosittamisesta mutta todetaan, että käytännössä *sh* on säilyttänyt varsin vahvan aseman. Syyksi esitetään, että kirjabainot eivät ole aina kaikkii kirjasarjoihinsa tilanneet š:n merkkiä eikä sitä myöskään ole kirjoituskoneissa, minkä vuoksi

š esimerkiksi sanomalehtiteksteissä on melko harvinainen; yleensä esiintyy *sh*. Luvussa kerrotaan myös š:n merkinnän edellä mainitusta käsittelystä 1969 ja kielilautakunnan tekemästä päätöksestä.

Seuraava š-sanojen siivousoperaatio tehtiin suomen kielen lautakunnassa parikymmentä vuotta myöhemmin, tällä kertaa kielitoimistossa tekeillä olleen *Suomen kielen perussanakirjan* tarpeisiin. Päätoimittaja Risto Haarala esitti lautakunnalle sanaluettelon, jossa š:n käyttöä ehdotettiin supistettavaksi entisestään. Lautakunnan sihteeri Anneli Räikkälä kirjasi pöytäkirjaan seuraavan: ”Keskustelussa todettiin, että yleisessä kielenkäytössä tuntuu olevan vaikeata noudattaa ohjeiden mukaista š:n merkintää. Pohdittiin erilaisia mahdollisuuksia: 1) š:n korvaamista laajasti s:llä, 2) sh:n palauttamista joihinkin tapauksiin lainanantajakielten mukaisesti ja 3) nykyisen merkintätavan säilyttämistä. Asia jätettiin pöydälle käsiteltäväksi sitten, kun tulevan sanakirjan koko aineisto on käytettävissä.” (Pk. 16.3.1987.)

Asiaan palattiin kaksi vuotta myöhemmin (13.3.1989), kun oli jo kiire saada sanakirjan ensimmäinen osa julkaisukuntoon. Haarala esitti sanaluettelonsa uudelleen, ja lautakunta hyväksyi useimmat sen sanaehdotuksista; moniin sanoihin jätettiin kuitenkin š:llinen rinnakkaisasu: *bolševikki* ~ *bolševikki*, *busmanni* ~ *bušmanni*, *šakki* ~ *shakki*, *šamaani* ~ *samaani*, *sekki* ~ *šekki*, *seriffi*, *sherry* ~ *serri*, *sokki* ~ *šokki*, *sovinismi* jne. Tällä tavoin ne esitetään *Suomen kielen perussanakirjassa* (1990–1994) ja sen myöhemmissä laitoksissa.

Suhuaänteiden merkinnän nykyinen suositus

Runsas kymmenen vuotta myöhemmin suhuaänteiden merkintään otettiin kantaa *Kielikello*-lehdessä Martti Kahlan ja Tapani Harviaisen perusteellisessa artikkelissa (Kahla & Harviainen 2003). Lähtökohtana oli SFS 4900-standardin maininta: ”Jos merkkejä š ja ž ei voida käyttää, ne voidaan korvata yhtymillä *sh* ja *zh*.” Artikkelissa selitetään ohjeella tähdennetyn sitä, että suhuaänteiden kaksikirjaiminen merkintä on parempi vaihtoehto kuin niiden kokonaan merkitsemättä jättäminen, siis pelkkä *s* ja *z*. Sitten todetaan: ”Kaksikirjaimisuudella on kuitenkin varjopuolena se, että sitä käytettäessä menetetään mahdollisuus ilmaista kahden eri konsonantin, *s*:n ja *h*:n, yhtymää esim. sanoissa *Ishakov*, *Mashadov* (sukunimiä, tavattuina Is-ha-kov, Mas-hadov) tai *pasha* (’pääsiäinen’, pas-ha)” (s. 11). Ensisijaiseksi syyksi hattukirjainten välttelemiseen mainitaan se, että ne eivät sisälly tekstinkäsittelylaitteiden perusnäppäimistöön.

Artikkelissa puolustetaan monin perustein hattukirjainten käyttämistä konsonanttiihtymien *sh*, *zh* sijasta. Kannanotto kirvoitti jonkin verran vastustavia mielipidekirjoituksia (ks. *Kielikello* 3/2003) – historia toistaa itseään. Vuoden kuluttua Kahla palasi asiaan *Kielikellossa* artikkelilla ”Šamaani, shamaani vai samaani? Suhuäänteet suomen oikeinkirjoituksessa” (Kahla 2004), jossa hän tarkastelee neljän nykyisen sivistyssanakirjan käytäntöä suhuäänteiden merkinnässä vertaamalla sitä eräisiin vanhempiin sanakirjoihin. Hän toteaa, että merkinnässä esiintyy nykyään rinnakkaismuotoja entistä enemmän. Tästä hän päätelee, että suhuäänteiden merkintää koskeva oikeinkirjoitussuositus on käynyt epämääräiseksi ja toivoo kielenhuollolta selventävää kannanottoa asiasta. Etenkin erisnimissä suhuäänteiden merkitsemisen ohjetta tulisi terävöittää.

Suhuäänteiden merkintää käsiteltiin suomen kielen lautakunnassa 20.4.2005 Kahlan selvityksen pohjalta. Keskustelussa todettiin, että ohjeet poikkeavat hiukan sen mukaan, onko kyseessä yleisnimi vai erisnimi. Suomeen mukautuneissa vierassanoissa suhu-s:n voi usein korvata tavallisella s:llä (ei siis *sh*-lla, paitsi *shakki* ja eräät englannista lainatut sanat, kuten *shortsit*). Voidaan siis kirjoittaa esimerkiksi *šamaani* tai *samaani* mutta ei ”shamaani”. Vierasnimissä taas tulee käyttää hattu-s:ää ja muita tarpeellisia erikoismerkkejä.

Suomen kielen lautakunta piti nykyisiä ohjeita sinänsä hyvinä ja riittävinä. Koska kuitenkin tiedotusvälineissä näkee etenkin vierasnimissä yhä enemmän suositusten vastaista kirjoitustapaa eli hattu-s:n ja hattu-z:n sijasta *sh*-ta ja *zh*-ta, päätettiin asiasta laatia terävöitetty kannanotto, jota lautakunnan nimissä lähetettäisiin tiedotusvälineille, kulttuurilaitoksille ym. muistutukseksi oikeasta kirjoitustavasta – aivan samoin kuin vuonna 1935 lähetettiin SKS:n kielivaliokunnan ”lentokirjasta”. Kannanotto on selvästi yhtenäistänyt vierasnimien oikeinkirjoitusta.

5.6 MITEN SENTTI LYHENNETÄÄN? KIISTA ERÄIDEN MITTAILMAUSTEN LYHENTÄMISESTÄ JA TAIVUTTAMISESTA

Tässä luvussa kerrotaan, miten *sentti*-alkuisten mittayksiköiden lyhenteisiin yritettiin 1930-luvun lopulla saada vakiinnutetuksi suomen kielen mukainen *s* silloin käytetyn *c*:n tilalle (*cm* > *sm* jne.) ja millainen kiista siitä syntyi

SKS:n kielivaliokunnan ja Suomen Standardisoimislautakunnan (myöh. Suomen Standardisoimisliitto, SFS) välille. Toinen samassa yhteydessä esiin tullut kiistan aihe oli, pitääkö mittayksiköihin liittää lauseyhteyden vaatima sijapääte vai ei (esim. *5 m pituinen* vai *5 m:n pituinen?*).

Päätös sentin lyhentämisestä *sm*:llä

Lyhenteitä oli muodostunut kätevyysyistä hiljalleen eri aloille, mutta niiden yhtenäistäminen ja muu säännötys ei näy olleen esillä kielivaliokunnassa ennen vuotta 1937, jolloin matematiikan oppikirjojen tekijä Niilo Kallio oli lähettänyt sille ”alustus-tiedustelun laskuopillisten mittojen ja laatujen nimityksistä ja niiden lyhennyksistä”⁵¹ (9.12.1937).

Kallion lyhennealustus käsitteli mm. **mittayksiköiden lyhenteiden loppupistettä**, jonka käytön rajoissa oli vielä horjuntaa. Muita Kallion esille tuomia ongelma-asioita olivat **pitkien lukujen merkintä** ja **desimaalin merkki**. Pitkät luvut oli tapana merkitä kolminumeroisiin jaksoihin, jotta erottamaan suositettiin alustuksen mukaisesti välilyöntiä (ei siis jonkin verran käytettyä välipistettä). Tämä merkintätapa vahvistettiin nyt viralliseksi käytännöksi. Desimaalien osoittamiseen päätettiin suosittaa pilkkua, ei eräiden muiden kielten mallin mukaista pistettä.

Kokouksessa nousi kysymykseksi myös **sentti-alkuisten mittojen lyhentäminen**: käytetäänkö niissä suomen kirjoitusasun mukaista *s*:ää vai kansainvälistä *ct*:tä, joka oli ehtinyt jo vakiintua lyhenteisiin: *cm*, *cl*, *cg*. Kallio esitti niitä alustuksensa mittayksiköiden luettelossa. Hän vetosi siihen, että tietosanakirjoissakin mainittiin 1900-luvun alusta lähtien vain nämä lyhenteet. Ainoastaan Otavan *Isossa tietosanakirjassa* (12. osa 1937) esiintyi myös hakusana *sm*, josta esitettiin: ”senttimetristä joskus käytetty lyhennysmerkki. Kansainvälinen ja Suomessa lailliseksi säädetty on *cm*”.

Valiokunnassa heräsi kuitenkin ajatus, että mittalyhenteiden *c:n* tilalle pitäisi saada ”suomen kieleen luontuvampi” *s*, ja niinpä se päätti suosittaa sitä *c:n* rinnalle, vieläpä ensisijaiseksi. Sentin *c*-lyhenteen arveltiin tosin säilyvän kansainvälisyytensä perusteella ainakin ylempien oppilaitosten oppikirjoissa. Valiokunta asetti lyhenteet *sm*, *sl* ja *sg* lyhenteiden *cm*, *cl* ja *cg* edelle suomalaisiin alkeisoppikirjoihin ja myös jokapäiväiseen käyttöön.

⁵¹ Sana *lyhenne* tuli käyttöön kielilautakunnan suosituksesta vasta 1953.

Päätös oli sen yleislinjan mukainen, joka valiokunnalla oli oikeakieli-
syysratkaisuisaan muutenkin: pyrkimys mahdollisimman suomalaiseen
asuun. Oli yllättävää, että vasta nyt ”virallistettiin” se käytäntö, joka näyttää
olleen yleinen 1920–1930-lukujen matematiikan oppikirjoissa. Selitys lieenee
yksinkertaisesti se, että koska lyhenneasioita ei ollut aikaisemmin käsitelty
valiokunnassa eikä ennen sitä ollut mitään elintä, jossa asiaa olisi voitu
käsitellä, ei myöskään tästä asiasta ollut ollut tilaisuutta päättää. – Sentin
lyhentämisen ohjeesta samoin kuin kokouksen muistakin lyhennepäätök-
sistä tiedotettiin vuonna 1938 *Virittäjässä* (s. 142) ja *Opettajain lehdessä*.

Niilo Kallio laati itse *Opettajain lehden* lyhennetiedotteen. Sentin lyhen-
tämisestä siinä on seuraavasti: ”Sentti-yhdyssanalla alkavien mittojen lyhen-
nyksistä suositellaan s:llä alkavia, joskaan ei kielletä c:llä alkavia. Kuitenkin
on huomattava, että useimmissa kielissä käytetään lyhennyksiä *cm*, *cl* ja *cg*,
jonka takia esim. oppikouluissa on tähän asti käytetty melkein yksinomaan
c:llä alkavia lyhennyksiä.” Tekstin muotoilusta näkee, että Kallio ei itse ollut
kovinkaan innostunut sentin s-suosituksesta; eihän se edes ollut hänen eh-
dotuksensa. *Virittäjän* tiedotteessa ei mainita mitään oppikouluista. Kallio
laati oppikoulun matematiikan kirjoja, joissa s-lyhenteitä ei käytetty.

Kielivaliokunnan ja Standardisoimislautakunnan yhteenotto

Suomen Standardisoimislautakunta reagoi runsaan vuoden kuluttua mai-
nittuun lyhennepäätökseen. Standardisoimislautakunta oli perustettu 1928,
ja sen tehtävänä oli valvoa kansainvälisen yhtenäisyyden edistämistä (mm.
käsitteiden). Se lähetti kielivaliokunnalle kirjeen (20.2.1939), jossa se pa-
heksui sitä, että kielivaliokunta oli ”yksikköjen merkintöihin nähden tehnyt
suomalaisista standardeista poikkeavia päätöksiä”. Kirjeen reuna-merkinnäs-
tä käy ilmi, että tarkoitettiin sentin merkintää. Mukana oli kolme standardi-
taulukkoa, joissa näkyy *sentti*-alkuisten lyhenteiden merkintä c:llä. Kirjeestä
käy ilmi myös selvä näkökulmaero kielenhuoltajien käsityksiin sentin ym.
lyhentämisestä: ”Yksiköiden ja suureiden merkinnöistä haluamme lisäk-
si huomauttaa, että niitä ei ole käsitettävä lyhennyksinä jostakin kielestä
vaan joko matemaattisina johdannaisina tai jonkun tiedemiehen nimestä
johtuneina.” (Näiden kahtalaisen käsityksen yhteensovittamisessa on ollut
ongelmia myöhemminkin.)

Kirjettä käsiteltiin kielivaliokunnan kokouksessa 29.3.1939. Päätettiin
lähettää vastauskirje, jossa on ote edellä selostetun lyhennekokouksen pää-

töksestä. Kielivaliokunta halusi samalla esittää mielipiteensä myös lautakunnan lähettämien standarditaulukoiden normeista ja muustakin kieliasusta. Tärkein seikka koski standardin ohjetta ”Merkit kirjoitetaan ilman minäänlaisia lisäyksiä (piste, taivutus pääte y.m.), esim.: 40 mm etäisyys – 50 kW moottori, 1 kg painoisen veden tilavuus, 4 °C lämpötilassa”. Pöytäkirjan mukaan ”valiokunnassa jyrkästi vastustettiin taulukoissa esitettyä kantaa, jota vastaan koululaitoksemme suomenkielenopetuskin vanhastaan ja täydellä syyllä taistelee”.

Kielivaliokunnan lähettämän vastauskirjeen oli allekirjoittanut sihteerri Hannes Teppo. Kirjeen sävy oli merkintäasiassa varsin teräväsanainen: ”Tällainen normien anto ja täydellinen piittaamattomuus suomen kielen kirjoitustavasta osoittaa asiantuntemattomuutta. Valiokunnan mielestä standardeja laativan lautakunnan olisi kuultava kieliasiantuntijoita, milloin se ryhtyy antamaan kielenkäytön alalle kuuluvia normeja. SKS:n kielivaliokunta ilmoittaa puolestaan olevansa valmis antamaan apuansa, jos lautakunta vast’edes suomen kielen asioita käsitellessään sitä haluaa.” Kirjeessä oli luonnollisesti myös mainitut lyhennemerkinnot korjattuina valiokunnan näkemyksen mukaisesti: *40 mm:n etäisyys, 50 kW:n moottori, 1 kg:n painoisen veden tilavuus, 4 °C:n lämpötilassa*. Valiokunta antoi siten samalla mitalla takaisin Standardisoimislautakunnalle.

Mihin s unohtui?

Koko Suomen kansalle tuli 1939 pian paljon suurempia huolenaiheita kuin sentin merkintä. Kun sitten, sodasta päästyä, SKS:n kielivaliokunta aloitti taas toimintansa 1945 – nyt osin uudelleen organisoituna ja yhteistyössä vasta perustetun SKS:n kielitoimiston kanssa – sen ensimmäisiä asioita oli ottaa sanojen lyhentämisjärjestelmä tarkasteluun kokonaisuutena. Ehkä edellä kerrottu, ratkaisematta jäänyt kiista Suomen Standardisoimislautakunnan kanssa vaikutti asiaan.

Valiokunnan jäsen Aarni Penttilä laati seikkaperäisen alustuksen ”Sanain lyhentämisestä” (ks. Penttilä 1945), joka on ensimmäinen kokonaisesitys aiheesta. Sen ohjeisto oli jo varsin nykyaikaisella kannalla. Siinä esitettiin sekä ns. sovinnaishyphenteet että tilapäisenkin lyhentämisen periaatteet. Myös yhdyssanojen ja sanaliittojen lyhentäminen oli otettu huomioon. Tärkeänä osana alustusta olivat myös erityyppisten lyhenteiden taivuttamista koskevat ohjeet. Alustusta käsiteltiin kielivaliokunnan kokouksessa 18.5.1945.

Alustukseen liitetyssä lyhenneluettelossa esitettiin myös mittayksiköiden lyhenteet. Mutta mikä yllättävää, sentin *s*-lyhenteestä, joka oli asetettu ensisijaiseksi vuoden 1937 kokouksessa, ei näy nyt jälkeäkään! Penttilä esittää senttimetrin lyhenteeksi vain *cm:n*, luettelossa ovat myös lyhenteet *cl* ja *cg*. Uuden valiokunnan jäsenistä olivat kuitenkin *s*-pääöstä olleet 1937 teke-mässä Lauri Hakulinen ja E. A. Saarimaa. Miksi päätös sentin *s*:stä oli nyt ikään kuin täysin unohdettu, vaikka yleensä uutta päätöstä tehtäessä läh-tökohdaksi asetettiin edellinen päätös? Oliko Standardisoimislautakunnan jyrähdys vaikuttanut? Pöytäkirjassa asiasta ei ole mitään mainintaa.

Kansainväliset standardit

Voi kyllä aavistaa, mikä on saattanut olla sentin *s*-lyhenteen unohtamiseen syynä: kansainvälisyyden vahvistuminen sodan jälkeen. Vuoden 1945 lyhen-nekokous oli siinäkin mielessä merkittävä, että siinä tuotiin ensimmäistä kertaa esille kansainväliset standardit, joiden mukaista luetteloa mm. mit-tayksiköiden merkitsemisestä jo laadittiin. Asiasta kertoi Standardisoimis-lautakunnan edustaja T. Pentikäinen, joka kollegansa Auermaan kanssa oli kutsuttu mukaan valiokunnan kokoukseen. Kaikesta päättäen tieto kansain-välisistä standardeista tuli valiokunnalle yllätyksenä; aiempaa yhteydenottoa saati neuvottelua ei asiakirjoista ilmene.

Pentikäinen ilmoitti kielivaliokunnalle, että Suomessa oli periaatteessa päätetty ottaa käyttöön kansainväliset standardit. Ruotsissa ne oli jo julkais-tu. ”Meillä standardisointia hankaloittaa se, että kansainväliset merkinnät menevät osaksi ristiin meillä käytettyjen kanssa, poikkeuksia tulee varsinkin aikayksikköjen lyhennyksissä. Niinpä tunnin merkintä on *h*, ja siinä ristiriita on pahin, kun lisäksi tonni on *t*.” Keskustelussa todettiin, että *h*-merkinnän käytäntöön saaminen on työlästä. Pentikäinen vakuutti, että kielivaliokun-nan vuonna 1937 esittämiä näkökohtia otetaan uutta luetteloa laadittaessa huomioon, mutta hän ehdotti, että valiokunta lykkäisi päätöstä ”teknillisten lyhennysten” osalta siksi, kunnes Standardisoimislautakunta ottaa niihin ensin kannan. Vaikka sentin lyhennettä ei erikseen mainittu, oli selvää, että mm. sitä tarkoitettiin ja että ainakin nyt sen tuli olla kansainvälisen käytännön mukainen *c*.

Auermaa otti nyt esille myös sen asian, josta kielivaliokunta oli 1939 lähettänyt Standardisoimislautakunnalle kirjeitse kiivassävystä palautetta eli sijapäätteen merkitsemisen lyhenteen jälkeen. (Penttilän alustuksessa tämä

asia ei ollut lainkaan esillä.) Auermaa esitti saman kannan kuin standardeissa oli aiemminkin ollut, siis ettei sijapäätteen merkitseminen ole aina tarpeen. Tähän kielivaliokunta huomautti, että ”kun meillä ei ole prepositioita niin kuin muissa kielissä on, meidän täytyy menetellä omalla tavallamme, ja silloin on selvyyden vuoksi sijapäätteen merkitseminen tarpeellinen – mutta kun väärinkäsitystä ei tule, voidaan pääte jättää pois; normaalityylissä taas ei pitäisi sijapäätteettömyydessä mennä kovin pitkälle”.

Mittayksiköiden sijapäätteiden merkintäasiassa ei siis päästy yksimielisyyteen, ja vuosikymmenestä toiseen merkintäohjeiden ristiriitaisuus on hämmentänyt kielenkäyttäjiä: Suomen Standardisoimislautakunta ja myöhemmin Suomen Standardisoimisliitto ovat suosittaneet lyhennestandeissa sijapäätteetöntä merkintätapaa, kielenhuolto-oppaissa taas on ohje sijapäätteen merkinnän tarpeellisuudesta. Ensimmäisen kerran tämä ohje on kielivaliokunnan jäsenen E. A. Saarimaan julkaisemassa *Kielenoppaassa* (1947), johon myöhemmät oppaat ovat tukeutuneet: ”Lyhennyksestä ei saa jättää pois sijapäätettä, milloin vieressä ei ole muuta sanaa, joka osoittaa sijaa: *20 km matkalla* (p. o. *20 km:n matkalla*), *100 m juoksu* (miel. *100 m:n juoksu*).” Asiasta on ollut mielipiteenvaihtoa Kielitoimiston ja Standardisoimisliiton välillä ainakin vielä 1900-luvun loppupuolella. Sitten on päästy yksimielisyyteen: nykyisessä standardissa (SFS 4175, 2006) suositellaan kirjoittamaan esim. *15 km:n matka*.

Sentin lyhenteen myöhemmät vaiheet

Vaikka kielivaliokunnan suositus, senttimetrin lyhenne *sm*, vaiettiin kuoliaaksi, niin ettei edes Saarimaa maininnut sitä *Kielenoppaassaan*, koulu maailmassa käytettiin sitä vielä pitkään. Asiaan vaikutti kenties mainittu *Opettajain lehden* tiedotus asiasta – tai sitten kouluissa vain jatkettiin samaa käytäntöä, joka oli ollut jo 1920–1930-luvulla. Vielä 1950-luvulla opetettiin kansakoulussa yleisesti lyhenne *sm*.⁵² Jonkin verran sekavuutta asiasta varmaankin aiheutui. Niinpä kouluhallitus lähetti syksyllä 1949 kyselyn juuri perustetulle Suomen Akatemian kielilautakunnalle laatulukujen lyhentämisestä. Muun ohessa siinä tiedusteltiin lautakunnan kantaa sentin lyhentämiseen. Lautakunta totesi, että SKS:n kielivaliokunta oli 1937 suo-

⁵² Muistan, miten hämmästynyt olin, kun siirryttyäni oppikouluun 1957 matematiikan opettaja korjasi kokeistani kansakoulussa oppimani *sm:n cm:ksi*.

sittanut lyhenteitä *sm*, *sl* jne. yleisesti käytössä olleiden *cm*, *cl* jne. rinnalle. Lautakunta katsoi kuitenkin, että kansainväliset lyhenteet *cm*, *cl* jne., jotka olivat tutut ja ”suomalaisillekin käsitettävät”, oli asetettava etusijaan, jolloin s:lliset lyhenteet kävisivät tarpeettomiksi. Vasta 1947 siis kielenhuollossa otettiin selvästi uusi kanta sentin lyhentämiseen.

Kouluhallituksen tiedustelu ei koskenut vain sentin lyhentämistä. Enemmän hämminkiä aiheutti se, että kauppa- ja teollisuusministeriön tarkastamissa oppikirjoissa noudatettiin Standardisoimislautakunnan suosituksia, joiden mukaan kaikki laatuluvun lyhenteet – eivät siis vain metriset sekä *mk* ja *p* – olivat pisteettömiä. Kielilautakunta piti mahdollisena hyväksyä kannan (ks. lukua 5.7). Sen sijaan lautakunta vastusti jyrkästi eräitä Standardisoimisliiton suosittamia lyhenteitä: ”On mitä epäsuotavinta yrittää kansainvälisyyden nimissä tyrkyttää sellaisia meikäläisille käsittämättömiä lyhennyksiä kuin *h* (tunti), *ft* (jalka), *in* (tuuma) kansa- ja oppikoulujemme käyttöön.” – Asiasta tultaisiin käymään vielä monta kiistaa.

EU-ajan kiista sentin lyhenteestä

Sentin *s*-lyhenne väistyi vähitellen myös kouluopetuksesta. Mutta kuinka ollakaan, kysymys sentin lyhentämisestä ponnahti pinnalle 60 vuotta myöhemmin, aivan muussa yhteydessä kuin metrijärjestelmässä. Kun Suomessa EU:hun liittymisen jälkeen siirryttiin pian myös sen talous- ja rahaliiton yhteiseen rahajärjestelmään, tuli ajankohtaiseksi päättää uusien rahojen lyhenteistä. Euron lyhenteeksi tarjoutui luontevasti *e* (etusijalla kuitenkin sen symboli €), mutta euron sadasan, sentin, lyhenteestä syntyi aikamoinen kädenvääntö. Suomen kielen lautakunta päätti 1998 suosittaa ”varovaisesti” lyhennettä *snt* (*Kielikello* 3/1998) – ehkä liiankin nopeasti ja harkitsematta. Kansainvälisyyden näkökulma olisi nyt ollut vielä paljon tärkeämpi kuin vuonna 1937, etenkin kun sentin kolikoissa on epäsuomalainen kirjoitusasu *cent* (mitä päätöstä tehtäessä ei ehkä vielä ollut edes tiedossa). Ei siis ole ihme, että *snt*-päätökseen reagoitiin ennennäkemättömän kiivaasti yleisönosastoissa ja vaadittiin kansainvälistä lyhennettä *c*. Vuonna 2001 lautakunta ottikin asian uudelleen esille ja muutti suositusta niin, että lyhenne *c* hyväksytään *snt*:n rinnalle (*Kielikello* 1/2002). – Käytännössä asialla ei ole paljon merkitystä, koska rahayksikön sentin lyhennettä tarvitaan melko harvoin.

5.7 TARVITAANKO LYHENTEISIIN PISTETTÄ?

Loppu- ja välipisteiden käyttö on suomen kielen lyhenteissä vuosikymmenien mittaan vähentynyt. Tähän kehitykseen on vaikutettu joskus jopa valtiovallan taholta. Pari kertaa on kielilautakunnassa pohdittu esitystä vielä pitemmälle viedystä lyhenteiden pisteettömyydestä kuin nykyään on ohjeena.

Mittayksiköt pisteettömiä

Sanojen lyhentämistä ja lyhenteitä⁵³ käsiteltiin ensimmäistä kertaa kielenhuollossa virallisesti 1937, kun matematiikan oppikirjojen tekijä Niilo Kallio oli lähettänyt SKS:n kielivaliokunnalle ”alustus-tiedustelun laskuopillisten mittojen ja laatujen nimityksistä ja niiden lyhennyksistä”. (Ks. lukua 5.6.) Alustuksessa hän otti esiin myös loppupisteen käytön lyhenteissä.

Kallion alustuksen aikoihin metrijärjestelmään kuuluvien mittojen lyhenteitä käytettiin ilman loppupistettä ”kansainvälisen tavan mukaan”, muissa oli piste. Metrijärjestelmän mittoja ovat pituusmitat, pintamitat, tilavuusmitat ja painomitat. Lyhenteiden pisteettömyys ei ollut uusi asia: jo *Tietosanakirja* (1. osa 1909) käytti mittayksiköistä lyhenteitä *km*, *ha*, *ml*, *kg* jne. Samoin esitettiin lyhennettäväksi ”metrilliset mittarinimitykset” Knut Cannelinin *Kielioppaassa* (1916). Myös Martti Airilan *Suomenkielen oikeinkirjoitusopissa* (1920) ohjeistetaan: ”Metrijärjestelmään kuuluvain mittain nimiä lyhennettäessä ei ole tapana käyttää pistettä.” Hyväksyessään nyt Kallion pisteettöminä esittämät lyhenteet kielivaliokunta vahvisti siis käytännön, joka oli vallinnut jo vuosikymmeniä. Raha-, aika- ja kappalemittojen lyhenteissä tuli Kallion ja valiokunnan mukaan käyttää edelleen loppupistettä (*mk.*, *p.*, *v.*, *kk.*, *t.*, *kpl.*).

Rahamitoista piste pois

Kielilautakunnan lyhennepäätös julkaistiin mm. *Opettajain lehdessä* (1938) ja *Virittäjässä* (1938: 142–143). *Virittäjässä* on kuitenkin päätöksen selostuksen jälkeen toimituksen yllättävä lisäys: ”Valtioneuvosto on tammikuussa 1938 määrännyt, että *Suomen markan* virallisena lyhennyksenä on oleva *mk* ja *pennin* lyhennyksenä *p* (kumpikin pisteettöminä). Mielestämme on syytä

⁵³ Käytän tässä artikkelissa *lyhenne*-sanaa alusta lähtien siitä huolimatta, että se otettiin käyttöön *lyhennys*-sanan sijaan vasta 1953 (ks. s. 253).

vastoin edellä selostettua SKS:n kielivaliokunnan kantaa hyväksyä valtioneuvoston määräämät pisteettömät lyhennykset *mk* ja *p* yksinomaisiksi epävirallisessakin käytössä.” – *Virittäjän* toimituksen ilmoitus valtioneuvoston päätöksen hyväksymisestä oli hieman erikoinen, sillä sekä päätoimittaja Lauri Hakulinen että useimmat toimitusneuvoston jäsenistä olivat myös kielivaliokunnan jäseniä.

Kielenhuollon historiassa on hyvin harvinaista, että valtiovalta puuttuu yksittäiseen kielenkäytön ohjeeseen. Kyseessä oli kuitenkin asia, jolla oli tärkeä yhteiskunnallinen merkitys. Kielivaliokunta koki puuttumisen varmasti vähintäänkin kiusalliseksi. Sen voi päätellä siitä, ettei kokouksissa pöytäkirjan mukaan näy keskustellun seuraavina kuukausina lainkaan valtioneuvoston määräyksestä, puhumattakaan, että valiokunta olisi julkistanut uuden, rahayksiköiden osalta korjatun päätöksen.

Vasta vuoden lopulla otettiin valiokunnan kokouksessa (16.11.1938) esille markan ja pennin lyhentäminen. Sysäyksen antoi Suomen keskuskauppakamarilta tullut kiertokirje, jossa viitattiin valtioneuvoston päätökseen ryhtyä käyttämään Suomen Standardisoimislautakunnan ehdottamia rahayksikkömerkkejä *mk* ja *p*. Pisteettömyyttä perusteltiin sillä, että vaikka *mk* ja *p* olivat markan ja pennin lyhenteitä, ne samalla rinnastuvat monien muiden maiden rahayksiköiden merkkeihin, kuten dollarin (\$) ja punnan (£) merkkeihin. Tarkoituksena oli päästä rahayksiköiden yhtenäiseen kirjoitustapaan.

Kirjeen viimeisestä kappaleesta huomaa keskuskauppakamarin edustajien panneen merkille sen, ettei kielivaliokunta ollut lainkaan reagoinut valtioneuvoston määräykseen: ”Kun keskuskauppakamarin suositus puheenaolevien rahayksiköiden käyttämisestä annettiin jo jonkin aikaa sitten, mutta asiaa ei ilmeisesti ole kaikilla tahoilla oikein ymmärretty, keskuskauppakamari pitää tarpeellisenä toistamiseen suositella – – markasta ja pennistä rahayksikkömerkkejä *mk* ja *p*.”

Saatekirjeessään keskuskauppakamari pyysi kielivaliokuntaa tutustumaan markan ja pennin lyhentämistä koskevaan selostukseen ja antamaan siitä lausuntonsa. Valiokunnalta pyydettiin siis vasta nyt mielipidettä asiasta, josta valtioneuvosto oli päättänyt jo aikaisemmin. Jotain kokouksen tunnelmista voi päätellä siitä, että yhteinen lausunto laadittiin erikoisella tavalla: kukin jäsen merkitsi mielipiteensä samalle arkille, puheenjohtaja Lauri Hakulinen ensimmäisenä. Hän ilmaisi myönteisen mielipiteensä mahdol-

lisimman kielteisellä lausemuodolla: ”En huomaa kiertokirjeessä mitään asian kannalta vastustettavaa.” Samaan tyyliin kirjoittivat muutkin jäsenet, Martti Airila, Eino Leskinen, E. A. Tunkelo, Martti Rapola, Jalo Kalima ja Ahti Rytönen. Kokouspöytäkirjassa kerrotaan: ”Keskuskauppakamarille oli toimitettu valiokunnan seitsemän jäsenen kirjallisen lausunnon perusteella vastaus, että valiokunta yhtyy kannattamaan kirjoituksessa esitettyä markan ja pennin lyhentämistapaa.”

”Sanain lyhentämisestä”

Seuraavan kerran lyhenteitä käsiteltiin heti sodan jälkeen, kun uudelleen organisoitu SKS:n kielivaliokunta oli aloittanut työnsä vasta perustetun kielitoimiston rinnalla. Valiokunnan jäsen Aarni Penttilä oli laatinut laajan alustuksen ”Sanain lyhentämisestä” (1945), joka on ensimmäinen kokonaisesitys lyhenteistä.

Lyhenteiden pisteen käytön ohjeissa ei ollut juuri muutosta edelliseen päätökseen. Pisteettömiksi todettiin nyt metrijärjestelmän mittojen nimien lisäksi myös rahayksiköiden lyhenteet *mk* ja *p*. Penttilän havainnon mukaan rahojen pisteettömyys oli leviämässä laajemminkin rahayksiköiden nimien ja jopa muutamien muiden nimitysten lyhenteisiin: *Rkr* (Ruotsin kruunu), *Rfr* (Ranskan frangi), *rpl* (rupla); *ekg* (elektrokardiogrammi). Käytäntö oli kuitenkin vielä harvinainen. Kielivaliokunta hyväksyi lyhenteiden pisteettömyyden Penttilän esityksen mukaisesti.

Penttilän alustuksessa mainitaan myös isokirjainlyhenteet. Ne koostuvat yleensä moniosasten nimien mutta myös muiden sanojen alkukirjaimista tai -tavuista (HS = Helsingin Sanomat, VJ = valtiopäiväjärjestys). Niiden perään ei lisätä pistettä.

Kansainvälisten mittastandardien vaikutus

Pienikirjaimisten lyhenteiden pisteettömyys koski toistaiseksi vain eräitä mittalyhenteitä ja rahayksiköitä; ne katsottiin kansainvälisen käytännön mukaan enemmän merkeiksi kuin lyhenteiksi. Kansainvälisen yhtenäisyyden edistämiseksi oli 1928 aloittanut toimintansa Suomen Standardisointilautakunta (myöhemmin Suomen Standardisoimisliitto, SFS). Kansainvälisyyteen vedoten se oli suosittanut jo 1933, että kaikkien mittojen lyhenteet olisivat suomen kielessäkin pisteettömiä. Kielivaliokunta ei näy silloin reagoineen asiaan.

Kun mittojen standardisointityö alkoi ulottua jopa koulukirjoihin, kouluhallitus lähetti 1949 Suomen Akatemian kielilautakunnalle (SKS:n kieli-valiokunnan seuraaja) kirjeen, jossa pyydettiin sen lausuntoa mittayksiköiden lyhentämisestä. Se oli tavallaan avunhuuto, sillä opetusministeriö oli kehottanut kouluhallitusta ryhtymään toimiin ”Standardisoimislautakunnan ehdottamien lyhennys- ja merkintätapojen käytäntöön saattamiseksi myös kansa- ja oppikouluissa”. Valtiovallan painostuksen alla kielilautakunta päätti hyväksyä ehdotuksen, että loppupiste jätetään pois kaikista mittayksiköiden lyhenteistä. Pisteettömyys laajeni siten aikamittoihin, kuten *v*, *kk*, *vrk*, *t* (kansainv. *h*), *min*, *s*, ja kappalemittoihin, kuten *pk* ’pakka(a)’, *r* ’riisi(ä)’, *ark* ’arkki(a)’, *kpl*, *tus*, *krs* ’krossi(a)’. Pisteellisiksi jäivät vain epätäsmällisten mittojen lyhenteet, kuten *tl*. ’teelusikalli/nen, -sta’, *ltk*. ’laatikko(a)’, *pak*. ’paketti(a)’. (Niistä piste poistettiin 1976, ks. s. 254.)

Siihen kielilautakunnan myötämielisyys sitten loppuikin. Kouluhallitukselle lähettämässään lausunnossa se sihteerinsä Matti Sadeniemen kynäitse arvosteli jyrkkäsanaisesti Standardisoimislautakuntaa yrityksestä ”kansainvälisyyden nimissä tyrkyttää sellaisia meikäläisille käsittämättömiä lyhennyksiä kuin *h* (tunti), *ft* (jalka), *in* (tuuma) kansa- ja oppikoulujemme käyttöön”. Lausunto päättyi painokkaasti:

Kielilautakunta haluaa mitä voimakkaimmin tähdentää käsitystään, että Standardisoimislautakunnan pyrkimys kansainvälisyyden saavuttamiseen on mennyt liiallisuuksiin ja sen suositusten mukainen rigoriginen oppikirjojen korjaaminen olisi hyvin haitallista. Yhtenäisyyden saavuttaminen on tietysti sinänsä mitä toivottavinta, mutta tällöin on normit harkittava huolellisesti. Tutuimpien mittayksiköiden merkintätapa on yleiseen kielenkäyttöön kuuluva asia, joka ei koske pelkästään teknikkoja ja teollisuutta. (Kielilautakunnan pöytäkirjan liite 19.9.1949.)

Tämä ei ollut ensimmäinen yhteenotto kielenhuoltajien ja Standardisoimislautakunnan välillä. Jo kymmenen vuotta aikaisemmin oli kiistelty *s:n* käytöstä sentti-alkuisissa lyhenteissä ja lyhenteiden taivutuksesta (ks. lukua 5.6). Ristiriita johtui perimmältään siitä, että Standardisoimislautakunta ajoi hyvin yksiviivaisesti kansainvälistä yhdenmukaistusta lyhenteissä ottamatta huomioon kansallisten kielten erikoispiirteitä. Valtiovallan tuella se sai läpi

suomen kieleen huonosti sopivia lyhenteitä. Siksi kielilautakunnan kirjeen kirpeän sävyn ymmärtää.

Suomen Standardisoimislautakunnan ja myöhemmin Suomen Standardisoimisliiton ajama kansainvälinen mittayksikköjärjestelmä (SI) sai lainvoiman 1974. Sen soveltamisala, etenkin tunnusten *h* (= tunti) ja *t* (= tonni), aiheutti hämminkiä, joten kielenhuoltajien oli otettava kantaa asiaan. Kielitoimiston johtaja Esko Koivusalo teki sen *Kielikellon* artikkelissa ”Kansainvälinen mittayksikköjärjestelmä (SI) ja yleiskieli” (Koivusalo 1977): SI-järjestelmän yksiköt ovat luonnontieteen, tekniikan ja kaupan kansainvälistä erikoiskieltä, yleiskielessä käytetään edelleen vakiintuneita suomenkielisiä lyhenteitä, *t* (tunti), *tn* (tonni) jne.

Sotilaskielen lyhenteet

Pääesikunnan koulutustoimisto lähetti kielilautakunnalle nähtäväksi tammi-kuussa 1953 ohjesääntöehdotuksen ”Lyhenteet ja teknilliset merkit”. Sen lyhen-teistä oli pisteet jätetty pois. Useimmat lautakunnan jäsenet olivat sitä mieltä, että pisteiden poisjätto olisi epäsuotava esimerkki, joka varmaan tarttuisi osaksi siviilikäyttöönkin. Asiaa pohdittiin seuraavassa kokouksessa (16.2.1953): Toi-saalta pisteettömyys lyhentäisi tekstiä ja saattaisi olla eduksi salakirjoituksessa, toisaalta piste hahmottaa lyhenteen selvemmin lyhenteeksi. Päätökseksi tuli, että ei ollut aihetta vastustaa sotilaslyhenteiden pisteettömyyttä (mm. *adj*, *evl*, *it*, *kk*, *tj*, *vännr*) sisäisessä käytössä; ulkopuolisille suunnatuissa teksteissä tuli kuitenkin noudattaa yleisiä lyhennystapoja. – Pääesikunnan ohjesääntöteks-tistä koitui sivutuotteena kielenhuollolle sellainen hyöty, että siinä esiintynyt termi ”lyhenne” päätettiin ottaa käyttöön ”lyhennyksen” tilalle.

Pisteettömyys valtaa alaa

Loppupisteettömät pienaakkoslyhenteet lisääntyivät vaivihkaa, ilman viral-lisia päätöksiä. Lomake- yms. käyttöön vakiintuivat viikonpäivien lyhenteet *ma*, *ti*, *ke*, *to*, *la*, *su* (jo Saarimaan *Kielenoppaassa* 1947). Pisteet karisivat vähitellen myös välipisteellisistä koostelyhenteistä (loppupisteet kyllä säi-lyivät): *m.m.* > *mm.*, *n.s.* > *ns.*, *j.n.e.* > *jne.*, *y.m.* > *ym.*, *t.m.s.* > *tms.*, *o.y.* > *oy*. Jo Cannelin tosin oli *Kielioppaassaan* (1916) esittänyt ensisijaisena välipis-teettömän vaihtoehdon (*mm.* ~ *m.m.* *jne.*), mutta käytännössä merkintä oli kirjavaa vielä 1930- ja 1940-luvulla. Vasta Saarimaan *Kielenopas* vakiinnutti vähitellen välipisteettömät lyhenteet.

Loppupisteettömien pienaakkoslyhenteiden määrä olisi lisääntynyt huomattavasti, jos Aarni Penttilän kielilautakunnalle 1968 tuoma esitys olisi mennyt läpi. Hän nimittäin ehdotti, että loppupiste voitaisiin jättää pois ”kaikissa niissä tapauksissa, joissa lyhenteeseen kuuluu ainoastaan konsonanttimerkkejä taikka [joissa] ne vokaalimerkkejäkin sisältävinä ovat mahdollomat luettaviksi tavallisten lukusääntöjen mukaan” (Penttilä 1969: 98). Siten pisteettömiksi tulisivat esim. *mm*, *tms*, *kk* (= kirkonkylä), *kl* (= kevätlulukausi), *lvv* (= liikevaihtovero), *mrd* (= miljardi), *pjoht* (= puheenjohtaja), *VI* (= Vaasan lääni).

Kielilautakunta ei pitänyt uudistusta suotavana, koska se olisi asettanut eri asemaan sellaiset toisiinsa rinnastuvat lyhenteet kuin *jne.* ja *ym.*, *siht.* ja *pjoht.*, *ins.* ja *pv* (= pienviljelijä). Lisäksi olisi ollut tulkinnanvaraista, mitkä lyhenteet olisivat ”mahdollomat luettaviksi tavallisten lukusääntöjen mukaan”.

Piste pois kaikista lyhenteistä?

Ajatus lyhenteiden laajasta loppupisteettömyydestä ei jättänyt rauhaan tekeillä olevan *Suomen kielen perussanakirjan* päätoimittajaa Jouko Vesikansaa. Hän alkoi kehittää eteenpäin Penttilän ehdotusta ja esitti oman, radikaalin alustuksensa suomen kielen lautakunnalle 13.9.1976 (ks. Vesikansa 1977). Sen mukaan loppupisteellisiksi jäisivät vain pienikirjaimiset katkolyhenteet (*esim.*), pisteettömiä olisivat kaikki muut, sekä pien- että suurkirjainlyhenteet. Hän perusteli ehdotustaan mm. sillä, että kehitys oli lyhenteiden merkinnässä vienyt väijäämättä kohti pisteettömyyttä mutta että kielenhuoltajat olivat jatkuvasti laahanneet kehityksestä jäljessä.

Syyksi lisääntyneeseen pisteettömyyteen Vesikansa mainitsi halun säästää tilaa ja yksinkertaistaa painettavaa tekstiä. Hän vetosi myös muiden kielten käytäntöön; esim. Ruotsissa lyhenteet kirjoitetaan yleisesti ilman loppupistettä. Lisäksi Otavan 1970 julkaisemassa teoksessa 30 000 *lyhennettä* kaikki erikieliset lyhenteet ovat pisteettömiä.

Suomen kielen lautakunta käsitteli Vesikansan mullistavaa ehdotusta kahdessa kokouksessa mutta hylkäsi sen lopulta tiukan äänestyksen (äänet 4–3) jälkeen. Vain pieni säännön laajennus tehtiin: epätäsmällistenkin mittojen lyhenteistä jätetään piste pois: *ltk* ’laatikko(a)’, *tl* ’teelusikka(a)’ jne. Vesikansa totesikin työtovereilleen jälkeenpäin ironisesti, että lyhenteiden pisteettömyys meni eteenpäin ”teelusikallisen verran”.

Lautakunnan hylkäyspätös oli kova kolaus Vesikansalle senkin takia, että hän oli jo laatinut teossarjaansa ”Nykysuomen oppaita” myös lyhenneoppaan (Vesikansa 1979), jossa noudatettiin hänen ehdotuksensa mukaisista pisteettömyyttä. Hylkäyspäätöksestä huolimatta hän jääräpäisesti julkaisi oppaan sellaisenaan (1979), korjaamatta sitä voimassa olevien lyhennystapojen mukaisesti. Monipuolisuudestaan ja kattavuudesta huolimatta teos jäi sen tähden lähes käyttökeltottomaksi kuriositeetiksi.

Piste vai ei: raja hämärtyy

Vesikansan lyhenneopas hämmensi kielenkäyttäjiä. Niinpä Terho Itkonen laati *Virittäjään* lyhenteistä ja niiden käytöstä perusteellisen artikkelin (1982), jossa erityisen tarkasti esitettiin loppupisteen käytön viralliset ohjeet. Pisteettömistä lyhenteistä nostettiin poikkeuksina esiin eräitä uudehkoja tyyppjejä, kuten *a-pommi*, *e-pilleri*, *au-lapsi*, *L-Saksa*, jotka Itkonen katsoi hyväksyttäväiksi sillä varauksella, että ”niiden arkisuus on ilmeistä”. Hän hyväksyi myös yleisyyden perusteella lyhennetyypin *tv*, *lvi-työt*, *yya-sopimus*, ”mutta niiden määrää ei pidä kartuttaa”.

Vuime vuosikymmeninä käyttöön on tullut paljon uusia lyhenteitä. Niitä on muodostunut – Itkosen varoituksesta huolimatta – myös siten, että monia isokirjainlyhenteitä (jotka siis ovat pisteettömiä) on alettu kirjoittaa pienin kirjaimin (*ATK* ~ *atk*, *DNA* ~ *dna*). Nämä pienikirjaimiset rinnakkaislyhenteet horjuttavat sitä perussääntöä, että pienkirjainlyhenteen perään kuuluu piste. Ne ovat siten hyväksyttävien ilmausten rajalla.

Suomen kielen lautakunta käsitteli vuonna 2006 näitä välimaaston lyhenteitä. Se totesi, että yhdyssanan osana olevista lyhenteistä on käytännössä jo pitkään jätetty piste pois, joten käytäntöä on hyödytöntä yrittää enää rajoittaa. Niinpä päätettiin hyväksyä esim. *lvi-suunnitelma*, *taulu-tv*. Samoin päätettiin hyväksyä sekin käytännössä jo tapahtunut muutos, että isokirjaimisten kirjaimittain luettavien lyhenteiden rinnalla voidaan käyttää pienikirjaimisia; molemmat ovat pisteettömiä (*ALV* ~ *alv*; *alv-numero*). To-dettiin kuitenkin, että pienikirjaimisiksi ei voi muuttaa erisnimiin (ja niitä vastaaviin organisaationimiin) perustuvia lyhenteitä, joita ovat esimerkiksi *EU*, *TKK*, *UM*, *VR*, eikä tutkintonimikkeisiin ja oppiarvoihin perustuvia isokirjainlyhenteitä, kuten *FM*, *HTM*. Piste voidaan jättää pois lisäksi eräistä yleensä vain nimien yhteydessä käytettävistä lyhenteistä (*mlk*, *srk*, *kb*). (Ks. *Kielikello* 1/2006: 12.)

Mihin loppupistettä tarvitaan?

Lyhenteet ovat muovautuneet vuosikymmenien kuluessa pisteettömään suuntaan. Kielenhuolto on kulkenut tässä asiassa usein vähän jälkijunassa, todennut jo tapahtuneen ja päättänyt olla vastustamatta sitä. Siitähän Vesikansakin lyhenne-ehdotuksessaan huomautti, samalla kun hän esitti tärkeän periaatteellisen kysymyksen, joka sopisi moneen muuhunkin kielenhuoltoseikkaan kuin lyhenteisiin: ”Kumpi painaa vaa’assa enemmän, normien vakiintuneisuus vai käytännön vakiintuneisuus?” (Vesikansa 1977: 318).

Teksteistä pyritään karsimaan kaikki turhat merkit lyhemmyyden takia. Niinpä otsikoista karsittiin loppupisteet 1950-luvun alussa. Voikin kysyä, mihin lyhenteiden loppupisteitä tarvitaan, ellei sillä edistettä erottavaa selvyyttä? Eivätkö vanhastaan loppupisteettömätkin lyhenteet hahmotu helposti lyhenteiksi? Mikä lopulta kaatoi Vesikansan suuren lyhenneuudistuksen? Ehkä syynä oli tottumus: monet taajaan käytetyt yleislyhenteet, kuten *jne.*, *yms.*, *tms.*, *mm.*, olisivat ilman pistettä näyttäneet silmään oudoilta – ainakin jonkin aikaa.

Kooste: pisteen poistaminen lyhenteistä

- jo 1900-luvun alussa metrijärjestelmän lyhenteet (*km*, *hl*)
- (1933 Suomen Standardisointilautakunnan ehdotus: kaikki lyhenteet pisteettömiksi; kielivaliokunta ei reagoanut)
- 1938 markka ja penni (*mk*, *p*)
- 1945 muidenkin maiden rahayksiköt ym. (*Rkr*, *rpl*; *ekg*); isokirjainlyhenteet (jo vanha käytäntö, mutta todettiin nyt: *HS*, *VJ*)
- 1947 eräitä pienaakkoslyhenteitä (*ma*, *ti ke jne.*); välipiste pois koostelyhenteistä (*mm.*, *ns. tms.*, *oy*)
- 1949 kaikkien mittayksiköiden lyhenteet: aikamitat (*v*, *kk*, *vrk*, *t (h)*), kappalemitat (*kpl*, *tus*; ei epätäsmäll. lyhenteistä: *tl.*)
- 1953 sotilaskielen lyhenteet (*evl*, *it*, *kk*, *tj*, *vänr*)
- 1976 epätäsmälliset kappalemitat (*tl*, *ltk*)
- 1982 pienaakkoslyhenteitä (*e-pilleri*, *au-lapsi*, *tv*, *lvi-työt*, *yya-sopimus*)
- 2006 pienaakkoslyhenteitä (*ATK~atk*, *DNA~dna*, *ALV~alv*, *alv-numero*, *mlk*, *srk*)

5.8 YHDYSMERKKI PAIKANNIMISSÄ

Yhdysmerkin käytön säännöt olivat vakiintuneet pitkälle jo 1900-luvun alkuun mennessä ja ennen SKS:n kielivaliokunnan perustamista. SKS:n kielivaliokunta tarkensi niitä vielä jonkin verran toimintansa alkuvaiheessa (1928, 1929). Sen sijaan yhdyssanojen erityisryhmässä, yhdyspaikannimissä, on ollut horjuntaa pitempään. Tässä luvussa seuraankin lähinnä paikannimien oikeinkirjoituksen kehitystä.

Yhdysmerkin käytön ohjeet vakiintuvat

Yhdysmerkin (yhdysviivan) käytön perusohjeet löytyvät E. N. Setälän *Suomen kieliopestä* (1. p. 1898, § 60). Neljässä ensimmäisessä painoksessa ne tosin ovat varsin niukat. Ensimmäisenä mainitaan yhdysmerkin käyttö sanoja kahdelle riville jaettaessa. Toiseksi esitetään rinnasteisten yhdyssanojen tyyppi *luku- ja kirjoitustaito, syntymäpaikka ja -aika*, jossa yhdysmerkillä korvataan pois jätetty sama sana. Kolmantena on sekalainen ryhmä, jossa yhdysmerkkiä käytetään ”yhdistettyjen sanojen yhdysosien välillä selvyiden vuoksi” seuraavissa tapauksissa:

3. a) keskenään samanarvoisten yhdysosien välillä: *saksalais-suomalainen sanakirja, historiallis-kielitieteellinen osasto*
- b) kun edellisen yhdysosan loppuvokaali on sama kuin jälkimmäisen alkuvokaali: *esi-isä, raha-asia*
- c) [5. painoksessa g)] joskus muutenkin, etenkin jos yhdistys on harvinainen tai satunnainen, jos yhdistys tulee kovin pitkäksi tai jos muuten selvyys sitä vaatii: *lakitta-olija, sananlennätin-virkamies*.

C-kohta mahdollisti varsin runsaan yhdysmerkin käytön, ja se myös näkyy senaikaisissa teksteissä. E. A. Tunkelo ehdotti Setälän sääntöjen kolmannen kohtaan lisättäväksi muutaman jo varsin vakiintuneen yhdysmerkitapauksen. (Tunkelo 1905.) Setälä lisäsi sitten Tunkelon ehdottamat täydennykset ja esimerkkejä kieliooppinsa viidenteen, 1908 ilmestyneeseen painokseen. Yhdysmerkkiä käytetään

- c) kun yhdyssanan edellinen osa on lyhennetty tai numero: *palovak-yhtiö, 30-vuotinen sota* (Tunkelolla lisäksi *kansak.-op.*, *100-sivuinen, 5-prosenttinen ym.*)

- d) yleisnimissä, joiden edellinen yhdysosa on erisnimi: *Helsingin-kirje*, *Pietarin-juna*, *Kullervo-runot*, *Subos-vainaja*, *Suomen Pankin Pietarin-konttori* (Tunkelolla lisäksi *Hämäläis-osakunta*, *Pietarin-kirjeenvaihtaja*)
- e) erisnimissä, joiden ainakin jälkimmäinen osa on erisnimi: *Yli-Mikkola*, *Kauppi-Heikki*, *etelä-Ruotsi* (Tunkelolla myös *Etelä-Ruotsi*).

Muita esimerkkejä Tunkelolla olivat mm. *i-loppuinen*, *A-sarja*, *c-kohta* ja musiikin alalta *Bachin a-molli-viulukonsertto* (vastoin Setälän ”yhden yhdysmerkin sääntöä”, ks. seur.). Kovin pitkien yhdysosanohjeiden hahmottamisen helpottamiseksi Tunkelo esitti yhdysmerkkiä mm. sanaan *tapaturmavakuutus-osakeyhtiö*. (Tunkelo 1905: 134.)

Yhden yhdysmerkin sääntö. Setälä esitti kieliohjeissaan erikoisen rajoituksen: ”yhdistetyssä sanassa, joka ei ole rinnastettu yhdistys, ei koskaan saa olla muuta kuin yksi yhdysmerkki ja se oikealla paikalla yhdysosien välillä, esim. *rahaasiain-toimituskunta*”. (Tämä sääntö meni siis säännön 3.b edelle.) Ajatuksena oli, että useampi yhdysmerkki sanassa vaikeuttaa hahmottamista. Ohje oli muuttamattomana voimassa vuosikymmeniä, joskin sitä alettiin vähitellen yleisesti rikkoa. Lopulta SKS:n kielivaliokunnalle tehtiin esitys (Kohtamäki 1942: 201–204), että yhden yhdysmerkin ohjeesta virallisesti luovuttaisiin ja yhdysmerkki pantaisiin aina (eri yhdysosiin kuuluvien) samanlaisten vokaalien väliin. Valiokunta hyväksyi ehdotuksen. Vanhaa ohjetta muistettiin tosin vielä 1940-luvun lopulla, jolloin kiisteltiin välimerkin paikasta mm. yhdistelmässä *linja-auto* ja *asema*: jotkut ehdottivat asua *linjaauto-asema* viitaten Setälän perusteeseen, että on tärkeämpää erottaa väliiviivalla loogisesti erilliset osat kuin samat ääntiöt. Lopulta päädyttiin nykyiseen, joskin epäloogisesti hahmottuvaan muotoon *linja-autoasema* (Kolehmainen 1995: 5).

Yhdysmerkki paikannimissä

Yhdysmerkin käytön perussäännöt olivat siis jo Setälän kieliohjeen 5. painoksessa 1908 suurin piirtein samat kuin nykyisissäkin oppaissa. Sen jälkeen on tehty lähinnä tarkennuksia. Paljon enemmän sääntelytyötä on tarvittu yhdysosanohjeiden erityisryhmän, yhdyspaikannimien (joita paikannimet nimimäiseen ovat) kirjoitusohjeisiin.

Yhdyspaikannimien kirjoitusohjeet poikkesivat jo varhain jonkin verran vastaavien yleissanoin kirjoitusohjeista, myös yhdysmerkin osalta (vrt. ed. 3.

e). Setälä tosin ei mainitse kielioppinsa yhdysmerkkiohjeiden kohdassa paikannimiä alkuun lainkaan, mutta erisnimien kohdassa on ohje ja esimerkkejä paikannimistä, joiden jälkiosana on erisnimi. Setälän mukaan ne kirjoitetaan joko yhteen (esim. *Varsinaissuomi, Pohjoisamerikka, Suurbritannia*) tai yhdysmerkkiä käyttäen, jolloin molemmat yhdysosat kirjoitetaan isolla alkukirjaimella (esim. *Varsinais-Suomi, Pohjois-Amerikka, Suur-Britannia*). Jos paikanilmaus on tilapäinen, alkuosa kirjoitetaan pienellä kirjaimella (esim. *etelä-Suomi, pohjois-Ranska*). (2. painos 1902, § 47.)

Alatornio, Orimattila, Tornionjoki

Knut Cannelin kirjoittaa omissa yhdysmerkkiohjeissaan (*Kieliopas* 1916) erisnimiloppuiset paikannimet yhdysviivalla ja kummankin osan isolla alkukirjaimella: näin tuli kirjoittaa sekä alueeltaan tarkkarajainen *Pohjois-Amerikka* että epämääräisempää aluetta tarkoittava *Keski-Suomi*. Cannelin ei siis tee eroa vakiintuneiden ja tilapäisten nimien välillä – näkemys, joka vahvistettiin säännöksi vasta puoli vuosisataa myöhemmin, 1968 (ks. s. 265). Kotoisia kaupunkien ja pitäjien nimiä on oppaassa sen sijaan asussa *Alahärmä, Alatornio, Isokyrö, Ruotsinpyhtää, Uusikaarlepyy, Ylivieska* ym. (vrt. ed. Setälä: *Varsinaissuomi*). Vaikka niidenkin jälkiosa on erisnimi, ne kirjoitetaan pienellä alkukirjaimella ja yhteen alkuosan kanssa ilman yhdysmerkkiä. Cannelin esittää ne kyllä poikkeuksina yleissäännöstä mutta ei ota kantaa kirjoitustavan oikeellisuuteen. Samalla tavoin ilman yhdysmerkkiä Cannelin esittää ”omamaiset paikannimet”, joiden jälkiosa on yleisnimi: *Aurajoki, Ämmäkoski* ym. Ne ovat poikkeuksia yleissanojen vastaavista tapauksista: *Martta-yhdistys, Mikko-niminen, Nobel-palkinnot* jne. Yhteen ilman yhdysmerkkiä Cannelin kirjoittaa myös sanat, joissa alkuosan erisnimi on genetiivissä: *Antinkatu, Heikinmessu, Mariansairaala, Suomenlahti* jne.

Cannelinin esittämä kotimaisten paikannimien kirjoitustapa (yhteen ilmaan yhdysviivaa) periytyi seuraaviinkin oppaisiin ja ohjeisiin. Martti Airila tosin antaa *Oikeinkirjoitusopissaan* (1920) ensin lyhyen yleisohjeen: ”Yhdysviivaa käytetään tavallisesti, jos yhdyssanan jompikumpi osa on erisnimi”, esim. *Koski-Jaakko, Vähä-Aasia, etelä-Häme, Ala-Mattila, Sallis-vainaja, Elsa-parka, Jyväskylän-rata*. Sen jälkeen tulee paikannimiä koskeva varaus: ”Kuitenkaan yhdysviivaa ei käytetä maantieteellisessä yhdyssanassa, jos sen jälkiosa on itse nimeen kuuluva yleisnimi, ei myöskään yleisesti tunnetussa ja käytetyssä maantieteellisessä yhdyssanassa, vaikka sen jälkiosa on erisni-

mi, eikä muissakaan käytännön yleistämissä yhdyssanoissa.” Esimerkkeinä mainitaan mm. *Pohjanmeri*, *Tornionjoki*, *Ångermanjoki*, *Peiposjärvi*, *Ronninmäki*, *Tiirismaa*; samoin jo Cannelinin mainitsema *Alatornio*, *Isokyrö*, *Ylivieska*, *Orimattila* ym. Airila ei mainitse, että sääntö koskee kotimaisia paikannimiä; hänen mukaansa ne ovat vain ”yleisesti tunnettuja ja käytettyjä”.

Paikannimet kielivaliokunnassa

SKS:n kielivaliokunnan ensimmäisiä tehtäviä oli tarkentaa paikannimien kirjoittamisen ja siten myös yhdysmerkin käytön sääntöjä (kokoukset 12.12.1928 ja 20.2.1929). Asiaan jo perehtynyt valiokunnan jäsen Martti Airila laatikin valiokunnalle alustuksen paikannimien kirjoittamisesta.

Airila käsittelee erikseen genetiivialkuisia ja nominatiivialkuisia paikannimiä. Paikannimet ovat enimmäkseen genetiivialkuisia, eikä niissä ongelmana ole niinkään yhdysmerkki (sitä ei käytetä) vaan se, onko liitto yhdyssana vai ei. Yhteen kirjoitetaan usein suomalaiset paikannimet, kuten *Suomenlahti*, *Muonionjoki*, *Lapuanjoki*, *Lohjanselkä*, *Abvenanmaa*, *Maa-rianhamina*, erilleen lähinnä ulkomaiden paikannimet, kuten *Egean meri*, *Karjalan kannas*, *Kronstadtin lahti*, *Valamon saari*, *Brittein saaret*. Erilleen kirjoitetaan Airilan mukaan suomalaisiakin paikannimiä, ”milloin erisnimi ei eroittamattomasti kuulu maantieteelliseen nimeen” eli paikan lajia ilmaisevaan sanaan, esim. *Inarin järvi*, *Imatran koski*. Kirjoitusasultaan horjuvia nimiä ovat esim. *Raumanmeri*, *Abvenanmeri*, *Barönsalmi*, *Viipurinlahti*, *Ähtävänjoki*, *Nokianvirta* (vrt. *Rauman meri* jne.)

Nominatiivialkuisetkin paikannimet Airila esittää kirjoitettavaksi yleensä yhteen ilman yhdysviivaa jälkiosana olevan yleisnimen kanssa, esim. *Tenojoki*, *Haltiotunturi*, *Leppävesi*, *Välimeri*, *Äänisjärvi*, *Länsivuono*. Alkuosa on usein adjektiivi: *Uusikaupunki*, *Pyhätunturi*, *Suursaari*, *Valkeajärvi*. Erilleen kirjoitettavista Airila esittää säännön: ”Milloin – – yhdysosat eivät ole kiinteästi toisiinsa sulaneet, on usein syytä käsittää nimi liittosanaksi”. Näin on käsitetty monet ulkomaiset nimet, kuten *Iso valtameri*, *Tyyni meri*, *Musta meri*, *Pohjoinen jäämeri*. – Näiden nimien kirjoitustapaa pohdittiin 1960-luvulle saakka (ks. s. 263–264).

Yhdysviivaa käytetään Airilan mukaan usein myös niissä nominatiivialkuisissa paikannimissä, joiden jälkiosa on erisnimi: *Keski-Ruotsi*, *Etelä-Amerikka*, *Kauko-Karjala*, *Vähä-Venäjä*, *Pohjois-Lappi*, mutta ”sulautumisen

ollessa täydellinen voidaan vallitsevan tavan mukaan kirjoittaa yhdysviivaton yhdyssana”. Sulautuneina Airila pitää suomalaisia nimiä *Isokyrö*, *Alatornio*, *Alahärmä*, *Ylivieska*, *Orimattila*, siis nimiä, jotka on kirjoitettu samoin aiemmissakin ohjeissa (Setälä, Cannelin). Kielivaliokuntakaan ei siis puuttunut näiden paikannimien kirjoitusasuun, vaan ne hyväksyttiin vallitsevaan tapaan ja sulautuneisuuteen vedoten.

Paikannimien oikeinkirjoitus, joka on vastoin yleistä kirjoitustapaa, on usein myöhemmin hämmentänyt vastaavien paikannimien kirjoittamista. Siksi nimiarkiston johtaja Viljo Nissilä täsmensi 1970-luvun alussa kyseisen nimityypin kirjoitusohjetta: yleisesti tunnetut pitäjännimet, kuten *Alatornio*, *Ylitornio*, *Ylikiiminki*, *Orimattila* jne., säilytettäisiin entisellään, mutta muuten vastaavat nimet (kylännimet, postitoimipaikat ym.) kirjoitettaisiin yhdysmerkillisinä (mm. Nissilän kirje 21.1.1974, säilytteillä nimistönhuollon arkistossa). Myöhemminkin ovat nimistönhuoltajat joutuneet puuttumaan näiden nimien kirjoittamiseen. Nykypäivän esimerkkinä mainittakoon Keravalla syntynyt polemiikki tienviittaan kirjoitetusta nimimuodosta *Alike-rava* (po. *Ali-Kerava*). (Keski-Uusimaa 3.II ja 5.II.2009.)

Airila käsittelee omana ryhmänään paikannimiä, joissa on vieras erisnimi ja siihen liittyvä suomenkielinen yleissana. Näistä hän ehdottaa kirjoitettavaksi yhteen ilman yhdysmerkkiä sellaiset nimet, joissa ”yleisnimi kuuluu eroittamattomana osana maantieteelliseen nimeen”, esim. *Ångermanjoki*, *Klarjoki*. Milloin taas yleisnimi ei ole maantieteellisen nimen erottamaton osa, Airila ehdottaa käyttämään joko yhdysviivaa tai kirjoittamaan osat erilleen, koska ”näissä tapauksissa yhdistys on laadultaan katsottava tilapäiseksi”, esim. *Elbe joki*, *Rein virta*, *Karpat vuoret*. Ehdotuksessaan hän vetosi Setälään, joka neuvoi kieliopissaan kirjoittamaan erikseen mm. *Tuomas piispa*, *Ural joki* (§ 49), ja vastaaviin esimerkkeihin, kuten *Olli poika*, *Kaisa täti*, *Sampo laiva*, *Vanamo seura*.

Kaisa täti > Kaisa-täti; La Plata -joki

Kielivaliokunnan kokouksessa 1929 hyväksyttiin kaikki muut Airilan paikannimialustuksen kohdat paitsi viimeksi mainittu, eri sanoiksi ehdotettu sanatyyppe. Siihen puuttui valiokunnan jäsen Tunkelo tehden vastaehdotuksen, joka koski niin paikannimien kuin muidenkin sanojen yhdistelmiä: ”Jos – – jälkiosa nimittää sen olioryhmän tai -luokan, mihin nominatiivimuotoisen edellisen osan nimittämä yksilö tai laji – – kuuluu, niin osain

väliin kirjoitetaan yhdysmerkki.” Esimerkkejä hänellä oli sekä yleisnimistä että paikannimistä, mm. *Kaisa-täti*, *Rein-virta*, *Sampo-laiva*, *minä-käsité*, *kaikki Kalle- ja Olli-nimiset pojat*, *k- ja s-päätteiset sanat*.

Valiokunta hyväksyi Tunkelon ehdotuksen yhtä yhdyssanatyyppejä lukuun ottamatta: Tunkelo nimittäin ehdotti, että kun yhdistelmän edellisessä osassa on kaksi sanaa (tai useampi), ilmaus kirjoitettaisiin siten että jälkiosan edessä on sananväli ja yhdysmerkki, esim. *Koteja kodittomille -yhdistys*. Valiokunnan enemmistö piti yhdysmerkkiä tarpeettomana ja ehdotti kirjoitusasua ”Koteja kodittomille yhdistys”. Asiaa ei näy sen jälkeen käsitellyn, mutta parikymmentä vuotta myöhemmin E. A. Saarimaa neuvoo *Kieliohjaajissaan* (1947: 104) kirjoittamaan juuri Tunkelon ehdotuksen mukaisesti (*La Plata -joki*, *Kevät ja takatalvi -romaani*, *antaa mennä periaate* ym.) ja kertoo kielivaliokunnan suosittavan sitä. (Tunkelo olikin koko ajan käyttänyt ehdottamaansa kirjoitustapaa omissa teksteissään.)

Myöhemmistä kielentutkijoista Osmo Ikola otti vuonna 1953 kielilautakunnalle tekemässään alustuksessa uudelleen esille kirjoitustavan *La Plata -joki* (Ikola 1953) ja ilmaisi epäilevänsä sen mielekkyyttä. Hän piti merkintää turhan tarkkana ainakin kaunokirjallisessa tekstissä. Hän tarkasteli, millaisia hankaluuksia siitä saattaa tulla etenkin eri riveille jaettaessa. Hänen mielestään yhdysmerkin joutuminen jälkimmäisen osan edessä uuden rivin alkuun näyttää lähes yhtä oudolta kuin rivinalkuinen pilkku; sellaista merkintätapaa ei myöskään ole muissa kielissä. Hän pohti myös rinnasteisen ilmauksen *pro gradu ja pro exercitio -kokeet* merkintää (vrt. *kieli- ja käännskokeet*) ja kysyi, mihin kohtaan yhdysmerkki tulee vastaavassa yhdistelmässä ”pro gradu ja kielikokeet”. Säännön mukaista olisi kirjoittaa ”pro gradu - ja kielikokeet”, mutta tapa on epäselvä, yhdysmerkki voi sekaantua ajatusviivaan, joten parempi lienee luopua yhdysmerkin edellä olevasta sanavälistä ja kirjoittaa *pro gradu- ja kielikokeet*. Ehdotus hyväksyttiin ja on ohjeena nykyisinkin.

Ulkomaiden paikannimien vakiinnuttaminen

Yhdysmerkin käytön ohjeet yhdyspaikannimissä ja muissa yhdyssanoissa muotoutuivat jo 1929 varsin lähelle nykyistä kirjoitustapaa (esim. *Kaisa-täti*). Meni kuitenkin vuosia, ellei vuosikymmeniä, ennen kuin ohjeet kunnolla vakiintuivat oikeinkirjoitukseen. Paha epäkohta jäi ulkomaisten yhdysnimien kirjoittamiseen. Niin kuin edeltä näkyy (ks. Cannelin, Airi-

la), 1900-luvun alkupuolen kirjoitusohjeissa ne asetettiin yleisesti eri asemaan kuin kotimaiset: siinä missä suomalaiset paikannimet kirjoitettiin enimmäkseen yhteen (*Suomenlahti, Isomäki*), monet vastaavat ulkomaiset esitettiin kirjoitettavaksi erilleen, sanaliitoiksi (*Biskajan lahti, Iso kanjoni, Kuollut meri*). Yksi selitys kirjoituseroon oli se, että kotimaiset nimet paljon käytettyinä, myös puheessa, ikään kuin tiivistyivät (Airila: ”sulautuivat”) yhdyssanoiksi; ulkomaiset nimet taas ovat käännöksiä, eivät alkuperäisiä nimiä, joten tiivistyminen ei ulottunut niihin. Niiden kirjoitusasuun vaikutti muutenkin vieraiden kielten malli.

Vierasperäisten yhdyspaikannimien kirjoitusohjeet olivat pitkään niin niukkoja, ettei niiden perusteella voinut helposti päättää, kirjoitetaanko nimi yhteen, erilleen vai yhdysmerkillisenä. Kirjava käytäntö näkyi mm. tietosanakirjoissa. Vanhassa *Tietosanakirjassa* (1909–) käytettiin vielä runsaasti yhdysmerkkiä (*Kuollut-meri, Laguuni-saaret, Lancasterin-salmi*). Kielivaliokunnan 1920-luvun lopulla laatima ohjeistus vaikutti kuitenkin niin, että seuraavassa tietosanakirjassa, 1930-luvulla ilmestyneessä Otavan *Isossa tietosanakirjassa*, ei yhdysmerkkiä enää juuri näy (*Kuollut meri, Laguunisaaret, Lancasterin salmi*). Selvä muutos oli myös se, että monet *Tietosanakirjassa* nominatiivialkuisina esiintyneet nimet on *Isossa tietosanakirjassa* muutettu genetiivialkuisiksi ja kirjoitetaan erilleen: *Aleksander-saaristo* > *Aleksanterin saaristo, Celebes-meri* > *Celebesin meri*). Jo 1930-luvulla kirjoitettiin siis ulkomaiden paikannimistä nominatiivialkuiset enimmäkseen yhteen ilman yhdysmerkkiä (*Orkneysaaret*) ja genetiivialkuiset erilleen.

Ulkomaisten paikannimien kirjoittamista käsiteltiin vuoden 1929 jälkeen oikeakielisyyselimissä uudelleen vasta 1960-luvulla. Vuonna 1965 alettiin kielitoimistossa laatia Suomen Akatemian kielilautakunnan avustuksella vierasperäisten sanojen ohjeluetteloa (= *Nyky-suomen sivistyssanakirja* 1973) ja siihen sisältyvää ulkomaiden paikannimien luetteloa yhdessä Sanakirja-säätiön nimistöjaoksen (myöh. nimiarkisto) kanssa. Nimistöjaoksen johtaja Viljo Nissilä oli jo pitkään valmistellut yhdyspaikannimien uusia, entistä selvempiä kirjoitusohjeita. Niinpä nimistöjaos esitti, että ulkomaisiin sovin-naisiin (= suomenkielisiin ja suomeen mukautettuihin) yhdysnimiin sovellettaisiin mahdollisimman pitkälle samoja kirjoitussääntöjä kuin vastaaviin suomalaisiin nimiin. Sääntöjä korjattiinkin paljolti yhteen kirjoittamisen suuntaan. *Terra*-lehdessä julkaistiin uusien sääntöjen mukainen ”Luettelo sovinnaisista ulkomaiden paikannimistä” 1969. Sen mukainen ulkomaiden

paikannimien luettelo julkaistiin myös mainitussa *Nyky-suomen sivistyssanakirjassa*. Kirjoitusohjeet ovat pääpiirtein seuraavat:

Yhteen kirjoitetaan Suomen paikannimien tapaan nimet, joiden jälkiosana on kotimaan paikannimissä tavallinen yleissana (*meri, vuori, saari, lahti* jne.), esim. nominatiivialkuiset *Mustameri, Atlasvuoret, Bahamasaaret* ja genetiivialkuiset *Kaspianmeri, Biskajanlahti* ja *Oslonvuono*.

Yhdysmerkkiä käytetään, jos nimen jälkiosa on yksisanainen erisnimi ja alkuosa (määriteosa) taipuva adjektiivi (*Iso-Britannia, Isot-Antillit, Uudet-Hebridit, Vähä-Belt*) tai jos alkuosa on taipumaton sana (*Etelä-Afrikka, Etu-Aasia, Väli-Amerikka*).

Erilleen kirjoitetaan (kuten enimmäkseen Suomenkin paikannimissä) nimet, joissa jälkiosa on kahdesta sanasta koostuva erisnimi tai yhdyssanana (*Iso Karhujärvi, Uusi Etelä-Wales, Atlantin valtameri, Somalin* [myös *Somalian*] *niemimaa*) tai alkuosana on genetiivissä oleva erisnimi (*Laa-tokan Karjala, Espanjan Guinea, Yhdysvaltain Neitsytsaaret*). Erilleen kirjoitetaan myös monia sopimuksenluonteisia mutta jokseenkin vakituneita nimiä: *Kalaharin aavikko, Englannin kanaali, Baijerin ylänkö*, lisäksi ihmiskätten työnä syntyneitä kohteita, kuten *Saimaan kanava, Berliinin muuri, Hampurin satama*.

Vuonna 1969 laadittu ulkomaiden paikannimien luettelo pitää enimmäkseen edelleen paikkansa; muutamien nimien asua on myöhemmin tarkistettu (ks. Närhi 1994). Uusia sovinnaismia eli eksonyymeja tulee koko ajan jonkin verran kieleen.⁵⁴ Yhdysmerkin käyttö ei niissä juuri tuota ongelmia; sen sijaan edelleen etsitään pätevää sääntöä siihen suomalaistamisen ongelmaan, milloin määriteosa on nominatiivissa, milloin genetiivissä. Jo pitkään on pyritty noudattamaan seuraavaa yleissääntöä: ”Ulkomaisten paikannimien määriteosa on nominatiivissa [muiden kielten tapaan!], ellei jokin seikka

54 Ulkomaiden paikannimien tähänastisia kirjoitusohjeita täsmällisemmät ja paljon laajempaan nimiaineistoon perustuvat ohjeet sisältyvät teokseen *Pariisista Papukaijannokkaan. Suomenkieliset ulkomaiden paikannimet ja niiden vieraskieliset vastineet* (Hakulinen–Paikkala 2013).

erityisesti vaadi genetiiviä” (mm. Vesikansa 1980). Genetiivissä määriteosa on usein silloin, kun se on helposti tunnistettava henkilön- tai paikannimi (*Cookinsaaret, Victorianjärvi, Genevenjärvi*). Sääntöä pohditaan edelleen.

Etelä-Suomi vai etelä-Suomi?

Hankala ja siksi oman tarkastelun vaativa yksityiskohta on sellaisten yhdyspaikannimien kirjoittaminen, joiden alkuosa ei tarkoita maantieteellisesti selvärajaista aluetta. Setälän kieliopin ohje (*etelä-Ruotsi*) oli pitkään virallisesti voimassa, niin kuin Setälän ohjeet muutenkin. Airila jatkoi oikeinkirjoitusopissaan (1920) samalla linjalla (*Varsinais-Suomi* mutta *ylä-Satakunta*). Näistäkin esimerkeistä näkee säännön soveltamisen vaikeuden: milloin nimi tarkoittaa selvärajaista aluetta (= iso alkukirjain), milloin nimen alkuosa on vain nimeä luonnehtiva ilmaus (= pieni alkukirjain)? Cannelin olikin omassa oppaassaan (1916) jo havainnut ongelman ja kirjoitti kaikkiin nimiin ison alkukirjaimen. Vanhassa *Tietosanakirjassa* (1909–) tapaa vaihtelevia asuja: *Länsi-Siperia, Keski-Eurooppa* mutta *sisä-Aasia*. Otavan *Isossa tietosanakirjassa* (1931–) on jo mm. *Sisä-Aasia*.

Saarimaa suositteli *Kielenoppaassaan* (1947: 107) pientä alkukirjainta yhdysnimeen, joka ”ei tarkoita selvärajaista aluetta, esim. *länsi-Suomi* (= läntinen Suomi)”. Tosin hän lisäsi sulkeissa: ”Toiset kirjoittavat kuitenkin edellisenkin osan aina isolla kirjaimella – – pitäen ehkä tällaista asua typografisesti miellyttävämpänä.” Oppaan 3. painoksessa (1955: 113) todetaan jo, että ”edellinen osa on aikaisemmin kirjoitettu pienellä kirjaimella – –. Nykyään kirjoitetaan kuitenkin edellinen osa yleisesti isolla kirjaimella”.

Vaikka ohjeistus ja käytäntö olivat menneet ison alkukirjaimen suuntaan, ohje virallistui vasta kun Suomen Akatemian kielilautakunta käsitteli sitä 1968 ja päätyi suosittamaan isoa alkukirjainta silloinkin kun ”yhdysnimen tarkoittama alue on toinen kuin sen perusosan tarkoittama, olipa alue tarkkarajainen tai ei (esim. *Etelä-Suomi, Keski-Eurooppa, Ala-Satakunta, Sydän-Häme, Järvi-Suomi, Manner-Eurooppa, Muinais-Karjala, Suur-Ruovesi*). Sen sijaan kirjoitetaan pienellä alkukirjaimella sellaiset pelkästään luonnehtivat ilmaukset kuin *natsi-Saksa, tsaari-Venäjä* (tarkoitetaan hallitusmuotoa, ei aluetta) ja *loma-, matkailu-Suomi* (= Suomi lomanvieton kannalta tai matkailumaana)”. (Sadeniemi 1969.)

Finlandia-talo – entä Topeliussali vai Topelius-sali?

Varsin vakiintuneesti on kirjoitettu genetiivialkuisina ja yhteen ilman yhdysmerkkiä sellaiset yhdyspaikan (ja -rakennusten) nimet kuin *Aleksanterinkatu*, *JohanneksenkirKKo*, *Antintalo*, *Liisanpuistikko*, *Elielinaukio*. Niissä yhdysosan alkuosa on erisnimi (tavallisesti henkilön- tai paikannimi) ja jälkiosa nimen lajia ilmaiseva yleissana. 1900-luvun alkupuolella oli vastaavien yhdysnimien alkuosa usein nominatiivissa ja siinä käytettiin yhdysmerkkiä: *Topelius-katu*, *Svinhufvud-koti*, *Diesel-moottori*, *Sibeliushuhta*, *Nobel-palkinto*. Niitä muodostui muiden kielten, varsinkin ruotsin ja saksan, mallin mukaan. Kielivaliokunta käsitteli niitä 1937 Tunkelon alustuksen pohjalta. Alustaja totesi, että meillä on vanhastaan ollut vastaavissa tapauksissa henkilönimen genetiivi ilmaisemassa esimerkiksi laitoksen perustajaa tai kunnioituksen ja palvonnan kohdetta (*Kordelinin säätö*, *Brahen puisto*) ja sitä käytäntöä pitäisi pyrkiä noudattamaan edelleen. Keskustelussa tuli kyllä esiin myös nominatiivialkua puoltavia mielipiteitä: esim. *Svinhufvud-koti* olisi parempi selvyysden takia. Myös kansainvälisesti tunnettujen laitteiden tm. nimissä pidettiin taivuttamatonta muotoa selvempänä. – Joissain tapauksissa ongelma on ratkennut niin, että tällainen sana on muuntunut yleisanaksi ja alkuosan erisnimisyys unohtunut (*dieselmoottori*, *röntgensäde*).

Paikannimissä genetiivimuotoa suosittava yleisohje jäi edelleen voimaan. Genetiivikäytäntö alkoi horjua 1970–1980-luvulla etenkin julkisten rakennusten, laitosten, salien ym. nimeämisessä, kun yleistyi nimityyppi, jossa alkuosan erisnimi onkin nominatiivissa (*SibeliuspuiKto*). Tärkeä mallinantaja tälle nimimuodolle lienee ollut Helsinkiin 1971 valmistunut konserttitalo, jonka seinässä lukee sen nimi *Finlandia*. Talosta ryhdyttiin käyttämään säännönmukaista asua *Finlandia-talo* (erisnimi + yleisnimi). Pian alkoi tulla muita samantyyppisiä nimiä, joita kuitenkin kirjoitettiin ilman yhdysmerkkiä, mm. *Karjalatalo*, *Akavatalo*, *Suomitalo*. Nämä nimet hahmottuivat toisin kuin *Finlandia-talo*: *Karjalatalon* nimi ei ole *Karjala*, *Akavatalon* *Akava* jne. Nimitoimisto antoi 1980-luvun puolivälissä niiden kirjoitusasua tukevan ohjeen: ”Erisnimeksi kiteytynyt rakennuksennimi suositetaan kirjoitettavaksi yhdysosanaksi ilman yhdysmerkkiä myös silloin, kun sen alkuosa on erisnimi ja jälkiosa yleisnimi” (Welin 1985). Tämän sääntökohdan esimerkkeihin oli lipsahtanut myös *Finlandiatalo*, ja 4. numerossa jouduttiin selittämään, miksi *Finlandia-taloon* kuuluu yhdysmerkki: *talo* on erisnimeä selittävä jälkiosa,

ei erisnimen osa, niin kuin muut (vrt. *Kaisa-täti*). – Samoin hahmottuu myös Rovaniemellä sijaitseva *Lappia-talo*.

Kun sitten eri puolille Suomea alkoi kohota (konsertti)taloja ja -saleja, joiden nimet noudattivat samaa muodikasta nimityyppiä: *Tampere(-)talo*, *Kerava(-)sali*, *Sibelius(-)talo*, *Turku(-)halli*, *Topelius(-)sali*, *Laurentius(-)sali*, *Järvenpää(-)talo*, *Hartwall(-)areena*, niiden kirjoitusasu aiheutti jatkuvasti kysymyksiä siitä, tuleeko yhdysmerkki vai ei. Näitä nimiä ei ole tarkoitettu hahmotettavaksi niin kuin *Finlandia-talo*; esim. nimi *Tampere(-)talo* ei tarkoita taloa, jonka nimi on *Tampere*, vaan yhdysnimi mielletään kokonaisuutena erisnimeksi. Näin tulkittuna yhdysmerkki on tarpeeton. – Nimistönhuoltajat yrittivät ratkaista yhdysmerkin ongelmaa toisellakin tavalla, suosittamalla alkuosan erisnimeen genetiivimuotoa: ”Tampereentalo”, ”Järvenpäänsali”, mutta suositus ei ottanut tuulta (ainoita uusia genetiivialkuisia lienee *Alminsali* Helsingin Musiikkitalossa).

Rajanveto nimitysryppien *Finlandia-talo* ja *Tamperetalo* välillä on käytännössä hankala. Monien kielitajussa nominatiivimuotoisen erisnimen sisältävissä yhdyssanoissa kuuluu olla yhdysmerkki, kuten *Päijänne-purjehdus*, *Itä-Suomi-projekti*, *Ruuhka-Suomi*. Suomen kielen lautakunta pohti julkisten rakennusten, toimitilojen, laitosten ja salien nimien kirjoittamisen selkeyttämistä vuonna 2006 ja päätyi suosittamaan seuraavaa: ”Jos nimen alkuosa on perusmuodossa oleva erisnimi tai lyhenne, tulee erisnimen ja kohteen lajia ilmaisevan sanan väliin yhdysmerkki.” Suosituksen mukaisesti kirjoitetaan edellä mainitut nimet *Tampere-talo* jne. Samalla tavoin kirjoitetaan myös mm. *Mannerheim-museo*, *Akava-talo*, *Stakes-talo*, *Aalto-keskus*, *Tarja Halonen -sali*, *UKK-instituutti*.

Päätös poikkeaa erisnimialkuisten paikannimien vakiintuneesta kirjoitusohjeesta (ja mainittujen salien ja rakennusten jo yleisesti käytetystä kirjoitusasusta). Muutosta perusteltiin sillä, että julkisten talojen ja tilojen nimiä ei enää pidettäisi varsinaisina paikanniminä; perinteisen agraarinimistön *Antintalo*-tyyppi ei ole enää toimiva malli. (Mikkonen 2006:4.)

5.9 PAPITTARESTA NAISPAPPIIN – NAISTEN PUHUTTELUSANOJEN HISTORIAA

Kotikielen Seurassa⁵⁵ tehtiin 1886 merkittävä aloite, jonka mukaan sääntöihin sisältyvä ”mies”-sana korvattaisiin sanalla ”kansalainen”. Ehdotus meni läpi, ja alkuperäinen säännönkohta (1876) ”Seuran jäseneksi pääsemään on oikeutettu jokainen Suomen kielen tuntemista ja tutkimista harrastava suomalainen mies” sai uuden muotoilun: ”Seuran jäseneksi pääsemään on oikeutettu jokainen Suomenkielen tuntemisen ja tutkimisen harrastaja.” (Paunonen 1976: 317.) Tämä lienee ensimmäinen kerta, kun *mies*-sana hylättiin häivyttää sukupuolten tasa-arvon nimissä. Siitä pitääkin harpata sata vuotta eteenpäin, ennen kuin *mies*-sanoihin suuremmin alettiin kiinnittää huomiota. Naista ilmaisevien sanojen käytöstä sen sijaan on käyty vuosisadan mittaan runsaastikin keskustelua.

Rouva, neiti

Naisväkeen liittyviä titteleitä ja puhuttelusanoja oli 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alkupuoliskolla lähinnä *rouva* tai *neiti* (*emäntä* ja *tar/tär* ks. erikseen). Niiden käyttäminen oli tärkeää – ja tärkeä oli myös se siviilisäätäjako, jota näillä ilmaistiin. Kuitenkin jo vuonna 1903 tehtiin Kotikielen Seuran kokouksessa aloite naisten välisen tasa-arvon lisäämiseksi: ”Olisi ruvettava miettimään yhteistä nimitystä sekä *rouville* että *neideille*, samoin kuin miehillä on nimitys *herra*.” Asiaa kannatettiin, mutta nimitys jäi keksimättä.

Naisten nimitysasian on täytynyt olla myöhemminkin esillä, vaikka siitä ei ole löytynyt tarkkaa tietoa; arkistoinnissa on ollut etenkin 1900-luvun alkukymmeninä aukkoja. Päätelmiä voi kuitenkin tehdä myös niiden lehti-leikkeiden perusteella, joita kieliasioista alettiin koota kielitoimistossa pian sen perustamisen (1945) jälkeen. *Rouva–neiti*-aiheesta on tallella *Uuden Suomen* pakinoitsijan Ollin (Väinö Nuorteva) pakina vuodelta 1950. Hän tarttui mielellään kielenkäyttöä koskeviin ajankohtaisiin aiheisiin (Kolehmainen 2004).

Pakinassa ”Naisen arvoitus” Olli kuvaa hankalaa tilannetta: pitäisi kirjoittaa naiselle, josta ei tiedä, onko tämä rouva vai neiti. Mitä silloin merkitään nimen eteen, hän kysyy; miehillehän käy aina ”herra”. Asiasta on ollut paljon juttua, riitaakin, Olli kertoo. Näin hän selostaa ongelman aiempia

⁵⁵ Kotikielen Seura on 1876 perustettu yhdistys suomen kielen käytön ja tutkimuksen edistämiseksi. Seura julkaisee aikakauslehti *Virittäjää*.

ratkaisuyrityksiä: ”Oli aikoinaan oikein ’rouva’-nimityksen yleistämiskeskus. Eräät naispiirit jyrkästi ja kiihkeästi vaativat, että kaikkia naisia erotuksetta on sanottava rouviksi. Mutta eihän siitä mitään tullut. Rouva on jo kielenkäytössä niin vakiintunut, että hassua olisi ollut ruveta sitä tytöistä käyttämään.” Sitten hän muistelee, että sana ”arvotar” sai aikoinaan jonkin verran kannatusta ”mutta ei jaksanut tulla yleiseen käytäntöön”. Hänen oma ratkaisunsa on titteli ”Arv.”, jonka voi tulkita miten haluaa: ’arvoisa’, ’arvotar’, ’arvoitus’ tai ’arvaamatta titteliä’.

Pakinoitsija Ollin mainitsema ”arvotar” oli tosiaan ollut jo aiemmin esillä. Siitä on *Nykysuomen sanakirjan* arkistossa muutamia sanalippuja, jotka on poimittu 1900-luvun alkupuolen kirjallisuudesta. Muun muassa Ilmari Kianto on käyttänyt sitä 1925: ”Pyydämme teitä, arvoisat herrat ja mahdolliset naiset (arvottaret?) – –.” Muita poimintoja on mm. ”autoa ajava ja siis varakkaisiin piireihin kuuluva arvotar” (1929); ”poistaa janon ja tekee niin arvottaren kuin arvonkin [!] pirteäksi ja hilpeäksi” (1930).

Yllättävää kyllä *arvotar* on otettu mukaan *Nykysuomen sanakirjaan* (lyh. NS; 1. osa 1951): ”*arvotar* ehd. rouva ja neiti -titteleitä korvaamaan”. Merkintä ”ehd.” (= ehdotettu) viittaisi siihen, että sanaa olisi käsitelty virallisesti, mutta ainakaan kielilautakunnan pöytäkirjasta siitä ei löydy mainintaa. Ehdotus lieenee jäänyt lähinnä pakinavitsien tasolle.

Neiti kaventuu

Entä miten *rouva*- ja *neiti*-titteleille on myöhemmin käynyt? Niiden käyttö on mennyt selvästi eri suuntiin. Huonommin on käynyt *neidille*, joka jäi arvostuksessa *rouvan* jalkoihin. Naimattomuus oli vielä 1900-luvun alkupuoliskolla naiselle ilmeisen ei-toivottu tila, joten *neiti* sai vanhanpiian leimaa. Negatiivista sävyä lisäsi ehkä sekin, että *neiti*-sanaa käytettiin paljon palvelualalla, etenkin tarjoilijasta (”Neiti, toinen samanlainen!”), ja jälkiosana sellaisissa nimityksissä kuin *konttorineiti*, *pankkineiti*, *parturineiti*. ”Aatelisneitien” ja ”pappilan neitien” aika oli mennyttä maailmaa.

Nykysuomen sanakirjan (2. osa 1953) *neiti*-artikkelissa on vielä aivan asiallinen ja neutraali sävy: ”vars. tittelinä ja puhuttelusanana: naimaton nainen, vastak. rouva”. Suhtautumisen muutos 1900-luvun alkupuoliskolta 1990-luvulle tultaessa näkyy kuitenkin selvästi *Suomen kielen perussanakirjan* (lyh. PS; 2. osa 1992) *neiti*-artikkelissa, jonka selite on muuten samanlainen kuin NS:ssä, mutta siihen on lisätty ”vars. aik.”; sillä ilmaistaan, että *neiti*

naimattoman naisen yleistittelinä on lähes kadonnut. Sen sijaan *neidin* erikoiskäyttö tarjoilijan samoin kuin *pankkineidin* ym. ammattinimikkeenä on vielä katsottu silloisen kielenkäytön mukaiseksi. Sen jälkeen *neiti* on jatkanut katoamiskehitystään: *Kielitoimiston sanakirjan* (2006, 2012) mukaan myös *pankkineiti* ym. on leimattu vanhentuneeksi.

Mutta *neiti*-sanan merkityksen kehitys ei ole pysähtynyt vielä tähänkään: samalla kun se on väistynyt alkuperäisestä merkityksestään, se on siirtynyt uuteen käyttöön, tarkoittamaan miestä, jossa on naismaisia piirteitä, esim. ”Se on vähän neiti”. Se on miesnäkökulmasta tietenkin aika pahasti sanottu, niin kuin myös urheilun alalla ”neitikiekkoiu”.

Rouva sen kun pulskistuu

Rouva-sana puolestaan alkoi kehittyä juuri siihen suuntaan kuin eräät naispiirit sitä Ollin pakinankin mukaan ajoivat: siitä on osittain tullut yleistitelli, jota voidaan käyttää niin naineista kuin naimattomistakin naisista. Tätä kehitystä voi seurata sanakirjoista: kun 1900-luvun alkupuolen kielenkäyttöä kuvaavassa NS:ssa *rouva* esitetään vain naimisissa olevaksi tai olleeksi, PS on ottanut tämän lisäksi mukaan myös merkityksen ”yl. naisesta (ei kovin nuoresta) vars. puhuttelusanana”, esim. ”Mitä rouvalle saisi olla?”

Rouva-sanan merkitys nostatti suorastaan kohun vuonna 2000, kun presidentin virkaan tuli ensimmäinen nainen, Tarja Halonen. Mikä on ”herra tasavallan presidentin” naisvastine? Luontevin on tietenkin ”rouva tasavallan presidentti”; siihenhän oli jo kymmenen vuotta aikaisemmin saatu mallia armeijasta, kun joukko-osasto oli komennettu tervehtimään naispuolista puolustusministeriä, Elisabet Rehniä: ”Hyvää päivää, rouva puolustusministeri.” Nyt kuitenkin tuli lisäongelma siitä, voiko presidentti Halosta nimittää rouvaksi, kun hän ei ollut naimisissa.

Vaikka presidentti Halonen ratkaisikin ongelman kätevästi menemällä naimisiin, Kielitoimistostakin ehdittiin antaa jo monien kyselyjen takia *rouvan* käytöstä ohjeita:

Rouva ei ole vain siviilisäätystä, naimisissa oloa, kuvaava sana, vaan sitä käytetään myös laajemmin naisen puhuttelusanana. – – *Rouva* sopii kuitenkin esimerkiksi keskustelussa käytettäväksi samoissa tilanteissa, joissa miehiä puhutellaan *herraksi*. Niinpä ilmauksia *herra ministeri* ja *herra puhemies* vastaavat *rouva ministeri* ja *rouva puhemies*. Saman mallin

mukaan *rouva presidentti* on mahdollinen.”Tosin huomautetaan, että muunkinlainen kuin sukupuoleen viittaava puhuttelu on mahdollinen: ”*Arvoisa* sopii yleensä hyvin varsinkin tervehdyksiin ja puheen aloituksiin: *arvoisa ministeri* ja *arvoisa* (tasavallan) presidentti.” (*Kielikello* 1/2000: 39.)

Emäntä

Samassa Kotikielen Seuran kokouksessa (1903), jossa ensi kerran etsittiin yhteisnimitystä *rouvalle* ja *neidille*, ehdotettiin myös ”vierasperäisen” *rouvan* korvaamista suomalaisemmalla sanalla *emäntä*. Ehdotus oli ajalle tyypillinen: kaikki mikä vähänkään haiskahti svetisistiseltä, piti pyrkiä korvaamaan suomalaisemmalla ilmauksella.

Mitenkään uusi ajatus *emäntä*-sana rouvan (tai puolison) sijasta ei ollut. Jo Agricola käytti *emäntää*, esimerkiksi aapisensa kymmenennen käskyn suomennoksessa: ”Sinun leHEMEISES Emende (lue: lähimäises emäntää) / Paluelia / Pica / caria – – ele himoitze.” Vielä nykyistä kirkkoraamattua edeltävässä käännöksessä (1938) *emäntä* esiintyy: ”Niin kuin hedelmällinen viiniköynnös on sinun emäntäsi sinun huoneesi perällä” (Ps. 123:2). Edellisestä virsikirjasta voi myös löytää *emännän*, kuten paljon siteeratusta Julius Krohnin virrestä: ”Kell’ esteenä on emäntänsä, ken koettelee härkiään” (VK 1938, nro 137:3). Nykyisessä virsikirjassa (1986, nro 413) on *emäntä* häivytetty näin: ”Sai yksi ostaa uuden pellon, on toinen mennyt naimisiin.”

Vielä *Nyky-suomen sanakirjassa* *emäntä*-sanalla on toisena merkityksenä ’vaimo, rouva; perheenäiti’ ja siitä esimerkkejä ”Papin emäntä”; ”Hakea emäntä kotiinsa”. Nykyistä kielenkäyttöä kuvaavista sanakirjoista tämä *emännän* merkitys on lähes kadonnut. Leikillisesti tosin voidaan sanoa: ”Otetaanpas tätä meidän emännän kakkua” tai ”Etsiä emäntää”. Maaseudulla *emäntä* kyllä astelee edelleen aitanpolulla paljon luontevammin kuin kaupunkilaiselta kuulostava *rouva*.

Emäntä, NS:n mukaan ”maalaistaloissa ruokataloudesta [ym.] huolehtiva naishenkilö”, on tässä ominaisuudessa siirtynyt maalta kaupunkiin ja vahvistanut asemaansa: pitojen, kokouksen tms. ruokapuolesta tai muista järjestelyistä huolehtivasta naisesta käytetään monissa nykyisissä titteleissä *emäntä*-sanaa: *lento-*, *bussi-*, *kongressi-*, *messuemäntä*.

Timottaresta laulajattareen

Rouvan ja *neidin* lisäksi käytettiin 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alkupuolella yleisesti naisen tittelinä sanoja, joihin oli liitetty *tar/tär-johdin*. Nämä sanat oli yleensä muodostettu miehen arvo- tai ammattinimikkeestä (*neuvos* → *neuvoksetar*) tai, harvemmin, ne liittyivät naisen omaan ammattinimeen (*opettajatar, näyttelijätär*). *Tytär*-sanasta irronnut johdinainne on kansankielessä liitetty isän nimeen ja merkinnyt kyseisen miehen tyttäreltä, esim. *Timotar* (Timosen tytär). Vielä 1800-luvulla tällaista käyttöä oli Itä-Suomessa. – Vastaavaa on ollut tai on monessa muussakin kielessä.

Virittäjässä ilmestyi vuonna 1902 Wihtori Peltosen kirjoittama artikkeli *tar/tär*-päätteen käyttämisestä. Päätetä esiintyy hänen mukaansa niin monessa merkityksessä, että on vaikea tietää, mitä sillä milloinkin tarkoitetaan. ”Mieli piteeni on, että Kotikielen Seuran sietäisi tarttua asiaan käsiksi sekä hankkia selvyyttä ja varmuutta niille lukuisille kielenkäyttäjille, jotka eivät tiedä, kumpi tähän nähden oikea, kumpi vasen käsi on” (Peltonen 1902: 8). Peltonen toteaa, että kirjakieli on kansankielen pohjalta luonut uusia nimityksiä, kuten alkuperää tai sukua ilmaisevia (*hämetär, ranskatar*) ja ammattia tai ominaisuutta ilmaisevia (*haltijatar, opettajatar, kaunotar*).

Merkitykseltään epäselvinä tulokkaina Peltonen mainitsee mm. *kuningattaren*, joka voi olla hallitseva nainen tai kuninkaan puoliso, ja *ruhtinat-taren*, joka voi olla hallitseva nainen, puoliso tai tytär. Varsinaisesti hänen silmätikkunaan on kuitenkin tittelityyppi *professoritar, neuvoksetar*, joka merkitsee puolisoa eikä naispuolista professoria tai neuvosta. Peltonen toteaa, että tällaiset miehen ammatti- tai arvonimestä saadut vaimon tittelit ”tosin ovat aivan viimeistä kuosia ja vielä hyvin vähän käytettyjä”, mutta hän pelkää niiden leviävän. ”Laulajain, näyttelijäin, opettajain y.m. rouvat kai alkanevat vaatia itselleen laulajattaren, näyttelijättären ja opettajattaren arvoa, ja kukapa sen näin ollen voi heiltä kieltää. Mutta mitä sanovat oikeat laulajattaret, näyttelijättäret y.m.?”

Peltonen esittää, että *tar/tär*-johdinta tulisi käyttää vain naispuolisen ammatin tai viranhaltijan merkityksessä. ”Mutta”, hän kysyy, ”ovatko virkoja ja ammatteja hoitavat naiset tähän ratkaisuun tyytyväiset? Tuskinpa! Ainakin ’opettajattaret’ ovat jo pitkät ajat melkein harmin voimalla panneet vastalauseensa –. He eivät tahdo olla mitään *taria* tai *täriä*, vaan *opettajia, naisopetta-*

jia j.n.e. – sama työ, sama nimi lienee useimpain ajatus.”⁵⁶ (Peltonen 1902: 10.)

Peltosen artikkeli innoitti kaksi naista, ”rouva” Maila Mikkolan (Talvio) ja ”opettaja, neiti” A. N[issilä]n kirjoittamaan *Virittäjään* vastineen. Mikkola oli sitä mieltä, että ”jos arvonimiä yleensä katsotaan tarpeellisiksi”, ovat *professoritar, rehtoritar* jne. sentään ”miellyttävämpiä korvalle” kuin epäsuomalaiset arvonimet ”professoorska, rehtoorska”. Mainittuaan esimerkkejä naurettavista tittelimuodosteista, kuten ”komersserodinna”, hän toteaa: ”Sen uskallan taata, että suurin osa meitä nykyajan naituja naisia suo arvonimet miehilleen ja pyytää saada olla vain ’rouva’ – ainakin tavallisessa seurustelussa.” (*Virittäjä* 1902: 26.) – Kuuluisan kirjailijan ja aikansa vaikuttajanaisen oli tietysti varaakin olla tätä mieltä.

Myös A. N[issilä] kannatti Peltosen mielipidettä *tar/tär*-johtimen jättämisestä rouville ja tyttärille. Sen sijaan ammatissa olevat naiset voivat hyvin käyttää samaa arvonimeä kuin miehetkin ja, jos niin tahtovat, liittää siihen *nais*-sanana. ”Tiedän, että maaseudulla esim. ovat monet postinhoitajattaret jo itsestään lyhentäneet nimensä postinhoitajiksi ja kansakoulun opettajattaret opettajiksi” (*Virittäjä* 1902: 25).

”Toimituksen jäsen” laati keskustelusta *Virittäjään* (1902) suosituksen omaisen yhteenvedon, jossa hän ”pitäen esitettyjä mielipiteitä naismaailmassa vallitsevan yleisen mielialan ilmaisuina” ehdotti, että *tar/tär*-johdinta ei käytetä ”naispuolista ammatin- tai viranhoitajaa, arvonimen omistajaa merkitsemään, vaan käytetään samoja nimityksiä kuin miehellä on. – – Kokonaan on myös hylättävä ruotsinkielestä saatujen *ska*- ja *inna*-loppuisten arvonimien käyttäminen.” (S. 26–27.)

Naista tarkoittavat johtimet kielioppaissa

Myöhempiä kielenhuollon ohjeita *tar/tär*-titteliä käytöstä voidaan seurata 1900-luvun kielioppaista. Knut Cannelin ei ole aivan samoilla linjoilla *Virittäjän* ”suositusten” kanssa, kun hän neuvoo *Kielioppaassaan* (1916) näin: ”Niihin tapauksiin nähden, jolloin on kyseessä naispuolinen viran-, toimen-

⁵⁶ *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* oli otettu asiaan kantaa jo 1872, kun Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen kirjoitti seuraavaa: ”Sana ”opettajatar”, jota Kansakoulu-kalenteri käyttää, on mielestämme hylättävä, ei ainoastaan sen vuoksi, että se ei ole aivan oikea (”opettaja”-sana on tietysti communis generis), vaan pääasiallisesti hankaluutensa tähden. Se ei ole muutoinkaan oikein soma; muoto ”opettajattaret” ym. liikkuu mielestämme liian huikealla tanssi-jalalla.” (Nordlund 2004: 287.)

tai ammatinhoitaja, suositellaan – kielen selvyttä silmällä pitäen – *-tar*, (*-tär*)-loppuista muotoa, se kun sitä paitsi on jotenkin yleistynyt ja tuntuu mukavammalta kuin esim. naishallitsija, naishieroja j.n.e.”

E. A. Saarimaa puolestaan varoittelee kielioppaissaan: ”Naishenkilöä tar koittavaa *-tar*-johdinta ei ole käytettävä niin laajasti kuin vieraissa kielissä vastaavia johtopäätteitä.” Hän esittää monia esimerkkejä sen turhasta käytöstä. Näinkin yksityiskohtainen ohje on *Kielenoppaassa* (1947) mukana: ”*Sai-
raanhoitaja* sopii myös naisesta käytettäväksi, samoin *osastonhoitaja*” (s. 66).

Selvyiden vaatimista tapauksista (esim. kun oppilaitoksessa on johtaja ja johtajatar) Saarimaa on Cannelinin kannalla. Lisäksi Saarimaa esittää: ”Vakiintuneita nimityksiä ovat esim. *laulajatar, näyttelijätär, ompelijatar, papitar, tanssijatar*. Tarpeellisia saattavat edelleen olla esim. *keittäjätär, myyjätär, pesijätär, tarjoilijatar*.” Sen sijaan puolison *tar/tär*-arvonimiä (*kenraalitar, piispatar* ym.) hän pitää teennäisinä, ellei ole kysymys hyvin korkeasta arvosta (*kuningatar, kreivitär, ruhtinatar* ym.). ”*Professorska, kapteenska* ym. semmoiset lainasanat on tietysti hylättävä, samoin *tohtorinna-*tyyppiset (*keisarinna* lukuun ottamatta).” (Saarimaa 1955: 68.) Käytännössä näitä teennäisiksi tai hylättäviksi leimattuja puolison titteleitä näkyi vielä pitkään.

Osmo Ikola pohtii *Suomen kielen käsikirjassa* (1968) kysymystä ”Opettajatar vai naisopettaja?” Hän mainitsee mm. *kuningattaren* ja *kauppaneuvoksettaren* kaksimerkityksisyyden ja toteaa: ”Sukupuolta ei suomessa vanhastaan ole osoitettu millään muoto-opillisella aineksella. Vaikka *-tar*-johtimella eräissä tapauksissa on tällainen tehtävä, ei sen käyttöä pitäisi vieraiden esikuvien mukaan tarpeettomasti laajentaa. Esim. *ystävä* voi yhtä hyvin olla nais- kuin miespuolinenkin. Selvyiden vaatiessa puhuttakoon esim. *tyttöystävästä* mieluummin kuin *ystävättärestä*⁵⁷. *Opettaja* voi olla yhtä hyvin nainen kuin mies. Jos sukupuolen ilmaiseminen on tarpeen, voidaan puhua *mies-* tai *naisopettajasta*.”

Terho Itkosen *Kielioppaassa* (1982) näkyy kannanottoja vain eräiden haku-sanoiksi otettujen *tar/tär*-loppuisten titteleiden yhteydessä, kuten *tarjoilijatar* ”etup. vanh. [= vanhentunut] ammattimaisesta naistarjoilijasta (nyk. tav. *tarjoilija*)”; *opettajatar* ”vanh. naisopettajasta, (nyk. *opettaja*)”; *ompelijatar* ”vanh.

57 Sanoilla *naisystävä* ja *tyttöystävä* ei ilmeisesti vielä 1960-luvulla ollut naispuolisen seurustelukumppanin merkitystä.

naisompeijasta (nyk. *ompelija*)”. Sen sijaan monet taidealan ammattinimikkeet Itkonen katsoo vakiintuneiksi, kuten *laulajatar*, sillä selitteenä on vain ”ammat-
timainen naislaulaja”, samoin *näyttelijätär*” (myös *näyttelijä*) ammattimaisesta
naisnäyttelijästä” ja *tanssijatar*” naispuolinen tanssitaiteilija (ammattinimityk-
senä)”. Kanta on pysynyt samana *Kielioppaan* myöhemmissäkin laitoksissa.

Kielioppaissa näkyvä ohjeistuksen muutos *tar/tär*- ym. feminiini-
johdoksista ilmentää tietenkin yleisen kielenkäytön vähittäistä muutos-
ta neutraalimpaan suuntaan. Vielä selvemmin sitä heijastavat sanakirjat.
Kielenhuollossa ei viime aikoina ole juuri katsottu aiheelliseksi puuttua
näihin johdoksiin. Jonkinlaista tarkistusta nykykielen kannalta tosin tehtiin
1980-luvulla, kun toimitettiin *Suomen kielen perussanakirjaa* (1990–1994).

Harvoja kielenhuollon kannanottoja viime vuosilta on Kielitoimiston
silloisen johtajan Anneli Räikkälän pakina *Helsingin Sanomissa* 1998: ”Ny-
kyaikaisia [puolison ammatista johtuvia nimityksiä] eivät enää ole *kenraa-
littaret, laamannittaret* eivätkä *maaherrattaret. Kuningattaret* ja *ruhtinattaret*
ovat sentään säilyttäneet sädekehänsä. – Sukupuolta osoittavat ammat-
tinimitykset alkavat nekin olla nykyään harvinaisia. *Tarjoilijattaret, johta-
jattaret, näyttelijättäret* ja *kirjailijattaret* kuulostavat jo vähän vanhahtavilta
ja keimailevilta. *Konekirjoittajatarkin* on muuttunut *tekstinkäsittelijäksi*.”

Suomi ”kielimiesten” käsissä

Suomen kieli, sekä sen kehittämistoimet sivistys- ja kirjakieleksi 1800-lu-
vulla että sen tietoisien ohjailun toimet 1900-luvulla, oli pitkään miesten
käsissä. Lauri Posti toteaa vuonna 1978: ”Vielä vuosisadan [1800-luvun]
alkupuolella oli paljon niitä, jotka väittivät, että suomesta ei koskaan voi
tulla kulttuurikieltä. Onneksi oli myös *miehiä*, jotka uskoivat kieleemme
mahdollisuuksiin ja olivat valmiita tekemään uhrautuvaa työtä.” (Posti
1978.) Alan julkaisuissa seikkailikin *kielimies* suvereenisti 1960-luvulle
saakka, mikä näkyy myös tässä kirjassa.⁵⁸

58 *Mies*-loppuisiin tehtävä- ja ammattinimikkeisiin on kiinnitetty viime vuosikymmeni-
nä usein huomiota, ja niitä on ehdotettu korjattavaksi sukupuolten välistä tasa-arvoa
tukevaan suuntaan. Suomen kielen lautakunta käsitteli vuonna 2007 kansalaisaloitetta
sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämisestä. Tällöin suositettiin mm. muutoksia
saamamies > *veljoja*, *luottamusmies* > *luottamushenkilö*, *edusmies* > *edustaja*, *lehtimies* >
toimittaja, *tasa-arvoasiamies* > *tasa-arvovaltuutettu*. (Suomen kielen lautakunnan pk.
22.10.2007.)

Vaikka Kotikielen Seuran jäseniksi kelpuutettiin naisia jo 1800-luvun lopussa, heillä ei pitkään ollut äänioikeutta kokouksissa. Vielä seuran sata-vuotishistoriikissa (*Virittäjä* 1976) Heikki Paunonen kirjoittaa: ”Seuralla on ollut onni lukea toimimiestensä joukkoon lukuisia kansallisten tieteenalomme merkkihenkilöistä.” Luettelo onkin lähes 1970-luvulle saakka täysin miehinen. Fennistiikan miesedustajien ketjun mursi vasta Eeva Lindén, joka ensimmäisenä naisena väitteli alalta (1942) ja oli myös ensimmäinen naispuolinen suomen kielen lehtori yliopistossa (1955–1965) (Rintala 1981). – Tässä yhteydessä on syytä mainita myös, että virallisen kielenhuoltoelimen, suomen kielen lautakunnan, jäseneksi kutsuttiin vasta vuonna 1981 ensimmäinen nainen, Päivi Rintala. Nykyisin suomen kielen lautakunnassa on naisenemmistö.

5.10 TULEVAN AJAN VERBIMUOTO: TULLA-FUTUURI?

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta oli koolla seuran talossa 3.4.1944. Kokouksessa olivat läsnä jäsenet Martti Airila (pj.), Lauri Hakulinen, Kaarlo Nieminen, Ruben Nirvi ja E. A. Saarimaa, pöytäkirjaa piti Hannes Teppo. Asialistalla oli kirje (10.12.43), jossa *Kauppalahden* toimitussihteeri Oiva Talvitie kysyy valiokunnan mielipidettä suomen kielen futuurista, tarkemmin *tulla tekemään* -ilmauksen käytöstä.

Talvitie tuo kirjeessä ilmi oman, varsin jyrkän kantansa:

Pienestä pitäen olen elänyt uskoen, että suomenkielessä on vain yksi, ainoa, jakamaton ja yksinkertainen futuuri, joka kirjoitettuna aivan erehdyttävästi näyttää preesensiltä. 21 vuotta olen itse kirjoittanut laadottavaksi ja painettavaksi tarkoitettua käsikirjoitusta kertaakaan käyttämättä tai edes tarvitsematta sen korvikkeeksi ”yhdistettyä” [futuuria]. Ja aivan tavattoman paljouden ”yhdistettyjä” olen hävittänyt muiden käsikirjoituksista. Ne nuoremmat toimittajat, joita olen eri lehdissä ammattiin opettanut, ovat oppineet sitä vihaamaan, eivätkä hekään ole sitä tarvinneet.

Talvitien vankkaa uskoa oli alkanut horjuttaa se, että hän oli jo useamman kerran tavannut jopa arvostamiensa ”kielimiesten” teksteissä kyseisen ”monstrumin”. Lopullisena sysäyksenä kirjeelle oli samana aamuna *Helsingin*

gin *Sanomissa* ollut Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokousuutinen, jonka viimeisessä kappaleessa Talvitie ”iski otsansa” tuohon futuuriin. Hän muisteli myös nähneensä äskettäin jopa *Virittäjän* palstoilla kyseisen ilmauksen. Nyt hän kysyy: ”Onko suomenkieleen tosiaankin synnytetty yhdistetty futuuri? Jos on, onko se merkitykseltään identtinen ’oikean’ preesens-futuuriin kanssa. Jos näin on, milloin on mitäkään käytettävä? Ja jos ’yhdistetty’ on ’yksinkertaisen’ selvennys, ollaanko menossa käyttämään yksinomaan sitä?”

Futuuri kirjakielessä ja murteissa

Sodan vuoksi kielivaliokunnan toiminnassa oli ollut lähes vuoden tauko. Niinpä Talvitien futuurikysymyskin ehti maata monta kuukautta pommi-suojassa, ennen kuin sitä päästiin käsittelemään, eikä kirjeen monisteita ollut voitu toimittaa jäsenille ennen kokousta; tämä käy ilmi pöytäkirjasta. Siksi asian pohjustukseksi luettiin artikkeli ”Kirjakielemme futuurista”, jonka Artturi Kannisto oli kirjoittanut *Virittäjään* vuonna 1898 (s. 73–77), siis 46 vuotta aikaisemmin.

Myös Kanniston kirjoituksen innoittajana oli ollut lehtijuttu, *Uudessa Suomettaressa* julkaistu nimimerkki S. M:n mielipidekirjoitus ”Futuuriista Suomen kielessä”. Kannisto referoi sitä omassa kirjoituksessaan näin: ”Ilmaistuaan aluksi ilonsa siitä että vihdoinkin on uudemmissa suomen kieliopin painoksista karsittu pois sellaiset pitkät futuuriin muodostukset kuin *tulen lukemaan*, joita ei muka kansan kesken käytetä, kirjoittaja kääntyy valittamaan että on toinen outo ja kankea futuurimuoto alkanut päästä käytäntöön: – *olen lukeva*.”

Kannisto esittää oman mielipiteensä: ”En ole aivan samaa mieltä kuin kirjoittaja, mitä tulee sellaisiin futuurina viljeltyihin lauseparsiin kuin *tulen lukemaan*. Kokonaan tuulesta temmattua ei niiden käyttäminen ja käsitys niiden futuurisesta merkityksestä ole, vaan sillä on tukensa kansankielessä. III:n infiniitiivin illatiivia käytetään nim. *tulla* verbin yhteydessä ilmoittamaan tekoa, jota toimittamaan joku joutuu.”

Kannisto esittelee sitten *tulla*-futuuriin kansankielisiä juuria runsain murre-esimerkein, joita on poimittu lähinnä länsi- mutta myös itämurteista: *Kyllä te sen tulette maksamaan; En tiijä, millä veneellä me tulemme lähtemään; Sinä tulet henkes menettämää, jons’ es laita – – ; Kyllä se tulee maksaan isoj joukko*. Kannisto ottaa sitten esille toisen kansankielisen, passiivissa

käytettävän futuuri-rakenteen, jossa *tulla*-verbin yhteydessä käytetään I partisiipin translatiivia predikatiiviadverbiaalina: *Mihkä tulee mentäväks? Tulee hakattavaks semmosta mehtää, josta tulis tukkia; Tullooks teilt millo Viipurii lähetettäväks?*

Kannisto toteaa esimerkeistä käyneen kyllin selville, että kun finiitti-verbi *tulla* on preesensissä, näillä lauseparsilla on hyvin usein futuurinen merkitys. Mutta niihin sisältyy muutakin, nimittäin juuri 'joutumisen' merkitys. Tämä havaitaan paremmin muista aikamuodoista kuin indikatiivin preesensistä: *Siinä vasta tuli saamaan miehen kiini; Nämät tuli ihte pappinsa elättämmä; Tuli otettavaks menneenvuotista*. Esiteltyään sitten myös S. M:n tuomitseman toisen futuurirakenteen, *olen lukeva*, kansanomaista käyttöä Kannisto toteaa: "Edellisestä esityksestä on selvinnyt, ettei S. M. ole oikeassa väittäessään, että 'ei kansassa niitä muotoja [sellaisia kuin *tulen lukemaan*] käytetä, vaan että jos joku tulee lukemaan, niin hän tulee todella tänne tai sinne'."

Kannisto myöntää tosin, ettei kyseinen lauseparsi ole löytänyt armoa myöskään A. W. Jahnssonin lauseopissa *Finska språkets satslära* (1871), kun tämä varoittaa kääntämästä ruotsin *om du kommer att resa dit* ilmauksella *jos tulet sinne matkustamaan*. "Tekijä lienee vainunnut siitä ruotsalaisuutta, mutta epäilemättä aivan syyttä." Kannisto on kuitenkin vakuuttunut siitä, että kyseinen ilmaustapa "on yltä yleinen; kielen köyhdyttämistä olisi sen hylkääminen".

Artikkelinsa lopuksi Kannisto esittelee lehtikielestä poimimiaan tuoreita esimerkkejä molemmista mainituista rakenteista pitäen niitä täysin luontevina. Hän viittaa myös Kotikielen Seurassa käytyyn futuurikeskusteluun, jossa päädyttiin siihen, "että puheenaolevia lausetapoja kyllä saattaa tarpeen tullen kirjakielessä viljellä muitten kielten futuuriksi nimitetyn muodon vastineena".

Kielivaliokunnan päätös 1944

Kielivaliokunta tuli Kanniston artikkelin luettuaan siihen tulokseen, että hänen 1898 esittämänsä ajatukset futuurista olivat edelleen päteviä. Talvitien kysymykseen valiokunta otti kantaa seuraavasti: "*Tulla*-verbillä muodostettua futuuria ei ilman muuta ole niin jyrkästi tuomittava kuin kirjelmän lähettäjä on tehnyt, mutta varsinkin käännöskielessä sitä esiintyy tarpeetoman paljon."

Valiokunta toivoi, että futuurista saataisiin selvitys *Virittäjään*. Jo samana vuonna ilmestyikin valiokunnan sihteerin Hannes Tepon lyhyehkö kirjoitus ”Tulen tekemään”, jossa hän referoi niin Kanniston artikkelia kuin valiokunnan sen pohjalta käymää keskustelua ja päätöstä. Sen kummempi ”selvitys” se ei ollut. Kanniston artikkeliin viitaten Teppo toteaa kuitenkin: ”Lähes puoli vuosisataa on kulunut tuon periaatteessa merkityksellisen kirjoitelman julkaisemisesta. Tällä välin *tulen tekemään* -futuurin käyttö on ilmeisesti lisääntynyt, kun sitä on viljelty orjallisesti esim. käännettäessä vieraskielistä tekstiä.” (Teppo 1944: 203.)

Futuuri kieliopissa ja -oppaissa

Voidaan pohtia, mikä saattoi olla Talvitien jyrkän futuurikannan takana? Kanniston artikkelista hän ei ilmeisesti edes tiennyt. Aina voi epäillä 1900-luvun alkupuolen vahvaa kielenkäytön vaikuttajaa E. N. Setälää, jonka oppikirjoja Talvitiekin oli varmasti koulussa lukenut. Setälän *Suomen kielen lauseopissa* (1880) futuurista esitetään näin: ”Tulevaa aikaa varten ei suomen kielessä ole eri muotoja, vaan sen sijaan käytetään vastaavia nykyajan muotoja, esim. *Huomenna sen kirjoitan*” (s. 35). Kolmannesta painoksesta lähtien asia ilmaistaan vielä lakonisemmin. Futuurin muita ilmaisumahdollisuuksia ei lauseopissa siis tuoda esiin – siitäkään huolimatta, että eräät Kanniston siteeraamat murre-esiintymät *tulla*-futuurista olivat Setälän keräelmästä. Mitä ei mainita, sitä ei ole! Näin kai Setälänsä lukeneet Talvitien tavoin tulkitsivat.

Tulla-futuuri esitetään kyllä jo eräissä Setälän teosta aiemmissa 1800-luvun kieliopissa. Osmo Ikola mainitsee tutkimuksessaan tempusten ja modusten käytöstä (1949) A. G. Coranderin teoksen *Finsk Satsläran* (1865). J. Länkelän kieliopissa (1867) opetetaan näin selvästi: ”Tekosanojen aikamuotoja on siis viisi: – 5. tuloaika: Minä kirjotan eli tulen kirjottamaan.” A. W. Jahnsson varoittaa omassa kieliopissaan (1866) tällaisen futuurin käytöstä pitäen sitä ruotsalaisuutena, niin kuin Kannistokin mainitussa artikkelissaan esittää. Jahnssonin kannanotto lienee ollut myös Setälän esikuvana.

Vaikka Setälän lauseopin lakonista futuuritietoa jaettiin painoksesta toiseen aina 1970-luvulle saakka, alkoi muissa 1900-luvulla ilmestyneissä kieliopissa ja -oppaissa näkyä varovaisia mainintoja myös futuurin erilaisista ilmaisumahdollisuuksista. Lauri Kettunen esittää *Suomen kieliopissaan* (1934) preesens-futuurin lisäksi: ”Tarpeen vaatiessa se ilmaistaan myös kier-

täen, esim. *Hän on sen tekevä – Hän tulee sen tekemään*. Sellainen futuuri on kuitenkin tavallaan epäsuomalainen ja usein kankea.” (S. 150.)

E. A. Saarimaa hyväksyy *Kielenoppaassaan* (1947) futuurin ”kiertämisen” varauksettomammin: ”Suomen kielessä ei ole varsinaista futuuria, mutta tarpeen tullen saatetaan vieraiden kielten futuuria vastaamaan käyttää kahtakin lausetapaa, joilla kansankielessäkin voi olla futuurinen merkitys. Voidaan esim. sanoa joko *tulen lukemaan* tai *olen lukeva*.” (S. 235.) – Saarimaa oli kielivaliokunnassa 1944 mukana ottamassa kantaa Talvitien kysymyksen futuurista. Kannanotto vastasi pääpiirtein sitä ohjetta, jonka hän esitti myöhemmin oppaassaan. Ohje tosin oli samanasaisena jo hänen aiemmassa oppaassaan *Huonoa ja hyvää suomea* (1930).

Uudemmatkin kielioppaat, kuten Osmo Ikolan (1968) ja Terho Itkosen (1982) oppaat, ohjeistavat futuurin käytön hyvin samaan tapaan kuin valiokunta aikoinaan: Ensin todetaan, ettei suomessa ole varsinaista futuuria, vaan tuleva tekeminen osoitetaan preesensillä. Sitten seuraa kohta ”tarpeen tullen”, jota Aarni Penttilä puolestaan avaa *Kieliopissaan* (1957) näin: ”Milloin saattaa syntyä epävarmuutta siitä, onko preesensin esiintymän merkitys presenttinen vai futuurinen, voidaan käyttää *tulen tekemään* tai *olen tekevä* -tyyppisiä ilmauksia futuurin tehtävissä” (s. 473). Myös Penttilä viittaa ilmausten kansanomaisuuteen. Oppaissa varoitetaan sitten käyttämästä kyseisiä futuurirakenteita tarpeettomasti, silloin, kun lauseessa on jo jokin muu tulevaan aikaan viittaava ilmaus. *Tulla*-futuuriin (svetisistisestä) muukalaisuudesta ei ohjeissa ole mainintaa.

***Tulla*-futuuri nykykielessä**

Kielivaliokunnan 1944 tekemän päätöksen jälkeen ei futuuria ole käsitelty kielenhuoltoelimissä. Merkillisen sitkeässä elää silti edelleen – yli 100 vuotta Kanniston liberaalin futuurikirjoituksen ja 70 vuotta kielivaliokunnan sitä myötäilevän kannanoton jälkeen – käsitys, että *tulla*-futuuria ei pitäisi lainkaan käyttää. Sitä kysytään silloin tällöin kielitoimiston puhelinneuvonnassa ja lehtien yleisönosastossa. Yhteen tällaiseen mielipiteeseen puuttui Matti Vilppula 1993 kirjoittamalla *Kielikelloon* poleemisen jutun ”Onko *tulla*-futuuri tarpeeton?”.

Kirjoituksen lähtökohtana oli Seppo Heikinheimon arvostelu eräästä elämäkerrasta (*Helsingin Sanomat* 28.10.1992), jonka kirjoittaja hänen mukaansa oli viljellyt runsaasti *tulla*-futuuria. ”Sehän on kamala svetisismi

mutta rehottaa tietenkin pulskasti joka puolella”, hän heittää kärjekkääseen tapaansa. – Historia toistaa itseään!

Vilppula esittää monin valaisevin esimerkein, miten *tulla*-futuuri on usein tarpeen selvyysyistä, mutta ottaa esiin myös sen turhan käytön. Svetisismiväitteeseen Vilppula vastaa näin:

Heikinheimon maininta ”kamalasta svetisismistä” sisältää ajatuksen, että *tulla*-futuuri on vastikään tunkeutunut ruotsista suomeen ja että siitä olisi kaikin keinoin yritettävä päästä eroon.

Vilppula kertoo vähän *tulla*-futuurin historiasta ja viittaa myös sen kansanomaisiin juuriin esittämällä muutaman murre-esimerkin. Hän päätyy seuraavaa näkemykseen:

Vaikka *tulla*-futuuri lieneekin ruotsin *kommer att* -futuurin mallin mukaan syntynyt, ruotsalaisperäisyys ei ole riittävä peruste sen hylkäämiseen. – – miksi emme sallisi myös *tulla*-futuuria silloin, kun sen käyttö esimerkiksi kaksitulkintaisuuden poistamiseksi on paikallaan.

Tulla-futuurin puolustuksesta huolimatta Vilppula ei siis varsinaisesti kumoakaan Heikinheimon esiin nostamaa svetisismiväitettä vaan myöntää sen mahdolliseksi, niin kuin asiallista onkin. Svetisismien karttaminen ei kuitenkaan ole enää kielenhuollon keskeisiä periaatteita.

5.11 TEITITTELYN HISTORIAA: *TE OLETTE TEHNYT*

Teitittelyllä tarkoitetaan kohteliasta puhuttelua, jossa monikon 2. persoonan pronomini *te* viitataan yhteen henkilöön. Tällaiseen subjektiin liittyvä predikaattiverbi on preesensin ja imperfektin aikamuodossa monikossa: *Taidatte* olla vieras täällä. *Luitteko* (te) jo lehden? Teitittelyn erikoisuus on se, että liittomuodoissa, siis perfektin ja pluskvamperfektin aikamuodoissa, apuverbi (*olla*) on monikossa mutta partisiippimuotoinen pääverbi yksikössä: *Oletteko lukeanut* tämän kirjan? Ohjetta vastaan kuulee usein rikottavan esimerkiksi haastatteluissa (*Oletteko jo ”lukeneet”?*). Se johtuu ehkä siitä, että teitittely on nykyään melko harvinaista kaikkialle tunkeneen sinuttelun rinnalla. Voisi toisaalta luulla, että teitittelymuoto jo hallitaan, sillä sitä

koskeva ohje hyväksyttiin pitkälti toistasataa vuotta sitten tilaisuudessa, josta kerrotaan seuraavassa:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura järjesti 50-vuotisjuhliensa huipennukseksi keväällä 1881 kaksipäiväisen seminaarin, jossa sen työalat eli ”osastot” käsittelivät oman alansa ongelmia. Edustettuina olivat kieliopillinen, kieli-tieteellinen, historiallinen ja muinaistieteellinen osasto. Seminaarin suunnittelukomitea oli etukäteen koonnut aiheet ja muotoillut niistä kysymyksiä. Keskustelut on kirjattu *Suomi*-kirjaan 1882 (II/15). Omana lukunaan siinä on ”Kieliopillisen Osaston keskustelut”, jossa kerrotaan oikeinkirjoitusta ja muoto- ja johto-oppia sekä lauseopin kysymyksiä koskevien ongelmien käsittelystä.

Kysymykset olivat enimmäkseen laajoja: Mitä yleisiä sääntöjä on noudatettava ”muukalaisten sanain” kirjoittamisessa suomen kielessä? Miten vierasperäisiä erisnimiä taivutetaan? Milloin yhdyssanojen alkuosa on nominatiivissa, milloin genetiivissä? Milloin yhdyssanan väliin pannaan yhdysmerkki? jne. Joukossa oli näinkin tärkeä kysymys: ”Mitkä erityisreitit oikeinkirjoituksessa ovat vielä vakaantumattomia, ja kuinka ne olisivat vakautettavat?” Valitettavasti ei tälle eikä kaikille muillekaan tärkeille kysymyksille jäänyt seminaarissa aikaa.

”Oletteko kuullut sitä?”

Edellisiä paljon vähäisempi mutta ilmeisesti juuri silloin ajankohtainen oli seuraava lauseopillinen keskustelukysymys: ”Jos pronomini Te tarkoittaa yhtä henkilöä, onko silloin perfektinen ja pluskvamperfektinen predikaatti pantava monikkoon vai yksikköön?”

Kysymykseen vastasi yksi seminaarin puuhamiehistä, maisteri Hahnsson: ”Te-sanana tarkoittaessa vain yhtä henkilöä sen predikaatti preesensissä tai imperfektissä ollen aina tietysti on monikossa; perfektissä tai pluskvamperfektissä ollen predikaatin apuverbi on pantava monikkoon, mutta predikaatin täyte yksikköön; esim. ’Oletteko tullut tänne pilkattavaksi?’ – kun yhtä puhutellaan;– ’oletteko kuullut sitä?’” (*Suomi* II/15: 229.)

Hahnssonin vastaus vaikutti varmalta ja ikään kuin jo yleisesti hyväksytyltä ohjeelta. Siitä ei myöskään syntynyt mitään keskustelua, toisin kuin monista muista kysymyksistä. Pidettiinkö tätä ohjetta siis jo täysin vakiintuneena? Ohjeen on täytynyt olla siihen mennessä jo laajemminkin esillä, sillä se löytyy samoihin aikoihin, 1880, ilmestyneestä E. N. Setälän laatimasta

Suomen kielen lauseopista: ”Jos Te-sanalla puhutellaan yhtä henkilöä, niin pred. sana [= predikatiivi] seuraa yksikössä: esim. *Te olette jalo*; *Teidän tulee olla jalo*; *Oletteko tämän tehnyt?*” (s. 2).

Tehnyt – predikatiivi?

Lauseopin silloisen tulkinnan mukaan sekä Hahnsson että Setälä katsoivat liittopredikaatin partisiippimuotoisen pääverbin (*tullut*, *tehnyt*) olevan predikatiivi (Hahnsson: ”predikaatin täyte”; Setälä: ”pred. sana”). Setälän esimerkkejä rinnakkain tarkasteltuna ajatus on ymmärrettävä: adjektiivilla *jalo* ja partisiipilla *tehnyt* on lauseessa sama predikatiivin tehtävä: ne kertovat *olla*-verbin avulla jotakin subjektista – muun muassa että se on yksikössä.

Se lauseopin näkemys, että partisiippi *tehnyt* olisi predikatiivi siinä kuin *jalo*-sanakin, korjattiin kyllä jo Setälän *Lauseopin* seuraavaan painokseen (1884). Siinä *tehnyt* on siirretty nykyiseen kielioppikategoriaan, ”yhdistetyn temporin” partisiipiksi. Korjaus ei silti muuttanut teitittelyn ohjetta: ”Jos subjektina on Te, joka tarkoittaa yhtä henkilöä, tahi tällamoista Te-sanaa tarkoittava relatiivipronomini, niin predikaatinsana on yksikköä; esim. *Te olette jalo*; *Teidän tulee olla jalomielinen*; *Te, joka olette oppinut mies*. – Samoin on partisiippi yhdistetyissä temporeissa yksikköä; esim. *Oletteko tämän tehnyt?* *Te, joka olette kirjojakin kirjoittanut* –.” (S. 15.) Sääntöön oli siis lisätty esimerkki relatiivilauseesta: siinä *te*-pronominiin viittaava relatiivipronomini (*joka*) on yksikössä, vaikka predikaatti (*olette*) on monikossa. – Suurin piirtein samanlaisena teitittelyn ohje siirtyi Setälän lauseopin myöhempiinkin laitoksiin, ja monet sukupolvet ovat opiskelleet niistä (ja myöhemmin kieliooppaista) teitittelyn kielimuodon.

Setälän *Lauseopin* 1. painoksen tavoin esitti teitittelymuodon säännön A. W. Jahnsson lauseoppinsa *Finska Språkets Satslära* 2. painoksessa (1886): ”*Te olette liian ankara*; *Oletteko nähnyt näin kauniita kukkia*; *Te olette käynyt vanhaksi*.” Myös Jahnsson katsoo siis, Hahnssonin ja Setälän tavoin, partisiipin ”käynyt” olevan predikatiivi (”predikatsfyllnaden”). Jahnssonin lauseopin 1. painoksessa (1871) teitittelystä ei vielä ollut ohjetta. Ehkä sääntö katsottiin tarpeelliseksi lisätä teokseen sen jälkeen, kun se oli ollut esillä SKS:n juhlaseminaarissa.

Oikeakielisyyden harrastajat omaksuivat pian teitittelymuodon ohjeen. Niinpä muun muassa *Virittäjässä* oli vuonna 1918 kirjoitus, jossa – ajan tavan mukaan – arvosteltiin varsin yksityiskohtaisesti erään suomennoksen

kieliasua. Myös teitittelyn verbimuodon virhe oli huomattu: ”Siv. 102: – – , mitä Te ette kyllä ole *maininneetkaan* (pro *maininnutkaan*, kun puhutellaan yhtä ihmistä)” (*Virittäjä* 1918: 139).

”Voiko kauppaneuvos tulla”

Monissa selvityksissä (mm. Sadeniemi 1968) esitetään, että sinuttelu on suomessa niin kuin monissa muissakin kielissä alkuperäinen puhuttelumuoto. Sitten siirryttiin teitittelyyn, kun haluttiin etäännyttävämpää puhuttelua. Lähimmässä mallinantajakielessä ruotsissa teitittely oli tavallista jo keskiajalla. Vähitellen teitittelyn arvostus laski, ja viimeistään 1800-luvulla siirryttiin ensin ruotsissa ja sitten myös suomessa arvokkaampana pidettyyn puhuttelumuotoon, kolmannen persoonan ja siihen liittyvän arvonimen käyttöön: ”Kan kommerserådet komma?” – ”Voiko kauppaneuvos tulla?” Suomessa tosin teitittely jäi monin paikoin, etenkin Länsi- ja Pohjois-Suomessa, kansanomaiseen käyttöön, niin että jopa perheen kesken lapset saattoivat teititellä vanhempiaan tai vaimo miestänsä pitkälle 1900-luvulle.⁵⁹

Teitittelyn puolesta

Nuoren suomenkielisen sivistyneistön piirissä syntyi puhuttelutavoista 1800-luvun loppupuolella vilkasta, osin kiivastakin keskustelua. Siinä pyrittiin nostamaan teitittely uudelleen arvoonsa muun muassa sen tähden, että puhuttelua kolmannessa persoonassa ja titteliä tai arvonimeä käyttäen pidettiin kömpelönä. Tätä puhuttelua ei kuitenkaan nähty niinkään kielellisenä kuin sosiaalisena ja psykologisena ongelmana (Paunonen 2010: 333). Keskustelua käytiin Kotikielen Seurassa ensimmäisen kerran 1885. (Teitittely oli siis puheenaiheena samoihin aikoihin muuallakin kuin mainitussa SKS:n juhlaseminaarissa.) Yhteiseksi kannaksi tuli, että 3. persoonan puhuttelua oli syytä välttää, ”koska meillä on erinomaisen hyvä puhuttelusanamme *Te*, jota meidän sopii aina kohteliaassa puheessa käyttää” (Paunonen 1976: 347). Seura toisti käsityksensä 1892.

⁵⁹ Lauseopin arkiston aineiston perusteella näyttää siltä, että kansanomaisessakin teitittelyssä liittomuodot ovat yleensä yksikössä (”ette te om menny” Häme; ”oottaks työ riihtä nähny” Keski-Karjala).

– Todennäköisesti myös Setälän *Lauseopin* teitittelyn ohje perustuu kansankieleen.

Vuonna 1899 Viljo Tarkiainen alusti Kotikielen Seurassa suomen kielen puhuttelutavoista. Käsiteltyään ensin sinuttelun ja teitittelyn lisäksi myös 3. persoonan puhuttelua arvonimellä hänkin esitti, että siitä olisi koetettava irtautua ”jo mukavuussyistäkin” ja suosittava teitittelyä. Keskustelussakin päädyttiin puolustamaan teitittelyä, mutta ei ensisijaisesti oikeakielisyysvaan tasa-arvoperustein:

Paljon enemmän olisi tasa-arvoisuusaatteenkin mukaista, että teitittelyäisiin kaikkia henkilöitä, joita ei sinutella. Jos selvyys välttämättä vaatii arvo- tai muun nimen esille, niin se olisi mukaan otettava ainoastaan vokatiivina samoin kuin ranskassa on tavallista. Oikeakielisyyskannalta katsoen ei voi arvonimillä puhuttelemista tuomita hylättäväksi, se kun jo on yleisesti käytännössä. Mutta juuri yhteiskunnallisista syistä olisi koetettava siitä päästä irti ja kohottaa entiseen arvoonsa huonoon huetoon joutumassa oleva *te* sana. (Paunonen 1976: 347; ks. myös Tarkiainen 1900: 93–94.)

Tälläkään suosituksella ei näytä olleen juuri vaikutusta. E. A. Saarimaa otti puolestaan kysymyksen ”kohteliaista suomalaisista puhuttelutavoista” esiin Kotikielen Seuran kokouksessa 1912 ja toivoi, että seura ryhtyisi aktiivisesti edistämään teitittelyä. Syntyi jälleen vilkas keskustelu, sillä kaikki eivät olleet Saarimaan kannalla. Tunnetun vastaanvittäjän Lauri Kettusen mielestä ei ollut välttämätöntä ryhtyä tietoisesti vieromaan 3. persoonan käyttöä puhuttelussa, koska se oli ”syvästi juurtunut kansankieleen”. E. A. Tunkelo puolestaan pohti näiden kahden puhuttelutavan psykologista ja sosiaalista taustaa: ”Tuntuu siltä kuin puhuja pyrkisi liian lähelle puhuteltavaa, jos hän puhuttelisi tätä samoin kuin isäänsä ja äitiänsä [teititellen]. Toisaalta taas on huomattava puhujan tarve pitää puhuteltava etäämmällä itsestään, jonkinlainen työnantajan ja -tekijän suhde. Kielen täytyy palvella näitä tarpeita.” (Paunonen 1976: 348.)

1900-luvun alkupuoliskolla oikeakielisyysmiehet puuttuivat monesti kolmannen persoonan puhutteluun. Tuloksiakin saatiin aikaan. Armeijalle, jonka sotilaskielessä kolmannen persoonan puhuttelu oli ollut vahva käytäntö, vahvistettiin uusi sisäpalvelusohjesääntö 1936. Siinä on puhuttelusta seuraava ohje: ”Käskynalaista puhuteltaessa esimies käyttää monikon toista tekijämuotoa ja sen ohessa, mikäli katsoo asialliseksi, joko vain arvonimeä

tai sekä arvo- että sukunimeä yhdessä.” Samanlainen ohje annettiin myös esimiehen puhuttelusta, esim. ”Herra Kapteeni, vääpeli N. N. lähetti Teille tämän kirjeen.” Ohjeesta todettiin, että teitittely ei nyt ainoastaan tullut luvalliseksi, vaan että se oli tästedes ainoa virallisesti hyväksytty puhuttelumuoto. (Hakulinen 1937: 252.) – Nykyisinkin asevelvolliset saavat saman teitittelyn oppinsa armeijasta.

Ehkä näkyvimmin teitittelyn puolesta (ja kolmannen persoonan puhuttelua vastaan) kampanjoi E. A. Saarimaa, mm. sivun verran *Kielenoppaassaan* (1947):

Ruotsin kielen vaikutuksesta on suomessakin ruvettu vieromaan *te*-pronominin käyttöä yhtä henkilöä puhuteltaessa, varsinkin jos on kysymyksessä vanhempi tai arvokkaampi henkilö. Teitittelyä ei kuitenkaan ole pidettävä suomea puhuttaessa epäkohteliaana. – – Ikävä kyllä tällainen kolmannen persoonan käyttö on tullut meillä yleiseksi, mutta tästä kömpelöstä puhuttelusta, jota ei käytetä muissa kielissä kuin ruotsissa, on päästävä vapautumaan. Ruotsalaisetkin pyrkivät siitä irti, vaikka teitittely on Ruotsissa ollut tähän asti miltei luvatonta, paitsi samanarvoisten, melko tuttujen henkilöiden kesken.” (S. 222–223.)

Vielä niinkin myöhään kuin 1957 Suomen Akatemian kielilautakunnassa käsiteltiin teitittelyä ja kolmannen persoonan puhuttelua sille lähetetyn tiedustelun johdosta. Lautakunta päätyi suosittamaan teitittelyä mutta myönsi, että kolmannen persoonan käyttö nimenomaan vanhempia ja arvokkaampia puhuteltaessa oli niin juurtunut, että sitä ei voi tuomita. – On suorastaan historian ironiaa, että juuri kun kolmannen persoonan ruotsalaisperäisestä arvonimipuhuttelusta alettiin viimein päästä eroon, alkoi sinuttelu – se alkuperäinen puhuttelumuoto – vyöryä Ruotsin suunnalta 1970-luvulla muiden puhuttelutapojen yli.

5.12 NOMINATIIVI VAI GENETIIVI YHDYSSANAN ALUSSA?

Kysymys yhdyssubstantiiviemme nominatiivi- tai genetiivialkuisuudesta on nykyisen oikeakielisyytemme tavallisimpia ja vaikeimpia. Matti Sandeniemi 1942.

Tämä onkin nykyisen kielenhuoltomme hankalimpia kysymyksiä.
Osmo Ikola 1968.

Tuttu kiistakysymys yhdyssubstantiivien nominatiivi- ja genetiivialkuisuudesta on omiaan valaisemaan säännöttelyn vaikeuksia. – Tämä on niitä kysymyksiä, joihin tuskin koskaan löytyy lopullisen yksinkertaista ratkaisua. Terho Itkonen 1972, 1977.

Nominatiivi vai genetiivi yhdyssubstantiivin määriteosana? Siinä pulma, joka pitkään on askarruttanut suomen kielen käyttäjiä, ennen muita kielenhuoltajia. Jouko Vesikansa 1989.

Vaikeimpia kysymyksiä läpi suomen kielenhuollon historian on ollut yhdyssubstantiivin⁶⁰ alkuosan eli määriteosan sijamuoto: milloin se on nominatiivissa (*kieliopas*), milloin taas genetiivissä (*kielenopas*)? Monet kielenhuoltajat ovat yrittäneet löytää pulmaan yleispätevää ohjetta mutta ovat joutuneet toteamaan saman vaikeuden kuin yllä olevien sitaattien lausujat.

Ratkaisuyrityksistä on aiheutunut vuosikymmenien varrella myös kieliriitoja. Merkittävin niistä lieenee 1940-luvun lopulla käyty kiista, jonka osapuolina olivat E. A. Saarimaa ja Lauri Kettunen. Nominatiivi- ja genetiivialkuisien yhdyssubstantiivien ongelma nousi keskeiseksi aiheeksi ns. kielioppaiden sodassa, jossa vastakkain olivat Saarimaan *Kielenopas* (1947) ja Kettusen *Hyvää vapaata suomea* (1949). Kettunen arvosteli kärkevästi Saarimaan yhdyssanaohjeita: tämä suositti lähes yksinomaisesti genetiiviä etenkin silloin, kun yhdyssanan jälkiosa on verbistä johdettu substantiivi ja alkuosa on sen ilmaiseman tekemisen kohde (*lämmönmittari*), joskus tekijä (*yhtiökokous*).

Kiista ei ollut uusi. Kettunen oli teroittanut kynänsä samasta asiasta jo lähes kaksikymmentä vuotta aikaisemmin, kun Saarimaan ensimmäinen opas *Huonoa ja hyvää suomea* ilmestyi (1930). Silloin Kettunen julkaisi oppaasta *Virittäjä*-lehdessä yli kymmensivuisen arvostelun (”muutamat muistutukset”), jossa hän jo juurta jaksain ruoti Saarimaan ohjeita. Tämän genetiivisuosituksista Kettunen huomauttaa seuraavaa:

⁶⁰ Käytän tässä artikkelissa sanan *yhdyssubstantiivi* synonyyminä usein sanaa *yhdyssana*.

Yhdyssanoissa on menty (Tunkelon viittomaa tietä) hyvin kauaksi genetiivin käytössä. Niinpä muka olisi sanottava *taiteenarvostelija, tekijänpalkkio, asiantuntijanlausunto, joukkueenpäällikkö, heimonpäällikkö, sairaansija, ritarinvala, joukontahto, vaununlasti*. Nominatiivi kuuluu perustuvan ”epäilemättä vieraisiin esikuviin” (s. 62). Tekijä ei kuitenkaan huomaa, että se voi perustua myös puhtaaseen itäsuomalaiseen kielivaistoon. Esim. *vaununlasti* on täysin ”oikea”, kun kerran on *venelasti* (ei *veneenlasti*), *kärrikuorma* yms. Genetiivialkuisia yhdyssanoja pitäisi mielestäni missä mahdollista välttää, sillä niiden yhdyssanaluonne on useimmiten epävarma ja vaikeuttaa kirjoitusta. (Kettunen 1931: 124.)

”Tunkelon viittoma tie”

Arvostelussaan Kettunen viittaa siihen, että Saarimaan suositukset perustuivat osin aiempiin ohjeisiin, joista useimpien takana oli 1900-luvun alkupuolen merkittävä kielenkäytön vaikuttaja E. A. Tunkelo. Tosin jo 1800-luvullakin oli asiaa pohdittu, mm. August Ahlqvist teoksessaan *Suomen Kielen Rakennus* (1877: 82):

Sana *kirjapaino* = ’boktryckeri’ olisi tämän mukaan [edellä genetiivialkuisia teonnimiä] oikeastaan oleva kirjanpaino, niinkuin ”boktryckare” on *kirjanpainaja*, ei kirjapainaja. Vaan *kirjapaino* ei olekaan syntynyt tässä sanansepitsemis-luokassa, mutta on sekin orjallisesti muodostettu ruotsin mukaan. Tällä en minä sitä kuitenkaan esitä hyljeksittäväksi, koska se on jo niin perehtynyt kieleen.

Tunkelo pohti yhdyssanojen alkuosan nominatiivi–genetiivi-vaihtelua *Vi-rittäjän* palstoilla monen jutun verran 1900-luvun alkupuolella. Vuonna 1920 (s. 122–123) hän otti esiin useita merkittäviä pulmatapauksia, kuten sanaparin *tekijäoikeus – tekijänoikeus*. *Tietosanakirjassa* (1917) on hakusana *tekijäoikeus*, mutta koska sana oli tulossa lakiinkin, Tunkelon mielestä oli tärkeää pohtia, kumpi muoto oli suositeltavampi. Tarkastellessaan muita *oikeus*-loppuisia yhdyssanoja hän toteaa, että esimerkiksi *perintöoikeus* merkitsee perillisen perimisoikeutta (subjektiivinen oikeus) mutta myös niitä oikeusnormeja, jotka sääntelevät perimistä (objektiivinen oikeus). Koska *tekijä(n)oikeus* tarkoittaa tekijän ja hänen teoksensa välistä oikeussuhdetta eli subjektiivista oikeutta, *tekijä* tulee ilmaista genetiivimuodolla, joka

yleensäkin ilmoittaa omistajaa: *tekijänoikeus*. Tunkelo vetoaa myös siihen, että ruotsin vastaava sana on genetiivissä: *upphovsmannarätt*.

Tunkelo tarkastelee myös sanaparia *koneenrakennus* – *konerakennus*. Hän suosittelee muotoa *koneenrakennus*. Perusteluna on, että silloin kun yhdyssanan jälki- eli perusosana on verbistä johdettu teon- tai tekijän-nimi, genetiivi ilmaisee sen alku- eli määräiteosassa (Tunkelo käyttää termiä ”apujäsen”) teon kohdetta tai tulosta (*koneenrakennus*, *halonhakkaaja*), nominatiivi työvälinettä (*konekirjoitus*, *koneompelija*). Tämä myöhemminkin yleinen ohje lienee ollut kohtalaisen vakiintunut jo silloin. Tunkelo arvelee, että ohjeen vastainen nominatiivin käyttö johtuu usein siitä, että ruotsin vastaavassa sanassa on nominatiivi. (*Virittäjä* 1920: 122.)

Vuonna 1926 Tunkelo vastaa *Virittäjään* tulleeseen kysymykseen ”*Asunnontarkastusko* vai *asuntotarkastus*?” (s. 149). Kysyjä piti *asuntotarkastus*-muotoa etusijalla lyhyiden ja mukavuuden takia. Muodosta myös ymmärtää, että tarkastus tehdään useassa asunnossa. *Asunnontarkastus* antaa hänen käsityksensä mukaan sen kuvan, että tarkastettavia asuntoja olisi vain yksi.

Tunkelo on toista mieltä: ”Yhtä vähän kuin jonkin *tilintarkastustoimiston* – toimintaa kukaan käsittää yhteen tiliin rajoittuvaksi tai *passintarkastusta* vain yhtä passia koskevaksi, yhtä vähän *asunnontarkastus* antaisi aiheutta käsitteä, että *asunnontarkastajan* tehtävä koskisi vain yhtä asuntoa.” Hän ottaa siten kantaa asiaan, joka nousee kiistan kohteeksi monesti myöhemminkin: voiko määräiteosan yksikön genetiivillä olla myös monikollinen merkitys? Suosittaessaan muotoja *asunnontarkastus* ja *-tarkastaja* Tunkelo vetoaa myös siihen, että näitä sanoja on käytetty mm. *Tietosanakirjassa* (jonka kielentarkastajana hän toimi!)⁶¹

E. A. Saarimaa jatkaa oppaidensa yhdyssanaohjeissa Tunkelon näkemysten linjalla muun muassa siinä, että yksikkömuotoisella genetiivillä voidaan tarkoittaa myös monikkoa. Saarimaakin esittää, että nominatiivimuodon yleinen suosiminen (”tekijäpalkkio”) genetiivin sijaan johtuu paljolti vieraista esikuvista, lähinnä ruotsista. Erityisen tarmokkaasti Saarimaa ottaa kuitenkin ajaakseen Tunkelon ohjeen genetiivistä yhdyssanoissa, joissa määräiteosa on verbikantaisen perusosan tekemisen kohteena (*nimenhuuto*, *sairaanhoito*). Hän käyttää oppaidensa esimerkeis-

⁶¹ Tunkelon kielentarkastustoiminnasta *Tietosanakirjassa* ks. mm. Itkonen 1994. Tunkelon nimi on teoksen kirjoittajaluettelossa 2. osasta lähtien.

sä Tunkelon ohjeistamia sanoja *koneenrakennus*, *tekijänpalkkio* ym. sekä subjektiivisen genetiivin esimerkkeinä mm. tämän suosittamaa muotoa *asiantuntijanlausunto*.

Sadeniemi: nominatiivi- vai genetiivialku?

Tunkelo tarkasteli vain joitakin yksittäistapauksia nominatiivi–genetiivi-alkuisista yhdyssanoista. Saarimaakin käsitteli niitä ensimmäisessä oppaassaan vain yhden aukeaman verran. Sen sijaan hän otti *Virittäjässä* varsin poleemisesti kantaa nominatiivi-alun yleistymiseen ja esitti pitkiä luetteiloita yhdyssanoista, joiden määriteosan tulisi hänen mukaansa olla genetiivissä (Saarimaa 1942: 102–107). Kannanotto jäi ilmeisesti askarruttamaan Matti Sadeniemeä, sillä hän kirjoitti jo seuraavaan *Virittäjän* numeroon artikkelin ”Nominatiivi – genetiivi?”, jossa hän tarkastelee määriteosan sijamuoto-ongelmaa monitahoisemmin kuin Saarimaa (Sadeniemi 1942: 197–201).

Kettusen tavoin Sadeniemikin toteaa, että kansankielessä on yhdyssanoja, joissa nominatiivi tai pelkkä sanan vartalo esiintyy genetiivin merkityksessä: *jokivarsi*, *vesiraja*, *kämmensyrjä*, *lammasnahka*, *hevosloimi*. Murteissa tällaisia sanoja esiintyy enemmän kuin yleiskielessä, ja Sadeniemi arvelee, että ne ovat voineet antaa mallia uudemmille nominatiivialkuisille sanoille: *vankikoppi*, *joutsenlaulu*. Murteittain on tosin vaihtelua nominatiivin ja genetiivin välillä: *aurinkokylpy* – *auringonkylpy*, *vasikkapaisti* – *vasikanpaisti*, joten kansankieleenkään ei voi aina vedota.

Yhtenä ongelmatapauksena Sadeniemi ottaa esille sanatyypin *torni(n)-kello*, jossa on esinettä tai paikkaa merkitsevä sana (*torni*) ja jokin siinä esiintyvä tai sen osaa merkitsevä substantiivi (*kello*). Kumpi on suositeltavampi, *torninkello* vai *tornikello*? *Tornin kello* (*torninkello*) vertautuu koulun kelloon tai aseman kelloon, siis tietyssä paikassa olevaan kelloon, kun taas *tornikello* merkitsee myös kellojen lajia (*torninkello löi kolme; tehdas valmistaa myös tornikelloja*). Sadeniemi toteaa kuitenkin, että kieli ei pysty pitämään erillään tällaisia vivahteita. – Samantyyppisiä sanoja on paljon: *auto(n)lyhty*, *-moottori*, *-rengas*; *keittiö(n)hella*, *-kaluste*, *-pöytä*, *divisioona(n)tykistö*, *komppania(n)-upseeri* jne. Kumpikin muoto on Sadeniemen mukaan mahdollinen, mutta kielen kannalta on tarkoituksenmukaista vakiinnuttaa jompikumpi. Hän jättää kysymyksen auki, mutta myöhemmin näihin sanoihin on vakiintunut enimmäkseen genetiivi.

Sadeniemenkin tarkastelun pääkohteena on se verbilähtöisten yhdyssanojen joukko, joiden määriteosaan Saarimaa suosittaa genetiiviä. Sadeniemi pohtii, miksi moniin sanoihin on kuitenkin jo vakiintunut ohjeen vastainen nominatiivi: *autokorjaamo*, *villakutomo*. Sadeniemi selittää sen johtuvan siitä, että monia vakinaisen merkityksen saaneita verbaalisubstantiiveja ei enää hahmota verbilähtöisiksi. Hän vertaa toisiinsa sanoja *kalankeitto* (*-keitto* verbaalinen = kalaa keitetään) ja *kalakeitto* (*-keitto* substantiivinen = soppa). Samaan tapaan *ompeleja* on käsitteen, erään ammatinharjoittajan, nimitys (vrt. suutari, seppä), ei vain joku, joka ompelee ("napinompeleja"); siksi nominatiivialku ammattinimikkeissä (*paitaompeleja*, *pukuompeleja*) on Sadeniemen mukaan aivan käypä.

Sadeniemi pohtii artikkelissaan muutenkin, miksi yhdyssanojen alkuosan sijamuoto ei aina noudata niitä ohjeita, joihin tukeutuen mm. Tunkelo ja hänen jäljissään Saarimaa ovat antaneet genetiivisuosituksiaan. Kirjoituksesta havaitsee varovaista kritiikkiä heidän liian yksioikoisia ohjeitaan vastaan. Sadeniemi ei esimerkiksi pidä ruotsia niin merkittävänä mallin antajana kuin Tunkelo vaan huomauttaa, että suomessa on usein nominatiivi vastoin ruotsin genetiiviä: *taiteilijaluonne* (konstnärsnatur), *asemapäällikkö* (stationsinspektör), *eduskuntatalo* (parlamentshus), *asuntotuotanto* (bostadsproduktion).

Sadeniemi tyytyy toteamaan, että syystä tai toisesta kieleen vain on vakiintunut tietty sijamuoto (usein nominatiivi) vastoin odotuksenmukaista muotoa. Yhtenä syynä on analogia eli sanan muodostaminen muiden sanojen mallin mukaan. Niinpä yleisesti esiintyy muoto *henkilökuvaus* (myös verbaalisesti = 'henkilöiden kuvaaminen'), jossa nominatiivimuoto selittyy sanan toisesta merkityksestä 'kuvaus henkilöstä' (vrt. *ihmiskuvaus*). – Kaikkiaan Sadeniemi kirjoituksessaan enemmänkin pohtii kuin antaa uusia ohjeita. Mutta eipä Sadeniemellä vielä siinä vaiheessa ollutkaan kielenneuvojan asemaa ja paineita!⁶²

Saarimaan alustus kielivaliokunnassa

Sadeniemi joutui kuitenkin jo vuonna 1946 ottamaan SKS:n kielivaliokunnan jäsenenä kantaa yhdyssanojen nominatiivi–genetiivi-vaihteluun, kun

⁶² Sadeniemestä tuli kielitoimiston johtaja 1949.

jäsen Saarimaa toi alustuksensa ”Nominatiivi yhdyssanan määräysosana genetiivin asemesta” valiokunnan käsittelyyn. Jo otsikosta näkee, että Saarimaan tarkastelukulma on sama kuin *Virittäjässä* 1942. Yhdeksänsivuisessa alustuksessa on pitkiä listoja genetiivialkuisista yhdyssanoista, joissa genetiivi on jälkiosan verbijohdoksen objekti (*nimenhuuto* : *huutaa nimi(ä)*; *asunnonvälitys* : *välittää asuntoja*). Joissain sanoissa alkuosa ilmaisee subjektin; niissäkin tulee Saarimaan mukaan olla yleensä genetiivi (*linnunlaulu*, *asiantuntijanlausunto*, *valtionapu*) – juuri niissä tosin on käytännössä usein nominatiivi (*poliisitiedotus*, *yhtiökokous*).

Saarimaa oli kerännyt alustukseensa runsaasti muitakin nominatiivi-alkuisia yhdyssanoja kuin verbilähtöisiä (*sairassija*, *lottapuku*, *puhujalava*). Etenkin erisnimi-alkuisissa yhdyssanoissa näkyy paljon nominatiivia: *Tobeliuskatu*, *Sibeliuksenakatemia*, *Nobel-palkinto*, *Helsinki-viikko*. Niihin kaikkiin hän suosittaa genetiiviä. Saarimaa hyväksyy kuitenkin mm. muodot *dieselmoottori*, *röntgensäde*, koska niissä nimeä ei keksijän unohduttua enää edes tajuta erisnimeksi.

Saarimaa mainitsee kyllä joitakin esimerkkejä, joissa määräiteosan nominatiivi saattaa olla paikallaan. Nominatiivi edustaa genetiiviin verrattuna laajempaa kielellistä funktiota: *sammakkouinti* on sammakon tapaan uimista, *keisari-leikkausta* ei suoriteta keisarille eikä sitä tee keisari, *sankarikuolema* ei ole sama kuin jonkun yksityisen teko.

Kielivaliokunta totesi Saarimaan esityksen oikean suuntaiseksi ja sen periaatteita suositettaviksi. Keskustelussa tuotiin esiin kuitenkin, että kaavamaiseen yhdenmukaisuuteen ei ole mahdollista päästä:

Vanhoja vakiintuneita ei pitäisi radikaalisesti muuttaa, ja käytännöllä on pyrkimystä nominatiivialkuisuuteen. – – Muut nom.-alkuiset vaikuttavat yleistävästi, ja epäjohdomukaisuutta on kansankielessäkin. Uusia yhdyssanoja muodostettaessa tietysti on syytä ottaa varteen alustuksen periaatteet. Jos on merkityksen eroa nom:ia ja gen:iä käytettäessä, sitä on käytettävä kielen ilmaisukyvyn hyväksi. (Pk. 20.5.1946.)

Kielivaliokunnan päätös on Saarimaan pitkään alustukseen nähden lyhyt ja varovainen. Virallinen kielenhuoltoelin ei selvästikään halunnut asettua kokonaan Saarimaan genetiivisuositusten taakse.

Kielioppaiden sota: genetiivi vastaan nominatiivi

Vuonna 1947 Saarimaa julkaisi uudistamansa ja laajentamansa oppaan ja antoi sille nimen *Kielenopas*.⁶³ Saarimaa oli laajentanut myös katsaustaan nominatiivi–genetiivi-alkuisista yhdyssanoista. Pitkä genetiivialkuisten yhdyssanojen luettelo saa Kettusen taas tarttumaan kimpaantuneena kynään. *Uudessa Suomessa* ilmestyi 26.9.47 arvostelu ”Hyvää ja kahlittua suomea”, jonka sävy on vielä pisteliäämpi kuin parikymmentä vuotta aikaisemmin: ”Aivan mahdottomiin on – osittain juuri Saarimaan johdolla – menty so-dittaessa vakiintuneiden yhdyssanojen nominatiivialkuisuutta vastaan.” Kettunen toteaa, niin kuin Sadeniemikin, että ”itäsuomalainen kielivaisto” on nominatiivin kannalla monissa sanoissa, joissa länsisuomalainen kannattaa genetiiviä: *vasikkapaisti – vasikanpaisti, venelasti – veneenlasti*. Kansanomai-suuteen vedoten Kettunen vastustaa myös seuraavia Saarimaan ohjeita:

Niinpä – – pitäisi muka olla *eronhakemus* (vaikka on kansanomainen *erokirja*), *hermojärkytyksen* sijasta ihan kaksi sanaa: *hermojen järkytys*, *pituusmitan* asemasta *pituudenmitta*, *lämpömittarista* pitäisi tulla *läm-mönmittari*, *joutsenlaulusta joutsenenlaulu*, *sairassijasta sairaansija* (kai *sairashuoneestakin sairaanhuone*) jne. jne. Edessä on jokin tyyppi, johon toinen puristetaan muistamatta, että sivulta vaikuttava analogia, kol-mannen tyyppin esikuva, olisi samalla otettava huomioon. Niin saatiin vakiintunut *tekijäpalkkio* muka oikeaan muotoonsa *tekijänpalkkio*, vaikka sellaiselle yhdyssanalle ei ollut mitään kansanomaista esikuvaa, sen si-jaan oli *työpalkka*, *tekopalkkio*, ja muodon analogia on yhtä tärkeä kuin funktion. On uitettu, ties kenen toimesta, jo yliopiston virallisiin julkai-suihin *kandidaatintutkinto*, *lisensiaatintutkinto* entisten *kandidaatti-* ja *lisensiaattitutkinnon* tilalle, kai kohta *ylioppilastutkintokin* muutetaan *ylioppilaantutkinnoksi*.

Kettuselle kertyi lopulta niin paljon huomautettavaa *Kielenoppaan* muis-takin ohjeista, että hän kokosi huomautuksista oman ohjekirjan *Hyvää vapaata suomea* 1949. Yhdyssanojen alkuosan sijamuotoa hän käsittelee siinä kymmenen sivun verran; otsikkona on kärkevästi ”Genetiivivillitys yhdyssa-

⁶³ Nimen alkuosa tietenkin genetiivissä; vrt. Knut Cannelinin *Kieliopas* (1916) ja Terho Itkosen *Kieliopas* (1982).

noissa” (s. 103–113). Yksisilmäisellä genetiivien suosimisellaan Saarimaa on Kettusen mukaan saanut kielen hämmennystilaan, kun vakiintuneillekaan nominatiivialkuisille yhdyssanoille ei anneta mitään arvoa.

Saarimaan oppaan arvostelussaan Kettunen kohdistaa kritiikin enimmäkseen koko viralliseen kielenhuolto-organisaatioon (”länsisuomalainen kuppikunta”), mutta yhdyssanojen alun sijamuotoa käsitellessään hän tekee pienen poikkeuksen: mainitessaan nominatiivialkuisiksi vakiintuneiden ammattinimikkeiden yhteydessä esimerkit *kappa-*, *paitaompeleja* hän kehaisee alaviitteessä Sadeniemeä: ”Niihin viittaa myös Matti Sadeniemi oivassa kirjoituksessaan Nominatiivi–genetiivi (Virittäjä 1942, s. 198). Siinä olisi ollut Saarimallekin ajatteleminen aihetta.” (S. 107.) Sadeniemi puolestaan, arvostellessaan Kettusen oppaan *Virittäjässä*, suhtautuu varsin myötäsukaisesti kyseiseen yhdyssanakohtaan: ”On sellaisiakin kohtia, joissa prof. Kettusen poleemisiin mielipiteisiin saattaa yhtyä. Niinpä mielestäni on yhtä ja toista aiheellista hänen kritiikissään yhdyssanojen genetiivialkuistamisesta.” (Sadeniemi 1949b: 343.) – Kettusen ja Sadeniemen keskinäisistä kehuista käy ilmi, että tässä kieliasiaassa ”länsisuomalaisen kuppikunnan” rivit eivät olleet aivan suorassa.

Suuri yleisö kielikiistasta

Kahden kielioppaan ”sota” hämmensi kielentutkijapiirien lisäksi myös tavallisia kielenkäyttäjiä. Lehtien yleisönosastoissa kommentoitiin oppaiden vastakkaisia ohjeita ja kyseltiin, kenellä oikein on valta määrätä kielenkäyttöasioissa. Monissa kirjoituksissa nostettiin esiin yhdyssanojen alun sijamuoto. Saarimaan oppaan genetiivisuosituksia ihmeteltiin etenkin sanoissa, joissa oli totuttu nominatiiviin. Kettusen esittämään kritiikkiin yhdyttiin monissa kirjoituksissa. Näkemyksiä kuvaa hyvin katkelma *Aamulehdessä* julkaistusta Kettusen oppaan arvostelusta ”Suomen kieli uudessa seulassa”:

Harvapa meistä omin päin käyttäisi sellaisia sanoja kuin *suvuntutkimus*, *sääntiedoitus*, *henkilönkuvaus*, *teenkeitin*, *joutsenenlaulu*, *hermonlepo* ja *yhtiönkokous*. Kettuselle on tässä tarjoutunut oivallinen tilaisuus täyden rumputulen avaamiseen vastustajan linjoille, ja tavallisen kansalaisen täytyykin sanoa, että hän on palauttanut monta asiaa normaalille paikalleen ja siten myös vapauttanut useat ihmiset miltei kauhunoimaisesta yhdyssanojen pelosta, kun ei enää tavallisimpienkaan sanojen kohdalla ole voinut luottaa omaan korvaansa. (Soini 1949.)

Saarimaa otti *Kielenoppaansa* kolmannessa, uusitussa painoksessa (1955) jonkin verran huomioon saamaansa kritiikkiä: genetiivialkuisten yhdyssanojen luetteloa supistettiin ja ainakin eniten ihmetystä herättäneet sanat poistettiin. Itse ohje jäi suurin piirtein ennalleen. Kritiikistä huolimatta Saarimaan ohjeet – vastustajat käyttivät usein ironisesti ilmausta ”saarenmaalaisuus” – leimasivat kielenkäyttöä 1950–1960-luvulla. Se näkyy selvästi mm. *Nykysuomen sanakirjassa*, joka puolestaan levitti monet genetiivialkuiset sanat yleiseen käyttöön (*asiantuntijanlausunto, kandidaatintutkinto*).

Nominatiivi-genetiivi-ongelman myöhempiä ratkaisuyrityksiä

Kettunen vetosi yhdyssanojen nominatiivialkua puolustaessaan usein siihen, että kansankielessä esiintyy nominatiivia enemmän kuin yleiskielessä (*jokivarsi, jalkaterä, vesiraja*), vastoin kielenhuollon järjeilyä. Hänen eri yhteyksissä esittämistään ajatuksista voi poimia seuraavia periaatteita, joita myöhemmin onkin otettu huomioon:

- Vakiintuneesti nominatiivialkuihin ei pidä kajota, sillä se jos mikä hämmentää kielenkäyttäjiä (*kahvitarjoilu, lämpömittari, yhtiökokous*).
- Useutta tarkoittavan alkuosan on syytä olla nominatiivissa, koska muuten saattaa syntyä väärinkäsityksiä (*asekätijä*, vrt. ”aseenkätijä”). (Tähän käsitykseen eivät myöhemmät ohjeistajat ole yleensä yhtyneet.)
- Konsonanttivartaloiset sanat yhdyssanan alkuosana uhmaavat usein odotuksenmukaisen genetiivin sääntöä (*sotilasarvo, ylioppilaslakki, lammasnahka, hevostenkuorma*).

Saarimaan ohjeet pysyivät pitkään käytännössä senkin tähden, että *Kielenopas* oli pariinkymmeneen vuoteen lähes ainoa kielenkäytön ohjekirja. Vasta 1968 ilmestyi Osmo Ikolan opas *Suomen kielen käsikirja* (*Nykysuomen käsikirja* 1971). Ikolakin toteaa, että kieleen on aikoinaan tullut lukuisia vieraiden mallien mukaisia nominatiivialkuisia yhdyssanoja (”nimihuuto”, ”konepiirustus”), jotka ovat uhanneet hävittää nominatiivi- ja genetiivi-alkuisten yhdyssanojen merkityseron tarjoaman ilmaisumahdollisuuden. Tämän vuoksi Ikola ymmärtää Saarimaan pyrkimyksen muuttaa lukuisia jo vakiintuneesti nominatiivialkuisia sanoja genetiivialkuisiksi; siinä vain

mentiin hänenkin mielestään aikoinaan liiallisuuksiin ("hermonlepo", "sääntiedotus"). Yrittäessään löytää ratkaisua uudempien yhdyssanojen alkuosan nominatiivin/genetiivin horjuntaan Ikola tukeutuu Sadeniemen ja Kettusen näkemyksiin. Ikola ei kuitenkaan yhdy siihen Kettusen ohjeeseen, että useutta tarkoittavan alkuosan tulisi olla nominatiivissa; hänen mielestään ainakin vakiintuneissa tapauksissa voidaan hyvin käyttää yksikön genetiiviä merkityksen monikollisuudesta huolimatta (*halonhakkaaja, lipunmyynti, asunnontarkastaja*). Samaa mieltä oli Tunkelo jo 1920-luvulla.

Myös Terho Itkosta askarrutti yhdyssanojen määriteosan sijamuoto. Hän nosti sen esiin *Virittäjän* artikkelissaan "Kielenhuoltomme tehtävistä" (Itkonen 1972), johon hän oli koonnut keskeneräisiä, kielilautakunnan käsitteitä vaativia kielenhuoltoseikkoja. Itkonen myöntää, että vaikka objektia ilmaiseva genetiivi (*palkanmaksu*) on määriteosassa yleinen, se ei ole koskaan ollut ehdoton. Vanhastaan on nominatiivi tai sitä korvaava konsonanttivartalo voinut tulla kysymykseen etenkin silloin, kun genetiivimuotoisuus olisi selvästi pidentänyt määriteosaa (*aluevaltaus, aikuiskasvatus, oppilasarvostelu, säveltäpailu*). Hän oli myös pannut merkille, että eräiden uudehkojen yhdyssanojen alun nominatiivissa näyttää yhtyvän kaksi pyrkimystä, lyhyys ja monikollisuuden välttäminen (*kudossiirto, aivopesu, tuotekehittely, tutkijakoulutus*). Tämä mielenkiintoinen näkökulma ei ollut ollut aiemmin esillä.

Vuonna 1977 Itkonen ottaa kirjoituksessaan "Hinnanmuutos, veronhuojennus, väestönsiirros" kantaa muutamaan yksittäistapaukseen, mm. -muutos-loppuisiin. Niiden vakiintunutta genetiivisarjaa (*säännön-, muodon-, suunnan-, tilan-, elämän-, mielen-* jne. *muutos*) ovat nyt ruvenneet hätistämään nominatiivialkuiset tunkeilijat", kuten *hintamuutos, rakennemuutos, asennemuutos, kaavamuu*tos. Pohtiessaan syytä ilmiöön Itkonen epäilee vahvasti ruotsin mallia (*prisförändring, strukturförändring*) – aivan niin kuin jo Tunkelo kirjoituksissaan 1900-luvun alussa.

Jouko Vesikansan yhdyssanaselvitys

Itkonen toimi kielilautakunnan puheenjohtajana 1970–1980. Hänen toiveestaan huolimatta ei yhdyssubstantiivien alkuosan sijamuoto-ongelmaa käsitelty kielilautakunnassa tuona aikana (eikä myöhemminkään). Perusteellisimmin sitä on selvittänyt 1980-luvulla Jouko Vesikansa, jolla oli takanaan pitkä ura sanakirjatyössä (*Nykysuomen sanakirja* ja *Suomen kielen perussanakirja*). Hänen kiinnostuksensa pohjautui omakohtaiseen kokemukseen

”saarenmaalaisuuden” vallasta, joka vaikeutti sanakirjatyötä 1940–1950-luvulla. Hän muistelee lennokkaasti:

Nykysuomen sanakirja joutui ottamaan kantaa yhdyssanojen nominatiivi- ja genetiivialkuisuuteen. Saivat siinä vihreät maisterit toisenkin keran raapaista korvallistaan. Olo oli kuin nuoren Joukahaisen: käsi käski, toinen kielti. Saarimaan ohjeita noudatettiin niin pitkälle kuin luonto salli. – – sanakirjan alkuosat suosittavat yhdyssubstantiiveihin genetiivialkuisuutta sellaisissakin tapauksissa, joissa myöhemmät osat hyväksyvät määriteosaksi jo käyttöön vakiintuneen nominatiivin. (Vesikansa 1989: 228.)

Vesikansa toteaa, ettei yhdyssubstantiivien nominatiivi- ja genetiivialkuisuutta ole koskaan käsitelty kyllin monipuolisesti kaikkine asiaan kuuluvine tapauksineen. Vaikka mitään lopullista ratkaisua ei ongelman monijakoisuuden takia voi edes saada aikaan, hänen mielestään on sentään mahdollista esittää kirjasuomessa jo vakiintuneet tai vakiintumassa olevat tapaukset. Vesikansa tarkastelee asiaa laajahkon aineiston avulla, jota hän oli kerännyt sanakirjoista, kielitoimiston sanakokoelmasta ja omista havainnoistaan. Hän oli pannut merkille nominatiivialkuisuuden lisääntymisen ja tarkasteleekin etupäässä nominatiivialkuisiksi vakiintuneita ja mielestään hyväksyttäviä yhdyssanatyyppejä. Mukana on runsaasti sanoja, joita Saarimaa aikoinaan esitti genetiivialkuisiksi: *puhujalava*, *asiantuntijalausunto*, *aaltopituus*, *yhtiökokous*, *hammashoito*, *asuntotuotanto*, *aseriisunta*, *kahvitarjoilu*, *ratavartija* ym.

Nominatiivin ja genetiivin vaihtelun yhtenä, uutena tarkastelukulmana Vesikansalla ovat samanveroiset yhdyssanaparit *juustopala* ~ *juustonpala*, *polvensuojus* ~ *polvisuojus*, *tiedonlähde* ~ *tietolähde* ym. Sanakirjantoimittajana hän oli joutunut työssään pohtimaan tätä kahtalaisuutta ja päätenyt siihen ratkaisuun, ettei ole useinkaan syytä asettaa jompaakumpaa muotoa edes etusijalle saati hyväksyä vain toinen muoto käyttöön, niin kuin joskus aiemmin on kielenhuollossa pyritty tekemään.

Vesikansa tuo esiin myös sen näkökulman, että on sellaisia, lähinnä verbijohteisia, yhdyssanapareja, joissa nominatiivi- ja genetiivialkuisella rinnakkaismuodolla on eri merkitys. Tätä merkityseroa on sivuttu monissa aiemmissakin ohjeissa ja tuotu esiin, että genetiivialku on konkreettisempi ja yksilöivämpi kuin nominatiivialku (*hotellinpalo* ~ *hotellipalo*, *alueenvaltaus*

~ aluevaltaus, autonkuljetus ~ autokuljetus, ammatintarkastaja ~ ammattitarkastaja). (Vesikansa 1989.)

Nykyisten kielioppaiden ja -oppien ohjeita

Tunkelon, Saarimaan ja monen muun kielimiehen ponnisteluista huolimatta nominatiivi on edelleen vahvistanut asemaansa yhdyssanojen määriteosan sijamuotona, niin kuin Vesikansakin totesi jo 1980-luvulla. Siksi nykyisissä kielioppaissa annetaan ylimalkaisia ja niukkoja ohjeita. Useimmiten esitetään edelleen se vanha ohje, että yhdyssanan alkuosa on genetiivissä, jos jälkiosa on verbistä johdettu substantiivi ja alkuosa ilmaisee tuon verbin tekemisen kohteen (*kodinhoito*) tai alkuosa on verbin subjekti (*kansannousu*) tai alkuosa ilmaisee jollain tavoin omistamista (*tekijänpalkkio*, *päivänsankari*). Samalla kuitenkin todetaan, että kieleen on vakiintunut näiden ohjeiden vastaisesti paljon nominatiivialkuisia sanoja (*säätiödotus*, *asiakaspalvelu*).

Kahdessa merkittävässä kieliopissa, Aarni Penttilän *Kieliopissa* (1957) ja puoli vuosisataa myöhemmin ilmestyneessä *Isossa suomen kieliopissa* (ISK, 2004) käsitellään myös yhdyssanojen alkuosan sijamuodon vaihtelua, mutta kummassakaan ei anneta ohjeita tähän kielenkäyttöongelmaan, niin kuin ei muihinkaan.

Penttilä tarkastelee monen sivun verran nominatiivi- ja genetiivialkuisia yhdyssanoja ja ryhmittelee niitä yhdysosien ("apujäsen" ja "pääjäsen") keskinäisen aseman ja merkityksen perusteella. Penttiläkin toteaa, että "mainitut kaksi yhdyssanatyyppeä eivät ole jyrkästi erossa toisistaan, sillä samankin statuksen ilmaisemiseen saatetaan toisin kerroin käyttää nom.-alkuista, toisin kerroin gen.-alkuista yhdyssanaa, vieläpä samankin yhdyssanan asussa voi olla jonkin verran horjuntaa" (s. 265): *lainoppi* ~ *kasvioppi*, *jouluyö* ~ *uudenvuodenyö*, *kosteusmittari* ~ *kosteudenmittari*, *autokorjaamo* ~ *autonkorjaamo* jne. Horjunnan syiksi hän esittää muun muassa vieraita esikuvia, murreeroja ja genetiivi-alun individuaalisempaa merkitystä nominatiivi-alkuun verrattuna.

ISK:ssa luonnehditaan määriteosan sijamuotojen funktiota seuraavasti: "Nominatiivimuotoinen määriteosa ilmaisee edusosan [= perusosan] tarkoittamaan asiaan jotenkin olennaisesti kuuluvaa tai sitä luonnehtivaa seikkaa" (s. 396). Tällainen seikka voi olla aine tai ainesosa (*jääkimpale*), paikka tai sijainti (*ilmalento*, *reunamerkintä*), aika (*iltauinti*) tai ominaisuus

(*kylmäkaappi*). ”Genetiivimuotoinen määriteosa ilmaisee, mihin kokonaisuuteen tai minkä alaan tai piiriin edusosan tarkoite kuuluu” (s. 398). Tämä kuuluvuussuhde voi olla hyvin erilainen: *tuolinjalka, juustonpala, merenranta, kädentaito, todistajankertomus*.

Kieliopin runsaiden esimerkkien esittelystä ja ryhmittelystä näkee, ettei selkeää rajanvetoa ja säännöttelyä nominatiivi- ja genetiivialkuisiin yhdys-substantiiveihin ole todellakaan mahdollista tehdä.

5.13 ALKAA TEHDÄ – ENTINEN NORMI

Suomen kielen lautakunta teki 31.1.2014 päätöksen, joka herätti huomiota luultavasti enemmän kuin mikään aiempi kieltä koskeva päätös: *alkaa*-verbiin liittyvän normin *alkaa tehdä, juosta* jne. (= *alkaa* + A-infinitiivi) rinnalle hyväksyttiin myös *alkaa tekemään, juoksemaan* jne. (*alkaa* + MA-infinitiivi). Normin muutosta perusteltiin sillä, että vaikka normi oli ollut voimassa pitkälti toistasataa vuotta, ”väärää” tyyppiä ei ole pystytty kokonaan torjumaan yleis- eli kirjakielestä tehokkaasta kouluopetuksesta huolimatta, vaan tyyppi on edelleen yleisesti käytössä. Normin kyseenalaistavia mielipiteitä on esiintynyt kielentutkijoiden piirissä jo pitkään, sillä myös muodon *alkaa* + MA-infinitiivi katsotaan olevan kielen järjestelmän mukainen, ”oikea”. Sen osoittamiseksi on vedottu murteisiin ja vanhaan kirjasuomeen.

Alkaa-verbin käytön perusteita etsittäessä on tukeuduttu murteisiin. Tiedetään, että MA-infinitiiviä esiintyy enemmän länsimurteissa, A-infinitiiviä itämurteissa. Näin esitetään mm. *Suomen murteiden sanakirjassa* (1. osa 1985). Peruste jää kuitenkin hieman heiveröiseksi sen tähden, että murteissa on käytetty (ja edelleen käytetään) paljon yleisemmin toista alkamisverbiä, *ruveta*-verbiä, jonka yhteydessä on MA-infinitiivi (*ruveta tekemään*; ks. mm. Vilppula 1984; Ikola 1984). *Ruveta* on yleinen suurin piirtein kaikkialla muualla paitsi Peräpohjolassa.

Ruveta on ollut yleinen myös kirjoitetun kielen alkuvaiheissa, vanhan kirjasuomen aikana, mutta *alkaa tehdä* -normin vahvistuessa sitä on alettu karta (mahdollisesta syystä ks. s. 304). Pitkään voimassa ollut normi on aikaansaanut sen, että *alkaa tehdä* on nykyään kirjakielessä yleisin alkamisen verbi-ilmaus (ks. mm. Saukkonen 1979; Herlin 2012). – Muita alkamisverbejä ovat *ryhtyä* ja *aloittaa*, kaakossa myös *käydä tekemään*, mutta ne jäävät tämän katsauksen ulkopuolelle.

Normin *alkaa tehdä* historia on tavallistakin mielenkiintoisempi tämän kirjan normihistorioiden joukossa. Normi on muotoutunut 1800-luvun puolella ilman että kukaan olisi tiettävasti tehnyt siitä selvää päätöstä. Kaikkia kielen sääntöjähän ei ole päätetty kielimiesten pöydissä, niin kuin on tullut monta kertaa esiin. Normin *alkaa tehdä* muutos vuonna 2014 on kiinnostava osoitus myös siitä, millaisen kuohunnan, tässä tapauksessa suorastaan myrskyn, pitkään noudatetun kielenkäyttöohjeen muuttaminen voi saada kieliyhteisössä aikaan. Tunteita lietsoivat tiedotusvälineiden ja sosiaalisen median ylireagointi, joskin mukana oli myös leikkimielistä irtailua. Normit ja säännöt luovat yhteisyyden ja turvallisuuden tunnetta: tiedetään, mitä tehdään. Normin horjuttaminen aiheuttaa epävakaa tilanteen, joka nytkin ilmeni yleisenä ärtymyksenä. Tärkeäksi koetun normin muuttaminen purkautui myös turhautuneina mielenilmauksina, kuten ettei millään muullakaan kieliohjeella olisi enää väliä, vaan ”nyt saa puhua ja kirjoittaa ihan miten haluaa”. Suhteellisuudentaju vaikutusaltaltaan erilaisten kielenkäyttöohjeiden välillä alkoi hämärtyä. Monien mielestä virallisen kielenhuollon, siis suomen kielen lautakunnan ja Kielitoimiston, arvovalta kärsi kovan kolhun päätöksen johdosta. – Toisenlaisiakin mielipiteitä, uutta normia puoltavia, toki esitettiin, mutta ne olivat maltillisia eivätkä välttämättä kuuluneet vastustusmetakan yli.

Mutta miksi juuri tämän, melko vähäistä yksittäistapausta koskevan normin väljentäminen herätti niin suurta huomiota ja kuohuntaa? Katse kohdistuu, taas kerran, E. N. Setälän kielioppiin, jonka auktoriteettiasema on ollut vahva monen muunkin normin synnyssä ja ylläpidossa. Palaan Setälään myöhemmin.

Alkaa tekemään vanhassa kirjasuomessa

Miten alkamisverbejä sitten on käytetty kirjasuomessa, ennen kuin *alkaa tehdä* -tyypistä tuli normi? Agricolan teksteissä (1500-luvulla) *alkaa*-verbiä tavataan hyvin vähän. Paljon tavallisempi verbi niin Agricolalla kuin vanhassa kirjasuomessa muutenkin on kansankielen mukainen *ruveta*. Harvojen *alkaa*-verbien yhteydessä on MA-infinitiivi, kuten Agricolalla (Agr. III: 305): ”– Christusen waldakunnan teden [tähden], ioca *alcaisi wootaman* ja *casuaman*” (lue: vuotamaan ja kasvamaan). Vuoden 1642 Raamatun kieli on selvemmin lounaismurteista kuin Agricolalla. Siinä tapaa myös enemmän *alkaa tekemään* -tyyppiä, esim. 2. Makkab. 8:27: ”[Jumala oli] jällens *alcanut*

hänen armon heille *osottaman*” (lue: osottamaan). *Ruveta*-verbin silloista yleisyyttä osoittaa, että tämänkin esimerkin *alkaa* on vaihdettu *ruveta*-verbiin Raamatun seuraavissa versioissa (Henrik Florinus 1685, Antti Lizelius 1758 ja 1776). Harvoja sen ajan virsikirjoista löytyneitä *alkaa*-rakenteita on vuoden 1701 virsikirjan säe 289:13: ”Äsken sitt Jumal *alca*, *Auttaman* (lue: auttamaan) Ihmis-parca”. *Vanhan kirjasuomen sanakirjan alkaa*-artikkelissa on esitelty tyypin *alkaa tekemään* esimerkkejä (edellä mainittujen lisäksi) 1700-luvulta mm. Florinuksen sananlaskuista, Wegeliuksen postillasta ja almanakoista.

Alkaa tekemään ja alkaa tehdä

Vanhan kirjasuomen sanakirjassa on alkaa tehdä -tyypistä vain yksi esimerkki, vuoden 1748 almanakasta (Bra): ”Cuningas Carlen XII. elämäkerrasta, josta mennen vuotisesa Almanachasa on *aljettu puhua*.” Samaan aikaan Henrik Gabriel Porthan, joka oli ensimmäisiä itämurteisuuksien puolustajia, täydensi Daniel Jusleniuksen sanakirjaa (1745) lisäämällä sinne mm. kalevalatyyllisen lauseen ”*Aloin astua* tupahan”. Christfrid Ganander otti saman säkeen omaan, käsikirjoitukseksi jääneeseen sanakirjaansa (1787). Hänellä on toinenkin saman tyypin esimerkki *ala käydä*, mutta myös MA-infinitiivin sisältävä *alko lukemaan*. (Vilppula 1984.)

Myös 1800-luvun puolella samat *alkaa*-hakusanan esimerkit siirtyvät sanakirjasta toiseen: Kustaa Renvallin sanakirjan (1826) esimerkki *lapsi alkaa käydä t. käymään* on myös Carl Heleniuksen sanakirjassa (1838), paitsi että Helenius on jättänyt pois *käydä*-muodon. Elias Lönnrot puolestaan otti sanakirjaansa (1874) saman Renvallin esimerkin kokonaan, mistä voi päätellä, että hän hyväksyi *alkaa*-verbin yhteydessä molemmat infinitiivit. Tosin Lönnrotin muissa *alkaa*-esimerkeissä esiintyy enimmäkseen A-infinitiiviä (*alkoi puhua, laulaa; jo kohta alkaa hämärtää; alas joutua* ym.) ja vain yhdessä MA-infinitiivi (*alappa mies sutta takaa ajamaan*). Lönnrotin esimerkeistä voi siis päätellä, kumman tyypin kannalle oltiin siinä vaiheessa kallistumassa. Johan Gabriel Geitlinin suomalais-latinalaisessa sanakirjassa (1883) on *alkaa*-verbin kanssa pelkästään A-infinitiivi.

Alkaa tehdä 1800-luvun kieliopeissa

1800-luvun kieliopeissa *alkaa* esitetään hyvin yksimielisesti transitiivisena eli objektin (*tehdä* katsottiin objektiksi) saavana verbinä modaalisten verbien

yhteydessä, esim. *alan tehdä*, *haluan tehdä* jne. Yrjö Koskisen lauseopin *Finska Språkets Satzlära* (1860) verbien ”täydennyskonstruktioita” käsittelevässä luvussa (s. 93–) esitellään verbejä, jotka vaativat *tehdä*-tyyppisen ”täydennysanan” ja jotka ovat siis ”egentiligen transitiv”. Näiden joukossa mainitaan paitsi *tahdon*, *taidan*, *osaan*, *aion*, *lupaan*, *saan*, *huolin* ja *pelkään* myös *alan* (*tehdä* jne.). Kirjan *tekemään*-tyyppisten ilmausten yhteydessä olevassa alaviitteessä huomautetaan vielä erikseen, että *rupean* järjestyy 3. infinitiivin (MA-infinitiivin) kanssa mutta *alan* 1. infinitiivin (A-infinitiivin) kanssa (s. 101).⁶⁴ Vastaavanlainen alaviite vastaavassa kohdassa on sekä Axel Gabriel Coranderin lauseopissa (1861: 61) että A. W. Jahnssonin lauseopissa (1871). Jahnsson esittää esimerkin *Minä rupean lukemaan eller alan lukea* (s. 122) ja lisää 3. painoksen alaviitteeseen (1892: 89) *tehdä*-tyyppisiä ”täydennyksiä” *alkaa*-verbin transitiivisuutta käsittelevään kohtaan: ”hän alkoi kirjoittaa 1. aloitti kirjoittamisensa”. – Mainituissa kieliopeissa ei siis edes mainita rinnakkaistyyppiä *alkaa tekemään*, saati että siihen otettaisiin kantaa.

E. N. Setälä noudattaa *Suomen kielen lauseopissaan* (1880) edellisten lauseoppien linjaa mutta nostaa *alan tehdä* -tyypin varsinaiseen tekstiosaan muiden *tehdä*-tyyppisen objektin (A-infinitiivin) saavien verbien yhteyteen: *nyt alan kirjoittaa kirjettä* (s. 40). *Alkaa*-verbin transitiivisuudesta muistutetaan vielä *ruveta*-verbin ja vastaavien verbien alaviitteessä: *rupean tekemään*, mutta *alan tehdä* (s. 42). Ohjeet säilyivät Setälän lauseopissa lähes samanalaisina aina 1970-luvulle, Matti Sadeniemen 1951 tarkastaman laitoksen viimeiseen painokseen saakka (1973).

Alkaa + A-infinitiivi näyttää siis valiutuneen yksimuotoiseksi jo viimeistään Yrjö Koskisen lauseopissa 1860 ja siirtyneen ilman rinnakkaistyyppien (*alkaa tehdä* ~ *tekemään*) välistä horjuntaa (toisin kuin 1800-luvun sanakirjoissa) ruotsinkielisestä lauseopista toiseen päätyen hämeenlinnalaisen koulupojan, Setälän, laatimaan ensimmäiseen suomenkieliseen lauseoppiin. – Tässä yhteydessä voi kysyä, millainen merkitys ruotsinkielisten suomen lauseoppien tekijöillä on ollut *alkaa tehdä* tyyppin yleistymisessä; kuinka vaikuttava on ollut ruotsinkielisen vastaavan verbi-ilmauksen *begynna göra* malli? Monilla tahoilla esitetty ajatus, että *tehdä*-infinitiivin takana olisi

⁶⁴ ”*Rupean*. som eg, betyder ’taga vid’, ’gripa i’, deraf ’begynna’, konstrueras alltid med Substantivus III Illativus, men *Al’an* ’begynna’ (formverbum) med Substantivus I kortare formen”.

tietoinen itäsuomalaisen murrepiirteen valinta, ei vaikuta tässä esitetyn valossa kovin todennäköiseltä.

***Alkaa tehdä* 1900-luvun kielioppaissa**

Setälän lauseopista *alkaa*-verbin normi siirtyi myös kielioppaisiin. Samalla se sai 1800-luvun lauseoppeja ohjeistavamman, suorastaan käskevän sävyn. Varhaisin kieliopas, jossa normia käsitellään, on Allan Saratien *Hyvää suomea* (1917). Saratie ohjeistaa tapansa mukaan hyvin railakkaaseen tyyliin: ”Muuten: *alkaa* verbin ohella on käytettävä 1. infinitiiviä: *alan lukea, alettai-siin kirjoittaa*. Monet kuitenkin pyrkivät kirjakielessäkin viljelemään murteellisia muotoja *alan lukemaan, alkoivat tekemään*, vaikka miltei kivetkin heille puhuvat, että oikea muoto on: *alan lukea, alkoivat tehdä*. Sitävastoin kyllä: *rupean lukemaan*.” (S. 78.) Knut Cannelinin *Kielioppaassa* (1916) ei ole lauseopin osuutta, mutta ohje esitetään 4. painoksen (1931) laajennetussa hakemistossa lyhyesti mutta painokkaasti: ”**alkaa** – liittyy I:een inf.: *alkaa lukea* (ei: *lukemaan*); – – **aloittaa**: a. työnsä: vrt. *alkaa tehdä* työtänsä.” Saarimaan varhemmasta oppaasta (1930) ohjetta ei löydy, mutta *Kielenoppaan* (1947) ohjehakemistossa on samaan tapaan kuin Cannelinilla: ”*alkaa; ale-taan; alkaa lukea* (ei: ”a. *lukemaan*)”. Selvä kanta on myös normatiivisessa (= kielenhuollon normeja noudattavassa) *Nykysuomen sanakirjassa* (1951–1961): hakusanan *alkaa* I.3.-kohdassa esitetään vain 1. infinitiivin muotoja ja 4. kohdassa *alkaa tekemään* muotoa luonnehditaan murteelliseksi. Sama linja jatkuu myöhemmissä sanakirjoissa 2000-luvulle saakka.

1900-luvulla vallinneesta ohjeistuksen linjasta poikkeaa kuitenkin jonkin verran Lauri Kettusen kieliopas *Hyvää vapaata suomea* (1949). Kettunen oli laatinut sen lähinnä Saarimaan *Kielenoppaan* vastaoppaaksi mutta myös arvostellakseen laajemminkin kielenkäytön päättäjiä toimia. Hänkin niputtaa *ruveta-* ja *alkaa*-verbin samaan ohjeeseen:

On tullut tavaksi virheen uhallla vaatia eroa: *rupean antamaan* mutta *alan antaa*. Tottahan onkin, että *rupeaminen*, joka alkuun on merkinnyt vain kiinni tarraamista (”Älä rupea minuun.” – –) vaatii aina illatiivia, mutta sen analogian mukaan ovat monet tottuneet – jo kotimurteensa mukaisesti – sanomaan myös *alan antamaan*. Eihän siitä ymmärtämiselle haittaa olisi, mutta mikä väärin se väärin.” (S. 221.)

Myös oppaaseen liittyvässä *Suomen kielen ohjesanastossa* (1949) Kettunen ilmaisee ohjeen neutraalimmin kuin muut: ”alkaa puhua, (tyyl.) puhumaan”. (Lyhenteellä *tyyl.* Kettunen tarkoittaa murteita ja puhekieltä, ts. kirjakielen poikkeavia tyylilajeja.)

Kettunen arvelee ohjeessaan siis, että *alkaa antamaan* -tyyppiä pitää yllä – normista huolimatta – analogia MA-ilmaukseen *ruveta antamaan*, kotimurteen käytännön lisäksi. Ohjeen sanamuodosta, jossa nämä kaksi verbirakennetta on asetettu toistensa vastapariksi, voi myös saada käsityksen, että *alkaa antaa* on etusijalla ellei suorastaan parempi kuin *ruveta antamaan*. Sama mielikuva tulee monista muistakin ohjeista 1800-luvun kieliooppien *alkaa tehdä* -huomautuksista lähtien. Voisiko tämä vastakkainasettelu olla syynä siihen, että verbiä *ruveta* (*antamaan, tekemään* jne.) on vähitellen alettu karttaa ja pitää jopa yleiskieleen kuulumattomana?

Normi *alkaa tehdä* suomen kielen lautakunnassa

Koska *alkaa tehdä* -normi vakiintui jo 1800-luvulla ja vahvat auktoriteetit, Setälän lauseoppi (myöhemmin myös kieliooppi⁶⁵) ja Saarimaan opas, pitivät normia vankasti yllä, ei kielilautakunnissakaan ollut tarvetta ottaa sitä tarkasteltavaksi vuosikymmeniin. Asia oli ensimmäisen kerran esillä kielivaliokunnassa 1947, kun sille oli lähetetty kirje, jossa esitettiin ilmauksen ”alkaa tekemään” hyväksymistä, koska ”kansa käyttää sitä kaikkialla”. Esitys ei saanut kannatusta: oltiin sitä mieltä, että ”*alkaa*-verbin luonne on edelleen säilytettävä transitiivisena”. Illatiivi sopii sen sijaan *ruveta*-verbin yhteyteen, jonka vanhan konkreettisen merkityksen mukaiseen käyttöön se kuuluu: *ruveta johonkin* – *ruveta tekemään*. Martti Rapola huomautti kyllä, että joskus, sellaisessa lausemuodossa kuin ”*ilmestymään alkaessaan* lehti ilmoitti –”, illatiivi tuntuu luontevammalta. Koska tapaus on poikkeuksellinen, sitä ei pidetty suositeltavana (SKS:n kielivaliokunnan pöytäkirja 16.1.1947).

1900-luvun jälkipuolella alkoi kuitenkin nousta yhä enemmän kyselyä normin asiallisuudesta etenkin länsimurteiden kannalta. Murteentutkija

⁶⁵ Setälän kieliopiit (*Suomen kieliooppi* 1. p. 1898) sisälsivät pitkään vain äänne- ja sanaopin; niissä ei siis ollut lauseopin ohjeita, ei myöskään *alkaa*-verbistä. Vasta Kaarlo Niemisen laajentamaan Setälän *Suomen kielen oppikirjan* uuteen laitokseen (1939) on otettu oppiainesta myös Setälän lauseopista. Oppikirjan luvussa ”Eräiden verbien järjestämistavasta” on seuraava ohje: ”*alkaa* verbi saa aina määräyksen I infinitiivin, *ruveta* III infinitiivin ja *aloittaa* substantiivin” (s. 187).

Matti Vilppula kiinnostui tutkimaan *alkaa tehdä* normin taustaa ja käyttöä murteissa ja yleiskielessä. Suomen kielen lautakunta pohti syksyllä 1983 hänen laatimansa artikkelin pohjalta, pitäisikö normia muuttaa. Artikkelin täydennykseksi lautakunnan silloinen puheenjohtaja Osmo Ikola esitteli Lauseopin arkiston kokoelmatietoja *alkaa-* ja *ruveta-*verbien käytöstä (ks. tämän luvun alusta). Lautakunta ei pitänyt yleiskielen normisuosituksen muuttamista aiheellisena (suomen kielen lautakunnan pöytäkirja 2.II.1983). – Vilppula julkaisi artikkelinsa *Kielikellossa* 1984.

Parikymmentä vuotta myöhemmin suomen kielen lautakunnan opettajajäsen Anita Julin nosti lautakunnassa esiin kysymyksen, olisiko jo syytä hyväksyä ”alkaa tekemään”. Hänen havaintonsa mukaan tyypin käyttö oli lisääntynyt ja normin opettaminen etenkin länsisuomalaisessa koulussa työlästä. Asiaa käsiteltiin kahdessa kokouksessa keväällä 2004. Pohdittiin, onko näiden kahden tyypin välillä havaittavissa jotain merkityseroa. Todettiin, että tarvitaan tutkimusta sekä mahdollisen merkitysaspektin että myös *alkaa tekemään* -tyypin käytön lisääntymisen selvittämiseksi. Todettiin myös, että vaikka normissa *alkaa tehdä* on kysymys aika vähäpätöisestä yksityiskohdasta, siitä on tullut suuren yleisön keskuudessa eräänlainen kielenhuollon ikoni, jolloin ohjeen muutos, olisi se kuinka perusteltu tahansa, aiheuttaisi aikamoisen kohun. Arveltiin kyllä, että normin muuttaminen tulisi olemaan lähivuosina edessä.

Lautakunnan puheenjohtaja Harri Mantila pani kokouksessa toimeen koeäänestyksen normin muuttamisesta. Muistamani mukaan (olin silloin lautakunnan sihteeri) äänet puolesta ja vastaan menivät lähes tasan, mutta tietoa ei haluttu merkittäväksi pöytäkirjaan. Myönnytyksenä hyväksymisen suuntaan päätettiin kuitenkin esittää nykykielen sanakirjan toimituksen harkittavaksi, voisiko *alkaa*-artikkeliin lisätä huomautuksen ”puhutussa kielessä myös *alkaa tekemään*”. Lisäys tehtiinkin *Kielitoimiston sanakirjaan* 2004. (Suomen kielen lautakunnan pöytäkirjat 2.2. ja 17.5.2004.) – Vuonna 2014, kymmenen vuotta edellisen kokouksen jälkeen, suomen kielen lautakunta teki vihdoinkin alussa mainitun päätöksen. Vaikka se tuli ehkä suurelle yleisölle yllätyksenä, kielentutkijoiden ja kielenhuoltajien näkökulmasta muutos oli siis ollut ilmassa jo pitkään.

Suomen kielen lautakunnan kymmenen vuotta sitten toivomia tutkimuksia ei ole juuri tullut julki. Kiinnostavaa olisi saada alueellinen selvitys tyypin *alkaa tekemään* nykykäytöstä. Tiedotusvälineet ja verkkomaailma

ovat levittäneet *tekemään*-muotoa niin kuin monia muitakin kielen piirteitä ympäri Suomea alkuperäisten murrealueidensa ulkopuolelle. Ilmausten *alkaa tehdä* ja *alkaa tekemään* mahdollista merkityseroa on tutkinut Ilona Herlin artikkelissaan ”Miksi *alkaa tekemään*?” (2012). Hän päätyy tulokseen, että *alkaa tekemään* tyypissä näyttää painottuvan alkujakso ja (vähittäisen) siirtymisen merkitys, *alkaa tehdä* tyypissä taas alkuhetki ja äkkinäinen muutos. Merkitysero on kuitenkin niin hiuksenhieno, ettei sen perusteella voi ryhtyä antamaan suositusta siitä, milloin käytetään toista tai toista tyyppiä. – Samansuuntainen mutta hieman selvempi merkitysvaihtelu on havaittavissa *ehtiä*-verbin A- ja MA-infinitiivin välillä (esim. *ehdin juosta* ~ *juoksemaan*).

5.14 KEHO RUUMIIN KUOLETTAA?

Kielenkäytön alalla on joitakin kestoaiheita, jotka ponnahtavat yleiseen keskusteluun aina uudelleen, vaikka niistä on aikanaan tehty selvä päätös. Niitä ovat tässäkin kirjassa käsitellyt kiistat mm. nimistä *Viro* ja *Eesti*, merkitätavoista *sh* vai *š* ja sanamuodoista *haltija* vai *haltia*. Sellainen on myös kysymys sanojen *keho* ja *ruumis* keskinäisestä suhteesta, josta on noin kerran vuosikymmenessä leimahtanut yleisönosastokeskustelu siitä lähtien, kun *keho*-sana vuonna 1945 keksittiin.

Kehon synty

Sana *ruumis* on alusta lähtien kattanut sekä elävän että kuolleen elimistön merkityksen. Kirjallisia todisteita siitä on Agricolasta (1500-luvulta) lähtien. Lääketieteen piirissä alkoi kuitenkin 1900-luvulla esiintyä ajatus, että olisi tarkoituksenmukaista pystyä määrätapauksissa erottamaan toisistaan elävän ja kuolleen ruumiin käsitteet ja antamaan niille omat nimitykset.

Asiassa ryhdyttiin toimeen 1940-luvulla. Kaltimon kunnanlääkäri Tauno Seppänen oli ollut yhteydessä kielitoimiston hoitajaan Hannes Teppoon erään toisen sanakeksinnön yhteydessä: hän ehdotti *bakteerille* suomalaiseksi vastineeksi sanaa *bitiö*. Teppo vastasi Seppäselle, että *bitiö*-ehdotus oli päätetty lähettää Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin sanastotoimikunnalle. Vastauskirjeessään (4.5.1945) Seppänen heittää: ”Saman tien voisivat ehkä yrittää elävälle ruumiille nimeä.” Teppo esitti tämän ajatuksen ensin SKS:n kielivaliokunnalle lokakuussa 1945. Siellä kehiteltiin kilpailua sanan keksimiseksi ja päätettiin kääntyä Duodecimin puoleen.

Kilpailua ei järjestetty, mutta sopivaa sanaa 'elävälle ruumiille' lienee mietitty monella taholla. Anatomian professori, myöhemmin lääkintöhallituksen pääjohtaja Niilo Pesonen otti 24.II.1945 yhteyttä Hannes Teppoon. Kielitoimiston puhelinneuvonnan päiväkirjaan on Tepon käsialalla kirjattu seuraava: "Prof. Pesonen ehdottaa harkittavaksi 'elävän ruumiin' vastineeksi aivan teoreettista tietä keksimäänsä sanaa *kaho* (liittyisi *kahtoa*-murren sanan kautta näköön, ulkonäköön – kovin keinotekoisesti tietenkin, mutta ei siis ole aivan ilmassa)."

Vaikka Pesosen *kaho*-ehdotuksen kielellinen perustelu ei voinutkaan Teppoa tyydyttää, sanan hahmo lienee jäänyt kummankin herran mieleen muhimaan. Viikkoa myöhemmin Pesonen otti uudelleen yhteyttä Teppoon, ja siitä on todisteena seuraava päiväkirjamerkintä: "keho 'elävä ruumis' – ajateltiin, että uudistus voisi mennä hiljaksen tähän suuntaan". Sulkeisiin Teppo on lisännyt selityksen *keho*-ehdotuksen perusteista. Niissä viitataan ensinnäkin Elias Lönnroten suomalais-ruotsalaiseen sanakirjaan, jossa *keha*-sanon synonyymina mainitaan *keho*; molempien merkitykseksi esitetään myös 'kropp' (tosin "slagtad" = teurastettu). Tärkeämpänä perusteena mainitaan viron sana *keha*, jonka merkitys on nimenomaan 'elävä ruumis'. – Paljon myöhemmin (*Helsingin Sanomien* keskustelupalstalla kesällä 1987, ks. s. 316) kävi ilmi mielenkiintoinen seikka, että sanan varsinainen keksijä olisikin ollut fonetiikan professori Antti Sovijärvi, joka sattui käymään Pesosen luona juuri kun tämä pyöritteli *kaho*-sanaa. Sovijärvi oli kummankin muistaman mukaan ehdottanut *a:n* muuttamista *e:ksi*, koska sana näin olisi rinnastettavissa viron *keha*-sanaan – Sovijärvi oli opiskellut viroa.

Uusi *keho*-keksintö sai Duodecimin piirissä innostuneen vastaanoton, ja monet lääkärit ryhtyivät sitä käyttämään. Kun Teppo julkaisi 1946 *Virittäjän* "Kielemme käytäntö" -osastossa luettelon niistä termeistä, joita oli äskettäin käsitelty kielineuvonnassa tai kielivaliokunnassa, mukana oli myös sana *keho*, "jonka yleistymismahdollisuuksista on vaikea tällä haavaa sanoa mitään, mutta anatomian alalla se on jo osoittautunut hyödylliseksi".⁶⁶

Kielivaliokunnassa ei uuteen sanakeksintöön näy otetun tuoreeltaan kantaa, mikä tuntuu vähän oudolta, koska asia oli ollut siellä esillä vain pari kuukautta aiemmin. Oliko vaikeneminen *keho*-sanon ympärillä merkki

⁶⁶ Samassa termiluettelossa esiteltiin muuten muitakin käyttökelpoisiksi osoittautuneita uudissanonoja, kuten *pakastaa* ja *pakaste*, *tutka*, *rasti*, *noutoposti* ja *johdinauto*.

siitä, ettei valiokunta ollut yhtä suopea sanalle kuin lääkärikunta? Valiokunnan työjaoston kokouksessa todettiin vasta lähes kaksi vuotta myöhemmin ohimennen, että mm. uudissana *keho* on jo saanut ”julkista käytäntöä” (pk. 2.9.1947). Kielivaliokunnan sihteeri Teppo hoiteli asiaa Pesosen ja Duodecimin kanssa omin päin, niin kuin jäljempänä käy ilmi. Se kävi luontevasti senkin takia, että Teppo toimi kielen asiantuntijana Duodecimin sanasto-toimikunnassa.

Ruumiin kuoletus ja elvytyt

Keho-sana omaksuttiin siis nopeasti käyttöön. Se on lyhyt ja luonteva sana ja täytti tärkeän merkitysaukon. Mutta niin kuin hyvälle sanalle helposti käy, se ei jäänyt vain lääketieteen erikoistermiksi, kuten alun perin oli tarkoitus, vaan levisi pian myös suuren yleisön tietoisuuteen ja käyttöön. Uusi sana alkoi horjuttaa *ruumis*-sanana asemaa sekä elävää että kuollutta tarkoittavana yläkäsitteenä. Yleisessä kielitajussa *ruumis* asettui *keho*-sanana vastakohtapariksi eli ’kuolleen’ merkitykseen. Siksi myös sille olisi tarvittu uusi sana.

Yleiskielen kannalta tällainen käsitteiden sekaannus oli kiusallista, kun se johti jopa sellaiseen luuloon, ettei *ruumista* saisi enää käyttää ’elävän’ merkityksessä. Tässä vaiheessa ylin kielenhuoltoelin eli SKS:n kielivaliokunta tarttui työjaostossa asiaan – lähes viimeisenä tehtävänä ennen lopettamistaan. Se antoi lokakuussa 1948 julkilausuman, jossa korostettiin perinteisen *ruumis*-käsitteen säilyttämisen tärkeyttä yleiskielessä. Suomen kielen käyttäjiä kehoitettiin huolehtimaan siitä, että ”sana *ruumis* edelleen ja jatkuvasti säilytetään ikivanhoissa, vakiintuneissa merkityksissään, siis ilmaisemassa tarpeen mukaan joko elävää tai kuollutta *ruumista*”. Jotta *ruumiin* siirtyminen *kehon* vastakohtapariksi voitaisiin estää, valiokunta ehdotti käsitejärjestelmän tyhjäksi jääneelle paikalle eli ’kuolleen ruumiin’ merkitykseen sanaa *kalmo*. Se oli muovattu ylätyyliisestä *kalma*-sanasta, joka merkitsee kuolemaa; joissain lähteissä sillä on myös ’vainajan’ ja ’ruumiin’ merkitys (vrt. *kalmanhaju*, *kalmankalpea*). *Kalmo* ei kuitenkaan ottanut tuulta toivotulla tavalla.

Lehtikeskustelua *kehosta*

SKS:n kielivaliokunnan lokakuussa 1948 antama julkilausuma julkaistiin *Virittäjässä* otsikolla ”Keho – ruumis – kalmo” (1948: 408–409) mutta lisäksi monissa päivälehdissä, ainakin *Helsingin Sanomissa* 26.10. ja *Uudessa Suo-*

messä 27.10.1948. Jälkimmäisen lehden pakinoitsija Olli (Väinö Nuorteva) vainusi heti herkullisen aiheen ja kirjoitti yhden hersyvimmistä pakinoistaan (US 31.10.1948). Hän pohtii siinä *ruumis-keho*-kysymystä ”elämelliseltä kanalta”: Keho vai ruho? Voidaanko lehmän ruhosta tietää, onko se ”ammuva ruho vai ammuttu ruho”? Olli tuo taitavalla ironialla ilmi mielipiteensä, joka kohdistuu ”kielenuudistajiin”.

Silloisesta lehtikeskustelusta ilmenee, ettei kiistaa *kehosta* käyty vain lääkäreiden ja kielenhuoltajien välillä vaan että osa lääkärikunnastakin epäili *keho*-sanan tarpeellisuutta. Professorit Osmo Järvi ja Niilo Pesonen kiistelivät asiasta *Uuden Suomen* palstoilla (23.11. ja 26.11.1948). Järvi otti kantaa tähän tapaan: ”Erehdytään täysin, jos luullaan, että *ruumis*-käsite nykyisessä mielessä on kielessämme vajavaisuus ja pelkkä luonnonoikku. Ellei se olisi tarpeen vaatima, ei se olisi koskaan syntynytäkään, ja erikoisesti se soveltuu juuri tieteelliseen eksaktin ilmauksen sanankäyttöön.” Vastauksessaan Pesonen todistelee *keho*-sanan tarpeellisuutta sillä, miten nopeasti se on levinnyt kansankin keskuuteen.

Runoilija V. A. Koskenniemi lähetti helmikuussa 1949 kielitoimistoon⁶⁷ kirjeen, jossa hän esitti vahvan mielipiteensä *kehosta*:

Omasta puolestani rohkenen väittää, että tämä uusmuodostus ei ole vain tarpeeton, vaan jopa suuressa määrin vahingollinen, koska sillä näyttää olevan ilmeinen taipumus työntää tieltään vanha *ruumis*-sana, jolla Suomen kansa on tullut tähän saakka hyvin toimeen. – Korkeata runollisuutta tavoittelevassa tyylijajissa, missä myös olen nähnyt tätä uutta sanaa käytettävän, on *keho* täydellinen monstrum. Olen myös kuullut kerrottavan, että *ruumiillistua* on korvattu *kehostua*-sanalla.

Koskenniemen mielestä yleisö on käsittänyt kielivaliokunnan julkilausuman suositukseksi *keho*-sanalle, ja hän vaatii, että kielitoimisto ottaisi ”*keho*-sanan tarpeellisuuden ja suotavuuden käsittelyn alaiseksi” ja ”kieltää tunnustuksensa tältä uudelta tulokkaalta”.

Kielitoimiston johtaja Matti Sadeniemi laati Koskenniemelle kielilautakunnan nimissä vastauskirjeen, jonka hän julkaisi sitten myös *Virittäjässä*

⁶⁷ Kielitoimisto oli sillä välin siirtynyt SKS:n alaisuudesta Suomen Akatemialle.

(1949a) ja monissa päivälehdissä (useimmissa 29.3.1949) otsikolla ”Ruumis – elävänä tai kuolleenä”. Hän pohtii siinä *keho*-sanaa näin:

Sellaisenaan uusi termi ei olisi huono, mutta kun on osoittautunut, että sen yleistyminen pyrkii painamaan vanhan *ruumis* sanan vain kuollutta ruumista merkitsemään, se koskee arvoihin, joiden hukkaantuminen ei voi olla herättämättä huolestumista niissä, joille yleiskielemme traditio on kallis. Jos nimittäin tullaan siihen, että uudelle polvelle *ruumis* merkitsee lähinnä vain kuollutta ruumista, koko tähänastinen kirjallisuutemme, jossa ruumis verrattomasti useammin esiintyy elävän kuin kuolleen ruumiin merkityksessä, on tässä suhteessa vanhentunut.

Todisteeksi Sadeniemi esittää kirjallisuudesta esimerkkejä yleisistä sanonnoista ”ruumis ja sielu lepäävät”; ”ruumiin ja hengen puolesta”; ”terve sielu terveessä ruumiissa”. Hän muistuttaa, että kielivaliokunta ehdotti edellisenä vuonna *kehon* pariksi *kalmo*-sanaa, jotta *ruumiin* merkitys säilyisi ennallaan. Ohimennen hän heittää jopa epäilyksen, ”oliko erityinen elävän ruumiin nimitys edes lääkärien kielessä todellisen tarpeen vaatima”. Loppulauseessa hän esittää kielilautakunnan mielipiteenä, ”että keho sanan yksipuolinen yleistyminen ja ruumis sanan merkitysalan supistuminen merkitsisivät todellista vahinkoa”.

Kun tämä kielilautakunnan uusi, entistä vahvempi *keho*-kannanotto julkaistiin useissa päivälehdissä maaliskuu-huhtikuun vaihteessa 1949, se heitti lisää öljyä keskustelun liekkeihin, enimmäkseen *kehoa* vastaan. Nytkin siihen tarttuivat ensin eräät pakinoitsijat, kuten Kolumbus *Ilta-Sanomissa* (1.4.1949):

Ehon kehon teho tosin tarjoaa kolmannen luokan riiminikkareille näppäriä loppusointuja, mutta paremmanlaatuiset runoilijat näkevät kehossa jotakin kiusallisen epäilyrillistä. Se on oikea riitasointu, mutta olepas uskaltanut käyttää vanhaa, rakasta ruumis-sanaa, niin helpostipa olet antanut itsestäsi käsityksen, että olet ajastasi pahasti jäljessä. – – ”Ruumiin ystävät” on tämän maan suurin yhdistys, ja sen vuoksi me ilomielin annamme keholle virkavapautta määräämättömäksi ajaksi ja elätämme taas tervettä sielua terveessä ruumiissa.

Uuden Suomen Lippa puolestaan irrottelee näin (3.4.1949):

Tässä minä olen senkin suhteen koettanut uskollisesti ahertaa, unohtaa vanhan ruumiini, johon sentään olin jo niin tottunut, vaihtaa Ruumiin ikävän Kehon kaipuuseen, kammoksua ruumiinliikuntaa ja ylimalkaan lyödä heti halolla eli äksärivillä päähän koko tuota vanhaa, mätää sanaa, niin pian kuin se vain vahingossa uskalsi putkahtaa esille kirjoittelussani. Ja nyt, nyt on sekin ollut turhaa.

Keho-kohusta Kansan Kuvalehdessä

Kansan Kuvalehdessä julkaistiin keväällä (16/1949) merkittävä artikkeli *keho*-kiistasta. Jo ingressissä todetaan: ”Tuskin milloinkaan on meillä minkään uudissan ympärillä käynyt sellainen kohu kuin kehon.” Jutussa haastateltiin kielentutkijoiden edustajaa Martti Rapolaa sekä kahta kirjailijaa, Otto Mannista ja Mika Waltaria. *Keho*-sanan ”isinä” mainitut Niilo Pesonen ja Hannes Teppo saivat myös puheenvuoron. He olivatkin jutussa ainoat *kehon* puolesta puhujat.

Rapola, joka oli kielilautakunnan (samoin kuin aikaisemman kielivaliokunnan) puheenjohtaja ja siten mukana niiden *keho*-kannanotoissa, pohtii dramaattiseen sävyyn uuden sanan aiheuttamaa hämmennystä:

Yksikään kielen aines ei ole irrallinen, riippumaton, vaan jokainen sille aiheutettu muutos vaikuttaa tuhansia säikeitä myöten koko siihen kenttään, johon se kuuluu. – – Keho sanan tulo kieleen on aiheuttanut mitä valitettavimman maanvyörymän kokonaan toisen sanan kohdalla. Vain sokea ottaa vastuulleen sen, että koko kirjallisuutemme Raamatusta ja Kalevalasta parhaaseen uusimpaan saakka turmeltu, saa kalman hajun joka kohdassa, missä ennen näitä aikoja on käytetty ruumis sanaa.

Mannisen ajatukset ovat samansuuntaisia kuin Rapolan.

Waltari maistelee *keho*-sanan tyylisävyä ja on havaitsevinaan siinä ”koomillisen vivahduksen”; siksi kai pakinoitsijatkin ovat sanasta innostuneet. Hänen mukaansa *keho*-sanaa käytetään pyrittäessä ”jonkinlaiseen teeskentelevän reipastelevaan sanontaan”. *Keho* tulisi rajoittaa vain lääketieteelliseen sanastoon. Sen sijaan sana *kalmo* on Waltarin mielestä ”soinniltaan täyte-

läinen ja vivahduksekas”. Hän kertoo käyttäneensä sitä muutaman kerran romaanissaan *Mikael Karvajalka*; *kehoa* hän ei ole tarvinnut kertaakaan.

Teppo, joka oli joutunut *keho*-keksintönsä takia kielilautakunnassa altavastajaan asemaan, esiintyy *Kansan Kuvalehden* haastattelussa suorastaan uhmakkaasti:

Ryhtymättä pitkiin selityksiin sanon, ettei se yleensä ylimalkainen ja äreä tuomitseminen, joka on suunnattu *kehoa* vastaan, ole saanut minua vähimmässäkään määrin muuttamaan kantaani sen suhteen.

Pesosen tavoin hänkin vetoaa *kehon* nopeaan leviämiseen:

Siitä vastapuolen olisi jotakin osattava lukea eikä vain tuijotettava tunne- ja tyyliisyyhin ja haikailtava, kuinka käy meitä vanhemman kirjallisuuden. Niin kuin sen ’käyminen’ olisi yhden piskuisen sanan varassa.

Kehosta draama kielenhuoltajien kesken

Tepon piikki kohdistui selvästi lautakuntien kannanottoihin. Sävyistä voi päätellä, että ristiriita oli tässä vaiheessa jo syvä. Teppo oli kiusallisessa asemassa: hän oli kielitoimiston johtaja mutta samalla myös SKS:n kielivaliokunnan ja sen lakattua edelleen Suomen Akatemian kielilautakunnan sihteeri. Hän joutui siis kirjaamaan niiden kokousten päätökset, joissa laadittiin ja hyväksyttiin *keho*-sanana käyttöä toppuutteleva julkilausuma.⁶⁸

Kielenhuollon sisäpiiriä ravistelevaan riitaan puuttui lopulta myös kielitoimistoa valvova Suomen Akademia. Voi hyvin aavistella, mitä on ollut tämän kokouspöytäkirjaan (9.5.1949) sanellun määräyksen takana:

Kielilautakunnan ja kielitoimiston johtajan tulevan työskentelyn hankauksettomuutta silmälläpitäen määrättiin, että toimiston johtaja ei saa antaa julkisuuteen suomenkielen käyttöä koskevia lausuntoja vastoin kielilautakunnan päätöksiä.

⁶⁸ Sattumaa tai ei, mutta lokakuussa 1948 annettua julkilausumaa ei löydy kielivaliokunnan pöytäkirjasta; kielitoimiston lehtileikekokoelmassa se onneksi on.

Teppo oli tässä vaiheessa jo ilmoittanut eroavansa kielitoimiston johtajan virasta ja siihen liittyneestä kielilautakunnan sihteeriydestä, jota hän oli hoitanut vuodesta 1935 lähtien, ensin SKS:n kielivaliokunnassa.⁶⁹ Pöytäkirjasta käy ilmi, että hänen tilalleen oli valittu Matti Sadeniemi. *Ruumis-keho*-kiista lienee ollut tärkein syy Tepon eroon; toinen vakavan erimielisyyden aihe oli tiettävästi eräät *tta/ttä*-verbien yksittäistapaukset (ks. lukua 5.3). Erostaan huolimatta Teppo jatkoi kielilautakunnan jäsenenä kuolemaansa saakka, marraskuuhun 1953.

Paula Vuorela, Hannes Tepon kollega kielitoimistosta, julkaisi *Virittäjässä* muistikirjoituksen, jossa hän kertasi Tepon merkittävää elämäntyötä kielenhuoltajana ja kielentutkijana mutta luonnehti myös hänen eteläpohjalaista jyrkkyyttään ja periaatteellisuuttaan: ”Hän oli valmis jättämään ehdottomasti omimman työkenttensä kielitoimistonkin, kun hänen olisi ollut parissa kolmessa oikeinkirjoitus- yms. kysymyksessä viran puolesta annettava kysyjille ohjeita vastoin omaa kantaansa” (Vuorela 1954: 69). Kielenhuollon tehtävien hoitoon on siis joskus voinut liittyä suurta dramatiikkaa.

Kielenhuoltajien rivit eheytyvät

Hannes Teppo sai *Kansan Kuvalehden* haastattelun kiivaista sanoistaan ikävää henkilökohtaista ryöpytystä lehdissä. Jotkut katsoivat asiakseen näpätää saman tien koko kielenhuoltoa. Näin kirjoittaa *Kansan Kuvalehden* (22/1949) kolumnisti ”Haavi”:

Jo pitemmän aikaa on meillä vallinnut oikea uudissanavillitys. Uutterat kielimiehet ovat johdonmukaisesti pyrkineet siihen, että suomen kielen pöksyissä – – saisi olla vain yhdenlainen nappirivi. – – Olemme monta kertaa elämässämme tavanneet todella luovia kielimiehiä, mutta ei korkeilla kateedereilla kelioppi ja etymologiset teokset kainalossaan, vaan kansan keskellä, siellä, missä kieli edelleen elää.

⁶⁹ Tepon työstä enemmän luvuissa 3.1 ja 3.2.

Otettuaan esimerkiksi erään kielellisesti luovan savolaispojan Haavi jatkaa:

Se poika olisi pitänyt panna kouluun, luettaa maisteriksi ja tohtoriksi ja sijoittaa Suomen Akatemian kielitoimistoon.

Suuri yleisökin pani merkille, että kielitoimistolla ja kielilautakunnalla oli erimielisyyttä *keho*-sanasta. Kumpaa siis oli toteltava? Sitä kysyi suoraan nimimerkki ”Kysyvä” (US 28.5.1949):

Eikö korkeinta porrasta? Sen taholta odotettaisiin arvovaltaisen asiantuntemuksen antamaa ohjausta, joka olisi tähänastista tehokkaampaa ja laajemmalle kuuluvaa. Sellaista on saatu *keho*a vähäisemmistäkin kielenkäytön ongelmista, mutta tässä kohti näyttää edelleen vallitsevan kummallista sekavuutta. Valvokoot vartijat, joilla vastuu on!

Kiusalliseen kysymykseen oli tietenkin vastattava. Tehtävä lankesi kielilautakunnan puheenjohtajalle Martti Rapolalle, joka vähätteli kielitoimiston ja kielilautakunnan välistä erimielisyyttä: ”Jos joku – – yksityisesti on perustellut omaa poikkeavaa käsitystensä, ei sitä ole sekoitettava mainittujen elimien virallisesti omaksumaan kantaan.” Rapola selostaa sitten lautakuntien virallisia *keho*-kannanottoja ja jatkaa terävään sävyyn:

Sanotun jälkeen ei tarvinne vastata kysymykseen, ”kumpaa on toteltava”. Omasta puolestani haluaisin lausua, että puhe ”vähemmistödiktatuurista” kysymyksen ollessa äidinkielemme viljelystä on vahingollista tunteiden kuohuttelua, tulipa se miltä taholta tahansa. Sokea auktoriteettiusko on vahingoksi, mutta siitä tuskin vapaudutaan, ennen kuin todellinen tietämys kielen asioista leviää riittävän laajalle. (US 1.6.1949.)

Seuraavana päivänä nimimerkki ”Elävän kielen ystävä”, lääkäri, julkaisi kielenhuollon kannanottoa ivailevan mielipiteen. Hän vihjaa, että jos näin naurettavia lausuntoja antavan lautakunnan kokoonpano olisi toinen, olisi tämän asiantuntijaelimien käsityskin toinen. Hän lopettaa retoriseen tyyliin:

Kyllä se huuto ja meteli, mikä eräillä tahoilla on *keho*-sanana käyttöä vastaan nostettu ja nostatettu, on aiheeton. *Kebo*-sana on erittäin ter-

vetullut meidän lääkärien kielenkäyttöön. Mehän hoidamme eläviä ihmisiä. Kun kansakin näyttää ottaneen sen omakseen, niin tottapa se oli tarpeellinen ja tervetullut muillekin! (HS 2.6.1949.)

Useimmissa tämän keskusteluaallon kirjoituksissa vastustettiin *kehoa* ja *ruumiin* merkityksen rajaamista kuolleeseen. Yleisen mielipiteen huomasi mm. siitä, että kun ”Radiolääkäri” oli ohjelmassaan käyttänyt *keho*-sanaa, se kirvoitti heti monta sitä vastustavaa kirjoitusta, muutaman kyllä puolestakin.

Niilo Pesonen yritti omasta puolestaan vahvistaa ja virallistaa *kehon* asemaa julkaisemalla vuoden 1950 alussa kirjan *Tunnetko oman kehosi?*, joka oli ”tieteen viime saavutuksia vartenottava selonteko kehomme rakenteesta”. Varmasti sillä oli vaikutusta, esiintyihän *keho* arvostetun anatomian professorin kirjoittaman kirjan kannessa ja tekstiosuudessa.

Kielitoimiston lehtileikekokoelmassa ei varmasti ole mukana läheskään kaikkia lehdissä tuolloin julkaistuja mielipiteitä. Todennäköisesti on ollut enemmän myös niitä kirjoituksia, joissa kielenhuolto leimattiin *keho*-sanana vastustajaksi. Muuten on vaikea ymmärtää kielilautakunnan kokouksessa (22.10.1951) kirjattua lausuntoa, jossa on katsottu tarpeelliseksi vahvistaa uudelleen aiempi kannanotto:

Lautakunta ei ole ”kieltänyt *keholta* elämisen oikeutta”, vaan on lausunut käsityksensä, että kieli ei tule toimeen ilman termiä, joka merkitsee sekä elävää että kuollutta ruumista, ja halunnut säilyttää *ruumis*-sanana tässä merkityksessä. Sen vuoksi lautakunta on myös esittänyt kuolleen ruumiin nimitykseksi sanaa *kalmo*, jota jo ainakin Mika Waltari näkyy käyttäneen.

Keho-sanan myöhempiä vaiheita

Ruumis-keho-kiista vaimeni 1950-luvun alussa. *Keho* otettiin mukaan *Nyky-suomen sanakirjan* 1. osaan (1951) kielilautakunnan kannan mukaisesti selitettynä: ”vars. lääketieteessä: elävän ihmisen (t. eläimen) ruumis; vasta-kohta: kalmo”. *Ruumis*-artikkelissa merkitään elävän ruumiin synonyymiksi *keho* ja kuolleen ruumiin synonyymiksi *kalmo*. Sanakirjaan pääsy vakiinnutti *kehon* ”viralliseksi” sanaksi, mutta seuraavillakin vuosikymmenillä aina joku innostui esittämään mielipiteensä *keho*-sanasta, yleensä sitä vastaan. Joskus

asiasta kysyttiin kielitoimistostakin. Isompaa keskustelua ei näy kuitenkaan olleen ennen 1980-lukua.

1980-luvun alussa oli *Lääkärilehdessä* jonkin verran kirjoittelua *keho*-sanasta. Eräs kirjoittaja leimasi sanakeksinnön Duodecimin työtapaturmaksi. Hänellä oli hyviä esimerkkejä siitä, millaisia sekaannuksia sanan käytöstä oli aiheutunut: Jonkin ilmoituksen mukaan myytävänä oli ”nuken kehoja”. Jossain mainostettiin kuntourheilua ”kehon ruumiillisen kunnon edistämiseksi”. Pahan kilpa-auto-onnettomuuden uutisoinnissa kuvailtiin karmeasti, miten ”kehon osia lenteli katsomoon”. Vuonna 1981 joku puolestaan todisteli *keho*-sanana tarpeellisuutta väittäen, että sivistyskielissä on eri sanat elävälle ja kuolleelle ruumiille. Samana vuonna kielitoimiston tutkija Risto Haarala julkaisi *Lääkärilehdessä* perusteellisen artikkelin ”Kuinka keho irtosi ruumiista”. Siinä hän kertoo *keho*-sanana syntyvaiheista ja tarkastelee merkitysoopin kannalta syitä uudesta sanasta sittemmin aiheutuneeseen kiistaan.

Kiihkeä keskustelu leimahti *Helsingin Sanomissa* yllättävästi vuonna 1987, yli kolmekymmentä vuotta *keho*-sanana keksimisen jälkeen. Sen aloitti kirjoitus, jossa nimimerkki ”Kielipuoli” kauhisteli *ruumis*-sanana käyttöä mm. näin: ”Sanahirviöitä on miltei rajattomasti, esimerkiksi *ruumiinkulttuuri*, *ruumiinmukainen*, *ruumiillinen*, *rumiinlämpö*, *ruumiinrakennus*, *ruumiinvika* jne.” (HS 19.5.1987). Räväkkä mielipide haastoi psykiatri Martti Siiralan puolustamaan ruumiin jakamattomuutta kirjoituksessa, jossa hän pohtii asiaa filosofiseen sävyyn: ”Ruumis-sana maistuu kuolleelta siksi, että ruumiillisuus-suhteemme on yhä kuolleempi, ja siksi, että meillä on samalla kasvava tarve torjua kuoleman todellisuus yhteisestä tietoisuudestamme” (HS 25.5.1987).

”Kielipuolen” aloittama keskustelu kirvoitti kolmisenkymmentä juttua, joista parikymmentä julkaistiin lehdessä. Tähänkin keskusteluun osallistuivat vielä sekä Niilo Pesonen että nyt myös Antti Sovijärvi, joka tässä vaiheessa paljasti osuutensa *keho*-sanana syntyyn (ks. s. 307). Kielitoimiston johtaja Esko Koivusalo, joka oli ollut pitkään myös *Duodecim*-lehden kielentarkastaja, esitti taas kerran kielenhuollon vakiintuneen kannan: *keho* eläköön omaa elämänsä, kunhan vain ”terve sielu voi edelleenkin asustaa elävässä ruumiissa”. Huvittavana uutena piirteenä oli tässä keskustelussa Pesosen ja Sovijärven kiistanpoikanen siitä, kenelle oikein kuuluu kunnia *keho*-sanana keksimisestä. ”Virkeä kesäkeskustelu”, niin kuin *Helsingin Sanomien* toimitus sitä luonnehti, jatkui yli kaksi kuukautta.

Viimeksi kuluneiden parinkymmenen vuoden aikana *keho*–*ruumis*–rintamalla on ollut melko hiljaista. Muutaman kerran asiasta on kysytty yleisönosastossa tai kielitoimistosta. Lähinnä on haluttu varmistaa – tai paheksua –, että *ruumis* on edelleen elossa. Mutta *kehokin* elää – ainakin sanoissa *kehonrakennus* ja *kehonkieli* (myös *ruumiinkieli*). Viime vuosina *keho*–sanaa on alettu käyttää aiempaa enemmän ulkomuodon hoitoon tai yleensä terveyteen liittyvissä yhteyksissä (*kehonrakennus*). Myös adjektiivi-johdos *kehollinen* on ilmestynyt kieleen *ruumiillisen* synonyymiksi.

5.15 VIRO VAI EESTI?

Viime vuosinakin on kiistelty siitä, kuuluuko eteläpuolisen sukukansamme maan nimen olla suomen kielessä *Viro* vai *Eesti*. Miksi Suomessa ylipäättään käytetään *Viro*–sanaa, vaikka kyseisessä maassa puhutaan *Eestistä* ja *eestiläisistä*? Kysymys ei ole uusi: siitä nousi kiivas keskustelu jo yli 80 vuotta sitten.

Viron kielen professori Lauri Kettunen julkaisi 1928 *Eestin kielen oppikirjan*. Yliopettaja E. A. Saarimaa esitteli sen *Virittäjä*–lehdessä 1929. Kumpikin herra kuului *Virittäjän* toimituskuntaan, Saarimaa juuri aloittaneena päätoimittajana. Sinänsä suojean arvostelun lopussa Saarimaa nostaa esiin kirjan nimessä olevan *eesti*–sanan. Hän huomauttaa, että tekijä käyttää *viro*–sanaa kirjassa ”Viron maakunnasta” ja ”Vironmaan murteesta” viitaten maakuntaan nimeltä *Virumaa*. Koko maasta hän käyttää nimeä *Eesti*, ilmeisenä tarkoituksena saada *Viro*–nimitys karkotetuksi siitä tehtävästä. (Saarimaa 1929a: 70.)

Kettusen vastausta Saarimaan kritiikkiin ei lehdessä näy – syy selviää myöhemmin. Sen sijaan kielimies E. A. Tunkelo julkaisee siinä perusteellisen artikkelin ”Maannimistä *Viro* ja *Vironmaa*” (Tunkelo 1929a). Seuraavassa numerossa Kettuselta on vastakirjoitus ”*Eesti* ja *Viro*” (Kettunen 1929), johon Tunkelo puolestaan vastaa otsikolla ”Jatkoa keskusteluun nimistä *Viro* ja *Eesti*” (Tunkelo 1929b).

Seuraavan vuoden (1930) lopulla Kettunen lähettää *Virittäjän* toimitukselle yllättäen katkeransävyisen ilmoituksen niistä syistä, jotka pakottivat hänet ”pyyhkityttämään” nimensä pois toimittajien luettelosta, kahdenkymmenen vuoden jälkeen. Hän syyttää suoraan päätoimittaja Saarimaata kirjoitustensa sensuroinnista. Syyksi hän mainitsee ennen muuta seuraavan:

– – mutta viime lukukauden aikana, kun lähetin vastauksen Eesti-Viro kysymyksessä minua kohtaan suunnattuun polemiikkiin, sananvuoro minulta kokonaan kiellettiin. On hyvin tunnettu päätoimittajan ja eräiden toimituksen jäsenten kanta mainitussa nimikysymyksessä ja on inhimillisesti myös ymmärrettävää, että vastustajan mielipide halutaan ”vahingollisena” tukahduttaa, mutta päätoimittajalta vaaditaan toki suvaitsevaisuutta ja objektiivisuutta. (*Virittäjä* 1930: 461–462.)

Meneillään oli siis kuumempi *Eesti-Viro*-kiista kuin *Virittäjän* palstoilta saattoi nähdä. – Kettunen ei tosin malttanut pitää kirjoituslakkiaan pitkään, kun eteen tuli varsinainen makupala, Saarimaan 1930 ilmestynyt kieliopas *Huonoa ja hyvää suomea*, jonka arvostelussa hän saattoi purkaa myös kärsimäänsä kohtelua (Kettunen 1931).

E. A. Tunkelo: Viron puolustus

Kettunen oli pahasti myöhässä yrityksessään muuttaa *Viroa* *Eestiksi*, sillä *Viro* oli jo varsin vakiintunut vironkielisen maannimen *Eesti* suomenkieliseksi nimeksi. *Viro* (ja *virolaiset*) oli päähakusanana *Tietosanakirjassa* (1909–) mutta jo paljon vanhemmissakin sanakirjoissa, kuten Gananderin sanakirjassa (1786–1787). Lönnrotin sanakirjassa (1866–1880) *eestiä* ja *eestiläisiä* ei edes mainita. Myös *Virittäjä*-lehdessä näkyy alusta lähtien (1890-luvulta) käytetyn vakiintuneesti sanoja *Viro* ja *virolainen*. Näihin syihin vetoaa myös Tunkelo mainitussa artikkelissaan, jonka tarkoitus käy ilmi heti alusta: ”Mitä tutut maannimet *Viro* ja *Vironmaa* merkitsevät ja ovat merkinneet, on näyttänyt tarvitsevan selvitystä” (Tunkelo 1929a: 102).

Tunkelo vastaa Kettusen oppikirjan väitteeseen, että *Viro* on vain yhden maakunnan, Virumaan, nimi huomauttamalla, että monen muunkin maan nimi on merkinnyt alun perin yhtä maakuntaa mutta on vähitellen siirtynyt laajemman alueen nimeksi. Onhan *Suomikin* alkuun tarkoittanut vain *Varsinais-Suomea*. Hän mainitsee myös *Preussin*, joka oli ensin saksalaisten 1200-luvulla valloittaman maakunnan nimi mutta laajeni sitten Saksan valtakunnan suurimman osavaltion nimeksi. – Samantapainen kehitys on ollut myös *Ruotsin* nimessä, joka on lähtenyt *Roslagenin* maakunnasta.

Tunkelo esittää vanhojen asiakirjojen perusteella, että suomenkielinen nimi *Viro* saattoi merkitä 1600–1700-luvulla samaa kuin *Eesti* tai *Liivinmaa* (saks. *Liefland*), mutta alue oli pitkään epäselvä. Erään 1700-luvun

loppupuolen käskykirjeen perusteella hän pääättelee, että *Viro* alkoi jo tuolloin tarkoittaa viron kielen ja sitä puhuvan väestön yhtenäistä aluetta. Siitä hän pääsee nykyaikaan (vuoteen 1929) ja toteaa, että ”tämä merkitys lieenee katsottava yleisimmäksi sivistyneistön keskuudessa ainakin viimeksi kuluneiden 6–7 vuosikymmenen ajalla” ja että hän itse ”on tottunut ajattelemaan Viroa kovia kokeneen veljeskansan yhtenäisenä asuma-, kieli- ja runoalueena, joka etelässä ulottuu läntiläisrajaan asti, siis etnografisena eikä hallintoalueena”. (Tunkelo 1929a: 115.) *Virosta* maannimenä hän esittää runsaasti kirjallisia todisteita 1800-luvun loppupuolelta lähtien ja toteaa lopuksi, että *Viron* itsenäisen kansallisvaltion omakielinen nimi on *Eesti Vabariik*. *Eesti*-nimi suomen kielessä on uutta käyttöä.

Lauri Kettunen: *Eestin* puolustus

Lauri Kettunen kommentoi Tunkelon artikkelia *Virittäjässä* (1929: 274–279) tapansa mukaan ärhäkkään tunnepitoisesti. Hän vetää keskustelun historian syövereistä senhetkiseen tilanteeseen ja moittii Tunkeloa siitä, ettei tämä ottanut esiin *Eesti*-nimen käyttöä uudemmassa kirjallisuudessa. Hän toteaa tosin, etteivät ainakaan *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* näy viime aikoina ”sallineen” *Eesti*-nimeä. Hän valittaa, että virallisia puheita selostettaessa pannaan *Eestin* käyttäjien suuhun *Viro* ja että *Eesti*-toimiston nimi oli muutettu *Viro*-toimistoksi. Kettunen joutuu myöntämään, että *Eesti* esiintyy lähinnä hänen omissa kirjoissaan.

Kettusen mukaan *Eestin* valtion syntyminen (1918) oli niin suuri tapaus, ettei entinen *Viro* ”riittänyt tulkitsemaan sitä käsitettä, joka liittyi uuden valtion viralliseen *Eestin* nimeen”. Siinä yhteydessähän Helsinkiin ilmestyivät ”*Eestin* lähetystö” ja ”*Eestin* konsulaatti” ja puhelinluetteloon tuli huomautus ”*Viro* katso *Eesti*”. Kettunen hehkuttaa:

Eesti-nimessä kajahtaa uusi aika, se on suomalaisen suusta kuultuna kuin uudistuva ’de jure’ tunnustus, ja sen sävy on kaukana tuosta sentimentaalisesta ’*Viron* kovia kokeneesta veljeskansasta’, jota tämän nimisenä on totuttu ajattelemaan. – – Tähän nimeen on samalla liittynyt jonkinlaista myötätuntoista sääliä, josta *Eesti* on vapaa. (Kettunen 1929: 278.)

Kettusen mukaan virolaiset haluavat suomalaisten käyttävän *Eesti*-nimeä: ”Kun me tiedämme – –, mitä Eestissä toivotaan, niin eikö ole yhtä ajattelematonta kuin epähienoa väittää, että koko nimikysymys ei kuulu vähääkään muille kuin itsellemme?”

Vahvimpana tunneargumenttina Kettunen rinnastaa nimikysymyksen kuitenkin heimokysymykseen. ”Heimosuhteiden paranemista meillä toivovat kaikki, mutta ’kielimiesten’ yritys poistaa *Eesti*-nimen käyttö horjuttaa sitä”, hän letkauttaa. ”Heimoasia vaatii menestyäkseen sitä rakkautta, joka ei omaansa etsi, vaan on valmis myös jotakin omastaan uhraamaan”, Kettunen päättää ylevästi. Tämä ”uhri” oli tietenkin nimi *Viro*.

***Viro–Eesti*-kiista laajenee**

Kettusen *Eesti*-nimen puolustus ja Tunkelon vastaus siihen olivat peräkkäin vuoden 1929 *Virittäjän* viimeisessä numerossa. Mutta keskustelua ei käyty vain *Virittäjän* palstoilla: Kettunen oli polkaissut kesällä päivälehdissä näkyvän kampanjan *Eestin* puolesta. Kirjoituksia julkaistiin ainakin *Uudessa Suomessa*, *Aamulehdessä* ja *Aitosuomalaisessa*. Niinpä Tunkelo ei rajoittunut vastaamaan vain Kettusen *Virittäjä*-kirjoitukseen vaan puuttui myös tämän muissa lehdissä esittämiin väitteisiin.

Siihen Kettusen väitteeseen, että valtion itsenäistyminen vaatii *Viron* sijaan uuden nimen *Eesti*, Tunkelo vastaa kärkevästi, ettei *Viron* kansa ole nimeään muuttanut: se oli ja on edelleen ”Eesti rahvas” eli ”eestlased”, saksaksi ”Esten”, ruotsiksi ”ester”, venäjäksi ”estontsy”. Nimi ”Eesti” on säilynyt, joskin siihen etnologisen, kieli- ja kulttuurimaantieteellisen merkityksineen lisäksi on tullut poliittismaantieteellinen. Miksi Suomessa käytettävä *Viro* pitäisi vaihtaa saksalais-ruotsalais-virolaiseen *Eestiin*? (Tunkelo 1929b: 282.)

Kuvaillessaan *Aamulehdessä*, että *Virolla* on ”osittain myötätuntoista sääliä, osittain halveksumistakin osoittava kaiku”, Kettunen käyttää taitavasti Tunkelon lausumaa *Virosta* ”kovia kokeneen veljeskansan” maana ja tokaisee, että ”nykyinen *Eesti* ei moista ruikutusta enää tarvitse”. Tunkelo vastaa, että jos jotakuta heimokansamme kohtaan ilmaistu myötätunto ja sääli pilaisi kansan nimen, niin että sitä pitäisi sen takia ryhtyä karttamaan, miten tulee käymään esimerkiksi nimien *Inkeri* tai *Kauko-Karjala*.

Tunkelo puuttuu toiseenkin Kettusen esittämään *Viro*-nimen mustamaalaukseen, viittaukseen virolaisten toimiin spriin salakuljettajina kiel-

tolain aikana. Koska pirtukauppa on jo loppunut, ei ole paikallaan ja hyviä suhteita edistävää edelleen muistuttaa asiasta, Tunkelo jyrisee. Ei pirtu sitä paitsi pilaa sanan *virolainen* arvokkaampaa käyttöä; ruotsin *estländare*-sanalla kuuluu rannikolla olleen sama kaiku. Eihän Saksankaan nimeä haittaa se, että *saksa*-sanalla on myös soimaava merkitys ('rikas ihminen, hyvinvoiva, herra'), ei myöskään se, että venäläisistä monissa kielissä käytetty, halveksivan sävyinen nimitys *russ* ~ *rysse* on Venäjän erikielisisissä maannimissä (*Ryssland, Russland, Russia*) aivan asiallinen.

Kettusen heimopoliittiseen vetoon Tunkelo vastaa muistelemalla ehdotusta, jonka Arvid Genetz teki SKS:n 50-vuotisjuhlissa 1881. Se koski suomen ja viron kirjakielen yhdistämistä, joka piti toteuttaa äänne- ja muoto-opillista rakennetta muuttamalla ja sanastoa yhtäläistämällä. Sen mukaan suomen tuli luopua monesta tavallisesta mutta ruotsalaisperäisestä sanastaan ja ottaa vastaan virossa säilynyt omaperäinen vastaava sana, esim. *säkki*-sanana sijaan *kotti*, *synti*-sanana sijaan *patto*, *sielu*-sanana sijaan *vaimu*, *myllyn* sijaan *veskivi* (vir. *veski*). Vastaavasti joukko viron sanoja, etenkin saksalaisperäisiä, olisi vaihdettava suomalaisiin, tietysti viron äännelakien mukaan, esim. *preili*, *muts*, *vorst*. Näihin sanoihin kuului myös *eesti*; sen tilalle oli suomesta lainattava *viro*, virokseksi *viru*. Sanastomuutosten tarkoituksena oli kummankin kielen puhdistaminen vieraista vaikutteista – ajan kansallisaatteen mukaisesti.

Genetzin ehdotuksesta ei ole myöhemmin kuultu mitään. Tunkelo toteaaakin, että ei olisi ollut SKS:n sääntöjen eikä hyvän tavan mukaista puuttua toisen kielen kehittämissuuntaa koskevaan asiaan. ”Lainauksia toiselta kumpikin kieli tehköön vain todellisen tarpeensa mukaan – luulottelematta tekevänsä uhrauksia suomalais-virolaisten yhteisetujen alttarille ja vaatimatta näistä hyvityksiä tai vastapalveluksia toiselta puolelta” (Tunkelo 1929b: 290). Tämä oli näpätys Kettusen heimohenkiselle hymistelylle.

Kettusen väitteeseen, että Virossa toivotaan suomalaisten käyttävän *Eesti*-nimeä, Tunkelo toteaa, että valtiotaito vaatii toki kohteliaista ja kunioittavaa suhtautumista toisen kansan kieleen. Siksi Suomen ja Viron välisten sopimusten vironkielisessä tekstissä käytetään nimiä *Eesti* ja *Sooma* ja suomenkielisessä *Viro* ja *Suomi*. Kohteliaisuussyistä voi silti joskus olla paikallaan käyttää suomen kielessäkin sanoja *Eesti* ja *eestiläinen* vaikkapa suomea osaamattoman virolaisen kanssa, mutta muuten on selvää, että *Viro* on suomea ja *Eesti* viroa.

Tunkelon ja Kettusen kiista päättyi niin, että Tunkelon kanta – se vanha ja vakiintunut – jäi edelleen virallisenä voimaan. Kielenhuollon elimessä, 1928 perustetussa SKS:n kielivaliokunnassa – jonka puheenjohtajana Tunkelo toimi – nimiasiaa ei katsottu tarpeelliseksi edes ottaa esille, vaikka siellä samaan aikaan (1929) käsiteltiin virolaisten nimien taivuttamista suomen kielessä.

Kiistan myöhemmät vaiheet

Vaikka Kettunen epäonnistui yrityksessään saada *Viron* tilalle *Eesti*, hänelle jäi tärkeä ase, jolla hän pystyi vaikuttamaan ainakin viron kielen opiskelijoihin: *Eestin kielen oppikirja* (1928) kului vuosikymmenien ajan lähes kaikkien viroa opiskelevien käsissä. Kettunen piti tiukasti kiinni *eesti*-sanasta muissakin teoksissaan, kuten vielä 1958 ilmestyneessä *Eestiläis-suomalaisessa sanakirjassa*. Kustantaja, SKS, lisäsi kuitenkin esipuheen loppuun kirjan nimeä koskevan huomautuksen: ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta suosittaa käytettäväksi *Eestin* ja *eestiläisen* sijasta suomeen vanhaan vakiintuneita sanoja *Viro* ja *virolainen*. Tekijän toivomusta noudattaen sanakirjan nimessä on tästä periaatteesta poikettu.”

Eesti jäi kuitenkin elämään *viron* rinnalle kielenhuoltotoimista huolimatta. Sanoissa alettiin jopa nähdä tyylieroa. Elsa Haavio kuvaa sitä toivomansa teoksen *Eestin runotar* (1940) esipuheessa näin:

Teoksen nimessä ”Eestin Runotar – virolaisen lyriikan antologia” olen käyttänyt hyväkseni sitä tyylillistä eroa, joka kielessämme kahdella veljesmaamme nimityksellä nähdäkseni nykyisin on ja joka lisää kieleemme ilmauksellisia keinovaroja: Eesti – juhlava ja vertauskuvallinen, Viro – vanha kielessämme käypä nimitys veljesmaallemme.

Viron jäätyä toisen maailmansodan jalkoihin ja jouduttua Neuvostoliiton alaisuuteen vironkieliseksi nimeksi tuli ”Eesti NSV”. Suomessakin alettiin puhua entistä useammin *Eestistä*. Nimi alkoi saada myös vasemmistopoliittista väriä etenkin 1970-luvulla. Vasemmistopiireistä lähti jopa vaatimus, että yliopiston opetusaineen *viron* kielen nimi muutettaisiin *eestin* kieleksi, mikä ei kylläkään toteutunut. Sama poliittinen pyrkimys kävi ilmi monista lehtikirjoituksista, kuten eräästä Esko Seppäsen kolumnista: ”Eestiläiset, joiden korvissa Suomen kielitoimiston suosittama ja meidän äärioikeistomme

käyttämä Viro-sana ei soi –.” (*Kansan Uutisten* viikkolehti 17.12.1988.) *Eesti*-nimen käyttöä poliittisena lyömäaseena paheksuttiin kyllä monessa palautteessa.

Virolainen kielimies Paul Ariste, joka oli jo monesti aiemminkin esittänyt vahvan kantansa *Viro*-nimen puolesta, suhtautui huvittuneesti *Eestin* Suomessa saamaan vasemmistopoliittiseen väriin. Toimittaja Unto Miettisen tekemässä radiohaastattelussa, jota siteerataan muistelmateoksessa *Unton tarina* (Miettinen 1980), Ariste vastaa nimikysymykseen näin:

Teillähän on meistä kulttuurihistoriallisesti arvokas nimi Viro ja virolaiset. Mitä syytä sitä olisi vaihtaa? Ei Eesti ole meidän itsemme keksimä nimi, se on skandinaavisten valloittajien antama nimi, Itämaa, Östland, Estland. Tietysti Viro-nimi on alun perin tarkoittanut vain yhtä maakuntaa, Virumaata, mutta yleensä naapurikansat antavat toiselle kansalle nimen sen heimon mukaan, joka asuu lähinnä.

Miettisen muistutettua, että ainakin Lauri Kettunen oli aikoinaan vaatinut *Eesti*-nimen käyttöä, Ariste tokaisee ironisesti:

Eikös Kettunen ollut äärioikeistolainen, joka kiihkoili heimoasioissa. Nyt teillä taas äärivasemmistolaiset intoilevat tästä samasta Eesti-nimestä ja vaativat, että ei saa puhua Virosta. Eikös se ole aikamoinen historian paradoksi? (Mts. 293.)

Viro ja Eesti "Eesti NSV:n" kauden jälkeen

Viron itsenäistymisen (1991) vaiheissa roihahti nimikiista uudelleen ilmieliekkiiin. Lehtien mielipidepalstoilla käytiin 1980–1990-luvulla monta keskustelua, joissa *Eestin* puolustajat vetosivat yhä uudelleen kahteen perusteesseen, jotka jo Kettunen aikoinaan esitti: 1) *Viro* on vain yhden maakunnan nimi ja 2) virolaiset haluavat suomalaisten puhuvan *Eestistä* ja *eestiläisistä*. Näitä väitteitä vastaan tuli vielä 1990-luvulla lahden eteläpuolelta kuitenkin painava puheenvuoro, kun presidentti Lennart Meri puolusti *Viroa* poliittisin perustein:

Kun olin aikoinani töissä Viron radion suomenkielisessä toimituksessa, neuvostosensori kielsi käyttämästä sanaa *Viro*, koska se olisi muistuttanut suomalaisia kuuntelijoita maittemme välisistä vuosisataisista erityissuh-teista ja siitä lämmöstä, joka Suomen ja Viron välillä vallitsee. Toivoisin-kin, etteivät Suomen tiedotusvälineet enää 1995 kiusaisi suomalaisia nou-dattamalla neuvostosensorin ohjenuoraa. (*Suomen Kuvalehti* 12.5.1995.)

Kielenhuollon kanta

Kielen- ja nimistönhuoltajat ovat viime vuosikymmeninäkin joutuneet usein vastaamaan kysymykseen *Viro* vai *Eesti*? Kielenhuollon kannanotto näkyi 1980-luvulla Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa toimitetussa luettelossa *Maiden nimet* (1987), jossa ensisijainen nimimuoto oli edelleen *Viro* (tai *Viron sosialistinen neuvostotasavalta*), rinnakkaisnimenä tosin myös *Eesti* (*n sosialistinen tasavalta*); omassa aakkoskohdassaan *Eestiä* ei mainittu. Myöhempiin *Maiden nimien* laitoksiin (1994 ja 2003) on lisätty ”Eesti ks. Viro”; *Viron* kohdassa nimet ovat rinnan, *Viro* kuitenkin ensimmäisenä. Kannanotoksi maiden nimistä voidaan tulkita myös suomen kielen lau-takunnan 1988 tekemä päätös, joskin se koski varsinaisesti kielten nimiä: suositellaan entiseen tapaan ensisijaisena *viroa* mutta haluttaessa voidaan käyttää myös *eestiä*. Tämän mukaisesti on viime vuosina tähän kysymykseen vastattu; sama kanta on ollut myös kielten nimien standardissa. Vuodelta 2010 olevassa kielten nimien tunnusten standardissa (SFS-ISO 639-2) on entistä kantaa selvyysyistä terävöitetty: ”viro, aiemmin myös: eesti” (”aiem-min” viittaa edellisiin standardeihin). Samoin esitetään Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisussa *Maiden nimet seitsemällä kielellä* (2009, <http://kaino.kotus.fi/maidennimet>).

5.16 KAPULAKIELTÄ JA LAMPAANLATINAA

Kapulakielellä tarkoitetaan nykyään vaikeaselkoista (virka)kieltä. Näin mer-kitys esitetään viime vuosikymmenien sanakirjoissa *Suomen kielen perus-sanakirjasta* lähtien (1990–1994). *Kapulakielen* merkitys on aiemmin ollut kuitenkin hieman toinen. Vielä *Nykysuomen sanakirjassa* (1951–1961) on ka-pulakielen ainoana merkityksenä: ”halv. ruotsista”. Missä vaiheessa merkitys on muuttunut ja miten muutos on selitettävissä? Milloin *kapulakieli*-sana on ylipäättään tullut kieleen? Ja miksi sanassa on *kapula*?

Tämä luku perustuu Kotimaisten kielten keskuksessa säilytettävään ja edelleen ylläpidettävään nykykielen sanakokoelmaan, Nykysuomen arkistoon⁷⁰. Sitä alettiin koota *Nykysuomen sanakirjan* hanketta varten jo 1800-luvun puolella ja on täydennetty myöhemmin myös *Suomen kielen perussanakirjan* ja *Kielitoimiston sanakirjan* tarpeisiin. Nykysuomen arkisto (yli viisi miljoonaa sanatietoa, yli 700 000 eri sanaa) on ollut suuri apu myös kielitoimiston kielenohjaus- ja tutkimustyössä. Luvusta käy ilmi sekin, miksi on tärkeää pitää yllä keskeytymätöntä sanaston seuranta.

Mistä lähtien kapulakieltä?

Sanaa *kapulakieli* on käytetty ainakin 1870-luvulta lähtien, niin kuin seuraavista lehtiteksteistä käy ilmi:

sillä hän puhui jotain kapulakieltä, jota en woinut ymmärtää laisinkaan, eikä ymmärtänyt mitään kuin merkkien avulla (Kirjallinen Kuukauslehti, 1875).

Waikka tuo waiwalla opittu ammattikieli [ruotsi] muuttuisikin notasta⁷¹ lampaanlatinaksi ja muuksi kapulakieleksi, se on hänelle anteeksi annettava – (Satakunta, 1877).

Ja puheesta ei tiedä, mitä se oikein oli, sillä siitä ei tahdo saada ruotsalainen selvää ja suomalainen ei ensinkään, se kun ruotsia on olevinaan; kyllä se waan on luullakseni kapulakieltä (Satakunta, 1878).

Ensimmäisessä esimerkissä *kapulakieli* viittaa vain johonkin outoon kieleen, jota ei voi ymmärtää, toisessa ja kolmannessa selvemmin ruotsiin. Näissä *kapulakieli* tarkoittaa huonoa ruotsia, sellaista, jota on vaikea ymmärtää. Se johtuu puhujan huonosta kielitaidosta: hän ei pysty tuottamaan kieltä, josta saa selvää. Toisaalta hyväkin ruotsi voi kieltä huonosti osaavan korvissa kuulostaa käsittämättömältä. Siitä ehkä johtuu *kapulakieli*-nimityksen halveksiva sävy: se ilmentää suomalaisen rahvaan alemmuudentuntoista

⁷⁰ Nykysuomen arkisto on avoinna kaikille sanojen historiasta kiinnostuneille.

⁷¹ Latinasta ruotsiin lainattu *nota* merkitsee mm. '(kirjain)merkkiä' tai 'merkintää', mutta merkitys 'luettelo(inti), muistilista' sopii tähän esiintymään ehkä paremmin.

kiukkua ruotsinkielistä herrakansaa kohtaan, jonka kieltä ei ymmärrä. Tätä kiukkua on mukana monissa 1900-luvun alkupuolen esimerkeissä.

Nyckysuomen sanakirjan sana-arkiston vanhin tieto *kapulakielestä* on 1800–1900-lukujen vaihteesta:

Vaikka kovin häntä suututti, että heillä aina oli se ”kapulakielensä” ensimmäisenä (Kalle Kajander: *Kunnanmiehiä*, 1899). [Sanalippuun on lisätty selitys: ”se että herrasmiehet puhuivat ruotsia”.]

1900-luvun alkupuolelta arkistossa on useita tietoja *kapulakielestä* tarkoittamassa ruotsia:

– ajattele: kehdata panna kapulakieli ensimmäiseksi tien varrelle, jota Kivi on kulkenut! [Joku ruotsinkielinen oli kääntänyt tienviitan ylösalaisin.] (Ilmari Kianto: *Kolme hyvää juttua*, 1920.)

Kaikki he kaklattivat tuota vanhaa kapulakieltä, ruotsia (Kianto: *Nuori runoilijamaisteri*, 1931).

Niin paljon minäkään en kapulakieltä osaa – (Joel Lehtonen: *Henkien taistelu*, 1932).

Pitäisiköhän tässä ruveta oppimaan kapulakieltä, että ymmärtäisi, mitä tuo Rooslunti sanoo (Maila Talvio: *Lempiäniemen tyttäret*, 1933).

Yhdessä arkistotiedossa *kapulakieltä* käytetään kuitenkin väljemmin, tarkoittamassa ylipäätään käsittämätöntä kieltä, samaan tapaan siis kuin 1870-luvun esimerkeissä. Se esiintyy kielentutkija E. A. Tunkelon (1915a) kirjoittamassa artikkelissa ”Kansainvälisten lainasanain käytöstä suomenkielessä”:

Voitaneen sanoa, että kaikenlaisella ”kapulakielellä” ja viittomillakin voi saada sanottavansa pian ja oikeinkin ymmärretyksi (s. 43).

Ruotsin kielestä virkakieleen

Nykysuomen sanakirjaan laadittu selitys sanasta *kapulakieli* ("halv. ruotsista") perustuu siis 1900-luvun alkupuolella kerättyihin sanatietoihin. Kuten Tunkelon *kapulakieli*-esimerkistä näkee, sanaa on silloinkin jonkin verran käytetty myös laajemmassa merkityksessä, mutta sitä ei ole huomioitu sanakirjan selityksessä.

Missä vaiheessa sitten *kapulakieli* on siirtynyt merkitsemään vaikeaselkoista virkakieltä? Siihen kysymykseen ei valitettavasti saa selvyyttä Nykysuomen arkistosta. Sanakokoelmassa on nimittäin ammottava aukko 1940-luvun ja 1970-luvun välillä. Se johtuu siitä, että kun vuosikymmenien suurtyö, *Nykysuomen sanakirja*, valmistui 1950-luvun lopussa, ajateltiin lyhytnäköisesti, että nyt kielikin on valmis. Siksi sanakirjantoimitus lopetettiin ja kokeneet sanakirjantoimittajat joutuivat etsimään leipäpuunsa muualta. Päättäjät eivät silloisissa "tuottavuusohjelmissaan" osanneet tai halunneet ajatella, että yhteiskunnan eri alojen voimakas kehittyminen tuottaa runsaasti uutta sanastoa, joka tarvitsee jatkuvaa seurantaa ja keruuta. Ei liioin ajateltu sitä, että nykykieltä kuvaavaa sanakirjaa pitäisi aika ajoin myös uudistaa. (*Nykysuomen sanakirjaa* ei ole muutettu lainkaan ensimmäisen painoksen jälkeen!) Kyseessä on kulttuuriskandaali, vielä suurempi kuin kielitoimiston lakkauttaminen vuodeksi 1940-luvun loppupuolella (ks. lukua 3.2). Sanastonkeruun katkeaminen on vaikeuttanut myöhempiä sanakirjatoita ja sanastontutkimusta. Sana-arkiston 20–30 vuoden aukon paikkaaminen jälkikäteen on nykyiselläkin tekniikalla vaikeaa.

Vasta 1960–1970-luvun vaihteessa aloitettiin sanastonkeruu uudelleen kielitoimiston yhteydessä sijaitsevassa sanakirjantoimituksessa, sillä silloin alettiin laatia uutta nykykielen sanakirjaa. Se suunniteltiin alun perin *Nykysuomen sanakirjan* yksiosaiseksi lyhennelmäksi, jonka sanastoa samalla uudistettaisiin. Mukaan otettaisiin vain keskeiset sanat lyhyesti selitettynä; siksi se sai nimen *Suomen kielen perussanakirja*.⁷² Nyt vasta saatiin *kapulakielen* käytöstäkin uutta tietoa, josta huomattiin, miten merkitys on muuttunut: edellisissä esiintymissä (1930-luvulta) sana liittyi lähinnä ruotsin kieleen, 1970-luvun esimerkeissä *kapulakieli*-sana on jo siirtynyt virkakieleen:

⁷² Suomen kielen perussanakirja ilmestyi kolmiosaiseksi paisuneena 1990-luvun alussa.

Nykyään on paljon puhuttu lakimiesten käyttämästä kapulakielestä, jota muut eivät ymmärrä. Osaltaan siihen ovat syypäitä nämä ruotsinkieliset lakimiehet, jotka ovat Suomen lakikieltä ”kehittäneet”. (*Apu*, 1971.)

Tämä *kapulakieli*-esimerkki antaa ainakin aavistaa, millä tavoin ja miksi sanan merkitys on siirtynyt huonosti ymmärretystä ruotsista vaikeaselkoi-
sen virkakielen merkitykseen: ”syypäitä” eli äidinkieleltään ruotsinkielisiä lakimiehiä oli vielä 1900-luvun alkupuolella huomattavan paljon. Ruotsi on vaikuttanut vahvasti suomalaiseen lakikieleen senkin tähden, että lait, asetukset, kuulutukset ja muu virkakieli on menneinä vuosisatoina suomen-
nettu ruotsista. Ruotsista ovat siis peräisin monet suomen kielen kannalta vieraat ja ymmärtämistä vaikeuttavat rakenteet ja ilmaukset. Näiden ns. sveltisismien torjunta oli keskeinen pyrkimys 1900-luvun alkupuoliskolla suomen kielen huollossa yleensäkin ja tietenkin myös virkakielessä.

Kun oikeuskieltä 1900-luvun jälkipuolella alettiin määrätietoisesti kehittää selkeämmäksi (mm. hallitus asetti virkakielikomitean 1979), työ laajeni ruotsinmukaisuuksien korjaamisesta myös muiden kielen ymmärrettävyyttä heikentävien piirteiden tarkasteluun ja ruotimiseen. Siten *kapulakielikin* alkoi vähitellen merkitä ruotsinmukaisuuksien sijaan oikeuskielen ymmärrettävyyttä yleisemmin heikentäviä seikkoja.

1970-luvulta on nykykielen sana-arkistossa useita poimintoja *kapulakielestä*. Sana on kiinnittänyt huomiota ja otettu talteen ehkä sen tähden, että sen virkakielen merkitys on ollut silloin suhteellisen uusi. Näin voidaan päätellä esimerkiksi seuraavasta esimerkistä, jossa *kapulakieli* esitetään *virastokielen* uudeksi synonyymiksi:

– – tekstitulvan myötä on sitten sanomalehtiin pesiytynyt organisaatioi-
den käyttämä virastokieli eli kapulakieli, insinöörikieli, jne. (*Sanomalehti-
timies*, 1977).

Kapulakieli-sanaa näkyy käytetyn jonkin verran muustakin vaikeaselkoisesta kielestä kuin virastokielestä (kuten Tunkelon esimerkissä vuodelta 1915):

”Tarkkuus in-line” ei varmaankaan paljon lukijalle kerro, mutta tuon teknisen kapulakielen taakse kätkeytyy melkoinen mullistus (*Demari*, 1977).

1980-luvun alusta arkistosta löytyy pari mielenkiintoista sanalippua, jotka heijastavat silloisia virkakielen selkeyttämisen toimia mutta joista käy ilmi myös, ettei *kapulakieli* vieläkään ollut kovin yleinen sana, koska sen eteen on tarvittu ”ns.”:

Kesän loppupuolella ilmestyi komiteanmietintö, jossa arvosteltiin virkamiesten ns. kapulakieltä (*Opettaja*, 1981).

Huomattakoon, että esimerkissä mainitusta virkakielikomitean mietinnöstä, jonka keskeisenä tavoitteena oli virkakielen selkeyttäminen, ei *kapulakieli*-sanaa löydy lainkaan.

Kielikellossa on *kapulakieltä* käytetty ensi kerran 1980, jolloin kielitöimiston päällikkö Esko Koivusalo kirjoitti artikkelissaan ”Kielenhuollon tehtävät ja kohderyhmät” näin:

Hallinnon tekstituoitteet ovat yleensä kapulakieliseen komiteatyliin laadittuja (Koivusalo 1980).

Miksi kapula?

Jo 1870-luvun *kapulakieli*-esimerkeissä *kapula* esiintyi ilman sen kummempia selityksiä. Tämän tyyppisten ilmausten alkuperää on totuttu etsimään muista kielistä, mutta vastaavaa sanaa ei yllättävää kyllä löydy ainakaan lähikontaktikielistä. Suomalais-ruotsalaisiin sanakirjoihin *kapulakieli*-sana ilmestyi myöhään, vasta 1990-luvulla (*Suuri suomi–ruotsi-sanakirja*, 1997), ruotsinnoksena ”byråkratisk fikonspråk”⁷³, ruotsin kielessä myös ”krångelsvenska” (krångel = monimutkainen). Siihen niin kuin muihinkin kaksikielisiin sanakirjoihin *kapulakieli* on otettu luultavasti *Suomen kielen perussanakirjasta*.

Kapulakielen *kapulan* selitystä pitänee siis etsiä omasta kielestä. Helposti tulee mieleen sanonta ”heittää kapuloita rattaisiin”, joka tarkoittaa jonkin toiminnan häiritsemistä tai estämistä. Sitähän nämä ”kapulat” (virka)kielen alalla juuri tekevät. Myös suun tukkivalla tai ainakin puhetta haittaavalla ”suukapulalla” voisi olla yhteys *kapulakieleen*, ainakin sen laajempaan merki-

⁷³ *Fikonspråk* on eräänlaista leikkikieltä (vastaa suomen kontinkieltä), mutta sanaa käytetään myös asiantuntijakielestä, jota muut eivät ymmärrä.

tykseen 'vieras, käsittämätön kieli'. Sellaiselta kapula suussa puhuvan epäselvä mongerrus kuulostaa. Mutta mitään varmaa selitystä *kapulalle* ei siis ole.

Kapulasta on kekseliäästi johdettu myös adjektiivi *kapulainen* (vrt. *kapulakielinen*) "Nyt on aika puuttua kapulaiseen virkakieleen" (Vesa Heikkinen, *Helsingin Sanomat* 27.7.2011).

Lampaanlatinasta munkkilatinaan

Millaisia synonyymejä *kapulakielellä* on? Vaikka monia virkakielen kohentamista koskevia kirjoituksia, artikkeleita ja jopa oppaita julkaistiin 1900-luvun jälkipuolella, ei vielä 1970-luvun kielenhuoltoteksteissä näy käytetyn ilmausta *kapulakieli*. Virkakielen ongelmista, ymmärtämistä haittaavista kieliseikoista, kyllä kirjoitettiin, mutta niiden yhteydessä käytettiin muita ilmauksia, usein sanoja *paperityyli* tai *paperikieli* (mm. Terho Itkonen ja Helge Rontu), joskus myös sanoja *kansliatyyl* (t. *-kieli*) ja *virastotyyl* (t. *kieli*). *Paperikieli* (t. *-tyyli*) ei tarkkaan ottaen edes merkitse samaa kuin *kapulakieli*, ainakaan nykyisin. *Suomen kielen perussanakirjassa* ja myös sen uudistetussa versiossa *Kielitoimiston sanakirjassa* (2006, 2012) *paperikieli* selitetään näin: "kuivasta, kankeasta (virasto)kielestä". Vaikeasti ymmärrettävän kielen merkitystä sillä ei siis ole.

Alussa mainittiin *kapulakielen* synonyymina *lampaanlatina*. Esimerkissä (s. 325) ne kumpikin merkitsevät käsittämättömästi solkattua ruotsia, mutta yleensä *lampaanlatina* on merkinnyt mitä tahansa käsittämättömää kieltä. Sanaa on käytetty vielä 1900-luvun puolellakin sen verran, että se on otettu mukaan *Nykysuomen sanakirjaan* (lyh. NS): "mitään merkitsemätön, käsittämätön kieli, siansaksa". Nykysuomen arkistossa on *lampaanlatinasta* niukasti tietoa, mutta on yksi mielenkiintoinen poiminto, joka on Matti Sadeniemen⁷⁴ lausahduksesta 1940: "Convivor. Sekin on lampaanlatinaa. Ei sellaista sanaa ole tietääkseni ollenkaan." *Lampaanlatinan* käsittämättömyyteen liittyy siis piirre, että siinä on keksittyjä, mitään merkitsemättömiä sanoja, jotka muistuttavat jotakin tunnettua kieltä (latinaa?). Myös *lampaanlatinan* synonyymiksi mainitulla *siansaksalla* on tämä merkitys, joskaan se ei tule selvästi esille NS:n määritelmässä: "käsittämättömästä, sekavasta puheesta, mongerruksesta". Samoin sanalla *heprea* on NS:ssa lisämerkitys "käsittämättömästä puheesta t. asiasta" (esim. "selitys oli minulle täyttä hepreaa").

⁷⁴ *Nykysuomen sanakirjan* päätoimittaja ja kielilautakuntien keskeinen toimija SKS:n kielivaliokunnasta alkaen sekä kielitoimiston pitkäaikainen johtaja.

Lampaanlatina on sanakirjaan pääsystään huolimatta jäänyt sittemmin pois käytöstä. Sen merkityksen on osittain vallannut aivan toisesta kulttuuri-piiristä tullut sana *munkkilatina*. NS:ssa se on tosin selitetty vielä aivan neutraalisti: ”keskiajalla käytetty latinan kielen muoto”. Viimeistään 1980-luvulla merkityksessä on tapahtunut muutos, joka näkyy *Suomen kielen perussanakirjan munkkilatina*-artikkelissa. Siinä on varsinaista merkitystäkin täsmennetty: sanalla on tarkoitettu nimenomaan rappeutunutta keskiajan latinaa. Siitä onkin lyhyt matka kuvalliseen merkitykseen: ”epäselvästä, mutkikkaasta kielenkäytöstä”. Nykysuomen arkiston *munkkilatinan* esiintymän tiedoista käy kuitenkin ilmi, että sitäkin käytetään – niin kuin *lampaanlatinaa* ennen – myös sanoista, jotka muistuttavat latinaa mutta eivät ole mitään kieltä:

Selvä Savon hiihto ei kelpaa, sijaan on hienouden vuoksi tuotu munkki-latinan väännös ”Savonia” (Terho Itkonen: *Helsingin Sanomat*, 1986).

Itkosen vastustus ei pystynyt estämään tämänlaatuisen munkkilatinan ja muun siansaksan myöhempää tulvaa mm. ammattioppilaitosten nimiin (*Helia, Laurea, Metropolia, Luksia* ym.). Munkkilatinaksi on toisinaan leimattu myös lääkärin tarpeettomasti käyttämää ammattikieltä:

Munkkilatina on äärimmäisen typerää. Lääkärin pitää osata ajatella niin pitkälle, miltä se tuntuu potilaan kannalta. (*Etelä-Pohjanmaa*, 1991.)

Siansaksalla, beprealla ja munkkilatinalla tarkoitetaan käsittämätöntä kieltä yleensä, mutta näillä kaikilla sanoilla näkyy nykyään leimattavan myös vaikeaselkoista virkakieltä – niin kuin kapulakielelläkin.

5.17 HYRYSYSYSTÄ VAPURIIN – KILPAILUILLA SANOJA SUOMEEN

Suomalaiset ovat aina innostuneet sanankeksimiskilpailuista. Sen huomasi mm. kesällä 2008, kun *Helsingin Sanomat* julisti kilpailun, jossa etsittiin sanaa kahviautomaateissa käytettävälle ”maidolle”. Ehdotuksia tuli 406, joista 349 erilaista. Selvä enemmistö, 90, oli ehdottanut helposti tarjoutuvaa *maito*-sanan johdosta *maidoke*, joka lopulta voittikin kisan. Tosin päätöstä edelsi huvittava episodi, jossa kiisteltiin, onko *maidoke* riittävän etäällä *maidon* merkityksestä.

Sanakilpailut on yksi keino etsiä käsitteelle, usein vierasperäiselle sanalle, suomenkielinen nimitys. Kilpailuja ovat aikojen kuluessa viritelleet monet järjestöt, yritykset ja tiedotusvälineet, harvemmin kielenhuoltajat. Osuvan ja kieleen luontuvan sanan keksiminen ei ole helppoa, eikä voittanutkaan ehdokas tule aina käyttöön, sillä sen hyväksymisestä tai hylkäämisestä päättää lopulta kieliyhteisö. – Tässä artikkelissa kerron sekä käyttöön tulleista että unohtuneista kilpailusanoista.

Hyrysystä autoon

Ensimmäisiä sanakilpailuja oli sanomalehti *Suomettaren* 1907 järjestämä kilpailu ”autobiiliin” suomentamiseksi. Liikkeellä oltiin ajoissa, sillä kyseisiä menopelejä ei tiettävästi vielä hyristellyt Suomen teillä kuin muutama. Ajan kansallisten pyrkimysten mukaisesti haluttiin löytää mahdollisimman omakielinen ja omaperäinen sana. Tavoite olisi tuskin voinut toteutua paremmin kuin virolahtelaisen kauppiaan Abel Klamin keksinnössä *hyrysusy*. Arvattavasti sana liittyi käyntiääneen, moottorinhyrinään. Klamilla oli toinenkin ehdotus, *menolainen*.

Hyrysusy-ehdotus sai niin paljon huomiota, että se pääsi sanakirjoihin: Knut Cannelinin suomalais-ruotsalaiseen 1913, V. S. Alanteen suomalais-englantilaiseen 1919 ja Kataran suomalais-saksalaiseen sanakirjaan 1925. Kun *autobiili* (*automobile* ’itsestään liikkuva’) jo ennen 1920-lukua lyheni suomen kieleen sopivaan muotoon *auto*, *hyrysusy* pudotettiin vähin äänin näistä sanakirjoista. Siksi on yllättävää, että *hyrysusy* otettiin mukaan *Nykysuomen sanakirjaan*, jonka *b*-alkuisia sanoja kirjoitettiin 1930-luvun loppupuolella. Sana *auto* oli tuolloin jo täysin vakiintunut. Ehkä *hyrysusyn* mukaanotto oli toimittajien huumoria.

Hyrysusyn hauska kuvailevuus on ehkä syy siihen, että sana on pysynyt jollain lailla hengissä näihin päiviin saakka. Fazer innostui Klamin keksinnöstä jo 1908 niin että ryhtyi markkinoimaan *Hyrysusy*-karamelleja, joiden kääreissä oli autonkuvia. Vanhempi väki muistaa *hyrysusyn* ehkä sarjakuvasankari Rymy-Eetun seikkailuista kirjassa ”Rymy-Eetun *hyrysusy*” (1950). Nykypolvi on oppinut sanan luultavasti Aku Ankasta; *hyrysusy* on yhden taskukirjan nimikin (1977). Pakinoitsijat ovat hauskuttaneet sanalla luki-joitaan aivan viime vuosinakin. Ja kuinka ollakaan, vuonna 1975 perustettu harrasteajoneuvojen erikoislehti otti nimekseen *Hyrysusy-Menolainen*, Abel Klamin sanakeksintöjen mukaan.

Sanakilpailuja suomalaisuuden hengessä

Mitä erilaisimpien alojen käsitteet ovat olleet niiden sanakilpailujen kohteena, joita järjestettiin etenkin 1900-luvun alkupuolella runsaasti. Nuori valtio halusi olla myös kielellisesti mahdollisimman itsenäinen ja pyrkiä kaikin tavoin suomalaisiin ilmauksiin. Lehdistä etenkin *Suomen Kuvalehti* (lyh. SK) oli innokas ajamaan suomalaisuuden asiaa järjestämällä lukuisia kilpailuja.⁷⁵

Siitä lähtien kun radiovastaanottimet alkoivat yleistyä 1920–1930-luvulla, keskusteltiin jatkuvasti siitä, että *radiolle* – jota kansan oli *d:n* takia vaikea sanoa – pitäisi löytää hyvä omakielinen sana. Näinhän monissa kielissä oli tehty, kuten suurissa kielissä englannissa (*broadcasting*) ja saksassa (*Rundfunk*). Asiaan tarttui *Radiokuuntelija*-lehti järjestämällä lukijoilleen kilpailun 1937. Ensi sijalle asetettiin ehdotus *sinko*; verbi *radioida* korvattaisiin sanalla *singota*. *Sinko*-keksintö liittyi löyhästi latinalaisperäisen *radio*-sanan merkitykseen (lat. *radius* merkitsee mm. sädettä), ja siinä oli samantapainen ajatus kuin englannin *broadcasting*-sanan 'laajalle viskaamisessa'. *Sinko* ei saanut kansan suosiota, sen paremmin kuin saman kilpailun muut kärkiehdokkaat *sätiö*, *aaltio* ja *linko*. – *Sinko* tuli myöhemmin tietäntyyppisen panssarintorjunta-aseen merkitykseen.

Vuonna 1924 *Suomen Kuvalehti* järjesti kilpailun vierassanan *intressantti* suomentamiseksi. Sen voitti sana *kiintoisa*. Muita ehdotuksia olivat muun muassa *mielto*, *kiihe*, *viehto* ja *mielihauska*. Nyt arvioiden *kiintoisa* vaikuttaa itsestään selvältä keksinnöltä (vrt. *kiinnostaa*), mutta tuskin se on ollut silloin.

Ruotsalaisperäiselle sanalle *näkkileipä* (ruots. *knäckebröd*), jota ainakin Länsi-Suomessa oli jo vanhastaan nakerrettu, haluttiin 1920-luvulla löytää *Suomen Kuvalehden* kilpailun avulla suomalainen nimi. Inspiraation lähteenä oli selvästi kovan mutta rapean leivän syömisestä kuuluva ääni: *karsku*, *murakka*, *nakero*, *nakerre*, *kovukka* jne. Niistä ei löytynyt voittajaa, joten aina vain puremme näkkileipää.

Joskus yritettiin kilpailulla löytää myös suomen sanalle aiempaa parempi synonyymi. Kun 1920–30-luvulla alettiin valmistaa selluloosasta monenlaisia tekoaineita, kuten tekosilkkiä ja muuta tekokuitua, haluttiin

⁷⁵ Toimittaja Jukka Ukkola antoi käyttöön *Suomen Kuvalehdestä* keräämäänsä aineistoa. Enimmät tiedot ovat kuitenkin peräisin kielitoimiston arkistosta ja sanakirjoista.

poistaa ikävä **teko**-alku. *Suomen Kuvalehden* kilpailu tuotti sanat **säteri** (= tekosilkki) ja **silla** (= selluvilla). Sanat otettiin mukaan *Nykysuomen sanakirjaan* ja niitä käytettiin pitkään. Ne esiintyvät vielä *Kielitoimiston sanakirjassakin* (2012), tosin vanhentuneiksi merkittyinä, ja niistä viitataan nykyisin käytettävään sanaan **viskoosi**. Kun tekokuitujen vyöry sittemmin todella alkoi, eivät mitkään kilpailut olisi riittäneet panemaan suomen sanojen ruotuun vierassanoja *asetaatti*, *akryyli*, *dralon*, *raion*, *polyamidi*, *polyesteri* ym., joita pian jouduttiin tavailemaan vaatteiden tuoteselosteista. *Nailon*-sanassakin tyydyttiin vain vähän suomalaistamaan kirjoitusasua (*nylon* > *nailon*).

Selluloosapohjaista on myös kääreeksi käytettävä tekoaine **sellofaani** eli ”kalvopaperi”, jolle sanakilpailussa saatiin lyhyempi sana **kelmu**. Se oli jo aiemmin ollut käytössä tarkoittamassa ylipäättään ohutta kalvoa tai kettoa (esimerkiksi maitoa keitetessä sen päälle syntyvä kalvo), mutta sana sai nyt erikoismerkityksen. (kielivaliokunnan pk. 15.1.1936.) Samalla periaatteella – vanha sana, uusi merkitys – korvattiin 1930-luvulla **klem-mari** sanalla **pinne**. Aiemmin *pinne* oli tuttu ainakin ilmauksessa ”olla pinteessä”, jonka merkitys on ’olla pulassa’ mutta myös ’olla puristuksessa’. Jälkimmäisen merkityksen pohjalta *pinne* siirtyi erilaisten kiinnityspuristimien nimitykseksi, myös *klemmarin*, joskin **paperiliitin** on myöhemmin syrjäyttänyt sen.

Vuonna 1932 järjestettiin kilpailu tärkeiden miestenasusteiden **kravatti** ja **rusetti** suomentamiseksi – sanat ovat ranskalaisperäisiä. Voiton veivät *solmia*-verbin johdokset **solmio** ja **solmuke**. *Solmion* lisäksi ehdolla oli myös *kaulusnauha*, *kaulavyö* ja *esinauha*; *solmukkeen* ohella *ruusuke*.

Sanat **tiski** ja **tiskaaminen** ovat olleet, jos eivät kielenkäyttäjien, niin ainakin kielenhuoltajien päänaivana pitkään. *Kotiliesi* järjesti 1929 kilpailun muun muassa näiden ”kyökkisanojen” suomentamiseksi, tuloksetta. Vuonna 1939 *Suomen Kuvalehti* julisti kilpailun kaupan myyntipöytäa tarkoittavan *tiskin* korvaamiseksi. Kilpailun voitti *pöytä*-sanan johdos *pöydäke*; *-ke*-johdokset merkitsevät usein kantasanan tarkoitteen kaltaista mutta siitä kuitenkin selvästi poikkeavaa esinettä tai asiaa (vrt. *solmuke*, *maidoke*). *Pöydäke* ei tullut kuitenkaan käyttöön. – *Tiski*-kilpailussa kaivettiin esiin myös sana *toikka* (ven. *stoika*), joka esiintyy Aleksis Kiven teoksessa *Olviretki Schleusingenissä* ja merkitsee ’tarjoilupöytä, tiskiä’: ”olvitoikka”.

Mainos, veikkaus ja viihde

Vuonna 1928 ei varmaan vielä ymmärretty, miten tärkeä sana saataisiin kieleen kilpailusta, jonka *Suomen Kuvalehti* järjesti *reklaamin* suomentamiseksi. Kilpailu sai valtavan suosion: ehdotuksia tuli lähes 700. Voittajaksi seuluiutui sana *mainos*, jota oli ehdottanut E. A. Saarimaa, sittemmin kielenhuollon keskeisiä vaikuttajia. Samalla kieleen tulivat hänen ehdotuksensa *mainostaa* ja *mainonta*.

Suomen Urheilulehti pani kesällä 1940 toimeen kilpailun *tippauksen* (engl. *tip* 'urheiluotteluiden ratkaisujen ennustaminen') suomentamiseksi. Kilpailun voitti sana *veikkaus* (myös *veikata*). Sana ei tullut tyhjästä: kantasanaksi katsottava *veikka* on vanha; sillä on muun muassa merkitykset 'kiista, väitös' ja jopa 'vedonlyönti'. Kilpailun voittajan julistamisen jälkeen (kieliasiantuntijana Lauri Hakulinen) kävi ilmi, että *Suomen Kuvalehti* oli järjestänyt saman kilpailun jo neljättä vuotta aikaisemmin (1937). Samat sanat voittivat jo tuolloin. Tuomaristossa oli ollut toinen kielimies, Hannes Teppo. Kumpikin mies istui samassa SKS:n kielivaliokunnassa, mutta he eivät ehkä tienneet toistensa tuomarinpuuhista. (*Virittäjä* 1940: 263–264.) Vielä myöhemmin kävi ilmi, että verbi *veikata* oli esiintynyt jo 1926 eräässä romaanikäännoksessä (Rovert Service: *Etelämeren sankari*): ”Näin teidän ottelevan Albert Hallissa ja veikkasin kymppin puolestanne.” – Näin moneen kertaan keksitty sana ei voi olla muuta kuin hyvä!

Yleisradio järjesti yhdessä *Suomen Kuvalehden* kanssa 1947 kilpailun arvokkaamman sävyisen sanan löytämiseksi ns. kevyelle musiikille, jota kutsuttiin *ajanvietemusiikiksi* (ruots. *underhållningsmusik*). Yleisradio oli jo vuoden alussa tiedustellut asiaa SKS:n kielivaliokunnalta, mutta ei ilmeisesti ollut tyytyväinen sen ehdotuksiin *helppotajuinen* tai *yleistajuinen musiikki*. (kielivaliokunnan pk. 16.1.1947.) Kilpailun voitti sana *viihde* (*viihdemusiikki*, *viihdekonsertti* jne.), joka levisi musiikista pian muillekin aloille. Sanataituri Volter Kilpi oli tosin käyttänyt *viihde*-sanaa teoksissaan jo vuosikymmentä aikaisemmin, esim.: ”Lempeät lepyttelevät viiheet ehtoon viileneviin varjoihin.” – Muita kilpailuehdotuksia olivat *ratto*, *huove*, *hyre* ja *holli* (-*musiikki*, -*taide*).

Myös tärkeä sana *pakaste* (ja *pakastaa*), jota ilman nykykeittiössä ei selvittäisi päivääkään, on keksitty kilpailussa. Paulig järjesti sen vuonna 1946 ”syväjäädystustuotteen” korvaamiseksi. (*Virittäjä* 1946: 503–504.) Kilpailun voittaneen *pakaste*-sanana lisäksi toiseksi tullut *jäädyte* olisi myös istunut

kieleen luontevasti; sen sijaan kolmannen palkinnon saanut *jääste* tuskin olisi tullut käyttöön. – Kylmäkaluste *pakastin* ilmestyi koteihin ja kieleen vasta parikymmentä vuotta myöhemmin.

Reportaasista selostus

Yleisradio järjesti 1939 kilpailun tiettyä ohjelmatyyppiä tarkoittavan sanan **reportaasi** suomentamiseksi. Radionkuuntelijat innostuivat kovasti tästä kilpailusta: yli 500 vastaajaa lähetti yhteensä noin 1 800 ehdotusta, joista erilaisia oli noin 1 100. Tuomaristona toimi kilpailua ehdottanut SKS:n kielivaliokunta (pk. 26.5. ja 30.5.1939). Esillä olivat mm. *reportti*, *selonta* t. *selonne* (vrt. verbi *selkoa*), *kertoelma* (vrt. *kertoilu*), *tutuste* (vrt. *tutustaa*), *selostelma*. Ehdotusten tulvasta valiokunta ei kuitenkaan löytänyt yhtään kelvollista sanaa vaan piti jo käytössä olevaa **selostus**-sanaa parempana, vaikka sana silloisessa merkityksessään sopi huonosti tarkoittamaan kirjoitettua reportaasia eli lehtireportaasia – siinä syy kilpailuun. *Selostus*-sanana ongelmasta selvittiin toisella tavalla: laajennettiin sanan merkitystä!

Puhoksen tarina

Ennennäkemättömän kiinnostuksen herätti kilpailu, jossa haettiin nimitystä uudentyypiselle kauppakeskittymälle; sellaisia alettiin pystyttää Suomeen 1950–1960-luvun vaihteessa. Ensimmäin kiisteltiin sananmuotojen **ostokeskus** – **ostoskeskus** paremmuudesta, kunnes *Uusi Suomi* julkaisi 1961 lukijoilleen sanakilpailun muiden sanojen keksimiseksi. Ehdotuksia kertyi viitisentuhatta. ”Ilman konttorineitosten näppäriä sormia olisi alkuvaikeuksista ollut vaikea selviytyä lopullisiin ankaran aprikoinnin vaiheisiin”, lehti kuvailee vastausten seulontaa.

”Ankaran aprikoinnin vaiheisiin” pääsi kaksi sanaa: *ostola* ja *puhto*. *Ostola* kannatti yli 500 kilpailijaa, eikä ihme, *ostaa*-verbin paikkaa tarkoittava johdos tarjoutuu helposti keksittäväksi. *Puhto*-sanaa esitti vain yksi – no, ei ihme sekään! Tämä yksi sattui kuitenkin olemaan tunnettu kansatieteilijä Kustaa Vilkuna. Hänelle oli *puhto* tullut mieleen Keski-Pohjanmaan murteesta; se tarkoitti kylän keskellä olevaa talojen rykelmää.

Kilpailuraati – kieliasiantuntijana oli nyt Matti Sadeniemi – oli vaikean valinnan edessä. Mutta niin vain kävi, että *puhto* voitti, tosin äänestyksen jälkeen. Osa raatia oli viehättynyt Vilkunan ajatuksesta vanhan, unohtumassa olevan sanan pelastamisesta yleiskieleen, tehtävään, ”joka luontevasti

liittyi sanan kansankieliseen merkitykseen”. *Puhto* kääntyi sittemmin *puhokseksi*; se oli helpompi taivuttaa, eikä siihen liittynyt häiritsevää ’puhtaan, puhtoisen’ mielletä. Voittanutta sanaa kyllä ihmeteltiin ja vastustettiin mielipidekirjoituksissa, eniten sillä perusteella, ettei se viittaa mitenkään kaupankäyntiin eikä herätä kaupallisia mielteitä. *Puhos* vaipuikin pian epäonnistuneiden sanakeksintöjen unholaan, paitsi Helsingin Puotinharjussa, jonka ostoskeskuksen nimessä komeilee edelleen PUHOS.

Riksi markan tilalle?

Vuonna 1949 Suomen Pankki oli asettanut toimikunnan miettimään nimitystä uudelle rahayksikölle, joka olisi satakertainen markkaan nähden; sen arvo sodanjälkeisessä inflaatiossa oli käynyt kovin vähäiseksi. Pankki esitti, että uudeksi rahayksiköksi tulisi *riksi*, joka vastaisi sataa entistä markkaa; *markka* säilyisi riksin sadasosan nimenä. Toimikunnan mukaan oli tarpeen saada nimi, jolla olisi yhteys johonkin maassamme ennen käytettyyn rahayksikköön. *Riksiä* perusteltiin sillä, että sitä on vanhastaan käytetty *riikintaalerin* (ruots. *riksdaler*) kansanomaisena nimityksenä ja että sana esiintyy mm. Aleksis Kiven teoksissa.

Riksi-ehdotus sai kansan suorastaan riehaantumaan. Lehtien yleisönosastot olivat hetkessä täynnä tuohtuneita mielipiteitä ruotsalaiseksi miellettyä *riksiä* vastaan: ”Riksi on ruma, vierassointuinen sanaväännös, ja sen esittäminen rahamme nimeksi osoittaa hämmästyttävää pieteetin puutetta tähänastista historiallista kehitystämme kohtaan ja samalla myös huonoa kielikorvaa.” Esitettiin myös, miten ”Suomen kansan valtiollinen itsetunto ja tajunnallinen yhteys menneeseen” heikkenisi, jos *riksi* otettaisiin käyttöön. ”Riksi muistuttaa menneestä Ruotsin vallan alaisuudesta ja samalla siitä syrjäytetystä asemasta, jossa meidän suomen kielemme silloin oli.” (Kieli-toimiston lehtileikekokoelma.)

Suuri yleisö ei tyytynyt vain moittimaan *riksi*-ehdotusta; sen kielellinen luovuus pulppuili yleisönosasoissa supisuomalaisia ehdotuksia uudelle rahalle, usein samalla myös sen sadasosalle: *kolikko – ropo; sampo – muru; tähkä – jyväs; pitko – pätkä; runko – oksa; sisu – kiri; ehjä – osa* (ruots. *hel – del*) tai valtion heikkoa taloudenhoitoa ivaava *vara – rikko*. Muita ehdotuksia markan sijaan olivat mm. *auri, lati* (= metallilevy), *pirkka, raho, sata, silva, soli, suure, valtti, saarva* (= saukko) ja *parmas* (vanha mitta). Ehdotuksissa oli joitain samojakin sanoja kuin 90 vuotta aiemmin, jolloin ensi kertaa

mietittiin Suomen rahayksikölle nimeä: muinaisen turkistalouden rahaa *orava* tarjottiin, samoin esiintyi valtion nimeen liittyviä väännöksiä *suomo*, *suoma* ("miksei suomi?" kysyi joku) ja *fенno*.

Suomen Kuvalehti lisäsi vettä myllyyn järjestämällä 1950 oman sanakilpailun, johon monien edellä mainittujen sanojen lisäksi tuli mm. ehdotukset *makse*, *arve*, *mantu*, *taula*, *paasi* ja *jermu*. Kilpailu jäi ratkaisematta.

Omaperäisten nimikeksintöjen lisäksi esillä oli myös muiden maiden rahannimiä. Niinpä Suomen Akatemian kielilautakunta ehdotti *puntaa* Suomen Pankille 1949 antamassaan lausunnossa (pk. 28.II.) perustellen sitä akateemikko Y. H. Toivosen sanoin: "*Punta*-sana on vanhaa, jaloa kulttuurisukua, suomenkin kielessä vanhin tunnettu paino- ja rahayksikön nimi. Se on täysin kotiutunut kieleemme, – – on äänneasultaan luonteva ja arvokas ja helppo taivuttaa." Jotkut vastustivat *puntaa* sillä perusteella, että se voisi sekaantua Englannin puntaan. Siihen vastattiin, ettei meillä ole ollut ongelmia Saksan markankaan kanssa. Myös *kruunua* ehdotettiin vedoten siihen, että siten "olisi tilaisuus rahayksikönkin kohdalta liittyä kiinteämmin pohjoismaiseen veljespiiriin".

Varsinaisesti kielilautakunta esitti kuitenkin, että se toivoi vanhojen nimitysten *markan* ja *pennin* säilyttämistä uusien, sata kertaa suurempien, yksiköiden niminä. *Markasta* tulisi pitää kiinni, koska nimitys "on tullut jonkinlaiseksi kansalliseksi symboliksi, johon kajoaminen on arka asia". Jos toivomus kuitenkin katsotaan mahdottomaksi, on sanapari *punta – markka* lautakunnan mielestä ensimmäisellä tilalla, sen jälkeen *riksi – markka*.

Suomen Pankin ehdotus markan korvaamisesta satakertaisella rahayksiköllä *riksillä* kuohutti tunteita lähes pari vuotta. Syksyllä 1952 pankkivaltuusmiehet asettuivat vastustamaan hanketta. Voi kysyä, kuinka suuri vaikutus siihen oli ns. suuren yleisön reagoinnilla. Koska mikään nimiehdotus ei noussut ylitse muiden ja uusien setelien tarve oli kova, Suomen Pankilla ei ollut silloin muuta mahdollisuutta kuin laskea liikkeelle markkaseteleitä, joiden nimellisarvo vain oli entistä suurempi.

Kesti kymmenen vuotta, ennen kuin rahauudistus vuonna 1963 lopulta toteutettiin: markka säilytettiin, mutta sen arvo muutettiin satakertaiseksi – sille kannallehan yleinen mielipide oli jo vuonna 1952 kallistunut. Uudistus onnistui ilmeisesti hyvin, joskin pitkään puhuttiin "vanhoista markoista" ja "uusista markoista". – Siten pelastettiin markka vielä 40 vuodeksi.

Sanakilpailu kielenhuollon keinona

Niin kuin edeltä näkyy, kielenhuoltajia ja muita kieliassiantuntijoita on pyydetty usein apuun sanakilpailua ratkaisemaan. Mutta on kielenhuollossakin välillä turvauduttu samaan sanastonkehityskeinoon.

1960-luvulla, kansainvälisten yhteyksien sodan jälkeen avautuessa, alkoi suomen kieleen tulla runsaasti vierassanoja etenkin englannista. Ne olivat ongelmallisia sanoja mm. sanakirjantoimittajille, jotka laativat silloin kielitoimistossa vierasperäisten sanojen luetteloa. Se ilmestyi *Nykysuomen sivistyssanakirjan* nimellä 1973. Mistä suomennokset? Kielitoimisto julisti yhdessä SKS:n kanssa 1971 sanakilpailun *Virittäjä*-lehdessä (s. 115–117) ”ko-toisen ilmaisimen” keksimiseksi lähes viidellekymmenelle sanalle.

Kilpailun vaativuuden takia osanotto ei ollut kovin runsas: sanoja lähetti 15 vastaajaa. Ratkaisu oli yllättävä: voittajiksi valittiin tietynlaista deodorant-tipakkausta merkitsevä sana *kieppo* (engl. *roll-on*) ja äänilevyalan sana *yksile* (engl. *single*), joita pidettiin ”näppärinä”. (Itkonen 1971.) Vaikka ne pääsivät sanakirjoihin, suuri yleisö ei hyväksynyt niitä käyttöön, vaan ne muistetaan lähinnä huvittavina kuriositeetteina. Toisen palkinnon saaneet *selvätä* (*de-koodata*) ja *ennata* (*bookata*) ovat menestyneet hieman paremmin, joskin ”entaaminen” sai taivutushankaluutensa takia väistyä pian *buukkaamisen* ja (*ennalta*) *varaamisen* tieltä.

Kilpailun tulos oli kaikkiaan aika vaatimaton: useimmat luettelon viersperäisistä sanoista ovat käytössä edelleen ilman suomalaista vastinetta, kuten *free-lancer*, *grilli*, *supermarket*, *trench-coat*, *motocross*, *visuaalistaa*, *koordinoida*, ja suomalaisista vastineista on jäänyt elämään vain muutama, kuten *palaute* (*feed-back*), (*ihmis*)*sieppaus* (*kidnappaus*), *leijaus* (*lay-out*) ja *yleisökeskustelu* (*teach-in-keskustelu*).

Viime vuosikymmenten sanakilpailuja

Myös erikoisalojen sanastotyöryhmät ovat hyödyntäneet kilpailukeinoa. Lääketieteen sanaston kehittämiseksi on Lääkäriseura Duodecim järjestänyt useita kilpailuja, jotka ovat tuottaneet tärkeitä sanoja, 1991 mm. termit *työuupumus*, *vilkeuni* ja *solunsalpaaja* ja 1995 termin *uskomuslääketiede*. Vuonna 2003 etsittiin suomennosta sanalle *doping*. Kilpailun voittanut *vilppilääkintä* ei ole tullut käyttöön. Vuonna 2013 järjestetyssä kilpailuissa etsittiin suomalaista termiä mm. vakavalle verenkiertohäiriölle, josta on käytetty englanninkielistä termiä *stroke*. Kunniamaininnan sai *aivohaveri*

(*haveri* tarkoittaa alun perin merivahinkoa). Aika näyttää, hyväksytäänkö tämä termi käyttöön.

Tekniikan alalta mainittakoon pari tietokoneajan sanakilpailua: *Suomen Kuvalehti* järjesti keskeisen käsitteen **data** suomentamiseksi 1982 kilpailun, jonka tuomarina oli suomen kielen lautakunta. Kilpailu on merkittävä sen tähden, että tällä kertaa arvostelutyön apuna olivat hyvän sanan kriteerit, jotka oli laatinut kielitoimiston päällikkö Esko Koivusalo: 1) sanan tulee olla kaksitavuinen; 2) sanassa ei saa olla astevaihtelua; 3) sana ei saa kuulua pesyeseen, joka on ennestään suuresti kuormittunut (kuten esim. *tieto*, *vies-ti*). Nämä perusteet olisivat olleet käyttökelpoiset moneen aikaisempaankin sanankeksimiskilpailuun. Loppukilpailuun päässeistä ehdotuksista monet täyttivät ainakin osittain nämä kriteerit: *aje*, *ape*, *luote*, *syöte*, *tiedos*, *täsme*. Voittajaa näistä ei kuitenkaan löytynyt, joten *data* jäi kieleen. Sen luonteva suomennos on *tieto* tai *tiedot*.

Myös lyhenteelle **cd-rom** on yritetty kilpailulla löytää helppokäyttöisempi ilmaus (SK 1994). Helppous onkin arkissävyisen voittosanan **romppu** hyvä puoli; virallisempaan käyttöön ehdotettiin kuitenkin **cd-tietolevyä**. Todellinen haaste sanankeksijöille on ollut **handsfree-laite**, jolle on yritetty etsiä suomen sanaa kaikin keinoin, myös kilpailulla. Lönnrotin juhlavuoden kilpailussa (2002) koululaiset keksivät hauskan sanan **vapuri**, ilmeisesti ”kädet vapaana -toiminnon” mukaan, mutta sillä ei ollut edellytyksiä vakavasti otettavaksi sanaksi sen paremmin kuin *hyrysysteemillä* auton nimitykseksi sata vuotta aikaisemmin.

Uusimpia sanakilpailuja on *Helsingin Sanomien* joulukuussa 2010 järjestämä kilpailu, jossa etsittiin uutta nimitystä pienille kosketusnäytöllisille tietokoneille. Niitä oli jo kutsuttu muun muassa *tableteiksi* (engl. tablet computer) ja *taulutietokoneiksi*, mutta mikään nimitys ei ollut vielä vakiintunut käyttöön. Kilpailun voitti *sormitietokone*. Sitä ei ole juuri näkynyt käytössä.

Suomen kaunein sana?

Aina sanakilpailun tarkoituksena ei ole ollut sanan keksiminen. *Suomen Kuvalehti* järjesti vuonna 2006 kiehtovan kilpailun suomen kauneimmasta sanasta. Raadin valinta oli *aalto*, lukijäänestyksen mukaan kaunein sana oli kuitenkin *äiti*.

6 NORMIT EIVÄT OLE IKUISIA

Kerran päätetyt normit eivät välttämättä ole pysyviä, vaan ne saattavat muuttua ajan ja kielenkäyttötapojen muuttuessa. Tämä asia todetaan jo kirjan alussa, kielenhuollon periaatteiden historiaa käsittelevän luvun loppukappaleessa: ”Yleiset kirjakieltä ohjaavat normit ovat edelleen olemassa – tosin 1800-luvun alusta muuttuneina, uudistettuina, edelleen tulkittuina – –” (Hiidenmaa 2003: 294). Normien muuttumisesta on monia esimerkkejä kirjan 4. ja 5. luvussa. Tähän lukuun olen poiminut kuvaavia tapauksia pitkäikäisten normien myöhemmistä vaiheista.

6.1 NORMEJA ERI TEITÄ

Neljäs luku sisältää kaksi kieliohjetta (*kevytkerma* : *kevytkerman* ja *suomen kieli* vai *suomenkieli*?). Ne poikkeavat viidennessä luvussa esitetyistä ohjeista siinä, että niiden avulla olen halunnut seurata normitusprosessia tavallista laajemmasta ja periaatteellisemmasta näkökulmasta. Neljännen luvun alaluvuissa tarkastellaan yleensäkin kielenhuollon käytäntöä siltä kannalta, millaisia kielenohjailun ajatuksia ja suuntaviivoja niissä käsiteltyihin toimintoihin on liittynyt. Siksi siihen lukuun valituissa kahdessa kieliohjeessa pääpaino ei ole niinkään normituksen kohteissa sinänsä vaan itse normitusprosessissa ja sen kulkuun liittyneissä näkemyksissä. Ne ovat ohjanneet normittamista ja ylipäättään kielenhuollon periaatteita etenkin 1900-luvun alkupuolella mutta jonkin verran myöhemminkin.

Mainitut kaksi ohjetta poikkeavat toisistaan mm. siinä suhteessa, että ne ovat päätyneet normiksi aivan eri teitä, toinen kokoustyöskentelyssä kielivaliokunnassa, toinen julkisen keskustelun tuloksena. *Kevytkerman* ohjetta käsiteltiin kielivaliokunnan kokouksissa 1936–1937 perusteellisesti ja ajoittain varsin kiivassävysisesti. Ongelmana oli, kirjoitetaanko *kevytkermatyyp*pi (adjektiiviattribuutti + substantiivi) yhteen vai erilleen ja jos yhteen, taipuuko alkuosa (attribuutti) vai ei. Kokousten keskusteluissa nousi esiin ja kirjattiin pöytäkirjaan nelisenkymmentä normittamiseen liittyvää perus-

tetta, suurin osa kielellisiä, muutamia jotain muuta. Normitusprosessissa näkyi myös kokoustyöskentelyyn liittyvä ryhmadynamiikka, joka vaikuttaa etenkin kiistatilanteissa.

Ryhmadynamiikkaa on nähtävissä myös kielten nimien kirjoittamisen päätöksessä, joskin asiaa käsiteltiin aivan toisenlaisella foorumilla, julkisissa keskusteluissa. Lehdissä julkaistujen mielipidekirjoitusten lisäksi kiistaa käytiin mm. kirjoitusoppaiden kesken, joista toisissa noudatettiin kielten nimien yhteen, toisissa erilleen kirjoittamista. Kiista kesti 1800–1900-luvun vaihteesta lähtien vuosikymmeniä, kunnes kielten nimien kirjoittaminen hiljalleen vakiintui nykyiselleen (*suomen kieli*) 1950-luvulla. Ryhmadynamiikka ilmeni siten, että oli mielipidejohtajat ja heidän seuraajansa, siis kaksi kielimiesten rintamalinjaa, jotka vaikuttivat varmasti muissakin kieli-asioissa. Lopputulokseen, erilleen kirjoittamisen ohjeeseen, on vaikea löytää selvää kielellistä perustetta. Siksi on ymmärrettävää, että kielten nimiä näkee edelleen kirjoitettavan yleisesti yhteen, koska erilleen kirjoittaminen on pelkästään opettelu asia. Edelleen ihmetyttää, että kielten nimien kirjoittamisessa päädyttiin aikoinaan yksinomaiseen erilleen kirjoittamisen ohjeeseen, vaikka kumpikin kirjoitustapa oli yleinen. Ajalle tosin oli muutenkin tyypillistä pyrkimys yksimuotoisiin ohjeisiin. Sekin yllättää, ettei tätä ohjetta ole myöhemminkään juuri kyseenalaistettu, vaikka yhteen kirjoittamisesta olisi joissain yhteyksissä selvästi etua (esim. 1500-luvun *suomenkieli*). Tämä selkeyden peruste oli esillä jo 1900-luvun alussa ja myöhemminkin.

6.2 ERILAISIA NORMIKOHTALOITA

Nykyisestä kielenhuollosta todetaan usein (ks. esim. lukua 1.1), että suomen kirjakieli on jo niin ”valmis”, että varsinaisia normipäätöksiä tarvitaan harvoin. Joskus esitetään liiankin kaavamaisesti, että kun normipäätös on ker-
ran tehty ja se on kodifioitu kielioppaisiin ja sanakirjoihin, asia on sitten sen kieliongelman kannalta ikuisesti selvä eikä siihen tarvitse enää puuttua. Niin ei aina kuitenkaan ole. Aikoinaan päätetty normi saattaa horjua edelleen tai ainakin ”vuotaa”, ts. siinä ilmenee hiljaista siirtymistä johonkin suuntaan, mikä voi lopulta johtaa normin tarkistukseen. Toki on niitäkin normeja, jotka ovat pysyneet samana pitkään ja ovat vakiintuneita ja ”valmiita”.

Viidennessä luvussa voidaan nähdä kaikkia mainittuja normikohtaloita, niin normin samana pysymistä kuin normin horjumista tai vähittäistä (tai

yhtäkkistä) siirtymistä. Monen normin kehitysvaiheet ovat olleet kivuliaita; niihin on saattanut liittyä kiistoja, joskus suorastaan draamaa. Monen kielenkäytön ongelman ratkaiseminen on kestänyt kymmeniä vuosia, joskus sataakin vuotta, ennen kuin normi on saatu hyväksytyksi ja edes jotenkin vakiinnutetuksi kielenkäyttöön. Sellaisia ovat esimerkiksi *o(i)tta*-verbit (*kehottaa* vrt. ”kehoittaa”) ja suhu-*s:n* merkintä. Tärkein syy esimerkiksi näiden kieliseikkojen normittamisprosessin hitauteen on se, että ongelma on ollut monitahoinen ja vaikea. Sen takia normi (esim. suhu-*s:n* merkintää koskeva) ei päätöksestä huolimatta ole ehkä vieläkään lopullinen, vaan se on aika ajoin joutunut ja saattaa vieläkin joutua arvioitavaksi uudelleen.

1860-luvulta alkanut ***o(i)tta-verbien*** jakaminen *i:llisiin* ja *i:ttömiin* kirjoitusasuihin saatiin kylläkin lopulta sovittua nykyiselle kannalle 1950-luvulla. Vaikka oikeinkirjoitussäännön hankaluutta eräiden verbien tapauksessa (mm. *kehottaa* vrt. ”kehoittaa”) edelleen moititaan, ei enää ole ehdotettu ainakaan kovin voimakkaasti normin purkamista tai edes osittaista muuttamista. Sen sijaan toista pitkäkestoista ja hankalaa ongelmaa, **suhuäänteiden merkintää**, jossa kielentutkijat tekivät normipäätöksen (*sh* > *š*) 1800-luvun loppupuolella, on vuosikymmenestä toiseen vastustettu, osin merkin tuottamisen vaikeuteen vedoten. Suhuäänteiden merkitsemisasia on viety suomen kielen lautakunnan käsittelyyn viimeksi 2005, jolloin todettiin, että edelleen on syytä suosittaa hattukirjaimia etenkin slaavilaisten kielten henkilön- ja paikannimiin.

Muita kauan vallinneita mutta jatkuvasti kiistanalaisia ohjeita on eteläpuolisen sukukansamme nimitys: *Viro ~ Eesti*. Siinäkin on normi muotoutunut jo 1800-luvun puolella suositukseksi *Viro*, mutta aina vain uudet sukupolvet kapinoivat suositusta vastaan ja kannattavat *Eestiä* samoilla moneen kertaan kumotuilla perusteilla kuin lähes sata vuotta sitten. Ohjetta muutettiin suomen kielen lautakunnassa 1980-luvulla osittain niin että *Eesti* hyväksytään *Viron* rinnalle. Maiden nimien luetteloissa *Viro* mainitaan kyllä edelleen yleensä ensisijaisena.

Sinänsä pieni mutta mielenkiintoisia vaiheita kokenut oikeinkirjoitusasia on sanan ***halti(j)a*** kieliasu. Jo 1900-luvun alussa muotoutui normiksi yksittäisten kielimiesten vaikutuksesta, että samaa *haltija*-asua käytetään sekä tekijännimen (esim. *perinnön haltija*) että mytologisen olennon (*vedenhaltija*) merkityksessä, vaikka kyseinen satuolento oli jo silloin yleisesti muodossa *haltia*. Yksimuotoisuudella on toki hyvätkin puolensa, mutta tämä

päätös on ollut yleisen kielitajun vastainen. Ohjetta on jatkuvasti ihmetelty, ja monet ovatkin käyttäneet *haltia*-muotoa ohjeesta piittaamatta tai sitä edes tuntematta. Kielenkäyttäjien vaatimuksesta saatiin viimein (syksyllä 2013) korjaus sata vuotta kaihertaneeseen asiaan, ja suomen kielen lautakunnan päätöksen mukaisesti mytologinen olento voidaan nyt kirjoittaa myös ilman *j*:tä (*haltia*).

Toinen kuvaava esimerkki siitä, miten kieliyhteisö saattaa vaikuttaa pitkään vallinneen normin väljentämiseen, koskee verbiä *huomioida* (liitteissä 2–4). Viime vuosisadan alussa tarvittiin verbiä ’huomioiden tekemisen’ merkitykseen. Siihen tarkoitukseen kehiteltiin verbi *huomioida*. Mutta jo 1930-luvulla tätä verbiä alkoi näkyä normimerkityksen lisäksi myös toisessa merkityksessä ’ottaa huomioon’. Kielivaliokunta käsitteli ensimmäisen kerran merkityksen laajenemista 1938 ja otti siihen kielteisen kannan. Vuosikymmeniä kielenhuolto on yrittänyt pitää *huomioida*-verbiä alkuperäisen merkityksen karsinassa, vaikka se on pyrkinyt väkisinkin laajenemaan. Sanan käytöstä tehtiin 1970-luvulla tutkimuskin, joka osoitti, että ’huomioon ottamisen’ merkitys oli jo paljon tavallisempi kuin suositettu ’huomioiden tekemisen’ merkitys. Kielilautakunnassa ei vuonna 1976 oltu kuitenkaan vielä valmiita normin muuttamiseen. Se tapahtui kaksikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1995. (Normien viimeaikaisista muutoksista enemmän ks. Kolehmainen 2012). – Mainituissa norminmuutostapauksissa on noudatettu sitä periaatetta, jonka kielitoimiston pitkäaikainen johtaja Matti Sadeniemi lausui suhu-*s:n* merkintäkiistan yhteydessä 1960-luvulla: ”Jos kieliyhteisö ei sinnikkäistä ja pitkäaikaisista yrityksistä huolimatta ota vastaan jotain kielenkäytön suositusta, siitä kannattaa luopua” (kielilautakunnan pk. 27.3.1969).

Tuore esimerkki siitä, miten yleinen muutospaine voi johtaa lopulta normin muuttamiseen, on *alkaa*-verbin seuralaisen muotoa (rektiota) koskeva suositus: aiemman suosituksen mukaan hyväksyttiin vain *alkaa tehdä* (*alkaa* + 1. infinitiivi), mutta nyt yleiskieleen hyväksytään myös aiemmin kartettu tyyppi *alkaa tekemään* (*alkaa* + 3. infinitiivi). Suomen kielen lautakunta päätti normin väljentämisestä 31.1.2014. *Alkaa tehdä* vakiintui normiksi jo 1800-luvun puolella, siis toista sataa vuotta sitten. Normi sai olla rauhassa vuoteen 1947 saakka, jolloin ensimmäisen kerran kielilautakunnassa keskusteltiin normin laajentamisesta. Siitä laskien normin muutosprosessi on kestänyt lähes seitsemänkymmentä vuotta (ks. lukua 5.13). – Tästä normista jos mistä voidaan todeta, että normit eivät todellakaan ole ikuisia.

Yli sata vuotta sitten tehtyyn päätökseen perustuu myös paikallissijan käyttöä koskeva normi, jonka esimerkki-ilmauksena on kielioppaissa ollut perinteisesti **kokous ylioppilastalossa ~ kokous ylioppilastalolla** (ks. mm. lukua 4.3). Sisäpaikallissijan yksisilmäinen suositus ja sen perustelu ”kun ollaan jossakin sisällä” ei ota huomioon monenlaisten merkitysvaihteiden ilmaisun mahdollisuutta. Siksi ohje on jäämässä yhä kauemmas yleisestä kielenkäytöstä. – Asiaa on viimeksi tarkasteltu monipuolisesti ja sisä- ja ulkopaikallissijojen käytön vaihteet entistä paremmin huomioon ottaen *Kielikellossa* 1/2014 (Heikkilä 2014).

Yksi kielenhuollon ohje, joka myös edelleen jonkin verran elää, koskee tulevan ajan ilmaisemista. 1900-luvun alkupuolelta lähtien on kiinnitetty huomiota tarpeettomaan **tulla-futuurin** käyttöön, silloin kun tuleva aika on ilmaistavissa muulla tavoin. Asiaa käsiteltiin kielivaliokunnassa 1944. Tässä tapauksessa on erikoista se, että ohje on melko väljä, mutta monet kielenkäyttäjät tulkitsevat sitä tiukemmin kuin on tarkoitettu (Vilppula 1993).

Luonnollisesti edelleen on niitäkin kieliseikkoja, joille ei ole saatu luoduksi selkeää normia. Yhdyssubstantiivien **nominatiivi- ja genetiivi-alun rajankäynti** on kielenkäytön ongelma, jota ei ole pystytty selkeästi säännöttämään, vaikka sitä on yritetty vuosikymmenien mittaan monin tavoin. Vaikka eräissä yhdyssanatyypeissä voidaan löytää säännönmukaisuutta (*rahanpesu* vrt. *rahapaja*), valtaosa kyseisen tyyppisistä yhdyssanoista vakiintuu säännöttömästi nominatiivi- tai genetiivialkuisiksi, jos on vakiintuakseen.

Hyvä esimerkki siitä, miten normi liikkuu tai väljenee, on **loppupisteen kato** sellaisista lyhenteistä, joissa sen käyttö pitkään oli säännönmukaista, kuten pieneen kirjaimeen päättyvistä lyhenteistä. Moni isokirjainlyhenne (*TV, LVI*) on saanut rinnalleen pienikirjaimisen muodon. Isokirjainlyhenteisiin ei kuulu loppupistettä, ja malli vetää mukaansa myös pienikirjaimisia rinnakkaisasuja (*tv, lvi*), joten sitä kautta pisteettömyys leviää. Asiaa on käsitelty viimeksi suomen kielen lautakunnassa 2006, jolloin lähinnä todettiin jo tapahtunut asia.

Sellaisia normitapauksia, joissa ei ole tapahtunut aikoihin mitään muutoksia, mainittakoon kirjan viidennen luvun esimerkeistä ainakin **valkoinen hevonen** (adjektiivissa *i*, vastaavassa substantiivissa *ei*). Se on tyyppillinen kirjoitetun kielen normi; puhekielessä *i*:ttömyys on yleistä adjektiiveissakin.

Myös yhdysmerkkisäännöt ovat olleet varsin vakiintuneita 1930-luvulta lähtien, joskin paikannimissä on aika ajoin tehty pieniä tarkistuksia vielä 1950–1960-luvulla ja myöhemminkin. Viime aikoina normia on kuitenkin hämmentänyt uusi muoti-ilmiö, joka koskee lukuisia eri puolille Suomea nousseita (kulttuuri)taloja ja -saleja. Niiden nimeksi on usein muovattu nimityyppi, jossa on nominatiivissa olevan erisnimen ja yleisnimen liitto (*Finlandia-talo*, *Kokkolasali*). SKS:n kielivaliokunnassa tehtiin jo vuonna 1929 päätös, jonka mukaan yhdyspaikannimissä ei yleensä käytetä yhdysmerkkiä genetiivissä (*Antintalo*) eikä edes nominatiivimuodossa olevan erisnimen ja sitä luokittelevan yleisnimen välissä (*Tenojoki*). Yhdysmerkkiä suositettiin käytettäväksi vain erottamaan yhdysnimen alkuosana oleva erisnimi siihen kuulumattomasta, selittävästä jälkiosasta (*Thames* > *Thames-joki*). 1970-luvulla tätäkin ohjetta muutettiin niin, että myös tällainen nimityyppi kirjoitetaan ilman yhdysviivaa, siis *Thamesjoki*, toisin siis kuin muissa vastaavissa yhdyssanoissa (*Liisa-täti*, *Kalle-niminen*) (ks. lukua 5.8).

Viime vuosina ilmaantuneiden uusien kulttuuritalojen ym. yhdysnimen kirjoittamisessa on ollut horjuntaa siksi, että niiden kirjoitusperiaatteet vetävät eri suuntiin. Talojen ja muiden julkisten tilojen nimiä neuvottiin kirjoittamaan samojen periaatteiden mukaan kuin perinteisiä paikkojen (talojen ja tilojen) nimiä: *Topeliussali*, *Tamperetalo*, *Sibeliustalo*. Monet kuitenkin katsoivat, että kyseessä on mikä tahansa erisnimen ja yleisnimen liitto ja perustelivat yhdysmerkittömyyttä sillä, että *Topelius*, *Tampere* tai *Sibeli* eivät yksinään ole kyseisten rakennusten tms. nimiä, vaan selittävä jälkiosa on osa erisnimeä (vrt. *Thamesjoki*). *Finlandia-talo* sen sijaan voidaan kirjoittaa yhdysmerkillisenä, koska erisnimeä on vain osa *Finlandia* – se lukee talon seinässä eli on talon nimi (sama peruste siis kuin asussa *Liisa-täti*). *Sibeliustaloa* ym. lähelle tulee kuitenkin muita rakenteita, joihin ei ainakaan ulotu paikannimien kirjoitusmalli ja joissa käytetään yhdysmerkkiä (*Sibeli*us-monumentti, *Eiffel-torni*). Koska *Sibeliustalon* ja *Sibeli*us-monumentin erilaista kirjoittamista on vaikea perustella, suomen kielen lautakunta päätti vuonna 2006, että kirjoitusohjeen yksinkertaistamisen takia luovutaan sovittamasta talojen ym. nimiin paikannimien kirjoitusmallia, vaan niitä käsitellään samoin kuin muitakin erisnimen ja yleisnimen liittoja, joiden väliin tulee yhdysmerkki. Eräät jo kovin vakiintuneet yhdysnimet voivat silti pysyä entisellään (*Karjalatalo*, *Kokkolasali*). (Mikkonen 2006.)

Kyseinen merkintäongelma kertoo siitä, että ajan muuttuvat ilmiöt vaikuttavat myös kieleen ja aiheuttavat sen, että kauan vallalla ollut normi ei välttämättä enää päde, ainakaan kaikin osin. Tässäkin erisnimien kirjoittamisen horjuntatapauksessa huomaa selvästi, mihin normia tarvitaan: se auttaa kielenkäyttäjää siinä, ettei jokaista kirjoitusongelmaa tarvitse ratkaista erikseen. Juuri se toivomus esitettiin usein, kun 1800-luvun loppupuolella ja vielä 1900-luvun alkupuolella etsittiin normeja kirjakielen vakiinnuttamiseksi. Silloin tehty normitustyö on tärkeä perusta nykyisellekin kielenkäytölle, vaikka pieniä tarkistuksia joudutaankin aika ajoin tekemään.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUTTA

- AHLMAN, ERIK 1930: Merkitysten ”adekvaatiosta” ja sitä edistäväistä seikoista. – *Virittäjä* 34 s. 152–158.
- AHLQVIST, AUGUST 1877: *Suomen Kielen Rakennus. Nominien Synty ja Taivutus*. Helsinki: SKS.
- AIRILA, MARTTI 1910: Eräitä mytologisia sanoja. – *Virittäjä* 14 s. 108–109.
- 1933: Toimitusteknillisiä ja muita ongelmia sanakirjatyössä. – *Virittäjä* 37 s. 109–113.
- 1938: Yhdysadjektiivit. *Virittäjä* 42 s. 357–363.
- 1947: Muutamia reunahuomautuksia Saarimaan Kielenoppaaseen. – *Virittäjä* 51 s. 293–297.
- AVELLAN, G. A. 1849: Om Finsk språkriktighet. Anteckningar. – *Suomi*. Gärgången/vsk. s. 259–278. Helsinki: SKS.
- BARTSCH, RENATE 1987: *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*. London, New York: Longman.
- COOPER, ROBERT L. 1989: *Language planning and social change*. Cambridge University Press: Cambridge.
- E[*KMAN*] (MYÖH. TUNKELO), E. A. 1898: Kielten nimien kirjoittamisesta. – *Virittäjä* 2 s. 37–45.
- 1899: *Suomen kielen keräilysanasto*. Helsinki: SKS.
- ERONEN, RIITTA 2010: Kysymysten kertomaa. – *Kielikello* 1 s. 17–19.
- HAAKANA, MARKKU – MÄNTYENEN, ANNE 2002: Rakas ärsyttävä äidinkieli: Kielestä kysyminen ja tunteet radion kieliohjelmissä. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.): *Äidinkielen merkitykset*. Helsinki: SKS s. 287–311.
- HAARALA, RISTO 1981: Kuinka keho irtautui ruumiista? – *Suomen Lääkärilehti* 18 s. 1456–1457. Helsinki: Suomen Lääkäriseura.
- HAKULINEN, KERKKO – PAKKALA, SIRKKA 2013: *Pariisista Papukajannokkaan*. Suomen-kieliset ulkomaiden paikannimet ja niiden vieraskieliset vastineet. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 172. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- HAKULINEN, LAURI 1924: Arvostelu Knut Cannelinin *Kielioppaan* 3. painoksesta. – *Virittäjä* 28 s. 156–157.
- 1928: Arvostelu Allan Saratien kirjan *Hyvää suomea* 2. painoksesta. – *Virittäjä* 32 s. 55–59.
- 1929: Arvostelu Th. Reinin kirjasta *Jubana Vilhelm Snellman*. – *Virittäjä* 33 s. 70–75.
- 1932: Arvostelu *Kansallisen Elämäkerraston* IV osasta. – *Virittäjä* 36 s. 321.
- 1937: Armeija hyväksynyt teitittelyn. – *Virittäjä* 41 s. 252.
- 1938a: Kielivirheen suhteellisuudesta. – *Suomalainen Suomi* s. 16–21. (Julkaistu uudelleen teoksessa Lauri Hakulinen – Martti Rapola (toim.) 1957: *Kielitietoa suomen kielen opiskelijalle ja opettajalle*. – Tietolipas 8 s. 78–87. Helsinki: SKS.)
- 1938b: Kielenneuvontatoimiston perustaminen Suomeen. – *Virittäjä* 42 s. 511–513.
- 1944: *Haltija vai haltia?* – *Virittäjä* 48 s. 81.
- 1945a: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimiston perustaminen, sen taustaa ja esivaiheita. – *Virittäjä* 49 s. 109–112.
- 1945b: Kielenviljelyn menettelytavoista. – *Virittäjä* 49 s. 281–283.
- 1957: Tietoisesta kielenohjailustamme. – *Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja* 5 s. 5–20. (Julkaistu uudelleen teoksessa Lauri Hakulinen – Martti Rapola (toim.) 1957: *Kielitietoa suomen kielen opiskelijalle ja opettajalle*. – Tietolipas 8 s. 88–111. SKS.)

- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HALLSTÉN, ILMI – LILLIUS, LILLI (toim.) 1896: *Kodin sanasto*. Helsinki: SKS.
- HAUGEN, EINAR 1987: Language Planning. I: Ulrich Ammon, Norbert Dittman, Klaus J. Mattheier (ed.) *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. S. 626–637.
- HEIKKILÄ, ELINA 2014: Talolla tavataan! – *Kielikello* 1.
- HEININEN, SIMO 1999: *Mikael Agricola raamatunsuomentajana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 761. Helsinki: SKS.
- HERLIN, ILONA 2012: Miksi alkaa tekemään? – Ilona Herlin ja Lari Kotilainen (toim.): *Verbit ja konstruktio*. Suomi 201. Helsinki: SKS s. 143–174.
- HIIDENMAA, PIRJO 2001: Kielitoimiston puhelinneuvonta – kuka kysyy ja miksi? – *Kielikello* 3 s. 25–27.
- 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- 2005: Näkökulmia yleiskieleen. – *Kielikello* 4 s. 5–11.
- 2006: Kielenhuollon muuttuva maisema. *Kielikello* 3 s. 7–9.
- HÄGGMAN, KAJ 2012: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. SKS:n toimituksia 1348. Helsinki: SKS.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: WSOY.
- AF HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CHARLOTTA 2012: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*. Nordica Helsingiensia 28. Helsingfors universitet.
- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen 1: Johdanto: Indikatiivin preesensin ja ja futuuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B Humaniora 32. Turku: Turun yliopisto.
- 1951: Kielenohjailu ja kieliyhteisö. – *Virittäjä* 55 s. 284–292.
- 1953: Yhdysmerkkiä koskevista uudistuksista. – *Virittäjä* 57 s. 428–430.
- 1984: Tyyppien alkaa tehdä, alkaa tekemään ja ruveta tekemään yleisyys-suhteista. – *Kielikello* 2 s. 12.
- 1990: *Kielen elämää ja käyttöä*. Porvoo: WSOY.
- IMPIWAARA, HEIKKI 1934: Oikeinkirjoituskysymys: *sh* vai *š*? – *Virittäjä* 38 s. 367–369.
- ITKONEN, TERHO 1971: Sanakilpailun saalista. – *Virittäjä* 75 s. 442–448.
- 1972: Kielenhuoltomme tehtävistä. – *Virittäjä* 76 s. 278–297.
- 1977: Hinnanmuutos, veronhuojennus, väestönsiirros. – *Virittäjä* 81 s. 469–471.
- 1982: Lyhenteistä. – *Virittäjä* 86 s. 364–369.
- 1984: Suomen kielen tuntija, tutkija ja viljelijä. Lauri Hakulinen 85-vuotias. – *Virittäjä* 88 s. 269–286.
- 1993: ”Armeenian invalidit”. Pitkä vai lyhyt vokaali vierassanoissa? – *Kielikello* 4 s. 17–22.
- 1994: ”Orkkideoja” ja ”kanttarelleja”. Yksinkertainen vai kaksoiskonsonantti vierassanoissa? – *Kielikello* 2 s. 30–35.
- JESPERSEN, OTTO 1925: *Menneskehed, Nasjon og Individ i Sproget*. Oslo: Mallingske bogtryk.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996*. Helsinki: SKS.
- JÄNNES, ARVI (GENETZ, ARVID) 1881: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runousoppi*. Helsinki.
- 1886: Vähä suomalaisesta oikeinkirjoituksesta. – *Virittäjä* s. 1–5.
- 1887: *Muistutuksia uuden raamatunsuomennoksen kielestä*. Helsinki: WSOY.
- KAHLA, MARTTI – HARVIAINEN, TAPANI 2003: Jevgeni vai yevgeniy? Kyrillisten kirjainten siirrekirjainnus Suomessa. – *Kielikello* 2 s. 8–12.
- KAHLA, MARTTI 2004: Šamaani, shamaani vai samaani? Suhuäänteet suomen oikeinkirjoituksessa. – *Kielikello* 4 s. 31–34.
- KANGAS (MYÖH. PIEHL), AINO 1988: *Muodot vakiintuvat – merkitykset karkaavat. Kielenhuoltoa Virittäjässä 1920-luvulta nykypäivään*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- KANKAANPÄÄ, SALLI 2010: Kielineuvontaa puhelimitse. – *Kielikello* 1 s. 15–16.

- KANNISTO, ARTTURI 1898: Kirjakielemme futuurista. – *Virittäjä* 2 s. 73–77.
- 1901: Eräs oikeinkirjoituskysymys. – *Virittäjä* 5 s. 70–77.
- 1907: Pari oikeinkirjoituskysymystä. – *Virittäjä* 11 s. 89–106.
- KARLSSON, FRED 1995: Normit, kielenkäyttö ja kieliopit. – J. Rydman (toim.): *Tutkimuksen etulinjassa* s. 161–172. Helsinki: WSOY.
- KARVONEN (MYÖH. HIIDENMAA), PIRJO 1993: Unelma paremmasta eilisestä: harha menneisyyden puhtaasta kielestä. – *Virittäjä* 97 s. 88–96.
- KEINONEN, ARVO 1947: Helähdys vai heläys, helähdyttää vai heläyttää? – *Virittäjä* 51 s. 407–408.
- KETTUNEN, LAURI 1910: Väärä suhteemme kirjakieleen. – *Virittäjä* 14 s. 57–63.
- 1929: *Eesti ja Viro*. – *Virittäjä* 33 s. 274–279.
- 1931: Uusin oikeakielisyysoapas. (Arvostelu E. A. Saarimaan teoksesta *Huonoa ja hyvää suomea*.) – *Virittäjä* 35 s. 119–132.
- 1947: Hyvää ja kahlittua suomea. Savolaisen mielipiteitä ”kielenoppaasta”. – *Uusi Suomi* 26.9.1947.
- Kieletär*. AUGUST Ahlqvistin julkaisema aikakauslehti. 1871–1875.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja* 1994. Helsinki: Opetusministeriö, Painatuskeskus.
- Kielikello*. KIELITOIMISTON tiedotuslehti. 1968–.
- Kielivartio* 1–3. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita 1961–1965. – Tietolipas 25, 33 ja 37. Helsinki: SKS.
- KILPINEN, VOLMARI 1863: Sanapuvullinen kysymys W. Kilpiseltä. – *Suomi*. Toinen jakso, 1. osa: 251–257.
- Kirjallinen Kuukauslehti*. Yrjö Koskisen toimittama aikakauslehti. 1865–1880.
- KLOSS, H. 1969: *Research possibilities on group bilingualism: A report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- Kodin sanasto* 1896. ”Kotikielen Seuran antaman toimen johdosta ja sen avulla toimittaneet Ilmi Hallstén ja Lilli Lilius.” Helsinki: SKS.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1942: Yhdysmerkin käytöstä moniosaisissa yhdyssanoissa. – *Virittäjä* 46 s. 201–204.
- 1956: *Ankara puutarhuri. August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Helsinki: SKS.
- KOIVUSALO, ESKO 1976: Kielenhuoltajan kuva. – *Suomen Lehdistö* 8 s. 23.
- 1977: Kansainvälinen mittayksikköjärjestelmä (SI) ja yleiskieli. – *Kielikello* 10 s. 19–20.
- 1979: Mitä on yleiskieli? – *Virittäjä* 83 s. 216–221.
- 1980: Kielenhuollon tehtävät ja kohderyhmät. – *Kielikello* 2 s. 3–9.
- 1984: Kielikello uudistuu. – *Kielikello* 1 s. 9.
- 1989: Matti Sadeniemen Kielikello. *Kielikello* 4 s. 3–4.
- 1990: Isot ja pienet asiat kielenhuollossa. – *Virittäjä* 94 s. 117–129.
- KOLEHMAINEN, TARU 1977: Viisikymmentä vuotta Nykysuomen sanakirjan alullepanosta. – *Kielikello* 10 s. 19–22.
- 1995: Kansa kielen asialla. – *Kielikello* 2 s. 3–10.
- 2001: Maksetaanko euroina vai euroissa? – *Kielikello* 4 s. 8–13.
- 2002: Mihin hattu-s:ää tarvitaan? Kieli-ikkuna-pakina. – *Helsingin Sanomat* 19.II.2002.
- 2003: *Rakkaudella* – tavan adessiivista. – *Kielikello* 4 s. 4–11.
- 2004: Olli kielenhuoltajana. – *Kielikello* 3 s. 13–17.
- 2008: Kirjoituksen kompurointia. Kieli-ikkuna-pakina. – *Helsingin Sanomat* 20.7.2008.
- 2012: *Eläköityä* ja muita ongelmasanoja. – *Kielikello* 4 s. 15–18.
- KORHONEN, RITVA (toim.) 1990: *Alastarolla Ylistarossa. Suomen asutusnimet ja niiden taivutus*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 58. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- LAITINEN, LEA 2004: Kietosana ja Kieletär: Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat. – Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä: Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. SKST 979 s. 177–222. Helsinki: SKS.

- LATVALA, SALU 1917: Knut Cannelinin *Kielioppaan* arvostelu. – *Virittäjä* 21 s. 51–53.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? – Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä: Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. SKST 979 s. 136–176. Helsinki: SKS.
- LEHTINEN, RAIJA 1984: Omantunnon kysymys. – *Kielikello* 4 s. 8–9.
- 1986: Kielitoimiston puhelinneuvonnan asiakkaat ja heidän ongelmansa. – *Kielikello* 4 s. 17–21.
- 2002: Jos kautta-sanaa ei olisi. – *Kielikello* 4 s. 22–25.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1989: *Kirjasuomen kehitys*. – Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallisuisto? – *Virittäjä* 93 s. 554–571.
- LESKINEN, EINO 1946: Kuntiemme suomenkielisten nimien taivutus. – *Virittäjä* 50 s. 498–503.
- LINDÉN, EEVA 1946: *Joku* ja *jokin* -pronominien käytöstä. – *Virittäjä* 50 s. 191–195.
- 1947: Suomen kielen sanajärjestyksestä. – *Virittäjä* 51 s. 324–331.
- LINDSTRÖM, GUNNAR 1910: Onko *d*-äänne poistettava kirjakielestämme? (Vastine Lauri Kettusen kirjoitukseen Väärä suhteemme kirjakieleen.) – *Virittäjä* 14 s. 103–108.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2000: Sinulle on postia! – *Kielikello* 1 s. 24–28.
- MAAMIES, SARI – RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1997: Virittäjä kielenhuollon kimpussa. – *Virittäjä* 101 s. 272–276.
- MAAMIES, SARI 2000: Tiedotuksia ja ilmoituksia – eräs oikeinkirjoituksen ikuisuuskysymys. – *Kielikello* 1 s. 32–35.
- MANTILA, HARRI 2002: Kielenhuollon uudet haasteet. – *Kielikello* 4 s. 4–6.
- 2005: Kielikäsitksistä kielenhuollon uusiin periaatteisiin. – *Kielikello* 2 s. 4–9.
- 2010: Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilks (toim.): *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. SKST 1262 s. 179–205. Helsinki: SKS.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. – *Virittäjä* 86 s. 277–294.
- MIELIKÄINEN, AILA 1986: Nykysuomen murtuvat murrerajat. – *Kielikello* 2 s. 12–17.
- MIETTINEN, UNTO 1980: *Unton tarina. Unto Miittisen vuosikymmenet*. – Tapani Suominen & Pentti Kemppainen (toim.). Helsinki: WSOY.
- MIKKOLA, J. J. 1928: Suomen kirjakielen kriisi. – *Valvoja-Aika* s. 207–217.
- MIKKONEN, PIRJO 2006: Antintalosta Hartwall-areenalle. – *Kielikello* 4 s. 4.
- MÄNTYNEN, ANNE 1996: Miten normeista puhutaan – näkökulma ja normien rajat. – *Virittäjä* 100 s. 504–519.
- 2003: *Miten kielestä kerrotaan: kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: SKS.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: Kielen tutkimus ja viljely. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* 1831–1931. *Suomi*. Viides jakso, 12. osa s. 1–50. Helsinki: SKS.
- NIRVI, R. E. 1945: Voidaanko monikon genetiivin monimuotoisuutta supistaa? – *Virittäjä* s. 477–489.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä: Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. SKST 979 s. 286–322. Helsinki: SKS.
- NOREN, ADOLF 1888: *Om språkriktighet*. Uppsala.
- NUMMINEN, PAAVO 1946: *vaisuus-* ja *vuus-*loppuiset ominaisuuden nimet. – *Virittäjä* 50 s. 493–495.
- NÄRHI, EEVA MARIA (toim.) 1987: *Maiden nimet suomeksi, ruotsiksi, englanniksi ja ranskaksi*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 48. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- 1994a: *Maiden nimet kuudella kielellä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 77. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- 1994b: Miljoonat ulkomaiset paikannimet. – *Kielikello* 4 s. 7–12.
- OJANSUU, HEIKKI 1907a: Suomenkielen harrastajan mietteitä vuodenvaihteessa. – *Virittäjä* 11 s. 1–4.
- 1907b: Oikeakielisyysoapas. – *Virittäjä* 11 s. 107–111.

- PAIKKALA, SIRKKA 2004: Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä: Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. SKST 979 s. 73–135. Helsinki: SKS.
- PAIKKALA, SIRKKA (vast. toim.) – SALONEN, MINNA (toim.) 2009: *Maiden nimet seitsemällä kielellä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 25 (<http://kotos.fi/maidennimet>).
- PALANDER, MARJATTA 2002: Yhdysadjektiivit – muuttuvia muoti-ilmauksia. – *Kielikello* 1 s. 15–17.
- PANTERMÖLLER, MARKO 2010: Marginaalisija kielsuunnittelun fokuksessa: 1800-luvulla käyty keskustelu abessiivien päätevarianteista. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Väitinen (toim.): *Sanoista kirjakieliin. Jublakirja Kaisa Häkkinelle*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 259 s. 65–80.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 s. 310–414.
- 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotyyppit. – *Virittäjä* 100 s. 544–555.
- 2010: Kun Suomi siirtyi sinutteluun. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkkuna (toim.): *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. SKST 1262 s. 325–368. Helsinki: SKS.
- PELTONEN, WIHTORI 1902: -tar -tär päätteen käyttämisestä nykykielessä. – *Virittäjä* 6 s. 8–11.
- PENTTILÄ, AARNI 1930: Oikeakielisyyden periaatteista. – *Virittäjä* 34 s. 205–228.
- 1931: K. Cannelin, *Kieliopas*. 4., uudistettu painos. – *Virittäjä* 35 s. 485–487.
- 1932: Magyarosan. Esittely Unkarin kielenhuoltolehestä. – *Virittäjä* 36 s. 338–339.
- 1945: Sanain lyhentämisestä. – *Virittäjä* 49 s. 619–626.
- 1969: Eräitä lyhenneseikkoja. – *Virittäjä* 73 s. 96–99.
- PESONEN, NILO 1950: *Tunnetko oman kehosi?* Helsinki: WSOY.
- PIEHL, AINO 1996: Oikeakielisyyttä ja kielen käytäntöä *Virittäjässä*. – *Virittäjä* 100 s. 490–503.
- POSTI, LAURI 1945: Lauri Kettunen 60-vuotias. – *Virittäjä* 49 s. 307–314.
- 1978: Päätelmiä. – *Suomen tieteen ulottuvuuksia*. Tieteen päivät 10.–12.1.1977. Helsinki: WSOY.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nyky-suomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakielen sekä tekstinäyteitä*. – Tietolipas 72. Helsinki: SKS.
- RAAG, RAIMO 1999: *Från allmogemål till nationalspråk. Språkvård och språkpolitik i Estland från 1857 till 1999*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia. Uppsala.
- RAPOLA, MARTTI 1939: Akkusatiivi predikatiivin kaasuksena. – *Virittäjä* 43 s. 293–294.
- 1947: *Hajottaa vai bajoittaa, karkottaa vai karkoittaa?* – *Virittäjä* 51 s. 220–224.
- 1963: Henrik Hoffman. Puristinen kielenkorjaaja. *Suomi* 110:3. Helsinki: SKS.
- 1968: Käännöskerrostumia Agricolan tuotannossa. – *Virittäjä* 72 s. 116–123.
- RINTALA, PÄIVI 1981: Eeva Linden 85-vuotias. – *Virittäjä* 85 s. 52–55.
- 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 47–68.
- 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–64.
- 2000: Oikeakielisyydestä kielenhuoltoon. – *Kielikello* 1 s. 19–23.
- RYDMAN, KARI 1960: Oikeakielisuus ja kieliterroiri. – *Ylioppilaslehti* 4.11.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1995: Menneiltä vuosilta. – *Kielikello* 1 s. 3–17.
- 1998: Englannitar ongelmana? Kieli-ikkuna-pakina. – Helsingin Sanomat 9.6.1998.
- RÄSÄNEN, MATTI 2001: Mitä Kielitoimiston puhelinneuvonnasta kysytään? – *Kielikello* 3 s. 28–33.
- SAARIMAA, E. A. 1912: August Ahlqvist oikeakielisyyshiehenä. – *Virittäjä* s. 61–65 ja 79–86.
- 1929a: Arvostelu Lauri Kettusen *Eestin kielen oppikirjasta*. *Virittäjä* 33 s. 69–70.
- 1929b: Saksan oikeakielisyysharrastuksista. – *Virittäjä* 33 s. 350–354.
- 1933: Ruotsin oppikoulujen uudet äidinkielen opetusohjeet. – *Virittäjä* 37 s. 123–128.
- 1942: Käännössuomea. *Virittäjä* 46 s. 102–107.

- 1946a: Pilkun käyttö. – *Virittäjä* 50 s. 74–77.
- 1946b: *Kun ja kuin* -konjunktoiden käyttö. – *Virittäjä* 50 s. 78–79.
- 1947a: Kielenhuoltoa ja kielentutkimusta. Arvostelu K. G. Ljungrenin teoksesta *Språkvård och språkforskning*. – *Virittäjä* 51 s. 218–219.
- 1947b: Sanajärjestyksestä ja painotuksesta. (Eeva Lindenin kirjoituksen johdosta.) *Virittäjä* 51 s. 331–334.
- SADENIEMI, MATTI 1937: Saksalaisen oikeakielisyysslehden sisällyksestä. – *Virittäjä* 41 s. 465–467.
- 1939: Yhtä ja toista v:n 1938 ”Muttersprachesta”. – *Virittäjä* 43 s. 290–293.
- 1942: Nominatiivi – genetiivi? – *Virittäjä* 46 s. 197–201.
- 1946a: Graaфин vai graafillinen, krooninen vai kroonillinen? – *Virittäjä* 50 s. 491–493.
- 1946b: Marttyyreja vai marttyyrejä? – *Virittäjä* 50 s. 79–80.
- 1946c: *utu ~ ntu* -loppuisista rinnakkaisverbeistä. – *Virittäjä* 50 s. 187–191.
- 1948: Arvostelu Aarni Penttilän kirjasta *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi*. – *Virittäjä* 52 s. 289–290.
- 1949a: Ruumis – elävänä tai kuolleena. (Yhdessä Suomen Akatemian kielilautakunnan kanssa.) Vastaus V. A. Koskenniemen kirjeeseen. – *Virittäjä* 53 s. 162.
- 1949b: ”Hyvää vapaata suomea.” (Arvostelu Lauri Kettusen kirjasta.) *Virittäjä* 53 s. 340–345.
- 1952: Onko tämä kielivirhe? – *Virittäjä* 56 s. 142–144.
- 1954: Kielenhuollosta Skandinavian maissa. – *Virittäjä* 58 s. 381–387.
- 1957: Pohjoismaiden kielilautakuntien neuvottelukokous 1957. – *Virittäjä* 61 s. 422–424.
- 1960: *Kielenkäytön kysymyksiä. Tietoliipas* 18. Helsinki: SKS.
- 1968a: Teitittelyn taustaa. – *Virittäjä* 72 s. 224–226.
- 1968b: Suomen kielen huollosta. – *Suomenkieliset Tietosanomat* s. 24–31.
- 1969: Tyyppi *Etelä-Suomi, Keski-Eurooppa*. – *Virittäjä* 73 s. 326–327.
- 1974: *Kebottaa – kehoittaa?* – *Kielikello* 7 s. 6–8.
- SAJAVAARA, PAULA 2000a: Kielenohjailu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.): *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2000b: Kielipolitiikka ja kielisuunnittelu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.): *Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2005: Rahvaankielestä kirjakieleksi. Arvostelu Raimo Raagin kirjasta (ks. Raag 1999). – *Virittäjä* 109 s. 445–456.
- SARATIE, ALLAN 1917a: Laki- ja virkakielestä. – *Virittäjä* 21 s. 54–56.
- 1917b: Pari ehdotusta. – *Virittäjä* 21 s. 96–97.
- 1917c: Pari maallikon kysymystä. – *Virittäjä* 21 s. 98–99.
- SAUKKONEN, PAULI et al. 1979: *Suomen kielen taajuussanasto*. Porvoo: WSOY.
- SETÄLÄ, E. N. 1894: Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. (Virkaanastujaisesitylmään perustuva artikkeli.) – *Valvoja* s. 81–99 ja 190–217.
- UUD. SETÄLÄ 1921: *Kielentutkimus ja oikeakielisyys* s. 61–147. Helsinki: Otava.
- 1914: Oikeakielisyys. – *Tietosanakirja* (6. osa). Helsinki: Otava.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKS:N KIELITIEETEELLISEN Osakunnan kokouspöytäkirjat keskusteluineen 1868–1873. *Suomi* II/8.
- SKS:N KIELIVALIOKUNTA 1945: *Parantakaamme oikeinkirjoitustamme kirjaimilla Š ja Ž*. Helsinki: SKS.
- SKS:N KIELIVALIOKUNTA 1948: Keho – ruumis – kalmo. – *Virittäjä* 52 s. 408–409.
- SNELLMAN, J. V. 1845: Finsk språk som skriftspråk. – *Saima* 30.1.1845. Kuopio. (Suom. Snellmanin kootut teokset 2002. Helsinki: Opetusministeriö.)
- SOINI, EERO 1949: Suomen kieli uudessa seulassa. Arvostelu Lauri Kettusen kielennoppaasta *Hyvää vapaata suomea*. – *Äänlehti* 2.10.1949.

- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS.
- SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN Seuran Kielitieteellisen Osakunnan keskustelemukset vv. 1868–1872. *Suomi* II/8: 485–526; *Suomi* II/10: 211–228 ja 253–343. Helsinki: SKS.
- Suomalaisuuden Liiton Lippaan kirjotelmia*. WSOY 1912 (alkuosa 1907).
- Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen. Kirjoituksia isänmaallisista aineista*. Keskustelemukset. Toim. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1841–.
- TARKIAINEN, VIILJO 1900: Yleiskielemme puhuttelusanoista. – *Virittäjä* 4 s. 91–94.
- TEPPO, HANNES 1937: Hattupäärintamalta. – *Virittäjä* 41 s. 120–122.
- 1944: Tulen tekemään. – *Virittäjä* 48 s. 202–203.
- 1948: Muutamia painottoman tavun *i*-kysymyksiä. – *Virittäjä* 52 s. 183–185.
- TERÄSKIVI, EINARI 1916: Piirteitä Kotikielen Seuran 40-vuotisesta toiminnasta. – *Virittäjä* 20 s. 94–99.
- TUNKELO, E. A. 1905: Yhdysmerkin säännöt. – *Virittäjä* 9 s. 133–134.
- 1907: Vierasperäiset sanat. – *Virittäjä* 11 s. 53–89.
- 1915a: Muutama sana kansainvälisten lainasanain käytöstä suomenkielessä. – *Virittäjä* 19 s. 37–44.
- 1915b: Vielä *i:n* sortamisesta. – *Virittäjä* 19 s. 125–126.
- 1920: Oikeakielisyyttä. – *Virittäjä* 24 s. 122–124.
- 1926: Asunnontarkastusko vai asuntotarkastus? Vastaus *Virittäjän* toimitukseen tulleetseen kysymykseen. – *Virittäjä* 30 s. 149.
- 1929a: Maannimistä *Viro* ja *Vironmaa*. – *Virittäjä* 33 s. 102–125.
- 1929b: Jatkoa keskusteluun nimistä *Viro* ja *Eesti*. – *Virittäjä* 33 s. 279–295.
- 1932: Eräiden vierasperäisien paikannimien kirjainasusta. – *Virittäjä* 36 s. 146–183.
- 1934: Vastaus Heikki Impiwaaran kysymykseen: *sh* vai *š*? – *Virittäjä* 38 s. 369–372.
- 1948: Muutamia painottoman tavun *i*-kysymyksiä. – *Virittäjä* 52 s. 183–185.
- VAITINEN, TANJA 2010: Kielenohjailua Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa vuosina 1856–1881. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaitinen (toim.): *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 259.
- Valvoja*. VUOSINA 1880–1922 ilmestynyt aikakauslehti.
- VASENIUS, JOHAN 1931: Suomen kirjakielen normalisoiminen. – *Virittäjä* 35 s. 498–502.
- WELIN, SAARA 1985: Julkisten rakennusten nimet. – *Kielikello* 2 s. 105–107.
- VESIKANSA, JOUKO 1946: *Joku – jokin*. – *Virittäjä* 50 s. 196–198.
- 1947: *luontoinen – luonteinen – luontainen*. – *Virittäjä* 51 s. 224–226.
- 1974: *-rikkaista rikkautta*. – *Virittäjä* 78 s. 60–67.
- 1977: Pisteiden käyttö lyhenteissä. – *Virittäjä* 81 s. 315–318.
- 1978: Kielioppaiden historiaa. – *Virittäjä* 82 s. 164–169.
- 1979: *Lyhenteet. Nykysuomen oppaita* 3. Porvoo: WSOY.
- 1980: *Ulkomaiden paikannimet. Nykysuomen oppaita* 5. Porvoo: WSOY.
- 1989: Yhdyssanat. – Jouko Vesikansa (toim.): *Nykysuomen sanavarat* s. 213–258. Porvoo: WSOY.
- VILKUNA, KUSTAA 1948: Almanakan nimistön uudistus. – *Virittäjä* 52 s. 391–408.
- VILPPULA, MATTI 1984: Kirjakieli ei ”ala rappeutumaan”. – *Kielikello* 2 s. 9–11.
- 1993: Onko *tulla*-futuuri tarpeeton? – *Kielikello* 2 s. 3–4.
- Virittäjä*. KOTIKIELEN Seuran aikakauslehti. 1883–
- VIRTARANTA, PERTTI 1961: Älkää lasketelko ”erräpäitä”! – *Kielivartio*. Tietolipas 25. Helsinki: SKS.
- VUORELA, PAULA 1954: Hannes Tepon mentyä. – *Virittäjä* 58 s. 63–70.
- 1972: Kielitoimiston työmaalta. – *Virittäjä* 76 s. 487–496.

KIELIOPPEJA JA -OPPAITA

- AIRILA, MARTTI 1920: *Suomenkielen oikeinkirjoitusoppi*. Porvoo: WSOY.
- 1926: *Suomenkielen lauseoppi*. Porvoo: WSOY.
- 1928: *Suomenkielen äänne- ja sanaoppi*. Porvoo: WSOY.
- 1929: *Suomenkielen oikeinkirjoitusoppi*. Porvoo: WSOY.
- 1945: *Vierasperäiset sanat*. Helsinki: SKS.
- AIRILA, MARTTI – CANNELIN, KNUT 1920: *Vierasperäiset sanat*. Helsinki: SKS.
- AIRILA, MARTTI – PAALANEN, YRJÖ 1933: *Oma kieli*. Porvoo: WSOY.
- 1948: *Suomen sanojen oikea kirjoittaminen*. Helsinki: Otava.
- 1953: *Lybennyssanasto*. Porvoo: WSOY.
- CANNELIN, KNUT 1916: *Kieliopas. Ohjeita suomenkielen käyttäjille*. (3., lisätty painos 1924; 4., uudistettu painos 1931.) Porvoo: WSOY.
- CORANDER, A. G. 1865: *Finsk Satsläran*. Wiborg.
- HÄSTESKO, F. A. 1933: *Äidinkielen kirjoitus- ja kielioppi kansakouluille*. Porvoo: WSOY.
- KARJALAINEN, HEMMINKI 1930: *Suomen kieliopin alkeet oppikoulujen alaluokkia ja itseopiskelua varten*. Helsinki: Kirja.
- IKOLA, OSMO (toim.) 1968: *Suomen kielen käsikirja*. (2., uudistettu painos nimellä *Nykysuomen käsikirja* 1971.) Espoo: Weilin+Göös.
- 2001: *Nykysuomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.
- ISK = *Iso suomen kielioppi* 2004. Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho (toim.). Helsinki: SKS.
- ITKONEN, TERHO 1982: *Kieliopas*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- ITKONEN, TERHO – MAAMIES, SARI 2000, 2011: *Uusi kieliopas*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- JAHNSSON, A. W. 1871: *Finska Språkets Satslära*. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapet tryckeri.
- KAHILA, SEPPO (toim.) 1979: *Elävää suomea. Yleisradion kieliopas*. Jyväskylä: Gummerus.
- KETTUNEN, LAURI 1928: *Eestin kielen oppikirja kouluja ja seminaareja varten*. Porvoo: WSOY.
- 1934: *Suomen kielioppi sekä tyyli- ja runo-opin alkeet*. (Myöh. uusia painoksia Martti Vaulan kanssa.) Porvoo: WSOY.
- 1949: *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*. Jyväskylä: Gummerus.
- 1949: *Suomen kielen ohjesanasto*. Jyväskylä: Gummerus.
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. (1. painos 2007.) Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- LÄNKELÄ, JAAKKO 1867: *Suomenkielen kielioppi alkeisopetuksen tarpeeksi*. Hämeenlinna.
- OLLINEN, J. F. 1931: *Suomenkielen alkeis- ja lukukirja*. 9. p. Porvoo: WSOY.
- PEKARI, IDA 1927: *Hyvää liikesuomea. Kieli- ja tyylioppia liikealalla toimiville ja ominpääno-piskelijöille*. Helsinki: Otava.
- 1931: *Liikesuomen tyylioppia*. Helsinki: Otava.
- PENTTILÄ, AARNI 1948: *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi*. Porvoo: WSOY.
- 1957: *Kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- ROOS, SAMUEL 1851: *Johdatus Sanain oikeaan kirjoittamiseen*. Turku: Lilja.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo: WSOY.
- 1947: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. (3., uusittu painos 1955; 7., Paavo Pulkkinen tarkistama painos 1967.) Porvoo: WSOY.
- SARATIE, ALLAN 1917: *Hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. (2. painos 1927.) Helsinki: Otava.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki: SKS.
- (2., MUUTETTU painos 1884. Oppikouluja varten.) Helsinki: SKS.
- 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. (5., uudistettu painos 1908.) Helsinki: Otava.
- SETÄLÄ, E. N. – NIEMINEN, KAARLO 1939: *Suomen kielen oppikirja*. Laajennettu laitos. Helsinki: Otava.
- SETÄLÄ, E. N. – SADENIEMI, MATTI 1973: *Suomen kielen lauseoppi*. 16. painos. Helsinki: Otava.

SANAKIRJOJA JA TIETOSANAKIRJOJA (AIKAJÄRJESTYKSESSÄ)

Yksikielisiä sanakirjoja

Nyky-suomen sanakirja (lyh. NS) 1951–1961. Porvoo: WSOY.

Nyky-suomen sivistyssanakirja 1973. Helsinki: SKS ja Porvoo: WSOY.

Suomen kielen perussanakirja 1990–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.

Kielitoimiston sanakirja 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 170. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

Kielitoimiston sanakirja (sähköinen, 2.o) 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone oy.

Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2009. Stockholm: Svenska Akademien.

Kaksikielisiä sanakirjoja

LÖNNROT, ELIAS 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Helsinki: SKS.

Suomalais-ruotsalainen sanakirja, 2. painos 1913. Knut Cannelin (toim.). Porvoo: WSOY.

Suomalais-englantilainen sanakirja 1919. V. S. Alanne (toim.). Porvoo: WSOY.

Suomalais-saksalainen sanakirja 1925. Pekka Katara (toim.). Porvoo: WSOY.

Ruotsalais-suomalainen sanakirja 1960. Lauri Hirvensalo & Nils Hedlund (toim.). Porvoo: WSOY.

Suomalais-ruotsalainen suursanakirja 1968. Knut ja Aulis Cannelin, Lauri Hirvensalo & Nils Hedlund (toim.). Porvoo: WSOY.

Suuri suomi-ruotsi-sanakirja 1997. Porvoo: WSOY.

Tietosanakirjoja

Tietosanakirja. TIETOSANAKIRJA-OSAKEYHTIÖ 1909–1919, 1922. Porvoo: WSOY ja Helsinki: Otava.

ITSK = *Iso Tietosanakirja* 1930–1939. Helsinki: Otava.

PTSK = *Pieni Tietosanakirja* 1949–1952. Helsinki: Otava.

ITSK60 = *Otavan Iso Tietosanakirja* 1960. Helsinki: Otava.

UTSK = *Uusi Tietosanakirja* 1960–1966, 1972. Porvoo: WSOY.

Facta 1969–1971, 1974. Porvoo: WSOY.

Kodin suuri tietosanakirja 1975. Jyväskylä: Weilin & Göös.

Otavan Suuri Ensyklopedia 1978–1983. Helsinki: Porvoo.

Facta 2001. WSOY 1983–1987.

Spectrum tietokeskus. 1976–1988. Porvoo: WSOY.

WSOY Iso Tietosanakirja. 1995. Porvoo: WSOY.

CD-FACTA 99– (sähköinen). WSOY 1998, 1999 jne.

Factum : *Uusi tietosanakirja*. 2003. Jyväskylä: Weilin & Göös.

Lehtiä

Aamulehti (lyh. AL)

Ajan Suunta

Etelä-Pohjanmaa

Helsingin Sanomat (lyh. HS)

Ilta-Sanomat (lyh. IS)

Kansan Kuvalehti

Kauppalähti

Kieletär

Kielikello

Kirjallinen Kuukauslehti
Suomalainen Suomi
Suomen Kuvalehti (lyh. SK)
Suomen Sosialidemokraatti (lyh. SS)
Turun Sanomat
Uusi Suomi (lyh. US)
Valvoja
Virittäjä (lyh. Vir.)

Painamattomat lähteet

SKS:n kielivaliokunnan kokouspöytäkirjat 1928–1947
Suomen Akatemian kielilautakunnan kokouspöytäkirjat 1949–1976
Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suomen kielen lautakunnan kokouspöytäkirjat
1976–
Kielitoimiston arkisto
Kielitoimiston lehtileikekokoelma
Nykykielen sana-arkisto (= Nykysuomen sanakirjan sanakokoelma ja uudempi kartunta)

LIITE I. SKS:N KIELIVALIOKUNNAN VAIKUTTAJIA

Seuraavassa esitellään tämän teoksen artikkeleissa mainittuja henkilöitä, jotka ovat vaikuttaneet keskeisesti kielenkäytön kehitystyöhön ennen Suomen Akatemian kielitoimiston ja kielilautakunnan perustamista (1949). Heistä lähes kaikki ovat olleet SKS:n kielivaliokuntien jäseniä, ja heidän henkilöhistoriansa esittelyssä rajoitutaan lähinnä kielenhuollon toimiin.

AIRILA, MARTTI (1878–1953)

Martti Airila oli Helsingin yliopiston suomen kielen apulaisprofessori 1934–1945; hän sai professorin arvon 1942. Hän tuli *Nykysuomen sanakirjan* ensimmäiseksi päätoimittajaksi 1929 ja toimi siinä tehtävässä vuoteen 1938. Hän johti sanakirjatyön perustaksi tarvittavan sana-aineskokoelman keruuta ja laati toimitustyötä koskevan suunnitelman. Hän pohti toimitusteknisiä ja sanojen keruun ongelmia myös *Virittäjässä* (Airila 1933).

Airilan huomattavin anti kielenhuollolle ovat hänen pienet oikeinkirjoitusoppaansa, joita hän laati opetuskäyttöön 1930–1940-luvulla. Merkittävä opas oli myös hänen yhdessä Knut Cannelinin kanssa laatimansa ohje-luettelo *Vierasperäiset sanat* (1920), jolla oli tärkeä merkitys vierassanojen kirjoitusohjeiden vakiinnuttamisessa. Tähän sanaluetteloon viitattiin myöhemminkin usein, kun pohdittiin kirjoitusohjeiden yksityiskohtia (ks. mm. SKS:n kielivaliokunnan ensimmäisiä kokouksia 1928–1929; liite 2). Tekijät suunnittelivat pitkään oppaansa uudistamista, ja sen ohjeita käsiteltiin monesti 1930-luvulla kielivaliokunnassa, jonka jäsenenä Airila oli 1928–1944. Hän sai julkaistuksi teoksesta uuden painoksen vasta sodan jälkeen, 1945.

CANNELIN, KNUT (1860–1938)

Knut Cannelin oli huomattava koulumies, joka toimi opettajana Joensuussa ja Helsingissä. Parhaiten hänet muistetaan kuitenkin kirjallisesta toiminnastaan: hän laati *Ruotsalais-suomalaisen sanakirjan* (1904) ja *Suomalais-ruotsa-*

laisen sanakirjan (1908), joista otettiin seuraavina vuosikymmeninä lukuisia, usein uudistettuja, painoksia. Sanakirjatyössä esiin tulleiden kieliongelmien ja niiden ratkaisujen pohjalta hän laati *Kielioppaan* (1916, 4. painos 1931), joka on ensimmäinen laatuaan (ks. lukua 3.4). Se vaikutti merkittävästi kielenhuollon ohjeistoon. Uraauurtava oli myös teos *Vierasperäiset sanat* (1920), jonka hän laati yhdessä Martti Airilan kanssa. Se loi perustan vierassanojen kirjoitusohjeiden muotoutumiselle.

Cannelin kuului alusta lähtien (vuodesta 1928) SKS:n kielivaliokuntaan ja toimi siinä kuolemaansa saakka. Jo *Kielioppaassaan* mutta myös monissa muissa kirjoituksissaan hän on käsitellyt etenkin johto-opin alaan kuuluvia kysymyksiä.

HAKULINEN, LAURI (1899–1985)

Lauri Hakulisen pitkästä ja monipuolisesta kielentutkijan urasta mainitaan yleensä hänen toimintansa Sanakirjasäätiön johtajana (1930-luvulta 1960-luvulle), Helsingin yliopiston professorina 1953–1963, *Virittäjän* pitkäaikaisena päätoimittajana 1937–1959 (toimitussihteerinä vuodesta 1924) sekä hänen sanatutkimuksensa. Hänen laajasta kirjallisesta tuotannostaan muistetaan merkittävimpänä teos *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (1. osa 1941; 2. osa 1946; neljäs, korjattu ja lisätty painos 1979). Yllättävän vähälle on Hakulisen elämäntyön esittelyssä jäänyt hänen merkittävä panoksensa kielenhuollon toimissa.

Hakulisen toiminta kielenvaalintaelimissä oli poikkeuksellisen pitkä: Hän oli alusta lähtien mukana vuonna 1928 perustetussa SKS:n kielivaliokunnassa toimien sen sihteerinä vuoteen 1933 saakka ja jatkaen jäsenenä, välillä myös puheenjohtajana, kielivaliokunnan lopettamiseen 1944 saakka. Kun uusi kielenhuolto-organisaatio, kielitoimisto ja sen ohessa toimiva uudistettu kielivaliokunta, perustettiin 1945, Hakulisen toiminta oli merkittävä etenkin alkuvaiheessa: hän oli kielitoimiston ensimmäinen johtaja, ja siinä ominaisuudessa hän oli jäsenenä myös kielivaliokunnan viisijäsenisessä, kuukausittain kokoontuneessa työvaliokunnassa. Kun kielenhuoltotoiminta vuoden pysähdyksen jälkeen alkoi uudelleen 1949, nyt valtion ylläpitämänä Suomen Akatemian alaisessa kielitoimistossa ja kielilautakunnassa, Hakulinen jatkoi lautakunnan jäsenenä vuoteen 1974. Hänen työuransa kielenhuoltoelimissä oli siten pitempi kuin kenenkään toisen, 45 vuotta.

Lautakuntien pöytäkirjoista näkee, miten aktiivinen ja tehtävälleen omis-
tautunut jäsen Hakulinen oli: hän otti kantaa ja ajoi tarmokkaasti monia
tärkeinä pitämiään asioita (mm. taistelussa hattusuhukirjainten puolesta).
Hänen uutteruudestaan kertoo sekin, ettei hän ollut juuri koskaan poissa
lautakunnan kokouksista monista muista velvollisuuksistaan huolimatta.

Hakulisen toimista kielenhuollon hyväksi on mainittava myös, että hän-
tä voidaan vahvoin perustein pitää kielitoimiston ”isänä”. Jo ennen sotia hän
laati kaksi kertaa, 1937 ja 1938, SKS:n kielivaliokunnan nimissä opetusmi-
nisteriölle anomuskirjeen, jossa pyydettiin valtiolta avustusta kielitoimiston
perustamista varten (ks. lukua 3.2). Nämä anomukset eivät tosin tuottaneet
vielä silloin tulosta, mutta heti sodan jälkeen kielitoimisto saattoi aloittaa
toimintansa SKS:n suojissa yksityisten lahjoittajien, WSOY:n ja Otavan,
varojen avulla. Muutamaa vuotta myöhemmin toiminta siirtyi Hakulisen
tavoitteen mukaisesti valtion kustannettavaksi (1949).

Terho Itkonen luonnehti Lauri Hakulisen toimintaa tämän 85-vuotis-
päivän kunniaksi *Virittäjään* 1984 laatimassaan kirjoituksessa seuraavasti:

Kulissien takaista kielennormitustyötä hän on tehnyt suuren määrän
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunnan jäsenenä – –, seu-
ran kielitoimiston johtajana 1945–1947 ja Suomen Akatemian (myö-
hemmin Nykysuomen laitoksen) kielilautakunnan jäsenenä 1949–1974.
Noissa toimissa hän on joutunut ottamaan kantaa satoihin, ellei tuhan-
siin kielenkäyttökysymyksiin – –. Tämä piilevä työ heijastuu selvästi
nykypäivien kielenkäytön yleisenä kohentumisena; voidaan sitä paitsi
osoittaa suorastaan tavallisia nykysuomen sanoja, jotka ovat Hakulisen
uudissepitteitä ja ovat pysyvästi jääneet kieleen: *oikosulku* (1928, aiem-
man ”lyhytsulun” tilalle), *tutka* (1945), *muovi* (1947), samoin milteipä
muoti-ilmauksiksi kehittyneet fennistiset adverbis (olla) *eristyksissä* ja
sidoksissa. (Itkonen 1984: 281–282.)

KETTUNEN, LAURI (1885–1963)

Lauri Kettunen oli itsenäistyneen Viron ensimmäinen itämerensuoma-
laisten kielten professori Tarton yliopistossa 1919–1925. Tällöin hän joutui
asemansa takia puuttumaan kiistaan, jota käytiin viron kielen kehittämis-
suunnasta. Se lienee vaikuttanut hänen myöhempään kiinnostukseensa

myös suomen normituskysymyksiä kohtaan. Helsingin yliopistossa Kettunen toimi vuodesta 1929 lähtien, ensin itämerensuomalaisten kielten, myöhemmin viron ja sen lähisukukielten professorina vuoteen 1953 saakka. Hänen monista tutkimuksistaan on jälkipolvien kannalta hyödyllisimpiä ollut hänen laatimansa Suomen murrekartasto.

Kettunen oli *Virittäjä*-lehden ahkerimpia kirjoittajia. Hän oli toimituksen jäsen 1909–1929, erosi *Viro–Eesti*-kiistan aikana (ks. lukua 5.15) mutta jatkoi kirjoittamista pian uudelleen.

Kettusen panos kielenhuollossa on ollut merkittävä, vaikka hän ei kuulunut koskaan kielenhuollon päättäjien ”sisäpiiriin”, kielenhuoltoelimiin. Hän kokikin sen tahalliseksi syrjäyttämiseksi, mikä herätti hänessä ilmeistä katkeruutta ja aiheutti vahvan oppositiohengen. Se kannusti häntä ilmaisemaan oman, usein kärkevän mielipiteensä niin *Virittäjä*-lehdessä kuin etenkin päivälehtien yleisönosastoissa. Kirjoituksissaan hän kritisoi jatkuvasti SKS:n kielivaliokunnan (= ”länsisuomalaisen kuppikunnan”) päätöksiä. Ennen muuta hänet muistetaan E. A. Saarimaan *Kielenoppaan* (1947) säälimättömänä arvostelijana. Runsaan kritiikkinsä hän kokosi teokseksi *Hyvää vapaata suomea* (1949), jossa hän antoi omia, Saarimaan ohjeita väljempiä suosituksia. Kettusen toiminta aiheutti tällöin kiivaan kielikiistan, joka herätti huomiota ja hämmensi kielenkäyttäjiä mutta sai aikaan myös hyödyllistä keskustelua kielenkäytön normeista ja kielenhuollon suunnasta. Monet hänen väljennysehdotuksistaan on myöhemmin hyväksytty virallisiksi suosituksiksi.

Kettusen 60-vuotispäivän kunniaksi 1945 Lauri Posti julkaisi *Virittäjässä* kirjoituksen, jossa hän kuvailee sattuvasti Kettusen luonteenlaatua ja toimintaa sekä sen vaikutusta kielentutkimukseen:

Kettusen tutkijaluonteelle on aina ollut ominaista, että hän on rohkeasti tuonut esille sen, mitä on pitänyt oikeana, vaikka se olisi ollut vastoin suurtenkin auktoriteettien kantaa. Eräissä kohdin onkin hänen aikoinaan rohkeina pidetyt kannanottonsa nyttemmin yleisesti hyväksytty – –. Ja silloinkin kun Kettusen kanta ei ainakaan toistaiseksi ole saavuttanut yleisempää tunnustusta, on sen esittäminen joka tapauksessa ollut omiaan edistämään tutkimuksen mielenkiintoa näihin kysymyksiin ja siten hedelmöittänyt tiedettä. (Posti 1945: 313–314.)

PENTTILÄ, AARNI (1899–1971)

Aarni Penttilän monipuolisesta elämäntyöstä on jäänyt jälkipolville merkittävimmäksi saavutukseksi hänen laaja *Suomen kielioppinsa* (1957), joka uudisti merkittävästi kielioppiperinnettä (vrt. E. N. Setälän kielioppi ja lauseoppi) antamalla tilaa myös kielen kuvaamiselle, ei vain ohjeille. Se oli siinä mielessä vuonna 2004 valmistuneen *Ison suomen kieliopin* varhainen edeltäjä. Monet Penttilän kieliopin ilmiöitä ja kielen käytäntöä tarkastelevat artikkelit ja alustukset olivat selvästi esitöitä hänen kieliopilleen.

Kielenhuoltoon vaikuttaneista toimista on ennen muuta mainittava laaja artikkeli ”Oikeakielisyyden periaatteista”, jonka Penttilä julkaisi 1930 *Virittäjässä*. Se oli ensimmäinen perusteellinen pohdinta kielenkäytön periaatteista Setälän virkaanastujaisesityksen (1893) jälkeen, ja sen ajatuksiin palataan edelleen (ks. lukua 1.2). Vuosikymmenien mittaan Penttilä puuttui moniin kielenkäyttökysymyksiin. Vuosina 1945–1947 hän oli SKS:n kielivaliokunnan jäsen ja laati silloin merkittäviä alustuksia (sanojen lyhennyksestä, sanojen yhteen ja erilleen kirjoittamisesta ym.), jotka edistivät kielenkäytön normittamista.

Kielenkäytön kysymyksiä Penttilä joutui pohtimaan myös niinä vuosina, jolloin hän oli mukana *Nykysuomen sanakirjan* toimituksessa (1933–1936). Siltä ajalta lienee peräisin myös hänen kiinnostuksensa sanakeksintöihin; tunnetuin on hänen *alennusmyynti*-sanasta muovaamansa *ale*. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun (nyk. yliopiston) professorina (1936–1967) Penttilä käsitteli monia äidinkielen opetukseen liittyviä kysymyksiä sekä artikkeleissa että muutamassa alkeisopetuksen tarpeisiin julkaisemassaan oppikirjassa.

RAPOLA, MARTTI (1891–1972)

Martti Rapola toimi suomen kielen professorina Turussa 1924–1930 ja Helsingissä 1930–1954. Hän oli myös Sanakirjasäätiön johtaja 1931–1945 eli tärkeimmän sana-ainesten keruuvaiheen ajan. Hänen monet tärkeät tutkimuksensa liittyvät vanhan kirjasuomen alaan, kuten *Suomen kirjakielen historia I* (1933) ja *Vanha kirjasuomi* (1945). Rapola ryhtyi toimittamaan *Vanhan kirjasuomen sanakirjaa* 1956 ja johti työtä 1960-luvun lopulle. *Virittäjä*-lehden toimituksen ja toimitusneuvoston jäsen Rapola oli pitkään, 1921–1970.

Monien muiden tehtäviensä ohella Rapola toimi pitkään myös kielenhuoltoelimissä. Hän oli vuodesta 1932 lähtien SKS:n kielivaliokunnan jäsen ja jatkoi kielitoimiston perustamisen jälkeen (1945) sen yhteyteen perustetun uuden kielivaliokunnan viisijäsenisessä työjaostossa, jonka työpanos oli kolmen toimintavuoden aikana merkittävä. Hän jatkoi puheenjohtajana Suomen Akatemian kielilautakunnassa (1949) vuoteen 1968 saakka.

SAARIMAA, E. A. [EMIL ARVI] (1888–1966)

E. A. Saarimaa teki varsinaisen päivätyönsä äidinkielenopettajana. Tytönormaalilyseon suomen kielen yliopettajana hän toimi 1934–1952; professorin arvon hän sai 1950. Suuri yleisö tuntee hänet kuitenkin ennen muuta kielioppaista: *Huonoa ja hyvää suomea* ilmestyi 1930 ja sen pohjalta uudistettu ja täydennetty laitos, *Kielenopas*, 1947. Sen vaikutus tuli olemaan hyvin merkittävä: sitä käytettiin paljon ja siitä otettiin lukuisia uudistettuja painoksia; viimeisenä ilmestyi Paavo Pulkkinen uudistama 7. painos 1967. Saarimaan oppaiden vaikutus kesti pitkään senkin tähden, että seuraava varteenotettava kieliopas, Osmo Ikolan laatima *Suomen kielen käsikirja*, ilmestyi vasta 1968. (Ks. lukua 3.4.)

Oppaiden lisäksi Saarimaa työskenteli monin tavoin kielenhuoltotyön hyväksi: SKS:n kielivaliokuntaan hän kuului alusta (vuodesta 1928) lähtien aktiivisena jäsenenä. Hänen kielenhuoltouransa jatkui SKS:n kielitoimiston yhteyteen 1945 perustetun kielivaliokunnan viisijäsenisessä työvaliokunnassa. Suomen Akatemian kielilautakunnan jäsenenä hän jatkoi vuoteen 1965. Hän laati kielivalio- ja kielilautakunnalle vuosien mittaan useita tärkeitä selvityksiä kielenkäytön ongelmista, mm. eräistä objektisääntötapauksista.

Saarimaa piti oikeakielisyyden alalta luentoja sekä yliopistossa että radioissa. Samoin hän edisti oikeakielisyyttä WSOY:n kustantamon, armeijan yleisesikunnan ym. kielentarkastajana. Siihen liittyi myös paljon luovaa termistön kehittelyä etenkin eräillä erikoisaloilla, mm. lääketieteessä. Hän on sepittänyt sanoja, jotka ovat nykyään yleisessä käytössä, kuten *tavoite*, *varuskunta*, *mainos*, *ajoittaa*, *koostua* (saatu virosta).

Saarimaa antoi myös monipuolisen panoksensa aikakauslehti *Virittäjän* hyväksi: hän oli sen päätoimittaja 1927–36 ja kuului vuosikymmeniä sen toimituskuntaan. Hän kirjoitti siihen paljon etenkin kielenkäytön mutta

myös mm. tyylin ja äidinkielenopetuksen alaan liittyvistä aiheista. Hän oli myös lehden ”Kielemme käytäntöä” -osaston ahkera avustaja.

SADENIEMI, MATTI (1910–1989)

Matti Sadeniemen elämäntyö kielenhuollon vaikuttajana on hyvin merkittävä. Hänellä oli kielenkäytön edistämisen saralla kaksi pitkää ja tärkeää työuraa: hän oli *Nykysuomen sanakirjan* päätoimittaja (1939–1961) ja kieli-toimiston johtaja (1950–1975).

Sanakirjan päätoimittajana Sadeniemi joutui ottamaan kantaa moniin vielä ratkaisemattomiin vaikeisiin kielenkäytön kysymyksiin; usein hän hankki niihin vahvistuksen kielilautakunnasta. *Nykysuomen sanakirjan* kielenkäyttöä yhtenäistävä vaikutus onkin ollut suuri paitsi yleiskielessä myös monilla erikoisaloilla.

Kielitoimiston johtajana Sadeniemi vaikutti siihen, että kielenvaalinnassa siirryttiin 1900-luvun alkupuoliskon hieman ahtaasta oikeakielisyyden näkemyksestä kielenkäytön kysymyksiä laajemmin tarkastelemaan kielenhuoltoon. Sadeniemen kauden tärkeä perintö nykyisellekin kielenhuollolle on myös kielitoimiston tiedotuslehti *Kielikello*, jonka Sadeniemi perusti 1968 (ks. lukua 3.5). Hän ehti toimittaa siitä seitsemän numeroa ennen eläkkeellelähtöään ja julkaisi niissä tärkeitä kielenkäyttöä ohjaavia kirjoituksia. Sadeniemi julkaisi monia kirjoituksia myös *Virittäjä*-lehdessä, jonka toimituksessa ja toimituskunnassa hän toimi 1950-luvulta 1980-luvulle. Lisäksi hänen vastauksiaan kielikysymyksiin ja kannanottojaan kielikiistoihin julkaistiin usein päivälehdissä. Sadeniemen artikkeleita on koottu kirjaksi *Kielenkäytön kysymyksiä* (Sadeniemi 1960). Kaikkia hänen kirjoituksiaan leimaa asiantuntemus, maltillisuus ja selkeys.

Sadeniemi oli suosittu kouluttaja ja luennoitsija. Hän piti myös usein kielipakinoita radiossa. – Sadeniemi sai professorin arvon 1961.

Esko Koivusalo, joka jatkoi Sadeniemen työtä kielitoimiston johtajana, luonnehti häntä kielenhuoltajana muistokirjoituksessaan *Kielikellossa* 1989 seuraavasti:

Matti Sadeniemen usein toistama periaate kielenhuollossa oli: ”vakiintuneeseen älä kajoa”. Hän arvosti ja vaali sitä kypsyä, jonka kirja-

kielemme oli 1950-luvulle mennessä saavuttanut. Hän oli uudistajana varovainen ja kielenviljelyn huoltajana kaukana ”ankarasta puutarhurista”. Kielenhuolto on hänen jälkeensä voinut katsoa eteenpäin, uusiin tehtäviin. Perusta on ollut kestävä. (Koivusalo 1989.)

SETÄLÄ, E. N. [EMIL NESTOR] (1864–1935)

E. N. Setälä toimi Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden professorina (1893–1929). Hän teki merkittävän elämäntyön sekä kielen-tutkijana että yhteiskunnallisena vaikuttajana. Hän loi monien muiden toimiansa lisäksi tärkeän perustan kielenhuollolle.

Setälän laatimat kieliopit, *Suomen kielen lauseoppi* (1880) ja *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi* (1898) muodostuivat klassikoiksi: niistä otettiin lukuisia, aika ajoin uudistettuja painoksia ja niitä käytettiin kouluopetuksessa 1960–1970-luvulle saakka. Monet kielenhuollon ohjeet perustuivat etenkin Setälän kielioppiin; siihen viitattiin usein kirjoitusongelmia pohdittaessa.

Klassikkona voidaan pitää myös Setälän virkaanastujaisitelmää ”Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen”, jonka hän piti tullessaan yliopistovirkaan 1893 (*Valvoja* 1894). Setälä ruotii siinä siihenastisia oikeakielisyyskantoja ja esittää omana näkemyksenään, että niitä arvioiteltaessa tulee aina sovitella tarkoituksenmukaisuuden ja kielenkäytön vaatimusten välillä. Hänen ajatuksensa uudistivat merkittävästi käsitystä kielenkäytön suunnasta ja tavoitteista, ja periaatteisiin on vedottu usein myöhemminkin (ks. lukua 1.2).

Setälä esitti 1896 suunnitelman kolmen suuren suomen kielen sanakirjan laatimisesta: vanhan kirjasuomen, nykysuomen ja suomen murteiden sanakirjan. Niistä on toistaiseksi valmistunut vain *Nykysuomen sanakirja* (1951–1961), jolla on ollut suuri merkitys kielenkäytön vakiintumiselle.

TEPPO, HANNES (1898–1953)

Hannes Teppo tuli vuonna 1935 SKS:n kansanrunousarkiston amanuenssiksi. Siitä alkoi myös hänen merkittävä uransa kielenhuollon tehtävissä. Hänet kutsuttiin SKS:n kielivaliokunnan sihteeriksi vuonna 1935, jossa tehtävässä hän jatkoi valiokunnan lopettamiseen saakka 1944. SKS:n kielitoimiston perustamisen jälkeen 1945 Teppo kutsuttiin sen hoitajaksi. Kielenkäytön

muun ohjaustoiminnan lisäksi hän aloitti tällöin puhelinneuvonnan, joka palveli sekä kustantamoita ja valtion virastoja että myös tavallisia kielenkäyttäjiä (ks. lukua 3.6). Lisäksi hän hoiti sihteerin tehtäviä kielitoimiston ohkeen perustetussa kielivaliokunnassa ja sen työjaostossa. Vireästi alkanut kielenhuoltotoiminta jouduttiin kolmen vuoden jälkeen keskeyttämään taloudellisista syistä, mutta kun kielitoimisto aloitti uudelleen Suomen Akatemian alaisuudessa 1949, Teppo jatkoi työtään sen hoitajana ja kielilautakunnan sihteerinä (ks. lukua 3.2). Eräiden kielikiistojen takia (ks. lukua 5.14) hän erosi kielenhuoltotehtävistään kuitenkin pian ja siirtyi *Nyky-suomen sanakirjan* toimittajaksi, jossa työssä hän oli ollut jo 1937–1945.

Hannes Tepon vaikutus kielenhuoltajana ulottui laajalle. Hän toimi kustantamoiden kielentarkastajana jo varhain ja jatkoi sitä työtä sivutoimisesti koko elämänsä ajan. Hän teki myös merkittävän työn lukuisten sanakirjojen korrehtuurin tarkastajana. Lisäksi hän toimi kielen asiantuntijana monissa sanastolautakunnissa, pisimpään lääketieteellisen sanaston hyväksi Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin piirissä. Teppo oli myös lahjakas sanojen sepittäjä, mistä on satamäärin todisteita *Virittäjässä*. Sanoista ovat yleisessä käytössä nykyään mm. *löydös, taos, jäännö, kaluste, kuvanne (kuvantaa), määrite, sekoite, tehoste, luettelma, juontaja, avokas, saapikas, varrekas, pöytye, sanue, yhtye, eri-, samamunainen, johdinauto, kytkeykauppa, sulkeisjärjestys, tarkekirjoitus, yksitulkintainen; keväistä, koontaa, luotottaa, sakoutua, pintateitse*.

TUNKELO, E. A. [EEMIL AUKUSTI] (1870–1953)

E. A. Tunkelo (vuoteen 1901 Ekman) teki merkittävimmän päivätyönsä SKS:n palveluksessa: kirjaston- ja arkistonhoitajana vuodesta 1902, sihteerinä 1910–1926 ja uudelleen arkistonhoitajana 1927–1937. SKS:n kielitieteellisen valiokunnan sihteerinä (1899–1916) hän suunnitteli ja johti suomen kansankielen sana-ainesten keruutyötä; näin saatu kokoelma on ollut Suomen murteiden sanakirjan pohjana. SKS:n tehtävien lisäksi hän toimi Kotikielen Seurassa sekä sihteerinä että esimiehenä. Seuran aikakauslehden *Virittäjän* päätoimittajana hän työskenteli kaikkiaan parikymmentä vuotta, 1897–1899 ja 1910–1927.

Tunkelo on 1900-luvun merkittävimpiä kielenhuoltajia. Hän julkaisi 56 vuoden aikana *Virittäjässä* satoja alaan liittyviä kirjoituksia. Monet niistä ovat hyvin seikkaperäisiä ja perustuvat tarkkoihin tutkimuksiin. Tämänkin

teoksen artikkeleissa viitataan usein hänen kirjoituksiinsa. Tunkelon kielenhuoltotyön keskeisenä tavoitteena oli saada vierassanojen oikeinkirjoitus vakiintumaan. Hänen ehdotuksiaan toteutettiin etenkin *Tietosanakirjassa* (1909–), ja niitä tehtiin tunnetuksi myös Setälän kieliopin uudistetuissa painoksissa.

Jo 1900-luvun alkukymmeninä Tunkelo hoiti epävirallisena kielenhuoltajana monia SKS:ään tulleita kielikysymyksiä. Kun seuran yhteyteen perustettiin erityinen kielenhuollon toimielin, kielivaliokunta (1928), Tunkelo toimi sen itseoikeutettuna puheenjohtajana vuoteen 1935 saakka ja jäsenenä sen jälkeen vielä lähes kymmenen vuotta, vuoteen 1944.

Paavo Pulkkinen toteaa Tunkelon kielenhuoltotyöstä: ”On ilmeistä, että E. A. Tunkelo on enemmän ja monipuolisemmin kuin kukaan muu luonut pohjaa sille kielenkäytön normien kodifioinnille, jonka E. A. Saarimaa sittemmin suoritti” (1951: 54).

Lähes koko 1920- ja 1930-luvun Tunkelo hoiti myös suomen kielen ja kirjallisuuden (vt. tai ylim.) professorin virkaa Helsingin yliopistossa.

LIITE 2. SKS:N KIELIVALIOKUNNAN (1928–1944) TÄRKEIMMÄT PÄÄTÖKSET

SKS:n kielivaliokunnan kokoonpano oli toiminnan alkaessa seuraava: Martti Airila, Knut Cannelin, Lauri Hakulinen, Jalo Kalima, Artturi Kannisto, Otto Manninen, E. A. Saarimaa, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Kanniston nimeä ei näy pöytäkirjoissa vuoden 1928 jälkeen, eikä Manninen ollut mukana vuoden 1933 jälkeen. Cannelin kuoli vuoden 1938 alussa. Muut jäsenet pysyivät mukana valiokunnan lopettamiseen, vuoteen 1944 saakka. Uusia jäseniä tuli mm. Martti Rapola 1932 ja Eino Leskinen 1935.

Valiokunta kokoontui alkuvuosina keskimäärin kerran kuussa (yli kahden vuoden tauko keväästä 1933 vuoden 1935 loppupuolelle; sota-aikana kokouksia harvoin). Puheenjohtajana toimi E. A. Tunkelo vuoteen 1935 ja sen jälkeen jäsenet vuorotellen. Pöytäkirjaa piti yleensä Lauri Hakulinen ja vuodesta 1935 Hannes Teppo.

Tässä liitteessä on esitetty SKS:n kielivaliokunnan (1928–1944) tärkeimpiä tai muuten kiinnostavia päätöksiä kronologisessa järjestyksessä lyhennettyinä ja muokattuina. Päivämäärä on valiokunnan kokouspöytäkirjan päiväys. Pyrin viittaamaan muihin pöytäkirjoihin, joissa on käsitelty samaa asiaa. Myöhemmistä asian käsittelyn vaiheista viitataan myös liitteeseen 3, jossa on SKS:n kielivaliokunnan (1945–1947) kokousten päätöksiä, ja joskus vielä myöhempiin päätöksiin, joita on (lyhyesti) liitteessä 4. Useimmista kieliseikoista kerron myös nykyisen käytännön.

28.9.1928. VIERASPERÄISTEN SANOJEN KIRJOITTAMINEN

Valiokunnan toiminnan alkuaikoina käsiteltiin eniten vierassanojen (ja -nimien) kirjoittamisen ongelmia. Ensimmäisessä kokouksessa keskusteltiin 1920 ilmestyneen Martti Airilan ja Knut Cannelinin teoksen *Vierasperäiset*

sanat oikeinkirjoituksesta. Teos oli SKS:n kustantama ja sen kielitieteellisen valiokunnan¹ tarkastama ja tekijöiden oli tarkoitus nyt uudistaa sitä. Keskustelua ryhdyttiin käymään sen tähden, että Otavan tietosanakirjaosaston edustaja Lauri Hendell oli lähettänyt valiokunnalle vierasperäisten sanojen asua koskevan tiedustelun uutta tietosanakirjan laitosta varten ja oli mukana myös kokouksessa. Lisäksi Cannelin aikoi julkaista *Kielioppaastaan* (1. p. 1916) uuden, 4. painoksen (ilmestyi 1931), johon oli tarkoitus lisätä vierasperäisten sanojen luettelo.

Keskustelussa nousi esiin kaksi mielipidettä: toisen mukaan *Vierasperäisten sanojen* kirjoitustapa oli suurin piirtein hyväksyttävä, toisen mukaan periaatteita olisi muutettava siihen suuntaan, että ”yleistä ääntämystä olisi otettava enemmän huomioon ja että tällöin varsinkin olisi lopetettava mielivaltainen erilaisuus eräiden pääpainottomain [tavujen] vokaalien keston merkitsemisessä”, esim. *atleetti*, *kyklooppi*, *barbaari*, mutta *filosofi*, *balladi*, *mikrobi*.

Valiokunnan enemmistö oli Airilan ja Cannelinin noudattaman kirjoitustavan kannalla sillä perusteella, että ”on helpompi noudattaa yksityiskohtaista johdonmukaisuutta, kuin jos lähtökohdaksi otettaisiin monestikin horjuva yleinen ääntämys”. Todettiin myös, että heidän teoksellaan oli jo puolellaan laaja käytäntö, mm. huomattavimmat kustantajat tarkastuttivat sen mukaan kaiken julkaisemansa kirjallisuuden; se oli saanut myös kouluhallituksen hyväksymisen.

Vierasperäisten sanojen oikeinkirjoituksen muuttamisen kannalla oleva vähemmistö (Manninen ja Kannisto) vastusti etenkin lyhyttä vokaalia *b:n*, *d:n* ja *g:n* edessä (*mikrobi* jne.): ”Raja yleis- ja erikoislainojen välillä on käytännössä liian vaikea ylläpidettäväksi siinä muodossa, että se kuvastuisi myös oikeinkirjoituksessa. Ääntämismukaisen pituuskannan [= pitkä vokaali] kautta päästään helpommin yleiseen johdonmukaisuuteen, samalla kuin siten suomen kielen yleiseurooppalaisia lainasanoja ei keinotekoisesti loitonnettaisi tarpeettoman kauas suurten sivistyskielten äännekuvista ja vaihdettaisi prosodisesti töksähtäviin ja dynaamiselta vaikutukseltaan

¹ Toimi jo 1800-luvun puolella (ks. lukua 3.1); tehtävänä lähinnä murre- ym. kielenainesten keruiden järjestäminen mutta myös SKS:n julkaisemien kirjojen kielentarkistuksesta ym. huolehtiminen. Erotukseksi siitä valiokunnasta käytettiin 1928 perustetusta varsinaisesta kielenhuoltoelimestä alkuun nimeä ”lisäty kielitieteellinen valiokunta”.

ontuviin foneemeihin.” – Lyhyttä vokaalia vastustivat myöhemmin kieli-valiokunnan kokouksissa myös mm. Martti Niinivaara (ks. pk. 23.5.1933) ja Arvo Suominen (ks. pk. 9.12. ja 16.12.1937).

Keskustelua käytiin myös ruotsin *tion*-loppuisten lainasanojen suomalaisista vastineista. Kannatusta saivat osakseen sekä tyyppi *agitatsioni* ~ *prepositioni* että *agitaatio* ~ *prepositio* (kumpikin tyyppi Airilan–Cannelinin luettelossa) mutta myös *agitatio* ~ *prepositio*. Seuraavassa kokouksessa (17.10.) päätettiin *tion*-loppuisista asettaa etusijalle (esim. hakusanoiksi tietosanakirjaan) *tio-*, *io*-loppuiset asut niin, että *io*-ainesta edeltävän yksinkertaisen konsonantin edellinen vokaali on pitkä (*federaatio*, *resoluutio*, *emootio*), ei kuitenkaan *i*-vokaali, joka on aina lyhyt (*prepositio*, *emissio*, *opinio*). Viittaushakusanoiksi jätettiin edelleen myös *ioni*-loppuiset asut.

17.10.1928. VIERASPERÄISTEN SANOJEN KIRJOITTAMINEN

Enemmistön päätöksellä hyväksyttiin Airilan ja Cannelinin teoksen mukainen kirjoituskanta. Päätettiin myös, että konsonanttityhtymän edessä oleva pääpainoton vokaali on lyhyt, esim. *biljardi*, *bulevardi*.

Hendellin muita kysymyksiä sanakirjaa varten:

Amalgaami vai *amalgama*, *proleemi* vai *proleema*? Valiokunta päätti, että molemmat asut olisi päästettävä kilpailemaan keskenään, kuitenkin niin, että hakusanoiksi otettaisiin *i*-loppuiset asut (*amalgami*, *proleemi*, *teoreemi*, *foneemi*, *semeemi*, *morfeemi*) ja *a*-loppuiset olisivat viittaushakusanoina (Airila kannatti *a*-loppuisia).

Evankelinen vai *evankeelinen*? Muoto *evankelinen* katsottiin vakiintuneeksi yleislainaksi ja suositeltavaksi (vastoin *Vierasperäisten sanojen* kantaa). – *Evankelinen*-muoto on pitänyt pintansa siitä lähtien, vaikka vierassanojen yleisten kirjoitusohjeiden mukaan pitäisi olla *evankeelinen*. (Kirjoittajan huom.)

k vai *s* (c:n vastineena)? Ohjeeksi otettiin latinan tai kreikan vastaava äännekanta: *kysta* (ei ”systa”), myös *iskias*, *skitsofrenia*, *skeema* jne.

21.11. JA 12.12.1928. VIERAIDEN MAANTIETEELLISTEN NIMIEN

KIRJOITTAMINEN

Ulkomaiden nimien kirjoittamisesta todettiin yleisesti, että enemmistö nimistä on käsitettävä sitaattilainoiksi, mutta ”tavallisimmat, Suomessa useimmin käytäntöön tulevat nimet olisivat verrattavissa oikeinkirjoitukselliselta kannalta appellatiivisiin yleislainoihin, joissa ortografian määrää vakiintunut ääntämys”. Saarimaan tehtäväksi tuli laatia nimiluetteloehdotus, jonka hän toi kokoukseen 12.12.1928.

Saarimaa teki alustuksessaan periaatteellisen jaon yleislainoihin ja erikoislainoihin (myös sitaattilainat):

- A. Yleislainoja ovat ne nimet, jotka ovat jo saaneet vakiintuneen suomalais-tuneen asun, esim. *Lontoo*, *Tukholma*, *Hampuri*, *Tartto*, *Siperia*, *Preussi*, *Saksi*, *Islanti*, *Atlantti*, *Niili*, *Sveitsi*.
- B. Erikoislainoja ovat ne nimet, jotka pyritään mukauttamaan suomalaiseen kirjoitusjärjestelmään. Kirjoitusohjeiden soveltaminen (esim. vokaalin tai konsonantin laajuuskysymykset) nimiin ei ole helppoa. Ei myöskään voida aina lähteä minkään tietyn lainanantajakielen äänneasusta. ”Mutta se kirjoitusasu, jossa nimi on totuttu näkemään muissa kielissä, vaikuttaa, että suomalaisenkin silmä mielellään näkee nimen suomenkielisessä tekstissä käytettynä poikkeavan niin vähän kuin suinkin sen originaalin tai vastaavasti niin sanoaksemme sen kansainvälisestä asusta.”

Saarimaa jakoi poimimansa nimet seuraavien kirjoitusperiaatteiden mukaan:

1. Yleislainan luonteisia nimiä (ks. ed.).
2. Nimiä, joissa suomenmukaiseen asuun päästään merkitsemällä pääpainollisen tavun pitkä vokaali kahdella kirjaimella: *Lyydia*, *Traakia*, *Joonian meri*, *Syyria* (mutta *Tibet*, *Peking*).
3. Nimiä, joissa sivupainollisen tavun vokaali merkitään pitkäksi: *Palestiina*, *Argentiina*, *Austraalia* (> *Australia* ks. 30.3.1932), *Pyreneet*. Samoin monikolliset nimet *Apenniinit*, *Baleaarit*, *Filippiinit*, mutta *Karpatit*, *Sudetit*, *Vogesit* (periaate: lyhyt vokaali painottomassa tavussa; uusi ohje ks. pk. 30.3.1932).

4. Nimiä, joiden vieras konsonanttimerkki on korvattu suomalaisella: *Kanada* (ei siis ”Canada”), *Korsika*, *Venetsuela*, *Suets*, *Galitsia*, *Venetsia*.
5. Nimiä, joissa vokaali, osaksi vastoin vallitsevaa ääntämistä (mutta vierasperäisten sanojen yleisten kirjoitusohjeiden mukaisesti), merkitään lyhyeksi: *Arkipelagi*, *Kykladit*, *Thessalia* (ym. *ia*-loppuisia).
6. Sitaattinimiä, joita ei ole syytä suomalaistaa: *Vänern*, *Vättern*, *Göteborg*, *Nizza*.

Valiokunta hyväksyi Saarimaan alustuksen pääpiirteissään ja päätti antaa Airilan ja Cannelinin tehtäväksi lisätä *Vierasperäiset sanat* -ohjeluettelon uuteen painokseen tavallisimpien maantieteellisten nimien luettelon näiden periaatteiden mukaan.

12.12.1928. YHDYSMERKIN KÄYTTÖ ERÄISSÄ MAANTIETEELLISISSÄ NIMISSÄ

– yhdysmerkkiä käytetään, kun nimen jälkiosa on erisnimi: *Keski-Ruotsi*, *Itä-Eurooppa*

– yhdysviivaa ei käytetä, kun alkuosana on vierasnimi ja jälkiosana suomenkielinen yleisnimi ja kun yleisnimi kuuluu erottamattomana osana maantieteelliseen nimeen (*Ångermanjoki*, *Klarjoki*). Jos yleisnimi ei ole maantieteellisen nimen erottamaton osa, nimi kirjoitetaan joko eri sanoina tai yhdysviivallisena yhdyssanana (*Rein virta*, *La Plata joki*). Tästä oltiin erimielisiä ja päätöstä siirrettiin (ks. pk. 20.2.1929; ks. myös 10.12.1945, liite 3).

16.1.1929. KANSAINLIITON SANOJEN SUOMENNOKSIA

Suositettiin mm. seuraavia ranskasta käännettyjä sanoja: *assemblée* = yleiskokous; *commission* = komissio; *concil* = neuvosto; *pacte* = peruskirja; *statut* = perussääntö; *acte* = sopimuskirja; *traité* = sopimus.

20.2.1929. MAANTIETEELLISIÄ NIMIÄ

Armenia vai *Armenia*, *Argentiina* vai *Argentina*, *Andaluusia* vai *Andalusia*?

Saarimaa: viimeistä edellisen tai sitä edeltävän tavun vokaali on lyhyt, jos se on *o* tai jos sitä seuraa *b*, *d*, *g* tai *f* (*Mongolia*, *Karibia*). Jäi pöydälle.

Maanosien nimiasuiksi vahvistettiin *Aasia, Afrikka, Amerikka, Australia* (> *Australia*, ks. 30.3.1932), *Eurooppa*.

20.2.1929. YHDYSMERKKI MAANTIETEELLISISSÄ NIMISSÄ²

Tunkelon ehdotus koski niin paikannimien kuin muidenkin nimien yhdistelmiä: ”Jos – – jälkiosa nimittää sen olioryhmän tai -luokan, mihin nominatiivimuotoisen edellisen osan nimittämä yksilö tai laji – – kuuluu, niin osain väliin kirjoitetaan yhdysmerkki” (*Kaisa-täti, Rein-virta, minä-käsité, k- ja s-päätteiset sanat*). Valiokunta hyväksyi Tunkelon muut ehdotukset paitsi tapaukset, joissa yhdistelmän edellisessä osassa on kaksi sanaa (tai useampi); näihin Tunkelo ehdotti, että jälkiosan edessä on sananväli ja yhdysmerkki (*Koteja kodittomille -yhdistys, La Plata -joki*). Valiokunnan enemmistö piti yhdysmerkkiä tarpeettomana. Tätä asiaa ei näy käsitellyn myöhemmin. Kuitenkin Saarimaa neuvo parikymmentä vuotta myöhemmin ilmestyneessä *Kielenoppaassaan* (1947) juuri näin (*La Plata -joki, antaa mennä -periaate* ym.) kertoen kielivaliokunnan suosittavan sitä.

20.3.1929. VIRON MAANTIETEELLISTEN NIMIEN OIKEINKIRJOITUS

Päätös: Viron paikannimiä on suomessa käsiteltävä sitaattilainoina lukuun ottamatta eräitä suomalaistuneessa asussa vakiintuneita nimiä (esim. *Tal-linna, Tartto, Viljanti, Pihkova, Hiidenmaa, Saarenmaa*). Lisäksi sellaisia nimiä, joiden loppuna virossa on *järv, jõgi, küla, mäge, pea, rand* tai *vald*, voidaan käyttää suomessa alkuosaa muuttamatta *järvi-, joki-, kylä-, mäki-, pää-, ranta-, valta-*loppuisina (siis esim. *Pühajärv, Emajoki, Mäekylä, Munamäki, Toomemäki*).³ (Viron paikannimien muusta taivuttamisesta ks. pk. 18.2.1931.)

2 Tunkelon vastaehdotus Airilan alustukseen; vrt. pk. 12.12.1928; ks. myös *Virittäjä* 1929: 170–171.

3 10.2.1943 käsiteltiin viron paikannimiä uudelleen: päätös oli suurin piirtein samanlainen. Vrt. suomen kielen lautakunnan päätös 2004, jonka mukaan eräitä vakiintuneita nimiä voidaan edelleen käyttää suomalaistuneessa asussa, mutta *järv, mäge* ym. -loppuisia paikannimiä käsitellään sitaattilainoina ja taivutetaan sidevokaalin *i* avulla (*Toomemägin*).

17.4. JA 16.10.1929. RUOTSIN ERA-LOPPUISET VERBIT SUOMEN KIELESSÄ

Päätettiin, että kyseiset verbit ovat suomessa *oida*- tai joissakin tapauksissa *ata*-, *staa*-loppuisia, paitsi milloin ruotsin vastine on kolmitavuinen, jolloin suomessa loppuna olisi *eerata* (*tangeerata*). Myös *oida*-lopun edellisen tavun vokaali on lyhyt, vaikka kantasubstantiivin vastaavassa tavussa olisikin suomessa pitkä vokaali: *profetoida* (vrt. *profeetta*), *steriloida* (vrt. *steriili*). Kannatettiin *nen*-loppuisiin adjektiiveihin pohjautuvaa johdostyyppiä *neutraalistaa*, *humaanistaa*, *banaalistaa* yms. sekä vastaavia refleksiivijohdoksia *neutraalistua*, *humaanistua* jne.

Rinnakkaismuodoista *kapitalisoida* ~ *kapitaloida*, *galvanisoida* ~ *galvanoida*, *tyrannisoida* ~ *tyrannoida*, *pastörisoida* ~ *pastöroida*, *magnetisoida* ~ *magnetoida*, *teoretisoida* ~ *teoroida*, *systematisoida* ~ *systemoida* päätettiin asettaa jälkimmäinen, lyhyempi tyyppi etusijaan (huom. nykyisin monista mainituista vaihtoehtomuodoista hyväksytään kumpikin), milloin vastaava kantasubstantiivi on ennestään olemassa ja milloin *s*-aineksen poisjättäminen voi tapahtua selvyyttä häiritsemättä (ei esim. *organisoida*-muodon sijaan *organoida*).

Kysymys *fioida*- (ruots. *fisera*- ja *fiera*-) ja *soida*-lopun keskinäisestä suhteesta. Päätös: 1) *desinfoida*, *kodifoida*, *ratifoida*; 2) *projisoida*. Erikoislaatuksia *oida*-loppuisia: 3) *akklimoida*, *systemoida*, *teoroida*.

Kysymys *soida*- ja *koida*-lopun keskinäisestä suhteesta: esim. *polemisoida* vai *polemikoida*, *kritisoida* vai *kritikoida*, *redusoida* vai *redukoida*, *provosoida* vai *provokoida*? Päätös (jossa mukana muitakin verbityyppejä): 4) *estetikoida* (vrt. myöh. kanta: *-soida*), *polemikoida*, *indikoida*, *kritikoida*, *provokoida* (kuit. mielellään: *provosoida*); 5) *akklimatisoida*, *komplisoida*, *provosoida* (etusijalla), *redusoida*. (Enimmäkseen päädyttiin kantaan, joka vastaa lähes nykyistä.)

17.4.1929. SANASTOA

alabastri > *alabasteri*

amoniakki > *ammoniakki*

arkiatri > *arkkiatri*

23.10.1929. LATINAN I-VOKAALIA EDELTÄVÄN T:N JATKAJAN MERKITSEMINEN

- 1) Pääpainollisen vokaalin jäljessä *ts*: *natsionalisti*, *ratsionalisti* (ei: *nationalisti*, *rationalisti*)⁴.
- 2) Pääpainollisen vokaalin jälkeen muu konsonanttiyhtymä: *funktio*, *sanktio*, *tertiääri* (ei: ”funktio” jne.).
- 3) Kauempana sanassa mieluummin *t*: *initiaali*, *konditionaali*, *potentiaali*.

23.10.1929. YKSINÄISKONSONANTTI VAI GEMINAATTA?

Airila alusti kysymyksestä *renessanssi* vai *renesanssi*, *transskriptio* vai *transkriptio*, *koffeiini* vai *koffeiini*. Hänen mukaansa mitään yleistä sääntöä horjunnan lopettamiseksi ei ole mahdollista laatia; tapaukset on ratkaistava erikseen.

Latinan etuliitteiden merkinnästä valiokunta päätti kuitenkin suosittaa seuraavia yleisohjeita:

- 1) Latinan *ad*-prefiksin jatkajan assimiloitumisesta seuraavaan konsonanttiin syntynyt geminaatta (= kaksoiskonsonantti) on suomessa säilytetävä: *agglutinointua*, *aggressiivinen*, *akklimatisoitua*, *applisoida*, *attribuutti*, *assistentti* (poikkeus *asessori*); mutta: *aspiraatio*, *aspekti* (koska kyseessä on *s*-konsonantti, jota seuraa muu konsonantti).
- 2) Latinan *ex*-prefiksin jatkajan (*eks*)*s*-aineksen ja sen jälkeisen *s*:n (alkuperäisen tai *c*:stä syntyneen) muodostaman kaksois-*s*:n asemesta suomessa on oleva yksinäis-*s*: *eksentrinen*.
- 3) Latinan *trans*-prefiksin jatkajan *s*-aineksen ja sen jälkeisen *s*:n muodostama kaksois-*s* säilytettäköön suomessakin rivillejaon helpottamiseksi: *transskriptio* (myöh. > *transkriptio*).

Yksittäisiä päätöksiä:

koffeiini > *koffeiini*

efekti > *effekti* (myöh. > *efekti*; ks. Airila 1945)

4 Uusi päätös *tio*- ja *tsioni*-loppuisista 17.2.1938: *tsioni*-loppu väistyy. Muodot *nationalisti* ym. vakiintuivat 1940–50-luvulla: Saarimaan *Kielenopas* (1947): ”*internatsionaali* tai *internationaali*, mieluummin jälkimmäinen, samoin kuin on esim. *konditionaali*” (s. 97–98).

autto (autobioli) > *auto*; päätös vahvistettiin seuraavassa kokouksessa. Tunkelo ja Airila pyysivät pöytäkirjaan merkinnän, että he kannattivat muotoa *autto*.

(Vierasperiäisten sanojen käsittelyä Airilan ja Cannelinin luettelon tarkistusta varten jatkettiin yhteen menoon kokouksissa 20.11.1929, 15.10.1930, 19.11.1930 ja 17.12.1930 ja moneen otteeseen myöhemminkin.)

11.12.1929. ISO VAI PIENI ALKUKIRJAIN HISTORIAALLISISSA NIMISSÄ?

Historiallisen Aikakauskirjan toimitussihteeri Ohto Oksala totesi, että suomenkielisessä historiallisessa kirjallisuudessa on vielä paljon epävakaisuutta ison ja pienen alkukirjaimen käytössä sekä yhteen ja erilleen kirjoittamisesta: aikakaudet, sodat, aatesuunnat sekä hallitsijoiden lisänimet.

Cannelin ehdotti, että sotien ja varsinaisten historiallisten aikakausien nimet kirjoitettaisiin isolla alkukirjaimella, koska ne ovat erisnimen luonteisia (siitä huolimatta suositukseksi tuli pieni alkukirjain!). Pienellä alkukirjaimella kirjoitettaisiin aatesuuntien nimitykset: *humanismi*, *renessanssi*, *skolastiikka*. Hallitsijoiden lisänimet kirjoitettaisiin kuitenkin isolla alkukirjaimella (*Eerik Pyhä*, *Maunu Ladonlukko*).

Otavan edustaja Hendell esitti, ettei kolmea aikakautta (*Vanha-aika* ~ *vanha-aika* ~ *vanha aika*; *Keski-aika* ~ *keskiaika*; *Uusiaika* ~ *uusiaika* ~ *uusi aika*) ole syytä asettaa eri asemaan kuin muita maapallon historiallisia aikakausia (*pronssikausi*, *rautakausi*, *kvartaarikausi* jne.) ja että olisi tarkkaan harkittava, mitä olennaista hyötyä vallitsevan käytännön muuttamisesta (pieni alkukirjain) on. Yleisesti todettiin, ettei pienen alkukirjaimen käyttämisestä toisaalta ole ollut sellaista selvyiden haittaa, ettei sitä muun typografisen keinon avulla voitaisi tarvittaessa poistaa; toisaalta ison alkukirjaimen käytöstä ei olisi kyllin suurta etua, joka ”korvaisi yleiseksi tulleen tavan muuttamisesta aiheutuvan vaivan”.

Kielivaliokunta päätti suositaa, että ”historiallisten aikakausien, sotien, vallankumouksien, tapahtumasarjojen, aatesuuntien yms. nimitykset kirjoitetaan pienellä alkukirjaimella (niistä *vanha aika* ja *uusi aika* sanaliittoina), esim. *keskiaika*, *isoviha*, *nuijasota*, *suuri Pohjan sota*, *suuri vallankumous*, *vapauden aika*, *humanismi*. Hallitsijain lisänimissä kirjoitettakoon iso alkukirjain, paitsi milloin kysymyksessä on järjestysluku, siis esim.: *Kaarle Suuri*, *Rikhard Leijonamieli*, *Iivana Julma*, *Kustaa viides*”.

19.3. JA 16.4.1930. O(I)TTA-LOPPUISET VERBIT

Päätettiin kiistanalaisista tapauksista⁵:

- *erottaa* (kieliopillinen johdonmukaisuus; vrt. *kadottaa*, *pudottaa*; kantasana *eroa/n*)
- *hajottaa* (vrt. *hajoaa*; toisaalta *haja*-vartalo mahdollinen: > *hajoittaa*?)
- *inhottaa* (vrt. *inhoa/n*; toisaalta *inha* mahdollinen: > *inhoittaa*?)
- *karkottaa* (vanhassa kirjakielessä yleensä ilman *i*:tä)
- *pingottaa* (koska *i*:tä ei voi tyydyttävästi perustella)
- *aivoitus* (tyylisystä).

19.3.1930. SANASTOA

Hyväksyttiin kasviopin sanoja: *omavarainen*, *toisenvaarainen*, *luonnonvarainen*, *villiytyä*, *mehikasvi*, *sukupolvenvuorottelu*, *alkeisvarsikko* jne.

21.5. JA 19.11.1930. KREIKAN- JA LATINANKIELISTEN NIMIEN (VOKAALI + LOPPU-S) TAIVUTUS

Kielivaliokunta suositti, että kreikkalais- ja latinalaisperäisistä nimistä (*Tuomas*, *Tigris*, *Homeros* ym.) *as*-, *es*- ja *is*-loppuiset taivutettaisiin tyyppien *kinnas*, *kunnas*, *kirves*, *kaunis* mukaisesti pitkävokaalisina (*Tuomaan*, *Tigriin*), *os*- ja *us*-loppuiset taas tyyppien *teos* ja *alus* mukaisesti *kse*-vartalolla (*Homeroksen*). (Uusi käsittely 26.2.1937: lähes sama päätös.)

15.10.1930. KIELITIEEEN TERMEJÄ

Tiedustelun johdosta pohdittiin, mitä *Tietosanakirjaan* sisältymättömiä kielitieteen termejä tulisi ottaa mukaan tekeillä olevaan uuteen painokseen. Ehdotettiin mm. seuraavia termejä: *ilmaus*, *jäsen* (*alijäsen*, *apujäsen*), *sane*, *virke*, *jakso*, *tauko*, *alustus*, *alilause*, *ylilause*, *johdin*, *johdannainen*, *aspekti*, *species*, *kantakieli*, *lauseenvastike*, *umpitavu*, *avotavu*.

5 *o(i)tta*-loppuisten verbien jako oli jo enimmäkseen selvä (esitetty mm. Cannelinin *Kieliopissa* 1916), mutta joitain kiistanalaisia tapauksia oli edelleen. Seuraavan kerran tätä verbityyppiä käsiteltiin 10.12.1945 (ks. liite 3). Yksittäisiä korjauksia tehtiin vielä 1953, ja Sadeniemen laatima luettelo julkaistiin 1953 *Virittäjässä* (s. 333–335). (Ks. lukua 5.3.)

Martti Airila kysyi, ottaisiko valiokunta tarkastaakseen tekeillä olevaa kirjakielen sanakirjaa (tuleva *Nykysuomen sanakirja*) varten koottujen erikoisalojen sanastoa normatiiviselta kannalta. Siihen suostuttiin. (Airila oli sanakirjan päätoimittaja vuoteen 1938 saakka.)

18.2.1931. VIROLAISTEN NIMIEN TAIVUTTAMISESTA SUOMEN KIELESSÄ

Kielivaliokunta katsoi tavalliselle kielenkäyttäjälle liian vaikeaksi noudattaa sitä ohjetta, että virolaisen nimen (nominatiivissa näkymätöntä) vartalon loppuvokaalia olisi käytettävä suomalaisessakin taivutuksessa, esim. *Latik : Latikun, Liiv : Liivan, Hurt : Hurtan, Suits : Suitsun*. Tällaisissa tapauksissa tulisi suomessa voida taivuttaa aina sidevokaalin *i* avulla, esim. *Latik : Lati-kin*. Vain sellaisissa tapauksissa, joiden appellatiivinen suomalainen vastine on niin helppo todeta, että sen huomaa viron kieltä tuntematonkin suomalainen, valiokunta piti mahdollisena taivuttaa vastaavan suomalaisen mallin mukaan, esim. *Mägi : Mäen, Saar : Saaren, Oks : Oksan, Mets : Metsän, Leht : Lehden*; lisäksi suomen *nen*-loppuisia vastaavat viron *ne*-päätteiset nimet tulisi taivuttaa suomen tapaan, siis *Rebane : Rebasen* (eikä ”Rebanen”). (Viron paikannimien taivuttamisesta ks. pk. 20.3.1929; ks. myös pk. 10.2.1943.)

Käsiteltiin Lauri Kettusen huomautuksia Saarimaan oppaasta *Hyvää ja huonoa suomea* (Kettunen 1931):

- Kannatettiin ohjetta, että sanansisäisen *k:n* heikkoasteisena vastineena on kato sellaisissa tapauksissa kuin (*alkaa :*) *alettu*, (*märkä :*) *märempi*, ts. ettei saman sanan astevaihtelussa ole kahta erilaista heikon asteen edustusta (ei siis *alan* mutta ”*aljettu*”, *märän* mutta ”*märjempi*”). (Huom. Sama päätös tehtiin jo 1800-luvun lopulla; ks. lukua 2.1).
- Päätettiin puoltaa sellaisissa superlatiivisissa adjektiiveissa kuin *ensimmäinen, jälkimmäinen* kaksois-*m:n* ääntämistä ja kirjoittamista. (Kalima ilmoitti olevansa yksinäis-*m:n* kannalla.)
- Yhdyttiin Kettusen käsitykseen, että synonyymeistä *liboa* ja *libota* edellinen on yleisempi ja siksi etusijainen.
- Suositeltiin *obellinen*-adjektiivin rinnalle tai tilalle uudehkoa sanaa *obeinen*, mutta pidettiin hylättävänä Kettusen puoltamaa asua *obeellinen*.
- Kannatettiin asuja *kivulloinen, sairaalloinen, vaivalloinen* vastoin Kettusen kannattamia asuja *kivuloinen, sairaloinen, vaivaloinen*.

- Asetettiin synonyymeistä *hiillos* ~ *hiilos* etusijaan *hiillos*, koska sen katsottiin luontevammin selittyvän verbikantaiseksi (< *hiiltää*).
- Pidettiin kartettavana sanaa ”viimemainittu” (pro *viimeksimainittu*; myöh. *viimeksi mainittu*).
- Päätettiin olla antamatta suositusta verbin *palella* käyttämisestä monipersonaisena (*minä palelen* pro *minua palelee*), kunnes ”parhaiden kirjailijoiden kannasta saadaan selvyys”.
- *Ruoka* : *ruoan* (pitäisikö hyväksyä myös *ruuan*?) Päätöstä siirrettiin. Taivutus *ruoan* ~ *ruuan* hyväksyttiin kielilautakunnassa 1954 ja uudelleen 1978 (ks. liite 4).

22.4. JA 13.5.1931. MERKITYKSELTÄÄN JA ÄÄNNEASULTAAN LÄHISUKUISTEN SANONJEN MERKITYSVIVAhteiden ERILAISTUMINEN

Pohdittiin merkityserojen ohjeellista täsmentämistä (Cannelinin alustus):

aikuinen – *aikainen*: *aikuinen* ’täysikasvuinen’

erikoinen – *erityinen*: eronteko ilmausten välillä ei ole helppo eikä tarpeellinenkaan. (Näin ajatellaan suurin piirtein nykyäänkin; ks. myös pk. 21.1.1943.)

heristää – *höristää* (*heristää* nyrkkiään – *höristää* korviaan)

huhtoa – *huuhtoa*: merkitysero vakiintunut

keskeinen – *keskinen* – *keskinäinen* – *keskenäinen* (Merkitysero on sama kuin nykyään; *keskenäinen* on kadonnut.)

kohti – *kohden*: erontekoa liian vaikea määritellä (Nykyäänkään ei ole merkityseroa.)

kiireinen – *kiireellinen* (*kiireellinen kirje*, asia julistettiin *kiireelliseksi*); ei vielä ohjetta

kyllikseen – *kylläkseen*: jotain eroa on, mutta sen ylläpitäminen kävisi vaikeaksi

levenee – *leviää*: *leviää* kuvaannollisempi

lämpenee – *lämpiää* (*mieli lämpenee* – *sauna lämpiää*)

tarkastaa – *tarkistaa* – *tarkkaiilla* – *tarkata* (Ilmauksen ”pöytäkirja tarkistettiin” katsottiin merkitsevän samaa kuin ”pöytäkirja tarkastettiin ja mahdollisten oikaisujen jälkeen hyväksyttiin”; uusi päätös: *pöytäkirjan tarkastaja* 1989; ks. liite 4.)

tiivius – *tiiveys*: jätettiin avoimeksi (Myöhemmin suositukseksi *tiivius*; myös *tiiveys* mahdollinen.)

29.5.1931. VANHAN TESTAMENTIN SUOMENNOKSEN TARKISTUKSIA

Valiokunta pohti raamatunkäännöskomitean kielentarkastajajäsenen Otto Mannisen alustuksen mukaan eräitä suomennoksen sanaongelmia. (Raamatunkäännös ilmestyi 1938.)

i:ttömiä asuja suositettiin (*kaksoiset, kolmoset, keskoset*); kuitenkin yhdys-sanojen alkuosissa *i*:llinen asu vakiintunut (*kaksoisveljekset, kaksoiskappale*)
kun – *kuin* (Alustavasti kannatettiin ohjetta, jonka mukaan *kuin*-konjunktiota olisi käytettävä vain ilmaisemassa vertailua, aina muulloin *kun*; uudelleen 12.10.1945; ks. liite 3.)

muudan – *muuan* (*muudan* asetettiin etusijalle)

uudisleipä – *uutisleipä* (*d*:llinen asu asetettiin etusijalle äänin 4–3; Airila, Kalima ja Toivonen pyysivät pöytäkirjaan merkittäväksi, etteivät he kannattaneet *d*:llisiä asuja, koska pitivät tarpeettomana sitä merkityseron osoittamista, johon *d*-asulla pyrittiin: *uudis*- < uusi, vrt. *uutis*- < uutinen.)

myydä – *myöä* (Raamatun tyyliin katsottiin sopivammaksi länsisuomalainen *myydä*-verbi, vaikka *myöä*-verbin, etenkin muotoja *möi, möisi*, käyttämistä yleiskielessä ei valiokunnan mielestä olisi syytä mitenkään rajoittaa; myöhemmin yleiskieleen vain *myydä*.)

Myös seuraavia sanoja pohdittiin Raamatun tyylin kannalta (usein vanhahvampi muoto etusijalle!):

kalasääksi – *kalasääski* (edellinen etusijalle)

samanlainen – *samallinen* (edellinen etusijalle)

taamma – *taemmas* (jälkimmäinen etusijalle)

sadanpäällikkö – *sadanpäämies* (jälkimmäinen etusijalle, koska se on vanha ja vakiintunut; nykykäännöksessä (1992) *sadanpäällikkö*)

neliskulmainen – *nelikulmainen* (edellinen soveltuvampi)

kiiruusti – *kiireesti* (puollettiin edellisenkin säilyttämistä)

orbittensa > *orhiensa*

pitali > *pitaali*; *pasuna* > *pasuuna*; *risini* > *risiini*

housut – *kaatiot* (*kaatiot* soveltuisi komitean mielestä hyvin Raamatun kieleen; ei otettu)

kenen – kenet ("Kenen te sanotte minun olevan?" katsottiin sopivan Raamatun kieleen.)

29.5.1931. MURTEELLISET PAIKANNIMET YLEISKIELESSÄ

Murteellisuudet on yleensä karsittava:

Riibkallio > *Riibikallio*

Siltasiinmäki > *Siltasenmäki* jne.

24.3. JA 30.3.1932. ULKOMAIDEN PAIKANNIMIEN SUOMENKIELISISTÄ ASUISTA

Laadittiin luetteloa opetusministeriön ja ulkoministeriön pyynnöstä; Tunkelon alustus:

Neli- ja useampitavuisten *ia*-loppuisten ulkomaisten paikannimien viimeistä edellisen tavun (avotavun) vokaali merkitään yhdellä kirjaimella: *Australia* (vrt. aiempi käsittely 20.2.1929), *Italia*, *Jugoslavia*, *Kroatia*, *Kaukasia* jne.

Hyväksyttiin viimeistä edellisen tavun (avotavun) keston merkitsemisestä seuraava:

1. Monikollisessa maannimessä vokaalin kesto merkitään samoin kuin yleisnimissä (lyhyt vokaali *b:n*, *d:n*, *g:n* edellä sekä lyhyt *o*): *Hebridit*, *Kykladit*, *Sporadit*, *Andamaanit*, *Mariaanit*, *Karoliinit*, *Apenniinit*, *Baleaarit*, *Azorit*, *Kuriilit*, *Malediivit*, *Dolomiitit*, *Karpaatit*.
2. Jos ko. tavu vastaa ruotsin painollista tavua ja nimeä pidetään tunnetuna⁶, merkitään vokaali *n:n* edessä pitkänä: *Argentiina*, *Palestiina*, *Vatikaani*, *Iraani*, *Turaani*.
3. Vähemmän tunnettujen maannimien ko. tavu merkitään lyhyenä sekä *n:n* että muiden konsonanttien edessä: *Herzegovina*, *San Marino*, *Navarino*, *Medina*, *Carolina*, *Indiana*, *Louisiana*, *Montana*, *Arizona*, *Oklahoma*, *Bahama*, *Alabama*, *Panama*, *Okinawa*, *Manitoba*, *Cordoba*, *Formosa*. *Havaji* > *Havaiji* (mallina *malaiki*).

⁶ Tunnettuuden kriteeri epä määräinen; "vähemmän tunnettu" näkyy liittyvän etenkin Amerikan paikannimiin, mikä kuvastaa silloista kielitilannetta.

30.3.1932. SANASTOA: AUTOTERMEJÄ

- Hyväksyttiin *ja, jä* -loppuisia tekijännimiä silloin, kun kyseessä on laite, joka käyntiinpanon jälkeen toimii itsenäisesti: *jäähdyttävä, kaasuttaja, iskunvaimentaja*.
- Suositeltiin *in (imen)* -loppuisia teknisiä termejä silloin, kun kyseessä on tekemisväline: *poljin, kuristin*.

Muita autotermejä: *auto* ~ *automobiili*, *sylinteri*, *bensiini* ~ *bentsiini* ym.

13.4.1932. ULKOMAIDEN KAUPUNKIEN NIMET

Ulkoministeriön pyytämään lausuntoon vastattiin, että ulkomaiden kaupunkien nimet kirjoitetaan suomessa kuten latinalaista kirjaimistoa käyttävässä lainanantajakielessä, lukuun ottamatta eräitä vakiintuneen käytännön tapauksia, esim. *Tallinna, Tartto, Tukholma, Kööpenhamina, Riika, Varsova, Krakova, Berliini, Hampuri, Lyypekki, Lontoo, Pariisi, Rooma, Venetsia, Konstantinopoli, Kairo, Aleksandria, Moskova* ja *Pietari*.

Göteborg (ei ”Göötebori”; äänestys 3–2)

29.4.1932. ULKOMAIDEN KAUPUNKIEN NIMET

Käsiteltiin sellaisia ulkomaisten kaupunkien nimiä, joissa on ollut tai edelleen on kahden kielen mukainen muoto tai jotka ovat tulleet Suomessa tunnetuiksi etupäässä saksan tai ruotsin välityksellä: *Bryssel* ~ *Bruxelles*; *Prag* ~ *Praha*; *Pressburg* ~ *Bratislava*; *Belgrad* ~ *Beograd*; *Brünn* ~ *Brno*; *Libau* ~ *Liepāja* ym.

Periaate: Suomessa käytettäväksi valitaan kahdesta muodosta toistaiseksi senkielinen nimimuoto, joka suomenkielisille on tutumpi. Suomessa on käytössä lähinnä saksan mukaisia muotoja: *Basel, Bryssel, Belgrad, Bukarest* ym. Ne ovat tutumpia kuin slaavilaiset, balttilaiset tai ranskalaiset nimiasut; kuitenkin *Geneve* (eikä *Genf*), *Praha* (eikä *Prag*).

29.4.1932. SUOMEN NIMI

Ulkoministeriö oli pyytänyt opetusministeriöltä lausuntoa *Suomi*-nimen ja sen muunkielisten kielimuotojen (*Finland, Finnland, Finlande, Finlandija*) käyttämisestä vieraissa kielissä. Luettiin Suomen Washingtonin-lähettilään ulkoministeriölle 1927 lähettämä kirje ”Suomi-nimen englanninkieleen istuttamisyritysten turhuudesta ja vahingollisuudesta”.

Kielivaliokunnan kokouksessa esitettyjä näkemyksiä:

Nimeä *Finland* ym. voidaan pitää ikivanhana, koska se on periytynyt keskiajalta ja pohjautuu kansannimeen *fenni, finnoi*, joka tunnetaan jo vanhan ajan kirjailijoiden Tacituksen ja Ptolemaioksen teoksista. Vuosisataisen käytön vuoksi se on juurtunut syvälle varsinkin germaanisiin kieliin. Venäjästäkin tämä nimi on jo vuosisatoja sitten syrjäyttänyt vanhan heimonimen *sum* (= *suomi*).

”Siitä, että Suomen tunnetuin ulkomainen nimi ei ole suomen kieltä, valiokunta ei näe erityistä syytä valittamiseen eikä taistelemiseen maailman kaikkein laajimmalti käytettyjen sivistyskielten vakiintunutta sananvalintaa vastaan.” Viitataan muiden maiden nimiin, joista esim. Saksa ja Englanti eivät valiokunnan käsityksen mukaan ole kärsineet mitään vahinkoa siitä, että niiden maiden nimet eri kielissä ovat alkuperältään ja äänneasultaan kovin erilaiset.

Kielivaliokunta ilmaisi kantansa näin: ”Kukin kieliyhteisö saakoon itse hoitaa kielensä ja yksityisseikkoja myöten määrätä sen käytön, toisen kieliyhteisön siihen sekaantumatta. – – Pyrkimys nimien *Finland* jne. poistamiseen englannista ja muista suurista sivistyskielistä ja sen korvaaminen sanalla *Suomi* tulisi käytännössä tuottamaan voittamattomia vaikeuksia.” Siksi valiokunta ehdotti, että ”kaikesta tyrkyttelystä” luovuttaisiin ja ”sen sijaan koetettaisiin pitää huolta siitä, että maamme tähänastinen ulkomainen nimi meidän puoleltamme ei saa minkäänlaista tahraa”.

3.6.1932. JAPANIN PAIKANNIMET

Japanin paikannimien ensi tavun pitkän vokaalin merkinnästä suomessa: *Tookio, Oosaka, Kiooto?* (Ei päätöstä.)

Hyväksyttiin ulkoministeriölle lähetettävä ohjeluettelo ulkomaiden paikannimistä suomessa. Päätettiin muodoista *Mantšuria* ja *Jaava*.

3.6.1932. Š- JA Ž-KIRJAIMET

Luettiin kirje, jossa SKS:ää kehoitettiin ryhtymään toimiin š- ja ž-kirjainten yleistämiseksi suomalaisessa kirjallisuudessa. (Jatkosta ks. pk. 15.II.1935.)

19.10.1932. NOMINATIIVI VAI GENETIIVI YHDYSSANAN ALUSSA?

- Jos yhdyssanan alkuosana on lääkkeen tms. alkuperää ilmaisevan maan nimi, suositetaan genetiiviä: *chilensalpietari*, *kanadanpalsami* jne.
- Jos yhdyssanan alkuosana on kasvin nimi, molempia sijamuotoja käytetään: *anislakritsa*, *kanelisiirappi*, *kanelinkuori*, *kiinapulveri*, *kiinan-kuori*.
- Jos yhdyssanan alkuosana on eläimen nimi, suositetaan genetiiviä: *hylkeenrasva*, *karhunsappi* (vakiintuneisuuden takia: *hirvensarvisuola*).
- Jos yhdyssanan alkuosana on sen taudin nimi, jota vastaan lääkettä käytetään, suositetaan genetiiviä, paitsi jos kieleen on jo vakiintunut nominatiivi: *leininlinjamentti* mutta *influentaapulveri*.

21.12.1932. ULKOMAIDEN KAUPUNKIEN NIMET

Erkki Niinivaara (kielivaliokunnan väliaikainen sihteeri) ehdotti paikan-nimiluettelon toimittajana muutosta aiempaan valiokunnan päätökseen (13.4.1932): ”Ulkomaiden kaupungeista on suomenkielisessä tekstissä suotavampaa käyttää niitä nimiä, jotka ovat asianomaisen maan pääkielessä käytössä, kuin jostakin kolmannesta kielestä (esim. saksasta tai ruotsista) suomeen saatuja, vaikka jälkimmäiset olisivatkin suomalaiselle yleisölle tähän asti olleet tutummat.” Sen mukaan tulisi olla esim. *Liebaja* eikä *Libau*, *Lwow* eikä *Lemberg*, *Bratislava* eikä *Pressburg* jne.

Syntyi kiivas periaatekeskustelu: Ehdotusta vastustettiin sillä perustella, että aikaisemman päätöksen muuttaminen olisi valiokunnan auktoriteetin kannalta haitallista ja tässä tapauksessa se merkitsisi luopumista myös valiokunnan tähänastisesta periaatteesta, että ”parhaan kielen ohjeena on parhaiden kirjailijain kieli”. Vedottiin myös ymmärrettävyyssnäkökohtaan: suositellut uudet nimet ovat suomen kielen käyttäjille yleensä tuntemattomia. Siitä syystä uudet kansalliskieliset nimet todennäköisesti myös äännetäisiin aivan väärin. Uudistuksen toteuttaminen tuottaisi lisäksi kirjapainolle hankaluuksia, kun ortografiassa on vieraita kirjaimia ja diakriittisiä merkkejä.

Ehdotuksen puolustajat huomauttivat, etteivät maantieteiden kirjoittajat ole mainitun oikeakielisyysperiaatteen tarkoittamia ”parhaita kirjailijoita” eikä kyseistä periaatetta ole yleensäkään aina mahdollista soveltaa oikein-kirjoituskysymysten ratkaisuihin. Uusiin nimiin totutaan pian, kuten eräät esimerkit (*Kristiania* > *Oslo*) osoittavat. Jos Suomen kaupungeista halutaan ulkomailla käytettävän suomenkielisiä eikä ruotsinkielisiä nimityksiä, tulisi ehdotettuun muutokseen suostua. Vedottiin myös yhdysvaltalaisen nimilautakunnan United States Board on Geographic Names v. 1932 julkaisemaan ulkomaisten paikannimien luetteloon, jossa kaupunginnimissä noudatetaan ehdotuksen mukaista periaatetta.

Äänestyksessä äänet hajaantuivat, joten päätettiin vain, että mainituissa ulkoministeriön paikannimiluettelossa molemmat nimet esitettäisiin tasaveroisina. Kuitenkin ”nimen selitys on asetettava maan pääkielestä saadun nimen kohdalle, koska se on suomalaiselle yleisölle säännöllisesti tuntemattomampi. Selityksen tällainen sijoittaminen ei merkitse, että valiokunta antaisi viimeksi mainituille nimille puoltolauseen”. (Yleensä selitys pannaan etusijaisen nimen kohdalle. Kirjoittajan huom.)

Sihteeri halusi tarkistettavan 29.4.1932 tehtyä päätöstä Etu-Intian kaupunginnimistä ja ehdotti uudeksi päätökseksi, että Euroopan kielissä melko yleisesti noudatetun tavan mukaan suomenkielisessäkin tekstissä olisi käytettävä näitä nimiä englanninkielisessä asussa, jollei muu kirjoitustapa ole jo täysin vakiintunut suomeen (kuten on laita esim. tapauksissa *Birma*, *Kalkutta*, *Kašmir*). Näin päätettiin ”paremman neuvon puutteessa”. (Airila, Kalima ja Toivonen esittivät eriävän mielipiteensä huomauttaen, että päätös on ristiriidassa valiokunnan samassa kokouksessa aikaisemmin tekemän päätöksen kanssa.)

23.5.1933. OIKEAKIELISYYSOPAS KOULUJA VARTEN?

Kouluhallitus oli tiedustellut SKS:n (= kielivaliokunnan) mielipidettä siitä, onko Cannelinin *Kieliopas* (neljäs, uudistettu painos 1931) sovelias kouluopetukseen vai olisiko opetusta varten laadittava erikseen ohjekirja ja sanaluettelo.

Valiokunta oli hylännyt ajatuksen ohjekirjan laatimisesta ja päättänyt, että *Kieliopas* oli tarkastettava kouluopetuksen näkökulmasta ja etsittävä ne kohdat, jotka vaativat korjausta. Hakulinen ja Niinivaara olivat tehneet

valiokunnan puolesta alustavan tarkastuksen kokouskäsitteilyä varten. Hakulinen lausui opasasiasta seuraavaa:

Sekä prof. Cannelin että kouluhallitus tarkoittavat kirjelmässään ilmeisesti sanalla ”oikeinkirjoitus” laajempaa käsitettä, kuin mitä sillä tavallisimmin ymmärretään, nimittäin varsinaisten oikeinkirjoitusseikkojen lisäksi myös ainakin sellaisia äänne-, muoto- ja lauseopillisia ”oikeakielisyyss”-kysymyksiä, joita mainittu *Kieliopas* käsittelee. Valiokunta on jo asettunut sille kannalle, että tällaisten kielenkäyttöseikkojen alalla vallitsevaa horjuvaisuutta on syytä virallisinkin ohjein pyrkiä vähentämään. Tätä valiokunnan kantaa voidaan puoltaa paitsi sillä tosiasialla, että eräissä muissa maissa, esim. Ranskassa, Ruotsissa ja Virossa, on pidetty tarpeellisena virallisten oikeakielisyysohjeiden julkaisemista ja että esim. juuri Ranskassa tällaisella säännöstelyllä tietävästi on saavutettu erinomaisia tuloksia kielenkäytön täsmentämisessä ja vakiinnuttamisessa, myös siihen viitaten, että Suomessakin on tunnettu tuollaisen arvovaltaisen kielenkäytön ohjaamisen tarpeellisuutta ja että esim. nimenomaan prof. Cannelinin epävirallisen kielioppaan on todettu viime vuosina vaikuttaneen vakiinnuttavasti eräisiin oikeinkirjoitus- ym. oikeakielisyyseikkoihin. Mutta virallisten kielenkäyttöohjeitten antaminen voisi tuskin tapahtua meillä – sen paremmin kuin on tapahtunut muuallakaan – yksityisen henkilön nimissä.

Cannelinin oppaan tarkastuksen tarkoituksena olikin muokata ohjeet sellaisiksi, että koko valiokunta voisi olla niiden takana. Vaikka suurin osa ohjeista on hyvin perusteltuja ja kannatettavia, joukossa on Hakulisen mukaan niitäkin, joita valiokunta tuskin voi kannattaa. Muun muassa monista syrjäytyiksi tuomituista rinnakkaismuodoista olisi syytä huomauttaa, että ne ovat käyttökelpoisia jossakin muussa tyyli- ja laajissa kuin normaaliproosassa: *aaltoilla* (~ aaltoella); *palaa* (~ palajaa); *alemmaksi* (~ alemmas, alemma); *avuttomana* (~ avutonna); *jotakin* (~ jotain). Myöskään kaikki nominien taivutusohjeet eivät olisi hyväksyttäviä. Lisäksi Hakulinen toteaa, että koska Cannelinin teoksesta puuttuu lauseopin osuus, valiokunnan on syytä ryhtyä laatimaan teokseen lauseopillista oikeakielisyysohjeistoa ”virallista käyttöä varten”.

Niinivaara oli enimmäkseen samaa mieltä Hakulisen kanssa muusta paitsi vierasperäisten sanojen oikeinkirjoituksesta. Hän katsoi, että

vakiintunut oikeinkirjoitus olisi helppo saavuttaa, jos ohjeena pidettäisiin yleistä ääntämystä eikä valiokunnan suosittelemia, osittain keinotekoisia ja liian monimutkaisia sääntöjä.

Rapola piti virallisia oikeakielisyysohjeita mahdollisina jo niissä oloissa. Mukaan olisi tietenkin otettava vain sellaisia ohjeita, joista asiantuntijoiden kesken ollaan suurin piirtein yksimielisiä. Tällainen ohjeisto voisi olla yleisempäänkin käyttöön kuin vain koulua varten; jos ohjeiston koko siten paisuisi suureksi, olisi helppo tehdä koulua varten supistettu laitos tai si-joittaa sen ohjeita koulukielioppeihin.

Keskustelun päätös:

Arvovaltaisen oikeakielisyysohjeiston julkaiseminen erikoisesti kouluopetusta silmällä pitäen on nykyisin sekä mahdollista että suotavaa. Professori Knut Cannelinin Kielioppaan 4. painos olisi jonkin asiantuntijalautakunnan toimesta eräissä kohdin tarkistettuna omansa osittain tyydyttämään tuollaisen ohjeiston tarvetta, mutta yhtä tärkeätä olisi lisäksi saada aikaan vastaavanlaisia ohjeita sellaisilta oikeakielisyyden aloilta, jotka eivät sisälly Cannelinin teoksen ohjelmaan.

Kielivaliokunnan kokouksissa oli tämän jälkeen lähes kahden vuoden tauko, joten opasasia ei edennyt.

15.11.1935. TOIMET Š- JA Ž-KIRJAINTEN KÄYTÖN YLEISTÄMISEKSI SH:N JA ZH:N SIJAAN

Esitettiin Hakulisen yhdessä Tunkelon kanssa laatima luonnos lentolehtiseen ”Parantakaamme oikeinkirjoitustamme kirjaimilla š ja ž”, samoin sanamuoto lähetteeseen, joka oli tarkoitus lähettää lentolehtisen mukana keskusvirastoille, kouluille, yliopiston ja koulujen opettajille, kustantajille, sanoma- ja aikakauslehdille, tietotoimistoille, kirjapainoille, mainostoimistoille, kirjoituskoneliikkeille ym. (Lentolehtisestä tuli lopulta kymmensivuinen ”lentokirjanen”).

Keskustelussa asiantuntijaksi kutsuttu kirjapainonjohtaja Paasio esitti niitä vaikeuksia, joita hänen mielestään niin laajakantoinen uudistus toisi mukanaan: se hidastaisi työskentelyä, latomakoneisiin olisi hankittava uusien kirjaimien vaatimia lisäosia ja kirjapainojen kirjasinmateriaalia olisi li-

sättävä. Tämä aiheuttaisi niin suuria kustannuksia, ettei uudistus kalleutensa vuoksi voisi toteutua kautta linjan, ei ainakaan nopeasti eikä vastustuksetta. Mutta mikäli sitä ruvettaisiin toteuttamaan esimerkiksi lehtien toimituksissa, niin kirjapainojen olisi tehtävä, niin kuin työn teettäjä määrää.

Muut kokouksen osanottajat olivat sitä mieltä, että joskin uudistus vaatisi jonkin verran kustannuksia ja sen tuottama tekninen rasitus ehkä jonkin aikaa tuntuu kirjapainoissa, nämä seikat eivät saisi olla periaatteessa tärkeän asian toteuttamisen esteenä. Myös Kotikielen Seuran ilmoitettiin kokouksessaan asettuneen yksimielisesti kannattamaan tätä jo lähes kolme vuosikymmentä vireillä ollutta uudistushanketta. Jotta asian eteenpäin viemiseksi saataisiin enemmän arvovaltaa, päätettiin ehdottaa SKS:n johtokunnalle, että seura painattaisi ja jakaisi nimissään mainitut kirjelmän ja lentolehtisen. Niiden kieliasua viimeistelemään valittiin toimikunta: Tunkelo, Saarimaa ja Hakulinen. (Ks. lukua 5.5.)

15.1.1936. INFINITIIVIN OBJEKTI

Tarkasteltiin Saarimaan alustuksen esimerkkejä, jotka eivät olleet objektiivisääntöjen mukaisia. Esimerkiksi Setälä oli ohjeistanut seuraavasti: ”Hän puhui aikeestaan kaataa *teorian*.” Infinitiivin yhteydessä oli kuitenkin alkanut esiintyä päätteetöntä objektimuotoa päätteellisen asemesta: ”Hän vahvistui päätöksessään ottaa *Aapo* pojakseen.”

Keskusteltiin siitä, onko sääntöä laajennettava niin, että mainittu käytäntö hyväksyttäisiin. ”Lisäksi objektiivisäännöt kaipaavat ainakin yhdessä kohdin rajoittamista, sillä nykyisiä sääntöjä noudattaen – on sanottava esim. ’Ole ostavinasi hevosen’, minkä korva heti tajuaa virheelliseksi.”

Saarimaa ehdotti päätteettömän objektin hyväksymistä päätteellisen rinnalle toistaiseksi, ”kun käytäntö joka tapauksessa on menossa siihen päin”.

Valiokunta päätyi kannattamaan ehdotusta. Saarimaan tuli laatia uusi alustus, joka monistettuna saatettaisiin kielenkäyttäjien ja kieliopintekijöiden käytettäväksi. (Myöhemmistä pöytäkirjoista ei löydy tietoa alustuksesta; infinitiivin objektia on käsitelty myöhemmin ainakin 26.2.1945, ks. liite 3; esillä myös vuosina 1950 ja 1986.)

15.1.1936. SANASTOA

- *Nimike* vai *nimeke* (kirjastoalalla): *nimeke* on johto-opillisesti johdonmukaisempi ja siten suositeltavampi. *Nimiö*-sanassa seurattaisiin samaa käytäntöä kuin kirjepainoissa.
- Sanoja *kelmu* tai *kelmupaperi* ehdotettiin ”sellofaanin” tilalle.
- Suomennosehdotuksia (Aune Ylppö) hammaslääkärin ammattivälineiksi: *kytkinpihdit*, *kaiverrin*, *kaavin*, *täpätä*, *täppäin*, *juotosatulat*, *jyrsin*.
- Esiteltiin uudissanat *tiedote* sekä *sijake* ’jonkin sijasta käytettävä’ (Viljo Tarkiaisen ehdotuksia).

19.2.1936. MONIOSAISEN NIMEN JÄLKIOSAN ALKUKIRJAIN

Olisiko käytettävä isoä vai pientä alkukirjainta, kun *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan* viitataan pelkästään nimellä *seura*? Keskustelussa huomautettiin, että asialla on periaatteessa laajempaakin kantavuutta. Päädyttiin siihen, että kun sana *seura* on osa yhtymän varsinaista nimeä, iso kirjain on erisnimen luonteisuuden osoittamiseksi asiallinen. Siten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimi suositettiin lyhennettäväksi ”Seuraksi”. (Tästä ohjeesta on myöhemmin yleisesti luovuttu ja alettu käyttää pientä alkukirjainta.)

2.6.1936. LATINALAISLOPPUISTEN (-US) SUKUNIMIEN TAIVUTUKSESTA

Todettiin, että oli alkanut esiintyä tyyppiä ”Wegeliusen” (pro *Wegeliuksen*). Tästä tavasta annettiin ”ehdoton hylkäystuomio”.

19.2., 2.6. JA 28.9.1936 SEKÄ 4.5.1937. YHDYSSANAN ALKUOSAN (ADJEKTIIVIATTRIBUUTIN) TAIVUTTAMINEN

Nykysuomen sanakirjan toimittajan Ahti Rytkösen alustuksen esimerkkinä olivat *hapan*-alkuiset yhdyssanat, joiden jälkiosa on substantiivi. Rytkönen esitti, että erikoistermien (esim. *hapankerma*) alkuosa pysyisi taipumattomana ja että se kirjoitettaisiin yhteen jälkiosan kanssa ilman yhdysviivaa.

Asiasta kehkeytyi harvinaisen kiivas ja pitkä keskustelu, jota on selostettu tarkemmin luvussa 4.1. Lopulta päädyttiin Rytkösen alkuperäiseen esitykseen.

28.9.1936. AGENTTIPARTISIIPIN TEHTÄVÄT

Keskusteltiin sopimustekstin sanamuodosta ” – *valtuusmiesten myönnettävillä ehdoilla*”. Todettiin, ettei ilmausta voida ymmärtää niin, että olisi kysymys ehdoista, jotka *valtuusmiesten on myönnettävä*. Pidettiin suotavana, että agenttipartisiipin tehtävät jaetaan niin, että *ma-* ja *ttava-*muodoille (*myöntämällä* vrt. *myönnettävillä*) tulee eri merkitystehtävä ja siten saadaan vakiinnutetuksi kaksi erilaista lauseopillista ilmaisukeinoa.

28.9.1936. SANASTOA

Saarimaa tiedusteli sanan *tänäinen* hyväksyttävyyttä (liikekirjeenvaihdossa käytettyä) *tämänpäiväistä* lyhempana ilmauksena. *Tänäinen* hyväksyttiin.

Hyväksyttiin *kapearaidejuna* ja *-veturi* (kuitenkin *kapearata-* suositeltavampi).

Hakulinen tiedusteli (Lauri Pihkalan pyynnöstä) suomennosta englanninkieliselle urheiluterminille *to time*. Pihkalan ehdotus oli *ajastaa*; hyväksyttiin Hakulisen ehdotus *ajoittaa*.

26.2.1937. KREIKAN JA LATINAN KIELEEN PERUSTUVIEN ERISNIMIEN (VOKAALI + LOPPU-S) TAIVUTUS

Pohdittiin Tunkelon alustuksen pohjalta, mitkä erisnimityypit taivutettaisiin *kse-*vartaloisina, mitkä *si-*vartaloisina. Vanhastaan *as-*, *es-* ja *is-*loppuiset taivutetaan pitkävokaalisina kuten *kiivas*, *kirves* ja *kallis*, mutta *os-*, *us-* ja *ys-*loppuiset *kse-*vartaloisina kuten *tulos*, *sormus* ja *yskös* (ed. päätös 19.11.1930). Aiempaa ohjetta suositettiin ja puollettiin edelleen sekä vakiintuneisuuden että ”pitkävokaalisen vartalon soinnukkaamuuden vuoksi” (esim. *Tuomaan*).

Muunlaisissa vokaali + *s* -loppuisissa vieraskielisissä erisnimissä kehoitetaan karttamaan *kse-*vartaloista taivutusta (mikäli nimet eivät ole suomalaistuneet, kuten esim. *Mooses*, *Elias*) ja käyttämään mieluummin sidevokaalina *i:*tä (esim. *Bernaresin* eikä ”Bernareksen”, *Burgosin*, *Don Carlosin*, *Kaunasin*), koska tällöin monelle lukijalle tuntematon nominatiivimuoto tulee selvemmäksi.

26.2.1937. YHDYSSANAISET ERISNIMET, JOISSA MÄÄRITEOSANA ON HENKILÖNNIMI

Tunkelon alustuksen mukaan on alkanut näkyä entisestä poikkeavaa muotoilua uusissa katujen, laitosten, teknillisten laitteiden, juhlien, palkintojen ym. nimissä (esim. *Topelius-katu*, *Svinhufvud-koti*, *Diesel-moottori*, *Sibeliushuhla*, *Nobel-palkinto*). Suomessa on vanhastaan henkilönimen genetiivi ollut ilmaisemassa esim. laitoksen perustajaa ja kunnioituksen tai palvonnan kohdetta (*Pietarin kirkko*, *Brähen puisto*, *Kordelinin säätiö*). Sen vuoksi olisi vastustettava sellaisia (muiden kielten mukaisia) ilmauksia kuin *Sibeliustalo*, *Svinhufvud-koti* ja pyrittävä noudattamaan oman kielemme mukaista tapaa, genetiiviä. Keskustelussa muutamat kuitenkin kannattivat tyyppiä *Svinhufvud-koti* selvyden takia.

26.2.1937. KIELIOPILLISTEN KÄSITTEIDEN YHTENÄISTÄMISESTÄ

Kotikielen Seura oli lähettänyt kielivaliokunnalle kirjeen, jossa kiinnitettiin huomiota äidinkielen oppikirjojen kieliopillisten käsitteiden epäyhtenäisyyteen. Kirjeessä pyydettiin valiokuntaa ryhtymään toimeen asian johdosta.

Yliopettaja Saarimaa oli ottanut Kotikielen Seuran kokouksessa esille esimerkkejä terminologian kirjavuudesta ja harhauttavuudesta: *pääluokka* – *päämuoto*, *korko* – *paino*, *tempus* – *tempori*, *ääntenvaihto* – *äänteenmukaus*, *modus* – *modi*, *lauselyhennys* – *lauseenvastike* jne. Myös Setälän ja Airilan kieliooppien terminologia poikkesi toisistaan. Tästä oli harmia opetustyössä.

Päätettiin kääntyä kouluhallituksen puoleen, jotta se ryhtyisi valvomaan asiaa.

11.3.1937. SANASTOA

- Teknillisen Sanaston toimitus kysyi *probieren-* ja *prüfen-*verbien suomenkielisiä vastineita. Esitettyjä verbejä *koeta*, *koestaa*, *kokeistaa* ei suositeltu. Pidettiin verbiä *koettaa* riittävänä kummankin suomennokseksi.
- *Yksilökasvatus* vai *yksilönkasvatus*? Jälkimmäinen suositeltavampi, koska yksilöä kasvatetaan. Toisaalta on esimerkiksi *kansalaiskasvatus*; *nen*-loppuisten sanojen (*i*)s-vartaloiset asut ovat yleisiä (esim. *hevöskasvatus*, *mehiläishoito*).

- *Erilliskoulu* vai *eriskoulu*? (tyttö- ja poikakoulut; vrt. *yhteiskoulu*); hyväksyttiin *erilliskoulu*.
- Nimitys valtiolliselle alueelle, joka ei ole itsenäinen mutta joka eräissä suhteissa on valtioon verrattavissa, saks. *Staatsfragment* (esim. Ahvenanmaa). Esillä *valtiolohko*, *valtioteelmä*, *valtiosirpale*, *vajanaisvaltio*, *epävaltio*, *valtiofragmentti* t. *fragmenttivaltio*. Ei päätöstä.
- *Pestata*-verbille jokin muu sana? Valiokunta ei halunnut vaihtaa toiseen.
- *Uppouma* vai *uppoama* 'laivan kantavuus'? *Uppoamaa* pidettiin parempana (*uppoama* kyllä yleisempi).

4.5.1937. VIERASPERÄISET SANAT

Airilan – Cannelinin oppaan *Vierasperäiset sanat* uuden, lisätyn laitoksen toimittamisesta (Airilan kirje SKS:lle). Esitettiin, että Airila ottaisi vastatakseen toimitustyöstä, jos Cannelin ei ehdi. (Cannelin kuoli 9.1.1938, joten Airila julkaisi uuden laitoksen omissa nimissään 1945.)

4.5.1937. VERBIEN MERKITYSLUOKKIEN NIMITYKSIÄ

Tunkelon ehdotuksia: mm. *onomatopoeettiset*, *deskriptiiviset* ja *refleksiiviset* verbit.

1.6.1937. ENGLANTILAISTEN NIMIEN TAIVUTTAMINEN, KIRJOITTAMINEN JA ÄÄNTÄMINEN

- Vokaalisointutapauksissa ääntämys ratkaisee (*Marylta* > *Maryltä*). Y-loppuisen nimen yks. illatiivi: kirjoitetaan *Maryyn* mutta äännetään ”Meeriin”.
- Mykkään *e*:hen päättyvissä nimissä *e* sidevokaali: *Alicen*, *Shakespeareen*.
- *ar-* ja *er-*loppuisia nimiä taivutetaan muiden *r-*loppuisina ääntyvien tavoin (*Walkerille*).
- *w-*loppuiset nimet taivutetaan samoin kuin ranskalaiset (*Shaw’hon*).
- Vanhastaan tunnettujen nimien ääntämisessä saakoon traditio ratkaista (ei siis tarvitse pyrkiä tarkkaan englannin ääntämiseen).

1.6.1937. SANASTOA

Hakulinen: sana *näytös* sekoitetaan usein *näytäntöön* (po. *lentonäytäntö* eikä *-näytös*, sillä *näytös* on näytelmän osa). Valiokunta epäili korjauksen läpime-
noa, koska *lentonäytös* on jo yleistynyt.

Saarimaa: *verkosto*-sana tarpeeton; *verkko* riittää. Hakulisen mielestä ”tämän nähtävästi jonkin psykologisen momentin suosiman tulokkaan [*ver-
kosto*] käyttämisestä ei kuitenkaan ole vahinkoa kielelle”.

15.9.1937. UUDEN TESTAMENTIN KÄÄNNÖKSEN TARKISTUSTA

Joitain sana- ja lauseopillisia muutoksia, esim.: *jos joltakin kuolee veli* (po. *joltakulta*); *minussa pitää käymän toteen tämän* (po. *tämä*); *en minä löydä vikaa
tässä miehessä* (po. *tästä miehestä*).

Kiinnitettiin huomiota liialliseen persoonapronominien käyttöön, kuten *meidän*-sanaan seuraavassa *Isä meidän* -rukouksen kohdassa: ”Ja anna meille *meidän* syntimme anteeksi, niin kuin mekin annamme *meidän* velvolli-
sillemme.” Valiokunnan suositus: ”Persoonapronomininit *minä, sinä, me, te* pannaan esille vain silloin, kun ne ovat painollisia, esim.: Jos *minä* lähdän, niin *sinä* jäät. Persoonan osoittamiseen niitä ei tarvita niin kuin ruotsin kielessä.” – Pronomineja karsittiinkin paljon 1938 ilmestyneestä raamatun-
käännöksestä.

27.10.1937. KURKUNPÄÄNKLUSIILIN ÄÄNTÄMISESTÄ

Kurkunpäänklusiilin (= loppukahdennus l. jäänöslopuke l. rajageminaa-
tio) ääntämisestä alusti Helsingin yliopiston puhetaidon lehtori Kaarlo
Marjanen.

1. Kurkunpäänklusiilin ääntämistä ei vaadita kantasuomen sananloppuisen *k:n* ja *h:n* jatkajana vokaalialkuisen sanan seurattessa, mutta voi ääntää (esim. *anna(’’)olla*).
2. Eräitä tapauksia, joissa on kantasuomen loppu-*k:n* (*e*-tapauksissa loppu-
t:n) jatkaja + seuraavan sanan alkukonsonantti:
 - ei assimilaatiota abessiivin jäljessä (*lakitta päin*)
 - assimilaatio allatiivin jäljessä (*pienellep pojalle*), myös *alle-* ja *päälle-*
sanojen jäljessä

- 3. pers. omistusliitteen jälkeen assimilaatio suotava (*poikansak kanssa*)
 - *lti*-adverbien (*laajalti*) sekä *kotia*-, *kahtia*-tyyppisten lokatiiviadverbien jäljessä on vaadittava assimilaatiota (*kotiappäin*).
3. Assimilaatiota ei pidä vaatia absoluuttisen paussin edellä.

9.12.1937. MITTOJEN LYHENTÄMINEN

Vastauksena Niilo Kallion alustustiedusteluun metrijärjestelmään kuuluvien mittojen lyhenteistä päätettiin pysyä kansainvälisellä kannalla: ei loppupistettä. Sen sijaan raha- ja ajanmittojen sekä kappalemittojen lyhenteissä on loppupiste, esim. *mk.*, *p.*, *v.*, *kk.*, kpl. *jne.* (Rahamittojen muuttamisesta loppupisteettömiksi ks. pk. 16.11.1938; loppupisteen myöhemmistä vaiheista ks. lukua 5.7.)

9.12.1937. PITKIEN LUKUJEN MERKINTÄ JA DESIMAALIN MERKKI.

Pitkät luvut oli jo tapana merkitä kolminumeroisiin jaksoihin, joita erottamaan suositettiin alustuksen mukaisesti välilyöntiä – ei siis välipistettä. Tämä merkintätapa vahvistettiin Kallion esityksestä viralliseksi käytännöksi. Samoin vahvistettiin desimaalien osoittamiseksi pilkku (ei eräiden muiden kielten mallin mukainen piste).

Sentti-alkuisten mittojen lyhennyksiin päätettiin suositella *c:n* sijaan *s:ää*, mutta ei silti pidetty hylättävänä *c:tä*, jonka arveltiin kansainvälisyytensä perusteella ainakin toistaiseksi säilyttävän asemansa (*sm ~ cm*).

(Sentin merkinnän ja yleensä mittojen lyhentämisen jatkokäsittelystä ks. pk. 20.2.1939, 29.3.1939 ja 14.5.1945 sekä luku 5.6.)

9.12. JA 15.12.1937. VIERASPERÄISTEN SANOJEN LAUSUMINEN JA KIRJOITTAMINEN

Lehtori Arvo Suominen esitti (9.12.) valiokunnalle lähettämässään kirjeessä lyhyttä vokaalia esim. sanoihin ”atributi”, ”obligatio”. Muistutettiin, että kielivaliokunta oli aiemmin asettunut pitkien vokaalien kannalle (*obligatio*; ks. pk. 28.9.1928) eikä katsottu olevan aihetta ohjeen muuttamiseen.

Suominen esitti myös, että erikoislainoissa käytettäisiin kahta samalaista kirjainta vain silloin, kun tämä kirjoitustapa on vallitsevana muissakin

kielissä, jolloin yleensä on kysymys eri tavuihin kuuluvista äänteistä: *affekti*, *kongressi*, *renessanssi*. Latinan ja kreikan prefiksien merkinnästä suomes-
sa hän ehdotti, että kahta samanlaista konsonanttimerkkiä ei käytettäisi
konsonantin edellä: *atribuutti*, *akreskensi*, *aplodi*, *akreditoitu*. – Suomisen
ehdotus olisi yksinkertaistanut oikeinkirjoitukseltaan hankalien *attribuutti*-,
aggressiivinen- ym. asujen kirjoittamista, mutta valiokunta kuittasi ehdo-
tuksen vähällä (niin kuin muutkin Suomisen ponsiehdotukset). Kahden
konsonanttimerkin säilyttämistä kannattavat vetosivat mm. tavutukseen:
trans-skriptio (myöh. > *transkriptio*).

Seuraavassa kokouksessa (15.12.) Tunkelo esitti, Suomisen ehdotuksiin
liittyen, katsauksen vierasperäisten sanojen ääntämisen ja oikeinkirjoituksen
periaatteiden luomisesta, selvityksen valiokunnan osuudesta Airilan – Can-
nelinin *Vierasperäisten sanojen* uudistetun laitoksen julkaisemishankkeeseen
sekä ehdotuksen, että ”koska [Suomisen] ponsissa esitetty ohjelma siirtää
koko monihaaraisen kysymyksen käsittelyn pääasiassa sille asteelle, jolla se
oli enemmän kuin 30 v. sitten, ja koska valiokunta puolestaan on uskonut
mainitun julkaisun toimittamisen ja siis ohjelman toteuttamisen eräälle
jäsenelleen, niin leht. Suomisen ponsien lisäkäsittely lopetetaan tähän”.

15.12.1937. VIERASPERÄISTEN SANOJEN TAVUTUS

Hannes Teppo alusti tavutuksesta *Vierasperäisten sanojen* uutta laitosta var-
ten.

Hakulinen: Tavutusohjeiden antaminen myös erisnimistä on tärkeää.
Näkökuvan särkeminen (*Lönnro-tin*, *Snellma-nin*) on joskus sallittava ja
välttämätönkin. (Näin myöhemmin ohjeistettiin.)

Tavunraja päätettiin esittää merkittäväksi äännöstavujen rajaa myöten:
bismar/ckinruskea, *nan/tesi/lainen*, *berg/strö/miitti*.

Tunkelo: *Vierasperäisiin sanoihin* merkitään tavuraja jokaiseen erikois-
lainaksi katsottavaan sanaan, jos raja on pantava suomen kielen säännön
määräämästä poikkeavaan paikkaan⁷; lisäksi esitetään tavuttamissäännöt
ja niiden perustelut. Yleislainat tavutetaan oman kieleemme mukaisesti ja
sitaattilainat alkukielen mukaan. Tärkeimmät erikoislainojen tavutuskysy-

⁷ Näin meneteltiinkin kielitoimistossa laaditussa *Nykysuomen sivistyssanakirjassa* (1973).

mykset ratkeavat, jos erotetaan kahdella tai kolmella konsonantilla alkavat kantaosat sekä tavallisimmat etuliitteet ja jaetaan yhdyssanat yhdysosien mukaan, milloin kantaosa esiintyy kielessä eri sanana. Kiistanalaisimpia säännönkohtia on *ex*-prefiksi: Jos *eks*-alkuisen sanan jälkiosa on *s*-alkuinen, jätetään *s* kirjoittamatta *eks*-prefiksiin (*ek-sudaatti* pro ”eks-sudaatti”).

15.12.1937. HALTIA VAI HALTIJA?

Nykysuomen sanakirjan toimittaja Eino Suova tiedusteli mytologisen olennon *halti(j)a* kirjoitustavasta.

Enemmistö asettui *j*:llisen kirjoitustavan kannalle; kuitenkin *j*:ttömänä kirjoitettaisiin *olla haltioissaan* (tätä sanaa ei yleensä yhdistetä *haltija*-sanaan). (Asian jatkokäsittelystä ks. pk. 18.10.1938.)

17.2.1938. TIO- JA TSIONI-LOPUISTA

Vierasperäiset sanat -julkaisua varten käsiteltiin mm. *tio*- ja *tsioni*-loppuisia kirjoitusasuja (esim. *agitatsioni* > *agitaatio*): niitä ei panna rinnakkain lueteloon, vaan ”väistyvästä *tsioni*-lopusta” tulee maininta esipuheeseen.

17.3. JA 3.5.1938. YHDYSADJEKTIIVIT

Airila esitti alustuksessaan kahtiajakoa:

- A. Suomen kielelle luonteenomaiset yhdysadjektiivit (kymmenen kohtaa, esim. bahuvriiheja: *rautanäppi*, *harvahanmas*; muita: *omalaatuinen*, *kolmivarpainen*, *todennäköinen*, *ajanmukainen*, *ruotsinvoittoinen*, *käyttökelvoton*, *tummanpunainen*, *valantehnyt*, *täpötäysi*, *seurankipeä*).
- B. Yhdysadjektiiveja, jotka eivät edusta suomen kielelle luonteenomaisia yhdysadjektiivityyppejä:
 - *voitonvarma*, *uskonvarma* (myös *voitonvarmuus* jne.); *iskuvarman* sijalle *varmaiskuinen*; *tulenvarman* sijalle *tulenkestävä*; *pommivarman* sijalle *pomminkestävä*; *itsevarman* sijalle *varma itsestään*.
 - *sukuylpeän* sijalle *suvustaan ylpeä* (hyväksyttiin *sukuylpeys*)
 - *valmis: lähtövalmiin* sijaan suositeltavampi *lähtöön valmis*; *painovalmiin* sijaan *painoon valmis* tai *valmis painettavaksi*

- *kypsä*-loppuiset sanat esitettiin korvattaviksi, esim. *hakkuukypsä* > *hakattavaksi kypsä*
- *velvollinen*-loppuisia sanoja ei voitane korvata paremmilla, joten ne on hyväksyttävä, esim. *oppivelvollinen*
- *arka*: hyväksyttiin *hallanarka, tulenarka, kylmänarka*; myös *kylmälle* jne. *arka*
- *herkkä*: hyväksyttiin (alkuosa nominatiivissa: *valoherkkä*)
- *ystävällinen*: hyväksyttiin *kreikkalaisystävällinen* ym. vastaavat; hylättiin *eläinystävällinen*; *ihmisystävällinen* on eri asemassa
- *kuuro*: *sanakuuron* sijaan suositettiin *sanantajuamaton*; seur. kokouksessa (3.5.) hyväksyttiin kuitenkin *sävelkuuro*
- *sokea*: *värisokea* vakiintunut; myös *väreille sokea*
- *puhdas, vapaa, köyhä* -loppuiset: hylättiin; *lajiköyhän* sijaan *vähälajinen*
- *rikas*: voidaan useimmiten korvata *kas*-loppuisella tai *runsas*-alkuisella sanalla, esim. *kalaisa* t. *kalainen*, *runsasväkinen* tai *-väestöinen*, *aatteikas* (*runsas-* tai *rikasaatteinen*), *armosta rikas*; *monilapsinen* t. *lapsikas*; huomattakoon erikseen substantiivi *raharikas*
- *jääkylmä, pikimusta, pillisuora, rasvatyyni, sysimusta, tulikuuma, veripunainen, vitivalkoinen*: hyväksyttiin vakiintuneisuutensa vuoksi poikkeuksellisesti nominatiivialkuisina
- *sairas*-loppuisten sijalle suositettiin *tautinen*-loppuisia (*mielitautinen*) tai *inen*-loppuisia (*tubkarokkoinen, keuhkokuumeinen*). – Tähän yhteyteen Hakulisen ehdotus: kansankielen mallin mukaan muodostettu tyyppi *ensilapsinen* (potilas, synnyttäjä), *toislapsinen, viideslapsinen* jne. siihenastisten *ensisynnyttäjä, toissynnyttäjä* jne. sijaan.
- *hullu*: *sota-, työ-, filmihullu*: hyväksyttiin.

Airilan laatima yhdysadjektiivien luettelo julkaistiin *Virittäjässä* 1938: 357–363. – Yhdysadjektiivien myöhempiä käsittelykertoja kielilautakunnissa ainakin vuosina 1972, 1994 ja 2001: vähän muutoksia (ks. *Kielikello* 3/1994 ja 1/2002; Palander 2002; ks. liite 4).

3.5.1938. KEINO- JA TEKO-ALKUISET SANAT

Saarimaa: Miten on suhtauduttava sanoihin *keinovalo*, *keinohengitys*, *keino-emo* jne.? *Teko*-alkuinen sana (esim. *tekohengitys*) korvaa yleensä *keino*-alkuisen, mutta ei aina. Jätettiin pöydälle lisätutkimusta varten. (Oli uudelleen esillä 20.1.1945; ks. liite 3.)

3.5.1938. HUOMIOIDA-VERBISTÄ

Saarimaa huomautti siitä, että liike-elämän kielessä oli alettu käyttää verbiä *huomioida* 'huomioiden tekemisen' merkityksen lisäksi myös 'huomioon ottamisen' merkityksessä, esim. "Olemme huomioineet kirjeenne –". Valiokunta ei pitänyt suotavana *huomioida*-verbin laajentamista 'huomioon ottamisen' merkitykseen. (Asia oli uudelleen esillä 1976: sama päätös; 1995 hyväksyttiin *huomioida*-verbille myös merkitys 'huomioon ottaminen', koska se on yleisesti käytössä; ks. liite 4.)

3.10.1938. KOIRAROTUJEN NIMIEN KIRJOITTAMINEN

Pohdittiin, kirjoitetaanko esim. *lappalainen pystykorva* vai *Lapin pystykorva*.

Päätettiin asettaa maan ja seudun nimen genetiivi etusijalle: *Lapin pystykorva* (poikkeuksina toisin vakiintuneita, esim. *bernhardilaiskoira*). Maan tai seudun nimeä nominatiivialkuisena ei pidetty kieleemme luonteen mukaisena (ei: *Kalixkoira*, par. *Norlanninkoira*). Myös henkilönnimistä saatuihin koirarotujen nimiin suositettiin genetiiviä: *Schillerin ajokoira* (t. *Schillerinajokoira*), samoin muihinkin tapauksiin: *eskimonkoira*, *samojedinkoira*. (Koirarotujen ja muiden kotieläinrotujen nimien kirjoittamista käsiteltiin myöhemmin 10.9.1958 sekä 17.11.1983, jolloin suositukseksi muotoutui yhteen kirjoittaminen pienellä alkukirjaimella ja genetiivialkuisena: *lapinpystykorva*; ks. liite 4.)

18.10.1938. HALTIA VAI HALTIJA?

Nykysuomen sanakirjan toimittaja Eino Suova ei ollut tyytynyt kielivaliokunnan 15.12.1937 tekemään päätökseen *halti(j)a*-sanan oikeinkirjoituksesta vaan pyysi uutta käsittelyä. Valiokunta yhtyi Tunkelon lausuntoon, jonka mukaan ei pidä tehdä kirjoituseroa mytologisen olennon ja muun haltijan välille. Hakulinen esitti lisäperusteluna, että "on aiheetonta erottaa myt.

olentoa konkreettisesta hallussapitäjästä, koska myt. olennonkin kuvittel-
laan hallitsevan eli vallitsevan, niin että esim. järven haltijan kuvitellaan
hallitsevan järveä samaan tapaan kuin talon omistajan eli haltijan taloan”.
(Suovan ehdotuksen mukainen päätös tehtiin lopulta 2013; ks. lukua 5.1.)

16.11.1938. MARKAN JA PENNIN LYHENTÄMINEN

Lausunto Suomen Keskuskauppakamarille markan ja pennin lyhentämi-
sestä (pienin kirjaimin ilman pistettä; ks. lukua 5.7).

16.11.1938. SANASTOA

Postisiirto vai *-siirros*? Kannatettiin *postisiirtoa*.

Verifikaatti suomeksi: *tosike* vai *tosite*? Päädyttiin johdossarjaan *tosittaa*,
tosite, *tositus*.

23.11.1938. SANASTOA: REPORTAAŠI SUOMEKSI

Kysymys Yleisradiolta: ”Reportaashi” suomeksi? Olisiko *seloste* sopiva?
Kielivaliokunta ei pitänyt *selostaa*-verbin johdoksia siihenastisen käyttönsä
takia täysin soveltuvina. Siksi ehdotettiin, että Yleisradio järjestäisi kilpailun
paremman suomalaisen vastineen löytämiseksi.

Jatkoa: Yleisradio järjesti kilpailun, joka sai suuren suosion: yli 500
henkilöä lähetti yhteensä n. 1 800 ehdotusta, joista erilaisia n. 1 100. Niitä
käsiteltiin alustavasti kielivaliokunnan kokouksessa 26.5.1939. Esillä olleita
sanoja: *reportti*, *selonta* t. *selonne* (vrt. verbi *selkoa*), *kertoelma* (vrt. *kertoilu*),
tutuste (vrt. *tutustaa*), *selostelma*.

Kun mikään ehdotus ei saanut enemmistön kannatusta ja kun tulosta
pidettiin kokonaisuudessaan epätydyttävänä ja kilpailua epäonnistuneena,
ei tehty päätöstä.

Uusi käsittely 30.5.1939: Kilpailun ei katsottu vievän asiaa eteenpäin,
vaan oli turvauduttava *selko*-kannasta johdettuihin sanoihin. Tältä pohjalta
pidettiin jo aiemmin käytettyä *selostus*-sanaa parempana kuin mitään muuta
ehdotusta.

Palkinto jaettiin sanojen *selostus*, *selostelma*, *selonta*, *selonne*, *selkomus* ja
tutuste kesken. (Ks. lukua 5.17.)

Viinatrokari suomeksi? (sisäministeriön poliisiasiaain esittelijä). Kielivaliokunta päätti suosittaa seuraavia sanoja: *pirturi*, *salaviinoitsija*, *sala-viinuri*.

20.2. JA 29.3.1939. MITTOJEN LYHENTÄMINEN

Suomen Standardisoimislautakunta lähetti kielivaliokunnalle kirjeen, jossa se paheksui sitä, että valiokunta oli tehnyt 9.12.1937 ”yksikköjen merkintöihin nähden suomalaisista standardeista poikkeavia päätöksiä” (mm. *sentin* lyhentämisestä, jossa *s*:lliset muodot asetettiin etusijalle, esim. *sm*, vrt. *cm*). Kirjeen mukana oli kolme standarditaulukkoa, joissa näkyy *sentti*-alkuisten lyhenteiden merkintä *c*:llä. Standardisoimislautakunta puuttui valiokunnan lyhentämissuosituksiin muutenkin: ”Yksiköiden ja suureiden merkinnoista haluamme lisäksi huomauttaa, että niitä ei ole käsitettävä lyhennyksinä jostakin kielestä, vaan joko matemaattisina johdannaisina tai jonkun tiedemiehen nimestä johtuneina.”

Kielivaliokunta lähetti vastauskirjeen, jossa oli ote kokouksen päätöksestä. ”Kun lautakunnan lähettämien standarditaulukoiden normeissa ja muussakin kieliasussa on useita muistutukseen aihetta antavia seikkoja, päätettiin niistä samalla huomauttaa” (esim. *40 mm etäisyys*, *50 kW moottori*, *1 kg painoisen veden tilavuus*; po. *40 mm:n etäisyys*, *50 kW:n moottori*, *1 kg:n painoisen veden tilavuus*). Pöytäkirjan mukaan ”valiokunnassa jyrkästi vastustettiin taulukoissa esitettyä kantaa, jota vastaan koululaitoksemme suomenkielenopetuskin vanhastaan jo täydellä syyllä taistelee”. (Pk. 29.3.1939.)

Myöhempiä vaiheita: Mittojen lyhentämistä käsiteltiin seuraavan kerran sodan jälkeen 18.5.1945 Aarni Penttilän laatiman lyhenneluettelon pohjalta. *Sentin s*-lyhennettä siinä ei, yllättävää kyllä, mainita aiemmasta päätöksestä huolimatta lainkaan (on vain *cm*, *cl* jne.) Tähän kokoukseen mukaan kutsutut standardisoimislautakunnan edustajat kertoivat, että parhaillaan laaditaan kansainvälisten standardien mukaista luetteloa mm. mittayksiköiden merkitsemisestä (tunti = *h*, tonni = *t* jne.) Tieto aiheutti vastustusta sen tähden, että standardien käytänteissä ei oteta huomioon suomen kielen erityisluonnetta. (Ks. pk. 18.5.1945, liite 3; ks. myös lukua 5.6).

29.3.1939. LIITTONOMINAALIEN YHTEEN JA ERILLEEN KIRJOITTAMINEN

Sadeniemi alusti liittonominaalien (nominaali = verbien infinitiivi- t. partitiippimuoto) yhteen ja erilleen kirjoittamisesta. Yleisesti kannatettiin tähänastista laajempaa erilleen kirjoittamista (*varuillaan oleva, hyvää tarkoittava, kiinni juotettu*) Esitettiin myös, että yhteen tai erikseen kirjoittamisella voidaan ilmaista merkityseroa: toisinaan yhteen ilmauksen erikoistumisen vuoksi, esim. *nenästävedettävä*, toisinaan taas selvyiden vuoksi, esim. *pitäjän halkimennyt* kirkonkello.

29.3.1939. SANASTOA

Fuksi-sanan suomalaisiksi vastineiksi ehdotettiin (Karjalaisesta osakunnasta tulleen tiedustelun johdosta) seuraavia: 1) *nuorukka* (kansankielessä 'vasikka', 'hieho'; samaa kantaa kuin *nuorukainen*); 2) *hurrikas* (kansankielessä 'ensikertalainen matkalla'); 3) *keltanokka*, jolla on lievä leikillinen sävy niin kuin saakin olla. – Lisäksi mainittiin sanat *vesa* ja *itu*. Tiedustelussa ehdotetuista sanoista *tulokas*-sanaa pidettiin liian "asiallisena" tähän tarkoitukseen; *alokas* taas on vakiintunut sotilassanastoon.

Otto Talasmo oli lähettänyt SKS:lle sanomalehtileikkeitä, jotka osoittavat, että hän on todennäköisesti ensimmäisenä ehdottanut (tammikuussa 1928) *kuunnelma*-sanaa, joka sittemmin otettiin radiossa käyttöön.

5.12.1940. YHDYSSANAN ERI YHDYSOSIIN KUULUVIEN PERÄKKÄISTEN SAMANLAISTEN VOKAALIEN EROTTAMINEN

Alustaja, *Nyky-suomen sanakirjan* toimittaja Ilmari Kohtamäki ehdotti, että nykyinen käytäntö, yhdysmerkki samanlaisten vokaalien väliin, vakiinnutettaisiin (*joulu-ukko*). Saarimaa puolestaan ehdotti, että tavunrajaa osoitettaisiin heittomerkillä (esim. *joulu'ukko*, *linja'autoasema*), koska heittomerkkiä käytetään ennestään sellaisissa tapauksissa kuin *raa'an*, *luo'on* ja vieraissakin sanoissa, kuten *ko'ordinaatta*, *ko'operatiivinen*. Saarimaan ehdotusta kannatettiin, mutta myös tarpeellisen loogisen rajan osoittamista yhdysviivalla samassakin sanassa pidettiin mahdollisena (esim. *linja'auto-asema*). Hakulinen ja Sadeniemi kannattivat Kohtamäkeä (yhdysmerkki samanlaisten vokaalien väliin). Ratkaisu jätettiin myöhemmäksi. (Oli esillä myös 20.1.1941 ja 5.6.1941; ei ratkaisua.)

19.5.1942 Tunkelo esitti uuden, Kohtamäen ehdottamaa lähenevän sääntöehdotuksen, johon enemmistö yhtyi: yhdyssanojen osien välinen tavunraja osoitetaan yhdysmerkillä aina, milloin eri yhdysosiin kuuluvia, samanlaisia vokaalinmerkkejä sattuu peräkkäin (ks. *Virittäjä* 1942: 204 ja lukua 5.8).

5.12.1940. SANASTOA

Kannatettiin uuteen käyttöön ehdotettuja kansankielen sanoja *verkilö* (= takinripustussilmukka), *viilekkeet* (= housunkannattimet), *olkain* (= poletti) ja *laiska* (= vaateenripustin). Päätettiin laatia näistä esittely vaatureille, lehdille ym. – Hakulinen ehdotti sanan *tralli* sijaan *ritilää*.

18.12.1940. SANASTOA

Lentokoneenrakennusalan termejä koskeva tiedustelu: hyväksyttiin *siivenkaari*, *siiventuki*, *siivensalko*, *rungonsalko*, *päällystekangas*, *siiveke* ja *vakain*.

Pankkitermejä koskeva tiedustelu: hyväksyttiin esim. *pano*, *otto*, *tilinomistaja*, *hyvitystodistus*, *kannattavuuslaskelma*, *maksusitoumus*, *luottopäätös*.

20.1.1941. NEULOA JA KUTOA

Neuloa- ja *kutoa-*verbien käytöstä alusti *Nykysuomen sanakirjan* toimittaja Ilmari Kohtamäki. ”Useat jäsenet kannattivat alustajan mielipidettä, että *kutominen* olisi säilytettävä terminä eikä *neulomiselle* annettava sellaista valitsevaa asemaa kuin sillä näyttää käsityökirjallisuudessa olevan. Kun ei ollut asiantuntijain mielipidettä tiedossa, asia päätettiin siirtää.”

Uusi käsittely 5.6.1941: Todettiin ammattikirjallisuudessa melko laajalti käytettävän, monien murteiden kannasta poiketen, *neuloa*-verbiä (eikä siis *kutoa*), kun on puhe esim. sukan tai käsineen valmistamisesta puikoilla eli vartailla. *Neuloa*-verbin käytön vaatimista valiokunta ei katsonut voivansa puoltaa. (Myöhemmin esillä suomen kielen lautakunnassa 1981; ks. *Kielikello* 2/1981; ks. myös liite 4.)

5.6.1941. SISÄ- JA ULKOPAIKALLISSIJOJEN KÄYTTÖ

Alustaja (insinööri Kolho) kannatti ulkopaikallissijaa, esim. ”kokous pidettiin Ylioppilastalolla”, ja häneen yhtyivät muutamat valiokunnan jäsenet. Tunkelon mielestä alustaja ei ollut aina osannut tulkita oikein kieliyhteisön tajua; Tunkelo kannatti ”kielen käytön kannalta loogillisempaa ilmausta [Ylioppilastalossa]”. Päätettiin jatkaa tuonnempana (ks. pk. 8.1.1946, liite 3; sama päätös). – Asiaa oli käsitelty jo 1800-luvun puolella Kotikielen Seurassa (ks. lukua 2.1) ja mm. Saarimaan oppaassa *Huonoa ja hyvää suomea* (1930). Kielivaliokunnan mukainen kanta tuli myös Saarimaan *Kielenoppaaseen* (1947). (Paikallissijojen käsittelystä ks. myös pk. 8.1.1946; liite 3.)

16.2.1942. SANASTOA

Solmujen suomalaiset nimet. Asiaa käsiteltiin myös kokouksissa 17.2. ja 17.5.1942. Esillä olivat *mutka*, *polvi*, *solmu*, *kierros*; *nioa*, *pujoa*; *lippusolmu*, *akansolmu*, *kahdeksikko*, *paula*, *puolipaula* eli *siansorkka* jne.

17.2.1942. VIERASPERÄISTEN SANOJEN VOKAALISOINTUSUHTEISTA

Sadeniemen sääntöehdotuksen mukaan vierasperäisissä sanoissa, joissa esiintyy vokaalisoinnun vastaisesti sekä etu- että takavokaaleja, määräytyy taivutuspäätteen ja suomalaisen johtopäätteen (= johtimen) vokaali viimeisen *a*, *o*, *u*, *ä*, *ö* -vokaalin mukaan; *y* jää siis huomioon ottamatta samoin kuin *e* ja *i*.

Tunkelo ja Airila: Takavokaalisuus eräissä *y*-sanojen johtopäätteissä tuntuu mahdottomalta (*isonyymisuus*, *analyttisuus*); taivutuspäätteissä se ei vaikuta yhtä oudolta. Hakulisen mielestä johtopäätteeksi olisi samassa asemassa kuin taivutuspäättekin.

Rapola: Yleisesti on eräiden takavokaaleja ja välivokaaleja sisältävien sanojen käytössä vaistomaista taipumusta etuvokaalisuuteen (”adjektiivejä”). Sen tähden hän epäilee säännön toteuttamismahdollisuutta. – Edelleen on havaittavissa sama pyrkimys: ”karamellejä”, ”arkkitehtejä”; niiden hyväksymisestä on keskusteltu 2000-luvullakin. (Kirjoittajan huom.)

Tunkelo: Elävästä puheesta olisi saatava ainesta ja ohjetta näiden asioiden ratkaisemiseen, ja varsinkin suhtautumista *y*:hyn olisi vielä valmistel-

tava. (Sadeniemi toi vokaalisointuasian uudelleen käsiteltäväksi 10.12.1945, jolloin hyväksyttiin ehdotus y:n rinnastamisesta e:hen ja i:hin; ks. liite 3.)

6.3. JA 19.5.1942. ITÄ-KARJALAN PAIKANNIMIEN KODIFIOINTI

Pöytäkirjan liitteenä on jäljennös ”siitä Karjalan paikannimistöä koskevasta kirjelmästä, joka eräiden tieteellisten seurojen taholta viime vuonna lähetettiin sotamarsalkka Mannerheimille”. (31.7.1942 käsiteltiin aunukselaisissa nimissä esiintyvien äänneyhtymien normalistamista.)

22.4.1942. ERÄIDEN YLIOPISTOTUTKINTOJEN NIMITYKSISTÄ

Kielivaliokunta päätti suositaa seuraavien ja vastaavanlaisten yhdyssanojen alkuun genetiiviä: *agronomintutkinto, kandidaatintutkinto, tohtorintutkinto; filosofian kandidaatin tutkinto* jne.

21.1.1943L LAINKÄYTÖN ALAAN KUULUVAA SANASTOA

Kielivaliokunnan kannanottoja (Y. J. Hakulisen alustuksen pohjalta):

- puollettiin yhdysverbejä *asiakirjata, pöytäkirjata* (Tunkelo, Saarimaa ja Kalima vastustivat). Ei suositeltu verbejä ”koevapauttaa”, ”tulliselvittää”; paremmin: *laskea koevapauteen, selvittää tullissa*
- hyväksyttiin: *ensilunastus, ensinajo-oikeus, ensinsuoritus; edustaja-, holhooja-, kantajakelpoisuus; avovekseli, avolaki, avovaltakirja; tekijänoikeuslaki, kiinteistönkauppa* (huom. genetiivi!)
- *erikoinen – erityinen*; katsottiin, että sanojen merkityksen samankaltaisuuden ja rinnakkaiskäytön takia on hyödytöntä pyrkiä eron tekemiseen (ks. myös pk. 22.4.1931)
- *erikoisrauha > erillisrauha*
- hyväksyttiin *varhennuspäiväys* ja *myöhennyspäiväys* (verbit *varhentaa* ja *myöhentää*)
- hyväksyttiin: *kanssaperillinen, myötäperillinen*

10.2.1943. VIRON PAIKANNIMIÄ

Sekä kaupungin- että muita paikannimiä on suomessa käsiteltävä sitaattilainoina, esim. *Linnamäe, Helme, Tabkuranna*. Poikkeuksena ovat eräät suomalaistuneessa asussa vakiintuneet nimet ja sellaiset nimet, joiden loppuna virossa on nominatiivi (*järv, küla, laht, mets, mägi, neem, pea, rand* tai *saar*). Tällöin nimiä käytetään – alkuosaa muuttamatta – *järvi, kylä, lahti, metsä, niemi, pää, ranta* tai *saari* loppuisina. Vakiintuneiden joukkoon kuuluvaksi luettiin *Kuresaari*. (Käsitelty aiemmin 20.3.1929: suurin piirtein sama päätös; samoin valiokunnan v. 1933 toimittamassa luettelossa *Kokoelma ulkomaiden paikannimiä*.) – Viimeksi viron paikannimiä on käsitelty 2004. Silloin tehdyn päätöksen mukaan eräitä vakiintuneita nimiä voidaan edelleen käyttää suomalaistuneessa asussa. Kuitenkin *järv, mägi* ym. -loppuisia paikannimiä käsitellään sitaattilainoina ja taivutetaan sidevokaalin *i* avulla: *Toomemägin* ym.

10.2.1943. VIROLAISIA SUKUNIMIÄ

Airila otti esille *Vierasperäisten sanojen* uutta laitosta varten kysymyksen, voitaisiinko eräitä virolaisia sukunimiä suosittaa – milloin nimen loppuosa on ilmeisesti suomessa tuttu – taivutettavaksi suomen vastaavan sanan tapaan, esim. 1) *-mägi: -mäen, -mees: -meehen*, 2) *Rebane: Rebasen*, 3) *-ste: -sten* ja – kun loppuvokaalia on suomalaisten vaikea tietää – 4) *Hurt: Hurtin, Mark: Markin* jne. Ohjeen kohtia 1–3 päätettiin ryhtyä suosittamaan; 4:nneistä päätettiin esittää, että viron taivutusvartalon tunteva nimen käyttäjä voi taivuttaa sitä viron tapaan, mutta sitä tuntematon voi käyttää *i*:tä sidevokaalina. (Päätös noudattelee suurin piirtein jo 18.2.1931 tehtyä päätöstä; ks. myös suomen kielen lautakunnan päätöstä 2004, jossa sitaattilainojen osuutta on lisätty.)

29.3.1943. VIERASPERÄISTEN SANOJEN OIKEINKIRJOITUS

Suositetaan *io*-loppua sellaisiin etupäässä kollektiivisuutta ja paikallisuutta ilmaiseviin vierasperäisiin sanoihin kuin *herbaario, collegio, inventaario, auditorio, laboratorio, privilegio, moratorio* (sekä lisäksi esim. *kriteerio, mysteerio*).

17.5.1943. ULKOMAISTEN PAIKAN- JA HENKILÖNNIMIEN ÄÄNTÄMINEN

Saarimaa esitti, että varsinkin oppineiden piirissä on ruvettu pyrkimään tarkkaan asianomaisen kielen ääntämiseen, ja oppikirjoihin on merkitty uusia ääntämisohjeita (*New York* ”njujook”, *Hamlet* ”hämet”, *Tolstoi* ”talstoi”, *Darwin* ”daavin” jne.). Hänen mielestään tällainen tarkkuuden tavoittelu on meillä mennyt teennäisyyteen; muualla sitä ei pidetä tärkeänä. Esim. kreikkalaisten nimien painotus on varsin hankala, joten ei ole helppo tietääkään, mikä on oikea ääntäminen. Saarimaan ehdotus: ”Tutut nimet olisi parasta lukea yleislainojen joukkoon. Suuri yleisökin ymmärtää paremmin vapaata ääntämistapaa kuin keikailevaa ’oikeata’.” Tunkelo taas piti oikeaan ääntämiseen pyrkimistä ilahduttavana: ”On parempi, jos jotkut ääntävät oikein, kuin että kaikki ääntävät väärin.” Ei päätöstä.

17.5.1943. VÄLI-ILMANSUUNTIENTEN NIMITYKSET

Esillä olivat kansanomaiset nimitykset *koillinen*, *kaakko*, *lounas* ja *luode* siihen asti käytettyjen kansainvälisten nimitysten *itäpohja*, *itäetelä*, *länsietelä*, *länsipohja* sijaan. Sadeniemi oli kannattanut mainittuja kansanomaisia nimityksiä kirjoituksessaan *Suomen Kuvalehdessä* (11/1943). Kielivaliokunta päätti yhtyä Sadeniemen perusteluihin. – *Koillisen* rinnalle päätettiin suosittaa lyhyempää asua *koi*.

3.4.1944. TULLA-FUTUURI

Kauppalehden toimitussihteeri Oiva Talvitie oli lähettänyt kielivaliokunnalle kirjeen, jossa hän tuomitsi *tulla*-futuurin käytön. Keskustelussa oltiin sitä mieltä, että ”*tulla*-verbillä muodostettua futuuria ei ilman muuta ole tuomittava niin jyrkästi kuin kirjelmän lähettäjä on tehnyt, mutta varsinkin käännöskielessä sitä esiintyy tarpeettoman paljon”. Kokouksen päätöksestä Teppo julkaisi artikkelin *Virittäjässä* (1944: 202). (Myöhemmistä käsitteilyistä luvussa 5.10.)

3.4.1944. KÄSITYÖALAN SANASTOA

Käsityönopettaja Eeva Haaviston tiedustelun johdosta suositeltiin harkittavaksi mm. seuraavia sanoja: *yliluomispiستot* ovat *aivopistot* tai *luottelupistot*

(*aiviminen* ja *luottelu* ovat yliluomista), *lehtiäinen*, *ranskan-* t. *edestakais-*
sauma, *poimu(tus)lanka*, *patentti(neule)*, *silmäpako*, *silmukka*, *silmukoida*, *mie-*
husta, *kirjomus* (tekemistä ilmaisevan *kirjouksen* tilalle; *kirjonta* tekemisen
tulos), *takakappale* (vrt. *etukappale*; myös *selkäkappale*).

LIITE 3. SKS:N KIELIVALIOKUNNAN (1945–1947) TÄRKEIMMÄT PÄÄTÖKSET

Kielitoimisto perustamisen yhteydessä (1945) uudistettiin myös **SKS:n kielivaliokunnan** organisaatio: valiokuntaan valittiin 16 jäsentä, joista 10 oli ”kielimiestä” eli kielitieteellisen koulutuksen saanutta jäsentä ja 6 kielen eri alueilla toimivaa ”maallikkoa”, kirjailijoita, lehtimiehiä, juristeja ym. Koska niin isoa joukkoa oli vaikea saada koolle kovin usein (suunnitelman mukaan neljästi vuodessa), valittiin valiokunnasta viisijäseninen **työjaosto**, jossa kaikki olivat kielitieteilijöitä: Lauri Hakulinen (pj.), Martti Rapola, E. A. Saarimaa, Matti Sadeniemi ja Hannes Teppo (siht.). Hakulinen oli työjaostossa kielitoimiston johtajan ominaisuudessa. Sihteeri Teppo oli myös kielitoimiston ja siihen kuuluvan, vuoden 1945 alusta avatun, neuvontapalvelun hoitaja.

Kielivaliokunnan ja sen työjaoston tehtävänjako oli seuraava: Kielivaliokunnan tuli päättää tärkeimmistä asioista, varsinkin ennen selvittämättömistä ja periaatteellisista kielenkäyttöseikoista. Työjaoston tuli valmistella valiokunnalle esitettävät asiat hankkien niistä tarvittaessa ennakolta asiantuntijoiden mietintöjä ja lausuntoja. Tämän tehtävän lisäksi työjaoston tuli hoitaa kielitoimistoa koskevat käytännön asiat sekä sellaiset kiireelliset kielenkäyttökysymykset, joiden ratkaisua kielitoimiston johtaja ja sihteeri eivät halunneet ottaa yksin vastuulleen. Työjaosto kokoontui tarpeen mukaan, kuukauden tai parin välein. (Pk. II.1.1945.)

Uudessa organisaatiossaan kielivaliokunta toimi kevääseen 1946, siis vain noin puolitoista vuotta; viimeinen kokouspöytäkirja on päivätty 20.5.1946. Työjaoston pöytäkirjojen mukaan valiokunta oli tarkoitus kutsua koolle vielä myöhemminkin, mutta se ei enää onnistunut yhä pahenevien talousvaikeuksien takia. Kielivaliokunnan työjaosto sen sijaan toimi vuoden 1947 lopulle. Se käsitteli valmistelemiaan asioita ja teki niistä myös päätöksiä. (Ks. lukua 3.1.)

Seuraavassa luetellaan kielivaliokunnan (1945–1947) tärkeimmät päätökset ja lisäksi työjaostossa käsiteltyjä asioita ja niissä tehtyjä päätök-

siä. Lopussa on omana luettelonaan kokouksissa käsiteltyjä sanoja. Päivämäärä on kokouspöytäkirjojen päiväys. Tarpeen mukaan viitataan myös SKS:n aiemman kielivaliokunnan (1928–1944) päätöksiin (liite 2), joskus myös myöhemmin tehtyihin päätöksiin (liite 4), koska eräitä kielenkäytön kysymyksiä on käsitelty moneen otteeseen.

KIELIVALIOKUNTA

26.2.1945. AKKUSATIIVI TOTAALISEN PREDIKATIIVIN SIJANA

Rapola päätyi alustuksessaan ehdotukseen, että partisiippirakenteen yhteydessä olevan sekä *annan, sallin, käsken* -verbejä määrittävään *olla*-verbiin liittyvän totaalisen predikatiivin sija olisi aina nominatiivissa (esim. Luulen olevani *sairas*). Muoto ei siis riippuisi predikatiivin objektiivisesta tai subjektiivisesta luonteesta ja hallitsevan verbin muodosta (vrt. Setälän *Suomen kielen lauseoppi*, jossa esitetään mm.: ”Isäntä käski rengin olla kuuliaisen”, § 120, 5). Esim. Luulen olevani *sairas*; Sanottiin pojan olevan *väkevä*; Isä käsksee pojan olla *ahkera*; Lapsen ei sallita olla *tottelematon*. Keskustelussa todettiin, että ehdotettu muutos on luonteva ja yksinkertaistaa kielenkäyttöä. Käytännössä se oli jo osaksi toteutunutkin. (Asiasta keskusteltiin jo Kotikielen Seuran kokouksessa 1938; ks. Paunonen 1976: 345.) Valiokunta asettui kannattamaan ehdotusta. Muutoksesta aiheutuvien uusien sääntöjen muovaaminen jätettiin kieliohjelintekijöille.

26.2.1945. OBJEKTISÄÄNTÖIHIN TEHTÄVIÄ MUUTOKSIA

Saarimaa huomautti alustuksessaan kahdesta objektinkäyttötapauksesta, joissa näkyi paljon sääntöjen vastaista käyttöä: toisaalta päätteettömän akkusatiivin (= nominatiivin) käyttö pyrki laajenemaan (esim. Annoin hänen toimekseen purkaa *rakennus*, po. *rakennuksen*; Hän sai luvan kirjoittaa *kirje*, po. *kirjeen*; Hän vahvistui päätöksessään ottaa *Aappo* kasvatikseen, po. *Aapon*), toisaalta käytetään säännönvastaisesti päätteellistä akkusatiivia (= genetiiviä; esim. Tyytykäämme toteamaan *sen*, po. *se*). Todettiin, että yleisestä horjunnasta huolimatta kyseisiin objektisääntöihin ei ole syytä tehdä muutoksia lukuun ottamatta tyyppiä ”Hän vahvistui päätöksessään ottaa

Aappo kasvatikseen”; siinä objekti (*Aappo*) liittyy infinitiiviin (*ottaa*), joka on substantiivisen adverbiaalinen (*päätöksessään*) määritteenä. (Sama asia ja esimerkki olivat esillä jo edellisessä kielivaliokunnassa, ks. pk. 15.1.1936, liite 2.) Koska tässä tapauksessa päätteen akkusatiivi oli kielenkäytössä jo lähes yksinomainen, ”sitä ei liene syytä pitää virheellisenä, vaan voitaneen suvaita säännönmukaisen rinnalla”. – Myöhemmin nominatiivin muotoisesta akkusatiivista on tässä yhteydessä tullut lähes yksinomainen.

Saarimaa esitti tarkistusta eräisiin objektisääntöjen rajatapauksiin. Hän otti esille objektin muodon ongelman *ottaen huomioon* -rakenteessa. Hän esitti, että esimerkissä ”*Ottaen huomioon rahan arvon aleneminen päätettiin vakuutusta korottaa*” on nominatiivimuoto *aleneminen* säännönmukainen ja selvä, koska kyseessä on passiivilause. Hän huomautti kuitenkin, että ”*ottaen huomioon*” -rakenteen kaltaista 2. infinitiivin instruktiivia käytetään usein irrallisena, lauseenvastikkeen tavoin (esim. ”*Edellä esitetyn huomioon ottaen ei tarvitse ihmetellä*”); silloin objekti voisi olla päätteellisessä muodossa ja sääntöön olisi syytä tehdä tätä vastaava viittaus. Ehdotus hyväksyttiin, ja samaan tapaan asia esitetään nykyäänkin.

Eräät muutkin Saarimaan esittämät objektisääntöjen väljennykset hyväksyttiin, esim. ”*Ranska julistettiin kolmannen kerran tasavallaksi*” (vaikka ”*kolmannen kerran*” on objektinsukuinen määrite, jonka kuuluisi objektisääntöjen perusteella olla päätteettömässä muodossa). Keskustelussa osa jäsenistä olisi ollut eräiden muidenkin kuin edellä mainittujen säännönmukaisuuden suhteen lievemmillä kannalla. Toisaalta esitettiin, ettei käytäntöä olisi päästettävä liian väljäksi ja että selvissä tapauksissa sääntöä olisi noudatettava. Sääntöjen selvennykseksi toivottiin hyviä tyyppiesimerkkejä. – Esitettiin myös toivomus, että julkaistaisiin kielenkäyttäjää varten yksinkertaiset, esimerkein valaistut ohjeet yleisimmistä kielenkäytön pulmakysymyksistä. – Saarimaan sittemmin (1947) julkaisema *Kielenopas* täytti ainakin osaksi tämän toivomuksen.

18.5.1945. MONIKON GENETIIVIN MONIMUOTOISUUDESTA

R. Nirvi oli laatinut nykyproosaan pohjautuvan tilastollisen selvityksen monikon genetiivimuotojen esiintymisestä (ks. Nirvi 1945). Selvityksen perusteella pohdittiin, olisiko monikon genetiivin monimuotoisuutta mahdollista supistaa, koska monissa sanoissa on kolme, neljä, jopa viisikin muotoa

(esim. *omena* : *omenien* ~ *omenoiden* ~ *omenoitien* ~ *omenojen* ~ *omenain*). Keskustelussa tultiin siihen tulokseen, että on vältettävä jyrkkiä muutos-ehdotuksia. Monimuotoisuudesta on myös hyötyä: siten saadaan tyyllistä vaihtelua. Vanhahtavana pidettyä *sanain*-tyyppiäkin osa jäsenistä piti miellyttävämpänä kuin *sanojen*-muotoa; *mataloiden*, *unelmoiden* -tyyppiä pidettiin ”analogisena kasvannaisena”; *-tten*-päätettä, joka on sekamuoto (esim. *huonetten* + *puiden*), muutamat olisivat mielellään karttaneet, ja mainittiin, että sellaisia muotoja kuin *kaupungeitten* olisi opetuksessa kehotettava välttämään; suffiksellista *-den*-genetiiviä (*maidensa*, *hampaidensa*) ei ollut mitään syytä karttaa (tosin tavallisempi muoto on *maittensa* jne.). Huomautettiin, että monikon genetiivin ohessa olisi otettava huomioon eräät muutkin sijat, joissa myös on samantapaista kaksimuotoisuutta (esim. *kaupunkeja* ~ *kaupungeita*). Varsinaista päätöstä ei tehty, mutta alustus jäi ohjeeksi: yksilöllinen maku yleensä määrää käytön ja normaaliproosassa on sallittava tyyllistä vaihtelua.

Nykykäytöstä: Uusimpienkin sanakirjojen (ks. *Kielitoimiston sanakirja*) taivutustyyppitaulukosta näkee, että monikon genetiivi on säilynyt edelleen yhtä monimuotoisena (ks. esim. *omenan* taivutus). – Vaikka taivutusmuodot *omenojen*, *omenain* ja *sanain* ovat harvinaisia, nekin esitetään vielä, tosin sulkeissa.

18.5.1945. SANOJEN LYHENTÄMISESTÄ

Käsiteltiin Aarni Penttilän laatimaa lyhenneluetteloa, joka on laajin ja perusteellisimmin esitys, mitä siihen mennessä oli tehty. Se sisältää ohjeita myös lyhenteiden taivutuksesta ja muusta käytöstä. Penttilä huomautti erikseen mm., että *sot.hallinto*-tyyppisissä tapauksissa käytäntö oli menossa yhdyssiivittämään suuntaan (aik. *sot.-hallinto*), välipisteetön lyhennystapa oli voittamassa alaa (*m.m.* > *mm.*, *j.n.e.* > *jne.*), loppupisteetöntä lyhennysten merkitsemistä voitiin laajentaa (esim. *mk*-lyhenteen mukaan *kr*, *fr*, *rpl*). Penttilän mielestä voitiin myös ajatella taivutusmuotojen liittämistä lyhenteeseen ilman kaksoispistettä sellaisissa tapauksissa kuin *KOPssa*, *kkn*. Tämä taivutustapa ei kuitenkaan mennyt läpi silloin, eikä sitä ole hyväksytty myöhemminkään.

Lyhennekokouksessa oli mukana myös pari Suomen Standardisoimislautakunnan edustajaa. He kertoivat lautakunnassa tekeillä olevasta lyhen-

neluettelosta, johon otettavien kansainvälisten mittayksiköiden lyhenteet menevät osaksi ristiin kielivaliokunnassa käytettävien kanssa, etenkin aikayksiköiden lyhennyksissä. Pahin ristiriita on *tunnin* ja *tonnin* lyhenteessä (tunti $t > h$, tonni $tn > t$). Asiasta oli keskusteltu samojen edustajien kanssa jo 9.12.1937 sekä 20.2. ja 29.3.1939 (liite 2), kun edellinen kielivaliokunta käsitteli lyhenteitä. Uudelleen nostettiin esiin myös vanha kiista päätteiden merkitsemisestä lyhenteiden jälkeen (esim. ”100 m juoksu” > po. 100 m:n juoksu. (Ks. 5.6.)

Valiokunnan hyväksymien lyhenneohjeiden jatkokäsittelystä: Penttilä julkaisi lyhenneluettelonsa *Virittäjässä* 1945. Seuraavan vuoden alkupuolella hän ilmoitti työjaostolle (pk. 5.2.1946), että *Virittäjän* artikkelissa oli lyhenteiden taivutuksen ohjeissa yksi kohta hieman muuntunut: siinä on merkitty *g:issa*, *%:eina*, jotka ovat ristiriidassa sen jo hyväksytyn ohjeen sanamuodon kanssa, että ”tällöin ei kiinnitetä mitään huomiota sanan vartalossa asianomaisessa muodossa mahdollisesti esiintyvään aste- tai muunlaiseen vaihteluun”. Työjaosto tuli keskustelussa kuitenkin siihen tulokseen, ettei ollut tarpeellista ryhtyä oikaisemaan *Virittäjään* tullutta merkintäohjetta, koska ”vartalon viimeisen vokaalin ja monikon *i:n* diftongin merkitsemisellä voidaan saada merkinnän selvennyttä”. Näin saatiin vahingossa (?) ohje, joka osittain on voimassa edelleen. (Ks. esim. *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas*, jonka mukaan *i*-loppuisen sanan monikkotaivutuksessa voidaan monikon *i:n* edelle merkitä selvyuden vuoksi *e*, esim. *%:eina*. Ohje ei kuitenkaan koske muita vokaaleja; siten on esim. *g:issa*, ei ”*g:issa*”).

12.10.1945. KONJUNKTIOIDEN KUN JA KUIN KÄYTÖSTÄ

Saarimaa esitti alustuksessaan, että *kun*-sanana käyttö oli lisääntynyt *kuin*-sanana kustannuksella ja käytäntö siten etääntynyt Setälän kieliopin kannasta. Siksi oli tarpeen määrittää uudelleen näiden konjunktioiden käytön rajat. Tavallinen ja suurin piirtein riittävä ohje oli ollut, että *kun* ilmoittaa aikaa, *kuin* vertaamista. Eräissä tapauksissa ei kuitenkaan ollut ilman muuta selvää, kummasta oli kysymys. Ne eivät sitä paitsi olleet ainoat näiden konjunktioiden merkitystehtävät; *kun*-sanalla on myös syytä, ehtoa ja myönnytystä ilmaiseva merkitys. Saarimaa tarkasteli Setälän esimerkistöön nojautuen *kun*- ja *kuin*-sanojen nykykäytön rajoja ja totesi, että jos *kuin* rajoitetaan selvää vertausta (tai myös relatiivisuutta) ilmoittavaan

käyttöön, saadaan *kun* esim. seuraaviin temporaalisiin sanaliittoihin, joissa useissa oli tähän asti ollut horjuvuutta: *aina kun, heti kun, joka kerta kun, samalla kun, samalla kerta kun, samaan aikaan kun, sen jälkeen kun, siihen aikaan kun, siihen asti kun, siitä lähtien kun, siksi kun, sillä aikaa kun, sillä hetkellä kun, sinä aikana kun, siksi kun*. *Kuin* olisi temporaalisessa sanaliittokonjunktiossa, jos se viittaa vertausta ilmoittavaan adverbiin: *ennen kuin, niin kauan kuin, niin pian kuin*. Valiokunta yhtyi pääosin Saarimaan esitykseen, mutta varsinaista päätöstä ei tehty. (Ks. Saarimaa 1946b; aiemmin esillä 29.5.1931.)

Nykykäytöstä: Saarimaan esitys *kun*- ja *kuin*-konjunktoiden käytön rajoista on suurin piirtein nykyisenkin kielenkäytön mukainen. Se johtuu paljolti siitä, että hän sisällytti *kun*–*kuin*-alustuksensa lähes sellaisenaan 1947 julkaisemaansa *Kielenoppaaseen*, joka vakiinnutti näiden konjunktoiden käytön. – Suomen kielen lautakunta käsitteli asiaa 2012, ja hyväksyi muutamaaan rajatapaukseen kummankin konjunktin: *sitä mukaa kuin ~ kun, samalla kun ~ kuin, sen aikaa kun ~ kuin*.

12.10.1945. VÄLIMERKIT: PILKKU

Saarimaan laatiman alustuksen pääajatus oli, että ”kieliopillis-loogillisen” pilkkutuksen periaatteita olisi jonkin verran lievennettävä ja että taukopilkkutukselle (Saarimaa: ”paussipilkutus”) olisi tehtävä joitain myönnytyksiä. Joka kieleen eivät kuitenkaan sovellu samat pilkkutussäännöt, ja suomen kielen ominaislaadun vuoksi olisi pyrittävä noudattamaan sille soveltuvaa pilkkutusjärjestelmää (lähinnä kieliopillista pilkkutusta).

Nykykäytöstä: Saarimaa otti laatimansa pilkkualustuksen lähes sellaisenaan pilkkuohjeeksi *Kielenoppaaseen*. Se on ohjannut monen sukupolven pilkkukäyttöä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että hänen esittämäänsä pilkkutusohjeita on myöhemmin alettu tulkita tiukemmin kuin hän tarkoitti. Etenkin hänen ajatuksiaan taukopilkkutuksesta – vastakohtana kieliopilliselle pilkkutukselle – ei ole myöhemmissä pilkkuohjeissa juuri näkynyt. Vähälle huomiolle on jäänyt myös Saarimaan pilkkuohjeidensa lopuksi esittämä liberaali väljennys: ”Tarkka kieliopillisen pilkkutuksen noudattaminen ei silti ole tarpeellista. Monet käyttävät meilläkin pilkkua varsinkin eri lauseiden välissä paljon vähemmän kuin kieliopin säännöt edellyttävät. Tämä vapaus on sallittava ainakin sellaisille henkilöille, jotka osaavat

sitä käyttää ja siinä noudattavat joitakin periaatteita. Mutta sääntöjen yläpuolelle asettuvankin on tunnettava säännöt ollakseen niitä viisaampi.” (Saarimaa 1947: 129.)

Nykykäytöstä: Pilkkusääntöjä on käsitelty myöhemmin 1969 ja 2006, mutta pääosin ne ovat pysyneet ennallaan pieniä väljennyksiä lukuun ottamatta.

10.12.1945. VIERASPERÄISTEN SANOJEN VOKAALISOINTUSUHTEISTA

Sadeniemi oli laatinut alustuksen eräiden vierasperäisten sanojen vokaalisointusuhteista. (Asiaa oli käsitelty jo aiemmin 17.2.1942, liite 2.) Hän oli koonnut tapausryhmittäin sanoja, joissa vastoin suomen vokaalisointua esiintyy sekä etuvokaaleja (*ä, ö, y*) että takavokaaleja (*a, o, u*) ja joiden taiputuspuutteiden vokaalin valinnassa on sen tähden horjuntaa (*marttyyria* vai *marttyyriä*?). Varsin vakiintunut oli jo silloin ohje, että kyseiset sanat taipuvat etu- tai takavokaalisina viimeisen tällaisen vokaalin mukaan (*e* ja *i* ovat neutraaleja vokaaleja eivätkä vaikuta asiaan). Asia otettiin esiin sen tähden, että monia sanoja taivutettiin yleisesti tämän ohjeen vastaisesti, esim. ”karamellejä”, po. *karamelleja*. Keskustelussa pohdittiin syitä siihen. Ohje päätettiin pitää pääosin entisellään (*karamelleja*) pientä väljennystä lukuun ottamatta: *marttyyrin* taiputuksessa hyväksyttiin etusijaisen muodon *marttyyria* rinnalle myös *marttyyriä*; *y:n* katsottiin siten rinnastuvan *e:hen* ja *i:hin* etenkin toisessa, painottomassa tavussa. Monissa tapausryhmissä Sadeniemi oli takavokaalisen päätteen kannalla (*analyttisuus*), mutta valiokunnassa päätös jäi osin epämääräiseksi. Ehdotettiin myös, että joissain tapauksissa etu- ja takavokaalinen asu jätettäisiin kilpailemaan keskenään (*analyttisuus ~ analyttisyys*). (Ks. Sadeniemi 1946b.)

Nykykäytöstä: Myöhemmin (1972) asiaa käsiteltiin kielilautakunnassa uudelleen, ja silloinkin päädyttiin samaan perusohjeeseen kuin jo 1945, esim. *syklaamia, kyklooppia, följetongia; afääriä, monttööriä, atmosfääriä, kondutööriä; marttyyriä ~ marttyyria, analyysiä ~ analyysia*. Sama ohje on pätenyt viime aikoihin saakka mutta on parhaillaan (2014) muutosvaiheessa (esim. *karamellejä?*).

10.12.1945. HAJOTTAA VAI "HAJOITTAA"?

Rapolan alustuksen perusteella käsiteltiin eräitä kolmitavuisia *o(i)tta*-verbejä, joiden kirjoitusasu edelleen horjui (*hajottaa* vai "hajoittaa"? *karkottaa* vai "karkoittaa"?). Horjuntatapauksissa päätettiin suosittaa *i:ttömyyttä*. (Ks. myös pk:t 19.3. ja 16.4.1930, liite 2; verbityypin kirjoittamisen aiemmista vaiheista ks. lukua 5.3.)

10.12.1945. YHTEEN JA ERILLEEN KIRJOITTAMINEN

Aarni Penttilä esitti laajassa alustuksessaan (14 sivua) sanojen yhteen ja erilleen kirjoittamisen vakiinnuttamiseksi varsin yksityiskohtaisen säännösten. Sen mukaan yhteen ja erilleen kirjoittamisella voidaan ilmaista eri seikkaa: kun kummallakin liiton osalla on suhteellisen itsenäinen asema, silloin erilleen kirjoittaminen pannaan etusijalle. Valiokunta totesi, että näin laajaan kysymykseen ei vielä ollut mahdollista saada lopullista selvitystä ja sääntöjä. Todettiin, että erilleen kirjoittaminen oli lisääntynyt ja usein onkin etua siitä, että säästytään tarpeettoman pitkiltä sanoilta. Tyylyisistä on kuitenkin tärkeää, että voidaan käyttää kumpaakin kirjoitustapaa. Keskustelussa tuli esille myös tavuviivan käytön välttämättömyys ilmaustyyppissä *Eläköön*-laiva, *Rein-virta*, *uusi-sana*. – Penttilä julkaisi alustuksensa oppaassaan *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi* (1948).

1.3.1946. NTU, UTU -JOHTIMISET VERBIT

Sadeniemi selvitteli alustuksessaan, voisiko kyseisissä verbijohdoksissa (esim. *jakautua* – *jakaantua*) päästä eroon kahtalaisuudesta. Alustuksen mukaan *utu*-johtimisia verbejä on runsaammin. Voita isiinko siksi *ntu*-johtimiset "uhrata" enemmistön hyväksi? Alustaja ei kuitenkaan itse halunnut suositella näin radikaalia toimenpidettä. Valiokunta asettui alustajan kannalle: "Kieli on automaattisesti hakeutunut yhteen päätyyppiin. Kuitenkin rinnakkaisasu on sallittava sekä tyylyisistä että sen vuoksi, että joissakin tapauksissa on merkityksen eroa (*vakautua* – *vakaantua*) ja toisissa tapauksissa *ntu*-johdin on selvästi yleisempi (esim. *velkaantua*)."

20.5.1946. YHDYSSANAN MÄÄRITEOSAN (= ALKUOSAN) SIJAMUOTO

Saarimaa oli pannut merkille alustuksessaan ”Nominatiivi yhdyssanan määräysosana genetiivin asemesta”, että yhdyssanan määriteosana oli alettu käyttää usein nominatiivia genetiivin sijasta etenkin uusia sanoja sepitettäessä. Genetiivialkuisina tällaiset sanat voidaan usein kirjoittaa sanaliitoiksi (= kahdeksi sanaksi). Saarimaa myönsi, että joissain tapauksissa nominatiivi määriteosana saattaa olla paikallaan: ”Jos on sekä nom. että gen. käytännössä, nom. edustaa laajempaa kielellistä funktiota: *autoasennus* on autossa suoritettavaa, *autoon* liittyvää asennustyötä (mutta *autonasennus* on loogillisempi), *orkesterisoitto* on muuta kuin orkesterin soittamista, *sammakkouinti* on sammakon tapaan uimista, *keisarileikkausta* ei suoriteta keisarille eikä sitä suorita keisari, *sankarikuolema* ei ole sama kuin jonkun yksityisen teko, *rekipeitto* ja *reenpeitto* ovat eri asioita jne.”

Kielivaliokunta myötäili Saarimaan genetiivialkuisuutta suosivia periaatteita, mutta toisenlaisiakin mielipiteitä tuotiin esille: Kaavamaiseen yhdenmukaisuuteen ei ole mahdollista päästä, sillä vanhoja ja vakiintuneita yhdyssanoja ei pitäisi radikaalisti muuttaa. Yleisessä kielenkäytössä näyttää olevan pyrkimystä nominatiivialkuisuuteen, joka useasti tuntuu olevan helppokäyttöisempi, varsinkin konsonanttivartaloisissa sanoissa. Muut nominatiivialkuiset sanat vaikuttavat yleistävästi, ja epäjohdonmukaisuutta on kansankielessäkin. Genetiivillä on yleensä yksilöistävä merkitys (vrt. *taulukkauppa* – *taulukkauppa*). (Ks. lukua 5.12.)

20.5.1946. NEN-LOPPUISTEN VIERASPERÄISTEN ADJEKTIIVIEN LYHENTÄMINEN

Katsottiin, että sellaiset adjektiiviset asut kuin *positiivi*, *sosiaali*, *momentaani* voidaan panna kilpailemaan *nen*-loppuisten rinnalle sillä perusteella, että monet niistä olivat jo yleisessä käytössä. – Asiaa käsiteltiin uudelleen kielilautakunnassa 11.12.1967, jolloin päätettiin suosittaa ”suurta varovaisuutta lyhyiden muotojen suhteen”.

20.5.1946. ERISNIMIÄ

Esiteltiin SKS:n etunimitoimikunnan ja kielivaliokunnan työjaoston laatimaa etunimiluetteloa, jossa on n. 900 nimeä. Aloite luettelon laatimiseksi

oli lähtenyt oikeusministeriöstä, joka oli pyytännyt selvitystä siitä, mitä nimiä olisi pidettävä miesten, mitä naisten niminä. Luettelo julkaistaisiin myös tekeillä olevassa etunimioppaassa. (*Etunimikirja*. Toim. Hannes Teppo ja Kustaa Vilkuna. SKS 1947.)

Etunimiluettelon käsittelyssä tuotiin esiin mm. seuraavia näkökohtia: Vaikeasti taivutettavia ja äännettäviä nimiä ei olisi suositeltava, ei myöskään vierasperäisiä nimiä (paitsi tietysti niiden kotoistuneita muotoja). Useita ”hempeäsävyisiä” nimiä olisi karsittava, samoin sellaisia, joista voi arvella koituvan ikävyökyksiä omistajalleen. Samoin olisi poistettava kansanomaisia, tyyliarvoltaan arkipäiväisiä väännöksiä. (Ks. Vilkuna 1948.)

KIELIVALIOKUNNAN TYÖJAOSTO

8.1.1946. PREDIKAATIN LUKU

Pohdittiin, mikä on predikaatin luku silloin kun subjektina on jonkin kokonaisuuden monikkomuotoinen nimi, esim. *Raittiuden ystävät kutsuu ~ kutsuvat* (muita monikkomuotoisia nimiä ovat esim. *Helsingin Sanomat*, *Yhdysvallat*, *puolustusvoimat*). Kun tällainen subjekti saattaa esiintyä vastaavanlaisen yksikkömuotoisen subjektin rinnalla (esim. *Yhdysvallat esittää – Englanti esittää*) ja kun esim. lauseessa ”Pakolaiset on Linnankosken teos” ilmeisesti tulee kysymykseen vain yksikkö, pantiin yksikön käyttö etusijalle, mutta jätettiin ilmaukset vielä kilpailemaan.

Nykykäytöstä: Myöhemmin yksikkömuoto on yleistynyt, joten nykykielessä on ensisijaisesti: *Raittiuden ystävät kutsuu*. Tosin monikkokin on monissa yhteyksissä aivan luonteva: *Jokerit voitti(vat)*; *Perussuomalaiset nosti(vat) kannatustaan*. Yksikkömuotoinen predikaatti korostaa koko ryhmää, monikkomuotoinen taas kutakin ryhmän yksilöä.

8.1.1946. SUKUNIMIÄ

Eräät appellatiivit (tai appellatiivisluonteiset) sanat siirtyvät sukuniminä usein toiseen taivutuskategoriaan, esim. *Aarne* : *Aarnen*, *Kunnas* : *Kunnaksen* (vrt. *Aarneen*, *Kunnaan*). *Aarnen* tapaisten nimien toivottiin pysyvän appellatiivien taivutuksessa (*Rinne* : *Rinteen*, *Pore* : *Poreen*, *Laine* : *Laineen*). Koska *s*-loppuisia sanoja kuuluu runsaasti *-ksen*-taivutuksen kategoriaan (esim.

kannas, sormus, varis, siimes) ja vastaavat sukuniminä esiintyvät sanat (tai saneet), esim. *Saalas, Oras, Talas, Porras, Harmas*, ovat yleisesti sopeutuneet niihin, oltiin sitä mieltä, ettei tätä suuntausta ole syytä vastustaa. Rapolan mielestä *-aan*-taivutus olisi silti sukunimissäkin sallittava. (Päätöstä ei tehty.) – Nykyisistä ohjeista ks. *Sukunimien taivutus*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 28. Helsinki 2011 (Jatkuvasti päivitettävä aineisto). <http://kaino.kotus.fi/sukunimientaivutus/>

8.1.1946. PAIKALLISSIJOISTA

Jonkin laitoksen eri osastoista puhuttaessa esiintyy vaihdellen sisä- ja ulkopaikallissijoja: *kirurgisella osastolla ~ kirurgisessa osastossa*. ”Vaikka ulkopaikallissijojen käyttö perustunee vieraaseen esikuvaan, se on varsin yleistä, ja kun siitä ei liene vahinkoa, sitä pidettiin sallittavana.” (Paikallissijoista aiemmin ks. pk. 5.6.1941.)

20.2.1946. JOKU, JOKIN

Pronominien *joku* ja *jokin* rajankäyntiä pohdittiin Eeva Lindénin ja Jouko Vesikansan alustusten pohjalta. Myönnettiin, että on osaksi ajattelemattomasti ja kaavamaisesti pyritty yhdenmukaistamaan käytäntöä siten, että *joku* olisi aina henkilö ja *jokin* eläin, eloton olio tai asia. Kansankielessä tätä eroa on jonkin verran, mutta ei johdonmukaisesti. *Joku*-sanana nelitavuiset taivutusmuodot ovat niin hankalia (*jotakuta* ym.), että sekin vaikuttanee *jokin*-sanana käytön suosimiseen.

Keskustelussa päädyttiin seuraavaan jakoon:

- 1) yksinään substantiivisesti esiintyessään *joku* tarkoittaisi aina henkilöä (*ulkona liikkuu joku*);
- 2) samoin *jokin* tarkoittaa aina oliota tai asiaa (*komerossa rapisee jokin*);
- 3) adjektiivisessa käytössä ei olisi syytä jyrkkään erontekoon, vaan voitaisiin käyttää molempia sanoja sekaisin, kuitenkin sillä rajoituksella että
- 4) numeraalisessa merkityksessä (*muutama, harva* jne.) käytettäisiin sanaa *joku*, epäselvissä tapauksissa sen sijasta *jokunen*. (Huom. Ohjetta tarvittiin mm. tekeillä olevaa *Nykysuomen sanakirjaa varten*; Lindén 1946; Vesikansa 1946.)

20.2.1946. HÄN VAI SE?

Sadeniemi toi esiin, että kansankielessä *hän* ja *se* -pronominien käytössä ei ole niin jyrkkää eroa kuin kirjakielessä ja että puhekielessä ei olisi syytä ehdottomasti vaatia aina käyttämään henkilöstä *hän*-sanaa. Asiasta ei pöytäkirjan mukaan keskusteltu.

2.9. JA 30.9.1946. NÄKYVÄISYYS VAI NÄKYVYYS?

Johto-oppia. Ensimmäisestä partisiiipista (eli *va-*, *vä*-loppuisesta) johdettujen *nen*-loppuisten adjektiivien *isuus* (*isyys*) -johdosten ongelma: *vaisuus* vai *vuus* (*väisyys* vai *vyys*)? Asia otettiin esille Paavo Nummisen poleemisen kirjoituksen (1946) johdosta. Hän oli pannut merkille pyrkimyksen syrjäyttää kielestä johdokset *vaisuus*, *väisyys*. Hän kritisoi etenkin muutosta *näkyväisyys* > *näkyvyys*. Sihteeri Teppo velvoitettiin tutkimaan asiaa. Hän laati luettelon, jossa kyseiset johdokset oli jaettu kolmeen ryhmään: sellaisiin, joihin suositellaan lyhyempää, *vuus* (*vyys*) -loppuista asua (*kannattavuus*, *näkyvyys*), sellaisiin, jotka saattavat esiintyä molemmissa asuissa ja joilla joskus voi olla eri merkitys (*eroavuus* ~ *eroavaisuus*, *häilyvyys* ~ *häilyväisyys*), ja sellaisiin, jotka esiintyvät enimmäkseen tai yksinomaan pitempiasuisina (*varovaisuus*, *säästäväisyys*). Valiokunta hyväksyi luettelon kannanotokseen, ja se julkaistiin *Virittäjässä* Nummisen artikkelin lopussa (1946: 496–497).

30.9.1946. LLINEN- JA INEN-LOPPUISET VIERASPERÄISET ADJEKTIIVIT

Sadeniemen alustuksen aiheena oli tyyppi *optillinen* ~ *optinen*. Todettiin, että mm. lääkärien, teknikkojen ja biologisten piirissä on pyrkimystä lyhyempään asuun, ja päätettiin alustajan ehdotuksesta suositella sitä, milloin pitempää muotoa ei katsota jo vakiintuneeksi. (Ks. Sadeniemi 1946a.)

Nykykäytöstä: Asiaa käsiteltiin uudelleen 1957 (ks. liite 4), jolloin päätettiin suositella lyhyempää muotoa: *optillinen* > *optinen*, *kosmillinen* > *kosminen* jne.

18.11.1946. PAIKANNIMIEN TAIVUTUS

Käsiteltiin Eino Leskisen laatimaa luetteloa Suomen kaupunkien, kauppaloiden, maalaiskuntien ja vastaavien yhdyskuntien nimien taivutuksesta. Poikkeuksellisten ja kahtalaista taivutustapaa noudattavien nimien suh-

teen päädyttiin seuraavaan periaatteeseen: paikkakunnan vanhemman väen käyttämän taivutustavan rinnalle olisi sallittava myös vastaava enemmistön, usein nuoremman polven, käyttämä tapa, esim. *Tyrväässä* (*Tyrväällä*), *Haukivuorella* (*Haukivuorella*). (Ks. Leskinen 1946.)

Nykykäytöstä: Leskisen luettelo oli tärkeä pohjatyö, kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimistossa laadittiin 1980-luvulla Suomen asutusnimistä ja niiden taivutuksesta Ritva Korhosen toimittamana teos *Alastarolla Ylistarossa* (1990). Päivitettävä verkkoversio Asutusnimihakemistosta on nykyään *Kielitoimiston sanakirjan* osana.

16.12.1946. ASUKKAANNIMIEN MUODOSTUKSESTA

***la* (lä) -loppuisista paikannimistä johdetut *lainen* (läinen) -muodot.** Pohdittiin kysymystä, onko nimen *la*-aines *lainen*-johdoksen edellä säilytettävä vai ei, esim. *hollolalainen*, *käpyläläinen*? Selvyden vuoksi pidettiin suositeltavana *hollolalainen*-, *käpyläläinen*-muotoja (ei siis *hollolainen* jne.), ettei tule sekaannusta tyyppiin *Tervo* : *tervolainen*. Tosin on vanhastaan esimerkkejä lyhyemmästä tyypestä, esim. *karjalainen*; kansankielessä esim. *Kokkila* : *kokkilaiset*. (Suurin piirtein samaan suositukseen päädyttiin Kotikielen Seuran kokouksessa jo 1901; ks. Virittäjä 1901: 126.)

Nykykäytöstä: Päivitettävä verkkoversio asukkaannimistä on Asutusnimihakemiston yhteydessä *Kielitoimiston sanakirjan* osana.

16.1.1947. ALKAA TEHDÄ ~ TEKEMÄÄN

Luettiin lehtori Ahtinen-Karsikon kirje, jossa hän esittää, että olisi hyväksyttävä *alkaa*-verbin yhteydessä kolmannen infinitiivin illatiivi (*alkaa tekemään*), koska ”kansa käyttää sitä kaikkialla”. Esitys ei saanut kannatusta: oltiin sitä mieltä, että ”*alkaa*-verbin luonne on edelleen säilytettävä transitiivisena”. Illatiivi sen sijaan sopii *ruveta*-verbin yhteyteen, jonka vanhan konkreettisen merkityksen mukaiseen käyttöön se kuuluu: *ruveta johonkin* – *ruveta tekemään*. Rapola huomautti, että joskus, sellaisessa lausemuodossa kuin *ilmestymään alkaessaan* lehti ilmoitti –, kolmannen infinitiivin illatiivi tuntuu luontevalta. Koska tapaus on poikkeuksellinen, sitä ei pidetty suositettavana.

Nykykäytöstä: Ilmauksen *alkaa tekemään* hyväksyminen on ollut kielilautakunnassa esillä viime vuosikymmeninä useamman kerran: suomen

kielen lautakunnassa 1983 ja 2004. Vuonna 2004 uusi päätös oli jo lähellä. Tällöin käydyin keskustelun perusteella ehdotettiin *Kielitoimiston sanakirjaan* lisättäväksi *alkaa tehdä* -ilmauksen yhteyteen: puhutussa kielessä myös *alkaa tekemään* (lisäys tehtiin 2004). Viimeksi asiaa käsiteltiin lautakunnassa 2014, ja tällöin *alkaa tekemään* hyväksyttiin yleiskieleen (ks. lukua 5.13.)

27.1.1947. LUONTOINEN – LUONTEINEN – LUONTAINEN

Jouko Vesikansan *Nykysuomen sanakirjaa* varten laatiman alustuksen pohjalta pohdittiin rajankäyntiä adjektiivien *luontoinen* ja *luonteinen* välillä. Joissain kohdissa jako oli lautakunnan mielestä liian jyrkkä: Alustuksen esimerkin ”isänsä luonteinen tyttö” rinnalle on syytä lisätä ”isänsä luontoinen tyttö”, koska voi yhtä hyvin olla kysymys *luonnosta*, esim. tavoista, käyttäytymisestä tms., kuin *luonteesta*. Sitä alustuksen kohtaa, johon oli merkitty esineistä ja asioista puhuttaessa yksinomaiseksi *luonteinen*, esitettiin lievennettäväksi siten, että joskin tendenssi on *luonteisen* käytön suuntaan ja sitä suositellaan, olisi sallittava rinnalle myös *luontoinen* (asia on *arkaluonteinen* ~ *arkaluontoinen*). (Ks. Vesikansa 1947.) – Nykykielen sanakirjoissa *luontoinen* ja *luonteinen* esitetään edelleen samoin (ks. esim. *Kielitoimiston sanakirja*, 2012).

14.4.1947. HELÄHDYS VAI HELÄYS? HELÄHDYTTÄÄ VAI HELÄYTTÄÄ?

Arvo Keinonen alusti kyseisistä muototyypeistä *Nykysuomen sanakirjaa* varten.

Katsottiin, että nykyisen kirjallisuuden kannalta on annettava alustajan esityksen mukaan toistaiseksi vapaus kummankin muototyyppin käytölle. (Ks. Keinonen 1947.)

15.12.1948. PAINOTTOMAN TAVUN / ERÄISSÄ TAPAUKSISSA

Tunkelon alustuksen kysymyksiä: *joukottain* vai *joukoittain*; *liipasin* vai *liipaisin*? Onko aina käytettävä *i*:tä mm. sanoissa *ajoittain*, *riveittäin*, *asteittain*, *sivuittain*? Jos näin katsotaan, pitäisi olla myös *vuoroittain*, *joukoittain*, *jakoittain*, *vaiheittain*, *sadoittain*, *laseittain* jne.

Ei haluttu asettua *i*:llisyyden (monikkovartaloisuuden) kannalle, kun yleisessä käytössä on yksikkövartaloisia muotoja (*joukottain*, *vuorottain*).

Esim. *laseittain* ~ *lasittain*, *riveittäin* ~ *rivittäin* saattavat esiintyä eri merkitystehtävissä; pitäisikö ero säilyttää?

Ei voitane yhdenmukaistaa: *paikoitellen*, *vuorotellen*. (Ks. Teppo 1948.)

SANASTOA

Tähän on koottu nykykielen kannalta tärkeimpiä SKS:n kielivaliokunnan ja sen työjaoston kokouksissa käsiteltyjä sanastoasioita, lähinnä sanaehdotuksia mutta myös joitain sananmuotoja ym. sanaongelmia:

20.1.1945

keino-alkuisten sanojen käyttöä ei tulisi lisätä mutta ei myöskään jyrkästi vastustaa etenکään silloin, kun ilmaistaan menetelmää, joka korvaa luonnollisen, esim. *keinokastelu*. Muuten, esim. konkreettisesta teon tuloksesta puhuttaessa, suositetaan *teko*-alkuisia sanoja, esim. *tekosuoli*.

9.3.1945

toimija ehdotus ”agentin” suomennokseksi

10.4.1945

hitiö ehdotus ”bakteerin” suomennokseksi (Otettiin *Nykysuomen sanakirjaan* mutta ei yleistynyt.)

14.11.1945

heiluriovi suomennos ruots. sanalle ”pendeldörr”

keväistää suomennos verbille ”jarovisoida” (= kehittää siemen keväällä kylvettäväksi)

19.9.1945

kauppaedustaja ”kauppatkustajan” tilalle, jossa katsottiin olevan vanhahvaa sävyä

5.2.1946

talousmyymälä ”siirtomaantavaramyymälän” ja ”sekatavaramyymälän” tilalle

21.3.1946

kuvaamataito ”piirustuksen” sijaan

käsityö (sisältää myös metallityön ym.) ”veiston” sijaan

”kaunokirjoitus”-sanakin oli esillä, mutta sille ei keksitty parempaa ilmausta

25.4.1946

pääsyutkinto aik. ”sisäänpääsyutkinto”

päättötutkinto aik. ”ulospääsyutkinto”

2.9.1946

järkeistää suomennos ”rationalisoida”-verbille (muita ehdotuksia ”järjittää” ja ”järjentää”)

4.11.1946

pintateitse ’postin kuljettamisen tapa silloin, kun se tapahtuu maitse ja vesitse’ (*ilmateitse* kuljettamisen vastakohtana)

nalli suomennosehdotus sanalle ”jumbo” ’viimeiseksi jäänyt kilpailija t. joukkue’ (huom. ”jäädä kuin nalli kalliolle”)

16.1.1947

viihdemusiikki suomennos sanalle ”underhållningsmusik”. Yleisradiosta tiedusteltiin suomennosta; ehdotettiin ensin ”helppotajuinen musiikki”, ”yleistajuinen musiikki”. Järjestettiin sanakilpailu yhdessä *Suomen Kuvalehden* ja Yleisradion kanssa: sen voitti sana *viihdemusiikki* (6.10.47; ks. lukua 5.17).

kuultokuva suomennos ”diaposiivi”-sanalle

kuvanheitin suomennos ”projektori”-sanalle

raina, filmiraina = filminauha (”raina on spesiaalisempi kuin monimerkityksinen nauha, jota filmialalla on paljon käytetty”)

16.1. JA 24.2.1947

muovi suomennos *plastic*-sanalle (yhteistyössä Kemian keskusliiton kanssa)

14.4.1947

lehtiläs ”sanomalehtimiehen” sijaan (ei tullut käyttöön)

marmelo ”marmelaatin” sijaan; vrt. *hyytelö, jäätelö* (Suositeltiin Huhtamäki oy:lle ja otettiin ehdotuksena *Nykysuomen sanakirjaan*; ei tullut käyttöön.)

19.5.1947

keskeislyriikka ”keskuslyriikan” sijaan

5.10.1947

kärpänen suomennosehdotus ”hobby”-sanalle

2.11.1947

jatkosota ehdotus vuosien 1941–1944 sodan nimitykseksi

asuttaa ehdotus sodan jälkeiselle siirtolaisten asutustoiminnalle

11.10.1945, 2.9.1947 JA LOKAK. 1948

keho ’elävän ruumiin’ merkitykseen, keksittiin lääkäripiireissä (myös Teppo mukana) 1945. *Kehon* yleistyessä *ruumis*-sana alkoi rajautua vain ’kuolleen’ merkitykseen. Kielivaliokunta otti kantaa siihen, että *ruumis*-sanana tuli säilyä sekä elävän että kuolleen merkityksessä. (Kiista jatkui useamman vuoden; ks. lukua 5.14.)

LIITE 4. MYÖHEMPIEN KIELILAUTAKUNTIEN TÄRKEIMMÄT PÄÄTÖKSET

Suomen Akatemian kielilautakunnassa (vuodesta 1949) ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suomen kielen lautakunnassa (vuodesta 1976) käsiteltyjä kieli- ja sanastoasioita

- infinitiivin objektin sija 1950 (uusi käsittely 1986)
- *o(i)tta*-verbejä (*kehottaa* jne.); Matti Sadeniemen laatima luettelo 1953
- *ruoan* vai *ruuan*? (aik. käsittely 1931: *ruoan*); kirjoitusasu *ruuan* hyväksyttiin 1954 (uudelleen 1978)
- sisä- vai ulkopaikallissija? Hyväksyttiin ulkopaikallissija: kirjoittaa *paperille* ~ *paperiin*, *taululle* ~ *tauluun*, taulu on *seinällä* ~ *seinässä* 1954
- *rauhanomainen rinnakkaiselo* < *peaceful coexistence* 1956
- *optillinen* > *optinen*, *kosmillinen* > *kosminen* jne. 1957 (aik. käsittely 1946)
- venäläisten nimien kirjoittaminen suomen kielessä 1958 (käsitelty myös mm. 2006)
- vahva-asteisten muotojen *harakkoina*, *harakkoihin* rinnalle hyväksyttiin heikkoasteiset muodot *harakoina*, *harakoihin* 1958
- kotieläinrotujen nimitykset (suos. genetiivialkuisena ja yhteen kirjoitettuna: *hannoverinhevonen*) 1958
- muodon *korkeihin* rinnalle hyväksyttiin *korkeisiin* 1960
- vieraskielisten nimien taivutus (*Bordeaux'n* ym.; lähes nykyiset ohjeet) 1961

- *samettijäätelö* < *soft ice*; *tiikki* < *teak*; *greippi* < *grape* 1961
- *viestintä* < *kommunikaatio*; *yhdentyä* < *integroitua* 1966
- *Etelä-Suomi* (vrt. *etelä-Suomi*), *Manner-Eurooppa*, *Järvi-Suomi* 1968
- *piirtoheitin*, *opetusheitin* < *overhead projector* 1968
- *rikas-*, *köyhä*-loppuiset 1972 (jäätiin samalle kannalle kuin NS:ssa); suomen kielen lautakunnassa 1994 ja 2001 (vähän muutoksia; ks. *Kielikello* 3/1994 ja 1/2002)
- saada t. tulla *tehdyksi* ~ *tehtyä*; *tehtyä*-muoto hyväksyttiin 1973 (aik. käsitelty Kotikielen Seurassa 1908, jolloin hyväksyttiin vain *tehdyksi*-muoto)
- *liennytyspolitiikka* < *détente* 1974
- koirarotujen nimitykset (*lapinpystykorva* ym.) 1983
- *neuloa* ja *kutoa* (merkitysten rajausta) 1981 (aik. käsitelty 1941; ks. *Kielikello* 2/1981)
- *pöytäkirjantarkastaja* vai *-tarkistaja*? (aik. käsitelty 1931: *pöytäkirjantarkistaja*) uusi suositus: *pöytäkirjantarkastaja* 1989 (ks. *Kielikello* 3/1989)
- Euroopan *liitto* ~ Euroopan *unioni* 1992 (kumpikin hyväksyttiin, mutta *unioni* vakiintui)
- *mustalainen* ~ *romani* (aik. ”romaani”) 1992, *mustalainen* > *romani*
- *neekeri* (tyyliväri: ’joidenkin mielestä halv.’ 1992 > ’us. halv.’ 2000); suositus: *mustaihoinen*, *musta* tms.
- *viive* (taiv. *viipeen* ~ *viiveen*) 1993 (aik. *viipeen*)
- *montaa*-partitiivi (hyväksyttiin määräyhteyksiin: ”*luin montaa kirjaa*”) 1995

- *huomioida* 'tehdä huomioita' 1976; hyväksyttiin myös merkitys 'ottaa huomioon' 1995
- possessiivisuffiksin käytön vähenemisestä keskusteltiin 1996
- kaksoispassiivi ("oltiin tehty" yms.; ei hyväksytty) 1997
- ulkomaisten saarivaltioiden ja saarten nimien taivutus (hyväksyttiin myös ulkopaikallissijat, esim. *Maltassa ~ Maltalla*) 2000
- *euroina* vai *euroissa* (hyväksyttiin myös *euroissa*) 2001
- *ulkomainen ~ ulkomaalainen* (hyväksyttiin "ulkomaalaiset opiskelijat") 2001
- hyväksyttiin ns. tavan adessiivi (*rakkaudella* ym.) 2003
- hyväksyttiin yleiskieleen verbit *uutisoida* ja *entisöidä* 2004
- väljennettiin nimikemääritteiden (titteleiden) taivutussääntöjä 2005
- *haltija > haltija* t. *haltia* (mytologisen olennon nimityksenä) 2013
- *alkaa tehdä ~ tekemään* (hyväksyttiin myös muoto *tekemään*) 2014

SUOMEN KIELEN LAUTAKUNNAN KANNANOTTOJA

- viestimissä käytettävien yritysnimien kirjoitusasu (2000)
- yliopistojen ja korkeakoulujen äidinkielisen kirjallisen viestinnän opetuksen vähäisyys (2004)
- EU:n alkutekstien parantaminen (2006)
- sukupuolineutraalin kielenkäytön edistäminen (2007)

– julkishallinnon nimien suunnittelu (2009)

– entisten kunnannimien säilyttäminen kuntaliitosten jälkeen (2012).

Lautakunta on myös lähettänyt vetoomuksen yliopistoille suomen kielen aseman turvaamiseksi korkeimman opetuksen kielenä (2010) ja osallistunut kommentoijana kielipoliittisen toimintaohjelman ”Suomen kielen tulevaisuus” laadintaan (2009).

HENKILÖHAKEMISTO

- Agricola, Mikael 14–15, 18, 28, 52–55, 175, 223,
231, 271, 300, 306
Ahlman, Erik 192
Ahlman, F. F. 69, 72, 75, 226
Ahlqvist, August 20, 26, 58–59, 61–63, 65, 69,
72, 74–75, 288
Ahma, Ilmari 128
Airila, Martti 37, 63, 77–79, 82–89, 91–92,
122, 129, 131–133, 169–173, 176, 183, 190,
211–212, 228, 249, 251, 259–265, 358–359,
368–370, 372–373, 375–378, 380, 385,
391–392, 395–397, 403, 405
Akiander, Mathias 117
Alava, Vihtori 207
Aminoff, T. G. 69, 73
Ariste, Paul 323
Astala, Keijo 224–225
Avellan, Gustaf (Kustaa) Adolf 27, 60, 72,
117–118
Bartsch, Renate 13, 19
von Becker, Reinhold 26, 34, 57–58, 61
Cannelin, Knut 21, 36–37, 63, 77, 79, 82–86,
88–89, 113–114, 116, 120–125, 127, 129–130,
160, 169, 173, 176, 183, 191–192, 200–201,
203–204, 210–212, 228–229, 249, 253, 259,
261–262, 265, 273–274, 293, 303, 358–359,
368–370, 372, 376–377, 379, 385–387, 392,
395
Collan, Fabian 60
Cooper, Robert 13, 17–18
Corander, Axel Gabriel 279, 302
Eronen, Riitta 143, 163
Europaeus, D. E. D. 57, 60, 73, 118
Finno, Jaakko 54
Florinus, Henrik 301
Frosterus, Juhana 56
Ganander, Christfrid 56, 216, 301
Geitlin, Johan Gabriel 301
Genetz, Arvid (ks. myös Jännes, Arvi) 34,
61, 63, 196, 204, 206, 226, 231–232, 321
Gottlund, K. A. 27, 57–58
Granit-Ilmoniemi, E. 77, 79
Haarala, Risto 241, 316
Haavio, Elsa 322
Hahnsson, J. A. 282, 369–370, 376
Hakulinen, Lauri 7, 25, 37, 40, 79, 82–83,
90–93, 95–96, 98–110, 113, 122–124, 128–129,
137–139, 141, 144, 149–152, 156, 158, 160–162,
173, 183, 193, 228, 230–231, 233–234, 246,
250, 264, 276, 286, 335, 359–360, 386–387,
390, 397, 403, 408
Hakulinen, Y. J. 404
Halonen, Tarja 270
Harviainen, Tapani 241
Haugen, Einar 13–14, 16–18
Heikinheimo, Seppo 280–281
Heikkinen, Vesa 330
Helenius, Carl 301
Hendell, Lauri 83, 88
Herlin, Ilona 306
Hiidenmaa, Pirjo 25, 42, 50, 341
Hoffman, Henrik 15, 55
Häkkinen, Kaisa 53, 74
Hämeen-Anttila, Väinö 238
Hästesko, F. A. 170, 173
Ikola, Osmo 25, 42, 47, 136, 142, 175, 202, 262,
274, 279–280, 287, 295–296, 299, 305, 363
Impiwaara, Heikki 231–233
Ingman, A. W. 27, 69–70, 72–76
Ingman, E. A. 60
Ingman (Ivalo), Santeri 209
Itkonen, Terho 25, 40, 42–43, 142, 255, 275,
287, 289, 296, 330–331, 360
Jahnsson, A. W. 278–279, 283, 302
Jahnukainen, Jaakko 219–220
Jespersen, O. 30, 32–35, 42
Julin, Anita 305
Juslenius, Daniel 215, 217, 301
Juteini, Jaakko 56–57
Juva, Kersti 195
Jännes, Arvi (Genets, Arvid) 196, 204–205,
210, 226–227, 231, 305
Järnefelt, Arvid 209
Järvi, Osmo 309
Kahila, Seppo 155
Kahla, Martti 241–242

- Kalima, Jalo 78–79, 82, 92, 133, 158, 251, 368,
 378, 380, 385, 404
 Kallio, Niilo 243–244, 249, 394
 Kannisto, Artturi 66, 79, 82–84, 120, 183,
 197–200, 204–209, 213, 277–280, 368–369
 Karjalainen, Hemminki 170
 Karjalainen, K. F. 124
 Karttunen, Kaarina 156
 Karvonen (Hiidenmaa), Pirjo 41
 Keinonen, Arvo 141, 240
 Kettunen, Lauri 36, 40, 61–62, 65–66, 109,
 115, 120, 124, 130–131, 133–135, 171–173, 175,
 214, 218, 220–222, 225, 279, 285, 287–290,
 293–295, 303–304, 317–323, 360–361, 378
 Kilpi, Volter 133, 209, 335
 Kilpinen, Volmari 60–61, 202, 206
 Kivi, Aleksis 63, 334, 337
 Klami, Abel 332
 Klemetti, Heikki 133
 Kloss, H. 9
 Koivusalo, Esko 21–22, 25, 42, 45–47, 142–143,
 154, 224, 253, 316, 329, 340, 364
 Korhonen, Ritva 95
 Koskenniemi, V. A. 309
 Koskiluoma, Jussi 150
 Koskinen, Yrjö 59, 69, 273, 302
 Krohn, Julius 69–70, 76, 173, 271
 Latvala, Päivi 155
 Latvala, Salu 121–122, 191–192
 Lehtinen, Raija 163
 Leino, Pentti 25, 42, 45, 125
 Leskinen, Eino 95, 133, 158, 161, 251, 368,
 419–420
 Lindén, Eeva 133, 276, 418
 Lizelius, Antti 15, 56, 301
 Luukka, Minna-Riitta 23
 Länkelä, J. 279
 Länsimäki, Maija 143
 Lönnrot, Elias 26, 57–58, 60, 63, 69, 70–71,
 129, 172, 177, 196, 216, 219, 226, 238, 301, 307,
 318, 340
 Maamies, Sari 47, 136, 143
 Manninen, Otto 79, 82–84, 183, 311, 368–369,
 380
 Mantila, Harri 25, 42, 48–50, 305
 Maskulainen, Hemminki 55
 Meri, Lennart 323–324
 Merikoski, Kaarlo 169
 Meurman, Agathon 34, 80
 Miettinen, Unto 323
 Mikkola, J. J. 40, 133
 Mikkola (Talvio), Maila 273
 Mäntynen, Anne 33, 47
 Nieminen, Kaarlo 276
 Niinivaara, Martti 60, 79–80, 234, 370,
 384–386
 Nirvi, Ruben 94, 276, 410
 Nissilä, Viljo 261, 263
 Nordlund, Taru 273
 Noreen, Adolf 26, 28, 30, 110–111
 Nyman, Aarre 156
 Ojansuu, Heikki 118–120, 170
 Oksala, Ohto 88
 Oksanen, A. (A. Ahlqvistin runoilijanimi)
 167–169
 Olli (Väinö Nuorteva) 66, 218, 268–269, 309
 Ollinen, J. F. 170
 Paalanen, Yrjö 171
 Paul, Hermann 27
 Paunonen, Heikki 25, 42, 46–47, 64, 276
 Peltonen, Wihtori 272–273
 Pentikäinen, T. 246
 Penttilä, Aarni 25, 30, 32–36, 41–42, 48,
 81–82, 94, 117, 123, 135, 139, 159–162, 165, 171,
 216, 245–246, 251, 254, 280, 298, 362, 400,
 411–412, 415, 418
 Penttinen, Kirsti 156
 Pesonen, Niilo 307–309, 311–312, 315–316
 Piehl, Aino 44
 Porthan, Henrik 301
 Pulkkinen, Paavo 135, 363, 367
 Rapola, Martti 67, 92, 94, 96, 102, 110, 112,
 149, 152, 159, 213, 223, 251, 304, 311, 314,
 362–363, 368, 387, 403, 409, 415, 420
 Rautio, Markus 150
 Rehn, Elisabet 270
 Renvall, Kustaa 26, 56, 171–172, 301
 Rintala, Päivi 25, 42–45, 276
 Rontu, Helge 330
 Roos, Samuel 60, 117
 Rothsten, F. W. 69–71, 73
 Ruusu vuori, Oiva 150
 Rytönen, Ahti 133, 158–159, 161, 163, 251, 389
 Räikkälä, Anneli 47, 104, 143, 224, 241, 275
 Saarimaa, E. A. 30, 36, 37, 40, 62, 80–85,
 89–90, 92, 94, 96, 102, 107, 109–112,
 114–116, 120, 124, 129–136, 149, 151–152, 155,
 158, 170–173, 175–188, 192, 202, 211–212, 234,
 253, 262, 265, 274, 276, 280, 285–295, 297,
 303–304, 317–318, 335, 346–347, 361, 363,
 367–368, 371–373, 375, 378, 388, 390–391,
 393, 398, 401, 403–404, 406, 408–410,
 412–414, 416
 Sadeniemi, Matti 42–43, 92, 94–96, 102, 110,
 137, 140–142, 154, 213, 218, 222–224, 228, 240,
 252, 265, 284, 286, 290–291, 293–294, 296,
 302, 310, 312, 330, 336, 344, 364, 377, 401,
 403–404, 406, 408, 414–415, 419, 425

- Sajavaara, Paula 13–14
 Saratie, Allan 116, 124–130, 168–169, 173, 201, 211, 228, 303
 Schleicher, August 27
 Seppänen, Esko 322
 Setälä, E. N. 20, 24–37, 40–42, 44, 47, 63, 65, 67, 71, 74, 77–78, 110–111, 114, 116–117, 120, 122, 125, 128, 165, 168, 170, 173, 179, 189, 192, 194–195, 197, 199–200, 204–205, 210, 227–228, 257–259, 261, 265, 279, 282–284, 300, 302–304, 362, 365, 367, 388, 391, 409, 412
 Sihvo, Hannes 154
 Siirala, Martti 316
 Siro, Paavo 38,
 Snellman, J. V. 28, 57, 179, 230
 Sovijärvi, Antti 307, 316
 Suomalainen, Kari 223
 Suominen, Arvo 238–239, 370, 394–395
 Suova, Eino 192–194, 396, 398–399
 Talvitie, Oiva 148–149, 155, 276–277, 280, 406
 Tarkiainen, Viljo 239, 285, 389
 Tauli, Valter 38
 Teppo, Hannes 36, 90, 92, 96, 102, 104–105, 108, 110, 133, 144–145, 149, 150–152, 158, 213, 237–239, 245, 276, 279, 306–308, 311–313, 335, 365–366, 368, 395, 406, 408, 417, 419, 424
 Toivainen, Jorma 218
 Toivonen, Y. H. 78–79, 82–83, 183, 338, 368, 380, 385
 Tolkien, J. R. R. 194
 Tunkelo, E. A. 37, 60, 63, 77–79, 82–83, 86, 88–90, 92, 120, 124, 158–162, 167, 173–175, 183, 185–186, 190–194, 198, 208, 227, 231–234, 251, 257–258, 261–262, 266, 285, 288–291, 296, 298, 317–322, 326–328, 366–368, 373, 376, 381, 387–388, 391–392, 395, 398, 402–404, 406, 421
 Ukkola, Jukka 333
 Waltari, Mika 311–312
 Vasenius, Johan 203
 Vesikansa, Jouko 91, 141, 254–256, 287, 296–298, 418, 421
 Vhael, Bartholdus 56
 Wegelius, Juhana 56
 Wichmann, Yrjö 77
 Vikør, Lars 48
 Vilkuna, Kustaa 336
 Vilppula, Matti 280–281, 305
 Virtaranta, Pertti 217, 222, 225
 Wuolijoki, Hella 150
 Vuorela, Paula 115, 154, 313
 Vuortama, Eeva 156
 Yli-Paavola, Jaakko 156

ASIAHAKEMISTO

- aakkoset 214, 223, 238, 253–256, 324, 228
 adessiivi-ilmaukset (esim. *rakkaudella*) 131
 adjektiivialkuiset nominit, adjektiivialkuiset
 yhdyssanat (ks. myös yhdyssanat) 90, 161,
 163
 adjektiiviattribuutit 178, 341, 389
 adjektiivinen 87, 89–90, 160, 163, 201, 416, 418
 adjektiivit 66, 73, 128, 157, 159–163, 179–180,
 195–202, 260, 264, 283, 330, 345, 378, 416,
 419, 421
aise-, *äise* -verbijohdokset (esim. *repäistä*)
 65, 132
 aitous (oikeakielisyyden periaatteena) (ks.
 myös purismi) 31, 35, 41, 165
alkaa (*tehdä* ~ *tekemään*) 16, 24, 44–45, 49,
 299–306, 344, 420, 427
 alkukirjain (iso t. pieni alkukirjain) 23, 88–
 89, 96–97, 122, 127, 135, 146, 166, 168–169,
 174, 251, 259, 265, 376, 389, 398
 alkukirjain historiallisissa nimissä 88–89,
 376
 ammattinimikkeet (ks. myös arvonimet,
 tittelit, *tarl/tär*-johdokset) 49, 67, 270, 272,
 275, 291, 294
 anglismit (ks. myös englannin kieli) 40, 187
 aristokraattinen oikeakielisyysskanta ks.
 oikeakielisyysskannat
 arkipuhe (vrt. puhekieli) 19, 22–23, 207
 arkityyli, arkityylinen 23
 arvonimet (ks. myös ammattinimikkeet,
 tittelit) 125, 272–274, 284–286
 astevaihtelu 53, 55, 61–62, 64–65, 121–122,
 127–128, 340, 378
 asukkaannimet 67, 420
 attribuutit (ks. myös adjektiiviattribuutit)
 158, 178, 341, 375, 389
 auktoritatiivinen oikeakielisyysskanta ks.
 oikeakielisyysskannat
 corpus planning ks. kielenohjailu 13
ä:n merkinnän vakiinnuttaminen 54, 58, 61,
 64, 100, 103, 333
 demokratiaperiaate (kielenhuollon peri-
 aatteena) 50
 desimaalin merkki ks. pilkku 243, 394
 deskriptiiviverbit 205, 211
Eesti (vrt. *Viro*) 10, 86, 130, 306, 317–324,
 343, 361
 eksonyymit (sovinnaismimet) 264
 englannin kieli (ks. myös anglismit) 23, 138,
 147–148, 333, 339, 383, 385, 392
 epäjohdonmukaisuus (vrt. johdonmukai-
 suus kielenhuollon periaatteena) 134, 206,
 209, 416
 erikoiskielet ks. kielimuodot
 erikoistermit (ks. myös termit) 22, 100, 308,
 389
 erilleen kirjoittaminen ks. yhteen ja erilleen
 kirjoittaminen
 erisnimet ks. nimet
 esiintymäyleisyys (kielenpiirteen tms.
 yleisyys kielenhuollon periaatteena) 31, 33,
 35, 41, 165
 esteettinen oikeakielisyysskanta ks. oikea-
 kielisyyskannat
 esteettisyys 41, 146, 206, 208
 etunimiluettelo 95, 416–417
 etymologia (ks. myös sanojen alkuperä) 86
 etymologinen 118, 192, 198, 204, 213, 313
 etymologinen oikeakielisyysskanta ks. oikea-
 kielisyyskannat
 feminiinijohdokset (ks. myös naista
 ilmaisevat sanat ja johdokset, *tarl/tär*-
 johdokset) 275
 funktionaalinen kielenhuolto 14
 genetiivialkuiset (vrt. nominatiivialkuiset)
 yhdyssanat 104, 131, 134, 263–267, 286–295,
 297–299, 343, 398, 416, 425
 genetiivin monimuotoisuus 31, 35, 94, 146,
 410–411
 germanismit 40, 175
halti(j)a 121, 189–194, 306, 313, 343, 396,
 398–399, 427
 hattukirjaimet 10, 67, 90, 124, 226–227, 233,
 235–242, 343–344, 387 (hattukirjainten š,
 ž merkintä, ks. myös suhuäänteet,
 suhu-s)

henkilönnimet (ks. myös nimet) 233, 235, 266, 391, 398, 406
etunimet 95, 416–417
sukunimet 154, 197, 202, 241, 286, 389, 405, 417–418
huomioida (ks. myös merkityksen laajeneminen) 38, 41, 45, 344, 398, 427
i painottoman tavun diftongin jälkikomponenttina (ks. myös *o(i)tta*-loppuiset verbit, *(i)nen*-johdokset) 72–73, 107, 118, 195–196, 199–200, 205, 345, 377, 415, 421–422
identiteettiperiaate (kielenhuollon periaatteena) 50
ilmeikkyyt (kielenkäytön ilmeikkyyt kielenhuollon periaatteena) 37–38, 41, 114
infinitiivit 344, 388, 401, 410, 420, 425
informaation kulku 28
illinen ~ *inen* -johdokset (esim. *optillinen* ~ *optinen*) 419, 425
(i)nen-johdokset (ks. myös *nen*-johdokset, esim. *kukkanen* ~ *kukkainen*) 73, 202
isokirjainlyhenteet ks. lyhenteet
johdonmukaisuus (kielenhuollon periaatteena) 31, 33, 35–36, 50, 61, 120, 163, 165, 191, 200, 210, 212, 369, 377, 461
joku – *jokin* ks. pronominit
joukkoviestimet (ks. myös viestintävälineet) 17
julkilausuma 208, 293
jäännöslopuke ks. loppukahdennus
k:n astevaihtelu 61–62, 64, 378
kaksoispiste (ks. myös piste, välimerkit) 202, 411
kansainväliset mittastandardit (ks. myös mittastandardit) 246
kansalliskieli (myös kansalliset kielet) 17, 49, 57, 68, 71, 99, 384
kansankieli (myös kansan kieli) 27, 36, 38, 41, 43, 45, 53, 57, 59, 64, 66, 71, 160, 162, 165, 178, 272, 277, 280, 284–285, 290, 292, 295, 300, 337, 366, 397, 401–402, 416, 418–419, 420
kansankielisyyskanta (kielenhuollon periaatteena) 27, 31, 35, 57–58, 165
kapulakieli 324–330
keho – *ruumis* 10, 108, 306–31, 424
keino – *teko* yhdyssanan alkuosana 398, 422
kielenhuollon ohjeet 45–46, 135, 142, 179, 182, 189, 273, 345, 359, 365
kielenhuollon organisaatiot ks. kielenhuolto-organisaatiot
kielenhuollon periaatteet (t. perusteet) (ks. myös oikeakielisyysperiaatteet) 9–10, 24–26, 42–43, 45–48, 50, 114, 165, 175, 341
kielenhuollon suosituksat 46, 49, 157, 389
kielenhuollon teorit 13–25
kielenhuollon tiedotuslehti 138, 185
kielenhuoltajat 7, 11, 138, 143, 147, 155, 180, 190, 225, 227, 240, 244, 252–254, 287, 305, 309, 312–313, 332, 334, 339, 364, 366, 367
kielenhuolto (ks. myös kielenohjailu, oikeakielisyys, kielenvaalinta)
kielenhuoltoelimet (ks. myös kielenhuoltoorganisaatiot) 44, 68, 76–77, 108–109, 276, 280, 359, 361, 363, 369
kielenhuoltokoulutus 156
kielenhuolto-organisaatiot (myös kielenhuollon organisaatiot) 16, 52, 133, 151, 294, 359
kielenhuolto-osasto (Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen) 12, 16, 96
kielenkäyttäjryhmat 49, 90
kielenkäyttäjät 17, 19, 46, 49, 90, 93, 102, 115, 118, 120, 133–134, 137, 147, 166, 190, 203, 211, 235, 247, 255, 272, 294–295, 334, 344–345, 347, 361, 366, 378, 388, 410
kielenkäyttökysymys (myös kielenkäytön kysymys) (ks. myös oikeakielisyyskysymys) 12, 20, 31, 44, 60, 63–64, 66, 72–74, 76–78, 80, 91, 93, 98, 137, 138, 155, 184, 360, 364, 408–409
kielenkäyttöohjeet (ks. myös kielenkäytön ohjeet) 17, 186, 300, 386
kielenkäyttötavat 22, 24, 341
kielenkäytön normit (t. normittaminen) (ks. myös oikeakielisyysnormit) 9, 19, 21, 62, 79, 82, 157, 165, 361–362, 367
kielenkäytön ohjeet (ks. myös kielenkäyttöohjeet) 110–111, 120, 127, 132–133, 135, 164, 170, 250
kielenkäytön oppaat (ks. myös kielioppaat) 117, 136, 295
kielenohjailu 7, 9, 13–19, 34, 37–40, 42–43, 48, 50, 54–55, 63, 97, 110, 114–116, 197, 341
kielenpuhdistus, kielen puhtaus (ks. myös purismi) 25, 40, 63, 80, 82, 110, 114, 175
kielentarkastaja 30, 36, 63, 100, 118, 150, 155, 160, 206, 289, 316, 363, 366, 380
kielentarkastus (myös kielentarkistus) 103, 155, 289
kielenvaalinta (ks. myös kielenhuolto) 59, 91, 110, 112–114, 144–147, 186–187, 359, 364
kielenvastaisuus 161, 164
kielenviljely (ks. myös kielenhuolto) 8, 62–63, 68, 78, 80–82, 93, 102, 139, 151, 365
kieliasetus (1863) 15, 57
Kielikello (kielenhuollon tiedotuslehti) 17, 136–138, 140–143

- Kielikorva (kielitoimiston järjestämä kielenkäyttöohjelma radiossa 1970-luvulta 2000-luvulle) 154–155
- kielikysymys (ks. myös kielenkäyttökysymys) 15, 145
- kielikäsitykset 24, 43
- kielilaki 15
- kielilautakunnan päätökset 24, 33, 44, 312
- kielilautakunnat 9, 10, 17, 236, 269, 304, 330, 379, 397, 420, 425
- Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen suomen kielen lautakunta 7, 10, 12, 16, 23–24, 49, 96, 152, 163, 180, 189, 195, 226, 242, 248, 254–255, 267, 275, 299, 305, 340, 344, 346, 413, 420–421
- SKS:n kielivaliokunta 7–8, 12, 64, 67, 79, 82, 87, 91–94, 96, 98, 102, 105, 109, 127, 130, 137, 149, 157, 159, 171, 183–184, 192–193, 213, 216, 236, 244–247, 249–251, 256–257, 261, 266, 276, 278, 292, 308, 310, 322, 336, 344, 358–359, 367, 376–378, 383, 394, 399–400, 406, 408–409, 412, 416, 424
- Suomen Akatemian kielilautakunta 7–8, 12, 36, 42–43, 65, 67, 100–102, 110, 122, 134, 137, 140–141, 152, 154–155, 157, 175, 194, 212–214, 216, 220–222, 225, 240–241, 243, 247–249, 252–254, 262–263, 265, 286, 296, 309–315, 338, 344, 358, 360, 363–365, 366, 414, 416, 425
- kielimuodot 13–15, 18, 21–22, 26, 28, 44, 47, 50, 59, 111, 283
- erikoiskielet 16, 21, 23, 253
- kirjakieli (suhteessa puhekieleen)
- kirjoitettu kieli 22
- puhekieli 20–22, 24, 38–39, 41, 44, 46, 49, 53, 61–62, 64, 73–74, 167, 197, 199, 221, 239, 304, 345, 419
- puhuttu kieli 21–22, 27, 111, 127, 156
- slangi 20, 23, 38
- yleiskieli 15, 18–19, 21–24, 26–27, 35–36, 38–39, 42, 47–49, 52, 64, 98, 114, 134, 152, 156, 198, 209, 222, 239, 253, 290, 295, 304–305, 308, 310, 336, 344, 350, 354, 364, 380–381, 421, 427
- kielineuvonta (ks. myös puhelinneuvonta) 9, 17, 46, 90–91, 93, 99, 102–103, 110, 115, 141, 143–144, 224
- kieliongelmat 88, 93, 99, 157, 180, 342, 359
- kieliopillinen 20, 23, 26, 27, 29, 45, 48, 70, 72, 165, 212, 282, 377, 391, 413
- kieliopillisuuskanta ks. oikeakielisyyssannat
- kieliopit 15, 19–20, 32–33, 36, 42, 44, 50, 56–57, 71, 80, 100, 103, 116–117, 125, 151, 161, 168–171, 173, 184, 190–191, 194, 197–200, 206, 216, 220, 227–228, 231, 257–259, 261, 265, 277, 279–280, 283, 298–302, 304, 313, 362, 365, 367, 387–388, 391, 409, 412–413
- kielioppaat (ks. myös oikeakielisyyssoppaat) 17, 19, 21, 40, 47, 62, 65, 80–81, 94, 113, 115–118, 120–124, 127–130, 135–136, 142, 155–156, 169, 173, 175, 184, 191–192, 200, 202–204, 210–211, 213, 228–229, 249, 253, 259, 262, 273–275, 279–280, 283, 287, 293–294, 298, 303, 318, 342, 345, 359, 363, 369, 377 385–387
- kielioppitermit 72, 117
- kielipalvelu 108
- kielipoliittinen 13, 14, 96, 428
- kielipoliittikka 17, 23, 68, 96, 116
- Kielitieteellinen Osakunta 1868–1873 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran) 8, 12, 20, 62–63, 66, 68–77, 206–207
- kielitoimisto (1990-luvun lopulta lähtien Kielitoimisto) 7, 9–10, 12, 16–17, 21–23, 33, 36, 42, 45, 46–47, 50, 81, 90–110, 122, 133–134, 136–146, 148–156, 163, 177, 182, 185, 189, 194, 202, 212–215, 217–218, 220–225, 240–241, 245–247, 251, 253, 263, 268, 270, 275, 280, 291, 297, 300, 305–307, 309, 312–317, 322, 325, 327, 329–330, 333–334, 337, 339–340, 344, 358–360, 363–366, 395, 408, 411–412, 420–421
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 136, 202, 412
- Kielitoimiston sanakirja ks. sanakirjat
- kielitoimiston suosituksset 33, 137
- Kielivartio (kielitoimiston järjestämä kielenkäyttöohjelma radiossa 1960-luvulla) 154
- kielivirhe 25, 29–30, 36, 39, 42–43, 114, 148, 155, 176, 178
- kieliyhteisö 19, 21, 29–30, 34, 42, 47–48, 240, 300, 332, 344, 383, 403
- kielten nimet 166–174, 324, 342
- kieltosana 66, 72
- kirjakieli ks. kielimuodot
- kirjallinen oikeakielisyysskanta ks. oikeakielisyyssannat
- kirjoitettu kieli ks. kielimuodot
- kirjoitusasu 44, 50, 59, 66, 85, 89, 96, 131, 136, 152, 158, 166, 168–170, 189–190, 192–194, 204, 230, 233–234, 243, 248, 260–263, 266–267, 334, 343, 371, 396, 415, 425, 427
- kodifoidut normit 18–20, 43, 107, 342
- kodifointi (kielenkäytön normien kodifointi eli vakiinnuttaminen) 21, 14–16, 47, 367, 404
- koirarotujen nimet 398, 426
- konditionaali 74, 181
- konditionaalin liiakäyttö 181

kongruenssi (ks. myös subjektin ja predikaatin kongruenssi) 65, 161
 konsonanttivartalo 295–296, 416
 konsonanttiyhtymä 54, 85, 238, 242, 370, 375
 korpus (vrt. status kielenhuollon kohteena) 14–16
 Kotikielen Seura 8, 12, 20, 59, 61, 63–68, 74–75, 77, 84, 91, 97, 104, 111, 119, 138, 179, 197, 215, 234, 236, 268, 271–272, 276, 278, 284–285, 366, 388, 391, 403, 409, 420, 426
 Kotimaisten kielten (tutkimus)keskus 7, 12, 23, 71, 76, 95–97, 141–142, 156, 324, 418, 420, 425
 koulukielioppi 130, 170, 194, 198–199, 387
kun – kuin 38, 94, 104, 412–413
kutoa – neuloa 402, 426
 kännykkäkieli, -viestintä 22–23
 käyttökelpoisuus (kielenhuollon periaatteenä) 43, 50, 60
 käyttöyhteys 21, 28
 käytännöllisyys (kielenhuollon periaatteenä) 160, 164, 192, 237
 käytännönomaisuuskanta ks. oikeakielisyysskannat
 käännöslainat 53, 110, 113, 135, 154
 lainasanat (ks. myös vierassanat) 29, 55, 61, 83, 118, 136–137, 159, 186–187, 190–191, 226, 233, 235, 239, 274, 326, 369, 370
lainen/läinen-johdokset (esim. *käpyläläinen, karjalainen*) 67, 420
 lakikieli 70, 186, 328 (ks. myös virkakieli)
 language planning (ks. myös kielenohjailu) 13, 17
 language policy (ks. myös kielenohjailu) 17
 latinankielisten etuliitteiden merkintä 375
 lauseenvastikkeet (vrt. sivulauseet) 55, 104
 lauseopillinen 15, 130, 282, 386, 390, 393
 lauseoppi 9, 65, 67, 71, 72, 93, 104, 118, 124, 127, 131, 145, 170, 176, 178, 278–279, 282–284, 302–305, 386, 409
 lauserakenne 14, 16, 22, 28, 44, 53, 55, 65
 liitepartikkelit (ks. myös partikkelit) 62, 74
 liittomuodot (verbien liittomuodot) 281, 284
 liittonominaalit 401
 loppuheitto (loppuvokaalin kato) 53–55, 56, 74
 loppukahdennus (ks. myös jäännöslopuke, rajakahdennus) 61–64, 74, 393
 loppupiste (ks. piste, välimerkit) 90, 146, 243, 249, 252–256, 345, 349
 loppupisteettömyys, -pisteetön (ks. myös pisteettömyys, pisteetön) 254–256, 394, 411
 luonnolliset normit 19–20
lyhenne-sana 243, 249

lyhenteet (ks. myös lyhenteiden taivutus kohdasta taivuttaminen, taivutus) 9, 23, 44, 49, 90, 113, 135, 138, 217, 225, 242–256, 340, 345, 394, 400, 411–412
 isokirjainlyhenteet 251, 255, 345
 katkolyhenteet 254
 koostelyhenteet 253
 pienkirjainlyhenteet (myös pienaakkoslyhenteet) 253–254, 256
 sentin lyhentäminen 243–244, 246–248, 400
 lyhyet vokaalit 138, 369–372, 381
 lyhyysperiaate (kielenkäytössä) 132
 lähisukukielet 29, 72, 160, 164
löytyä 67
 maantieteellinen oikeakielisyysskanta ks. oikeakielisyysskannat
 media 22, 144, 164, 300
 merkityksen laajeneminen (ks. myös *huomioida*) 38, 41, 45, 344, 398, 427
 mittalyhenteiden standardisointi 246–247, 251–253
 mittastandardit (ks. myös kansainväliset mittastandardit) 251–253
 mittayksiköt 242–243, 247, 249, 252–253, 256, 412
 monikko vai yksikkö 54, 65–66, 142, 145, 281–282, 289
 monikon genetiivi 31, 35, 94, 146, 351, 410–412
 monimuotoisuus (vrt. yksimuotoisuus) 31, 35, 58, 94–95, 146, 410–411, 417
 monipersoonaiset (verbit) 129
 munkkilatina 330–331
 muoti-ilmaukset 38–39, 346, 352, 360
 muotisanat 42, 144, 154
muovi 38, 360, 424
 murteet 17, 20, 24, 27, 29, 31, 38, 42–44, 52–53, 55–57, 61–62, 64–65, 67, 71–72, 74–76, 97, 118, 123, 129–130, 134, 152, 159, 160, 164–165, 167, 175, 193, 195, 198, 205–207, 217–219, 277, 279, 281, 290, 298–300, 303–306, 317, 365–366, 369, 402
 määräteosa (yhdyssanan alkuosa) 90, 157, 160, 162–163, 176, 264–265, 287, 289–292, 296–297, 391, 416
 naista ilmaisevat sanat ja johdokset (ks. myös *tar/tär*-johdokset) 268–276
nen-johdokset (vrt. *inen*-) 202, 420
neuloa – kutoa 402
 nimet (ks. myös vierasnimet) 87–90, 95, 167, 169, 171, 176, 233, 235, 239, 242, 255, 258–261, 264, 266–267, 282, 292, 346–347, 372, 376, 389–391, 395, 416–417, 419

- etunimet 95, 416–417
 henkilönimet 233, 235, 266, 391, 398, 406
 historialliset nimet 88–89, 376
 paikannimet (ks. myös ulkomaiden paikannimet) 17, 67, 84, 87, 95, 100, 160, 164–165, 257–267, 343, 346, 373, 378, 381, 383–385, 404–405, 419
 sukunimet 154, 197, 202, 241, 286, 389, 405, 417–418
 yhdyssanaiset nimet 90, 391
 nimikemääritteet (ks. ammattinimet, arvonimet, tittelit) 49, 427
 nimistönhuoltajat 261, 324
 nimistönhuolto 261
 nimitoimisto 156, 266, 420
 nominatiivialkuiset yhdyssanat (ks. myös yhdyssanat) 94, 134, 177, 263–264, 286–298, 397–398, 416
 nominit 72–73, 122, 157, 159, 162–163, 197, 204–205, 207, 210
 normatiivinen
 normatiivinen kielenhuolto 14, 157, 192, 203
 normatiiviset kieliopit 117, 135
 normatiiviset sanakirjat 157, 203, 223, 303, 378
 normien vakiinnuttaminen 14
 normikieli (normitettu kieli) 22, 46, 117
 normipäätös 14, 20, 24, 342–343
 normittaminen 9, 19, 24, 42–43, 62, 79, 341, 343, 362
 nykykieli 46, 53, 55, 61, 65–66, 77, 161, 164, 172, 182–183, 202, 275, 280, 305, 325, 327–328, 421–422
 Nykysuomen arkisto 325
 Nykysuomen laitos 97
 Nykysuomen sanakirja ks. sanakirjat
 Nykysuomen sivistyssanakirja ks. sanakirjat
 objektin sija 54, 63, 65, 104, 145, 178, 187, 388, 409–410, 425
 ohjeet (kielenhuollon ohjeet) 45, 135, 142, 179, 182, 189, 271, 345, 359
 oikeakielisyys ks. kielenhuolto
 oikeakielisyyskannat (1800-luvulta) 26, 29, 31, 365
 aristokraattinen kanta 32
 auktoritatiivinen kanta 32
 etymologinen kanta 26, 29, 48, 51
 esteettinen kanta 31, 85
 kielio pillisuus kanta 27, 58
 kirjallinen kanta 32
 käytännönomaisuuskanta 24
 maantieteellinen kanta 32
 taiteellinen kanta 32–33
 oikeakielisyyskysymykset (ks. myös kielenkäyttökysymykset) 26, 30–31, 34–35, 79, 104, 118, 144
 oikeakielisyysnormit (ks. myös kielenkäytön normit) 41
 oikeakielisyysnäkemys 9, 28, 58
 oikeakielisyysoppaat (ks. myös kielioppaat) 36, 60, 117–119, 125, 131, 194, 385–386
 oikeakielisyysperiaatteet (ks. myös kielenhuollon periaatteet) 20, 30, 32–35, 40, 383
 oikeinkirjoitus (ks. myös ortografia)
 oikeinkirjoitusohjeet 82, 115, 145, 199, 227
o(i)tta-loppuiset verbit (myös *tta*-verbit, *oitta*-, *otta*-verbit) 10, 66, 72–73, 89, 195–213, 343, 377, 415, 425
 omaperäiset sanat (vrt. lainasanat, vierassanat) 38, 40, 53, 321, 332, 338
 omistusliitteet (ks. myös possessiivisuffikit) 49, 54, 394
 ortografia (oikeinkirjoitus) 14, 53, 55, 61, 175, 222, 371, 384
 paikallissijat (ks. myös sisä- ja ulkopaikallissijat) 65, 131, 178–179, 345, 403, 418, 425
 paikannimet 17, 67, 87, 100, 160, 164–165, 257–267, 343, 346, 381, 383, 385, 419
 kotimaiset 260–261, 419
 ulkomaiset (ks. myös eksonyymit) 87, 100, 233, 262–265, 372, 381, 383, 385, 404, 405
 yhdyspaikannimet 257–265, 373
 paikannimiluettelo 95
 paperikieli 330
 partikkelit 62, 72, 74, 167, 209–210 (ks. myös liitepartikkelit)
 partisiipit 53, 131, 181, 278, 281, 283, 390, 409, 419
 partitiivin päätteet 15, 64–65, 152
 passiivin potentiaali (esim. *tehtäneen*) 66
 persoonapronominin ks. pronominit
 persoonapronominien liiakäyttö 73, 180–181, 393
 Perussanakirja ks. Suomen kielen perussanakirja, sanakirjat
 pienaakkoslyhenteet, pienkirjainlyhenteet ks. lyhenteet
 pilkku (ks. myös välimerkit) 23, 60, 94, 125, 243, 262, 394, 397, 413–414 (desimaalin merkki 397)
 piste (ks. myös välipiste, loppupiste, välimerkit) 90, 146, 243, 245, 249–256, 345, 394, 399
 pisteettömyys, pisteetön (ks. myös loppupisteettömyys, -pisteetön) 248–256, 345
 pitkien lukujen merkintä 243, 394
 pitkät vokaalit (ks. myös vokaalin pituuden merkintä) 56, 369–371, 394
 pitkävirkkeisyys 186

- possessiivisuffiksit (ks. myös omistusliit-
teet) 72, 74, 427
 postpositiot 15, 55, 182, 247
 predikaatin ja subjektin kongruenssi
 (ks. myös kongruenssi) 65, 154, 283, 417
 predikaatti 66, 72–73
 predikatiivin sija 67, 94, 283, 409
 prepositiot 15, 55, 182, 247
 pronominit 73, 180–181, 201–202, 281–283,
 286, 417–419
 joku – jokin 418
 persoonapronominit 73, 180–181, 281–283,
 286, 393, 419
 puhdaskielisyys (ks. myös purismi) 17, 25, 31,
 40, 81, 114
 puhekieli ks. kielimuodot
 puhelinneuvonta (ks. myös kielineuvonta)
 103, 105, 144, 147, 280, 307, 366
 puhtaus (kielen puhtaus) (ks. myös puhdas-
 kielisyys, purismi) 41, 63, 80, 82, 119, 126,
 175, 184, 186
 puhuttelu(sanat) (ks. myös sinuttelu ja
 teitittely) 268–271, 281, 284–286
 puhuttu kieli ks. kielimuodot
 purismi (ks. myös puhdaskielisyys, kielen-
 puhdistus, kielen puhtaus) 9, 17, 25, 28–29,
 33, 36, 38–42, 81–82, 114, 132, 134, 175, 183,
 185, 187–188
 puristinen 23–24, 28, 41, 43, 187, 352
 raamatunkäännökset 15, 28, 55, 63, 69, 178,
 181, 201, 206, 300–301, 380, 393, 181
 radion kieli 148–156
 rahayksiköt 248–251, 256, 337–338
 rajakahdennus, -geminaatio ks. loppukah-
 dennus
 rakennusten nimet 266–267
 rektio (jonkin sanan kanssa käytetty sija-
 muoto) 146, 344
 rinnakkaismuodot 38, 120, 123, 210–211, 219,
 240, 242, 274, 297, 386
ruoka: ruoan ~ ruuan 130, 379, 425
 ruotsinmukaisuudet (ks. myös svetisimit)
 178–179, 180–182, 328
 ruotsinvoittoisuudet (ks. myös svetisimit)
 118, 176, 178, 180–183
ruumis – keho 10, 108, 306–317, 424
š, ž (ks. myös hattukirjaimet, suhu-s,
 suhuaänteet)
 saksan oikeakielisyystyö 81, 113
 sanajärjestys 54, 66, 73, 128, 179
 epäsuora sanajärjestys 66, 73, 179
 suora sanajärjestys 66, 73, 179
 sanakirjat (kielenhuolto-organisaatiossa
 laaditut)
- Kielitoimiston sanakirja 16, 22, 95, 182,
 270, 305, 325, 330, 334, 411, 420–421
 Nykysuomen sanakirja 16, 21, 76, 79,
 91–92, 98–99, 113, 136, 141–142, 147, 160,
 162–163, 182, 184, 189–190, 192–194, 222,
 224–225, 238, 240, 269, 271, 295–297, 303,
 324–327, 330–332, 334, 339, 358, 360, 362,
 364–366, 378, 389, 395–396, 398, 401–402,
 418, 420, 422, 424
 Nykysuomen sivistyssanakirja 263–264
 Suomen kielen perussanakirja 91, 141, 163,
 194, 238, 241, 254, 269, 273, 325, 327, 330
 sanaliitot 55, 88–89, 158, 161, 171, 174, 245, 363,
 376, 413, 416
 sanaopillinen 127, 130
 sanaoppi (ks. myös äänne- ja sanaoppi) 120,
 127, 130, 304
 Sanapohdin (kielitoimiston järjestämä
 kielenkäyttöohjelma radiossa 1960-
 luvulla) 154
 sanastolautakunnat 17, 366
 sanastonkehitys 16, 53–57, 60, 338–339
 sanastotyö 14, 339
 sanomalehtikieli 126, 161
 selvyys (kielen selvyys kielenhuollon
 periaatteena) 33, 35, 67, 72–73, 160–162,
 164–165, 174, 181, 197, 199, 201, 147, 256,
 266, 274, 281, 285, 324, 374, 376, 391, 401,
 412, 420
 sentin lyhentäminen ks. lyhenteet
 siirtymä-äänteet 121, 194
 siansaksa 330–331
 sinuttelu – teitittely (ks. myös puhuttelu-
 sanat) 152, 281, 284–285, 386
 sisä- ja ulkopaikallissijat (ks. myös paikal-
 lissijat) 65, 131, 178–179, 345, 403, 418, 425
 sitaattilainat ks. vierassanat
 sivulauseet (vrt. lauseenvastikkeet) 55
 slangi ks. kielimuodot
sosia(a)lidemokraatti 152
 sociolinguistiikka 43
 sotilaskieli 253, 356, 285
 sovinnaisnimet (eksosnyymit) 264
 standardikieli 10, 13, 16, 21, 23, 116–117
 Standardisoimislautakunta (Suomen
 Standardisoimislautakunta) 243–253, 256,
 400, 411
 Standardisoimisliitto (Suomen Standardi-
 soimisliitto) 243, 247–248, 251
 standard(is)ointi (kielen, normien) 14–17, 19,
 21, 23, 116, 246, 252
 standardit (kielenkäytön standardit) 15, 16,
 49, 241, 244–247, 251, 324, 400
 status planning (ks. myös kielenohjailu) 13

- status (vrt. korpus kielenhuollon kohteena) 14–15
- subjekti 65–66, 72–73, 178, 281, 298
- subjektin ja predikaatin kongruenssi (ks. myös kongruenssi) 65–66, 281, 283, 417
- substantiivinen 87, 291, 410, 418
- substantiivit 66, 72–73, 85, 87, 121, 158, 195–199, 201–202, 286–287, 290–291, 298–299, 304, 341, 345, 374, 389, 399
- suhu-*s* (ks. myös *š*, *ž*, hattukirjaimet, hattu-*s*) 226–227, 232, 239–240, 243–244
- suhuäänteet (ks. myös *š*, *ž*, hattukirjaimet) 90, 216, 226–233, 235, 238, 241–243, 349, 360
- sujuvuus (kielenhuollon periaatteena) 127, 160, 164–165
- sukupolineutraali kielenkäyttö 275
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) 8, 12, 58, 64, 68–69, 74, 76, 84, 97–100, 103, 136, 139, 140–141, 144, 149, 183, 203, 233, 276, 282, 322, 360, 389
- suomalaistunut (kieliasu, muoto) 86, 235, 273, 405
- Suomen kielen perussanakirja ks. sanakirjat
- Suomen Standardisoimislautakunta ks. Standardisoimislautakunta
- Suomen Standardisoimisliitto ks. Standardisoimisliitto
- suomen kieli* (vrt. *suomenkieli*) (ks. myös kielten nimet, yhteen ja erilleen kirjoittaminen) 9, 165–175
- suomenruotsi 13, 101
- suositukset (kielenhuollon suositukset) 19, 24, 33, 46, 49, 50, 65, 72, 86–87, 121, 129, 137, 139, 157, 192, 216, 223, 240, 243–244, 267, 285, 287–288, 281, 294, 305, 309, 343, 344, 361, 376, 380, 398, 400, 420
- svetisimit (ks. myös ruotsinmukaisuus, -voittoisuus) 9, 24, 40, 70, 81, 113, 128, 130, 134, 175–178, 180, 182, 187–188, 280–281, 328
- sähköpostikieli, -viestintä 22–23
- säännönmukaisuus 37, 39, 41, 59, 63, 114, 345
- säännöttely 19, 99, 212, 287, 299
- taiteellinen oikeakielisyysskanta ks. oikeakielisyysskanta
- taivuttaminen, taivutus 49, 87, 154, 158–159, 162–163, 184, 197, 242, 245, 252, 322, 339, 373, 377–379, 389–390, 392–403, 405, 411–412, 414, 417, 419, 420, 425
- lyhenteiden taivutus 242–245, 252, 345, 414
- nimien taivutus 49, 86–87, 125, 154, 289, 322, 351, 378, 418–419, 427
- henkilönnimet 154, 389, 417–418
- paikannimet 95, 266, 282, 379–379, 405, 419–420, 427
- vierasperäiset nimet 49, 86–87, 322, 373, 377–378, 389–390, 392, 405, 425, 427
- sanojen taivutus 38, 45, 49, 58, 65, 72, 79, 95, 120, 146, 158–163, 184, 289, 337–339, 379, 389, 403, 411–412
- tarkoituksenmukaisuus (kielenhuollon periaatteena) 28–31, 115, 165
- tar/tär*-johdokset 268, 272–274 (ks. naista ilmaisevat sanat ja johdokset, puhuttelu(sanat))
- tavu(n)raja 240, 395, 401–402
- teitittely – sinuttelu (ks. myös puhuttelu-sanat) 152, 291, 283–286
- teko* – *keino* yhdyssanan alkuosana 398, 422
- tekstilingvistiikka 43
- tekstinkäsittelylaite 241
- terminologia 16, 99, 390
- termit (ks. myös erikoistermit) 13, 16–19, 22–23, 43, 60, 72, 99–101, 110, 112–113, 115–117, 146, 158–160, 163–164, 185, 188, 253, 289, 307–308, 310, 315, 339–340, 363, 377, 382–384, 402
- tiedotusvälineet 242, 300, 305, 324, 332
- tieteen kieli 70
- tittelit (ks. myös ammattinimikkeet, nimenkääritteet) 49, 145, 268–275, 437
- tta*-verbit ks. *o(i)tta*-loppuiset verbit
- tulla*-futuuri 276–281, 345, 406
- tulla tehdyksi* ~ *tehtyä* 67, 426
- tyyli (kielen tyyli) 16, 21–23, 29, 43, 48, 77–78, 95, 115, 134, 151–152, 154, 186, 201–202, 211–213, 247, 304, 308, 329, 330, 364, 377, 388
- työjaosto (SKS:n kielivaliokunnan työjaosto) 92–93, 96, 102, 104–110, 149, 151–153, 308, 363, 366, 408, 412, 416–417, 422
- ulkomaiden paikannimet (ks. myös ekso-nyymit, paikannimet, nimet) 87, 100, 233, 262–265, 371, 381, 383, 385, 404–405
- ulkomaiden paikan- ja henkilönnimien ääntäminen 406
- unkarin kielenhuolto 81
- utu*-, *untu*-johtimiset verbit 95, 415
- vaikeaselkoinen (kieli) 58, 61, 63, 69–72, 76, 82, 84–85, 103, 120, 136, 165, 186, 195, 227, 229, 231, 234, 262, 307, 358, 386
- vakiinnuttaminen (kielenkäytön vakiinnuttaminen) 7, 14–15, 35, 57–58, 61, 63, 69–72, 76, 82, 84–85, 103, 120, 136, 165, 195, 227, 229, 231, 234, 262, 307, 358, 386, 415
- vakiintuneisuus (kielenkäytön vakiintuneisuus) 34, 50, 213, 230, 256, 384, 390, 397
- valtakieli 17
- vierasnimet 86–87, 282, 371–373, 375, 381–385, 390–392

- paikannimet 87, 100, 262–265, 381, 383, 385, 404, 405
henkilönnimet 392
taivutus 49, 86–87, 322, 373, 377–378, 389–390, 392, 405, 425, 427
ääntäminen 406
vierasperäiset nimet ks. vierasnimet
vierasperäiset sanat ks. vierassanat
vierasperäisyys 28, 176
vierassanat 49, 60, 80–81, 91, 94, 127, 129, 136–137, 154, 185, 188, 226, 234, 271, 332, 339, 368–370, 374–376, 386, 394–396, 395–396, 403, 405–406, 414, 419
kirjoittaminen 47, 64, 85, 87
sitaattilainat 86, 239, 371, 373, 395, 405
taivutus 64, 411
vokaalin pituuden merkintä 83, 85, 369
ääntäminen 154
viestintä 17, 22–23, 40–41, 43, 46, 96, 426–427
viestintävälineet (ks. myös joukkoviestimet) 39–40, 48, 219, 427
viestivyyys 16, 28, 37, 41–43, 50
viihdemusiikki 152, 423
viittomakieli 17, 96
Virittäjä 8, 21, 37, 42, 44, 61, 64, 67, 73, 80–81, 84, 86, 91, 94, 104, 107, 111–112, 118, 120–125, 130–135, 138–139, 166–168, 173, 176, 184, 187, 190–193, 196–200, 203–204, 206–213, 215–217, 226–231, 236–237, 244, 249–250, 255, 268, 272–273, 276–277, 279, 283–284, 287–290, 294, 296, 307–309, 313, 317–320, 335, 339, 358–366, 397, 402, 406, 412, 419–420
virkakieli (ks. myös lakikieli) 17, 21, 23, 43, 81, 124, 181, 186, 193, 327–331
virkakielityöryhmä 17
Viro (vrt. Eesti) 10, 13, 38, 86, 130, 230, 233, 235, 306–307, 317–324, 343, 360–361, 363, 373, 378, 386, 405
viron (virolaiset) nimet 322, 373, 378, 405
henkilönnimet 378, 405
maantieteelliset nimet 86, 373, 378
vokaalin pituuden merkintä (ks. myös pitkät vokaalit, lyhyet vokaalit, vierassanat) 53–56, 61, 83–85, 128, 195, 370–375, 377, 381, 383, 394
vokaalisointu 94–95, 225, 392, 403–404, 414
vuorovaikutusperiaate 50
vähemmistökieli 17
väli-ilmansuunnat 406
välimerkit (ks. myös kaksoispiste, pilkku, piste, yhdysmerkki) 23, 44, 47, 117, 127, 135, 154, 413
välipiste (ks. myös piste, välimerkit) 243, 249, 253, 256, 394, 411
yhdenmukaisuus 94, 160, 164, 209, 213, 292, 416
yhden yhdysmerkin sääntö 258
yhdysadjektiivit (ks. myös yhdyssanat) 90–91, 134–135, 177, 352, 396–397
yhdysmerkki (ks. välimerkit) 87–88, 121, 257–267, 282, 346, 346, 349–350, 372–373, 401–402
yhdysnominit (ks. myös yhdyssubstantiivit) 157–163
yhdyspaikannimet (ks. myös paikannimet) 257–258, 262–263, 265, 346
yhdyssanaiset nimet 90
yhdyssanat 23, 73–74, 90–91, 94, 104, 121–122, 126, 130, 134–135, 154, 157–168, 172–177, 201, 244–245, 255, 257–263, 266–267, 282, 286–298, 345–346, 372, 384, 389, 391, 396, 401–402, 404, 416
adjektiivialkuiset 90, 161, 163
nominatiivialkuiset 94, 130, 134, 177, 263–264, 286–298, 397–398, 416
yhdysadjektiivit 90–91, 134–135, 177, 352, 396–397
yhdysnominit 157–168
yhdyssanan alkuosan (määriteosan) taivutus (genetiivi /nominatiivi) 94, 158–163, 176, 266, 295, 298, 384, 389, 416
yhdyssubstantiivit 201, 286–287, 296–297, 345
yhdysverbit 55, 131, 404
yhteen ja erilleen kirjoittaminen 73–74, 88, 94, 104, 121, 158–163, 166–172, 260–264, 341–342, 362, 376, 401, 415
yksikkö vai monikko 54, 65–66, 142, 145, 178, 281–282, 289, 417
yksimuotoisuus (vrt. monimuotoisuus) 24, 58, 95, 193, 217, 225, 343
yksipersonaiset (verbit) 178
yleiskieli ks. kielimuodot
yleispuhekieli ks. kielimuodot
äänne- ja sanaoppi 120
äänneopillinen 130
ääntäminen 10, 82–83, 86, 118, 150–154, 199, 204–205, 209, 214, 216, 218, 220–225, 227, 232, 238, 240, 369, 372, 378, 392–393, 395, 406